

ชกมชาติกับมนุษย์
อยู่ร่วมกันอย่างวิวัฒนา

ทิศทาง 4 ช ม ขบวนการคุ้มครองชนกับการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ สืบแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน

เอกสารประกอบงานมหกรรมวิถีพลังไท 2
13-17 พฤศจิกายน 2550 ณ สวนอัมพร

ทิศทางใหม่ ขบวนการชุมชนกับการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน

“ธรรมชาติก็ปมมนุษย์ อยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพา”

พอช.-CODI

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน)

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

ทิศทางใหม่

ขบวนการองค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน

ISBN 978-974-09-5613-6

พิมพ์ครั้งแรก พฤศจิกายน 2550

จำนวนพิมพ์ 1,500 เล่ม

ผู้เขียน

- เครือข่ายองค์กรชุมชนด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
- เครือข่ายองค์กรชุมชนด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม
- เครือข่ายองค์กรชุมชนด้านการจัดการเกษตรกรรมยั่งยืน

บรรณาธิการ อัมพร แก้วหนู

กองบรรณาธิการ สิริกร บุญสังข์

เสาวลักษณ์ สมสุข

สมพล โชคดีศรีสวัสดิ์

ณัฐรุพล จิระสกุลไทย

สุธิตา บัวสุขเกษม

จัดพิมพ์โดย

- คณะทำงานทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน

- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน)

912 ถนนนวมินทร์ แขวงคลองจั่น เขตบางกะปิ กรุงเทพฯ 10240

โทรศัพท์ 0-2378-8300-20 โทรสาร 0-2378-8321

Homepage : <http://www.codi.or.th>

E-mail : codi@codi.or.th

ทิศทางสำคัญของขบวนการองค์กรชุมชนในช่วงทศวรรษต่อไป

ขบวนการองค์กรชุมชนในประเทศไทยมีพัฒนาการมาไม่น้อยกว่าสามทศวรรษทั้งงานพัฒนาทั่วไป อย่างเรื่องออมทรัพย์ อาชีพ เกษตร ธุรกิจชุมชน ฯลฯ และงานประเภท "ร้อน" ทั้งหลาย โดยเฉพาะงานรณรงค์ คัดค้านโครงการต่าง ๆ ของรัฐที่มีผลกระทบต่อชุมชน และสิ่งแวดล้อม ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาและในช่วงทศวรรษต่อไป ขบวนการองค์กรชุมชนทั่วประเทศมีพัฒนาการและการปรับเปลี่ยน ในเชิงคุณภาพที่น่าสนใจคือ

ประการแรก ทิศทางการขับเคลื่อนขบวนการโดยรวมเปลี่ยนจากการเรียกร้องให้รัฐบาลจัดการโน่นนี่ มาเป็นการคิดเอง ทำเอง จัดการเอง โดยมีวิสัยทัศน์ร่วมว่า "ชุมชนเข้มแข็ง พึ่งตนเอง" การเรียกร้องให้รัฐสนับสนุนยังมีอยู่ เพราะเป็นสิทธิของประชาชน แต่รัฐจะสนับสนุนหรือไม่สนับสนุนชุมชนก็เดินหน้าตามแผนของตนเอง ให้ความสำคัญที่มีอยู่ในชุมชนให้มากที่สุด ประสานงานกับ หน่วยงานในท้องถิ่นทุกหน่วยงาน

ประการที่สอง มีนวัตกรรมใหม่ในการทำงานเพิ่มขึ้นในแทบทุกประเด็นงาน เช่น การก่อเกิดของ กองทุนสวัสดิการชุมชนระดับตำบล ขยายผลมาจากการจัดสวัสดิการระดับกลุ่มขององค์กรการเงิน ซึ่งทำมากกว่า ๑๐ ปี การที่องค์กรการเงินขยับตัวจากกิจกรรมหลักกั๊ยมเงินมาเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิต ด้านอื่นๆ เช่น การช่วยสมาชิกปลดหนี้ ช่วยซื้อที่ดินที่กำลังหลุดมือ การจัดตั้งธนาคารชุมชน การออมรายวัน แผนแม่บทชุมชน วิทย์ชุมชน ที่ทำกันอย่างกว้างขวาง ก็ถือเป็นนวัตกรรมสำคัญ

ประการที่สาม มีความเปลี่ยนแปลงจากการทำเป็นรายกิจกรรม รายโครงการตามกิจกรรม มาเป็นการทำทุกเรื่อง ในพื้นที่เดียวและบูรณาการงานทั้งหมดในชุมชน มาเป็นแผนยุทธศาสตร์ของชุมชน โดยเฉพาะในระดับตำบล โดยใช้แนวคิดร่วมเรื่อง "การฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่น" เป็นยุทธศาสตร์สำคัญ

ประการที่สี่ ความสัมพันธ์กับหน่วยงานสนับสนุนเริ่มเปลี่ยนจากการที่ชุมชนทำตามแผนของหน่วยงานมาเป็น หน่วยงานทำตามแผนของชุมชน ทั้งหน่วยงานระดับท้องถิ่นและหน่วยงานส่วนกลาง ระดับนโยบายเองก็เริ่มมีข้อกำหนดชัดเจนว่า แผนของหน่วยงานต่างๆ ต้องมาจากแผนของชุมชน นั่นหมายความว่าชุมชนเริ่มกำหนดทิศทางการพัฒนาได้มากขึ้น

ประการที่ห้า การเกิดขึ้นของสภาองค์กรชุมชนมีนัยยะว่าต่อไปชุมชนจะกำกับทิศทางการพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง บทบาทสำคัญของสภาองค์กรชุมชนหรือสภาผู้นำนอกจากการเชื่อมโยงเครือข่ายระดับตำบลขององค์กรต่างๆ แล้วยังคือ การกำกับดูแลการพัฒนาตามแผนของชุมชน มีการปรับ ทบทวนแผนอย่างสม่ำเสมอเหมือนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ประการที่หก มีการใช้ข้อมูลและการจัดการความรู้มาเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำงาน เช่น การเก็บข้อมูลครัวเรือนเพื่อแก้ปัญหาหนี้สิน เพื่อการวางแผนวิสาหกิจชุมชน (โรงงานนุ้ย โรงงานน้ำดื่ม ฯลฯ) หรือการส่งเสริมอาชีพ (เลี้ยงไก่ ปลูกผัก ตามปริมาณการบริโภค ฯลฯ) การเก็บข้อมูลและรับรองสถานภาพองค์กรชุมชน การเก็บข้อมูลคนด้อยโอกาสสมาคมจัดกองทุนสวัสดิการ การถอดบทเรียนหรือการจัดตั้งศูนย์ข้อมูลชุมชนระดับตำบลหรือแม้แต่เปิดเว็บไซต์ของขบวนการองค์กรชุมชนในตำบล

ในส่วนของการเรียนรู้ ปัจจุบันมีศูนย์เรียนรู้ประเด็นงานต่างๆ กระจายอยู่ทั่วประเทศทุกเรื่อง แต่ละศูนย์มีคนไปดูงาน หลายร้อยหรือหลายพันคนในแต่ละปี "การเรียนรู้" ของชุมชนไม่ใช่การเข้าโรงเรียนได้เต้าขึ้นไปตามระดับชั้น ไม่ใช่การเรียนจากผู้เชี่ยวชาญของหน่วยงานภายนอกอย่างที่เข้ามาในอดีต แต่เป็นการเรียนรู้ในแนวราบระหว่างชุมชนที่มีประสบการณ์ กับชุมชนที่เพิ่งเริ่มทำ เป็นการให้คำนิยามใหม่ของการศึกษาชุมชนและเป็นพลังขับเคลื่อนความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในช่วงต่อไป เพราะการขยายผลไปยังพื้นที่ต่าง ๆ นั้นอาศัยการเรียนรู้แบบที่ว่าเป็นส่วนใหญ่ ในหลายชุมชนมีการขยับเข้าไปสู่ระบบการศึกษา โดยผลักดันให้มีหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน ที่ชุมชนนั้นๆ มีประสบการณ์ เช่น การจัดการป่าชุมชน การจัดการออมทรัพย์ แผนชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น

ทิศทางสำคัญทั้งหมดนี้ล้วนนำไปสู่ "ชุมชนเข้มแข็ง ฟังตนเอง" และคนที่ดำเนินการคือองค์กรชุมชน ซึ่งเป็นเจ้าของปัญหาไม่ใช่หน่วยงานต่างๆ

ตัวอย่างของงานพัฒนาชุมชนในประเด็นงานต่างๆ ที่สะท้อนทิศทางใหม่ของการพัฒนาของขบวนการองค์กรชุมชน ปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้แล้ว

ทรัพยากรธรรมชาติ และ สิ่งแวดล้อมเป็นฐานทุนที่สำคัญในการดำรงชีวิต แต่การใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ผ่านมาขาดความระมัดระวัง จึงทำให้ทรัพยากรถูกทำลายจากหลายสาเหตุ ขาดการดูแลรักษา และในที่สุดได้ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม รวมถึงกระทบคุณภาพชีวิตของมนุษย์เอง การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมานอกจากจะมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องซึ่งตั้งขึ้นโดยมีกฎหมายรองรับ มาทำหน้าที่ในการบริหารจัดการตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายแล้ว ยังมีองค์กรภาคประชาชน ประชาสังคม และภาคธุรกิจเข้ามามีบทบาทในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเช่นกัน โดยเฉพาะในส่วนขององค์กรภาคประชาชน ได้ปรากฏว่ามีชุมชนท้องถิ่นหลายแห่งสร้างรูปธรรมความสำเร็จของการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ได้อย่างน่าสนใจ

จากการติดตามสนับสนุนและศึกษารูปธรรมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ดำเนินการโดยองค์กรชุมชนทั่วประเทศ พบว่ามีรูปแบบการจัดการอย่างหลายมิติ หากมองในมิติของรูปแบบและกระบวนการทำงานสามารถประมวลสรุปและจัดการดำเนินงานได้ 6 รูปแบบ คือ

- 1) การทำกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยตรง
- 2) การพัฒนากลุ่ม สร้างเครือข่าย ขยายการมีส่วนร่วม และสร้างความร่วมมือ
- 3) การจัดทำข้อมูล งานวิจัย ถอดบทเรียน สืบค้นภูมิปัญญาและองค์ความรู้
- 4) การเสริมสร้างจิตสำนึกและสร้างความตระหนักให้แก่เยาวชน
- 5) การพัฒนาทางเลือกเพื่อการพึ่งพาตนเอง
- 6) การผลักดันและส่งเสริมเชิงนโยบาย

จากการนำเสนอกรณีตัวอย่างตามเอกสารฉบับนี้ จะพบว่ามีรูปแบบการดำเนินงานผสมผสานกันขึ้นไปขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และแนวความคิดของการดำเนินงาน ซึ่งบางครั้งจะทำคู่ขนานไปพร้อมๆ กัน หลายรูปแบบ เพื่อให้เกิดผลกระทบไปสู่การทำงานในลำดับต่อไป สิ่งที่มีมองเห็นจากรูปธรรมเหล่านี้ นอกจากความสำเร็จที่สะท้อนศักยภาพขององค์กรชุมชน และรูปแบบการจัดการที่หลากหลายตามบริบทของพื้นที่แล้ว ยังพบลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานรัฐที่แสดงถึงระดับของความร่วมมือซึ่งกันและกันด้วย

อย่างไรก็ตาม ยังมีกรณีรูปธรรมความสำเร็จอีกจำนวนมากที่ไม่ได้รวบรวมมานำเสนอ ในเอกสารฉบับนี้ แต่ก็พอที่จะมองเห็นทิศทางการสนับสนุนเพื่อสร้างความร่วมมือในอนาคต โดยนำจุดแข็ง จุดอ่อนที่พบมาหาทางแก้ไขและเพิ่มศักยภาพ ตามโอกาสและข้อจำกัดที่มีและเอื้อให้เกิดการหนุนเสริม ซึ่งกันและกันต่อไป

คณะผู้จัดทำ

ส่วนที่ 1 : ขบวนการขับเคลื่อนขบวนการรณรงค์สุขภาพการสาธารณสุขชาติ

สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน

1.1 ภาพรวมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืนภาคประชาชน 10

สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืนภาคประชาชน

1.2 รูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน 18

1.3 ข้อเสนอต่อการบูรณาการการทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐและภาคประชาชน 26

ส่วนที่ 2 : วัตถุประสงค์ความสำเร็จของการจัดการสุขภาพการสาธารณสุขชาติ สิ่งแวดล้อม

และเกษตรกรรมยั่งยืนโดยขบวนการองค์กรชุมชน

- การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน

2.1 ภาคเหนือตอนบน 41

- ป่าชุมชนภูมินิเวศ บ้านนาคำ ตำบลศิลาเพชร อำเภอปัว จังหวัดน่าน 45

- บ้านหินลาดใน หมู่ที่ 7 ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัด เชียงราย 50

- บ้านแม่หมี ตำบลหัวเมือง อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง 55

- การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนบ้านแม่คองซ้าย หมู่ที่ 1 ต.เมืองคอง อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่ 63

- ป่าชุมชนบ้านท่าทุ่งหลวง ตำบลท่าทุ่งหลวง อำเภอแม่ทา จังหวัด ลำพูน 72

- กลุ่มน้ำสะเนียน ตำบลสะเนียน อำเภอเมือง จังหวัดน่าน 75

- เครือข่ายลุ่มน้ำอิงตอนปลาย และชายฝั่งโขง 77

- ระบบเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และวิถีพอเพียง ตำบลห้วยปูลิง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน 86

- ป่าชุมชนบ้านปี่ ตำบลห้วยวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา 92

- เครือข่ายเกษตรบนพื้นที่สูงบ้านม้งป่าไผ่ 98

ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่

2.2 ภาคเหนือตอนล่าง 102

- การจัดการป่าชุมชนตำบลบ้านดง อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก 110

- ป่าชุมชนบ้านร่องท่อน ตำบลชมพู่ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก 118

- ป่าชุมชนบ้านเฝ้าไทย ตำบลชมพู่ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก 123

- ป่าชุมชนบ้านน้ำดิบมะพร้าว ตำบลท่าไม้ อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร	128
- ป่าชุมชนบ้านสะแกงาม ตำบลห้วยใหญ่ อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์	131
- การจัดการน้ำในพื้นที่ราบลุ่มน้ำยม ตำบลบางระกำ อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก และตำบลบ้านหลุม อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย	135
- ชุมชนเกษตรผสมผสานบ้านแหลมทอง ตำบลแหลมรัง กิ่งอำเภอบึงนาราง จังหวัดพิจิตร	139
- การทำเกษตรเพื่อการลดสารเคมี ตำบลจอมทอง อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก	142
- ระบบวนเกษตร ตำบลบ้านด่านนาขาม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	145
2.3 ภาคกลางตอนบน	149
- ป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง ตำบลเนินขาม กิ่งอำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท	153
- เครือข่ายป่าชุมชนแม่วังแม่เป็น ตำบลแม่เป็น อำเภอแม่เป็น จังหวัดนครสวรรค์	158
- ชมรมรักษเขาเอราวัณ ตำบลช่องสาริกา อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี	161
- เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี	165
- เครือข่ายเกษตรชีวภาพเพื่อสุขภาวะชุมชน จังหวัดสิงห์บุรี และจังหวัดสุพรรณบุรี	171
- เครือข่ายเกษตรกรรมบางปลาหมอ จังหวัดสุพรรณบุรี	175
2.4 กรุงเทพฯ และปริมณฑล	177
- ศูนย์ขยะรีไซเคิลเครือข่ายหลักสี่-ดอนเมือง แขวงสีกัน กรุงเทพมหานคร	182
- การจัดการทรัพยากรธรรมชาติเครือข่ายพัฒนาสิ่งแวดล้อม คลองบางบัว เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร	185
- การจัดการขยะหนองแขม เขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร	189
- เครือข่ายสิ่งแวดล้อมเขตบางซื่อ กรุงเทพมหานคร	190
- การจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองใหม่บางพลีโซน 201	191
- ชมรมรักษคลองบางฝ้าย	192
2.5 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	194
- กลุ่มอนุรักษ์เขาแผงม้า ตำบลวังน้ำเขียว อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา	200
- กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนตำบลนาบอน อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์	205
- ป่าชุมชนบ้านพรเจริญ - วังตามัว ตำบลวังตามัว อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม	209
- ลุ่มน้ำเซบายบ้านนายางชุมชน ตำบลคำพระ อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ	213

- กลุ่มอนุรักษ์เทือกเขาภูพานน้อย ตำบลกุดชุม อำเภอกุดชุม และตำบลเลิงนกทา อำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร	215
- การจัดการป่าชุมชนหอกกระสัง ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์	218
- ภูผายา ผาจันได ผาโง่ง ตำบลดงมะไฟ อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู	225
- ป่าชุมชนภูถ้ำ-ภูกระแต ตำบลเวียงน้อย อำเภอเวียงน้อย จังหวัดขอนแก่น	231
- ป่าชุมชนโนนใหญ่ ตำบลอิเซ ตำบลเสียว กิ่ง อ.โพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ	238
- ป่าชุมชนโคกใหญ่ ตำบลดงใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม	243
- การอนุรักษ์ฟื้นฟูต้นน้ำมูล ตำบลไทยสามัคคี อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา	249
- การจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองบุรีรัมย์โดยชุมชนเป็นแกนหลัก	252
2.6 ภาคตะวันตก	258
- เครือข่ายป่าชุมชนต้นน้ำเพชร จ.เพชรบุรี	262
- เครือข่ายอนุรักษ์เทือกเขาตะนาวศรี	266
- ป่าชุมชนห้วยสะพาน ตำบลพนมทวน อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี	271
- เครือข่ายป่าชุมชนเป็นสุขป่าละอู ต.ห้วยสัตว์ใหญ่ อ.หัวหิน จ.ประจวบคีรีขันธ์	278
- เครือข่ายป่าต้นน้ำกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี	283
- เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำเพชรบุรี จ.เพชรบุรี	289
- กลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำทุ่งสามร้อยยอด จ.ประจวบคีรีขันธ์	295
- เครือข่ายลุ่มน้ำกุยบุรี จ.ประจวบคีรีขันธ์	301
2.7 ภาคตะวันออก	305
- เครือข่ายเกษตรทางเลือก ต.บ้านนา อ.แกลง จ.ระยอง	309
- เครือข่ายลุ่มน้ำประแสร์ ต.ปากน้ำ อ.แกลง จ.ระยอง	312
- ชมรมคนรักลุ่มน้ำนครนายก	315
- การจัดการป่าชุมชน รอยต่อ ๕ จังหวัดภาคตะวันออก	319
2.8 ภาคใต้	324
- เครือข่ายลุ่มน้ำหลังสวน ตำบลหลังสวน อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร	328
- ฟื้นฟูสายน้ำคลองชี ตำบลวังมะปรางเหนือ อำเภอวังวิเศษ จังหวัดตรัง	332
- การจัดการชายฝั่งชุมชนย่าหมี-อ่าวคลองสน ตำบลเกาะยาวใหญ่ อำเภอเกาะยาว จังหวัดพังงา	335
- เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคใต้ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช	344
- การจัดการลุ่มน้ำอ่าวบ้านดอน ตำบลมะขามเตี้ย อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี	349
บรรณานุกรม	358

ส่วนที่ 1

ขบวนการขับเคลื่อนขบวนการ
ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม
และเกษตรกรรมยั่งยืน

ส่วนที่ 1

ขบวนการขับเคลื่อนขบวนการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน

1.1 ภาพรวมของขบวนการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน

"ทรัพยากร" เป็นปัจจัยพื้นฐาน เป็นทุนของชีวิตที่ทำให้ชุมชนสามารถผลิตอาหารและดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างสมดุล ซึ่งความหมายของคำว่าทรัพยากร หมายถึง "ทรัพย์" ที่แท้จริง ไม่ใช่ทรัพย์กระดาษ และถ้าได้รับการดูแลและบริหารจัดการอย่างถูกต้องก็จะทำให้สังคมดำรงอยู่ได้อย่างมีคุณค่าและสัมพันธ์เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน ปัญหาที่เกิดขึ้นกับ ทรัพยากรมีหลากหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากร การจัดสรรทรัพยากรอย่างไม่ทั่วถึง การจัดการทรัพยากรอย่างไม่มีส่วนร่วม ความทรุดโทรมของทรัพยากรรวมไปถึงปัญหาสิทธิพลและคอร์รัปชั่น ซึ่งสามารถกล่าวได้ว่าเป็นปัญหาวิกฤติที่ร้ายแรง ทำลายระบบนิเวศและสังคม ทำให้ปัญหาความยากจนและปัญหาสิ่งแวดล้อมรุนแรงยิ่งขึ้น*

ประเทศไทยมีพื้นที่ทั้งหมด 511,361 ตารางกิโลเมตร หรือ 320.7 ล้านไร่ เป็นสิ่งที่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง แต่ภายใต้อาณาเขตประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นตามกาลเวลา การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ 2 ประการคือ จำนวนประชากร สำมะโนประชากร ที่ราชอาณาจักรครั้งแรกในปี พ.ศ. 2453 แฉงนับประชากรได้ 8,266,408 คน ได้เพิ่มขึ้นเป็นประมาณ 62,828,742 คน ในปี พ.ศ.2550** ขณะที่ตัวเลขด้านเศรษฐกิจผลผลิตมวลรวมประชาชาติ (จีดีพี) สำรวจครั้งแรกในปี พ.ศ.2494 มูลค่า 30,567 ล้านบาท เทียบกับมูลค่าจีดีพีปี พ.ศ.2548 มีมูลค่า 7,087,660 ล้านบาท***

ประเทศไทยตั้งอยู่ในเขตภูมิศาสตร์เขตร้อน มีฐานทรัพยากรธรรมชาติป่าเขตร้อน มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง**** ภาคเหนือที่มีเทือกเขาสูง ต้นกำเนิดลำน้ำปิง วัง ยม น่าน ภาคอีสานเป็นพื้นที่ราบสูงมีสายน้ำโขง ชี มูล ภาคกลางพื้นที่ราบลุ่ม และมีบึงน้ำขนาดใหญ่ตามธรรมชาติ บึงบอระเพ็ด บึงสีไฟ ภาคตะวันออกมีสายน้ำน่านครนายก ไหลเชื่อมต่อน้ำบางปะกง ออกสู่อ่าวไทย พื้นที่ป่าชายเลน ภาคตะวันตกมีพื้นที่ป่าห้วยขาแข้งและผืนป่าตะวันตก ลงมาถึงภาคใต้มีพื้นที่ป่าภูเขาสูง

* ผู้อำนวยการสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ปี 2550

** ปราโมทย์ ประสาทกุล สุรียพร พันพิง และปัทมา ว่าพัฒนางศ์. "ระเบิดคนเมือง ในประเทศไทย". ในประชากรและสังคม 2550. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

*** สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

**** เสน่ห์ จามริก

ป่าพรุน้ำท่วมถึงป่าชายเลน และนอกจากความหลากหลายทางชีวภาพแล้ว ประเทศไทยประกอบด้วย ความหลากหลาย ทางชาติพันธุ์ เช่น ชาวปะกาเกอะญอ อาข่า ลีซู ม้ง ลาวโซ่ง ภูไท ไททรงดำ มอญ ของ มะลาญ มอร์แกน ฯลฯ ชาติพันธุ์ที่หลากหลายทำให้มีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลายหลากในการใช้ ทรัพยากรท้องถิ่น

จากสภาพปัญหาทรัพยากรธรรมชาติของประเทศที่ลดลงทั้งในเชิงปริมาณ เช่น พื้นที่ ป่าสงวนแห่งชาติปี 2504 คิดเป็นร้อยละ 53.33 ในปี 2543 ลดลงเหลือร้อยละ 33.53 ของพื้นที่ทั้งประเทศ และเชิงคุณภาพ เช่น สภาพน้ำในแม่น้ำลำคลองของกรุงเทพมหานครที่เป็นสีดำส่งกลิ่นเหม็น การที่ ทรัพยากรธรรมชาติลดลงสาเหตุหนึ่งย่อมเกิดจากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นจาก 8 ล้านคน เป็น 63 ล้านคน แต่ผลการศึกษาทางวิชาการทั้งหลายแสดงให้เห็นว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทรัพยากรของประเทศลดลงอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งกลายเป็นปัญหาความขาดแคลนทรัพยากร คือ การพัฒนาเศรษฐกิจ

ส่วนภาคชนบทหรือภาคเกษตรที่คงหลงเหลืออยู่ ก็ถูกปรับเปลี่ยนจากระบบเกษตรธรรมชาติ ให้อยู่หากินเป็นระบบการผลิตเพื่อการพาณิชย์ ส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ การใช้สารเคมีเกษตรเพื่อ เพิ่มผลผลิต ระบบการผลิตที่เปลี่ยนไปนี้ส่งผลให้ ดินมีคุณภาพเสื่อมโทรมลงและสารเคมีปนเปื้อน ไหลลงสู่แหล่งน้ำธรรมชาติ

สถานการณ์ขับเคลื่อนขบวนการจัดการทรัพยากร***

ขบวนการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเป็นรูปการณ์หนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหว ทางสังคมของประชาชน ที่ลุกขึ้นสู้เพื่อปกป้องสิทธิ เสรีภาพของประชาชนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ที่จำกัดสิทธิจากโครงสร้างอำนาจรัฐ ภายใต้ทิศทางการพัฒนาประเทศเพื่อความเจริญเติบโต ทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา

ปมปัญหาเรื่องทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมได้ทวีความรุนแรงและซับซ้อนขึ้น จนกลายเป็นปัญหาใหญ่ที่สุด ของการเคลื่อนไหวภาคประชาชนในช่วงหลัง ขบวนการ "สีเขียว" ของคนชนบท ได้ก่อรูปสร้างขึ้น ทั้งการปกป้อง ฐานทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง เช่น การต่อต้านสัมปทานไม้ คัดค้านการสร้างเขื่อนและเคลื่อนไหว ผลักดันแนวทางการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน เช่น ป่าชุมชน เกษตรกรรมยั่งยืน ประมงชายฝั่ง การจัดการ ลุ่มน้ำ เป็นต้น ขบวนการ "สีเขียว" จากท้องถิ่น ได้ใช้ฐานคิดเชิงนิเวศวัฒนธรรมในแง่ความเกื้อกูลวัฒนธรรม กับนิเวศ เรื่องสิทธิการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนของท้องถิ่นจึงเป็นการให้ความหมาย ต่อทรัพยากรธรรมชาติ ที่ไม่แยกออกจากปากท้องและชีวิตของประชาชน จนอาจกล่าวได้ว่าขบวนการเคลื่อนไหว ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมชนบท มีบทบาทสำคัญที่สุดต่อการติดตามนโยบาย และผลักดันนโยบาย เปลี่ยนแปลงโครงสร้างที่ให้เปิดกว้างและกระจายอำนาจมากขึ้น

*** จักรกฤษณ์ ครอบงำ และบัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์ บรรณาธิการ. **สู่การปฏิรูปฐานทรัพยากร. 2546**

ในด้านการเคลื่อนไหวขบวนการสิ่งแวดล้อมเมืองใช้ยุทธวิธีการโน้มน้าวบุคคลสำคัญในรัฐบาล และการเผยแพร่สื่อสาธารณะกับคนชั้นกลาง โดยไม่ได้เชื่อมโยงใดๆ กับฐานชนบทที่กำลังต่อสู้กับปัญหาทรัพยากรในแง่มุมของวิถีชีวิต (สันธิจิตา กาญจนพันธ์, 2543) ยุทธศาสตร์ขบวนการสิ่งแวดล้อมชนบท จึงเน้นจัดตั้งมวลชนระดับล่าง เคลื่อนไหวเพื่อแก้ปัญหาปากท้อง และผลักดันให้ปรับโครงสร้างนโยบาย การพัฒนา และเพิ่มอำนาจแก่ประชาชนในการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากร

อย่างไรก็ตาม ภายใต้วาทกรรม "สิ่งแวดล้อม" ที่ภาคประชาชนร่วมสร้าง แม้จะมีความแตกต่างกัน ในเชิงเป้าหมายและอุดมการณ์ แต่ก็มียุทธศาสตร์ที่เชื่อมโยงกัน ขบวนการสิ่งแวดล้อมเมืองเป็นผู้บุกเบิก กระแสสิ่งแวดล้อมในฐานะเป้าหมาย ขณะที่ขบวนการชนบทซึ่งเคลื่อนไหวประเด็นการพัฒนาที่ไม่สมดุล จุดเชื่อมโยงของขบวนการสิ่งแวดล้อมเมืองกับชนบทจึงมาบรรจบกันได้จากนโยบาย และโครงการ พัฒนาสำคัญๆ เช่น เวทีสิ่งแวดล้อมประจำปีตั้งแต่ปี 2533 - 2539

ด้วยการเคลื่อนไหวของประชาชนทั้งแบบเมืองหรือชนบทต่อปัญหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเชื่อมโยงกัน หรือแยกกันก็ตามก็ทำให้ประเด็นสิ่งแวดล้อมกลายเป็นประเด็นทางการเมืองตั้งแต่ ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวได้มีกิจกรรมเชิงสาธารณะต่อประเด็นสิ่งแวดล้อมมากมาย เช่น เวทีสัมมนา, สื่อเผยแพร่, การเดินขบวนของประชาชนระดับล่าง เพื่อผลักดันทางนโยบาย กระแสสิ่งแวดล้อมมีบทบาทต่อการวิพากษ์การพัฒนาของรัฐในรูปแบบต่างๆ แม้รัฐจะยังเดินหน้าจัดการ ทรัพยากรเพื่อเป็นฐานการเติบโตทางเศรษฐกิจต่อไป แต่ก็ได้มีการปรับตัวสร้างบทบาทสิ่งแวดล้อมเช่นกัน เช่น เกิดหน่วยงานสิ่งแวดล้อมของรัฐตั้งแต่ทศวรรษ 2520 จนมาเป็นกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 7 (2534 - 2539) เป็นต้นมา ก็ระบุนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม มี พ.ร.บ. สงวนและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ 2535 แม้แต่หน่วยงาน รัฐวิสาหกิจใหญ่ๆ เช่น การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.) ซึ่งมีบทบาททำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมมาตลอดก็มีกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การปลูกป่า เป็นต้น

ขณะที่ขบวนการทรัพยากร ที่ขับเคลื่อนเรื่องสิทธิ และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง เพื่อให้เกิดการทบทวนทิศทางการพัฒนา กลับเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับโครงสร้างรัฐและระบบทุนโดยตรง ซึ่งผลักดันให้ขบวนการทรัพยากรต้องเป็นฝ่ายตั้งรับ ทั้งการถูกรุกเชิงนโยบาย กฎหมายและถูกใช้ความรุนแรง นานับประการ จนตกอยู่ในวังวนของการแก้ปัญหาทางการเมือง และต้องการแยกการเคลื่อนไหวเป็นส่วนๆ ตามประเด็นปัญหา เช่น เครือข่ายป่าไม้ เครือข่ายที่ดิน เครือข่ายน้ำ เครือข่ายแร่... ฯลฯ

เพื่อสร้างประชาธิปไตยด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจึงเกิด การวิเคราะห์กระบวนการกำหนด เป้าหมายพัฒนายุทธศาสตร์ยุทธวิธี ผลของการผลักดันทั้งในด้านนโยบายการขยายพื้นที่ทางสังคม การสร้างความรู้ การจัดการเครือข่าย ตลอดจนเงื่อนไขของความสำเร็จและล้มเหลว เพื่อก่อให้เกิดการทบทวน ทางยุทธศาสตร์ ยุทธวิธีในการพัฒนาต่อไป

บริบททางเศรษฐกิจ - การเมืองและรากเหง้าของปัญหาเชิงโครงสร้าง

ปลายทศวรรษที่ 2520 รัฐและภาคธุรกิจรุกเข้าไปใช้ฐานทรัพยากรของชุมชนชายขอบของสังคมอย่างกว้างขวาง และปรากฏการณ์ดังกล่าวเพิ่มมากยิ่งขึ้นในช่วงหลังวิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 เพราะปัญหาของลักษณะการพัฒนาที่ไม่สม่ำเสมอและสะสมปัญหาความไม่เท่าเทียมกันความยุติธรรมในสังคม เช่น ขาวนา ชาวไร่ คนงาน ชาวสลัม ชนกลุ่มน้อย ปัญหาวิกฤติของระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทนในสังคมไทย ผนวกกับสังคมไทยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลกอย่างซับซ้อน และระบบเศรษฐกิจไทยยังต้องขึ้นต่อระบบเศรษฐกิจโลก เป็นต้น

ขบวนการเคลื่อนไหวทางทหารและสิ่งแวดล้อมก่อนทศวรรษ 2520

ประเด็นการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรธรรมชาติของขบวนการประชาชนเริ่มมาจากขบวนการในชนบท ในแง่มุมเรื่องทรัพยากรที่เป็นฐานชีวิต ซึ่งยังไม่มีแนวคิดสิ่งแวดล้อมนิยม การเคลื่อนไหวต่อทรัพยากรของประชาชนในแต่ละภาค ขึ้นอยู่กับฐานทรัพยากรที่รัฐเข้ามาจัดการ โดยในส่วนภาคเหนือเกิดจากนโยบายการสัมปทานไม้อันเกิดจากการผลักดันของประเทศอังกฤษ ผ่านบริษัทสำคัญๆ เช่น บอมเบย์เบอร์ม่า อีสเอเชียติก มาตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และชัดเจนเมื่อรัฐก่อตั้งกรมป่าไม้เพื่อรวมศูนย์อำนาจสัมปทานไม้ ในปี 2439 โดยมีผู้เชี่ยวชาญจากอังกฤษมาเป็นอธิบดี และอาศัยระบบการจัดการแบบประเทศอาณานิคมอังกฤษ คือ อินเดีย และพม่า มาเป็นต้นแบบการจัดการทำไม้เชิงพาณิชย์ หลักการสำคัญของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างได้ระบุไว้ในรายงานของ มร.เสลด อธิบดีกรมป่าไม้คนแรก ที่เสนอต่อรัชกาลที่ 5 ระบุว่า **'สิทธิการถือครองเนื้อที่ป่าไม้ทั้งสิ้นควรเป็นของรัฐ'** และ **'ควรยกเลิกให้ราษฎรใช้ไม้สักอย่างเสรี'** (เสนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, 2536, เล่ม 1 น.93)

ปัญหาความขัดแย้งทรัพยากรอีกด้านหนึ่ง คือ ที่ดินในแง่ของชาวนาไร่ที่ทำกินเพิ่มมากขึ้นนับแต่การพัฒนาประเทศเพื่อความทันสมัยในช่วงรัฐชาติสมัยใหม่ เป็นต้นมา การเข้าถึงทรัพยากรในฐานะปัจจัยการผลิต

การเคลื่อนไหวของประชาชนต่อเรื่องที่ดิน เริ่มต้นจากการร้องเรียนต่อรัฐให้แก้ไขปัญหามาจนถึงการเคลื่อนไหวในรูปขบวนการ ซึ่งเห็นได้ชัดภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองปี 2475 ปัญหาการร้องเรียนของชาวนา ทำให้นายบริติ พนมยงค์ เสนอเค้าโครงเศรษฐกิจที่ได้กำหนดให้รัฐบาลซื้อที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์เอกชนมาเป็นของรัฐเพื่อจัดสรรให้ชาวนา แต่ถูกชนชั้นสูงคัดค้านเนื่องจากจะกระทบต่อผลประโยชน์

รัฐดำเนินการแก้ไขปัญหชาวนาไร่ที่ทำกินบ้าง โดยจัดตั้งนิคมสหกรณ์เข้าซื้อที่ดินจดทะเบียนในปี 2478 โดยเอาที่ดินราชพัสดุมาจัดสรรให้ชาวนาเช่าซื้อ หรือการจัดที่ดินในรูปแบบนิคมสร้างตนเองและนิคมอพยพราษฎรออกจากเขตน้ำท่วมให้แก่ราษฎรตามพระราชบัญญัติจัดที่ดินเพื่อการครองชีพ

จันรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ออกประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 19 เมื่อ 13 มกราคม 2503 ยกเลิกการจัดทำการถือครองที่ดิน เพื่อส่งเสริมให้เอกชนได้แสวงประโยชน์จากทรัพยากร ดังในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ 2504 เร่งรัดให้เอกชนเติบโตจากโครงสร้างพื้นฐาน และทรัพยากรดิน น้ำ ป่า

ปัญหาป่าไม้และที่ดิน ก็มีรากฐานปัญหาแบบเดียวกัน คือ การอ้างกรรมสิทธิ์รัฐเหนือทรัพยากร ดังข้อบัญญัติในพระราชบัญญัติป่าไม้ 2484 ที่กำหนดให้พื้นที่ที่รกร้างว่างเปล่าที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์เป็นพื้นที่ป่าตามกฎหมาย และเกิดการสัมปทานตัดป่าที่ประชาชนใช้ประโยชน์อย่างกว้างขวาง

ขบวนการเคลื่อนไหวเรื่องป่าไม้จึงได้ก่อรูปอย่างจริงจังตั้งแต่ปี 2515 เป็นต้นมา

ขบวนการเคลื่อนไหวทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมหลังทศวรรษ 2520 - 2530

ภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ขบวนการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเติบโตอย่างเห็นได้ชัด ทั้งในแง่จำนวนองค์กร เครือข่าย และในแง่ประเด็นรณรงค์ที่ยกระดับสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย โดยมีพื้นที่ชนบทเป็นเป้าหมายสำคัญ

ขบวนการเคลื่อนไหวในชนบท ได้สืบสานประเด็นปัญหาสิทธิเกษตรกรต่อทรัพยากรและปัจจัยการผลิต ดังเช่น การเกิดสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย ปี 2517 ที่มีเครือข่ายกระจายทุกภาค โดยเฉพาะภาคเหนือและภาคกลางที่มีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวเรียกร้องปัญหาเรื่องที่ดิน หนี้สิน และปัจจัยการผลิตต่างๆ จันรัฐต้องออกพระราชบัญญัติควบคุมค่าเช่านา พ.ศ. 2517 พระราชบัญญัติปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 โดยกำหนดให้รัฐนำที่ดินของรัฐและที่ดินจัดซื้อหรือเวนคืนจากเอกชนที่มีอยู่เกินกำหนดในกฎหมาย มาจัดให้แก่เกษตรกรที่ไม่มีที่ดินทำกินหรือมีไม่พอต่อการยังชีพได้เช่าหรือซื้อแต่ในความจริงปรากฏว่า รัฐไม่สามารถปฏิรูปที่ดินเอกชนได้

เมื่อการปฏิรูปที่ดินไร้ผล พื้นที่เช่าที่ดินได้เพิ่มขึ้น โดยในปี 2514 มีพื้นที่เช่ารวมทั่วประเทศ 11.6 ล้านไร่ มาจนถึงปี 2535 พื้นที่เช่าขยายตัวเป็น 14.4 ล้านไร่ ผลการสำรวจของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมในปี 2532 พบว่ามีครอบครัวที่ไม่มีที่ดินทำกินถึง 454,810 ครอบครัว มีครอบครัวมีที่ทำกินเพียง 5 ไร่ ถึง 565,799 ครอบครัว แต่มีครอบครัวซึ่งมีพื้นที่มากกว่า 10 ไร่ถึง 3,908,141 ครอบครัว

จุดเริ่มต้นครั้งสำคัญการเคลื่อนไหวประชาชนที่นำมิติด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเป็นยุทธศาสตร์หลัก เริ่มจากการคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยที่จะสร้างขึ้นในผืนป่าทุ่งใหญ่นเรศวร ในปี 2525 - 2531 อันเหตุการณ์ครั้งสำคัญที่กลุ่มนักกิจกรรมสิ่งแวดล้อมภาคเมือง ร่วมกับคนท้องถิ่นในจังหวัดกาญจนบุรี คัดค้านด้วยเหตุผลทางด้านการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า เหตุการณ์ดังกล่าวจบลงที่เขื่อนถูกยกเลิกไป นับเป็นครั้งแรกที่เหตุผลทางด้านสิ่งแวดล้อมมีชัยชนะเหนือการพัฒนา

จากเหตุการณ์ดังกล่าว การต่อสู้ของขบวนการประชาชนที่โดดเด่นตามมา คือ การคัดค้าน เชื้อนปากมดูล จังหวัดอุบลราชธานี และเชื้อมังกร จังหวัดสุราษฎร์ธานี ประเด็นวิถีชีวิตต่อฐานทรัพยากร ของคนชั้นล่าง การเคลื่อนไหวที่ปากมดูลตั้งแต่ปี 2533 ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของการต่อสู้การเมือง ภาคประชาชนที่โดดเด่นมาจนถึงปัจจุบัน

การจัดการป่าอีกด้านหนึ่ง คือ เขตป่าอนุรักษ์ ภายหลังจากที่กรมป่าไม้สูญเสียบทบาทเรื่องการทำไม้ ไปแล้ว ก็หันมาดำเนินการเร่งประกาศเขตป่าอนุรักษ์ ทั้งเขตอุทยานแห่งชาติ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ทั้งภาคเหนือ อีสาน ภาคใต้ ซึ่งได้ซ้อนทับพื้นที่อยู่อาศัย ทำกินของประชาชนหลายแสนครัวเรือน พร้อมกับ ดำเนินการย้ายชุมชนในเขตป่าบางพื้นที่ เช่น ชุมชนบ้านคลองลาน จ.กำแพงเพชร (2529) กรณีชุมชนมั่ง ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร (2531) และชุมชนกะเหรี่ยงในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง (2532 - 2533) ชุมชนบ้านผาฮ่อ จ.ลำปาง เป็นต้น

ประเด็นเรื่องป่าอนุรักษ์ซ้อนทับพื้นที่ชุมชน และป่าเศรษฐกิจทำลายป่าธรรมชาติ ได้กลายเป็นวาทกรรมเรื่อง **'คนกับป่า'** กลายเป็นวาทกรรมหลักของข้อถกเถียงในการจัดการป่า โดยผ่าน รูปธรรมเรื่องการจัดการป่าชุมชน ซึ่งฝ่ายประชาชนเสนอให้ชุมชนมีสิทธิจัดการได้ในทุกพื้นที่ และเสนอ ออกมาเป็นร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนฉบับประชาชนปี 2536 ขณะที่รัฐก็เร่งประกาศเขตป่าอนุรักษ์ และ ยอมรับป่าชุมชนได้เฉพาะนอกป่าอนุรักษ์

นอกเหนือจากสถานการณ์ป่าไม้และที่ดินในเขตป่าที่ยังคงคุกรุ่น ในภาคใต้ปัญหาเรืออวนลาก อวนรุนที่ทำลายทรัพยากรชายฝั่ง อันเนื่องจากการเติบโตของอุตสาหกรรมอาหารทะเลได้ส่งผลกระทบต่อ ระบบนิเวศและการทำมาหากินของชาวประมงพื้นบ้านอย่างรุนแรง จนได้เกิดการรวมตัวเป็น **'สมาพันธ์ประมงพื้นบ้านภาคใต้'** ในปี 2536 ครอบคลุมพื้นที่ 7 จังหวัด และต่อมาขยายตัวเป็น 13 จังหวัดในปี 2539 ซึ่งดำเนินการเรียกร้องให้รัฐแก้ปัญหาเรืออวนลาก อวนรุน เรือปลากะตัก เรียกร้องให้ยกเลิก สัมปทานป่าชายเลน และดำเนินการฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่ง จัดการป่าชายเลนชุมชน

จากกลุ่มปัญหาด้านทรัพยากรต่างๆ ทั้งป่าไม้ที่ดิน ประมง และเขื่อน โดยมีกลุ่มคัดค้านเชื้อนปากมดูล และเขื่อนราษีไศลเป็นหัวขบวน ขบวนการเหล่านี้ได้มีการถ่ายทอดแนวคิด แลกเปลี่ยนยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี โดยเฉพาะบทเรียนจากการเคลื่อนไหวของชาวอีสานกรณี คจก. จึงได้เกิดการประสานระหว่างเครือข่าย ปัญหาต่างๆ ทั้งประเด็นทรัพยากรดิน น้ำ ป่า การเกษตร กลุ่มปัญหาโครงการของรัฐมาร่วมกัน (ไม่ใช่รวมกัน) กลายเป็น **'สมัชชาคนจน'** ในปลายปี 2538

ขบวนการเคลื่อนไหวประชาชนด้านทรัพยากรเกือบทุกขบวนการในยุคสมัยนี้ มีองค์กรพัฒนาเอกชน เข้าไปทำหน้าที่ในการประสานกลุ่มชาวบ้านต่างๆ ให้มาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน ทำหน้าที่เชื่อมโยงข้อมูล ทั้งในระดับพื้นที่และนโยบาย เสนอแนวทางการวิเคราะห์ปัญหา พร้อมกับประสานพันธมิตรทั้งนักวิชาการ

สื่อมวลชน ภาคประชาสังคมมาร่วมสนับสนุน เช่น เชื่อมโยงกลุ่มป่าไม้ที่ดินภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคใต้ ในการผลักดันเรื่องป่าชุมชน เชื่อมโยงกลุ่มปัญหาเขื่อนต่าง ๆ ร่วมกันเป็นสมัชชาเขื่อน เชื่อมโยงกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากอุตสาหกรรมในภาคตะวันออกและภาคใต้ การเชื่อมโยงกลุ่มปัญหาเหล่านี้ ได้นำสู่การก่อรูปเป็น **"เครือข่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม"** ประมาณปี 2537 อันเป็นเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านทรัพยากรทุกด้าน ครอบคลุมพื้นที่ทุกภาค

ขบวนการเคลื่อนไหวทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในทศวรรษ 2540

ความก้าวหน้าครั้งสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์การต่อสู้ด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมก็คือ การสามารถผลักดันแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เข้าไว้ในรัฐธรรมนูญปี 2540 โดยมีมาตราสำคัญ ๆ ได้แก่ 46 เรื่องสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร, มาตรา 56 เรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อทรัพยากร และโครงการของรัฐที่จะกระทบต่อทรัพยากร, มาตรา 79 เรื่อง บทบาทองค์กรท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร แท้ที่จริงกระแสการเคลื่อนไหวในเชิงนโยบาย ได้เกิดขึ้นมาก่อนหน้านั้น ที่แหลมคมที่สุดก็คือ การผลักดันร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชนของประชาชนมาตั้งแต่ปี 2536 ซึ่งถือเป็นร่างกฎหมายทรัพยากรฉบับแรกที่สร้างโดยประชาชน ตามมาด้วยการร่วมพัฒนาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540 - 2544) ที่อ้างถึงการกำหนดให้คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา ได้มาบรรจุในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของรัฐธรรมนูญไม่ได้อยู่ที่บทบัญญัติ กลับอยู่ที่โครงสร้างอำนาจที่เป็นจริง ที่ควบคุมระบบคิด ความรู้ กลไกการจัดการทรัพยากรและเศรษฐกิจ

ภายใต้แนวคิดการเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (NICS) การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างสำคัญ เกิดขึ้นหลายประการ เช่น การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ เริ่มดำเนินมาตั้งแต่ปี 2535 จนเมื่อประเทศประสบภาวะวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 องค์กรทุนโลกบาล เช่น กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) ธนาคารโลก ธนาคารพัฒนาเอเชีย (ADB) เข้ามาปรับโครงสร้างทรัพยากรของประเทศไทยทั้งระบบ ทั้งการจัดการดิน น้ำ ป่า และพลังงาน การแปรรูปทรัพยากรน้ำให้เป็นสินค้าของเอกชน ตลอดจนข้อตกลงทางการค้าเสรี ทั้งในระดับโลก กับองค์การการค้าโลก (WTO) และระดับภูมิภาค ก็ได้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญของการเร่งพัฒนาทรัพยากรเพื่อการค้า ทำให้เกิดโครงการท่อก๊าซไทย - พม่า และไทย - มาเลเซีย เพื่อป้อนอุตสาหกรรม โรงไฟฟ้าป้อนนอก - หินกรูด, โครงการบ่อบำบัดน้ำเสียคลองด่าน, โครงการก่อสร้างเขื่อน ฉันทน์น้ำ ทั้งกก - อิง - น่าน, เขื่อนสาละวิน และอื่น ๆ ที่ได้จุดชนวนความขัดแย้งใหม่

ยุทธศาสตร์การเมืองบนท้องถนนแบบสมัชชาคนจนนับตั้งแต่ยุค 99 วัน ในปี 2539 ก็ไม่สามารถผลักดันให้คืบหน้าต่อไปได้ ขณะที่การแก้ไขปัญหาระงัก ปัญหาใหม่ที่ซับซ้อนโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับโลกาภิวัตน์ก็เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ประเด็นการค้าเสรีด้านการเกษตรได้ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรอย่างกว้างขวาง การทำให้ประชาชนไร้ที่ทำกิน

ในสถานการณ์ที่ซับซ้อน ประเด็นปัญหามีมากขึ้น เครื่องมือในการต่อสู้ของประชาชนกลับน้อยลง แต่กระนั้นขบวนการประชาชนก็พยายามไต่ระดับการต่อสู้ไปสู่ระดับโลกาภิวัตน์ด้วยเช่นกัน การเคลื่อนไหวของขบวนการในการคัดค้านการแปรรูปทรัพยากรน้ำตามเงื่อนไขของ ADB เกิดขึ้นมาตั้งแต่ปี 2543 การปกป้องพันธุ์ข้าวหอมมะลิ คัดค้านสิทธิบัตรสิ่งมีชีวิต และกองทุนป่าเขตร้อน อันเป็นประเด็นการต่อสู้ที่มีเป้าหมายไม่ใช่แค่รัฐ แต่เชื่อมโยงกับองค์กรข้างชาติที่เติบโตขึ้น ขบวนการเคลื่อนไหวเรื่องที่ดิน เชื้อเพลิง การเกษตร ป่าไม้ และอื่นๆ มิได้จำกัดการเรียนรู้เฉพาะเครือข่ายภายในประเทศ แต่เชื่อมโยงไปถึงขบวนการประชาชนระดับโลก เช่น องค์กรขบวนการโลก เวียดนามแปซิฟิก เครือข่ายประเทศโลกที่สาม

การเชื่อมโยงเครือข่ายข้ามประเด็นปัญหา ข้ามภาค ได้เกิดขึ้นอย่างจริงจัง ไม่ว่าจะเป็นในส่วนขององค์กรชาวบ้าน หรือองค์กรพัฒนาเอกชน เครือข่ายทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนก็ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวในนามขบวนการประชาชนต่างๆ เช่น ร่วมกับคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.) ผลักดันวาระแห่งชาติว่าด้วยทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในปี 2543 เคลื่อนไหวต่อต้านการปรับโครงสร้างกิจการสาธารณะที่ผลักดันโดยไอเอ็มเอฟ ธนาคารโลก และธนาคารพัฒนาเอเชีย การร่วมผลักดัน "สภาประชาชน" ในปี 2546

รูปธรรมเชิงนโยบายของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นสินค้าก็คือ นโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุน ทั้งการเร่งออกเอกสารสิทธิในที่ดิน, การปลูกป่าเชิงพาณิชย์ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม, การแปรรูปกรรมสิทธิ์จัดการน้ำให้เป็นเอกชนและเป็นสินค้า การแก้ไขพระราชบัญญัติแร่เพื่อเปิดทางให้ทำเหมืองแร่โพแทชขนาดใหญ่ที่จังหวัดอุดรธานี การเร่งรัดก่อสร้างโครงการท่อก๊าซไทย - มาเลเซีย และอุตสาหกรรมต่อเนื่อง การเตรียมสร้างเขื่อนสาละวิน เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า และอื่นๆ

อาจกล่าวได้ว่า ขบวนการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในทศวรรษ 2540 เป็นต้นมาได้มีมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งด้านการผลักดันทางนโยบาย และการขยายพื้นที่ทางสังคม การขยายฐานเครือข่ายกรณีที่สำคัญบ้าง เช่น การคัดค้านโครงการบ่อน้ำบาดาลเสียของชาวบ้านคลองด่าน จ.สมุทรปราการ ด้วยเงื่อนไขการคอร์รัปชันทางการเมือง กรณีโรงไฟฟ้าบ่อนอกและหินกรูด จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ แต่ความสำเร็จเหล่านี้ก็ยังห่างไกลกับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง ขบวนการเคลื่อนไหวทรัพยากรทั่วทุกภาคจึงพยายามพัฒนายุทธศาสตร์การต่อสู้ครั้งใหม่ ซึ่งจะก่อรูปร่างทั้งการกำหนดเป้าหมาย ยุทธศาสตร์ ยุทธวิธีที่แตกต่างไปจากเดิมได้หรือไม่ นั่น เป็นสิ่งที่ท้าทายยิ่งสำหรับขบวนการประชาชน

อย่างไรก็ดี การขับเคลื่อนขบวนการภาคประชาชนในระยะที่ผ่านมา พบว่ามีกระบวนงานอย่างหลากหลาย เป็นไปตามลักษณะของวิถีการดำรงอยู่ของชุมชนท้องถิ่น มีการนำวัฒนธรรมภูมิปัญญา ความเชื่อ ตลอดจนการดำเนินกิจกรรมตามลักษณะที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่รายภาค ซึ่งแบ่งตามพื้นที่การทำงานของขบวนการองค์กรชุมชนที่สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน เข้าร่วมในการสนับสนุน โดยจะกล่าวไว้ในส่วนที่ 2 ต่อไป

1.2 รูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน

ขบวนการองค์กรชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นฐานต้นทุนที่สำคัญในการดำรงชีวิตไม่ว่าจะเป็นกลุ่มคนในระดับก็ตาม แต่การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ที่ผ่านมาของมนุษยชาติความระมัดระวังในการใช้ประโยชน์ กล่าวคือ มุ่งเพียงประโยชน์สูงสุดสำหรับปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น จึงทำให้ทรัพยากรธรรมชาติมีความเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว อันเนื่องมาจากการถูกทำลายจากหลายสาเหตุ โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์โดยขาดการดูแลรักษา ที่สุดแล้ว จากการใช้ประโยชน์ด้วยการขาดจิตสำนึกที่ควรตระหนักถึงประโยชน์และคุณค่าในขนาดของทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งที่มาคือ ผลกระทบที่เกิดขึ้นโดยตรงทั้งต่อทรัพยากรธรรมชาติ เอง และคุณภาพชีวิตโดยรวมของมนุษย์ ซึ่งนับวันจะเพิ่มทวีความรุนแรงมากขึ้น

สำหรับประเทศไทย ผลของปรากฏการณ์ดังกล่าวเริ่มปรากฏชัดเจนที่สุด เมื่อปลายปี 2548 ได้เกิดภัยสึนามิ ที่ทำลายชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนทั้งที่เป็นคนไทย และต่างชาติไปเป็นจำนวนหลายพันคน ปี 2549 สภาพอากาศได้แปรปรวนมาอย่างต่อเนื่อง ฤดูร้อน ร้อนกว่าปกติ อุณหภูมิบางพื้นที่สูงถึง 42 องศาเซลเซียส ฤดูฝน ฝนตกชุกเห็นชัดเจนเมื่อเดือนกันยายน-พฤศจิกายน 2549 ที่ผ่านมา โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคกลาง และกรุงเทพฯ ตั้งแต่จังหวัดนครสวรรค์ จนกระทั่งถึงกรุงเทพฯ หรือพื้นที่ใกล้เคียงได้หายไป เช่น หมู่บ้านขุนสมุทรจีน จ.สมุทรปราการ เขตบางขุนเทียนที่แผ่นดินที่เป็นที่ตั้งของหมู่บ้านหายไป เพราะน้ำทะเลหนุน และคลื่นซัด โคลนถล่มในพื้นที่จังหวัดลำพูน อุดรดิตถ์ หรือแม้กระทั่งแผ่นดินไหวในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

ต้นปี 2550 เกิดหมอกควันทางภาคเหนือ จนทำให้รัฐบาลต้องประกาศเป็นเขตภัยพิบัติฉุกเฉิน การคมนาคมทางอากาศใช้การไม่ได้ สัตว์เลี้ยงตาย ผู้คนต้องสวมใส่หน้ากาก แวนตาป้องกันหมอกควัน นอกจากนั้นยังเกิดแผ่นดินไหว น้ำท่วม ดินโคลนถล่ม เกิดไฟป่า ลมพายุ อย่างต่อเนื่อง เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นปรากฏการณ์อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน และนับวันจะรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ

สำหรับสภาพการดำรงอยู่แบบดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่น เป็นรูปแบบที่ชุมชนอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน คือ ชุมชนได้รับประโยชน์จากการดูแลรักษาทรัพยากร ทั้งในด้าน

การเป็นแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพรรักษาโรค และแหล่งรายได้ที่ก่อให้เกิดผลประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจของครอบครัวและชุมชนท้องถิ่น ซึ่งชุมชนท้องถิ่นเองได้ตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรในด้านนี้เป็นอย่างดี ในขณะที่เดียวกัน ก็ได้เรียนรู้ถึงมหันตภัยที่เกิดขึ้นหากทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ถูกทำลาย หรือมีการนำมาใช้อย่างไม่ระมัดระวัง หรือไม่มีความสมดุล ดังนั้น ชุมชนท้องถิ่นหลายแห่งจึงได้มีการดูแลรักษาทรัพยากรในรูปแบบต่างๆ เช่น ป่าชุมชน ซึ่งเป็นการดูแลป่าตามวัฒนธรรม ความเชื่อ และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยชุมชนจะแบ่งแนวเขตป่าออกเป็นป่าต้นน้ำ ป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย และกำหนดกฎกติกาการใช้ป่าร่วมกัน หรือการทำเหมืองฝายที่ใช้วัสดุท้องถิ่นเพื่อจัดสรรน้ำให้แก่คนในชุมชนอย่างสอดคล้องทั่วถึงกับวิถีการผลิตและวิถีชีวิต โดยมีกติกาที่ทุกคนยอมรับร่วมกัน รวมไปถึงการจัดการชายฝั่งที่มีการใช้เครื่องมือมาช่วยในการป้องกันกัดเซาะชายฝั่ง เป็นต้น พื้นฐานความคิดที่สำคัญของชุมชนดั้งเดิมที่มีผลต่อการบริหารจัดการ จัดสรรทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ และไม่เกิดปัญหาคือ ทรัพยากรเป็นของส่วนรวม การจะกระทำการใดๆ ที่มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อทรัพยากรในพื้นที่ เช่น ดิน น้ำ ป่า ต้องได้รับความเห็นชอบร่วมกัน

นอกจากนี้ การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติฯ ที่เป็นการรวมศูนย์การจัดการเข้าสู่ส่วนกลาง ได้ทำให้โครงสร้างของการจัดการทรัพยากรถูกดึงมาที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยผ่านทางกฎหมาย หรือพระราชบัญญัติฉบับต่างๆ เช่น พระราชบัญญัติป่าไม้ พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พระราชบัญญัติการประมง พระราชบัญญัติการผังเมือง เป็นต้น ซึ่งการมีพระราชบัญญัติแต่ละฉบับนั้น หมายถึงการมอบอำนาจการจัดการทรัพยากรให้กับหน่วยงานราชการและสถาบันส่วนกลาง โดยจะพบว่าพระราชบัญญัติทุกฉบับจะระบบหน่วยงานผู้รับผิดชอบตามพระราชบัญญัตินั้นๆ และในทางปฏิบัติก็พบว่าหน่วยงานดังกล่าว ซึ่งส่วนใหญ่เป็นหน่วยงานส่วนกลาง ก็มีการบริหารงานในลักษณะที่เป็นเจ้าของทรัพยากรนั้นๆ เช่น สิทธิในการจัดการป่า เป็นของกรมป่าไม้ สิทธิในการจัดการน้ำอยู่ที่กรมทรัพยากรน้ำ สิทธิในการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอยู่ที่ กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง โดยยังขาดการประสานแนวคิด แนวทาง และให้ภาคประชาชนหรือท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทหรือเข้ามามีส่วนร่วมในกลไกการจัดการร่วมกับหน่วยงานนั้นๆ หรือหากมีกำหนดไว้บ้างก็เป็นในลักษณะที่ต้องดำเนินการในระบบตัวแทน ซึ่งใช้อำนาจหรือมีส่วนร่วมผ่านกลไกของหน่วยงานภาครัฐ ที่กำหนดกรอบการใช้ อำนาจไว้อย่างชัดเจน สิ่งที่เกิดขึ้นจึงอาจไม่สามารถทำให้เกิดระบบบริหารจัดการตามความจริง ทั้งในด้านของการเป็นตัวแทนของท้องถิ่นหรือภาคประชาชน และการเสนอแนวทางความต้องการ หรือความคิดเห็นที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทางกฎหมาย ไม่ได้มาจากความต้องการของคนในพื้นที่ หรือเกิดขึ้นมาโดยไม่มีความสัมพันธ์กับภูมิปัญญาที่อยู่ในท้องถิ่น

การจัดการในลักษณะดังกล่าวข้างต้นถือได้ว่าเป็นการจัดการแบบรวมศูนย์ที่ให้อำนาจแก่หน่วยงาน ส่วนกลางมากเกินไป ส่งผลให้การจัดการและการจัดสรร ไม่ได้ตอบสนองต่อความต้องการและการพัฒนา ที่แท้จริงของท้องถิ่น เกิดการทุจริตคอร์รัปชันสู่การใช้ช่องทางและช่องว่างทางกฎหมายแสวงหาผลประโยชน์ ในเชิงธุรกิจ โดยที่ภาคชุมชนไม่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมช่วยพัฒนาตรวจสอบหรือถ่วงดุลได้ และอาจจะ นำไปสู่ผลกระทบโดยตรงต่อวิถีชุมชน องค์กรความรู้ ภูมิปัญญา หรือวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สะสมมานาน ถูกทำลาย อย่างไรก็ตามนอกจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่สร้างขึ้นโดยมีกฎหมายรองรับ เข้ามาทำหน้าที่ ในการบริหารจัดการตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายแล้ว ยังมีขบวนการองค์กรชุมชน ประชาสังคม และภาคธุรกิจ ที่กระจายอยู่ในพื้นที่ 8 ภาค คือ ภาคเหนือบน ภาคเหนือล่าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันตก ภาคตะวันออก ภาคกลางตอนบน ภาคกรุงเทพฯ และปริมณฑล และภาคใต้ ได้หันมาสนใจให้ความสำคัญ และเข้ามามีบทบาทในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะในส่วนของ องค์กรภาคประชาชน ในหลายพื้นที่ได้สร้างรูปธรรมความสำเร็จของการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติฯ ได้อย่างน่าสนใจ เช่น เครือข่ายชุมชนริมคลองบางบัว เขตบางเขน กรุงเทพฯ เครือข่ายป่าชุมชน แม่วงศ์แม่เป็น จ.นครสวรรค์ เครือข่ายลุ่มน้ำเพชรบุรี จ.เพชรบุรี เครือข่ายอนุรักษ์เทือกเขาภูพานน้อย จ.ยโสธร เครือข่ายป่าชายเลนคลองตำหรุ จ.ชลบุรี และเครือข่ายลุ่มน้ำหลังสวน จ.ชุมพร เป็นต้น ในสาระของความสำเร็จที่เกิดขึ้นในพื้นที่ต่างๆ นั้น พบว่า มีองค์ประกอบของความร่วมมือที่มาจาก หลายภาคส่วนที่สำคัญ คือหน่วยงานภาครัฐ ซึ่งได้เข้ามามีบทบาทหนุนเสริมให้การจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติฯ ที่มีมิติหลากหลาย และในบางกรณีสามารถนำมาถอดบทเรียนความร่วมมือ สร้างเป็นรูปแบบการทำงานด้านสิ่งแวดล้อมได้อย่างสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน นั่นคือ รูปแบบของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติฯ ที่หลากหลาย ทั้งในมิติของรูปแบบ และกระบวนการการทำงาน ซึ่งสามารถสรุปได้ 6 รูปแบบ ดังนี้

1. การดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมโดยตรง
2. การพัฒนากลุ่ม การสร้างเครือข่าย การขยายการมีส่วนร่วม และการสร้างความร่วมมือ กับบุคคลที่อยู่รอบข้าง
3. การจัดทำข้อมูล งานวิจัย ถอดบทเรียน สืบค้นภูมิปัญญา และองค์ความรู้
4. การเสริมสร้างจิตสำนึก และสร้างความตระหนักให้แก่เยาวชนคนรุ่นใหม่
5. การพัฒนาทางเลือกเพื่อการพึ่งพาตนเอง
6. การผลักดัน และส่งเสริมเชิงนโยบาย

ทั้งนี้ ในแต่ละรูปแบบได้มีลักษณะกิจกรรม ความร่วมมือ และการดำเนินงานที่เด่นชัด ดังนี้

1.2.1 การดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยตรง

การดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยตรง เป็นกิจกรรมที่กระทำให้เกิดผลโดยตรงต่อตัวทรัพยากรเอง เช่น การปลูกป่าชายเลน การทำแนวกันไฟ การขุดลอกลำน้ำ การทำเหมืองฝาย การบำบัดน้ำเสีย การจัดการขยะ เป็นต้น ซึ่งเป็นกิจกรรมพื้นฐานที่ทำให้เห็นผลทันที กิจกรรมเหล่านี้จะเกิดขึ้นทุกพื้นที่ใน 8 ภาค และเป็นกิจกรรมที่หน่วยงานรัฐมักให้การสนับสนุนมากที่สุด เนื่องจากเป็นภารกิจโดยตรงของหน่วยงานเองด้วย เช่น ในกรณีการจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองบุรีรัมย์ โดยเครือข่ายชุมชนเมืองน่าอยู่ จ.บุรีรัมย์ ได้ขับเคลื่อนงานโดยให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการคูคลอง และชุมชนของตนเอง ซึ่งมีคณะกรรมการมาจากองค์กรชุมชน หน่วยงานราชการ และสถาบันการศึกษา ผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานของเครือข่ายพบว่า มีการปรับความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างหน่วยงานกับชุมชน และชุมชนได้รับการยอมรับจากเทศบาลมากขึ้น เกิดความเชื่อมั่นในศักยภาพของกัน และกัน

1.2.2 การพัฒนากลุ่ม การสร้างเครือข่าย การขยายการมีส่วนร่วม และการสร้างความร่วมมือกับบุคคลที่อุปถัมภ์

เป็นรูปแบบการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติฯ ที่มุ่งเน้นการสร้างฐานความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ทั้งนี้ในชุมชนที่มีผู้นำเข้มแข็ง และชาวบ้านมีความสามัคคีเป็นทุนเดิมจะสามารถพัฒนาฐานงานในรูปแบบนี้ได้เร็ว โดยเริ่มจากคนในชุมชนของตัวเองก่อน ทุกกรณีศึกษาจะเริ่มงานอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรจากการพัฒนามาก่อน เมื่อกลุ่มดำเนินไปได้ด้วยดีแล้วจึงขยายการมีส่วนร่วม เพื่อสร้างเป็นเครือข่ายในระดับตำบล อำเภอ จังหวัด ซึ่งภายหลังได้มีการขยายพื้นที่และความร่วมมือกับเครือข่ายอื่นรวมทั้งเกิดกลไกร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นอกจากนี้บางพื้นที่ยังสามารถสร้างความร่วมมือในระดับลุ่มน้ำ ซึ่งเป็นระดับภูมิภาคที่ไม่ได้ยึดแนวเขตการปกครองเป็นข้อจำกัด เช่น การจัดการลุ่มน้ำขนาดใหญ่ของ เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มแม่น้ำป่าสัก จ.สระบุรี ที่ครอบคลุมพื้นที่ถึง 7 จังหวัดในภาคกลางตอนบน และภาคอีสาน เป็นต้น

ส่วนเหตุจูงใจที่ทำให้คนมารวมกันนั้น มีทั้งที่มาจากความตระหนักของชุมชนเอง และเรื่องที่เป็นความเดือดร้อนหรือมีความขัดแย้งจากการใช้ทรัพยากร ซึ่งในกรณีหลังพบมากในตัวอย่างรูปธรรมของพื้นที่ภาคเหนือ ภาคใต้ และภาคอีสาน รูปธรรมในหลายกรณีได้สะท้อนให้เห็นความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ ซึ่งมีปรากฏอยู่ในทุกภาค โดยเฉพาะในภาคตะวันตก เนื่องจากมีปัญหาสิ่งแวดล้อมไม่รุนแรงมากนัก รวมทั้งมีฐานทุนการทำงานที่ดีต่อกันระหว่างรัฐกับภาคประชาชน ในขณะที่ในภาคเหนือกลับมีภาพความร่วมมือในลักษณะนี้น้อย เนื่องจากในอดีตมีปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เป็นผลมาจากนโยบายรัฐ

ซึ่งกระทบกับคนจำนวนมาก เกิดขึ้นและสะสมมาเป็นเวลานาน ทำให้ความสัมพันธ์ราษฎร์-รัฐเป็นไปในเชิงความขัดแย้ง แต่ทิศทางในอนาคตมีแนวโน้มที่ดีขึ้น เพราะต่างฝ่ายต้องปรับการทำงานให้เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ในส่วนของภาคอื่นก็มีลักษณะความสัมพันธ์ที่ปรากฏทั้งสองลักษณะ

1.2.3 การจัดทำข้อมูล งานวิจัย ถอดบทเรียน สืบค้นภูมิปัญญาและองค์ความรู้

การสำรวจและจัดทำข้อมูล ได้รับความสำคัญมากขึ้นในการขับเคลื่อนงานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประวัติชุมชน ความเป็นมาของปัญหา ข้อมูลเชิงปริมาณต่างๆ เช่น การสำรวจมูลค่าในเชิงเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจากการดูแลจัดการป่าชุมชน หรือพันธุ์ปลาที่เพิ่มขึ้น ซึ่งจะช่วยยืนยันการดำเนินงานที่เข้มแข็งของขบวนการอนุรักษ์ชุมชน นอกจากนี้ ในปัจจุบันชุมชนได้ยกระดับการทำข้อมูลโดยใช้เครื่องมือที่ทันสมัยมากขึ้น ได้มีการทำข้อมูลแผนที่ภูมิประเทศมาตราส่วน 1:50,000 แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศมาตราส่วน 1:4,000 และเครื่องจับพิกัด GPS เพื่อกำหนดตำแหน่งพื้นที่การใช้ประโยชน์และพื้นที่ปัญหา ซึ่งถูกนำมาใช้มากในเรื่องการจัดการป่าไม้ ที่ดิน และการจัดการลุ่มน้ำ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการวางแผนจัดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้ดียิ่งขึ้น

ในส่วนของงานวิจัย และถอดบทเรียน ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้ของขบวนการอนุรักษ์ชุมชน ทำให้ชุมชนเห็นการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติ ที่กระทบต่อการทำมาหากิน ได้รู้จักตนเอง เรียนรู้ภูมิปัญญาดั้งเดิม และจัดทำเป็นชุดความรู้ถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลังได้ เช่น กรณีการจัดการป่าชุมชนเขาคอก จ.บุรีรัมย์ ก็มีการตั้งกลุ่มสำรวจข้อมูลของทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ผลที่เกิดขึ้นทำให้ชุมชนมีความตื่นตัวในการอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชนมากขึ้น เนื่องจากเห็นมูลค่าที่เกิดขึ้นจากการศึกษาวิจัย หรือกรณีตัวอย่างโรงเรียนบ้านนาบอน จ.กาฬสินธุ์ ที่ได้จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องป่าชุมชนสำหรับการเรียนการสอนของนักเรียนและเยาวชนรุ่นต่อไปของบ้านนาบอน ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการดำเนินงานของกลุ่ม

1.2.4 การเสริมสร้างจิตสำนึก และสร้างความตระหนักให้แก่เยาวชนคนรุ่นใหม่

การดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่มีกลุ่มเป้าหมายเป็นเยาวชน กล่าวได้ว่า เป็นการสร้างนักพัฒนารุ่นใหม่ และปลูกจิตสำนึกของคนให้รักธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยใช้แนวทางของสิ่งแวดล้อมศึกษา ได้แก่ กรณีเครือข่ายเยาวชนรักษ์น้ำกุยบุรี จ.ประจวบคีรีขันธ์ ที่ใช้กระบวนการนักสืบสายน้ำเป็นโครงการนำร่องในโรงเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาทั้งสองฝั่งแม่น้ำกุยบุรี การเข้าร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่องของเยาวชน จะช่วยสร้างการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมจากการสัมผัสพื้นที่ปัญหาจริง ซึ่งสามารถสร้างจิตสำนึกรักสิ่งแวดล้อมได้ดีกว่าการอ่านจากตำรา นอกจากนี้ กรณีของเครือข่ายสุนทรียภาพ

ท้องถิ่นพิทักษ์สิ่งแวดล้อม จ.สมุทรสงคราม เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม โดยใช้ทุนธรรมชาติและทุนทางสังคมที่มีอยู่ มาเป็นเครื่องมือในการสื่อสาร ทำเป็นสื่อชาวบ้าน บทเพลง ภาพยนตร์ ต้นไม้ ให้เป็นเวทีเรียนรู้ที่ง่ายต่อการสื่อสารกับชาวบ้าน และมีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเยาวชน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวได้รับการยอมรับจากในพื้นที่ รวมทั้งสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานราชการได้ดี ทำให้มีการทำงานเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

1.2.5 การพัฒนาทางเลือกเพื่อการพึ่งพาตนเอง

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในอีกรูปแบบหนึ่ง คือ การหาทางเลือกในการดำรงชีวิตแบบพึ่งพาตนเอง ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ และสร้างภูมิคุ้มกันให้กับชีวิตของคนในชุมชนเอง ได้แก่ การทำเกษตรกรรมธรรมชาติ โดยไม่ใช้สารเคมี มีวิธีการทำที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเอง และสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร นอกจากนี้ ยังมีรูปแบบของการพึ่งตนเองในลักษณะของการจัดตั้งกองทุน โดยจัดให้มีการออมทรัพย์ภายในชุมชน เพื่อนำมาเป็นทุนในการจัดการสิ่งแวดล้อมและเรื่องอื่นๆ ในชุมชน ซึ่งเป็นการสร้างฐานทุนของชุมชนให้มีความเข้มแข็ง และนำมาจัดสวัสดิการให้คณะทำงาน เช่น กรณีเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคใต้ ที่มีขบวนการพัฒนาเกษตรทางเลือกมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2528 จนถึงปัจจุบัน สมาชิกส่วนใหญ่จะมีพื้นฐานการออมทรัพย์ในเกือบทุกพื้นที่ โดยส่วนมากเป็นการออมทรัพย์ระดับกลุ่ม จากนั้นจึงเริ่มพัฒนาเป็นการออมทรัพย์ระดับเครือข่าย จนในปัจจุบันเครือข่ายเกษตรฯ มีกลุ่มสมาชิก 86 กลุ่ม จากเครือข่ายใหญ่ระดับจังหวัด 10 เครือข่าย และ 1 ภูมิภาค หรือการจัดการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ของกลุ่มอนุรักษ์ฟื้นฟูต้นน้ำมูล ตำบลไทยสามัคคี จ.นครราชสีมา ได้เป็นทางเลือกหนึ่งในการประกอบอาชีพที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม แต่เน้นการอยู่กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบรู้คุณค่า และสร้างการเรียนรู้ให้แก่บุคคลภายนอก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการขยายรูปธรรมความสำเร็จ ให้ไปสู่การรับรู้ของสาธารณะ

1.2.6 การผลักดัน และส่งเสริมเชิงนโยบาย

รูปแบบของการผลักดัน และส่งเสริมนโยบาย มักจะเกิดขึ้นเมื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดำเนินงานไปถึงขั้นที่ต้องการการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อการแก้ปัญหาในระดับกว้าง สามารถแก้ไขปัญหของชุมชนที่ประสบปัญหาเดียวกันทั่วประเทศ ซึ่งเป็นจุดคานงัดที่ทำให้ปัญหาต่างๆ ด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมคลี่คลายไปได้ เช่น การผลักดัน พ.ร.บ.ป่าชุมชน ฉบับประชาชน การจำกัดการถือครองที่ดินของนายทุนนอกภาคเกษตร การเสนอให้มีการกันที่ดินเขตป่ากับที่อยู่อาศัยให้ชัดเจน การปรับเปลี่ยนนโยบายทางการเกษตร เป็นต้น การผลักดันในเรื่องเหล่านี้ ต้องอาศัยการสั่งการจาก

มติคณะรัฐมนตรี และกำหนดเป็นนโยบายจากรัฐบาล รวมถึงการออกกฎหมาย และปรับปรุงแก้ไขกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ตัวอย่างของกรณีรูปธรรม ได้แก่ เครือข่ายเกษตรกรรมภาคใต้ ที่ผลักดันให้ปรับเปลี่ยนนโยบายทางการเกษตร จากการส่งเสริมพืชเชิงเดี่ยวเป็นการส่งเสริมระบบเกษตรกรรมทางเลือก เป็นต้น ซึ่งในข้อเสนอดังกล่าว มีแนวโน้มที่จะดำเนินการได้ เพราะหน่วยงานราชการหลายแห่งเริ่มมีการปรับบทบาทการทำงานเข้าหาประชาชนมากขึ้นในปัจจุบัน

จากรูปแบบการดำเนินงานที่ผสมผสานกันไปถึง 6 รูปแบบในพื้นที่แต่ละภาค ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และแนวความคิดของการดำเนินงาน ซึ่งบางครั้งจะทำคู่ขนานไปพร้อมๆ กันหลายรูปแบบ เพื่อให้เกิดผลกระทบไปสู่การทำงานในลำดับต่อไป สิ่งที่เกิดขึ้น นอกจากความสำเร็จที่สะท้อนศักยภาพของขบวนการองค์กรชุมชน และรูปแบบการจัดการที่หลากหลายตามบริบทของพื้นที่แล้วยังพบลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน กับหน่วยงานรัฐที่แสดงถึงระดับของความร่วมมือซึ่งกันและกัน รวมทั้งข้อเสนอทั้งในระดับพื้นที่ และระดับนโยบาย ซึ่งที่ผ่านมาโดยส่วนใหญ่จะเป็นความร่วมมือกับท้องถิ่น คือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) และเทศบาล ซึ่งมีความใกล้ชิดกับชุมชนมากที่สุด

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เห็นรูปธรรมความสำเร็จของการดำเนินงานในพื้นที่ของขบวนการองค์กรชุมชนทั้ง 8 ภาค ได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น และเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีของการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืนที่เป็นจริง และเป็นทิศทางใหม่ของการบูรณาการความร่วมมือระหว่างภาครัฐและภาคประชาชนในการร่วมกันดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติฯ เพื่อประโยชน์ของคนปัจจุบัน และคงคุณค่าสู่คนอนาคตสืบไป

แผนที่ ๑๑ พื้นที่ปฏิบัติการนำร่องในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1.3 ข้อเสนอต่อการบูรณาการการทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐ และภาคประชาชน ข้อเสนอของขบวนการองค์กรชุมชนทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน ต่อการบูรณาการการทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐ และภาคประชาชน

ตามที่ เครือข่ายองค์กรชุมชนด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ร่วมกับกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ โดย สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) และหน่วยงานภาคีที่เกี่ยวข้อง จัดสัมมนาระดมความคิดเห็นระหว่างภาครัฐกับภาคประชาชน เพื่อพัฒนาศาสตร์การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้ชื่อ "รัฐหนุน - เสริมราษฎร์ เพื่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยั่งยืน" ขึ้น ในระหว่างวันที่ 23 - 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2550 ณ ห้องแกรนด์ ไดมอนด์ อิมแพค เมืองทองธานี นนทบุรี โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือการสร้างความร่วมมือเชิงนโยบายและการกำหนดพื้นที่รูปธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ชุมชนและกระทรวงทรัพยากรฯ จะดำเนินการร่วมกัน ปรับวิสัยทัศน์แนวคิดในการดำเนินงานร่วมกันขององค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานราชการ องค์กรเอกชนและภาคีอื่นๆ เพื่อนำไปสู่การวางแผนพัฒนาจากท้องถิ่นพัฒนาศาสตร์และโครงสร้างกลไกการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ซึ่งก่อนการจัดสัมมนาฯ ในครั้งนี้ได้มีการจัดสัมมนาระดับภาคทั้ง 8 ภาค เพื่อสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานในพื้นที่เป็นการเบื้องต้นรวมทั้งพัฒนาข้อเสนอเชิงรูปธรรมที่เป็นทางออกของพื้นที่ร่วมกัน

การสัมมนาดังกล่าวมีผู้เข้าร่วมประมาณ 2,000 คน ประกอบด้วยผู้แทนจากเครือข่ายองค์กรชุมชนและ องค์กรพัฒนาเอกชน 1,600 คน (เป็นการเชื่อมโยงคนทำงานในพื้นที่ภูมินิเวศน์ประมาณ 1,400 องค์กรครอบคลุมจำนวนสมาชิกกว่า 50,000 ครอบครัว) และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคประมาณ 400 คน ทั้งนี้ สามารถสรุปสาระสำคัญจากการสัมมนา ดังนี้

การสัมมนาในวันแรก รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (นายเกษม สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ได้ให้เกียรติมาเป็นประธานในการเปิดงานและปาฐกถาพิเศษเรื่องประสานราษฎร์ - รัฐร่วมจัดการ...สู่ความยั่งยืน จากนั้นได้มี รายการสภาชาวบ้าน "รัฐหนุน - เสริมราษฎร์" เพื่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นเวทีที่ให้ภาคประชาชนได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางที่จะเป็นทางออกในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งมีข้อเสนอสำคัญ 5 ประการ คือ

1. การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
2. การปรับปรุงแก้ไขกฎหมาย กฎระเบียบ ที่เป็นอุปสรรคต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของภาคประชาชน

3. กองทุนสนับสนุนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของภาคประชาชน
4. กลไกการดำเนินงานทั้งระดับพื้นที่ปฏิบัติการและระดับนโยบาย คือ ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมทุกระดับ (ภูมินิเวศน์ จังหวัด ภาค และประเทศ) โดยมีหน้าที่ในการจัดทำแผน และพัฒนาร่วมกันอย่างเป็นระบบ

5. การพัฒนาและยกระดับความรู้/ข้อมูล

ในช่วงปลายได้มีการแบ่งกลุ่มย่อย เพื่อพัฒนาข้อเสนอเชิงรูปธรรมของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 4 ห้อง คือ

1. การบริหารจัดการที่ดินและป่าไม้
2. การฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นเชิงภูมินิเวศน์ทั้งระบบ (การจัดการลุ่มน้ำ)
3. การแก้วิกฤตสิ่งแวดล้อม (โลกร้อน มลพิษ ขยะ น้ำเสีย ภัยพิบัติ) และ
4. การฟื้นฟูนิเวศน์ชายฝั่งทะเล

ทั้งนี้ ข้อเสนอจากการแบ่งกลุ่มย่อย เครือข่ายองค์กรชุมชนด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความเห็นร่วมกันว่าถ้าหากภาครัฐมีนโยบายสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ชัดเจน มีกลไกการทำงานร่วมระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายองค์กรชุมชนด้านการจัดการทรัพยากรทั้งในระดับส่วนกลางและระดับพื้นที่ รวมทั้งการนำเรื่องที่ได้ข้อยุติ ข้อตกลงร่วมกันระหว่างชุมชนกับหน่วยงานในระดับพื้นที่แล้วมาสู่การพัฒนาเป็นระเบียบหรือตามกฎหมายรับรองการดำเนินงานดังกล่าวให้เสร็จสมบูรณ์ ก็จะทำให้ชุมชนเกิดความมั่นใจในการร่วมกันดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และขยายการทำงานร่วมกันได้อย่างกว้างขวางขึ้น จึงได้ประมวลข้อเสนอตามข้างต้น เพื่อนำไปสู่ทางออกของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนี้

1. จัดตั้งกลไกความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในรูปของ 'คณะกรรมการยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม' เพื่อร่วมกันกำหนดทิศทาง แผนการขับเคลื่อนงาน และสนับสนุนการปฏิบัติในพื้นที่นำร่อง จัดตั้งกลไกการปฏิบัติการในระดับจังหวัด รวมถึงติดตามผลการดำเนินงานเป็นระยะ โดยมีปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นประธาน มีองค์ประกอบของคณะกรรมการฯ ที่มีสัดส่วนที่เหมาะสมระหว่างภาครัฐ ภาคประชาชน ภาควิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชน โดยกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ร่วมเป็นกรรมการและเลขานุการ ซึ่งคณะกรรมการฯ ดังกล่าวควรมีบทบาทหน้าที่ ดังนี้

- 1.1 กำหนดยุทธศาสตร์การส่งเสริมจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชนท้องถิ่น
- 1.2 ประสานและบูรณาการความร่วมมือกับหน่วยงานภาคีที่เกี่ยวข้องเพื่อหนุนเสริมยุทธศาสตร์
- 1.3 ส่งเสริมสนับสนุนพื้นที่ปฏิบัติการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งพื้นที่นำร่อง และขยายผล
- 1.4 รวบรวมและจัดทำข้อเสนอแนะต่อการปรับปรุงกฎหมาย กฎระเบียบที่เกี่ยวข้องต่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อนำเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- 1.5 พัฒนากลไกการประสานงานในระดับต่างๆ เพื่อให้ดำเนินงานตามภารกิจมีความคล่องตัวและมีประสิทธิภาพ พร้อมทั้งกำกับดูแล
- 1.6 ปฏิบัติงานอื่น ๆ ตามที่ได้รับมอบหมาย

2. สนับสนุนพื้นที่ปฏิบัติการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนำร่อง 99 พื้นที่ทั่วประเทศ เพื่อเป็นพื้นที่ต้นแบบการดำเนินงานด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเป็นแนวทางในการขยายพื้นที่ความร่วมมือทั่วประเทศ โดยมีข้อเสนอต่อการดำเนินงาน ดังนี้

- 2.1 สนับสนุนให้เกิดความร่วมมือของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และ เวทีในการหารือร่วมกันโดยออกคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการระดับพื้นที่ปฏิบัติการนำร่อง
- 2.2 สนับสนุนให้เกิดการวิจัย การพัฒนาองค์ความรู้ พร้อมทั้งการยกระดับให้เป็นศูนย์ข้อมูลท้องถิ่น
- 2.3 สนับสนุนและอำนวยความสะดวกในด้านต่างๆ เช่น งบประมาณ บุคลากร ความรู้ ข้อมูลเพื่อให้เกิดการดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพ

3. สนับสนุนให้เกิดกองทุนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ประชาชนเข้าถึงได้ง่ายและมีส่วนร่วมในการจัดการ รวมทั้งปรับปรุงกองทุนสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่เดิมให้ภาคประชาชนมีโอกาสสามารถเข้าถึงได้มากขึ้น โดยมีข้อเสนอต่อการดำเนินงาน ดังนี้

- 3.1 สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนให้สามารถเข้าถึง และมีสิทธิในการกองทุนสิ่งแวดล้อม โดยปรับวิธีการสนับสนุนและระบบงบประมาณ ให้เอื้ออำนวยต่อการดำเนินงานของภาคประชาชน รวมถึงภาคีการพัฒนาต่างๆ
- 3.2 สนับสนุนให้เกิดกระบวนการจัดตั้งกองทุนสิ่งแวดล้อมที่ดำเนินงานโดยภาคประชาชนเอง เพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ ป่า ทะเล ชายฝั่ง และการแก้ไขปัญหา/ป้องกันภัยพิบัติ

4. การปรับปรุงกฎหมาย กฎระเบียบที่เกี่ยวข้อง เร่งรัดผลักดันโดยจัดให้มีคณะกรรมการร่วมในการปรับปรุงกฎหมาย นโยบาย และกฎระเบียบต่างๆ ให้เอื้อต่อการดำเนินงานของชุมชน

อันจะนำไปสู่ความมั่นใจในการร่วมกันดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และขยายการทำงานร่วมกันได้อย่างกว้างขวางขึ้น โดยร่วมกันพิจารณาปรับปรุงกฎหมาย กฎระเบียบที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

4.1 การจัดการป่าไม้ และ ที่ดิน

- เร่งรัดการกันพื้นที่ที่มีการตรวจสอบการถือครองที่ดินและรังวัดขอบเขตที่ดินเรียบร้อยแล้ว มีข้อตกลงการใช้ประโยชน์ที่ดินระหว่างชุมชนและหน่วยงานเรียบร้อยแล้ว ให้ชัดเจนทั้งในพื้นที่และแผนที่โดยจัดทำเอกสารรับรองสิทธิให้ถูกต้อง เน้นการจัดสิทธิร่วมของชุมชนเพื่อให้เกิดการดูแลร่วมกันและป้องกันการขายสิทธิให้คนภายนอก ตลอดจนการสนับสนุนให้เกิดแนวทางการปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับที่ดิน เช่น การจัดสรรที่ดินรกร้างว่างเปล่า การจำกัดการครองที่ดิน การปรับปรุงมาตรการทางด้านภาษีกับผู้ถือครองที่ดินรายใหญ่ การปฏิรูปที่ดิน เป็นต้น
- ปรับปรุงแก้ไขมติ ครม. 30 มิ.ย. 41 เรื่องการแก้ไขปัญหาที่ดินในพื้นที่ป่าไม้ โดยเพิ่มการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชน ท้องถิ่น กับเจ้าหน้าที่รัฐ ในกระบวนการพิสูจน์สิทธิและการแก้ไขปัญหาตามมติดังกล่าว และใช้หลักฐานที่มีอยู่ในชุมชน เช่น สิ่งของที่บ่งชี้ถึงการต่อสู้ชุมชน ประวัติศาสตร์ชุมชน ผลอาสิน หลักฐานการเสียภาษีที่ดิน เป็นต้น เป็นหลักฐานสำคัญในการพิจารณาการอยู่ของชุมชน รวมทั้งให้ยอมรับหลักการคนอยู่ร่วมกับป่า
- เร่งรัดการออก พรบ.ป่าชุมชนฉบับประชาชน และปรับปรุงแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับ ป่าไม้ ได้แก่ พรบ. ป่าไม้ อุทยานแห่งชาติ ป่าสงวน สวนป่า ฯลฯ และมติคณะรัฐมนตรีที่เกี่ยวข้อง เช่น การจัดการชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ เป็นต้น โดยให้รับรองและคุ้มครองสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร ใช้หลักกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเชิงนโยบาย
- ส่งเสริมให้เกิดกระบวนการที่จะนำไปสู่การปรับปรุง แก้ไขกฎหมาย ตลอดจนการทบทวนกฎหมายที่มีความซ้ำซ้อน โดยเฉพาะกฎหมายป่าไม้

4.2 การจัดการทรัพยากรน้ำ (ลุ่มน้ำ ทะเล)

- ให้การคุ้มครองฟื้นฟูการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน และออกมาตรการบังคับอย่างเร่งด่วนเพื่อยุติการทำประมงด้วยเครื่องมือที่ทำลายทรัพยากรฯ และพันธุ์สัตว์น้ำ พร้อมทั้งยกเลิกโครงการ หรือ นโยบายของรัฐอันเป็นการทำลายสิทธิมนุษยชน และชุมชนไม่มีส่วนร่วม
- ปรับโครงสร้างคณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ และ คณะกรรมการลุ่มน้ำ โดยให้มี

องค์ประกอบมาจากภาคประชาชนกึ่งหนึ่งของจำนวนกรรมการทั้งหมด และให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในโครงการพัฒนาต่างๆ ตลอดจนการสนับสนุนให้เกิดกระบวนการทบทวนพระราชบัญญัติที่เกี่ยวกับทรัพยากรน้ำ ในทุกมาตรา เพื่อให้เกิดการคุ้มครองสิทธิของชุมชนและผู้ใช้น้ำอย่างเป็นธรรม สัมพันธ์กับการจัดการที่ดิน/พื้นที่ป่าบนฐานภูมินิเวศน์เดียวกัน

4.3 การจัดการสิ่งแวดล้อม

เร่งรัดการปรับปรุง แก้ไขพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ตลอดจนระเบียบ กฎหมายที่เกี่ยวข้อง เพื่อเปิดโอกาสให้ภาคประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย ยุทธศาสตร์ แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกับหน่วยงาน เพื่อให้เกิดความยั่งยืนและบูรณาการการทำงานในทุกระดับ

สำหรับในวันที่สองของการสัมมนา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้มอบหมายให้รองปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (นายชาติรี ช่วยประสิทธิ์) มาเป็นประธานพิธีเปิดการสัมมนา และรับข้อเสนอจากที่ประชุม โดยได้กล่าวต่อที่ประชุมมีสาระสำคัญว่า สำหรับการสร้างความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับภาคชุมชน ควรมีการหารือร่วมกันเกี่ยวกับขั้นตอนต่างๆ ของการดำเนินงานด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก่อน เช่น การวางแผน การปฏิบัติการ และการติดตามผล โดยในเรื่องของกองทุนสิ่งแวดล้อมต้องหาแนวทางที่จะให้ชุมชนเข้ามาใช้กองทุนนี้ได้ ซึ่งในระยะต่อไปควรมีการจัดงานในลักษณะที่เป็นการหารือร่วมกันระหว่างภาครัฐ และภาคประชาชน โดยจะเน้นในพื้นที่ปฏิบัติการนำร่อง และจะขยายผลให้ครอบคลุมทั่วประเทศตามข้อเสนอจากการสัมมนา นอกจากนี้ ยังได้มีการทำบันทึกความร่วมมือระหว่างเครือข่ายองค์กรชุมชนด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กับ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยอธิบดีกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมเป็นผู้ลงนามในฐานะเป็นหน่วยงานสนับสนุนชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน โดย ผู้อำนวยการฯ เป็นผู้ลงนาม ในฐานะหน่วยงานสนับสนุนขององค์กรชุมชน ให้เป็นแกนหลักในการจัดการท้องถิ่นของตนเอง รวมทั้งมีบทบาทเป็นกองเลขาฯ ของขบวนการองค์กรชุมชนด้วย ทั้งนี้ การทำบันทึกความร่วมมื่อดังกล่าว ได้เชิญ รองปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (นายชาติรี ช่วยประสิทธิ์) ที่ได้รับมอบหมายจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงฯ มาเป็นสักขีพยาน ซึ่งสาระสำคัญของเป้าหมายในบันทึกความร่วมมือ คือ

- 1) การสนับสนุนให้องค์กรชุมชนเป็นหลักในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีภาครัฐองค์กรเอกชน และภาคีอื่นๆ เป็นหน่วยงานหนุนเสริม

- 2) สนับสนุนให้มีกลไกความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคประชาชนและองค์กรเอกชนระดับต่างๆ โดยมีสัดส่วนที่เท่ากันเพื่อเป็นกลไกการทำงานร่วมกัน ทั้งในการวางแผน ปฏิบัติการ และติดตาม สนับสนุนการดำเนินงานในด้านต่าง ๆ
- 3) การพัฒนาและปรับปรุงกลไกการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เดิมให้สามารถขับเคลื่อนได้ผลจริงในทางปฏิบัติ
- 4) สนับสนุนให้ความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของพื้นที่ ปฏิบัติการนำร่องให้ครอบคลุมทุกจังหวัดทั่วประเทศ

ประมวลสรุปข้อเสนอเชิงนโยบายจากการสัมมนา
 "รัฐหนุน-เสริมราษฎร์ เพื่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชัยชนะ"
 ระหว่างวันที่ 23-24 พฤษภาคม พ.ศ.2550
 ณ อิมแพค เมืองทองธานี จ.นนทบุรี

สถานการณ์ปัญหา	ข้อเสนอเชิงนโยบาย
1. ที่ดิน และป่าไม้ 1) ชุมชนขาดการมีส่วนร่วมในการจัดการที่ดินและป่าไม้	<ul style="list-style-type: none"> สนับสนุน พ.ร.บ.ป่าชุมชน เพื่อเปิดโอกาสการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดูแลรักษาป่า แต่งตั้งคณะกรรมการร่วมในระดับอำเภอและจังหวัด กำหนดให้ปัญหาที่ดินเป็นวาระแห่งชาติ ซึ่งรัฐบาลควร ดำเนินการแก้ไขอย่างจริงจัง โดยจัดตั้งศูนย์ปฏิบัติการ (WAR ROOM) เพื่อแก้ปัญหาโดยเฉพาะ จัดตั้งกองทุนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งระดับชาติและระดับจังหวัด โดยรัฐสมทบงบประมาณสนับสนุนกองทุน
2) กฎหมายป่าไม้ และที่ดินไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน	<ul style="list-style-type: none"> ปรับปรุงแก้ไขกฎหมายป่าไม้และที่ดิน ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ และรัฐธรรมนูญ ปรับปรุงแก้ไขมติ ครม. 30 มิ.ย. 41 เรื่องการแก้ไขปัญหาป่าไม้ และที่ดิน โดยเพิ่มการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น และการใช้หลักฐานด้านประวัติศาสตร์ในการพิสูจน์สิทธิ์
3) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่ดินและป่าไม้ มีหลายหน่วยงาน ทำให้การแก้ไขปัญหาล่าช้า	<ul style="list-style-type: none"> เสนอให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการระดับชาติ เพื่อเป็นกลไกในแก้ไขปัญหาที่ดิน โดยมีผู้แทนจากทุกหน่วยงาน และผู้แทนจากภาคประชาชนเข้าร่วม
4) การประกาศเขตอนุรักษ์ทับที่ดินทำกินชาวบ้าน	<ul style="list-style-type: none"> ทบทวนการประกาศเขตอนุรักษ์ซึ่งทับที่ทำกินชาวบ้าน และแก้ไขปัญหาก่อนพื้นที่ทับซ้อน

สถานการณ์ปัญหา	ข้อเสนอเชิงนโยบาย
	<ul style="list-style-type: none"> • ขะลอกการประกาศเขตอนุรักษ์ • ในกรณีพิพาทระหว่างประชาชนกับหน่วยงานของรัฐ ควรมีกระบวนการคุ้มครองประชาชน ยุติการจับกุมและอนุญาตให้ทำประโยชน์ในที่ดินจนกว่าจะผ่านกระบวนการพิสูจน์ข้อเท็จจริง • กรณีชนเผ่าบนที่สูงซึ่งอาศัยมาแต่ดั้งเดิม ขอให้มีการผ่อนปรนกฎระเบียบให้ชุมชนสามารถอยู่อาศัยได้ • ส่งเสริมการเพิ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์ในรูปแบบที่หลากหลาย เช่น เพิ่มพื้นที่ป่าชุมชน เพิ่มพื้นที่ป่าครอบครัว ปรับระบบผลิต เป็นต้น
5) ชาวบ้านขาดการรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องการจัดการที่ดิน ทำให้เสียโอกาสในการได้รับกรรมสิทธิครอบครองที่ดิน	<ul style="list-style-type: none"> • สนับสนุนการจัดตั้งศูนย์ข้อมูลท้องถิ่นเกี่ยวกับเรื่องที่ดิน ทั้งในระดับท้องถิ่น และระดับชาติ
6) แนวเขตที่ดิน และป่าไม้ของแต่ละหน่วยงานขาดความชัดเจน	<ul style="list-style-type: none"> • จัดทำแนวเขตที่ดิน และป่าไม้ ที่ทุกหน่วยงานรับผิดชอบให้ชัดเจน และประกาศให้ประชาชนรับทราบ
7) การสูญเสียที่ดินของคนจน เพราะความล้มเหลวของภาคเกษตร เช่น ภัยแล้งซ้ำซาก เป็นต้น	<ul style="list-style-type: none"> • กำหนดมาตรการส่งเสริมระบบกรรมสิทธิร่วมในรูปแบบของโฉนดชุมชน
8) หน่วยงานบางหน่วยมีส่วนเกี่ยวข้องกับปลูกป่าและตัดไม้ เช่น องค์การองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้	<ul style="list-style-type: none"> • ขอให้มีการพิจารณาทบทวนนโยบายของหน่วยงาน ให้มุ่งเน้นการอนุรักษ์ และฟื้นฟูป่าไม้
9) ชาวบ้านไม่มีที่ดินทำกิน	<ul style="list-style-type: none"> • สนับสนุนการนำที่ดินของรัฐที่รกร้างว่างเปล่ามาจัดสรรให้ประชาชน โดยให้จังหวัดแต่งตั้งคณะทำงานตรวจสอบพื้นที่ว่างเปล่า และพิจารณาจัดสรรที่ดินให้แก่ผู้ที่ไม่มีที่ดินทำกิน

สถานการณ์ปัญหา	ข้อเสนอเชิงนโยบาย
	<ul style="list-style-type: none"> • ออกกฎหมายจำกัดการถือครองที่ดิน • ไข้มาตรการด้านภาษี เพื่อให้มีการกระจายการถือครองที่ดิน • ให้ความสำคัญกับการจัดสรรที่ดินให้แก่ผู้ที่ไม่ม้ที่ดินทำกินมากกว่าการจัดสรรที่ดินเพื่อการลงทุน • จัดตั้งกองทุนเพื่อการแก้ไขปัญห้ที่ดินในระดับจังหวัด รวมถึงจัดตั้งกองทุนที่ดินระดับชาติ เพื่อเป็นสถาบันพการเงินที่เกษตรกรซึ่งไม่มีที่ดินสามารถกู้ยืมเพื่อไปซื้อที่ดินทำกิน โดยปลอดดอกเบี้ย
10) กฎระเบียบการเช่าที่ดินของหน่วยงานรัฐไม่เอื้อต่อชุมชน	<ul style="list-style-type: none"> • ปรับปรุงกฎระเบียบการเช่าที่ดินของหน่วยงานของรัฐให้ชุมชนได้รับสิทธิในการเช่าระยะยาว
11) การแก้ไขปัญห้ไฟป่า โดยหน่วยงานของรัฐยังมีขอบเขตจำกัด	<ul style="list-style-type: none"> • สนับสนุนการจัดการและการป้องกันไฟป่าโดยชุมชน • สนับสนุนงบประมาณการจัดการไฟป่าแก่หน่วยงานในท้องถิ่น
12) หน่วยงานราชการขอใช้ที่ดินแล้วไม่ได้ใช้ประโยชน์	<ul style="list-style-type: none"> • สํารวจที่ดินของหน่วยงานราชการซึ่งไม่มีการใช้ประโยชน์ เสนอต่อหน่วยงานเจ้าของที่ดินเพื่อพิจารณาทบทวนการใช้ประโยชน์จากที่ดินใหม่ โดยเปิดโอกาสให้ชุมชนหรือผู้ไม่มีที่ดินทำกิน ได้มีสิทธิในการใช้ประโยชน์
13) ข้อเสนอทั่วไป	<ul style="list-style-type: none"> • องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรจัดสรรงบประมาณ 10% เพื่อเป็นกองทุนจัดการสิ่งแวดล้อม • ทบทวนกฎหมายป่าไม้ และที่ดินที่มีผลกระทบต่อประชาชนในปัจจุบัน

สถานการณ์ปัญหา	ข้อเสนอเชิงนโยบาย
<p>2. การจัดการลุ่มน้ำทั้งระบบ</p> <p>1) ชุมชนขาดการมีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • สนับสนุนแนวทางการจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชน • สนับสนุนงบประมาณ และวางแผนการจัดการลุ่มน้ำร่วมกับองค์กรชุมชน • ปรับปรุงองค์ประกอบของคณะกรรมการลุ่มน้ำแห่งชาติ โดยขอให้สัดส่วนของภาคประชาชนเป็นครึ่งหนึ่งของจำนวนคณะกรรมการ • สนับสนุนให้ภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพิจารณาเปิดปิดประตูระบายน้ำ เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์น้ำในพื้นที่ • จัดตั้งองค์กรอิสระเพื่อทำหน้าที่ในการจัดการลุ่มน้ำทั้งระบบ • ตั้งกองทุนการจัดการลุ่มน้ำ โดยการสมทบระหว่าง ชุมชน รัฐ เอกชน
<p>2) เกิดการแย่งชิงน้ำระหว่างภาคเกษตรและอุตสาหกรรม ขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร</p>	<ul style="list-style-type: none"> • วางแผนการจัดการลุ่มน้ำโดยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน • จัดแบ่งโซน/เขตพื้นที่การเพาะปลูก เพื่อจัดสรรน้ำให้เหมาะสมกับชนิดของพืชและพรรณไม้
<p>3) ชาวบ้านขาดความรู้ความเข้าใจและขาดข้อมูลเกี่ยวกับระบบน้ำ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • สนับสนุนข้อมูลและความรู้เกี่ยวกับลุ่มน้ำให้แก่ชุมชน • จัดทำหลักสูตรการศึกษาของท้องถิ่นเกี่ยวกับการบริหารจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชน
<p>4) การทำโครงการขนาดใหญ่ของรัฐที่มีผลกระทบต่อลุ่มน้ำ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • จัดเวทีให้ข้อมูลและปรึกษาหารือกับชุมชนและผู้เกี่ยวข้องก่อนการจัดทำโครงการทุกครั้ง • พิจารณาทบทวนโครงการขนาดใหญ่ที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและชุมชน
<p>5) พื้นที่ต้นน้ำถูกทำลายจากการบุกรุก</p>	<ul style="list-style-type: none"> • จัดตั้งกองทุนซื้อคืนป่าต้นน้ำจากชาวบ้าน

สถานการณ์ปัญหา	ข้อเสนอเชิงนโยบาย
6) การกัดเซาะแนวตลิ่ง และสัมปทานดูดยาราย การบุกรุกแนวลำน้ำ	<ul style="list-style-type: none"> สนับสนุนการจัดทำแนวเขตแม่น้ำ คู คลองที่ชัดเจน
3. มลพิษและสิ่งแวดล้อมเมือง 1) ปัญหามลพิษน้ำ น้ำเน่าเสียจาก สารเคมีตกค้าง การปล่อยน้ำเสียโดย ผู้ประกอบการและประชาชน 2) ปริมาณขยะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว	<ul style="list-style-type: none"> ทบทวนการให้สัมปทานการดูดยาราย ในที่สาธารณะ จำกัดการนำเข้าสารเคมีพิษ มีกฎระเบียบควบคุมปริมาณการใช้สารเคมี จัดตั้งกองทุนส่งเสริมการเกษตรปลอดสารพิษ ออกข้อบัญญัติท้องถิ่นให้ชุมชนทำบ่อบำบัด น้ำเสียชุมชน ข้อบัญญัติการคัดแยกขยะ บรรจุหลักสูตรการจัดการมลพิษใน สถานศึกษา สนับสนุนด้านงบประมาณ ความรู้ อุปกรณ์ บุคลากร เพื่อการจัดการมลพิษขยะและน้ำเสีย
3) มลพิษทางอากาศจากเหมืองถ่านหิน	<ul style="list-style-type: none"> เก็บภาษีผู้ก่อมลพิษ โดยเก็บตามปริมาณ สารพิษที่เกิดขึ้น เพื่อนำมาจัดตั้งกองทุน เพื่อการดูแลรักษาและฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม
4. ภัยพิบัติ (น้ำท่วม ฝนแล้ง โคลนถล่ม)	<ul style="list-style-type: none"> จัดทำระบบข้อมูลและการเตือนภัยที่ สอดคล้อง กับสถานการณ์จริง รวบรวมและเผยแพร่องค์ความรู้ บทเรียน เกี่ยวกับการแก้ปัญหา และป้องกันภัยพิบัติ จากชุมชนที่มีประสบการณ์ ปรับปรุงระบบคูคลองและสาธารณูปโภค ผังเมือง ให้ความช่วยเหลือปัญหาน้ำท่วม สนับสนุนงบประมาณในการแก้ไขปัญหา และจ่ายค่าชดเชยอย่างเป็นธรรม
4. ฟื้นฟูนิเวศน์ชายฝั่ง 1) ชายฝั่งถูกกัดเซาะ	<ul style="list-style-type: none"> ศึกษาสาเหตุการถูกกัดเซาะ โดยเฉพาะที่เกิด จากโครงการขนาดใหญ่ชายฝั่ง

สถานการณ์ปัญหา	ข้อเสนอเชิงนโยบาย
	<ul style="list-style-type: none"> • ให้จัดทำแนวกั้นคลื่นแต่ต้องศึกษารูปแบบให้เหมาะสมเพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบหรือการกัดเซาะเพิ่มเติม
2) เกิดการบุกรุกป่าชายเลน	<ul style="list-style-type: none"> • จัดทำแนวเขตป่าชายเลนให้ชัดเจนและประกาศให้ชุมชนทราบ • ตรวจสอบการถือครองเอกสารสิทธิ์ในพื้นที่ป่าชายเลน และพื้นที่ชายฝั่งทะเล • จัดตั้งกองทุนเพื่อซื้อที่ดินชายฝั่งที่มีเอกสารสิทธิ์ เพื่อนำมาฟื้นฟูป่าชายเลน
3) เครื่องมือประมงทำลายระบบนิเวศนวิทยา	<ul style="list-style-type: none"> • ยกเลิกเครื่องมือประมงแบบทำลายล้าง เช่น อวนลาก อวนรุน เรือปั่นไฟ • วางแนวเขต 3,000 เมตรให้ชัดเจน เพื่อสะดวกในการปราบปรามเครื่องมือทำลายล้าง • ขยายแนวเขตอนุรักษ์จาก 3,000 เมตรเป็น 5 ไมล์ทะเล (9,000 เมตร) • สนับสนุนเรือตรวจการให้กลุ่มชาวประมง
4) อุทยานทางทะเลทับที่ทำกินและที่อยู่ของชาวบ้าน	<ul style="list-style-type: none"> • ทบทวนการประกาศเขตอุทยานทางทะเล • ผ่อนผันให้ชาวประมงพื้นบ้านทำการประมงแบบไม่ทำลายล้างในเขตอุทยานได้
5) ปะการังเทียมถูกทำลาย	<ul style="list-style-type: none"> • สร้างแนวปะการังเทียมเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ • จัดวางทุ่นแสดงจุดแนวปะการังเทียม
6) การให้สัมปทานเพาะเลี้ยงชายฝั่งรुक้าพื้นที่ทำการประมงขนาดเล็ก	<ul style="list-style-type: none"> • ทบทวน/ยกเลิกการให้สัมปทานการเพาะเลี้ยงชายฝั่งหรือ จัดพื้นที่ไม่ให้กระทบพื้นที่ทำกินของประมงพื้นบ้าน
7) การก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่ของรัฐมีผลกระทบ ต่อระบบนิเวศชายฝั่ง	<ul style="list-style-type: none"> • เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมของโครงการ

สถานการณ์ปัญหา	ข้อเสนอเชิงนโยบาย
<p>8) ปากคลองต้นเงินเรือประมงเข้าออกลำบาก ข้อเสนอร่วมกับ กองทุนสิ่งแวดล้อม</p>	<ul style="list-style-type: none"> • หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่น ควรจัดทำแผนงาน และงบประมาณในการขุดลอกร่องน้ำอย่างต่อเนื่อง
<p>ข้อเสนอร่วมกับกองทุนสิ่งแวดล้อม</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ปรับเปลี่ยนกระบวนการและวิธีการทางงบประมาณของ กองทุนสิ่งแวดล้อมให้ทันต่อสถานการณ์ด้านสิ่งแวดล้อม • ปรับปรุงแก้ไข พ.ร.บ.สิ่งแวดล้อม เพื่อเปิดโอกาสให้องค์กรชุมชนมีส่วนร่วม และได้รับประโยชน์จากกองทุนมากขึ้น

ส่วนที่ 2

รูปธรรมความสำเร็จของการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม
และเกษตรกรรมยั่งยืน
โดยชาวบ้านองค์กรชุมชน

ส่วนที่ 2

รูปธรรมความสำเร็จของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืนโดยชาวบ้านองค์กรชุมชน

จากตัวอย่างที่ได้กล่าวไว้ในส่วนที่ 1 ข้างต้น จะเห็นได้ว่าการดำเนินงานของภาคชุมชนนอกจากจะสะท้อนภาพการมีส่วนร่วมของชุมชนเองแล้ว ยังพบว่าระบบการจัดการของชุมชนดั้งเดิมนั้นแฝงไว้ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นอันทรงคุณค่าและมีพลังที่มาจากชุมชนอย่างแท้จริง การค้นหาองค์ความรู้ของการจัดการเหล่านี้คือการเข้าไปเรียนรู้ด้วยตนเองการใช้เวลาศึกษาและสัมผัสกับวิถีชีวิตในท้องถิ่น ซึ่งแต่ละแห่งมีบริบทแตกต่างกัน ทำให้มีรูปแบบการจัดการทรัพยากรแตกต่างกันไปด้วย แต่ในปัจจุบันนี้ ได้มีการนำองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาถ่ายทอดเพื่อสร้างการรับรู้และสร้างการยอมรับมากขึ้น อันเป็นประโยชน์ต่อการขยายผลและการสนับสนุนต่อยอดให้รูปแบบการจัดการแบบดั้งเดิมมีความเข้มแข็งและเข้มข้นมากกว่าเดิม

อย่างไรก็ดี บทบาทของชาวบ้านองค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืนนั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมานาน ทั้งนี้เนื่องมาจากทรัพยากรธรรมชาติฯ เป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ดังนั้น ชุมชนจึงมีการจัดระเบียบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติฯ ให้สมดุลระหว่างความต้องการ กับต้นทุนทรัพยากรที่มีอยู่ ชาวบ้านองค์กรชุมชนจึงมีความพยายามที่จะดูแลรักษา และเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างไม่เบียดเบียน เลื้อ้อาทรต่อกันทั้งคนและธรรมชาติ เพื่อหยุดยั้งความต้องการของมนุษย์ไม่มีวันสิ้นสุด ซึ่งได้เกิดผลสำเร็จดังรูปธรรมของกลุ่มองค์กรชุมชน และเครือข่ายที่กระจายอยู่ในพื้นที่ประเทศไทยทั้ง 8 ภาค* ดังต่อไปนี้

* แบ่งพื้นที่การทำงาน โดยสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน)

2.1 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ลุ่มแอ่งล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน ภาคเหนือตอนบน

เรียบเรียงโดย นายเดโช ไชยทัพ*

นางหทัยรัตน์ เหลาสะอาด**

ภูมิเนวภาคเหนือตอนบน

พื้นที่ภาคเหนือตอนบนหรือที่ได้รับการขนานนามว่า "ดินแดนล้านนา" นั้น ประกอบด้วย 8 จังหวัด ได้แก่ แม่ฮ่องสอน เชียงราย เชียงใหม่ พะเยา ลำพูน ลำปาง แพร่ และน่าน มีพื้นที่รวมทั้งหมด 85,856.5 ตร.กม. (กรมการปกครอง, 2547)*** สภาพภูมิศาสตร์ล้านนา ส่วนใหญ่เป็นภูเขาและเทือกเขาปกคลุมไปด้วย ผืนป่า อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง เป็นต้นกำเนิดของสายน้ำลำห้วยที่ไหลไปบรรจบกันเป็นแม่น้ำสายสำคัญของประเทศ ได้แก่ แม่น้ำปิง วัง ยม น่าน ที่ไหลรวมเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา, แม่น้ำอิง ไหลลงสู่แม่น้ำโขง, แม่น้ำปาย แม่น้ำยม แม่น้ำเมย ไหลลงสู่แม่น้ำสาละวิน เป็นต้น

ลักษณะภูมิเนวกลุ่มน้ำของภาคเหนือตอนบน ได้เป็นปัจจัยที่หล่อหลอมการดำเนินชีวิตของชุมชนในกลุ่มน้ำต่างๆ โดยเฉพาะในพื้นที่ที่เป็นภูเขาสูง ซึ่งมีชุมชนที่เป็นชนเผ่าหลากหลายชาติพันธุ์ตั้งถิ่นฐานอยู่ เช่น ปะกาเกอญอ ม้ง เมี่ยน ลีซู ลาหู่ เป็นต้น ชนเผ่าเหล่านี้มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์อันยาวนาน รวมทั้งเป็นแหล่งสะสมภูมิปัญญาและวัฒนธรรมกลุ่มน้ำ ซึ่งเป็นตัวกำกับวิถีชีวิตในการดำรงชีพ ทำให้ชุมชนในดินแดนล้านนามีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สอดคล้องกับธรรมชาติ เช่น มีระบบเหมืองฝาย การจัดการป่าชุมชน และการทำระบบเกษตรแบบไร่หมุนเวียน เป็นต้น

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

จากสภาพแวดล้อมที่ของภาคเหนือตอนบนเป็นเทือกเขาสูงและกลุ่มน้ำหลายสาขา ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ และเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของคนในกลุ่มน้ำอันได้แก่ ป่าไม้ น้ำ และที่ดิน จึงมีบทบาทซึ่งกันและกันอย่างใกล้ชิด ไม่ใช่เพียงในฐานะของผู้ใช้ทรัพยากรเท่านั้น แต่ชุมชนยังได้ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลรักษา และจัดการทรัพยากรธรรมชาติในกลุ่มน้ำที่ตัวเองอาศัยอยู่ โดยตระหนักว่า การคงอยู่ของสรรพสิ่งในธรรมชาติ

* เจ้าหน้าที่มูลนิธิเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนภาคเหนือ จ.เชียงใหม่

** เจ้าหน้าที่สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

*** เว็บไซต์กรมการปกครอง www.dopa.go.th

มีความเชื่อมโยงและส่งผลกระทบต่อถึงกันทั้งสิ้น หลายชุมชนมีความเห็นพ้องร่วมกันว่า การดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่อาจกระทำได้โดยชุมชนใดชุมชนหนึ่ง เพราะความเชื่อมโยงของทรัพยากรไม่ว่าจะเกิดขึ้นในบริเวณใด ย่อมส่งผลกระทบต่อทุกชุมชนตลอดทั้งลุ่มน้ำ โดยมีได้ถูกพรหมแดนทางการปกครองขวางกั้น ดังนั้น ชุมชนเล็กๆ หลายชุมชนในลุ่มน้ำภาคเหนือตอนบน จึงได้ประสานความร่วมมือในการดูแล และกำหนดแนวทางการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในลุ่มน้ำเดียวกัน เกิดเป็นเครือข่ายองค์กรชุมชนระดับลุ่มน้ำย่อย เช่น ลุ่มน้ำแม่เตี๊ยะ-แม่ตะ ลุ่มน้ำจาง เป็นต้น โดยมีการตั้งกฎกติกาการใช้ทรัพยากร และเลือกตัวแทนเป็นคณะกรรมการทำหน้าที่กำกับและควบคุมการใช้ทรัพยากรให้เป็นไปตามกฎกติกานั้น นอกจากนี้ องค์กรในระดับลุ่มน้ำย่อยยังมีการประสานงานกับองค์กรต่างลุ่มน้ำ เกิดเป็นเครือข่ายองค์กรชุมชนขนาดใหญ่ เพื่อดูแลทรัพยากรในเขตป่าต้นน้ำที่ต่อเนื่องกันเป็นผืนป่าขนาดใหญ่ ทั้งนี้ การดูแลจัดการทรัพยากรของชุมชนในระบบลุ่มน้ำภาคเหนือบน ประกอบด้วย การจัดการทรัพยากรป่าไม้ การจัดการระบบการเกษตรบนที่สูง และการพัฒนาพลังงานทางเลือก ซึ่งมีสถานการณ์ภาพรวมของการจัดการในแต่ละเรื่องดังต่อไปนี้

การจัดการทรัพยากรป่าไม้

ภาคเหนือตอนบนมีพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 59,077 ตร.กม. (กรมป่าไม้, 2547)* ชุมชนที่ใช้ประโยชน์จากป่า ได้ดำเนินการรักษาป่าของตนเองในระบบ "ป่าชุมชน"** ชาวบ้านจะดำเนินการรักษาป่าของตนเองโดยจำแนกป่าที่ชุมชนพึ่งพาออกเป็นประเภทต่างๆ ตามแต่วัตถุประสงค์ในการจัดการ เช่น ป่าต้นน้ำที่จะสงวนให้เป็นพื้นที่ต้นน้ำ ป่าพิธีกรรม ป่าช้า ป่าศักดิ์สิทธิ์ ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมร่วมกัน ป่าใช้สอยทั่วไปและอื่นๆ อีกมากมาย ชุมชนแต่ละแห่งจะจำแนกประเภทป่าไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรม สภาพนิเวศและเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ แต่ไม่ว่าจะเป็นชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ไหน หรือภูมิภาคไหนก็ตาม ชุมชนจะใช้ประโยชน์จากป่าในทุกพื้นที่ แต่จะใช้อย่างไร หนักเบาแค่ไหน ขึ้นอยู่กับประเภทป่าที่ชุมชนจำแนก ชุมชนส่วนใหญ่ไม่มีความคิดแบ่งแยกพื้นที่ตายตัวว่าเป็นพื้นที่อนุรักษ์ห้ามใช้สอยแต่ต้องหรือเป็นพื้นที่ป่าใช้สอย ที่ใช้สอยอย่างเดียวไม่ต้องอนุรักษ์ แต่ทุกพื้นที่ป่าของชุมชนล้วนมีการใช้สอย

* เว็บไซต์กรมป่าไม้ www.forest.go.th

** พื้นที่ป่าทั้งที่เป็นป่าบก และป่าชายเลน (รวมทั้งผืนดิน ต้นไม้ ทุ่งหญ้า พันธุ์พืช สัตว์ป่า แหล่งน้ำ และสรรพสิ่งที่เป็นธรรมชาติทั้งหมด) รอบชุมชนหรือใกล้เคียงกับชุมชน (อาจจะป็นชุมชนทางการ เช่น หมู่บ้าน, อบต. หรือชุมชนตามประเพณีก็ได้ และก็อาจจะป็นหนึ่งชุมชนหรือหลายชุมชนที่จัดการร่วมกันก็ได้) โดยที่ชุมชนใช้อาศัย ทำมาหากิน และเลือกใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนทั้งในเชิงเศรษฐกิจและการรักษาระบบนิเวศ โดยชุมชนเป็นผู้วางแผน ตัดสินใจว่าต้องการอะไรจากป่า ต้องการเมื่อไหร่ จะดูแลรักษาฟื้นฟู และพัฒนาป่าชุมชนอย่างไร มีขอบเขตขนาดไหนที่ชุมชนจะดูแลได้ทั่วถึง โดยทั้งนี้แผนการจัดการป่าของชุมชน อาจจะกำหนดเป็นลายลักษณ์อักษรหรือเป็นจารีตประเพณี เป็นวิถีชีวิตในการจัดการป่าก็ได้ขึ้นอยู่กับชุมชนเป็นผู้กำหนด (นิยามโดย มูลนิธิเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จ.เชียงใหม่ ปี 2550)

ในเชิงอนุรักษ์ เช่น พื้นที่ป่าต้นน้ำของชุมชน ที่มีข้อห้ามเข้มงวดที่สุด แต่ก็ยังสามารถให้ชาวบ้านเก็บผัก สมุนไพร ที่ไม่กระทบต่อสภาพป่า เป็นต้น

การดูแลรักษาป่าของชาวบ้านกระทำผ่านสถาบัน หรือองค์กรในชุมชน ซึ่งอาจจะเป็นองค์กร ที่ชาวบ้านจัดตั้งขึ้นมาเพื่อการนี้โดยเฉพาะ เป็นคณะกรรมการป่าชุมชนประจำหมู่บ้านหรือตำบล หรือใช้องค์กรที่มีอยู่เช่นคณะกรรมการหมู่บ้าน ตำบล หรือเป็นสถาบันทางประเพณี เช่น สถาบันผู้อาวุโส สถาบันความเชื่อ วัด และอื่นๆ เพื่อทำหน้าที่คุ้มครองดูแลป่า เช่น การออกกฎระเบียบ เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ และการลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน การตระเวนตรวจตราป่า การทำแนวกันไฟ การสงวนกันพื้นที่บางแห่งที่เป็นป่าอนุรักษ์ชุมชนไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพ หรือสงวนให้เกิดการฟื้นตัว การกำหนดวิธีการใช้ทรัพยากรในป่า เช่น จะใช้ประโยชน์จากต้นไม้ส่วนไหน อย่างไร เวลาไหน จำนวนเท่าใด โดยใคร ที่จะไม่เกิดผลกระทบต่อป่า และจะใช้ทรัพยากรเหล่านี้อย่างไรให้เกิดความเป็นธรรมในชุมชน พร้อมทั้งเฝ้าอำนวยต่อคนยากจนในชุมชนด้วย

การกำหนดกฎเกณฑ์ การวางแผนจัดการป่าชุมชน และการจัดตั้งกลไกเพื่อจัดการป่าชุมชน ของชาวบ้าน เกิดขึ้นมาได้ด้วยการวางแผนร่วมกันของคนในชุมชน หากชุมชนไหนวางแผนจัดการโดยขาด การมีส่วนร่วมของสมาชิกอย่างแท้จริง ก็อาจทำให้การจัดการประสบผลสำเร็จได้ยาก นอกจากนี้การวางแผน จัดการของชุมชน ยังต้องเป็นที่รับรู้ และยอมรับของชุมชนรอบข้างด้วย หรือกระทั่งชุมชนในพื้นที่ป่าร่วมกัน ต้องมาวางแผนกัน มิเช่นนั้นก็อาจเกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนขึ้นได้ ดังนั้นการจัดการป่าชุมชน ของชาวบ้านที่จะประสบความสำเร็จอย่างยั่งยืนได้นั้น มักจะเกิดขึ้นในรูปเครือข่าย เช่น เครือข่ายลุ่มน้ำ เครือข่ายป่าชุมชน เป็นต้น

ในปี 2543 พบว่า ในพื้นที่ภาคเหนือตอนบนมีชุมชนที่จัดการป่าในรูปแบบป่าชุมชนจำนวน 1,037 หมู่บ้าน ดังนี้

1.	จังหวัดเชียงราย	จำนวน	189	หมู่บ้าน
2.	จังหวัดเชียงใหม่	จำนวน	311	หมู่บ้าน
3.	จังหวัดลำพูน	จำนวน	86	หมู่บ้าน
4.	จังหวัดลำปาง	จำนวน	66	หมู่บ้าน
5.	จังหวัดแม่ฮ่องสอน	จำนวน	186	หมู่บ้าน
6.	จังหวัดแพร่	จำนวน	10	หมู่บ้าน
7.	จังหวัดพะเยา	จำนวน	51	หมู่บ้าน
8.	จังหวัดน่าน	จำนวน	198	หมู่บ้าน

ระบบเกษตรแบบบนที่สูง (ไร่หมุนเวียน)

การส่งเสริมระบบเกษตรบนพื้นที่สูงในภาคเหนือตอนบนที่ผ่านมา มุ่งเน้นไปที่การเกษตรเชิงพาณิชย์ที่มีการปลูกพืชเชิงเดี่ยว อันนำไปสู่การใช้พื้นที่อย่างเข้มข้น มีการใช้สารเคมี และนำไปสู่การชะล้างหน้าดิน สารเคมีที่ตกค้างจะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ นอกจากนี้ยังมีการใช้ต้นทุนสูง ในขณะที่ชุมชนบนพื้นที่สูงเป็นชนเผ่าต่าง ๆ ที่มีรายได้น้อย การลงทุนที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้เกษตรกรประสบกับภาวะขาดทุน เป็นหนี้สิน และเปิดพื้นที่ทำการเกษตรเข้าไปในพื้นที่ป่ามากขึ้น ในขณะเดียวกัน ระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนซึ่งเป็นระบบเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมของชุมชนถูกเข้าใจว่าเป็นการเกษตรที่ทำลายป่า ทั้ง ๆ ที่จริงแล้วมีผลการวิจัยที่ค้นพบว่า* การทำไร่หมุนเวียนไม่ใช่การทำลายป่า แต่เป็นการทำเกษตรรูปแบบหนึ่งบนพื้นฐานขององค์ความรู้พื้นบ้าน ในช่วงการทำไร่หมุนเวียน พื้นที่ป่าจะถูกปรับไปใช้ปลูกข้าวไร่และพืชอาหารในระยะเวลาอันสั้น เพียง 1 ปี แต่หลังจากสิ้นสุดการทำไร่ ชาวบ้านจะปล่อยให้ดินไว้ให้ต้นไม้ค่อย ๆ ฟื้นตัวทดแทนตามธรรมชาติติดต่อกันหลายปี เรียกว่า "ไร่เหล่า" จนกระทั่งกลายเป็นป่าชั้นสอง มีแร่ธาตุสะสมในต้นไม้หรือดินมากเพียงพอให้ชาวบ้านหมุนเวียนกลับมาทำไร่ใหม่ได้อีกครั้ง

ดังนั้นระบบเกษตรแบบไร่หมุนเวียนบนพื้นที่สูงจึงไม่ใช่การทำไร่เลื่อนลอย และควรได้รับการพิจารณา ยอมรับ ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อปลูกข้าวและพืชอาหารเพื่อการยังชีพเป็นหลัก มีรูปแบบการทำและผลที่เกิดขึ้นแตกต่างหลากหลายตามเงื่อนไขของระบบนิเวศ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น

การพัฒนาพลังงานทางเลือก

การริเริ่มพัฒนาพลังงานทางเลือกในภาคเหนือตอนบน เป็นการดำเนินงานที่ต่อเนื่องและต่อยอดจากการทำงานด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้านอื่นๆ ทั้ง ดิน น้ำ ป่า เพื่อให้จัดการทรัพยากรธรรมชาติมีความครอบคลุมในทุกมิติ และสร้างทางเลือกให้กับชุมชนบนพื้นที่สูงที่ระบบสายส่งไฟฟ้าเข้าไม่ถึงด้วยข้อจำกัดทางสภาพภูมิประเทศ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองด้านการใช้พลังงาน และลดค่าใช้จ่ายในการพึ่งพาพลังงานจากภายนอก รวมทั้งการนำผลผลิตส่วนเกินและวัตถุดิบจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน การพัฒนาพลังงานทางเลือกในภาคเหนือตอนบนมีการดำเนินการในทุกจังหวัด และมีหลากหลายรูปแบบ เช่น การใช้พลังน้ำการทำประปาหมู่บ้านเพื่อลดการสูบน้ำด้วยไฟฟ้า การทำก๊าซชีวภาพจากมูลหมู เป็นต้น โดยเริ่มจากกลุ่มเล็กๆ ในชุมชนให้เห็นผลสำเร็จเป็นรูปธรรม จากนั้นจึงนำไปสู่การขยายผล โดยภาครัฐต้องเข้ามามีส่วน

* รายงานวิจัย "ระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน : สถานภาพและการเปลี่ยนแปลง" โดยคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2547

ในการสนับสนุนด้านเครื่องมือและเทคโนโลยีที่จำเป็นในการขับเคลื่อน ซึ่งผลที่เกิดขึ้นในภาพรวมคือช่วยลดการใช้พลังงานจากต่างประเทศได้

จากที่กล่าวมาข้างต้น ภาคเหนือตอนบนได้มีพื้นที่รูปธรรมความสำเร็จ ดังนี้

1. ป่าชุมชนภูมินิเวศ บ้านนาคำ ตำบลศิลาเพชร อำเภอปัว จังหวัดน่าน

1) ประวัติตำบลศิลาเพชร

ตำบลศิลาเพชร เดิมชื่อเมืองล่าง มีพญาภูคาเป็นผู้พาประชาชนประมาณ 200 คน อพยพมาจากเมืองเงินยางทองใต้ของจีน เมื่อ พ.ศ. 1810 ภรรยาชื่อนางจำปาหรือแก้วฟ้า ได้อพยพประชาชนมาอาศัยที่บ้านเฮี้ย (นาคำ) จากนั้นได้พามวลชนอีกกลุ่มหนึ่งออกสำรวจตั้งบ้านเรือน ซึ่งตอนนั้นเป็นเมืองร้าง มีแค่หมู่บ้านเล็กๆ เพียงหมู่บ้านเดียว ชื่อบ้านกำปุง หรือ บ้านป่าตอง ในปัจจุบัน ราษฎรเป็นชนเผ่าลัวะ มีวัดร้างหนึ่งวัด ชื่อวัดมณีอยู่ทางทิศตะวันออกของบ้านป่าตอง จากนั้นพญาภูคาเห็นว่าพื้นที่บ้านกำปุงเหมาะสำหรับตั้งรกรากบ้านเรือน จึงได้อพยพราษฎรมาตั้งรกรากที่พื้นที่บ้านกำปุง เมื่อสร้างบ้านเรือนเรียบร้อยแล้ว ราษฎรเห็นว่า พญาภูคามีความเมตตาและช่วยราษฎรตลอดมา จึงยกให้พระพญาภูคาเป็นผู้ปกครองเมืองล่าง จากนั้น ประมาณปี พ.ศ.1812 ชาวเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ ได้ทราบข่าวว่า พญาภูคาปกครองเมืองล่างก็ได้อพยพมาอยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก รวมถึงพวกไทยลื้อจากสิบสองปันนาก็เช่นกัน พญาภูคามีบุตร สองคน ชื่อขุนนุ่น และขุนฟอง เมื่อขุนนุ่นอายุได้ 18 ปี ก็ได้พาราษฎรจำนวนหนึ่งไปหาพญาเถรแดงที่ดอยดี๊ว ดอยวาว อำเภอท่าวังผา พญาเถรแดงได้พาขุนนุ่นข้ามแม่น้ำโขงไปสร้างเมืองที่เมืองเวียงจันทน์ และปกครองอยู่ที่นั่น ส่วนขุนฟองได้ไปสร้างเมืองอยู่ทางทิศเหนือชื่อว่าเมืองวรรณคร หรือเมืองบัวในปัจจุบัน ปี พ.ศ. 2345 เมืองย่างเกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ พัดพาบ้านเรือนเสียหายจำนวนมาก เมืองย่างในช่วงนั้นเกิดวิกฤต แท้งแล้งกันดาร เจ้าเมืองน่านในช่วงนั้นจึงย้ายราษฎรมาตั้งเมืองใหม่ที่บ้านห้วยไคร้ ปัจจุบันก็คือสี่แยกประตูน้ำเข้ม ครอบคลุมพื้นที่วัดพญาภูจนไปถึงบ้านหัวเวียงใต้ ปัจจุบันเหลือร่องรอยให้เห็นแค่สะพานกรุงศรีเท่านั้นเอง

ปัจจุบัน ตำบลศิลาเพชรมีประชากรทั้งหมด 4,823 คน 1,160 ครัวเรือน 10 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านนาคำ หมู่ 2 บ้านทุ่งศรีบุญยืน หมู่ 3 บ้านป่าตอง หมู่ 4 บ้านดอนแก้ว หมู่ 5 บ้านดอนมูล หมู่ 6 บ้านดอนไชย หมู่ 7 บ้านทุ่งรัตนนา หมู่ 8 บ้านดอนทรายทอง หมู่ 9 บ้านป่าตองพัฒนา และหมู่ 10 บ้านดอนสุขสันต์

2) บ้านนาคำ จุดเริ่มต้นของการดูแลป่าชุมชน

ชุมชนบ้านนาคำ หมู่ที่ 1 มีเอกลักษณ์ในเรื่องของภาษาพูดสำเนียงไทลื้อ มีความเก่าแก่ของชุมชนที่ยาวนานกว่าชุมชนอื่นๆ ในตำบลเดียวกัน ใช้ชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายและให้ความร่วมมือกับสังคมเป็นอย่างดี โดยเฉพาะกิจกรรมของชุมชนที่อาศัยอยู่ หรือต่างถิ่น เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน อาศัยและพึ่งพาอยู่กับป่ามาตั้งแต่บรรพบุรุษ ไม่ว่าจะเป็นรายได้เสริม หรือผลประโยชน์จากการช่วยกันดูแลรักษาป่า โดยเฉพาะน้ำ ที่เป็นปัจจัยหลักในการทำเกษตรซึ่งเป็นอาชีพหลักของชุมชน และที่สำคัญชุมชนมีความพร้อมที่ให้ความร่วมมือ และการมีส่วนร่วมเป็นอย่างดี ทั้งนี้แล้วชุมชนยังมีปัญหาในเรื่องคนในชุมชนบางรายไม่มีที่ทำกินหรือมีน้อย ต้องดิ้นรนออกไปทำงานต่างจังหวัด การประสานงานติดต่อสื่อสารชุมชนกับทางราชการ มีความล่าช้าไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ทันเวลา และตรงกับความต้องการของชาวบ้าน นอกจากนี้ บ้านนาคำมีพื้นที่คาบเกี่ยวอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยภูคาซึ่งมีแนวเขตที่ไม่แน่นอน และชาวบ้านจะต้องอาศัยพึ่งพากับในการหาปัจจัยดำรงชีพ บางครั้งจึงลुक้าแนวเขตอุทยานโดยไม่รู้ตัว และยังคงประสบกับปัญหาไฟป่าที่เกิดขึ้นทุกปีในช่วงฤดูร้อน

ถึงแม้ว่า ชุมชนจะประสบกับปัญหา แต่ชุมชนได้ใช้จุดแข็งของตนเอง พัฒนาสภาพแวดล้อมในชุมชน ด้วยการประชาคมหมู่บ้านที่เข้มแข็งให้ความร่วมมือกับหน่วยงาน องค์กรต่างๆ เป็นอย่างดี สามารถตอบสนองแนวทางตามพระราชดำริ เศรษฐกิจพอเพียงทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนดีขึ้น มีระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนและเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนรอบข้าง

3) กิจกรรมสำคัญของป่าชุมชนบ้านนาคำ

ป่าชุมชนบ้านนาคำมีพื้นที่ และขอบเขตการดำเนินการของโครงการ ประมาณ 9,000 ไร่ แบ่งเป็นที่สาธารณประโยชน์ประมาณ 100 ไร่ ที่ทำกิน 700 ไร่ ที่อยู่อาศัย 100 ไร่ จากการประชาคมหมู่บ้านนาคำ จึงได้ร่วมกันกำหนดกิจกรรมขึ้น เพื่อร่วมกันดูแลทรัพยากรป่าไม้ของตนเองขึ้น ภายใต้ชื่อ "ป่าชุมชนบ้านนาคำ" มีคณะกรรมการดูแลทั้งหมด 21 คน ที่ปรึกษา 5 คน โดยมีนายปิ่น ขัตติวงศ์ เป็นประธาน เพื่อให้ป่าไม้ยังเป็นที่พักอาศัยของคนในชุมชนต่อไป ดังนี้

3.1) การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ และเหมืองฝาย

เนื่องจากคนในชุมชนบ้านนาคำ มีอาชีพทำการเกษตรเป็นหลักและต้องพึ่งพาอาศัยน้ำ ชุมชนจึงเล็งเห็นความสำคัญของน้ำ คือ ป่าที่ให้ความชุ่มชื้น กับชุมชนตลอดทั้งปี และทำให้สุขภาพดีด้วย ชุมชนจึงจัดตั้ง "กลุ่มผู้ใช้น้ำ" เพื่อจัดสรรน้ำให้เท่าเทียมเพียงพอต่อการทำเกษตร เริ่มจัดตั้งขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ.2535 มี นายประยูร ไชยวงศ์ เป็นประธาน โดยเฉพาะหน้าแล้งที่ต้องใช้น้ำ ในการทำการเกษตรกันมากจะมีคณะกรรมการประจำเหมือง และฝาย (ทนายเหมือง,ฝาย) จะคอยควบคุมดูแล และประสานงานกับประธานกลุ่มผู้ใช้น้ำ เพื่อให้ทุกคนได้ใช้น้ำร่วมกัน

3.2) กิจกรรมในด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน

1. การป้องกันไฟป่า ได้แก่ การทำแนวกันไฟ การดับไฟป่า การจัดเวรยามเฝ้าระวังป่า
2. การตรวจป่า ได้แก่ การตรวจป่าว่ามีการลักลอบตัดไม้หรือไม่ การป้องกันการลักลอบ นำสมุนไพรออกจากป่า การห้ามล่าสัตว์และจับสัตว์น้ำและสำรวจไม้หายาก ไกล่สูญพันธุ์
3. การเสริมป่า ได้แก่ การบริจาคพื้นที่ทำกินเพื่อสร้างป่าเพิ่ม การปลูกป่า การบวขป่า
4. โครงการเพื่อลดปริมาณปัญหาไฟป่า โดยการประชาสัมพันธ์ให้รู้ถึงภัยที่ตามมา หลังจากการเกิดไฟป่า เช่น หมอกควัน ฝุ่นละออง มลพิษทางอากาศ รณรงค์ ปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชน และคนในตำบลมีการแต่งตั้งคณะกรรมการ และกองทุนในการบริหารจัดการเรื่องไฟป่าใช้กฎระเบียบของชุมชนและเครือข่าย เข้ามามีบทบาทด้านการอนุรักษ์
5. โครงการถ่ายทอดประสบการณ์อนุรักษ์ป่าชุมชนให้กับเครือข่ายอื่นๆ เช่น โรงเรียน กลุ่มเยาวชน ที่ผ่านมามีกลุ่มเครือข่ายอื่นๆมาแลกเปลี่ยนศึกษาดูงานเป็นระยะๆ

6. โครงการพัฒนาสุขภาพพื้นบ้านล้านนา (เครือข่ายหมอเมือง) ปี พ.ศ. 2547 เพื่อให้ชุมชนมีชีวิตความเป็นอยู่ และสุขภาพที่ดีขึ้นแบบองค์รวมในเรื่องของ จิตบำบัด กายบำบัด สมุนไพรบำบัด อาหารบำบัด และที่อยู่อาศัยโดยภูมิปัญญาพื้นบ้าน

4) แผนการดำเนินงานด้านการจัดการป่าชุมชน

4.1) แผนการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน

ดำเนินการต่อเนื่องในเรื่องของ กิจกรรมการทำแนวกันไฟ โดยขยายครอบคลุมทั้งตำบล ลาดตระเวนดับไฟป่า ตรวจสอบทำแนวเขตป่าเพื่อป้องกันไฟป่า และการเก็บข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติในเขตป่าชุมชน

4.2) แผนงานการสร้างจิตสำนึก และให้ความรู้ด้านการจัดการทรัพยากร

ได้แก่ เวทีอบรมให้ความรู้เรื่องไฟป่า มลพิษจากควันไฟป่า ค่าเสียหายชนสร้างจิตสำนึกในการรักษาป่าโดยความร่วมมือกับโรงเรียนศิลาเพชรรังสรรค์ ตำบลศิลาเพชร โรงเรียนชุมชนศิลาเพชร ตำบลศิลาเพชร การรณรงค์ และประชาสัมพันธ์ปลูกจิตสำนึก การทำป้ายเรื่องไฟป่า มลพิษจากควันไฟ เรื่องไฟป่า อบรมและรณรงค์เรื่องการกำจัดขยะอย่างถูกวิธี การคัดแยกขยะ การรีไซเคิลขยะ

4.3) แผนส่งเสริมอาชีพ

ส่งเสริมอาชีพจากทรัพยากรที่มีในชุมชน เช่น จักสานไม้ไผ่ ถังขะที่ทำจากไม้ไผ่ ฯลฯ ส่งเสริมการหารายได้เสริมจากการหาของป่าอย่างถูกวิธี และยั่งยืน ส่งเสริมการเลี้ยงสัตว์ในป่าชุมชนอย่างถูกวิธี เช่น การเลี้ยงวัว เป็นต้น

5) จากป่าชุมชนบ้านนาคำ สู่การส่งเสริมอาชีพให้คนในตำบลศิลาเพชร

5.1) กลุ่มทำเฟอร์นิเจอร์ไม้ไผ่ลุ่มน้ำย่าง ตำบลศิลาเพชร อำเภอบัว จังหวัดน่าน

ป่าชุมชนบ้านนาคำมีพื้นที่คาบเกี่ยวไปในหลายพื้นที่ ซึ่งเป็นป่าเบญจพรรณ มีความอุดมสมบูรณ์ มีเห็ดดอกมาบรีโศดตลอดปี และที่สำคัญมีไม้ไผ่ชนิดต่างๆ มากหลากหลายชนิดทำให้คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านนาคำ ได้เสนอโครงการทำเฟอร์นิเจอร์ไม้ในเรื่องขนาดและรูปทรง เป็นชุดรับแขก เป็นเครื่องจักสาน มีสมาชิกจำนวน 15 คน

5.2) กลุ่มเลี้ยงวัวลุ่มน้ำย่าง ตำบลศิลาเพชร อำเภอปัว จังหวัดน่าน

การส่งเสริมการเลี้ยงวัวของกลุ่มชาวบ้าน ซึ่งเดิมในชุมชนมีกลุ่มเลี้ยงวัวอยู่แล้ว จึงสนับสนุนให้ชาวบ้านเลี้ยงวัวแม่พันธุ์พื้นเมือง การเลี้ยง และการคิน คือ ใช่วิธีการแบ่งตามสัดส่วนเปอร์เซ็นต์ของกำไรที่ได้จากการจำหน่ายวัวแล้ว ภายหลังจากการเลี้ยงผ่านไปสามปี แล้วนำผลกำไรมาแบ่งให้ชุมชนอื่นได้นำเงินไปเลี้ยงต่อ

ผลพลอยได้จากการเลี้ยงวัว ชาวบ้านที่มีอาชีพทำการเกษตร และมีความเชี่ยวชาญเรื่องการเลี้ยงวัว โดยใช้ภูมิปัญญาเดิมของชุมชน คือ เมื่อถึงฤดูการทำนา ก็จะทำวัวไปเลี้ยงปล่อยในป่า และเมื่อหมดฤดูการทำนา จะนำวัวกลับมาเลี้ยงตามท้องนา เมื่อนำวัวมาเลี้ยงในนาชาวบ้านจะได้ประโยชน์ คือ วัวจะกินวัชพืชหรือหญ้าในนาข้าวเป็นการกำจัดวัชพืชอย่างหนึ่ง และมูลวัวก็จะเป็นปุ๋ยธรรมชาติในการทำนาครั้งต่อไปทำให้ข้าวเจริญงอกงาม

5.3) กลุ่มทำเตาหุงต้มประสิทธิภาพสูง (อั้งโล่ภาษาเหนือ) ตำบลศิลาเพชร อำเภอปัว จังหวัดน่าน

การรวมกลุ่มทำเตาประสิทธิภาพสูงชาวบ้านดอนมูล ตำบลศิลาเพชร คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านดอนมูล เพื่อเป็นแนวทางหนึ่งที่จะลดการใช้เชื้อเพลิง โดยเฉพาะไม้จากป่าชุมชน โดยได้ไปศึกษาดูงานที่บ้านสมุน ตำบลคูใต้ แต่เป็นโรงงานเตาอั้งโล่ท้องตลาด ขณะนี้ทางโครงการได้ประสานงานไปยังศาลาพลังงาน และสิ่งแวดล้อม มูลนิธิพัฒนาอีสาน www.netfoundation.net เพื่อดำเนินการประสานวิทยากรมาทำการให้ความรู้ให้กับกลุ่มสนใจทำเตาหุงต้มประสิทธิภาพสูงเพิ่มเติม

5.4) กลุ่มทอผ้า ย้อมสีธรรมชาติ ตำบลศิลาเพชร อำเภอปัว จังหวัดน่าน

กลุ่มแม่บ้านบ้านนาคำ หมู่ที่ 1 ตำบลศิลาเพชร ได้มีอาชีพการทอผ้าย้อมสีจากธรรมชาติ เป็นอาชีพเสริมในครัวเรือน โดยนำส่วนต่างๆ จากพืชมาทำการย้อม มีการฝึกอบรมในการย้อมสีจากเศษส่วนต่างๆ ของต้นไม้นานาชนิดมาทำการย้อม ผลที่เกิดขึ้นทำให้กลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติได้รู้จักวิธีการนำเปลือกมาใช้อย่างถูกวิธี โดยต้นไม้มี่ถูกนำเอาเปลือกมาใช้สามารถเจริญเติบโตได้ตามปกติ

จากรูปธรรมที่เกิดขึ้นของกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านนาคำ ตำบลศิลาเพชร อำเภอปัว จังหวัดน่าน ทำให้เห็นกระบวนการที่ชาวบ้านได้ร่วมกันทำงาน ที่เกิดขึ้นจากจิตสำนึก และความต้องการอยากดูแลทรัพยากรป่าไม้ด้วยตนเอง ซึ่งจากการดำเนินงาน ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่างๆ มากมาย ที่คนในชุมชนรู้สึกได้ร่วมกัน ได้แก่ ชุมชนเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และเข้าใจป่าชุมชน เกิดการสนับสนุนการทำแนวกันไฟ ขององค์การบริหารส่วนตำบล ร่วมกับชาวบ้าน และเกิดความชัดเจนของเครือข่ายป่าชุมชนในตำบลศิลาเพชร ที่มีคณะกรรมการป่าชุมชนเป็นผู้บริหาร ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ทั้งในปัจจุบัน และอนาคตเนื่องจากมีทั้งอาชีพหลัก และอาชีพเสริมที่เกิดจากการรักษาป่าชุมชน ทำให้พื้นที่ของตำบลโดยรวมมีความสมบูรณ์ และทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่ามีปริมาณเพิ่มขึ้น ทำให้กลุ่มอาชีพต่างๆ ที่มีในชุมชนสามารถนำทรัพยากรมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ตัวอย่างเช่น การมีเห็ดที่สามารถนำมาบริโภคได้ในช่วงระยะเวลา 9 เดือน รายได้ต่อปีไม่ต่ำกว่า 1 ล้านบาท และในเดือนกันยายนมีหน่อไม้เกิดขึ้นในป่ามากมาย ซึ่งเป็นอาหารให้แก่ชาวบ้านภายในชุมชนได้อย่างไม่มีวันหมด เพราะคนในชุมชนรู้จักใช้ รู้จักกิน รู้จักดูแลรักษาาร่วมกัน

ผู้ประสานงาน นางสถาพร สมศักดิ์ โทร. 089-264-8486
ตำบลศิลาเพชร อำเภอปัว จังหวัดน่าน

2. บ้านหินลาดใน หมู่ที่ 7 ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

1) สภาพโดยทั่วไป

ชุมชนบ้านหินลาดตั้งอยู่สูงจากระดับน้ำทะเล 800-900 เมตร ตั้งอยู่ระหว่างอุทยานแห่งชาติขุนแจ ประกาศเมื่อปี พ.ศ. 2535 และเขตป่าสงวน ประกาศเมื่อปี พ.ศ.2517 หมู่บ้านตั้งอยู่บริเวณหุบเขา มีห้วยหินลาดไหลผ่าน ทุกครอบครัวสร้างบ้านด้วยไม้แบบถาวร พื้นที่ทำกิน มีความลาดชันประมาณ 35 - 40 องศาขึ้นไป วิถีชีวิตโดยทั่วไป มีการพึ่งพิงกับป่าเป็นแหล่งอาหารและสมุนไพร มีระบบการผลิตทางการเกษตรที่มีความหลากหลาย มีทั้งระบบการทำนา ทำสวนในลักษณะวนเกษตร และการทำไร่หมุนเวียนที่ยังมีการหมุน 5-7 รอบ การเลี้ยงสัตว์ยังคงเลี้ยงไว้เพื่อการบริโภคและใช้ประกอบพิธีกรรม เช่น ไก่ เป็ด หมู ระบบเศรษฐกิจของชุมชนที่สามารถทำรายได้เกือบตลอดปี คือ การแปรรูปใบชา และผลผลิตจากป่า เช่น หน่อไม้ มะขม มะแขว่น ฯลฯ ซึ่งเป็นการเก็บจากสวนวนเกษตรของชุมชน ระยะทางห่างจากตัวอำเภอประมาณ 20 กิโลเมตร ตามถนนสายเวียงป่าเป้า - พร้าว

พื้นที่รอบบริเวณหมู่บ้านเป็นสวนชา และป่าไม้ธรรมชาติที่คงสภาพอุดมสมบูรณ์ แม้จะเคยผ่านการทำสัมปทานมาแล้ว โดยชุมชนมีข้อตกลงร่วมกันว่า จะช่วยกันรักษาสภาพของธรรมชาติไว้ให้ได้มากที่สุด อาชีพหลักของชาวบ้าน คือ การทำสวนชา ซึ่งปลูกบริเวณลำธาร เป็นชาพันธุ์พื้นเมือง ปลูกตามธรรมชาติ ไม่ใช้สารเคมี และไม่ต้องใช้น้ำมาก โดยปลูกผสมผสานกับผืนป่าอย่างกลมกลืนกันไป

อาณาเขต ทิศเหนือ ติดต่อกับ พื้นที่หมู่บ้านป่าดิ่ง ชนเผ่าลีซู ทิศตะวันออก ติดกับ บ้านห้วยหินลาดนอก ชนเผ่าปะกาเกอญอ ทิศตะวันตก ติดกับ บ้านห้วยทรายขาว ชนเผ่าลาหู่ และทิศใต้ติดกับเขตอุทยานแห่งชาติขุนแจ บ้านหินลาด ปัจจุบันมีสมาชิกในชุมชนมีทั้งหมด 20 หลังคาเรือน 23 ครอบครัว 120 คน เป็นคนไทยเชื้อสายกะเหรี่ยง (ปากาเกอญอ) มีสัญชาติ ไทย นับถือศาสนาพุทธตามลักษณะของความเชื่อ ซึ่งยังคงเป็นการผสมผสานระหว่างศาสนาพุทธกับความเชื่อแบบดั้งเดิม คือการนับถือผี ยังคงมีการประกอบพิธีกรรม การเลี้ยงผีป่า ผีน้ำ ผีไร่ รวมพื้นที่ทั้งหมด 746 ไร่ 3 งาน

2) ระบบการผลิต การประกอบอาชีพทางการเกษตร ที่สัมพันธ์กับระบบจัดการป่าของชุมชน

การผลิตของชุมชน เป็นการจัดระบบใช้ที่ดินได้อย่างเหมาะสมในเขตการจัดการพื้นที่ป่าชุมชน โดยการทำกรเกษตร 4 รูปแบบ คือ

2.1) การทำไร่หมุนเวียน

เป็นลักษณะการใช้ที่ดินแบบหมุนเวียนมีการหมุนเวียน ใช้ 5-7 รอบ แต่ละแปลงประมาณ 5 ไร่ ปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมือง ปลูกพืชผักพื้นบ้าน ผลไม้ สมุนไพรต่างๆ มีความหลากหลาย ไม่ต่ำกว่า 30 ชนิด ชาวบ้านจะทำแนวกันไฟเมื่อต้องเผากำจัดวัชพืช โดยไม่มีการขุดพลิกหน้าดินในแต่ละขั้นตอนของการทำข้าวไร่

จะมีการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ และมีการกำหนดขอบเขตพื้นที่ไร่
หมุ่นเวียนไว้อย่างชัดเจน ในพื้นที่รักษาเขตป่าของชุมชน ที่สำคัญชาวบ้านมองว่า
ระบบไร่หมุ่นเวียน คือ ระบบการผลิตอาหารที่หลากหลายชนิด เป็นระบบการผลิต
ที่ให้ผลผลิตเป็นจำนวนมากจนเหลือกินเหลือใช้ ซึ่งก็หมายความว่าไร่หมุ่นเวียน
ไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของ "การผลิตข้าว" เท่านั้น แต่เป็นเรื่องของ "ความมั่นคงทางอาหาร"
พืชผักในไร่หมุ่นเวียนที่ชาวบ้านเก็บกินได้ตลอดปี เช่น แตงกวา ผีอก มัน ผักกาด
งา พักทอง ถั่วฝักยาว พริก มะเขือ ฯลฯ โดยแทบจะไม่ต้องพึ่งพาสารเคมี

2.2) การทำนา

ลักษณะการทำนาเป็นแบบขั้นบันได พื้นที่นาส่วนใหญ่ห่างจากหมู่บ้านไปทางทิศเหนือ
ประมาณ 2 กิโลเมตร เริ่มหว่านกล้าในเดือนกรกฎาคม และเก็บเกี่ยวในเดือน
พฤศจิกายน - ธันวาคม มีการทำนาถึงร้อยละ 70 ผลผลิตจากนาร้อยละ 68.7
ผลผลิตจากไร่หมุ่นเวียนร้อยละ 31.3 โดยชาวบ้านมีข้าวเหลือจากการบริโภค
ร้อยละ 25 แต่ก็ไม่ได้ขายสู่ตลาดภายนอก เนื่องการผลิตข้าวของชาวบ้านจึงมี
จุดมุ่งหมายเพื่อบริโภคภายในชุมชนเป็นหลัก

2.3) รูปแบบวนเกษตร

เป็นหลักผสมผสานกันระหว่างปลูกต้นข้าวสลับกับป่า ที่ขยายพันธุ์ขึ้นตามธรรมชาติ
ตามบริเวณเนินเขาทั้งสองฝั่งลำห้วย สามารถเก็บเกี่ยวได้ตลอดทั้งปีในแต่ละปี
มีชาติบส่งออกจากหมู่บ้านกว่า 60,000 กิโลกรัม โดยชาหนึ่งต้นเก็บได้มากกว่า
สามครั้งต่อปี ครั้งแรกเก็บในเดือนเมษายน เรียกว่า "ชาหัวปี" ถือเป็นชาที่มีคุณภาพ
ดีที่สุดและราคาดีที่สุด หลังจากนั้นก็เริ่มเก็บ "ชากลางปี" ในเดือนมิถุนายน
เป็นชาติที่แตกต่างจากชาติต้นเดิม หลังการเก็บชาหัวปีหมดแล้ว และช่วงสุดท้าย
การเก็บ "ชาเหมย" หรือชาหน้าหนาวประมาณเดือนพฤศจิกายน ปริมาณชาน้อย
แต่ราคาดีเท่าชาหัวปี หลังจากเก็บชามาแล้ว ชาวบ้านจะนำไปชามาคั่วและตากแห้ง
ก็จะได้ใบชาที่นำมาชงเป็นน้ำชาขายได้เฉลี่ยต่อครอบครัวประมาณ 20,000-25,000 บาท

2.4) การเก็บหาของป่า

รอบๆ สวนชาหรือสวนเมี่ยงยังหลากหลายไปด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด ทั้งไผ่หก หวาย
มะแขว่น มะนาว พลับ มะขาม มะเขือ แตง บวบ ผลไม้ มะกอก มะขม มะไฟ
มะขามป้อม หนังก่อ มะพอก เป็นต้น ซึ่งถ้าเก็บได้มากก็สามารถนำไปขายเป็นรายได้
ปีละประมาณ 10,000 บาท ชาวบ้านมีรายได้เสริมจากการเก็บของป่า โดยเฉพาะ

หน่อหก-ไผ่หก ซึ่งจะออกในช่วงเดือนสิงหาคม - ตุลาคมจะมีหน่อไม้งอกขึ้นในกอไผ่ คณะกรรมการหมู่บ้าน และชาวบ้านได้ร่วมตั้งกติกาในการขุดหน่อไม้ว่า "ถ้าหน่อออก 3 ทาง ไม่ให้ขุดหมด ขุดได้ 2 ทาง เหลือไว้ 1 ทาง" (ทางเป็นคำที่บอกหน่วยที่ชาวบ้านใช้เรียกหน่อไม้) ชาวบ้านสามารถขุดหน่อไปกิน และขายได้ในช่วงเดือนสิงหาคมจนถึงกลางเดือนกันยายน ส่วนในช่วงหลังของเดือนกันยายนถึงเดือนตุลาคมให้ขุดไว้กินในครอบครัวเท่านั้น ห้ามขุดขายเด็ดขาด

3) การจัดการทรัพยากรการจัดการป่าชุมชน

พ.ศ. 2529-2533 ได้มีการสัมปทานป่าไม้รอบๆ หมู่บ้าน ทำให้ต้นไม้ใหญ่ๆ ของชุมชนได้ถูกตัดไปหลายต้น ซึ่งเป็นการทำลายความรู้สึกและความเชื่อของชุมชน ที่มีการผูกขวัญไว้กับต้นไม้ การปกป้องผืนป่าในขณะนั้น เป็นการขอร้องไม่ให้ตัดในระดับพื้นที่ แต่ชุมชนก็ไม่สามารถยับยั้งได้ จนกระทั่งได้มีการประกาศยกเลิกการสัมปทาน เมื่อปี พ.ศ.2530 ชุมชนบ้านหินลาดในยังคงเผชิญกับกฎหมายป่าไม้ที่ประกาศพื้นที่ป่าอุทยานแห่งชาติขุนแจซ้อนทับพื้นที่ชุมชน ในปี 2535 ทำให้การดำรงวิถีชีวิตของชาตความมั่นคงในที่ดิน และที่อยู่อาศัย

ชุมชนจึงได้ออกไปต่อสู้อย่างจริงจังให้รัฐบาลเข้ามาแก้ไขปัญหา เรื่องป่าไม้ที่ดิน ร่วมกับเครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ ในปี 2539 โดยได้ทราบข่าวจากสถานีวิทยุกระจายเสียงพากษ์ภาษาปะกาเกอญอ และไปร่วมเรียกร้องกับสมาชิกคนจนที่หน้าทำเนียบรัฐบาล 99 วัน ซึ่งมีมติของรัฐบาลที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาในแนวทางปฏิบัติยังไม่ชัดเจนในขณะนี้

ชุมชนได้มีการจัดการทรัพยากรป่า ตามประเพณีในช่วงแรกซึ่งเป็นการจัดการตามความเชื่อ และการเคารพต่อธรรมชาติ จึงได้ริเริ่มสร้างกฎระเบียบ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าขึ้นมาใหม่ และจำแนกพื้นที่ทำกิน พื้นที่ป่าและที่อยู่อาศัยขึ้นอย่างชัดเจน เพื่อเป็นแบบอย่างในการเรียกร้องให้เกิดการยอมรับคนอยู่กับป่าจากคนภายนอกและรัฐ องค์กรในชุมชนจากเดิมมีผู้นำทางธรรมชาติเป็นผู้กำหนดตามความเชื่อทางวัฒนธรรม ทำให้ต้องมีการจัดโครงสร้างของคณะกรรมการในการดูแลรักษาป่าขึ้นมาใหม่ ซึ่งทำให้ชุมชนต้องมีความระมัดระวังในเรื่องของความขัดแย้งจากคนภายนอก และหมู่บ้านใกล้เคียง ในการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน โดยมีคณะกรรมการดูแลเป็นตัวยึดในการทำงานทั้งหมด 20 คน ที่ปรึกษา 5 คน

กฎระเบียบป่าชุมชน

1. ห้ามตัดไม้ขายในเขตป่าชุมชน และเขตป่าอนุรักษ์
2. ห้ามล่าสัตว์ป่าในเขตป่าอนุรักษ์ และป่าชุมชนในระยะรัศมี 1 กิโลเมตร

3. ห้ามบุกรุก และทำลายป่าในเขตป่าต้นน้ำ
4. ห้ามใช้เครื่องมือ ตาข่ายดักนก และกวางจับนก และเบือปลาในแหล่งน้ำในเขตป่าอนุรักษ์ และป่าชุมชน

3.1) การจำแนก และการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน

พื้นที่ป่าชุมชนของหมู่บ้านมีประมาณ 21,500 ไร่ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. พื้นที่ป่าใช้สอย มีเนื้อที่ประมาณ 1,500 ไร่ เป็นเขตที่ป่าชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ได้ โดยการนำไม้มาสร้าง ซ่อมแซมบ้านเรือน และเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพรรักษาโรค
2. พื้นที่เขตป่าอนุรักษ์ มีเนื้อที่ประมาณ 20,000 ไร่ เป็นขอบเขตที่ห้ามการใช้ประโยชน์ เช่น การตัดไม้ และล่าสัตว์

3.2) การจัดการดูแลพื้นที่บริเวณเขตป่าชุมชน

1. กิจกรรมการทำแนวกันไฟ เริ่มทำช่วงเดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนมีนาคม การทำแนวกันไฟร่วมกันทั้งชุมชนรวมขอบเขตพื้นที่ป่าชุมชนทั้งหมด เป็นระยะยาว 19,700 เมตร
2. สร้างหอดอยแผ้วระวางไฟป่า ได้ของบสนับสนุนจาก อบต.บ้านโป่ง
3. ออกสำรวจและตรวจป่า เป็นหน้าที่ของทุกคนในชุมชนที่ต้องสอดส่องดูแล การบุกรุกจากคนภายนอก

4) ความสัมพันธ์กับหน่วยงานภาคี

ปี 2535 ถึง 2539 โครงการดอยเวียงผา ได้เข้ามาสนับสนุนการดำเนินงานด้านการส่งเสริม การอนุรักษ์ และการดูแลป่าให้กับชาวบ้าน ช่วงนั้นทำให้ชุมชนมีความตระหนักเพิ่มขึ้นที่จะมีการจัดการ

ทรัพยากรป่าโดยชุมชน และมีการจัดการที่เป็นแผนของโครงการฯ แต่ชุมชนยังเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการทรัพยากรค่อนข้างน้อย

นอกจากนี้ยังมี โครงการพัฒนาลุ่มน้ำภาคเหนือโดยองค์กรชุมชน ที่การดำเนินงานต่อเนื่องมาในปี 2540 - 2543 ทำให้แกนนำของชุมชนมีความพอใจ และมั่นใจในการประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ มากขึ้น มีความรู้ด้านกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับปัญหาของชุมชน และมีเครือข่ายในการช่วยหนุนเสริมในการแก้ปัญหา ด้านนโยบาย

จากการดำเนินงานของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน ทำให้เห็นความสำเร็จ และความยั่งยืนของชุมชน ในด้านความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งมีความสามารถในการนำความเชื่อ พิธีกรรม และวัฒนธรรมของ ชนเผ่ามาประยุกต์ใช้กับการดูแลรักษาป่า ชุมชนรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงจากภายนอก สามารถวิเคราะห์ ถึงผลดีผลเสียก่อนนำความรู้จากภายนอกมาใช้ในชุมชน ชุมชนมีศักยภาพแม้จะมีประชากรเพียง 120 คน สามารถดูแลผืนป่าใหญ่ได้มาก โดยทุกคนมีส่วนร่วมในการดูแลร่วมกันภายใต้วัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่น การเกิดประชาคม ในการสร้างเครือข่าย การเผ่าระวัง รักษาป่า ระวังกลุ่ม หมูบ้านใกล้เคียง ได้แก่ บ้านห้วยหินลาดนอก บ้านลาหู่ห้วยทรายขาว และบ้านลือชู ป่าดิ่ง ด้วย

ผู้ประสานงาน นางสมเกียรติ ธีธอนเชียงลา โทร. 089-955-7890
บ้านหินลาดใน ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

๑. บ้านแม่หมี ตำบลหัวเมือง อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง

1) ประวัติความเป็นมา

หมู่บ้านแม่หมี เป็นหมู่บ้านของชนเผ่าปะกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) อพยพโยกย้ายมาจากเมืองคอง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อประมาณ 433 ปี หรือประมาณ พ.ศ. 2983 โดยการนำของนายพะตือ ยาง โดยการแสวงหาทำเลที่ทำกินแหล่งใหม่ โดยเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่บริเวณที่ราบในหุบเขา ริมลำห้วยแม่หมี และได้เรียกชื่อหมู่บ้านว่า "บ้านเกอเนโป" ได้จับจองพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนตามเชิงเขา ต่อมาหมู่บ้านแม่หมีได้ย้ายที่ตั้งของหมู่บ้านหลายต่อหลายครั้ง อันเนื่องจาก ผู้นำเสียชีวิต เกิดโรคระบาด และมีคนตายจำนวนหลายคน เกิดความขัดแย้งภายในหมู่บ้าน และย้ายเพื่อให้อยู่ใกล้กับพื้นที่ทำกิน ต่อมา มีพี่น้องปะกาเกอญอจากเขตพื้นที่ตำบลแจ้ซ้อน อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง และจาก อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ได้อพยพโยกย้ายเข้ามาสมทบ เนื่องจากได้รับความเดือดร้อนจากคน

พื้นที่ที่คอยคุกคาม และลักษณะสัตว์เลื้อยเป็นประจำ สภาพพื้นที่ยังเป็นป่าไม้ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน อันเนื่องจากชาวบ้านได้มีการดูแลรักษาป่าตามความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรม ของชนเผ่าอย่างเคร่งครัด ถึงแม้ว่าในอดีตป่าไม้ดอยแม่หมีได้มีการสัมปทานถึง 2 ครั้ง โดยครั้งแรก เป็นการสัมปทานของบริษัทต่างชาติ เมื่อ 60 ปีที่ผ่านมา และครั้งที่ 2 เมื่อปี 2506 - 2508 โดยการสัมปทานต่อโดย องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.)

บ้านแม่หมี ตั้งอยู่ห่างจากตัวจังหวัดลำปางไปทางทิศเหนือประมาณ 120 กิโลเมตร และอยู่ห่าง จากตัวอำเภอเมืองปานประมาณ 45 กิโลเมตร สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 700 เมตร บ้านแม่หมี มีทั้งหมด 3 หย่อมบ้าน คือ หย่อมบ้านแม่หมีใน มีพระดีอ้าย ยาง เป็นผู้นำ (หญิงโง่) หย่อมบ้านแม่หมีนอก มีพระดีโคโล่ ยาง เป็นผู้นำ และหย่อมบ้านจกปก มีพระดีหล้า ยาง เป็นผู้นำ มีลำน้ำหลักที่สำคัญของหมู่บ้าน 4 ลำน้ำ คือ ลำน้ำแม่หมี ลำน้ำห้วยป่าคา ลำน้ำห้วยก้อม และลำน้ำห้วยแม่หมีน้อย ไหลตลอดปี ชาวบ้านแม่หมีทำไร่หมุนเวียน ปลูกข้าวไร่ ปลูกพืชผักต่างๆ โดยการนำเมล็ดพันธุ์พืชต่างๆ มาผสมกับเมล็ดพันธุ์ข้าว ปลูกลงพร้อมกับข้าวไร่

ประเพณีที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับวิถีการผลิต ได้แก่ ประเพณีปีใหม่ เป็นการเริ่มต้น ของกระบวนการผลิตทางการเกษตรตามวิถีชีวิตของชนเผ่า ผู้เฒ่า ผู้แก่ภายในหมู่บ้านต้องมาหารือ ในการทำไร่หมุนเวียนทางทิศไหนของหมู่บ้าน โดยพื้นที่ไร่จะไม่เป็นของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่จะเป็นของชุมชนทุกคนเป็นเจ้าของร่วมกัน หรือที่เรียกว่า "ของหน้าหมู่บ้าน" นอกจากนี้ ยังมีส่วนที่เกี่ยวข้อง กับการจัดการทรัพยากรที่ดิน ป่าไม้ และน้ำ ตามความเชื่อที่มีการสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษของชนเผ่า และถือเป็นกฎ ระเบียบ ข้อห้ามของชนเผ่าที่ต้องยึดถืออย่างเคร่งครัด นอกจากทำไร่หมุนเวียนแล้ว ชาวบ้านแม่หมีได้มีการบุกเบิกพื้นที่ราบลุ่มตามหุบเขาใกล้ลำห้วยเป็นที่นา ควบคู่กับการทำไร่หมุนเวียน และเลี้ยงสัตว์ เช่น หมู วัว ควาย เป็นต้น

อาณาเขตของหมู่บ้าน ทิศเหนือ ติดต่อกับหมู่บ้านจำบอน ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ทิศใต้ ติดต่อกับพื้นที่ป่า/ทุ่งนา/ลำห้วยแม่หมี ทิศตะวันออก ติดต่อกับบ้านแม่สง ตำบลร่องเคาะ อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง ทิศตะวันตก ติดต่อกับบ้านเมืองน้อย ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย มีประชากรทั้งหมด 53 ครัวเรือน 250 คน นับถือผี และนับถือศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์คละกันไป

2) สถานการณ์ และปัญหาที่เกิดขึ้น

บ้านแม่หมี นับว่ามีความสำคัญต่อสภาพป่าไม้ที่เป็นต้นน้ำของน้ำสาขาต่างๆ ที่ไหลลงสู่ลำน้ำพื้นราบ เพื่อใช้อุปโภค-บริโภค ใช้ในการเกษตร ถึงแม้ว่าป่าไม้ในบริเวณป่าต้นน้ำแม่หมีจะถูกสัมปทานไปหลายครั้ง

ก็ตาม จากความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมของชนเผ่าที่มีการสืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ และยึดถือปฏิบัติกัน
อย่างเคร่งครัด จึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างมากที่ทำให้สภาพป่าไม้คืนสู่ความอุดมสมบูรณ์ ได้อย่างรวดเร็ว

ปี 2531 กรมป่าไม้ โดยอุทยานแห่งชาติได้ประกาศพื้นที่อุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน ซึ่งมีพื้นที่ทั้งหมด
จำนวน 370,000 ไร่ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่รวม 3 อำเภอ ของจังหวัดลำปาง ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอเมืองปาน
และอำเภอแจ้ห่ม ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวได้ครอบคลุมบริเวณที่ตั้งของหมู่บ้านแม่หมิวด้วย โดยที่ชาวบ้าน
ไม่เคยรู้เรื่องนี้มาก่อน จนกระทั่งในปี 2534 ทางอุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน ได้ว่าจ้างบริษัทเอกชนเข้ามา
ไถแนวเขตอุทยานฯ ทำให้พื้นที่นา สวน และหัวไร่ปลายนาของชาวบ้านได้รับความเสียหาย
ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน จึงได้มีการรวมตัวกันคัดค้านการทำแนวเขต จนกระทั่งทางอุทยานฯ
ต้องยกเลิกในการไถแนวเขตไป

ปี 2534 กรมป่าไม้ โดยอุทยานแห่งชาติได้มีการประกาศขยายพื้นที่อุทยานฯ เพิ่มเติมอีก 110,000 ไร่
โดยครอบคลุมพื้นที่อำเภอวังเหนือ อำเภอแจ้ห่ม ซึ่งเป็นนโยบายของรัฐบาลที่ต้องขยายพื้นที่อนุรักษ์ให้ได้
60 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ป่าทั่วประเทศ จึงทำให้ชาวบ้านได้รับผลกระทบอย่างหนัก นอกจากนี้
รัฐบาลยังได้มีนโยบายการปลูกป่าร่วมกับบริษัทเอกชน ซึ่งหมู่บ้านแม่หมิวเป็นพื้นที่เป้าหมายอีกที่หนึ่ง
โดยรัฐบาล (อุทยานฯ) ร่วมกับบริษัทการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.) ในฐานะเป็นผู้สนับสนุน
ในการปลูกป่าพื้นที่จำนวน 200 ไร่ ได้ใช้พื้นที่ไร่หมุนเวียนของชาวบ้านไปปลูก ดังนั้น ชาวบ้าน
จึงได้รวมตัวกันคัดค้านโดยการยื่นข้อเรียกร้องต่อนั้น ผู้ใหญ่บ้าน สภาตำบล นายอำเภอ อุทยานฯ
และจังหวัด ผลการเรียกร้องทำให้มีการยกเลิกการปลูกป่าดังกล่าว

จะเห็นว่า ปัญหาใหญ่สำคัญของชุมชนแม่หมิว คือ การประกาศเขตอุทยานฯ ทับที่ทำกิน
ที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านได้เข้าร่วมกระบวนการในการเรียกร้องต่อรัฐบาลให้ยกเลิกเพิกถอน
พื้นที่อุทยานฯ ออกจากพื้นที่ทำกิน และพื้นที่อยู่อาศัย กับกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) โดยร่วมกับ
สมัชชาคนจน หมู่บ้านแม่หมิวเป็น 1 ใน 107 หมู่บ้านที่ร่วมกันเรียกร้องต่อรัฐบาลยาวนานถึง 99 วัน
หน้าทำเนียบรัฐบาล จนได้มติคณะรัฐมนตรี 17 และ 29 เมษายน 2540 ในรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ
ให้มีการพิสูจน์สิทธิที่ทำกิน และที่อยู่อาศัยของชาวบ้านว่า อยู่ก่อนการประกาศเขตอุทยานฯ หรือไม่
กระบวนการพิสูจน์สิทธิได้เริ่มขึ้น โดยมีเจ้าหน้าที่รังวัด ร่วมกับชาวบ้านในการเดินจัดทำขอบเขตพื้นที่ทำกิน
โดยใช้เครื่อง GPS จับไปตามพื้นที่ที่ทั้งสองฝ่ายตกลงร่วมกัน แต่กระบวนการยังไม่จบสิ้น เมื่อมีการเปลี่ยน
รัฐบาลเป็นรัฐบาลนายชวน หลีกภัย ได้มีการเสนอยกเลิกมติ ครม. ดังกล่าว และได้เสนอมติ ครม. ใหม่
คือ มติ ครม. 30 มิถุนายน 2541 ปัจจุบันนี้ปัญหาดังกล่าวยังไม่ได้รับการแก้ไข ชาวบ้านอยู่ด้วยความไม่มั่นคง
จากการประกาศเขตอุทยานฯ พบว่า ชาวบ้านต้องปรับตัวเองให้อยู่รอดได้ในสถานการณ์ปัจจุบัน
พื้นที่ทำกินไม่มีการขยาย มีแต่ลดลง ถ้ามองในอดีตที่ทำกินจะมีมากกว่าปัจจุบันถึง 3 เท่า ชาวบ้าน

บางรายที่นับถือศาสนาคริสต์ เลิกทำไร่หมุนเวียน ทำนาอย่างเดียว แต่เกิดปัญหาข้าวไม่พอกิน และยกเลิกทำไร่หมุนเวียนในบางพื้นที่ เพื่อให้ป่าฟื้นตัวขึ้นมา โดยเฉพาะสันเขาต้นน้ำ อันเป็นต้นน้ำสาขาของลำน้ำแม่หมี ปัญหาที่พบอีกประการ คือ ระบบการหมุนเวียนที่ใช้เวลาน้อยลง ระยะเวลาการฟื้นตัวน้อยลง ส่งผลกระทบต่อผลผลิตในไร่ลดลงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ รวมทั้งพืชพรรณที่ปลูกไว้ในไร่บางอย่างสูญหายไป ทำให้การขาดแคลนอาหารเพิ่มขึ้น จึงจำเป็นต้องพึ่งพาทายนอกมากขึ้น ทำให้มีการอพยพแรงงานเข้าสู่เมืองมากขึ้น เพื่อนำเงินที่ได้มาซื้อข้าวสารบริโภคในครอบครัว

3) ความเชื่อพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำไร่หมุนเวียน

การทำไร่หมุนเวียน ส่งผลดีต่อระบบนิเวศของผืนป่ารอบๆ ชุมชน เช่น เมื่อทำไร่ในบริเวณใดแล้วต้องทิ้งไว้เพื่อให้ป่ามีการฟื้นตัวของมันเองตั้งแต่ 3 ปี 5 ปี และ 7 ปี ถึงจะกลับหมุนเวียนมาทำอีกครั้งหนึ่ง แต่ปัจจุบันวงจรของการหมุนเริ่มสั้นลงเหลือ 2-3 ปี เนื่องจากสมาชิกในครอบครัว และชุมชนเพิ่มขึ้น ต้องปลูกข้าวมากขึ้นในพื้นที่จำกัด การจัดการที่ดินทำกินมีลักษณะเป็นจารีต คือ พื้นที่ไร่หมุนเวียนถือเป็นทรัพย์สินส่วนรวม หรือเป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชน ครอบครัวยุคหนึ่งๆ มีสิทธิ์ใช้ที่ดินไปได้ตลอด สืบทอดถึงลูกหลานได้ ห้ามซื้อขายโดยเด็ดขาด หากมีสมาชิกย้ายเข้ามาในชุมชน ไม่ว่าจะโดยยินยอมหรือเกี่ยวข้องกับกลุ่มเครือญาติใดก็ตาม ไม่สามารถให้เข้าทำกินในพื้นที่ส่วนรวมได้ ต้องได้รับการยินยอมหรืออนุญาตจากชุมชนก่อน ส่วนที่นา และที่สวนจะเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลถือครองอย่างสมบูรณ์

3.1) การผลิตกับพิธีกรรมในไร่, นา ที่แสดงถึงการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติฯ และระหว่างคนกับคน ดังนี้

เดือนไทย	เดือนปะกา	กิจกรรมในไร่ นา	พิธีกรรมความเชื่อ	จุดประสงค์
ไทย	กะเหรี่ยง			
ก.พ.	ทีแพะ	ดอกทีแพะบาน เตรียมเลือกพื้นที่ทำไร่/ ลงมือทำไร่	พิธีมัดมือ/ เรียกขวัญปีใหม่ (แซลหอนี่ซอไซ)	เพื่อขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งหลายช่วยให้ทำไร่, นา ได้ผลผลิตดี
มี.ค	ทีคู้	ถางไร่/ เอาวัชพืชในไร่	พิธีไล่นก หนู	เพื่อให้ไร่ ผีนา ดูแลรักษา
เม.ย	ลาเซอ	ทำแนวกันไฟ/ เผาไร่/ ล้อมรั้วไร่		
พ.ค.	เดะยา	ดอกเดะยาบาน/ คัดเลือกพันธุ์ข้าวใส่ข้าวไร่/ ต้มเหล้า(บือแะอะคลี)	พิธีไหว้หัวข้าว/ พิธีอธิษฐานขอน้ำฝน	เพื่อขอให้แม่ข้าวให้ ผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ และขอให้พะพีตะเตาะ ให้ฝน

เดือนไทย ไทย	เดือนประจำ เกาะภูเก็ต	กิจกรรมในไร่ นา	พิธีกรรมความเชื่อ	จุดประสงค์
มิ.ย.	ลานุ่ย	หน่อไม้ไผ่ล่ดิน ดายหญ้า วัชพืชในไร่ รอข้าวเติบโต	พิธีเลี้ยงผีฝ่าย	เพื่อขอบคุณผีน้ำที่ให้ น้ำทำอุดมสมบูรณ์
ก.ค.	ลาเคาะ	หน่อไม้เข้าปล้อง ดายหญ้า วัชพืชในไร่ นา รอข้าวเติบโต	พิธีถวายไฟ(บอคี้) ที่เผาไร่	เป็นการบูชาไฟที่ได้ช่วย ให้เขาทำอะไรได้
ส.ค.	ลาคู้	ข้าวไร่สูงพันขอนไม้ เอาหญ้า วัชพืชในไร่ นา	พิธีสู่ขวัญควาย	เป็นการขอบคุณ และขอ ขมาควายที่ได้ใช้แรงงาน และได้ช่วยทำนา
ก.ย.	ซีหมื่อ	ฝนหลอกผู้หญิง เอาหญ้า วัชพืชในไร่ ต้มเหล้า โกส้เก็บเกี่ยว	พิธีมัดมือ(กัจจือ)ปีใหม่ ครึ่งปี(หนี่พาพอ) เรียกขวัญทั้งหมดบ้าน	เป็นการขอบคุณ ซึ่งกันและกัน ภายในหมู่บ้าน และให้พรกันก่อน ลงมือเก็บเกี่ยวข้าว
ต.ค.	ซีผ่า	ฝนหลอกผู้ชาย ข้าวออกรวง เกี่ยวข้าวสามวัน	พิธีกินข้าวใหม่	ขอบคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ให้ผลผลิตข้าวและ ขอบคุณเพื่อนบ้าน
พ.ย.	ลานอ	งาในไร่ออกดอก เกี่ยวข้าว	พิธีมัดมือ พิธีตี นวดข้าวในไร่	เพื่อขอบคุณผี และ เพื่อนบ้านที่มาช่วย ให้ได้ข้าวไร่
ธ.ค.	ลาปรีอ	เก็บข้าวเข้ายุ้งในไร่ เตรียมขนข้าวจากไร่ เก็บขึ้นยุ้งในบ้าน	พิธีทอ ไช (นกอโศก)	เพื่อขอบคุณผีฟ้า นกอโศก ที่มาคอย เฝ้าข้าวในไร่
ม.ค.	เตอเล	เก็บเมล็ดเชื้อพันธุ์ข้าว/ พรรณพืชต่างๆ และนำ ข้าวจากไร่ถึงสุดท้ายหรือ ที่เรียกว่าข้าวปลายกะลา ต้องนำมาต้มเหล้า ทุกหลังคาเรือน และเรียก เพื่อนบ้านมาดื่มกิน	พิธีเพาะคืดะ พิธีข้าวปลายกะลา	ขอบคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ขอบคุณแม่ข้าว พระโพสพ ขอบคุณเพื่อนบ้าน ขอบคุณผี ที่คอยดูแล ปกป้องรักษาข้าว พืชพรรณธัญญาหาร ในไร่มาตลอดฤดูกาล

4) หลักการร่วมในการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ของปะกาเกอญอ แห่งดอยแม่หมี

ชาวปะกาเกอญอบ้านแม่หมี มีความเชื่อว่า ทุกหนทุกแห่งจะมีผีสิงสถิตอยู่ และสิ่งสูงสุดเหนือทุกสิ่งทุกอย่างทั้งปวงนั้น ชาวบ้านเรียกว่า "ต่าที่ต่าเต๊ะ" ซึ่งหมายถึง ผู้สร้างโลก เป็นผู้ให้กำเนิดทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นผู้ให้ความเป็นธรรมต่อคนดี และลงโทษต่อผู้ทำผิด ดังนั้น จึงทำให้ชาวบ้านมีความเคารพในสรรพสิ่งทั้งหลาย ซึ่งล้วนมีเจ้าของ คือ สิ่งสูงสุด ความเคารพที่ว่านี้ หมายถึง การไม่เบียดเบียน การไม่ทำร้าย และการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างผสมกลมกลืน นำไปสู่การประกอบพิธีกรรมต่างๆ การสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันได้ จึงเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออกจากวิถีการดำเนินชีวิต และวงจรการผลิตของปะกาเกอญอ ความเชื่อ และพิธีกรรมของชาวบ้าน เป็นสื่อสัญลักษณ์ที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ทางสังคม และความสัมพันธ์อันดีต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ และยังเป็นการตอบสนองต่อความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิต ถือเป็นเหมือนเป็นอาวุธของผู้ด้อยโอกาสที่ใช้เป็นแนวทางตอบโต้ต่อการกระทำของพลังอำนาจที่เหนือกว่าจากภายนอก และแสดงถึงสิทธิชุมชนในการดำรงอยู่ในฐานะมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรีและภูมิปัญญา นอกจากนั้น ยังส่งผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า สัตว์ป่า ดังคำกล่าวที่ว่า "อ่อที่เกอต่อที่ อ่อก่อเกอต่อก่อ" หมายความว่า "กินน้ำต้องรักษาน้ำ กินอยู่กับป่า กับผืนดินต้องรักษาป่า รักษาผืนดิน" เป็นการสร้างความเป็นปึกแผ่นภายในชุมชน สร้างจิตสำนึกร่วมของความเป็นชุมชน และการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขอีกด้วย

ป่าตามความเชื่อของชาวบ้านแม่หมี มี 2 ลักษณะ คือ ป่าอนุรักษ์ ซึ่งเป็นป่าตามพิธีกรรม ความเชื่อของชนเผ่า ที่ยึดถือกันมาอย่างเคร่งครัดอันยาวนาน และป่าใช้สอยที่อยู่นอกเหนือจากพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ซึ่งมีลักษณะการจำแนก ดังนี้

ตารางการจำแนกประเภทป่า และการใช้ประโยชน์จากป่าตามความเชื่อ

ประเภทป่า	ความเชื่อ	การใช้ประโยชน์
1. ป่าต่าเต๊ะ เป็นป่าที่อยู่ระหว่างสันเขา 2 ลูก มีพื้นที่บริเวณกว้างเป็นป่าแก่ บริเวณตั้งแต่ร่องกึ่งของภูเขาถึงกึ่งกลางยอดเขาทั้ง 2 ลูก จะไม่ทำการใดๆ ทั้งสิ้น	เป็นป่าทางเดินของผี	เก็บเห็ดหาอาหาร หาของป่า เก็บฟืน หาสมุนไพร หาหน่อไม้ เก็บใบตอง

ประเภทป่า	ความเชื่อ	การใช้ประโยชน์
2. ป่าเดมะมือเบอ เป็นเขาเดี่ยว มีลักษณะนูนตรงกลาง คล้ายหลังเต่า มีลำห้วยไหลอ้อม ขนาน 2 ข้าง	เป็นป่าที่มีผีแรง เป็นบ้านของผี	เข้าไปใช้ประโยชน์ได้บ้าง ส่วนใหญ่เป็นผู้ขาย ห้ามทำไร่สวน ปลุกบ้าน ห้ามตัดต้นไม้
3. ป่าซ้า แยกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ฝั่งศพเรียกว่า "ป่าปู่" และอีกส่วนเป็นป่าที่เฒ่าของคนตายไว้ เช่น สัมภาระ เครื่องใช้ต่างๆ ของคนตาย เรียกป่านี้ว่า "ป่าโล"	เป็นป่าของผี ของคนตาย	ไม่มีการใช้ประโยชน์ใดๆ ทั้งสิ้น
4. ป่าทิมอปู (ป่าดินโป่ง) 5. ป่าเซเลอะทีควะคี (ป่าต้นน้ำป่าขุนน้ำ)	เป็นป่าที่มีผีน้ำอาศัยอยู่ ป่ามีผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่	ล่าสัตว์ เลี้ยงสัตว์ เก็บสมุนไพร เก็บหวาย ใบตอง ทาอาหาร ล่าสัตว์ เก็บสมุนไพร ใส่กระบอกลง (เครื่องมือดักหนูของชาวบ้าน) ห้ามตัดต้นไม้
6. ป่าเดะปอ (ป่าสายสะตือ)	ป่าเจ้าของสายรก สายสะตือ	ทาอาหาร เก็บสมุนไพร ล่าสัตว์ หาหน่อไม้ หาพิน ใส่กระบอกลง ห้ามตัดต้นไม้
7. ป่าทีเปอทอ (ป่าน้ำซับ น้ำซึม)	ป่าที่อยู่ของผีน้ำ	ทาอาหาร เก็บสมุนไพร ล่าสัตว์ เก็บใบตอง เลี้ยงสัตว์
8. ป่าปกากปู ทีเปอทอ (ป่าน้ำผุด)	ป่าที่มีผีดูมาก	ไม่มีใครเข้าไปปรบกวาน และไม่มี การเข้าไปใช้ประโยชน์ใดๆ ทั้งสิ้น
9. ป่าหัวไร่ปลายนา ที่มีน้ำซับ น้ำซึม	ผีน้ำอาศัยอยู่	เก็บพิน ทาอาหาร เก็บสมุนไพร ใส่กระบอกลง

ปัจจุบันบ้านแม่หมิได้มีการจัดปรับ จัดกระบวนการดูแลรักษาป่าให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ๆ โดยการจัดระบบประเภทป่าดังที่กล่าวมาข้างต้น เป็นป่าอนุรักษ์ และป่าใช้สอย จำนวน 13,875 ไร่ มีการตั้ง คณะกรรมการป่าชุมชนเป็นกรรมการบริหารจัดการจำนวน 7 คน มีผู้นำหมู่บ้าน ผู้อาวุโส เป็นกรรมการ

ที่ปรึกษา มีกฎระเบียบป่าชุมชนที่เป็นข้อกำหนดของชนเผ่า ผสมกับกฎระเบียบใหม่ที่ใช้กับคนภายใน และภายนอก ได้มีการจัดทำแผนป่าติดรอบๆ ป่าชุมชน มีการเดินตรวจป่าของคณะกรรมการ และชาวบ้าน มีการประชุมร่วมกันในหมู่บ้าน หย่อมบ้าน เพื่อหาแนวทางหนุนช่วยซึ่งกันและกัน จัดทำแนวเขต โดยการกำหนดจากพื้นที่ไร่หมุนเวียน พื้นที่นา สวนและป่าชุมชนที่ชาวบ้านได้มีการดูแลรักษามาแต่ดั้งเดิม

5) กิจกรรมสำคัญของป่าชุมชนแม่หมี่

- 5.1 จัดทำแนวเขตป่าชุมชนร่วมกันในสามหย่อมบ้าน
- 5.2 จัดทำกฎระเบียบป่าชุมชนโดยใช้ข้อกำหนดของชนเผ่าเป็นหลัก
- 5.3 ร่วมกันจัดทำแผนป่าติดรอบๆ เขตป่าชุมชน
- 5.4 เดินตรวจป่าเดือนละครั้ง
- 5.5 ประชุมร่วมกันในสามหย่อมบ้าน 2 เดือน/ครั้ง
- 5.6 ร่วมกันดับไฟป่าทั้งเด็กและผู้ใหญ่
- 5.7 จัดทำแนวกันไฟรอบๆ ป่าชุมชนในเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี
- 5.8 จัดตั้งกองทุนป่าชุมชนโดยการระดมทุนภายในชุมชนเดือนละ 5 บาท/หลังคาเรือน เพื่อเป็นค่าอาหารในการตรวจป่า จัดทำแนวกันไฟ ค่ารักษาพยาบาลสำหรับผู้ได้รับบาดเจ็บจากการดับไฟป่า
- 5.9 จัดทำแผนที่จำลองร่วมกันทั้งสามหย่อมบ้าน เพื่อใช้ในการวางแผนการจัดการป่าที่ดินทำกิน
- 5.10 ประเมินความอุดมสมบูรณ์สภาพป่าทุกปี

6) กฎระเบียบป่าชุมชน

- 6.1) ห้ามตัดต้นไม้และทำไร่ในเขตป่าต้นน้ำ
- 6.2) ห้ามจุดไฟเผาป่า และให้จัดทำแนวกันไฟรอบๆ ไร่หมุนเวียน
- 6.3) ต้องร่วมกันเดินตรวจป่าทุกเดือน
- 6.4) ในเขตป่าอนุรักษ์ ห้ามเข้าไปล่าสัตว์ป่าและห้ามตัดต้นไม้โดยเด็ดขาด ถ้าฝ่าฝืนปรับ 1,000 - 5,000 บาท เงินที่ปรับได้ต้องนำเข้ากองทุนป่าชุมชน
- 6.5) ถ้าคนในหมู่บ้านจุดไฟเผาป่าปรับเป็นเงิน 2,000 บาท ถ้าเป็นคนนอกหมู่บ้านปรับเป็นเงิน 3,000 บาท เงินที่ปรับนำเข้ากองทุน
- 6.6) ในเขตป่าชุมชน สามารถเก็บสมุนไพร หางของป่า หากอาหาร และนำเอาไม้ที่แห้งมาทำฟืนได้

- 6.7) ชาวบ้านที่ต้องการสร้างบ้าน ให้แจ้งการใช้ไม้ต่อกรรมการป่าชุมชนก่อน 3 วัน
- 6.8) คนในหมู่บ้านทุกคนถ้าเห็นไฟไหม้ป่าต้องแจ้งให้เพื่อนบ้านได้รับรู้ และแจ้งต่อกรรมการเพื่อร่วมกันดับไฟป่าทุกครั้งเมื่อมีไฟป่าเข้ามา ไม่ว่าจะเป็นเวลากลางวันหรือกลางคืน
- 6.9) คนในหมู่บ้านต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบ ข้อห้าม อย่างเคร่งครัด ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนต้องให้กรรมการร่วมกับผู้นำหมู่บ้าน และผู้อาวุโสตัดสิน

๗) สิ่งที่ชาวบ้านได้ดำเนินการที่ผ่านมา

จากความพยายามของชาวบ้านที่ได้ร่วมกันดูแลรักษาป่าตามความเชื่อ ที่สื่อสะท้อนออกมาผ่านพิธีกรรมต่างๆ นั้น ได้ก่อให้เกิดกระบวนการจัดตั้งป่าชุมชน โดยชุมชนบริหารจัดการตามกฎระเบียบของชุมชนที่ร่วมกันกำหนดขึ้น ชาวบ้านแม่หมีได้มีการไปขึ้นทะเบียนที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัย ตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 11 พฤษภาคม 2541 และขึ้นทะเบียนแก้ไขปัญหาคความยากจน ตามนโยบายของรัฐบาลทักษิณ กรณีปัญหาที่ดินทำกิน นอกจากนั้นบ้านแม่หมี ยังเป็นหมู่บ้านพื้นที่นำร่อง ในการแก้ไขปัญหาที่ดิน ศูนย์อำนวยการต่อสู้เพื่อเอาชนะความยากจนภาคประชาชน หรือ ศตจ.ปชช. เดิม ปัจจุบันเป็นศูนย์อำนวยการขจัดความยากจนและพัฒนาชนบทตามแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง หรือ ศจพ. โดยชาวบ้านได้มีการดำเนินการรังวัด โดยใช้เครื่องมือ GPS จัดทำแนวเขตพื้นที่ป่าชุมชน พื้นที่ทำกิน พื้นที่อยู่อาศัย พร้อมปักหมุดเรียบร้อยแล้ว และได้ดำเนินการจัดทำข้อมูลที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัยลงในแผนที่ 1:4,000 อีกด้วย

ผู้ประสานงาน นางจรัส ไหม่งต โทร. 081-287-7027
หมู่ 6 ตำบลหัวเมือง อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง

๔. การจัดการทรัพยากรโลจชุมชนบ้านแม่คองช้าง หมู่ที่ ๑ ต.เมืองคอง อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่

บ้านแม่คองช้างเป็นชุมชนชาวไทยภูเขา กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง หรือที่ชุมชนเรียกตนเองว่า "ปะกาเกอญอ" ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ต.เมืองคอง อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่ มีประชากรรวมทั้งสิ้น 25 หลังคาเรือน 38 ครอบครัว 118 คน ชาวบ้านส่วนใหญ่นับถือผีผสมผสานกับศาสนาพุทธ อีกบางส่วนนับถือศาสนาคริสต์

ความแตกต่างในการนับถือศาสนา และพิธีกรรมเหล่านี้ไม่ได้เป็นอุปสรรคในการอยู่ร่วมกัน เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกัน อีกทั้งการเปลี่ยนศาสนาก็มักเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ที่จะได้รับ เช่น การสงเคราะห์ด้านการศึกษาบุตร หรือความประหยัดและความสะดวกที่ไม่ต้องเลี้ยงผีซึ่งถือเป็นความสิ้นเปลืองอย่างหนึ่ง เนื่องจากผู้ที่ยังถือผีอยู่นั้นในแต่ละปีจะต้องใช้ทั้ง หมู และ ไก่ สำหรับประกอบพิธีกรรมเป็นจำนวนมาก

อาณาเขตติดต่อ ทิศเหนือติดกับ ห้วยแม่คองซ้าย ทิศใต้ติดกับ ห้วยแม่คองขวา ทิศตะวันออกติดกับ ดอยผาแดง ทิศตะวันตกติดกับ ดอยซู่โจะ การเดินทางเข้าบ้านแม่คองซ้ายค่อนข้างลำบากโดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน สภาพถนนเป็นถนนที่ชาวบ้านช่วยกันขุดขึ้นเพื่อการสัญจรไป-มา ติดต่อกับภายนอกชุมชน ระยะทางห่างจากตัวอำเภอเชียงดาวประมาณ 27 กิโลเมตร การเดินทางเข้าหมู่บ้านสามารถเดินทางโดยรถยนต์ในฤดูแล้ง ฤดูฝนต้องเดินทางโดยรถจักรยานยนต์ และการเดินเท้าเท่านั้น จากปากทางเข้าหมู่บ้าน ถนนเส้นเมืองคอง - เชียงดาว และระยะทางจากปากทางถึงหมู่บ้านประมาณ 5 กิโลเมตร ถ้ามองจากเส้นทางเดินบริเวณสันเขาระหว่างทางเดินเข้าหมู่บ้าน จะเห็นว่าบริเวณรอบ ๆ หมู่บ้านล้อมรอบไปด้วยแนวป่า และลำห้วยที่อุดมสมบูรณ์

1) ประวัติความเป็นมาของชุมชน

จากคำบอกเล่าของพ่อเต่าเตะอู มอซ้า อายุประมาณ 100 ปี ซึ่งเกิดที่บ้านแม่คองซ้าย (เสียชีวิตเมื่อต้นปี 2540) เล่าว่า ชาวปะกาเกอญอที่ย้ายเข้ามาอยู่อาศัยในช่วงแรกนั้นมี 3 ครอบครัว ต่อมาชาวบ้านในเครือญาติเดียวกันต่างอพยพเข้ามาเรื่อย ๆ จนกระทั่งปัจจุบันมีทั้งหมด 25 หลังคาเรือน

บ้านแม่คองซ้ายเคยเป็นทางผ่านของทหารญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ทหารญี่ปุ่นได้เข้ามาระดมชาวบ้านแถบนี้ไปช่วยขนส่งเสบียงอาหาร โดยใช้ทั้งแรงคนและแรงช้าง ดังนั้นบ้านแม่คองซ้ายจึงน่าจะตั้งอยู่บริเวณนี้อย่างน้อยไม่ต่ำกว่า 100 ปีมาแล้ว

ในอดีต หมู่บ้านแม่คองซ้ายมีการเคลื่อนย้ายที่ตั้งหมู่บ้านประมาณ 10 - 11 ครั้ง การเคลื่อนย้ายแต่ละครั้งจะหมุนเวียนอยู่ในรัศมีที่ไม่ไกลจากเดิมมากนัก บางครั้งก็กลับมายังบริเวณเดิม บริเวณที่ตั้งหมู่บ้านเก่า ชาวบ้านจะเรียกว่า "แดลอ" แต่ละแดลอจะมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันไปตามสภาพภูมิประเทศของพื้นที่ การเคลื่อนย้ายหมู่บ้านในอดีตนั้นไม่ได้มีสาเหตุมาจากการแสวงหาที่ทำกินใหม่ ภายหลังจากที่ทำกินเก่าเสื่อมสภาพแล้ว

ซึ่งเหตุผลที่ซับซ้อนและเชื่อมโยงกับวิถีคิดเรื่อง "ผี" ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่า มีผู้ดูแลคุ้มครองธรรมชาติอยู่ เมื่อเกิดเหตุการณ์ไฟไหม้หมู่บ้าน เสือเข้ามาทำกินในชุมชน และภัยพิบัติต่าง ๆ ชาวบ้านจึงเชื่อว่าเกิดจากการกระทำของผี ซึ่งอาจมีใครคนใดคนหนึ่งในชุมชนหรือทั้งชุมชนทำผิดต่อผี เมื่อเกิดเหตุการณ์ดังกล่าว

ชาวบ้านก็จะย้ายที่ตั้งชุมชนใหม่ โดยที่พื้นที่ทำกินส่วนใหญ่ยังคงเป็นบริเวณเดิม ยกเว้นพื้นที่ไร่มุขเวียน บางส่วนอาจมีการเปลี่ยนแปลง และเนื่องจากชาวบ้านมีการย้ายที่ตั้งหมู่บ้านบ่อยๆ ดังนั้น การสร้างบ้านเรือน ก็จะสร้างแบบง่าย ๆ โดยใช้วัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่น เช่น ไม้ไผ่ หญ้าคา และ ใบตองตึง เป็นต้น

ปัจจุบันยังคงมีการสร้างบ้านแบบดั้งเดิมนี้อยู่ โดยนิยมสร้างบ้านแบบ 2 ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่ง เป็นไม้เนื้อแข็ง มุงหลังคาด้วยกระเบื้อง หรือสังกะสี ส่วนนี้จะเก็บไว้สำหรับให้แขกนอนหรือเป็นห้องนอน ของลูกที่โตเป็นหนุ่ม-สาวแล้ว ส่วนที่สองเป็นบ้านแบบดั้งเดิม ทำด้วยไม้ไผ่มุงหลังคาด้วยหญ้าคา ใบตองตึง หรือตองสาด มีเตาไฟอยู่ตรงกลางห้อง ส่วนนี้จะใช้ทำครัว เก็บเมล็ดพันธุ์ และเป็นห้องนอนของพ่อแม่ ลูกที่ยังเล็กอยู่ หรืออาจจะนอนรวมกันหมดทั้งครอบครัว

2) สภาพทางกายภาพ และระบบนิเวศของชุมชน

บ้านแม่คองซ้ายตั้งอยู่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 900 - 1,500 เมตร ลักษณะภูมิประเทศ เป็นภูเขาสูงแนวยาวล้อมรอบหมู่บ้าน สภาพป่าบนยอดเขาเป็นป่าสนเขา บริเวณไหล่เขามีสภาพเป็นป่าเต็งรัง พื้นที่ต่ำลงมาเป็นป่าเบญจพรรณ ป่าดิบแล้ง และ ป่าไผ่ ส่วนบริเวณหุบเขาเป็นป่าดิบแล้งริมห้วยที่มีน้ำไหล ตลอดทั้งปี ลำห้วยสายหลักที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ทั้งการอุปโภคบริโภคและสำหรับการเกษตรได้แก่ ห้วยแม่คองซ้าย, แม่คองขวา, น้ำแม่คอง, ห้วยเมียง และห้วยส่อมซึ่งถือได้ว่าเป็นลำห้วยที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก ทั้งปริมาณน้ำ สัตว์น้ำ และพืชผักที่ขึ้นริมลำห้วย ในช่วง ฤดูฝนตั้งแต่เดือน มิถุนายนไปจนถึงเดือนตุลาคม น้ำที่ไหลลงจากดอยยังคงใสไม่มีตะกอนปนขึ้นแต่อย่างใด

ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ระบบการเพาะปลูกของชาวบ้านที่นี่ไม่ได้มีผลกระทบ หรือทำให้เกิดการพังทลายของหน้าดินเลย เพราะที่นี่มีรูปแบบการผลิตหลัก 2 รูปแบบคือ นา กับไร่มุขเวียนซึ่งการเพาะปลูกในไร่ข้าวจะใช้วิธีหยอดเมล็ดข้าวโดยไม่มีการไถเปิดหน้าดินและรักษา ระบบรากของต้นไม้เอาไว้ ในช่วงที่พืชในไร่เจริญเติบโตก็จะมีพืชคลุมดินอยู่ตลอดเวลาด้วย อีกทั้งปริมาณ ของน้ำและสัตว์น้ำยังสามารถบ่งบอกได้ว่า ป่าต้นน้ำของที่นี่ได้ถูกรักษาไว้อย่างดีเพียงใด

อาณาบริเวณนี้มีลักษณะเด่นทางภูมิศาสตร์ คือ ป่ามีความแตกต่างกันถึง 5 ประเภท จึงก่อให้เกิดความหลากหลายทางพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์เป็นจำนวนมาก ผลการสำรวจนกของบ้านแม่คองซ้าย เพื่อประเมินสภาพทางนิเวศของหมู่บ้านในรายงานการวิจัยความหลากหลายทางชีวภาพในเขตป่าชุมชน โดยชาวบ้านร่วมกับเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ และกรมส่งเสริมคุณภาพ สิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ พบว่าป่าชุมชนบ้านแม่คองซ้ายเป็นแหล่งรวมของพันธุ์นกอย่างน้อย 45 วงศ์ 184 ชนิด นกหลายชนิดเป็นนกที่หายากไม่สามารถพบเห็นได้บ่อยนัก เช่น นกแก๊ก (ตระกูลนกเงือก) ไก่ฟ้า เที่ยว นกหลายชนิดเป็นตัวชี้วัดของความสมบูรณ์ของธรรมชาติและสภาพแวดล้อม เช่น

นกกางเขนน้ำเป็นตัวบอกความสมบูรณ์ของลำธารและคุณภาพน้ำ นกหัวขวานบอกความสมบูรณ์ของป่าเต็งรัง เป็นต้น และยังพบโป่ง (บริเวณที่สัตว์ป่าลงมากินดินเค็ม) จำนวนถึง 26 จุด นอกจากนี้ในลำห้วยยังมีวังปลา ซึ่งเป็นแหล่งพักอาศัยและขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำจำนวนมาก

การใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านจะคำนึงถึงความเชื่อ และความรู้ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากร และระบบนิเวศของชุมชนซึ่งขึ้นอยู่กับฐานคิดเรื่องความยั่งยืนของทรัพยากร และความยั่งยืนของชุมชนไปพร้อมๆ กัน จากการสำรวจประเมินคุณค่าทางเศรษฐกิจจากป่าชุมชนบ้านแม่คองซ้าย พบว่า โดยเฉลี่ยชาวบ้านแม่คองซ้ายแต่ละครอบครัวได้รับประโยชน์ จากป่าและลำห้วย คิดเป็นเงินประมาณ 30,000 บาท/ครอบครัว/ปี ซึ่งเป็นเพียงส่วนน้อยที่สามารถประเมินมูลค่าได้เท่านั้น

บ้านแม่คองซ้ายเป็นหอย่อมบ้านที่ขึ้นอยู่กับ บ้านใหม่ หมู่ที่ 1 ต.เมืองคอง อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่ ภายในหมู่บ้านแม่คองซ้ายเองก็มีคณะกรรมการหมู่บ้านที่คอยดูแลความเรียบร้อยภายในหมู่บ้าน โดยมี นาย บุญศรี มุขัย เป็นประธานหมู่บ้านร่วมกับคณะกรรมการอีก 5 คน

3) สภาพเศรษฐกิจ และการประกอบอาชีพของคนในชุมชน

ขนาดพื้นที่ กับการผลิตของชุมชน เป็นที่อยู่อาศัย 14 ไร่ ที่ดินทำกิน 344 ไร่ 2 งาน วิถีชีวิตของชาวบ้านแม่คองซ้ายดำเนินไปอย่างเรียบง่าย การเพาะปลูกเป็นไปเพื่อการยังชีพเป็นหลักโดยไม่มีการขายผลผลิตแต่อย่างใด นอกจากนี้ยังมีการพึ่งพิงทรัพยากรจากป่าและสายน้ำเป็นหลัก ระบบการผลิตหลัก ได้แก่ 1) การทำนาดำ 2) การทำไร่หมุนเวียน 3) การทำสวนติดบ้านหรือริมแม่น้ำ ภายในสวนจะปลูกพืชแบบผสมผสาน มีทั้งอาหารคนและอาหารสัตว์เลี้ยง เช่น พืชผักสวนครัว ข้าวโพด ถั่วฝักยาว มะละกอ มะม่วง กาแฟ เป็นต้น ดังที่ชาวบ้านแม่คองซ้ายบอกว่า "ถ้าข้างบ้านมีพริก ในไร่ข้าวมีผัก ในสวนมีผัก ในนามีข้าว ในห้วยมีปลา ในป่ามีอาหาร จะหากินเมื่อไหร่ก็ได้ ไม่อดตาย ไม่จำเป็นต้องหามากักตุนเอาไว้" 4) การเลี้ยงสัตว์ ทั้ง ไก่ หมู วัว และควาย ซึ่งถือเป็นแหล่งรายได้เงินสดที่สำคัญของแต่ละครอบครัว 5) การทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ เพื่อการสร้างอาชีพทางเลือกที่ไม่ทำลายธรรมชาติของกลุ่มแม่บ้าน รวมถึงความต้องการในการพัฒนากองทุนในการรักษาป่าของชุมชน ผู้นำชาวบ้านจึงได้มีการประสานงานของความร่วมมือไปยังเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ และชุมชนคนรักป่าสังกัดมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ หลังจากนั้นได้มีการจัดศึกษาดูงานกลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติที่บ้าน แม่หมี-แม่ต๋อม ต.หัวเมือง อ.เมืองปาน จ.ลำปาง และศึกษารูปแบบผลิตภัณฑ์และการตั้งราคาสินค้าที่ตลาดไนท์บาซาร์ จ.เชียงใหม่ 6) การรับจ้างในเมือง ซึ่งส่วนใหญ่จะไปทำงานก่อสร้างที่จังหวัดนครราชสีมา หรือ รับจ้างขายของหน้าร้านในตัวจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งคนที่จะไปจะเป็นคนที่อยู่ในวัยหนุ่มสาว

4) พัฒนาการปัญหาและการจัดการทรัพยากรของชุมชน

ปี 2496 เจ้าหน้าที่อำเภอได้เริ่มเข้ามาเก็บภาษีบำรุงท้องที่ในส่วนที่เป็นนา และ สวนเป็นครั้งแรก หลังจากนั้น ปี 2507 ทางอำเภอเชียงดาวได้เข้ามาสำรวจข้อมูลประชากรเพื่อออกบัตรประชาชน และทำสำเนาทะเบียนบ้านให้กับชาวบ้านทุกครัวเรือน

ปี 2512 ได้มีนายทุนพยายามที่จะเข้ามาทำไม้ โดยอ้างว่าได้รับการสัมปทานอย่างถูกต้องตามกฎหมาย มีการตีตราต้นไม้เตรียมตัดและชักลาก แต่ถูกชาวบ้านโดยการนำของผู้นำหมู่บ้าน (ฮีใจ) ในขณะนั้นร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้บางส่วนคัดค้านไว้ ในที่สุดการทำไม้ก็ต้องยกเลิกไป ซึ่งในปัจจุบันยังสามารถพบเห็นหลักฐานการตีตราที่เป็นตัวเลขอยู่ตามต้นไม้ใหญ่ในเขตป่าชุมชนบ้านแม่คงชัย ได้โดยทั่วไป เหตุการณ์นี้นับว่ามีส่วนสำคัญที่ทำให้ผืนป่ายังคงอุดมสมบูรณ์มาจนถึงปัจจุบัน และได้สะท้อนพลังของชุมชนที่ต้องการปกป้องทรัพยากรเอาไว้เพื่อผลประโยชน์ในระยะยาวในการดำรงชีพของชุมชนและสังคม

ปี 2516 กรมป่าไม้ได้ประกาศให้ป่าแถบนี้เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ และจุดหักเหที่สำคัญที่สุดเกิดขึ้นเมื่อ ปี 2519 กรมป่าไม้โดยกองอนุรักษ์สัตว์ป่า ได้ส่งนักวิชาการป่าไม้เข้ามาทำการสำรวจสภาพป่า และในวันที่ 24 สิงหาคม 2521 ได้มีพระราชกฤษฎีกากำหนดให้บริเวณป่าเชียงดาวในท้องที่ ต.เชียงดาว ต.แม่ระ ต.เมืองงาย ต.เมืองคอง อ.เชียงดาว และ อ.เวียงแหง จ.เชียงใหม่ รวมพื้นที่ประมาณ 521 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 325,625 ไร่ ให้เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยเชียงดาว การประกาศเขตรักษาพันธุ์ดังกล่าวมีผลครอบคลุมทับซ้อนกับอาณาเขตของหมู่บ้านทั้งที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน และพื้นที่ป่าชุมชนที่ชาวบ้านได้พึ่งพาและดูแลจัดการมานาน

ปี 2536 ทางเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าฯ มีแผนที่จะอพยพชาวบ้าน โดยเตรียมพื้นที่รองรับไว้ที่บ้านเมืองคอง ซึ่งเป็นบ้านคนเมือง แต่ชาวบ้านไม่ยอมไปเนื่องจากเกรงว่าจะมีปัญหาเรื่องที่ทำกินกับชาวบ้านเจ้าของพื้นที่เดิม อีกทั้งปัญหาทางสังคมอื่นๆ ตามมาอีกมากมาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง วัฒนธรรมการทำมาหากิน และอื่นๆ จึงพยายามรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยการประสานงานเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ เรียกร้องให้มีการกันเขตชุมชนออกจากเขตอนุรักษ์และเพื่อแก้ไขปัญหาในระยะยาวให้มีการออกพระราชบัญญัติป่าชุมชนสำหรับการรองรับสิทธิชุมชนในการจัดการป่าอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน ในระดับชุมชนได้มีการพัฒนาและปรับรูปแบบการจัดการป่าอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น และได้รับรางวัลชุมชนดูแลรักษาป่ายอดเยี่ยมจากโครงการลูกโลกสีเขียว จนได้รับการยอมรับจากสาธารณะภายนอกชุมชน จนถึงปัจจุบัน

5) การจัดการทรัพยากรในรูปแบบ "ป่าชุมชน"

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน บ้านแม่คองซ้ายมีรูปแบบการจัดการป่าที่สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นและปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัด ความรู้และความเชื่อดังกล่าวได้สะท้อนออกมาในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เรื่องผีขุนน้ำ ผีโป่ง ป่าตามความเชื่อประเภทต่าง ๆ ที่เชื่อว่ามีผีเจ้าที่ดูแลรักษาอยู่ซึ่งจะไม่มีใครในชุมชนกล้าเข้าไปตัดฟันหรือวางป่าเพื่อทำเป็นที่ทำกินบางพื้นที่ชาวบ้านไม่กล้าแม้แต่จะเข้าไป รวมถึงความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากป่า ปัจจุบันความเชื่อเหล่านี้ ยังคงมีการปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างสม่ำเสมอ จะมีการปรับเปลี่ยนไปบ้างก็คือการเลี้ยงผีซึ่งลดลงไปมากเนื่องจากชาวบ้านเปลี่ยนศาสนาแต่ก็ไม่ได้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรแต่อย่างใด เนื่องจากชาวบ้านมีการปรับตัวหลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้มีการปรับรูปแบบการจัดการป่ามาสู่การจัดตั้ง **"ป่าชุมชนอย่างเป็นทางการ"** เพื่อป้องกันและควบคุมการใช้ทรัพยากรในทางทำลายจากคนภายนอกโดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงที่มีระบบการเพาะปลูกและการหาของป่าที่มีผลกระทบต่อทรัพยากรเป็นอย่างมาก ชาวบ้านจึงคิดว่าถ้ามีการจัดการป่าชุมชนอย่างเป็นทางการ การทำขอบเขตที่ชัดเจนมากขึ้น จะทำให้สามารถควบคุมคนภายนอกไม่ให้เข้ามาสร้างความเสียหายให้แก่ทรัพยากรเท่าในปัจจุบัน ซึ่งการปฏิบัติเหล่านี้ได้เอื้อให้ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรได้อย่างสอดคล้องและยั่งยืน ทั้งหมด 10,145 ไร่ ซึ่งจำแนกพื้นที่ได้ดังนี้ ป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ 6,125 ไร่ และป่าชุมชนเพื่อการใช้สอย 4,020 ไร่

การจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านในปัจจุบันได้มีการประยุกต์วิถีปฏิบัติดั้งเดิมมาสู่การจัดทำขอบเขตพื้นที่ประเภทต่าง ๆ ทั้งป่าชุมชนใช้สอย ป่าชุมชนอนุรักษ์ และ ที่ทำกิน การร่างกฎระเบียบป่าชุมชน การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อดูแล และควบคุมให้เป็นไปตามข้อตกลงของชุมชนคณะกรรมการป่าฯ ประกอบไปด้วย ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส และเยาวชน

นอกจากนี้ยังมีการคิดค้นกิจกรรมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรเพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ป่าอันจะเป็นแหล่งหากินที่ยั่งยืนของชุมชนในระยะยาวต่อไป กิจกรรมที่ชุมชนทำเป็นประจำทุกปี ได้แก่ การเดินตรวจป่าชุมชนเดือนละ 2 ครั้ง ๆ ละ 2 คน ตลอดปี การติดป้ายแสดงแนวเขตป่าชุมชน การทำแนวกันไฟ ซึ่งจะทำในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนมีนาคมของทุกปี โดยเฉพาะในบริเวณเขตป่าชุมชนอนุรักษ์ การทำแนวกันไฟ การดับไฟป่ากรณีที่เกิดไฟไหม้ไม่เว้นแม้แต่ตอนกลางคืน

รวมถึงการสร้างสื่อเพื่อเสริมความเข้าใจในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ได้แก่ แบบจำลองภูมิประเทศในเขตป่าชุมชน (MODEL) และแผนที่แสดงพื้นที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน และพื้นที่ป่าชุมชนของหมู่บ้าน การจัดประชุมในหมู่บ้านเป็นระยะๆ โดยผู้นำชุมชน การฟื้นฟูสภาพป่าบริเวณที่เสื่อมโทรมโดยปล่อยให้ป่าฟื้นเองตามธรรมชาติป้องกันไม่ให้ใครเข้าไปทำลาย วิธีการนี้จะช่วยให้ป่าฟื้นตัวได้เร็วมาก นอกจากนี้ยังมีการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนเพื่อขอความร่วมมือในการจัดกิจกรรมต่างๆ

6) ผลที่ชุมชนได้รับจากการจัดการป่าชุมชน

6.1) ผลที่ได้รับในเชิงนิเวศ

ผลจากการดูแลจัดการป่าของชาวบ้านได้ก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทั้งแหล่งต้นน้ำลำธาร การเพิ่มขึ้นของสัตว์ป่า สัตว์น้ำ และพันธุ์พืชหายากต่างๆ เช่น กล้วยไม้ สมุนไพรหายากหลายประเภท เช่น ปิดปิวแดง กุเห่าดำ เปล้าเลือด เป็นต้น

6.2) การได้รับประโยชน์ที่เป็นผลผลิตจากป่า

ไม่ว่าจะเป็น อาหาร ไม้ใช้สอยไม้สร้างบ้าน ไม้ฟืน ยาสมุนไพร ฯลฯ ชาวบ้านแทบไม่ต้องใช้จ่ายเงินเพื่อซื้อหาอาหาร ยกเว้นในช่วงที่ยุ่งกับงานเพาะปลูกในนาในไร่ ไม่ค่อยมีเวลาเข้าป่าหากิน ก็จะมีการซื้อไข่ หรือ ปลากระป๋องบ้าง บางครอบครัวใช้เงินเดือนละ 10 บาท ซึ่งแทบเป็นไปไม่ได้เลยในยุคปัจจุบัน บ้านแม่คองซ้ายเป็นชุมชนที่อุดมไปด้วย ปลา ผักป่า และสมุนไพรนานาชนิด ภายในชุมชนสามารถพึ่งตัวเองได้จากทรัพยากรที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ ทำให้ไม่ค่อยมีความจำเป็นในเรื่องการมีเงินสดไว้ในมือ เงินจะถูกสะสมไว้ในรูปแบบอื่น เช่น สัตว์เลี้ยง เมื่อชาวบ้านต้องการใช้เงินสัตว์เลี้ยงก็จะถูกขาย แปรเปลี่ยนเป็นเงินโดยพ่อค้าคนเมือง และชาวลีซอ

6.3) การจัดการป่าชุมชนทำให้ได้รับการยอมรับจากสาธารณะ

คนในสังคมรวมถึงเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไว้วางใจชาวบ้านมากขึ้น เมื่อปี 2544 ชุมชนได้รับรางวัลดีเด่นด้านการจัดการทรัพยากรจากคณะทำงานลูกโลกสีเขียว และปี 2550 คณะทำงานลูกโลกสีเขียวก็ได้มอบรางวัลชุมชนดีเด่นในการจัดการทรัพยากรครั้งที่สองให้กับชุมชน นอกจากนั้น ชาวบ้านยังได้มีการประสานงานกับชุมชนอื่นๆ ในลุ่มน้ำปิงตอนบน เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ และเข้าร่วมเรียกร้อง พ.ร.บ.ป่าชุมชนร่วมกับเครือข่ายป่าชุมชน ทำให้ชาวบ้านมีความมั่นใจในแนวทางดังกล่าว คนในชุมชนตระหนักในสิทธิ และการเข้ามามีส่วนร่วมในการปกป้อง พัฒนาฟื้นฟูทรัพยากรในชุมชนของตนเองมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์ที่จะเกิดแก่ ทรัพยากร ชุมชน และสังคมในระยะยาวต่อไป

7) กิจกรรมการประกาศเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำของชุมชน

การประกาศเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำของหมู่บ้านแม่คองซ้าย เป็นกิจกรรมที่ได้รับการขยายผลทางความคิดมาจากงานศึกษาวิจัย **'ความหลากหลายทางชีวภาพในเขตป่าชุมชน'** เมื่อปี 2540-2541

ผลจากการศึกษาในครั้งนั้นพบว่า การจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านได้ก่อให้เกิดความหลากหลายขึ้น ทั้งพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ ซึ่งเป็นหลักประกันสำคัญในเรื่องอาหาร ยาสมุนไพรและปัจจัยที่สำคัญ อื่นๆหลายประการในการดำรงชีวิต ดังนั้นเพื่อให้ทรัพยากรยังคงความอุดมสมบูรณ์และเพิ่มปริมาณมากขึ้น เป็นฐานในการหล่อเลี้ยงสมาชิกในชุมชนไปจนถึงลูกหลาน จึงได้มีการประกาศเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ในแหล่งที่มีก้อนหิน/วังน้ำ ซึ่งเหมาะสำหรับการขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำเป็นระยะทาง 2 กิโลเมตร

การประกาศเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำตามธรรมชาติโดยไม่มีกรปล่อยปลาในช่วงระยะ 3 ปีที่ผ่านมา ได้ผลเกินความคาดหมาย เนื่องจากมีปริมาณสัตว์น้ำเพิ่มขึ้นมากมายอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะในช่วง หน้าแล้ง ในบริเวณเขตอนุรักษ์จะสามารถมองเห็นฝูงปลาว่ายทวนน้ำฝูงละไม่ต่ำกว่า 20-50 ตัว ความสำเร็จดังกล่าวได้กลายเป็นแบบอย่างให้กับชุมชนอื่นๆ ในเครือข่ายลุ่มน้ำปิงตอนบน และเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรรมภาคเหนือ นำไปพัฒนาและฟื้นฟูทรัพยากรในพื้นที่ของตนเอง นอกจากเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำแล้วยังมีอีกหลายกิจกรรมที่ชุมชนได้ใช้เป็นแนวทางในการฟื้นฟูทรัพยากร และแสวงหาความเข้าใจ ความร่วมมือจากพันธมิตรในสังคม โดยเฉพาะ การเข้าร่วมโครงการบวชป่า 50 ล้านต้นเพื่อถวายเป็นหลวงในโอกาสครบรอบ 50 ปีในการครองราชย์ ซึ่งนอกจากจะได้รับความร่วมมือ และความเข้าใจจากหลายฝ่ายแล้ว ชุมชนยังได้สานต่ออุดมการณ์และจิตสำนึกระหว่างคนกับป่าเพื่อรักษา ทรัพยากรให้ยั่งยืนสำหรับคนรุ่นต่อไปของชุมชนและสังคมด้วย

8) กฎระเบียบการรักษาป่าชุมชน

- 8.1) ห้ามบุคคลภายใน และภายนอกหมู่บ้านล่าสัตว์ไม่ว่าสัตว์สงวน สัตว์ป่าคุ้มครอง ผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับตัวละ 500 บาท
- 8.2) ห้ามบุคคลภายใน และภายนอกหมู่บ้านเปิดพื้นที่ ทำกินในเขตป่าอนุรักษ์ ถ้าผู้ฝ่าฝืนจะต้องถูกลงโทษตามกฎหมาย
- 8.3) ห้ามบุคคลภายในและภายนอกเข้ามาตัดไม้ทุกชนิดในเขตป่าอนุรักษ์ ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับตัวละ 500 บาท
- 8.4) ห้ามบุคคลภายนอกเข้าตัดไม้ทุกชนิดในเขตป่าชุมชน และพื้นที่รับผิชอบของหมู่บ้าน ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนจะต้องถูกปรับตัวละ 1,000 บาท และจับส่งเจ้าหน้าที่
- 8.5) ห้ามคนในหมู่บ้านตัดไม้ทุกชนิดในเขตป่าชุมชนเพื่อนำไปขาย ถ้าผู้ใดฝ่าฝืน จะต้องถูกปรับตัวละ 1,000 บาท
- 8.6) ห้ามบุคคลภายในและภายนอกหมู่บ้านเข้ามาถางป่าเพื่อไร่เลื่อนลอย ในเขตป่าชุมชน ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนจะต้องถูกปรับไร่ละ 1,000 บาทและยึดพื้นที่คืน

- 8.7) ถ้ามีความจำเป็นให้ตัดได้เฉพาะเขตป่าใช้สอยเท่านั้น และการตัดไม้ใช้สอยทุกครั้งจะต้องผ่านความเห็นชอบจากคณะกรรมการป่าชุมชนทุกครั้งถ้าผู้ใดฝ่าฝืนโดยไม่ผ่านคณะกรรมการป่าชุมชนจะต้องถูกปรับตั้งแต่ 300 บาท
- 8.8) ทุกครอบครัวต้องร่วมกิจกรรมทุกอย่างที่กำหนดไว้ ถ้ามีความจำเป็นอย่างยั้งให้แจ้งต่อคณะกรรมการรับทราบทุกครั้ง ถ้าครอบครัวใดไม่ทำตามกฎจะต้องถูกปรับครั้งละ 50 บาท นำเงินเข้ากองกลาง
- 8.9) ห้ามบุคคลภายในหมู่บ้านชายที่ดินในเขตป่าชุมชนให้กับบุคคลภายนอกไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้นถ้าผู้ใดฝ่าฝืนจะต้องถูกยึดพื้นที่ดินนั้นคืนเข้าส่วนกลางเพื่อนำไปให้คนที่ไม่มีที่ดินทำกินเพียงพอต่อไป
- 8.10) ห้ามเปิดพื้นที่ทำกินในที่ลาดชันที่สูงเกินไปและไม่เหมาะสมต่อการทำการเกษตร ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนจะต้องถูกปรับไร่ละ 500 บาท
- 8.11) ผู้ที่มีพื้นที่ทำกินแล้วไม่ได้ทำประโยชน์ในที่ดินนั้น ภายในระยะเวลา 3 ปี ให้คณะกรรมการหมู่บ้านยึดพื้นที่นั้นเข้าสู่ส่วนกลางและจัดสรรให้กับผู้ที่ไม่มียึดที่ดินทำกินเพียงพอต่อไป
- 8.12) การเผาไร่ต้องทำแนวกันไฟทุกครั้งเพื่อไม่ให้ลุกลามออกนอกแนวกันไฟ ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนให้คณะกรรมการดำเนินการดังนี้ ครั้งที่ 1 ตักเตือนและปรับ 100 บาท ครั้งที่ 2 ปรับ 200 บาท ครั้งที่ 3 ปรับ 300 บาท
- 8.13) ห้ามจุดไฟเผาป่า และให้ทุกครอบครัว ร่วมกันดับไฟป่าทุกครั้งที่เกิดไฟไหม้ แต่ถ้ามีเหตุจำเป็นต้องแจ้งต่อคณะกรรมการให้ทราบทุกครั้ง ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนจะต้องถูกปรับครั้งละ 100 บาท
- 8.14) ถ้ามีการใช้สารเคมีต่างๆ ก่อนฉีดสารเคมีทุกครั้งห้ามล้างถังหรือภาชนะบรรจุลงในห้วย ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนจะต้องถูกปรับครั้งละ 500 บาท
- 8.15) ให้ทำการฝังหรือเผาภาชนะบรรจุโดยฝังลึกอย่างน้อย 1 เมตร และห่างจากลำห้วยอย่างน้อย 20 เมตรถ้าผู้ใดฝ่าฝืนจะต้องถูกปรับครั้งละ 500 บาท
- 8.16) ห้ามบุคคลภายใน-ภายนอกหมู่บ้านปลูกพืชเสพติดและห้ามซื้อขายยาเสพติดทุกชนิด ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนจับได้ส่งเจ้าหน้าที่ดำเนินการตามกฎหมาย

นอกจากระเบียบที่เป็นข้อตกลงของคนในหมู่บ้านแล้ว สมาชิกในหมู่บ้านยังจะต้องเข้าร่วมทำกิจกรรมร่วมกันด้วย ได้แก่ การตรวจป่าบริเวณป่าชุมชนเดือนละ 2 ครั้ง ๆ ละ 2 คน ตลอดทั้งปี การทำป้าย

ปิดป้ายบริเวณป่าชุมชน การทำแนวกันไฟช่วงต้นเดือนกุมภาพันธ์ ของทุกปีในบริเวณป่าอนุรักษ์ การช่วยกันดับไฟ เมื่อเกิดไฟไหม้ป่าทุกครั้ง และต้องร่วมกันทำการฟื้นฟูสภาพป่าในบริเวณที่เสื่อมโทรม โดยไม่ให้ไปแตะต้องทำลายมันอีก เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกในหมู่บ้านเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงวัตถุประสงค์ของการรักษาป่าชุมชน ไม่ว่าจะเป็น การรักษาต้นน้ำลำธารและลำห้วย จะได้มีน้ำไหลให้ได้กินได้ใช้ ในบริเวณบ้าน ในไร่ นา อยู่เสมอไม่ให้เหือดแห้งมีใช้ไปจนถึงลูกหลาน ป่าช้า เป็นที่สถิตของดวงวิญญาณของบรรพบุรุษอันเป็นที่เคารพของชาวบ้านทั้งหมู่บ้าน เพื่อให้ป่าเป็นที่ประกอบพิธีกรรมในทางศาสนา และความเชื่อถือมาตั้งแต่คนเฒ่าและคนโบราณ การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าไม่ให้สูญพันธุ์ เป็นต้น ซึ่งเหล่านี้ นอกจากคณะกรรมการรักษาป่าชุมชนทั้ง 12 คน นำโดยนาย บุญศรี มุขัย ประธาน จะเป็นผู้ดูแลโดยตรง คนในชุมชนก็ต้องร่วมแรงร่วมใจปฏิบัติร่วมกันอย่างเคร่งครัด

ผู้ประสานงาน นางสาวไพรวรรณ กมลเนตร โทร. 086-728-0196
ตำบลเมืองคอง อำเภอเชิงฉวาง จังหวัดเชียงใหม่

5. ป่าชุมชนบ้านท่าทุ่งหลวง ตำบลท่าทุ่งหลวง อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

1) ประวัติศาสตร์ความเป็นมา

ชุมชนบ้านท่าทุ่งหลวงมีแนวคิดที่อยู่เบื้องลึกในการจัดการป่าชุมชน คือ สำเนียงร่วมในการจัดการดูแล และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรร่วมกันของคนในชุมชน "รูปแบบหน้าหมู่บ้าน" (ส่วนรวม) ไม่ใช่เป็นกรรมสิทธิ์ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง มีการออกกฎระเบียบในการจัดการดูแลควบคุมผู้ละเมิด หรือฝ่าฝืนที่เป็นรูปธรรมชัดเจน

เมื่อปี 2542 จากการขยายพื้นที่ในการปลูกพืชเชิงเดี่ยว โดยเฉพาะลำไย ทำให้มีการบุกรุกพื้นที่เพิ่มขึ้นเพื่อปลูกลำไย และจับจองเป็นพื้นที่ของตนเอง ในขณะนั้นนายพันธ์ ตี๋บาศ ผู้ใหญ่บ้าน และแกนนำในชุมชนเห็นว่าหากปล่อยให้ชาวบ้านทำอย่างนี้ต่อไป คงทำให้ชุมชนไม่มีป่าสำหรับส่วนรวม หรือใช้ประโยชน์ร่วมกัน และเก็บไว้ให้ลูกหลาน จึงร่วมกับแกนนำเดินสำรวจป่าและจัดประชุมทำประชาคม ทำความเข้าใจกับชาวบ้าน และขอฉันทามติร่วมกันในการจัดตั้งป่าชุมชน มีการตกลงกำหนดขอบเขตป่าชุมชน และมีการร่างกฎระเบียบป่าชุมชนขึ้น

การดำเนินการในระยะแรก ใช้การประนีประนอมกับผู้ละเมิด โดยการกล่าวตักเตือน และคาถาโทษกับผู้ที่ทำผิด และขอร้องไม่ให้กระทำผิดอีก พร้อมกับทำหนังสือถึงองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) กำหนด ผู้ใหญ่บ้านในพื้นที่ที่มีเขตติดต่อ และใช้ประโยชน์จากป่าด้วยกันไม่ให้มีการเข้ามาตัดไม้หรือทำผิดข้อห้ามกฎป่าชุมชน

2) การจัดการป่าในปัจจุบัน

ป่าชุมชนท่าทุ่งหลวง มีคณะกรรมการดูแลทั้งหมด 23 คน มีนายพันธ์ ดีบัณฑิต เป็นประธานและที่ปรึกษา 7 คนที่ประกอบด้วย วัด สถาบันการศึกษา และ อบต.ท่าทุ่งหลวง มีการออกตรวจป่าเป็นประจำ และหากมีการแจ้งว่ามีผู้กระทำความผิด คณะกรรมการก็จะเข้าไปดำเนินการตัดเดือน หากมีการกระทำซ้ำอีกก็จะจับกุม ขณะเดียวกัน ก็มีการยกระดับการจัดการป่าจากชุมชนในระดับหมู่บ้าน เป็นระดับตำบล พร้อมทั้งพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ร่วมด้วย

2.1) กฎระเบียบในการจัดการป่าชุมชน

ชุมชนได้มีกติกาในการอยู่ร่วมกันกับป่า ดังนี้

1. ห้ามตัดไม้ทำลายป่า ผู้ใดฝ่าฝืนมีความผิดตามกฎหมายของป่าชุมชน
2. ถ้าลักลอบตัดไม้ในเขตป่าชุมชน ปรับตามความกว้างของหน้าไม้ โดยวัดเป็นนิ้ว นิ้วละ 500 บาท
3. ห้ามนำกล้วยไม้ สมุนไพร ต้นผักหวานออกจากป่าชุมชน ผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับเป็นเงิน 2,000 บาท
4. ห้ามนำหน่อไม้ออกจากป่าชุมชนเกิน 1 ถุง ผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับ 1,000 บาท

3) บทเรียนจากการจัดการป่าชุมชน ได้แก่

- 3.1) คนในชุมชนเกิดการตระหนักรู้ เห็นถึงคุณค่าของป่า จากสถานการณ์ในพื้นที่ ชาวบ้านได้ลุกขึ้นมาหาแนวทาง หารูปแบบร่วมกันในการจัดการป่าเพื่ออนุรักษ์ไว้ให้กับคนรุ่นหลัง
- 3.2) มีรูปแบบการจัดการโดยชุมชน ที่คนในชุมชนคัดเลือกกันขึ้นมาเป็น คณะกรรมการเอง แล้วให้ควบคุมดูแลกัน และให้มีการดำเนินการตามกฎระเบียบ ที่ตกลงร่วมกัน

- 3.3) มีการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ปี 2542 เป็นต้นมา เช่น มีการบวชป่า ปลูกต้นไม้ มีการทำฝายกั้นน้ำ เดินสำรวจป่า มีการเข้าไปจับกุมผู้กระทำความผิด เกี่ยวกฎป่าชุมชน มีการทำป้ายติดในพื้นที่ เพื่อแสดงขอบเขตป่าชุมชน เป็นต้น
- 3.4) มีการยกระดับการจัดการป่าจากระดับหมู่บ้าน เป็นระดับตำบล เกิดคณะกรรมการ ระดับตำบล และทำให้มีพื้นที่ป่าชุมชนเพิ่มมากขึ้น
- 3.5) มีการบูรณาการการทำงานจากทุกภาคส่วนของตำบล ได้แก่ ชาวบ้าน องค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่น โรงเรียน วัด เช่น มีกิจกรรมการสืบค้นของดีในป่าชุมชน ทาทุ่งหลวง โดยการให้นักเรียนเดินป่าสำรวจแหล่งเรียนรู้ มีแกนนำชุมชน เป็นผู้อธิบาย โดยการสนับสนุนงบประมาณจาก อบต. เป็นต้น
- 3.6) ยกระดับป่าชุมชนบ้านทาทุ่งหลวงขึ้นเป็นแหล่งเรียนรู้ โดยมีเป้าหมายในการเผยแพร่ ความรู้เรื่องป่าชุมชนให้แก่ผู้สนใจ ได้เรียนรู้ โดยเริ่มต้นที่ กลุ่มเด็กนักเรียนชุมชน ในระแวกใกล้เคียง คนลุ่มน้ำทา และบุคคลภายนอก ปัจจุบันแหล่งเรียนรู้ป่าชุมชน ทาทุ่งหลวงมีฐานเรียนรู้ทั้งหมด 4 ฐาน ด้วยกัน คือ ฐานที่ 1 เรื่องน้ำจ้ำ ฐานที่ 2 เรื่องถ้ำหลวง ฐานที่ 3 เรื่องรอยพระบาท ฐานที่ 4 เรื่องน้ำตก และฐานที่ 5 เรื่องเถาว์วัลย์

จากการยกระดับเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนนี้เอง ที่ได้สร้างความภาคภูมิใจให้กับชาวบ้าน ทาทุ่งหลวง ประกอบกับการได้รับความร่วมมือจากหลายภาค ส่วน ทำให้คนทำงานมีกำลังใจที่จะทำงานเพิ่ม มากขึ้น

ผู้ประสานงาน ชุทธเดช ขนาดกำจาก โทร. 086-195-5776
ตำบลท่าทุ่ง อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

6. ลุ่มน้ำสะเนียง ตำบลสะเนียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน

1) สภาพทั่วไปของตำบลสะเนียง

พื้นที่ลุ่มน้ำในเขตตำบลสะเนียง หมู่ 1 แยกมาจากตำบลตำบลถิมตอง ปี พ.ศ. 2530 มีพื้นที่ประมาณ 410 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 256,250 ไร่ ประกอบด้วย 15 หมู่บ้าน ประชากรประมาณ 11,030 คน ประกอบด้วย กลุ่มชาติพันธุ์ เมี่ยน ขมุ ม้ง ถิ่น และตองเหลือง ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ปลูกข้าวไร่ ข้าวนา และปลูกไม้ผล ได้แก่ ลิ้นจี่ เงาะ มะม่วง เป็นต้น ชุมชนต่างๆ ในลุ่มน้ำ จะกระจายตามแนวลำน้ำสายหลัก และลำน้ำสาขาที่สำคัญ ตั้งแต่บริเวณพื้นที่ตอนกลางของลุ่มน้ำลงมา และหนาแน่นมากขึ้นในพื้นที่ราบลุ่มตอนล่าง ซึ่งอยู่ใกล้กับจังหวัดน่าน ชาวบ้านถือครองที่ดินเฉลี่ย 34.19 ไร่ ต่อครัวเรือน โดยเป็นพื้นที่น้ำท่วม และบริเวณใกล้เคียง 28.88 ไร่ ต่อครัวเรือน ประมาณร้อยละ 23 เป็นที่ดินไม่มีเอกสารสิทธิ์ และประมาณร้อยละ 73 เป็นที่ดินที่มีหนังสือแสดงการชำระภาษีบำรุงท้องที่ (ภท.5)

รายได้เฉลี่ยของครัวเรือนประมาณ 80,000 บาทต่อปี สำหรับแหล่งรายได้สำคัญของครัวเรือนเป็นรายได้นอกภาคเกษตรกรรม ซึ่งมีมากถึงร้อยละ 81 ของรายได้ทั้งหมด ในขณะที่รายได้จากภาคเกษตรกรรมมีน้อยมาก

โดยทั่วไปแล้ว ลุ่มน้ำสะเนียง ลุ่มน้ำสมุน ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลสะเนียง เป็น 1 ใน 10 ตำบลของอำเภอเมือง จังหวัดน่าน ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 578 ตารางกิโลเมตร มีลำน้ำสะเนียงเป็นสายหลัก ไหลลงสู่ลุ่มน้ำสมุน ไปบรรจบกันกับแม่น้ำน่าน ที่บ้านดู่เหนือ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน รวมความยาวประมาณ 65 กิโลเมตร มีลำน้ำสาขาที่สำคัญ ได้แก่ ลำน้ำสะเนียงน้อย ห้วยหลวง ห้วยหึ่ง และน้ำขาว พื้นที่ลุ่มน้ำมีรูปร่างเรียวยาวตามแนวของภูเขา และลำน้ำสมุน เป็นลำน้ำสายหลัก มีแนวภูเขาสูง ทางด้านเหนือทิศตะวันออกและ ทิศตะวันตก เป็นแนวสันปันน้ำ ส่วนทางด้านทิศใต้จะมีสันปันน้ำเป็นเนินเขาที่เตี้ยกว่า สภาพภูมิศาสตร์ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ภูเขาสูงมีป่าไม้ปกคลุมหนาแน่น มีพื้นที่ราบเล็กน้อยทางตอนล่างของลุ่มน้ำ ก่อนบรรจบกับแม่น้ำน่าน

2) แหล่งทุนของชุมชน

ชุมชนตำบลสะเนียง มีกองทุนเป็นของตนเองที่สำคัญ คือ สหกรณ์การเกษตร อ.ก.ส.กองทุนหมู่บ้าน และเงินออมสัจจะ

3) กิจกรรมการรักษาป่าของชุมชนในเขตต้นน้ำขุนสมุน/ขุนสะเนียง ได้แก่

- พิธีกรรมการบวชป่า
- การปลูกต้นไม้เสริม
- กิจกรรมการตรวจป่า
- กิจกรรมการทำแนวกันไฟ

กิจกรรมที่เกิดขึ้น มาจากการที่ชุมชนประสบปัญหาที่เรื้อรังมานาน จนคนในชุมชนคิดว่า จะไม่สามารถแก้ไขได้ เช่น อดีตเคยปลูกกาแฟโรบัสต้า แต่ไม่มีตลาดจึงโค่นกาแฟทิ้งไป มีการใช้สารเคมีจำนวนมาก ทั้งชนิดดูดซึม และเผาไหม้ในพื้นที่ที่ปลูกข้าว ข้าวโพด และลิ้นจี่ ไร่ยาฆ่าแมลงที่ดินทำกิน ตำบลสะเนียง ทั้งหมดอยู่ในพื้นที่ป่าสงวนและอุทยานแห่งชาติ ไม่มีเอกสารสิทธิ์ ชาวบ้านไม่ยอมรับเรื่องการอนุรักษ์ป่า เมื่อเจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้เข้ามาปรึกษาชี้แจง เขาวงกตออกไปทำงานนอกพื้นที่หมด และการชิงเผาป่า และการทำไร่เลื่อนลอย การปลูกพืชเชิงเดี่ยว ดังนั้นชาวบ้านจึงหันมาใส่ใจดูแลชุมชนของตนเอง ด้วยการอนุรักษ์ป่าชุมชนแถบลุ่มน้ำสะเนียงเพื่อให้คงความอุดมสมบูรณ์

นอกจากนั้น แล้วชาวบ้านในตำบลสะเนียงยังมีการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งที่ดินทำกิน อันเนื่องมาจากพื้นที่ทำกินอยู่ในเขตป่าสงวนและอุทยานแห่งชาติด้วย

ผู้ประสานงาน นางลดาพร สมศักดิ์ โทร. 089-264-8486
ตำบลสะเนียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน

7. เครือข่ายลุ่มน้ำอิงตอนปลาย และชายฝั่งโขง

1) ความเป็นมาและข้อมูลพื้นฐานของเครือข่ายลุ่มน้ำอิงตอนปลาย และชายฝั่งโขง

1.1) แม่น้ำอิง

เป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขง มีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาผีปันน้ำ บริเวณที่ติดกับต้นน้ำวัง ทางทิศตะวันตกของอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ไหลผ่านกว๊านพะเยาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ สู่อำเภอดอกคำใต้ อำเภอจุน เข้าเขตพื้นที่จังหวัดเชียงราย ที่อำเภอเทิง พญาเม็งรายขุนตาล ก่อนลงสู่แม่น้ำโขงที่สบอิง บ้านปากอิงใต้ อำเภอเชียงของ แม่น้ำอิงมีความยาวทั้งสิ้น 250 กิโลเมตร มีพื้นที่ชุ่มน้ำประมาณ 7,388 ตารางกิโลเมตร โดยแบ่งเป็นช่วง ๆ ดังนี้

ช่วงที่ 1 แม่น้ำอิงตอนบน หรือ "ป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา" มีแหล่งกำเนิดมาจากดอยหลวง คือป่าขุนห้วย หรือป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา ประกอบด้วย ลำห้วย 12 สายที่ไหลลงสู่กว๊านพะเยา ได้แก่ ห้วยแม่ใจ ห้วยแม่ลึก ห้วยแม่ว่า ห้วยแม่ดุ่ม ห้วยแม่เหยียน ห้วยแม่ต้า ห้วยแม่ต๋อม ห้วยแม่ดุ่น ห้วยแม่นาเรือ ห้วยแม่ใส ห้วยแม่ต้า และห้วยแม่ปืม ที่กำเนิดจากดอยด้านหรือดอยงาม ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของกว๊านพะเยา

ช่วงที่ 2 แม่น้ำอิงตอนกลาง เริ่มจากประตูระบายน้ำกว๊านพะเยาถึงอำเภอเทิง ลักษณะภูมิประเทศจะเป็นที่ลุ่มขนาดใหญ่ ได้แก่ บริเวณทุ่งดอกคำใต้ และทุ่งลอคครอบคลุมพื้นที่อำเภอดอกคำใต้บางส่วน มีลำน้ำสาขาที่ไหลลงสู่แม่น้ำอิง ได้แก่ น้ำร่องข้าง น้ำร่องปอ น้ำแม่พุงและน้ำจุน

ช่วงที่ 3 แม่น้ำอิงตอนปลาย เริ่มจากอำเภอเทิง อำเภอขุนตาล อำเภอพญาเม็งราย และไหลออกสู่แม่น้ำโขงที่ "สบอิง" บ้านปากอิงใต้ ตำบลศรีดอนชัย อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย น้ำอิงตอนปลายมีลำน้ำสาขา คือ น้ำร่องแช่ น้ำลอย น้ำแม่ต๋าก เป็นต้น ลุ่มน้ำอิงเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ ชาวบ้านเรียกระบบนิเวศย่อยเหล่านี้แตกต่างกันออกไป ได้แก่ กว๊าน มีลักษณะเป็นบึงขนาดใหญ่ เป็นแอ่งรับน้ำโดยธรรมชาติจากลำห้วยสาขา จัดอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง หนอง เป็นพื้นที่มีน้ำขังตลอดปี มีความสัมพันธ์กับแม่น้ำสายหลักในช่วงฤดูน้ำหลาก ระดับน้ำในหนองจะมีความลึกไม่สม่ำเสมอ บริเวณขอบหนองจะเต็มไปด้วยพรรณพืชซึ่งเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลา และสัตว์น้ำอื่น ๆ หลัง เกิดจากการเปลี่ยนแปลงเส้นทางไหลของแม่น้ำตามธรรมชาติ

หลงจะถูกตัดขาดจากแม่น้ำในฤดูแล้ง แต่ฤดูน้ำหลากจะสามารถเชื่อมต่อกับแม่น้ำสายหลัก ระบบนิเวศทั่วไปคล้ายกับหนอง จำ คือพื้นที่ชื้นแฉะหรือบริเวณตลิ่งน้ำในพื้นที่ราบลุ่ม ถูกปกคลุมด้วยพันธุ์พืช เช่น บอน เฟอร์น คนโบราณในภาคเหนือมีความเชื่อว่า บริเวณจามีผีสิงอยู่ หากมนุษย์เหยียบย่ำเข้าไปจะเจ็บป่วย เป็นความเชื่อที่ช่วยปกป้องพื้นที่เปราะบางของระบบนิเวศ บวก คือแอ่งน้ำขนาดเล็ก อยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมขัง หรือเป็นแอ่งน้ำอยู่ในหนอง หลังปริมาณน้ำลดลง จนเกือบแห้งเป็นแอ่งน้ำใช้ประโยชน์สำหรับการเลี้ยงควาย

ลุ่มน้ำอิงเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่เปลี่ยนแปลงตามฤดูกาล เป็นระบบนิเวศที่ให้ผลผลิตของพืช และสัตว์สูงกว่าพื้นที่ป่าไม้และทุ่งหญ้าที่มีขนาดเนื้อที่เท่าๆ กัน การเปลี่ยนแปลงของระดับน้ำทำให้บางส่วนมีน้ำขังสลับกับที่ดอน ลักษณะเช่นนี้ทำให้พืชบางชนิดสามารถเจริญงอกงามได้ดี ในฤดูฝนเมื่อมีน้ำท่วมขังถูกย่อยกลายเป็นแร่ธาตุ เป็นอาหารของปลา ทำให้สาหร่าย และพืชน้ำเจริญงอกงามมาแทนที่พร้อมกับทำหน้าที่ดูดซับสารปนเปื้อนในแม่น้ำด้วย

1.2) แม่น้ำอิง

เป็นแม่น้ำสายใหญ่ของโลกมีความยาวประมาณ 4,909 กิโลเมตร ยาวเป็นลำดับ 10 ของโลก ต้นน้ำอยู่บนภูเขาจีฟูรวมตัวจากแม่น้ำสองสาย คือ แม่น้ำจาคุกับแม่น้ำอาคุในอาณาบริเวณของเทือกเขาหิมาลัย และแผ่นดินที่ราบสูงทิเบต เขตการปกครองของมณฑลฉิงไห่ ประเทศจีน ชุมชนไทลื้อซึ่งเป็นชนชาติที่อาศัยอยู่หนาแน่นในดินแดนสิบสองปันนา เรียกว่าแม่น้ำอิงว่า "แม่น้ำล้านช้าง" คนจีนทั่วไปเรียกว่า "แม่น้ำหลานซาง" มีความหมายว่าเป็นแม่น้ำที่ไหลเชี่ยวกราก คนลาวและคนไทยพื้นเมือง-อีสาน เรียกว่า "แม่น้ำของ" คนเขมรเรียกโตเลทม คนเวียดนามเรียกว่า "เกาลอง" แปลว่าแก้มังกร แม่น้ำอิงไหลผ่านพื้นที่ของ 6 ประเทศ คือ จีน พม่า ไทย ลาว กัมพูชา และเวียดนาม จึงมีชื่อเรียกอีกชื่อว่า "แม่น้ำนานาชาติ"

แม่น้ำอิง ถือเป็นแม่น้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศเป็นลำดับ 3 ของโลกรองจากแม่น้ำอะเมซอนในอเมริกาใต้ และแม่น้ำแซร์ในทวีปแอฟริกา มีจำนวนพันธุ์ปลาที่สำรวจพบ 1,245 ชนิด พื้นที่ลุ่มน้ำ 795,000 ตารางกิโลเมตร แม่น้ำอิงตอนบนเป็นพื้นที่รับน้ำจากการละลายของหิมะบนเทือกเขาหิมาลัย เป็นส่วนใหญ่ ส่วนตอนล่างได้รับน้ำจากเทือกเขาต่างๆ ที่ไหลลงสู่แม่น้ำสาขาของ

แม่น้ำโขงรวมทั้งฝนในฤดูมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ระหว่างเดือนพฤษภาคม-เดือนตุลาคม ทำให้เกิดน้ำท่วมทุกปีที่บริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง จึงเป็นที่สะสมตะกอนดินเป็นปุ๋ยธรรมชาติชั้นดี จนกลายเป็นแหล่งปลูกข้าวคุณภาพดีแห่งหนึ่งของโลก

แม่น้ำโขงไหลผ่านประเทศไทยอยู่ในส่วนของพื้นที่ลุ่มน้ำโขงตอนบน ผ่านอำเภอเชียงแสน เชียงของ และเวียงแก่น ระยะทางประมาณ 84 กิโลเมตร รับน้ำจากแม่น้ำสายหลัก คือ กก-อิง ก่อนเข้าสู่ประเทศลาว ไหลเข้าสู่ประเทศไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ผ่านจังหวัดนครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญ อุบลราชธานี รวมความยาวในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 976 กิโลเมตร รับน้ำจากแม่น้ำ มูล-ชี ของที่ราบสูงโคราชจะเป็นเนินกว้างลาดชัน แยกจากลุ่มน้ำย่อยของทะเลสาบเขมร ในทางตอนเหนือของที่ราบสูงถูกแบ่งโดยเทือกเขาภูพาน และแม่น้ำสงคราม ก่อนไหลวกเข้าสู่ประเทศลาวอีกครั้ง

2) วิถีของคนลุ่มน้ำอิง และชายฝั่งโขง

“น้ำขึ้น - น้ำลง” ระหว่างฤดูฝนกับฤดูแล้งถึง 20 เมตร ก่อให้เกิดระบบนิเวศซับซ้อนหลากหลาย ส่งผลให้ชุมชนในลุ่มน้ำสาขาและริมฝั่งโขง มีวิถีการผลิตแตกต่างกันออกไปตามธรรมชาติของน้ำขึ้นน้ำลง พื้นที่ปลูกข้าวนาปีส่วนใหญ่อยู่ในลุ่มน้ำอิง พื้นที่ดินเนินเขาริมฝั่งโขงสำหรับปลูกข้าวไร่และพืชไร่ หาดดอนปลูกผัก

“คนหาปลา” เรียนรู้การอพยพปลาในแต่ละเดือนมีปลาชนิดใดขึ้น-ลงตามกระแสน้ำ เช่น ในเดือนมกราคม ถึง เดือนมีนาคม เป็นช่วงเวลาของปลาแกง ปลาเกล็ดเกือบทุกชนิด พฤษภาคม ถึงมิถุนายนเป็นช่วงเวลาของปลาเพี้ย ปลาเลิม ปลาบึก ปลามงยาง กรกฎาคมถึงเดือนสิงหาคม เป็นช่วงเวลาของปลาดอง ปลากด ปลาเพี้ย ปลาหมู ตุลาคมถึงเดือนธันวาคม เมื่อระดับน้ำลดลง ปลาทุกชนิดจะเริ่มว่ายลง หรืออาศัยอยู่ในพื้นที่ชุ่มน้ำ ในลุ่มน้ำอิงลำน้ำสาขา นอกจากนั้น ยังเรียนรู้แหล่งที่อยู่อาศัยและการวางไข่ของปลา อีกด้วย เช่น ปลากินพืชซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นปลาเกล็ดวางไข่ตามกิ่งก้านและใบของพรรณไม้ น้ำ ปลากินเนื้อส่วนใหญ่เป็นปลาหนัง เช่น ปลามงยาง ปลาเลิม ปลาฝาไม (กระเบนน้ำจืด) ปลาแค้ ปลาคัง จะวางไข่ตามแก่งหิน นอกเหนือจากนี้ยังมีปลาบึก ปลาหนังน้ำจืดขนาดใหญ่แต่กินพืชโดยเฉพาะโก (สำหรับน้ำจืดในแม่น้ำโขง) เป็นอาหาร เท่านั้น

“คนปลูกผักริมฝั่ง” หรือเรียกว่า เกษตรริมโขง คือ การปลูกพืชผักบนที่ดินริมฝั่งโขง หรือตอนกลางลำน้ำโขง ที่ดินเหล่านี้ เป็นดินซึ่งจมอยู่ใต้น้ำยามฤดูน้ำหลากไหลผ่านน้ำเมื่อยังเข้าสู่

ฤดูแล้งตั้งแต่เดือนธันวาคมถึงเดือนพฤษภาคม ความอุดมสมบูรณ์ของดินทำให้พืชผักไม่มีความจำเป็นต้องใช้สารเคมี ก่อนปลูกพืชแต่ละครั้งจะมีการนำขี้วัวเหี่ยวและกับขี้วัวใส่ใบตอง น้ำ เหล้า วางไว้มุมใดมุมหนึ่งเพื่อกราบไหว้เจ้าที่ให้ช่วยดูแลรักษาพืชผล เป็นความเชื่อและความเคารพต่อธรรมชาติ ซึ่งถือว่าเป็นความเชื่อโดยทั่วไป เหมือนกับคนหาปลาเมื่อจะกินข้าว ระหว่างที่หาปลาก็จะกระทำในลักษณะเดียวกันเพื่อขอปลาจากแม่น้ำ เรียกว่า "จัจ้า"

"สังคมวัฒนธรรม" มีความหลากหลายหลายไปตามท้องถิ่น ได้แก่ คนเมืองหรือคนญวนสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษโยนกนคร-ล้านนา คนลาวเชื้อสายหลวงพระบาง-ล้านช้าง คนลื้ออพยพมาจากสิบสองปันนา คนขมุหรือลัว่ คนจีนฮ่ออพยพจากสงคราม คนม้ง คนอาข่า ลาหู่ เย้า อพยพมาจากจีนตอนใต้ สังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นมีความเป็นมายาวนานกว่าหนึ่งพันปี

3) แผนพัฒนาในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

กว่าครึ่งศตวรรษหลังสิ้นสุดการล่าอาณานิคมด้วยอาวุธ พื้นที่ลุ่มน้ำโขงได้ถูกวางแผนให้เกิดโครงการพัฒนาในด้านต่างๆ เช่น พลังงาน ขลประทานขนาดใหญ่ อุตสาหกรรมป่าไม้ เส้นทางคมนาคมทางบก-ทางน้ำ ฯลฯ เพื่อนำไปสู่แผนพัฒนาเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง เช่น การสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำสาขา และการสร้างปิดเขื่อนกั้นแม่น้ำโขง การกำหนดเขตเศรษฐกิจพิเศษ การระเบิดแก่งเพื่อการเดินเรือขนาดใหญ่ ซึ่งล้วนแล้วแต่มีเหตุการณ์ที่สำคัญมากมาย ที่สรุปพอสังเขป ดังนี้

- 3.1) มีการจัดตั้งคณะกรรมการแม่น้ำโขง (MEKONG COMMITTEE) ในปี พ.ศ.2500 ไทย ลาว กัมพูชา และเวียดนาม โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้สนับสนุน เพื่อวางแผนการพัฒนาภายใต้วัตถุประสงค์ส่งเสริมสนับสนุนงบประมาณ ประสานงานให้คำแนะนำ และควบคุมแผนการสำรวจเพื่อการพัฒนาแหล่งน้ำในลุ่มน้ำโขงกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน
- 3.2) ระหว่างปี พ.ศ.2513-2520 การดำเนินการของคณะกรรมการแม่น้ำโขงได้หยุดชะงักลง เนื่องจากสงครามอินโดจีน เพราะอุดมการณ์ที่แตกต่างกันทางการเมืองของสมาชิกและสหรัฐอเมริกา ทำให้ กัมพูชา ลาว และเวียดนามถอนตัวจากการเป็นสมาชิก
- 3.3) ระหว่างปี พ.ศ.2518-2532 ช่วงสงครามเย็น ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการประสานงานชั่วคราวจนถึงช่วงสุดท้ายของยุคสงครามเย็น ประเทศเนเธอร์แลนด์ สวีเดน สวิตเซอร์แลนด์ ได้เข้ามาให้ความช่วยเหลือด้านการเงินแก่คณะกรรมการภายใต้แผนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การสร้างเขื่อนในแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขา พร้อมกับ

- บทบาทของธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชียที่รุกเข้ามาในกลุ่มน้ำโขง แทนคณะกรรมการประสานงานชั่วคราวในฐานะผู้สนับสนุนการพัฒนาไฟฟ้าพลังน้ำ
- 3.4) ภายหลังสงครามเย็นสิ้นสุดลง เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในการเริ่มต้นการพัฒนา กลุ่มน้ำโขงของประเทศต่างๆ ในภูมิภาคนี้ รวมไปถึงแหล่งทุนต่างประเทศ ภายใต้แผนความร่วมมือทางเศรษฐกิจอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขง (GREATER MEKONG SUBREGION : GMS) ตลอดจนการกลับมาของความร่วมมือระหว่างประเทศ ในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงในโฉมใหม่ภายใต้ชื่อ คณะกรรมาธิการแม่น้ำโขง (MEKONG RIVER COMMISSION : MRC)

ปัจจุบันแผนพัฒนาเชิงวัตถุเป็นไปอย่างเข้มข้น ความเปลี่ยนแปลงปรากฏขึ้นอย่างชัดเจนแม้มิใช่ การครอบครองด้วยอาวุธ แต่การพัฒนาในวันนี้จึงเป็นการนำทรัพยากรที่เหลืออยู่เพียงส่วนหนึ่งไปเป็นทุน ทางเศรษฐกิจ การเมือง หลังสงครามเย็นโดยมหาอำนาจจากแผ่นดินใหญ่

4) การพัฒนาที่เกิดขึ้นกับผลกระทบที่มีต่อคนในชุมชน

จากแผนพัฒนาในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงที่เกิดขึ้น ส่งผลกระทบต่อสิทธิขั้นพื้นฐาน เช่น ขาดโอกาสในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ขาดกระบวนการมีส่วนร่วม ขาดสิทธิในการจัดการทรัพยากร ฯลฯ ของประชาชนที่อยู่รอบบริเวณกลุ่มน้ำโขง การพัฒนาเศรษฐกิจตามกระแสทุนนิยม จนนำไปสู่การทำลาย ฐานทรัพยากร ดั้งเดิมต่าง ๆ ที่กำลังเกิดขึ้น ได้แก่

4.1) เชื่อนม้ฆวาน

เป็นเชื่อนแห่งแรกในแม่น้ำโขงสร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ.2538 เชื่อนต้าเฉาซานสร้างเสร็จ เมื่อปี 2546 เชื่อนเขี้ยวหวาน เชื่อนจิงหง อยู่ระหว่างการก่อสร้าง ใกล้แล้วเสร็จ และเชื่อนกันลันบาในเขตสิบสองปันนา เริ่มลงมือก่อสร้างในปี พ.ศ.2548 ใกล้กับพรมแดนพม่า-ลาว การสร้างเชื่อนถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลง ของกระแสน้ำโขงได้อย่างชัดเจน การขึ้นลงของกระแสน้ำผิดธรรมชาติ ส่งผลกระทบต่อ พันธุ์พืช และพันธุ์สัตว์น้ำ โดยเฉพาะสัตว์น้ำขนาดใหญ่ เช่น ปลากระเบน ปลาเลิม ปลาโลมาน้ำจืด และปลาน้ำจืด มีปริมาณลดลงจนมีแนวโน้มจะสูญพันธุ์

4.2) ผลกระทบจากการระเบิดแก่ง

ในประเทศจีน และพรมแดนพม่า-ลาว ระหว่างปี พ.ศ.2536-2545 ได้ทำลาย แหล่งที่อยู่อาศัยของปลา กระแสน้ำไหลแรงผิดธรรมชาติ และเปลี่ยนทิศทาง การไหล ทำให้ชายฝั่งพังทลายอย่างรุนแรง สร้างความเสียหายต่อพื้นที่เกษตร

ริมโขงและที่อยู่อาศัย แม่น้ำขุ่นข้นมากขึ้น ปริมาณปลาที่จับได้ลดลง วิถีชีวิตของชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลง

4.3) การสร้างเขื่อน

ในลำน้ำสาขา กระทบต่อการขยายพันธุ์ปลาจากแม่น้ำโขง ทำให้ปริมาณน้ำที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขงลดลง มีผลกระทบต่อเนื่องจากการสร้างเขื่อนปิดกั้น แม่น้ำโขงปริมาณน้ำในแม่น้ำโขง น้ำในทะเลสาบเขมรมีปริมาณลดลง และพื้นที่เพาะปลูกในดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำในประเทศเวียดนาม ได้รับความเสียหายจากน้ำทะเลหนุน

4.4) การพัฒนาเศรษฐกิจ

โดยการค้าเสรีทั้งแบบพหุภาคีและทวิภาคี เช่น เขตการค้าเสรีอาเซียน-จีน เขตการค้าเสรีไทย-จีน เขตสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ เขตเศรษฐกิจพิเศษ มีผลให้เกิดการเร่งรีบพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานโดยไม่รู้จบ สินค้าราคาถูกจากประเทศจีนเข้ามาตีตลาดทำให้สินค้าเกษตรกรไทยตกต่ำ ก่อให้เกิดการอพยพแรงงาน และกระบวนการค้ามนุษย์

4.5) โครงการสร้างเขื่อนไฟฟ้าแบบขั้นบันได

วางแผนศึกษา 11 เขื่อน อยู่ในขั้นเตรียมดำเนินการมีการลงนามบันทึกความเข้าใจ และศึกษาความเป็นไปได้ ตั้งแต่เดือนมีนาคม 2549 - ตุลาคม 2550 จำนวน 5 แห่ง คือ เขื่อนปากแวง เขื่อนดอนสะโฮง เขื่อนไชยะบุรี เขื่อนปากลายในประเทศลาว เขื่อนสามบ่อในกัมพูชา

5) กระบวนการส่งเสริมความเข้มภาคประชาชน

หลังความเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครองประเทศ ภายใต้การนำของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยยุติลงตามนโยบาย 66/2523 เสนอทางเลือกให้แนวร่วมอุดมการณ์กลับมามีบทบาทในฐานะผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย กิจกรรมด้านสังคมได้เริ่มต้นขึ้นอย่างสร้างสรรค์ โดยมีเป้าหมายเน้นหนักในเรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชน งานพัฒนาในทุกด้าน แนวร่วมหลายคนกลับมาทำงานภายใต้บทบาทองค์กรพัฒนาเอกชน นักการเมือง ฯลฯ

กระบวนการแก้ไขปัญหาภาคประชาชน ได้เริ่มต้นขึ้นอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมจากการทำงานในหมู่บ้าน การสร้างเครือข่ายฯ และมีการยื่นข้อเสนอดังกล่าวต่อรัฐเพื่อแก้ไขปัญหาเชิงนโยบายด้านสังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ นำไปสู่แนวทางการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม

องค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือ และเครือข่ายชาวบ้าน เริ่มขยายผลการทำงานอย่างชัดเจน

ระหว่างปี พ.ศ. 2539 - จนถึงปัจจุบัน ก่อให้เกิดกระบวนการทำงานเพื่อสร้างสรรค์สังคม และมีการกำหนดยุทธศาสตร์การทำงาน เพื่อเสริมสร้างและสนับสนุนองค์กรเครือข่ายชาวบ้าน พืชักษ์ปกป้อง และร่วมกันฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการแสวงหาทางเลือกเศรษฐกิจที่เหมาะสมและอยู่รอดได้ เสริมและสนับสนุนความร่วมมือขององค์กรพัฒนาเอกชนในแต่ละท้องถิ่น ให้เข้มแข็ง รวมถึงสนับสนุนการแสวงหาความร่วมมือกับกลุ่มอาชีพต่างๆ ตลอดจนรณรงค์และผลักดัน เจริญนโยบายพัฒนา และปรับปรุงระบบข้อมูลข่าวสารให้มีประสิทธิภาพ ซึ่งหนึ่งในโครงการที่เป็นเครื่องมือ ในการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น คือ โครงการฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำอิงตอนปลาย และชายฝั่งโขง

5.1) โครงการฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำอิงตอนปลาย และชายฝั่งโขง

ปีพ.ศ.2545 ได้มีการหารือเพื่อวิเคราะห์สถานการณ์การพัฒนาในอนุภูมิภาค ลุ่มน้ำโขง กับผลกระทบที่กำลังเกิดขึ้น และวิเคราะห์ผลกระทบที่จะเกิดขึ้น ในอนาคต จึงมีข้อสรุปร่วมกันว่า ควรรวมตัวทำงานเพื่อรักษาฟื้นฟูต้นทุนพื้นฐาน ของชุมชน ด้านทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ซึ่งภูมิภาคส่วนใหญ่เป็นเทือกเขา ที่ราบลุ่มน้ำอันอุดมสมบูรณ์ พื้นฐานทางสังคมอันเกิดจากวิถีการดำรงชีวิต ที่พึ่งพาธรรมชาติระบบการเกษตรแบบดั้งเดิม ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีส่วนร่วม พื้นฐานประเพณีวัฒนธรรมอันเกิดจาก ความเคารพธรรมชาติ สนับสนุนให้ชุมชนท้องถิ่นมีบทบาทในการจัดการทรัพยากร มีส่วนร่วมในการตัดสินใจต่อนโยบายการพัฒนาในพื้นที่ลุ่มน้ำโขง เพื่อสร้างสำนึก ท้องถิ่นโดยการสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้วิถีชีวิต ธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม ในท้องถิ่น เป็นพื้นฐานการเรียนรู้ในภาพรวม การสร้างรูปธรรมด้านการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม เพื่อก่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต อย่างมั่นคง การเคารพในความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยให้ความสำคัญกับ วิถีชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรม บทบาทการเป็นผู้นำอย่างเท่าเทียมกัน การประสานความร่วมมือระหว่างองค์กร ภาครัฐ เอกชน นักวิชาการ สถาบันการศึกษา-ศาสนา กลุ่มศิลปิน ฝ่ายการเมือง สื่อมวลชน ฯลฯ

5.2) กิจกรรมสำคัญ

1. ศึกษาวิจัยองค์ความรู้ในเวทีวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ประวัติศาสตร์เชิงของ-เวียงแก่น
2. รณรงค์เผยแพร่ข้อมูลความรู้ กับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงด้าน สิ่งแวดล้อม-เศรษฐกิจ-สังคม จากการพัฒนาภายใต้โครงการสื่อชุมชนลุ่มน้ำโขง

- สนับสนุนให้ชาวบ้านองค์กรชุมชนสร้างรูปธรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ภายใต้โครงการฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำโขง ตอนปลายและชายฝั่งโขง

5.3) ผลที่เกิดขึ้นหลังดำเนินกิจกรรม

การเริ่มต้นทำงานเกิดขึ้นอย่างเข้มข้น เนื่องจากผลกระทบอันเกิดจากการสร้างเขื่อนและโครงการระเบิดแก่งเพื่อการเดินเรือ ถือเป็นเรื่องเร่งด่วนเฉพาะหน้า แนวคิดและกระบวนการทำงาน เป็นการผสมผสานระหว่างสำนึกของคนท้องถิ่น หลายๆ กลุ่มกับคนภายนอกที่ได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้ เรื่องราววิถีชีวิตของคนท้องถิ่น หลังจากโครงการระเบิดแก่งในประเทศไทยยุติลง จึงมีข้อสรุปภาพรวมในการทำงานที่ผ่านมาดังนี้

1. การทำงานเชิงความคิดเป็นเรื่องการสร้างความเข้าใจ กับการวิเคราะห์สถานการณ์ ผ่านการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ การประชุม-อบรม-สัมมนาศึกษาดูงาน กับคนหลายกลุ่ม
2. การสำรวจพื้นที่ภาคสนามทางกายภาพผ่านงานวิจัย จากจุดเริ่มต้นของแผนพัฒนา และครอบคลุมพื้นที่การทำงานเพื่อจัดทำฐานข้อมูลประกอบการทำงาน
3. การสร้างพื้นที่รูปธรรมเพื่อยืนยันว่าชุมชนมีการจัดการทรัพยากรอย่างเป็นระบบภายใต้สำนึกเมื่อมีการใช้ประโยชน์ต้องมีการรักษา เมื่อมีหน้าที่ที่ต้องมีสิทธิ
4. งานรณรงค์เชิงนโยบายอาศัยความรู้จากชุมชน ควบคู่กับความรู้ทางวิชาการไม่ตัดสินใจด้วยอำนาจการชี้นำ อคติ หรือผลประโยชน์
5. การสร้างความร่วมมือกับทุกฝ่าย และขยายผลออกสู่สาธารณะเพื่อสร้างความมั่นคงต่อกระบวนการทำงานในอนาคต
6. มีหมู่บ้านเข้าร่วมโครงการทั้งหมด 39 หมู่บ้าน และเกิดอาสาสมัครในพื้นที่ 14 หมู่บ้าน มาเป็นผู้ประสานงานร่วมกับทางเครือข่ายฯ เกิดพื้นที่ต้นแบบให้หมู่บ้านใกล้เคียง และได้มีการขยายผลไปยังหมู่บ้านใกล้เคียง ซึ่งเป็นพื้นที่อนุรักษ์ป่าชุมชน 7 พื้นที่ เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ 5 พื้นที่ เช่น พื้นที่เรียนรู้ด้านการจัดการป่าชุมชน (ป่าต้นน้ำ ป่าสมุนไพร ป่าพิธีกรรม) 2 หมู่บ้าน คือ สองพี่น้อง ห้วยคู้ ป่าชุมชนน้ำ 2 พื้นที่ คือ ม่วงชุม งามเมือง เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ 4 พื้นที่ คือ น้ำแพร่ ม่วงชุม งามเมือง ปางอิงใต้ รูปธรรมหมู่บ้านวัฒนธรรมชุมชน 3 ชุมชน คือ ห้วยลิกกลุ่มคนลาว ห้วยคู้ กลุ่มมัง สองพี่น้อง กลุ่มลาหู่ เป็นต้น
7. ชุมชนหันมาสนใจการฟื้นฟูวัฒนธรรมของชุมชน โดยมีการรวมกลุ่มในแต่ละชุมชน และมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่เด็ก เยาวชน และผู้ที่สนใจ และ

นำไปสู่การท่องเที่ยวชุมชน โดยทางชุมชนมีทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสิ่งแวดล้อม และการท่องเที่ยวทำให้เป็นเครื่องมือในการสร้างพื้นที่รูปธรรมด้านทรัพยากรและวัฒนธรรมชุมชน โดยการใช้วิธีการเข้าไปสอนในโรงเรียน ในชุมชน ผ่านกิจกรรมค่าย ศูนย์เรียนรู้ เวทีต่างๆ เช่น กิจกรรมในแต่ละชุมชนได้มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของแต่ละหมู่บ้าน สร้างศูนย์เรียนรู้สำหรับชุมชนที่มีความเข้มแข็ง และมีความพร้อมด้านการรวมกลุ่มด้านประเพณี และยังเป็นการสร้างรายได้ให้กับชุมชนด้วย

8. ผลผลิตหลักสูตรท้องถิ่น (วัฒนธรรม+สิ่งแวดล้อม) ร่วมกับโรงเรียนหัวเวียง โรงเรียนบ้านห้วยลึก โรงเรียนบ้านตอม่วงชุม โรงเรียนบ้านสองพี่น้อง โรงเรียนริมโขงวิทยา โรงเรียนบ้านสบสม เกิดเป็นกลุ่มเยาวชนรักถิ่น มีข้อมูลองค์ความรู้ เกี่ยวกับแม่น้ำโขง วิถีชีวิตความเป็นอยู่ องค์ความรู้การทำมาหากิน สิ่งแวดล้อมดินน้ำป่า การจัดการทรัพยากรชุมชน ประเพณีท้องถิ่น 9 กลุ่มชาติพันธุ์ ในเขตอำเภอเวียงแก่น เชียงของ ประวัติศาสตร์เชียงของ เวียงแก่น
9. มีสื่อชุมชนลุ่มน้ำโขงในรูปแบบเอกสารสิ่งพิมพ์ วิทยูชุมชน เว็บไซต์ การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ศึกษาเรียนรู้ระบบนิเวศแม่น้ำโขง สถานการณ์แม่น้ำโขง วิถีคนหาปลา วิถีชีวิตริมฝั่งโขง
10. การจัดการขยะชุมชนเวียง โดยการจัดกิจกรรมน้ำร่อง ใน 3 หมู่บ้านคือ วัดแก้ว วัดหลวง หัวเวียง ศึกษาดูงานการจัดการขยะ และได้รวบรวมข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับขยะเมืองเชียงของ ร่วมกับทางเทศบาลตำบลเวียงเชียงของ จัดทำรูปเล่มเอกสารเผยแพร่องค์ความรู้จากการจัดการขยะ ร่วมกับโรงเรียนประถมในเขตตำบลเวียง อ.เชียงของ ในการทำกระดาษรีไซเคิล และการประดิษฐ์ของใช้จากกระดาษรีไซเคิล
11. เกิดการขยายพื้นที่รูปธรรมจากชุมชนสู่ชุมชน เกิดพื้นที่รูปธรรมเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำในแม่น้ำอิง 40 ชุมชน ป่าชุมชน 8 พื้นที่ พื้นที่ชุ่มน้ำ 5 พื้นที่
12. หน่วยงานภาครัฐเข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนกิจกรรม และบรรจุเป็นแผนงานของหน่วยงานในส่วนขององค์การบริหารส่วนตำบล และแต่ละอำเภอในพื้นที่
13. เกิดการรวมกลุ่ม และลดข้อขัดแย้งจากการที่บางกลุ่มไม่เห็นด้วยกับการดำเนินกิจกรรม

ศูนย์ประสานงาน : เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง - ล้านนา
เลขที่ 62 ม.8 ต.เวียง อ.เชียงของ จ. เชียงราย 57140
โทรศัพท์/โทรสาร 053-053-655607

๘. ระบบเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวิถีพอเพียง ตำบลห้วยปูลิง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

สังคมภายนอก และคนทั่วไปมักมีวิธีคิดและมุมมองต่อ "ไร่หมุนเวียน" ที่คลาดเคลื่อนไปจากความจริงอยู่มาก ซึ่งโดยส่วนใหญ่เห็นว่าเป็นเพียงเทคนิควิธีการเพาะปลูกที่มีการตัด โค่น ฟัน ถางและเผาป่า โดยไม่ยอมรับว่าไร่หมุนเวียนนั้นเป็นระบบเกษตรแบบหนึ่ง ที่มีความเชื่อมโยงกับมิติด้านชีวิตความเชื่อ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เป็นวิถีที่มีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงระหว่างระบบเกษตร ระบบนิเวศป่า วัฒนธรรม โดยมีการจัดการและปรับตัวอย่างต่อเนื่อง ด้วยเงื่อนไขของระบบนิเวศเอง ที่จะต้องเปลี่ยนแปลงพื้นที่ "ป่าเหล่า" ให้เป็นพื้นที่ "ไร่เหล่า" เพื่อการเพาะปลูก แล้วทิ้งพื้นที่ให้พักฟื้นในระยะเวลา 5-8 ปี เพื่อรักษาคุณภาพของทรัพยากร ดิน น้ำป่า ให้สามารถหมุนเวียนกลับมาทำการเกษตรได้อีกครั้ง ในระยะเวลา 10 ปี

ในระหว่างการพักดิน พืชพรรณที่ขึ้นปกคลุมจะดูดซับธาตุอาหารในดิน และอากาศสะสมไว้ กลายเป็นอินทรีย์วัตถุ ผุสลายกลายเป็นธาตุอาหารของพืช นอกจากนี้พืชพรรณที่ปกคลุมยังช่วยปรับสภาพแวดล้อมให้เหมาะสม ทำให้จุลินทรีย์เจริญเติบโตดีขึ้น ดังนั้นการพักดินที่ยาวนานขึ้น ช่วยให้ดินในระบบไร่หมุนเวียนคงสภาพที่ดีอยู่เสมอ และในช่วงของการพักดินเป็น "เหล่า" นอกจากพรรณไม้แล้ว ในพื้นที่ "ไร่เหล่า" ยังเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยแหล่งอนุบาลเพาะเลี้ยง และแหล่งอาหาร ที่หลบภัยของสัตว์ป่าขนาดเล็กนานาชนิด สำหรับชาวบ้าน "ไร่เหล่า" ถูกใช้ประโยชน์ตลอดเวลา ทั้งการเก็บอาหาร ยารักษาสมุนไพร ไม้ใช้สอย ฯลฯ ในชุมชนบางแห่ง "ไร่เหล่า" เป็นเสมือนแหล่งสะสมทุนที่ทำให้ชุมชนสามารถมีรายได้เสริมเข้าไปเก็บพืชอาหารที่ปลูก และเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ผักชี มะเขือ เผือก มัน ผักหวานป่า เห็ด หน่อไม้ พริก เพกา รวมถึงการล่าสัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ เช่น หมูป่า เก้ง นก หนู กระรอก เป็นต้น

1) ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของตำบลห้วยปูลิง

พื้นที่ตำบลห้วยปูลิง มีสภาพเป็นภูเขาสูง มีพื้นที่ราบน้อย มีทรัพยากรป่าไม้พืชพรรณและสัตว์ป่า มีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างมาก ตำบลห้วยปูลิง มีพื้นที่ 485 ไร่ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 303,125 ไร่ ห้วยปูลิง ซึ่งเป็นสายน้ำที่ไหลผ่าน บ้านใหม่-ป่าหมาก บ้านห้วยตองก้อ ลงสู่แม่น้ำแม่สะมาด และไหลไปประจบกับแม่น้ำปาย โดยผ่านตำบลผาบ่อง ชาวบ้านได้ใช้สายน้ำนี้ทำการเกษตร (ทำนา) คำว่า "ตำบลห้วยปูลิง" จะเรียกตามสายน้ำ เพราะเป็นจุดศูนย์กลางของตำบล เดิมทีมีหมู่บ้านกระจัดกระจาย อยู่กันใกล้บริเวณสายน้ำห้วยปูลิงหลายหมู่บ้าน มีผู้นำการปกครองเพียงคนเดียว ซึ่งได้รับค่าตอบแทน จากอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน ในเขตรับผิดชอบของตำบลผาบ่อง (หมู่ 4 ในอดีต) เมื่อประชากรเพิ่มขึ้น

ทางราชการจึงขยายและกระจายอำนาจปกครองออกเป็นตำบล จึงมีผู้ใหญ่บ้านเกิดขึ้น 11 หมู่บ้าน เมื่อนับอายุหมู่บ้านของตำบลห้วยปูลิงแล้วไม่ต่ำกว่า 200 ปี ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวไทยกะเหรี่ยง พื้นที่สูง ปะกาเกอญอ มีอาชีพหลัก คือ การทำนา ทำไร่หมุนเวียน เลี้ยงสัตว์ อาชีพเสริมของชุมชนคือ การทำสวน ทอผ้ากะเหรี่ยง และการตีมีด

1.1) กลุ่มองค์กรชุมชน ที่มีในตำบลห้วยปูลิง ได้แก่

- เครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผู้นำห้วยปูลิง มีสมาชิกที่เป็นกรรมการ จากทุกหมู่บ้าน ทั้งกลุ่มสตรี เยาวชน อบต.
- กลุ่มจัดการท่องเที่ยวอนุรักษ์ เพื่อดูแลจัดการด้านการท่องเที่ยวที่จะส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เน้นการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยชุมชนมีส่วนร่วม มีคณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการท่องเที่ยวในหมู่บ้าน ช่วยกันดูแลร่วมกับสมาชิกของชุมชน
- กลุ่มสตรี หัตถกรรมผ้าทอຍໍມສີธรรมชาติ
- เครือข่ายป้องกันและแก้ไขปัญหาเสพติด เพื่อช่วยสร้างจิตสำนึก ป้องกันและบำบัดในการแก้ไขปัญหาเสพติดในชุมชน

1.2) แหล่งกำเนิดของสายน้ำสำคัญของห้วยปูลิง ได้แก่

ขุนห้วยปูลิง (ปูลีเดาะไกล) น้ำห้วยหนองขาว (แดลลอคล่อ) คีโคล (หนองขาวเหนือ) แม่น้ำห้วยปูลอย แม่น้ำฮูหายใจ ไหลลงสู่แม่น้ำแม่สะมาด แม่น้ำห้วยกล้วย แม่น้ำป่าคา (ห่อแควะไกล) ไหลลงสู่แม่น้ำปาย และแม่น้ำห้วยน้ำแม่ฮ่องสอน ไหลลงสู่แม่น้ำแม่ฮ่องสอน ตามสองฝั่งแม่น้ำเป็นป่าต้นน้ำ จึงไม่มีการเข้าบุกรุก เนื่องจากชุมชนมีการจัดกฎระเบียบ การดูแลตามความเชื่อ พิธีกรรม เช่น เช่นไหว้ เลี้ยงผีน้ำ เจ้าป่าเจ้าเขา จึงทำให้มีขอบเขต การทำกิน การใช้ประโยชน์ และการอนุรักษ์ อย่างชัดเจน

2) ที่มาของปัญหา จุดเปลี่ยนในการทำงานร่วมกันของชุมชน

กระแสการพัฒนาของประเทศที่มุ่งไปสู่ระบบทุนนิยม ทำให้ชุมชนถูกมองว่าล้าหลัง ยากจน ไร้การศึกษา นำมาซึ่งโครงการพัฒนาที่ต้องเปลี่ยนแปลงชุมชนให้ทันสมัยมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีปัญหา การแย่งชิงทรัพยากร โดยเฉพาะกรณีชุมชนในตำบลห้วยปูลิงถูกประกาศเขตป่าอนุรักษ์ทับที่ทำกิน และที่อยู่อาศัย โดยมีชุมชนที่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ 8 หมู่บ้าน เขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกแม่สุรินทร์ 3 หมู่บ้าน และทั้งตำบลอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ ชั้น 1 A ปัญหาดังกล่าวทำให้ชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ

การเกษตรแบบไร้หมุนเวียน ไม่มีสิทธิในที่ดินทำกิน และที่อยู่อาศัยของตนเอง และไม่มีการรับรองสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชน กลายเป็นชุมชนที่อยู่นอกกฎหมาย กระทำผิดกฎหมาย และอยู่ร่วมกับป่าอย่างขาดความมั่นใจ

จากปัญหาที่เกิดขึ้น ชุมชนจึงมีการปรับตัวในการดำรงชีพ ด้วยการสร้างเครือข่ายระดับตำบล ทำให้ชุมชนมีเวทีแลกเปลี่ยนพบปะ เพื่อหาทางออกในการควบคุม ดูแล จัดการพื้นที่ ที่ถูกบุกรุก และรวมตัวกันขับไล่ผู้บุกรุก โดยใช้ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี เป็นเกณฑ์ กติการ่วมกันในการจัดการทรัพยากร

3) วิธีการจัดการทรัพยากรของชุมชน

3.1) การใช้ที่ดิน

1. ที่อยู่อาศัย จะกระจายกันอยู่ตามพื้นที่การเกษตร ซึ่งเป็นชุมชนเล็กๆ (5-10 หลัง ในอดีต) ในปัจจุบันเพิ่มเป็น (10-100 หลังคาเรือน)
2. พื้นที่ทำนา เป็นที่ราบและมีน้ำ จะจัดแบ่งตามกำลังความสามารถของกลุ่มผู้อยู่อาศัยใครจับจองไว้ก่อน และบุกเบิกก่อน ก็จะมีกรรมสิทธิ์ในความเป็นเจ้าของพื้นที่นา เป็นแหล่งประกันความมั่นคงของครอบครัว ของชุมชน
3. พื้นที่ไร้หมุนเวียน การทำไร่ จะทำในลักษณะหมุนเวียน คือ ครอบกำหนดก็ต้องหมุนเวียน ในอดีตชุมชนจะหมุนเวียนระยะ 8-12 ปี ในปัจจุบันชุมชนจะหมุนเวียนระยะ 7-9 ปี ไร้หมุนเวียนจะไม่มีใครเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ส่วนตัวที่แน่นอน อาจจะทำกินหรือแบ่งกันได้ ถือเป็นกรรมสิทธิ์รวมของชุมชน
4. ป่าไร้สอยเป็นพื้นที่เก็บไว้ใช้สอยในลักษณะหมุนเวียน เช่น สร้างบ้าน, ทำไร่, หาพืช ไม้ให้สมดุลกับป่าที่มีอยู่ตามความเป็นจริง ป่าไร้สอยมีหลายพื้นที่ตามบริเวณชุมชน เช่น บริเวณรอบหมู่บ้าน, บริเวณหัวไร่ ปลายนา เป็นต้น
5. ป่าอนุรักษ์ เป็นป่าที่ห้ามคนบุกรุกทำกิน และบางจุดห้ามล่าสัตว์ป่า มีกฎเกณฑ์ข้อตกลงของหมู่บ้านนั้นๆ หากมีใครทำผิดจะลงโทษ ตามกฎเกณฑ์ของสังคม ทำให้ไม่ค่อยมีผู้กระทำความผิดกฎเกณฑ์

3.2) การทำไร่หมุนเวียน

1. ไร่ "คี่ร์" เป็นลักษณะการทำเกษตรในช่วงหนึ่งเท่านั้นหลังจากเก็บผลผลิตแล้วจะปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติ "คี่ร์" เริ่มจากการถางไร่ หรือฟันไม้ให้คงเหลือตอระดับเอวและต้นไม้ใหญ่จะใช้วิธีปักกิ่ง ทิ้งไว้ระยะหนึ่งแล้วเผาเก็บวัชพืช และปลูกข้าว พืชผักตามความ ต้องการ เมื่อสิ้นสุดการเก็บเกี่ยวแล้วต่อไม้

และต้นไม้ที่ถูกกริบกิ่งก็จะแตกหน่อ แตกใบ พร้อมกับวัชพืช กลับกลายเป็นป่าธรรมชาติต่อไป "คิริ" จะไม่มีการขุดถอนรากถอนโคนต้นไม้

2. ไร่เหล่า 1-2 ปี (**จ๊ก้า**) หลังจากหมดสภาพ " คิริ" แล้ว ยังมีพืชผักอีกหลายอย่างที่ยังสามารถเก็บกินได้ เช่น พริก,มะเขือ,เผือก,มัน,ถั่ว,งา เป็นต้น เศษไม้ต่างๆ ที่แห้งแล้วจะถูกนำมาใช้เป็นฝืนเชื้อเพลิงไว้หุงต้ม สัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย จะถูกปล่อยให้เข้าไปหากินฟางข้าว และตอข้าว นานไปจะมีสัตว์ขนาดเล็กเข้ามาหากิน เช่น แมลง นก หนู หมูป่า เก้ง ฯลฯ พอปีที่ 2 จะเห็นได้ว่าการแตกหน่อ แตกใบของต้นไม้ และมีวัชพืช เมล็ดพันธุ์เจริญเติบโตขึ้นมากมาย
3. ไร่เหล่า 3-4 ปี (**จ๊กีเมาะ**) เริ่มเป็นป่ารกมีต้นไม้ ต้นหญ้า และหญ้าต่อหมื่อ (ลักษณะคล้ายหญ้าโรซี่) วัว ควายคนไม่สามารถเข้าหากินได้ ในขณะเดียวกัน สัตว์จำพวก ลิ่น เก้ง หมูป่า และสัตว์อื่นๆ ก็เข้าไปอาศัยหลบซ่อนเป็นที่ขยายพันธุ์ ต้นไม้เริ่มเป็นพุ่มบังแสงแดดต้นหญ้าสาบเสื่อ และหญ้าต่อหมื่อก็เริ่มตายลง เริ่มกลายสภาพเป็นป่าได้ชัดเจน
4. ไร่เหล่า 5-6 ปี (**จ๊กีเมาะป่ล**) ต้นไม้ที่เป็นพุ่มเดี่ยวๆ จะสูงขึ้นเป็นต้นใหญ่ สัตว์จำพวก ไก่ป่า นก หนู กระรอก และสัตว์ชนิดต่างๆ เข้ามาหากิน และพักพิง โดยเฉพาะเวลากลางคืน
5. ไร่เหล่า 7-9 ปี (**ตุลละ**) ต้นไม้โตแล้ว เปลี่ยนสภาพเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การทำไร่ เพาะปลูก เศษไม้ ใบหญ้า ทับถมกันกลายเป็นดินที่อุดมด้วยอินทรีย์วัตถุ จากการตายของต้นหญ้า ต้นพืช คงเหลือแต่ต้นไม้เล็กใหญ่ ตามชนิดของไม้ ตอไม้ ซากไม้ ผุพังกลายเป็นปุ๋ยเป็นดินในที่สุด

3.3) การจำแนกดินเพื่อการเพาะปลูกที่เหมาะสม

1. ดินจอมปลวก (ห่อไข่เบลอะ) เป็นลักษณะดินกองเป็นเนินสูง เป็นดินที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกพืชพวกลูกเดือย ดินชนิดนี้มักเป็นที่อยู่ของงูเห่าจอมปลวก ซึ่งเป็นอันตรายต่อเกษตรกร ซึ่งเกษตรกรจะปลูกถั่วฝักเขียว เพราะเถาถั่วฝักเขียวจะมีใบหยาบ และคัน พวกงูไม่ชอบ จึงไม่เข้ามาอยู่อาศัย ถือเป็นวิธีการป้องกันตัวตามธรรมชาติและภูมิปัญญาของชาวบ้าน
2. ดินที่ตอไม้ถูกเผาผลาญถึงราก (ห่อไข่จูลดก) เป็นดินอมขมพูนเหมาะแก่การปลูกพืชพวกเผือก (ชื้อ)
3. ดินที่เปื่อยเป็นเม็ดๆ (ห่อไข่ขอเซซุย) ดินที่เมื่อถูกเหยียบจะจมลงไป

มีลักษณะเป็นโพรงเหมือนมีอากาศอยู่ในดิน เหมาะแก่การเพาะปลูกผักหรือ
ข้าวไร่จะเจริญเติบโตดีในช่วงแรกๆ แล้วจะเหลืองแห้งตายในที่สุด

4. ดินที่ถูกเผาในไร่ (ท่อโป๊ะ) เหมาะแก่การเพาะปลูกข้าวไร่ซึ่งเป็นลักษณะดิน
ที่ถูกเผาจากเศษไม้ ใบไม้ ในอุณหภูมิที่เหมาะสม
5. ดินตะกอนที่ติดกับลำห้วย ร่องน้ำ (ท่อโป๊ะนี้ทิ) เป็นลักษณะดินตะกอน
เหมาะสำหรับการปลูกพืชผัก เพราะพืชผัก พักเขียว

3.4) ระบบการถือครองที่ดินในชุมชน

ระบบการถือครองที่ดินในชุมชนเป็นการถือครองตามจารีต ประเพณี มาตั้งแต่
สมัยบรรพบุรุษ ผู้บุกเบิกที่ทำกินของชุมชนแล้ว แต่ยังไม่มีการมสิทธิ์ตามกฎหมาย
ถือครองที่ดินนั้น ใช้ครัวเรือนเป็นหน่วยในการจัดการถือครองที่ดิน โดยที่หมู่บ้าน
จะมีแปลงใหญ่ ซึ่งถือเป็นสมบัติส่วนรวม ทุกคนเป็นเจ้าของร่วมกัน จากนั้นจะมีการตกลง
จัดสรรที่ดินในชุมชนร่วมกัน กล่าวคือ แต่ละครัวเรือนจะได้รับการแบ่งที่ดินจาก
แปลงใหญ่ของชุมชนมาเป็นแปลงย่อยๆ ของแต่ละครัวเรือน โดยจะแบ่งเป็น
ครัวเรือนละ 10 แปลงย่อยโดยประมาณ มีพื้นที่รวมแล้วเฉลี่ยครัวเรือน 50 ไร่
เท่ากันที่ดินที่แต่ละครัวเรือนได้รับการจัดสรรให้ นั้น ไม่ถือเป็นสิทธิ์ขาดของผู้ใด
ยังเป็นที่ดินของหมู่บ้านอยู่ (ส่วนที่เป็นพื้นที่นา ที่สวนนั้นเป็นส่วนบุคคล) เพียงแต่
สามารถทำกินไปได้ตลอดชั่วลูกชั่วหลานเท่านั้น โดยชาวบ้านจะใช้ที่ดินผืนนี้
ในการทำไร่หมุนเวียนเลี้ยงครอบครัว

นอกจากนั้น ชุมชนห้วยบุ่ง ยังมีการแบ่งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในระดับตำบล
เพื่อให้เป็นที่สาธารณะร่วมกัน ได้แก่ ป่าต้นน้ำ ป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย พื้นที่ทำกิน
ป่าชุมชน ป่าตามความเชื่อ (ที่อยู่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์) ป่าช้า โรงเรียน สถานือนามัย
บ่อน้ำของหมู่บ้าน ประปาภูเขา ถังเก็บน้ำฝน หน่วยงานราชการอื่นๆ ที่ทำการไซน
โบสถ์ แหล่งน้ำตามธรรมชาติ เช่น น้ำแม่สะมาด ห้วยบุ่ง ห้วยหนองขาว
น้ำห้วยตอง ห้วยกล้วย ฯลฯ ใช้ในการเกษตร ทำนา แหล่งขยายพันธุ์สัตว์น้ำ
แหล่งอาหาร ใช้ในการบริโภค

3.5) กฎระเบียบในการใช้ทรัพยากรของชุมชน และตำบล

1. ผู้มีสิทธิ์ในการใช้ไม้เพื่อสร้างบ้านหรือใช้สอย ต้องเป็นบุคคลที่มีบ้านเลขที่
อยู่ในชุมชนและในตำบลเท่านั้น
2. ห้ามจำหน่ายไม้ทุกชนิดออกจากป่าชุมชน

3. การตัดไม้ทุกครั้งต้องแจ้งรายละเอียดให้คณะกรรมการหมู่บ้านทราบ
4. หากผู้ใดฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามคณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านหรือเจ้าหน้าที่ทางราชการสามารถจับกุมได้ทันที โดยที่ผู้ถูกจับกุมไม่มีสิทธิเรียกร้องใดๆ ทั้งสิ้น
5. อาณาเขตรอบหมู่บ้านระยะทางประมาณ 3 กิโลเมตรห้ามล่าสัตว์ (เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าทุกชนิด) เช่น บ้านหนองขาวกลาง
6. ห้ามล่าสัตว์ และจับปลาในเขตอนุรักษ์ของชุมชนโดยเด็ดขาด
7. ห้ามจับสัตว์น้ำโดยวิธีการ ขี้อตปลา ยาเบื้อ
8. ห้ามยิงสัตว์ป่าทุกชนิดไม่ว่าสัตว์ป่าเหล่านี้จะอยู่ในบริเวณใดก็ตาม เช่น ชะนี นกเงือก (นกกก) นกพญาไฟ ฯลฯ ตามความเชื่อของปะกาเกอญอ
9. ห้ามทะเลาะวิวาทยิงปืนในหมู่บ้าน และก่อความไม่สงบในหมู่บ้าน
10. การเผาไร่ทุกครั้งต้องมีแนวกันไฟอย่างชัดเจน และมีการควบคุมดูแลอย่างเคร่งครัด

4) กระบวนการและวิธีการดำเนินการแก้ไขปัญหาที่ดิน

ชุมชนห้วยปลิงมีการสร้างความเข้าใจร่วมกันกับสมาชิกในชุมชนถึงข้อจำกัดของการใช้ประโยชน์ที่ดินตามที่เป็นอยู่ และแนวทางที่วางไว้ร่วมกัน รวมทั้งยกระดับการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม และสภาพความเป็นอยู่ของพื้นที่ ด้วยวิธีการ ดังนี้

1. ประชุมเตรียมความพร้อมของชุมชนสร้างความเข้าใจ และแนวคิดร่วมกันก่อนการสำรวจพื้นที่
2. ตัวแทนชุมชนแต่ละชุมชนเข้าร่วมฝึกอบรมการใช้เครื่องมือ GPS และแผนที่ 1:4000
3. ชุมชนร่วมสำรวจการจัดการ และการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตป่าของชุมชน โดยแบ่งเป็นที่อยู่อาศัย พื้นที่ทำกิน (ไร่หมุนเวียน/ที่นา/ที่สวน) พื้นที่สาธารณะ (ห้วย/หนอง/คลอง/บึง/ป่าชุมชน/ป่าอนุรักษ์/ป่าพื้นที่เลี้ยงสัตว์)
4. จัดเวทีประชาคมในชุมชนเพื่อร่วมตรวจสอบข้อมูล ความถูกต้องของแผนที่ การจำแนกและการใช้ที่ดินของชุมชนแล้วส่งให้ฝ่ายข้อมูลเพื่อปรับแก้
5. สำรวจทุนเดิม และจัดเวทีจัดเวทีชุมชนร่วมทบทวนระบบจัดการที่ดิน น้ำ ป่า ของชุมชน
6. ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดเวทีประชาคมระดับตำบล เพื่อนำเสนอมาตรการจัดการที่ดินในเขตป่าของชุมชน ได้แก่
  - มาตรการของชุมชนในการจัดการดูแลมิให้มีการขยายพื้นที่ถือครอง และป้องกันมิให้เปลี่ยนการถือครองไปให้แก่บุคคลอื่น ที่จะนำที่ดินไปใช้ประโยชน์ผิดไปจากเป้าหมายเดิม
  - ระเบียบการจัดการดูแล รักษาและการอนุรักษ์พื้นที่ป่า และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ของชุมชน

7. ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคราชการร่วมคิด ตัดสินใจ นำเสนอแนวทาง และข้อเสนอการจัดการที่ดินในเขตป่า

จะเห็นได้ว่า ระบบสิทธิการถือครองที่ดิน เป็นหัวใจสำคัญของกลไกเชิงสถาบันภายในชุมชน ซึ่งมีลักษณะหลากหลายและซับซ้อน เพราะมีมิติที่เชื่อมโยงกันระหว่างการเข้าถึงสิทธิ และหน่วยงานของสิทธิ เพื่อกำหนดตัวผู้มีสิทธิ ในระดับการใช้ การจัดการ และระดับการควบคุมดูแล โดยโยงใยอยู่กับประเภทของพื้นที่ เช่น ไร่ ไร่เหล้า ป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย ป่าช้า ที่นา และสวน ภายใต้เงื่อนไขของหน่วยในการใช้สิทธิ เช่น ชุมชน ครอบครัว เครือญาติ และบุคคล รวมทั้งกลุ่มอื่นๆ ซึ่งชุมชนนั้นการใช้สิทธิได้ตั้งอยู่บนหลักการ การสร้างความยืดหยุ่นในการเข้าถึงทรัพยากร เพื่อประกันความมั่นคงทางด้านอาหาร การรักษาความยั่งยืนให้กับระบบนิเวศ และการสร้างความเป็นธรรมในชุมชน ในปัจจุบันการบังคับใช้สิทธิมีความซับซ้อนเพิ่มขึ้น เพราะแรงกดดันจากนโยบายของรัฐที่จำกัดพื้นที่ และลดรอบไร่หมุนเวียน การที่สิทธิของรัฐแทรกแซง การที่รัฐไม่ยอมรับสิทธิตามจารีตประเพณีของชุมชน ทำให้เกิดความไม่มั่นคงในการถือครองที่ดิน

นอกจากการควบคุมการใช้พื้นที่ให้อยู่ภายใต้หลักการของสิทธิการใช้แล้ว องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีบทบาทอย่างมากในการจัดการใช้พื้นที่ประเภทอื่นๆ ในพื้นที่ตำบลห้วยปูลิงชุมชน ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบล โครงการฟื้นฟูชีวิตและวัฒนธรรม และศูนย์อำนวยการต่อสู้เพื่อเอาชนะความยากจนด้านที่ดิน ได้มีการวางวัดพื้นที่ทุกหมู่บ้าน เพื่อกำหนดความชัดเจนของขอบเขตพื้นที่การใช้ที่ดิน โดยใช้แผนที่ 1: 4000 ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพยายามของชุมชนในการเสริมสร้างหลักประกัน เมื่อความยั่งยืนของระบบไร่หมุนเวียนตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักสิทธิการใช้มากกว่าสิทธิความเป็นเจ้าของ และทั้งหมดนี้แสดงอย่างชัดเจนว่าองค์กรชุมชนต้องการมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อจัดการใช้ทรัพยากร ซึ่งน่าจะเพิ่มหลักประกันความยั่งยืนของทรัพยากร หากชุมชนเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ ให้มีส่วนร่วมมากขึ้นในการวางแผนการจัดการทรัพยากรป่าไม้และการใช้ที่ดินอย่างจริงจัง

ผู้ประสานงาน นางพพิพรรณ มีบุญมาต โทร. 089-432-0566
ตำบลห้วยปูลิง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

9. ป่าชุมชนบ้านปี่ ตำบลหนองน อําเภอเชียงคํา จังหวัดพะเยา

1) ประวัติความเป็นมา และพัฒนาการของกลุ่ม

ประมาณ ปี พ.ศ.2509 ชาวบ้านปี่ ได้ประกอบอาชีพการทำเหมืองปูนขาว ซึ่งมีอยู่จำนวนมากในพื้นที่ภูเขาบ้านปี่ โดยชาวบ้านจะระเบิดหินปูนหรือขุดเอาหินปูนออกมา แล้วนำมาเผาที่ริมฝั่งน้ำปี่ ในปี

พ.ศ. 2525 รัฐบาลได้เปิดให้มีการสัมปทานหิน โดยบริษัทศิลาทอง จำกัด คนในชุมชนเห็นว่าอาจผลกระทบต่อคนในชุมชน ผู้นำชุมชนจึงร่วมกันร่างหนังสือขอระงับการสัมปทาน โดยยื่นเรื่องต่อนายอำเภอ แต่เรื่องได้เงียบหายไป ผู้นำชุมชนจึงเข้าไปร้องเรียนต่อผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงราย (สมัยนั้น) จึงได้ให้ชุมชนร่วมกันจัดเวทีประชุมในพื้นที่ เพื่อรับฟังความคิดเห็นชาวบ้าน จากการประชุมได้มีมติไม่เห็นด้วยและไม่ยินยอมให้มีการสัมปทานหินในพื้นที่ ทำให้ทางบริษัทศิลาทองต้องล้มเลิกการสัมปทานหินในพื้นที่ไป

ในขณะนั้นคนในชุมชนส่วนใหญ่ยังมีอาชีพทำปูนขาวขาย ซึ่งทำกันในบริเวณป่าใกล้หมู่บ้าน ทำให้มีการตัดไม้เป็นจำนวนมาก ป่าเริ่มลดน้อยลง เพราะส่วนใหญ่นำมาทำฟืนเผาปูนขาว ต่อมาในปี พ.ศ. 2529 ชุมชนได้หยุดทำปูนขาว ชาวบ้านหันไปทำอาชีพอื่น และจัดประชุมชาวบ้าน ซึ่งมีความเห็นร่วมกันว่าป่าไม้ลดน้อยลงมาก ชุมชนได้ร่วมกันอนุรักษ์ป่าบ้านปี้มาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ปี พ.ศ.2539 บ้านปี้ได้รับรางวัลพระราชทาน "ธงพิทักษ์ป่าเพื่อรักษาชีวิต" จากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ที่ได้ร่วมกันรักษาป่าอย่างจริงจัง ปี พ.ศ.2542 ป่าไม้จังหวัดได้เข้ามาสนับสนุนการทำแนวเขตป่าชุมชนบ้านปี้ และได้รับรางวัล "ป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน" ในการจัดการป่าชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้านได้ตั้งกฎกติกาในการควบคุมกันเอง เพื่อรักษาป่าผืนนี้ให้เป็นสมบัติของลูกหลานสืบไปภายหน้า

2) การบริหารจัดการกลุ่มป่าชุมชนบ้านปี้

2.1) คณะกรรมการกลุ่ม

คณะกรรมการของหมู่บ้านเป็นดูแลรักษาป่าบ้านปี้ โดยผู้ใหญ่บ้านปี้หมู่ 1 และหมู่ 10 เป็นแกนนำชาวบ้านในการดูแลรักษาป่าชุมชน ตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน 1 ชุด ที่มาจาก 2 หมู่ในบ้านปี้ จำนวน 34 คน มีนายบุญสืบ ใจดี เป็นประธาน

2.2) สมาชิก

ประกอบด้วย สมาชิกของ 2 หมู่ คือ บ้านปี้ หมู่ 1 และหมู่ 10 จำนวนประชากร 1,033 คน

2.3) บทบาทในการดำเนินงานของคณะกรรมการ

คือ ช่วยกันสอดส่อง ดูแล ควบคุมกฎระเบียบการรักษาป่าของชุมชนและประสานงบประมาณมาสนับสนุน การทำกิจกรรมในการรักษาป่าชุมชน

2.4) การจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

1. ความหลากหลายของทรัพยากรป่าชุมชนบ้านปี้ ภายหลังจากการยกเลิกการสัมปทานหินและชาวบ้านหันไปประกอบอาชีพอื่น ทางชุมชนได้ร่วมกันกำหนด

แนวเขตรักษาป่าชุมชน ทำให้สภาพป่าฟื้นตัว และมีความอุดมสมบูรณ์เพิ่มขึ้น ในบริเวณป่าชุมชน ประกอบไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ดังนี้ **ลำห้วย** ห้วยสา, ห้วยโป่ง **ต้นไม้** ไม้ประดู่, ไม้ไผ่, ไม้มะค่า, ไม้เต็ง, ไม้รัง, ไม้เหียง, ไม้สน, ไม้ตะแบก **อาหารจากป่า** หน่อไม้, เห็ด, ผักในป่า เช่น ผักหวาน ผักหนาม ผักขม ผักกูด ผักแว่น ผักกาดนา ผักเผ็ด ผักคราด มะนอยป่า บอนแก้ว บอนคำ ผักแคป่า มะเฒ่า ผักปุย่า **สัตว์ป่า** กระเจง, กระต่าย, หนู, เก้ง, หมูป่า, ลิง, กระรอก, กระแต, นกหลายชนิด แล่น (ตะกวด), พังพอน **สมุนไพร** มะเขือเครือ, ดีหมี, ดีงูว่า, ว่านหางจระเข้, บอระเพ็ด, จุ่มจะลิง, ต้นรางจืด, เครือเขาค่า, จะข่านแดง, ว่านปลาหมอ **สระน้ำบริเวณป่าชุมชน** ประกอบไปด้วยพันธุ์ปลาและพืชน้ำ เช่น ปลาจีน, ตะกาน้ำ, ปลานิล, ปลาช่อน, ปลาตะเพียน, ปลาหมอ

2. **พื้นที่ในการจัดการทรัพยากรชาติ** ชุมชนได้แบ่งพื้นที่ป่าชุมชน ออกเป็น 2 เขต คือ เขต 1 พื้นที่ป่าอนุรักษ์ จำนวน 650 ไร่ เขต 2 พื้นที่ป่าใช้สอย จำนวน ประมาณ 900 ไร่ ซึ่งการใช้ประโยชน์ชาวบ้านสามารถเข้าไปหาอาหาร และของป่ามากิน และขายเพื่อสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวได้ ใช้ไม้ในพื้นที่ป่าใช้สอย ในการสร้างประโยชน์ต่อชุมชนและส่วนร่วมได้ สามารถเข้าไปหาสมุนไพร จากป่า นำมาทำยารักษาโรคได้ ใช้น้ำเพื่อทำการเกษตร และเป็นแหล่งท่องเที่ยวของคนในชุมชน และภายนอกชุมชน

2.5) กฎระเบียบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

คณะกรรมการป่าชุมชนและราษฎรบ้านปี่มีมติออกกฎระเบียบที่ 1/ 2546 เกี่ยวกับการป้องกันป่าชุมชนไว้ ดังนี้

1. ห้ามมิให้บุคคล หรือหน่วยงานใดเข้าป่าชุมชน เพื่อจุดประสงค์ในการตัดไม้ เพื่อนำไปปลูกสร้างอาคารบ้านเรือน นำไปทำฟืน หรือเพื่อขาย หรือทำลาย ต้นไม้ตายซาก หรือ เผาทำลายพืชพันธุ์ไม้ นำออกซึ่งสมุนไพร กล้วยไม้ เกววัลย์ ยิงนก ตกปลา ล่าสัตว์ ดีผึ้ง ต่อแตนโดยเด็ดขาด
2. กรณีที่มีความจำเป็นต้องใช้ไม้ท่อดโทรมหมดสภาพยืนต้นมาใช้เพื่อการก่อสร้างอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างใดๆ อันเป็นสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน ต้องมีการแจ้งวัตถุประสงค์ และความจำเป็นต่อผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการประจำหมู่บ้าน คณะกรรมการป่าชุมชน ผู้ทรงคุณวุฒิ และที่ปรึกษาประจำหมู่บ้านพิจารณา และเสนอต่อที่ประชุมราษฎรทั้งสองหมู่บ้านให้ความเห็นชอบเป็นกรณีๆ ไป

3. กรณีมีความจำเป็นต้องใช้ไม้แห้ง กิ่งไม้แห้ง มาใช้ประโยชน์เพื่อการศึกษา ศาสนา การประชุมสัมมนา หรือการเผาศพ ต้องมีการแจ้งต่อผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการ ป่าชุมชนล่วงหน้าเพื่อพิจารณาตามเห็นสมควร และความจำเป็นทุกครั้ง
4. กรณีความผิดเกี่ยวกับป่าชุมชนที่ประชุมใหญ่มีมติกำหนดบทลงโทษไว้ดังต่อไปนี้
  - 4.1 การลักลอบล่าสัตว์ทุกชนิดในป่าชุมชน หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกลงโทษโดยการปรับขั้นต่ำ 1,000 บาท และริบของกลางที่ใช้ในการกระทำผิด ไม่ว่ากรณีใดๆ
  - 4.2 การลักลอบจับสัตว์น้ำในป่าชุมชนโดยการใช้ยาเบื่อ ใช้กระแสไฟฟ้าช็อต กั้นน้ำ และวิดน้ำเพื่อหาสัตว์น้ำ หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกลงโทษโดยการปรับขั้นต่ำ 500 บาท และริบของกลางที่ใช้ในการกระทำผิด พร้อมกับส่งตัวให้เจ้าหน้าที่ดำเนินคดี
  - 4.3 การลักลอบตัดไม้ ทำลายต้นไม้มิให้ตายซาก เผาทำลายพืชพันธุ์ไม้ ตัดเถาวัลย์เก็บพืชสมุนไพร หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกลงโทษโดยการปรับขั้นต่ำ 1,000 บาท และริบของกลางที่ใช้ในการกระทำผิด พร้อมกับส่งตัวให้เจ้าหน้าที่ดำเนินคดี
  - 4.4 การลักลอบตีผึ้ง ต่อ แตน ผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับขั้นต่ำ 1,000 บาท/รัง
  - 4.5 การบุกรุกเขตป่าชุมชน หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกลงโทษโดยการปรับตั้งแต่ 1,000 บาทขึ้นไป พร้อมกับส่งตัวให้เจ้าหน้าที่ดำเนินคดี อีกทั้งให้คืนพื้นที่ที่ถูกบุกรุก และถอยกลับมาทำกินอยู่ในพื้นที่ของตนเองที่ครอบครอง อยู่เดิม โดยไม่มีข้อแม้ใดๆ
5. กรณีมีผู้พบเห็นการกระทำผิด หรือฝ่าฝืนกฎระเบียบตามข้อมติที่ประชุม ที่ 1 / 2546 ของบุคคลหรือหน่วยงานใดก็ตาม ผู้ที่มาแจ้งไม่ว่าจะเป็นคนในหมู่บ้าน หรือคนในหมู่บ้านใกล้เคียงที่มาแจ้งต่อผู้นำหมู่บ้าน หรือคณะกรรมการ ไม่ว่าทางลับหรือเปิดเผย จะได้รับค่าตอบแทนเป็นเงินสินบนในอัตราร้อยละ 40 ของเงินค่าปรับต่อเมื่อเรื่องนั้นๆ ได้ยุติแล้ว และให้ผู้รับแจ้งปกปิดรายชื่อ ผู้ที่มาแจ้งไว้เป็นความลับทุกครั้ง

3) การดำเนินกิจกรรมที่ผ่านมาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

3.1) อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ

มีการประชุมทำความเข้าใจร่วมกับชุมชนในการทำป่าชุมชน เดินสำรวจสภาพป่า

เพื่อจัดทำป่าชุมชน ทำแนวเขตป่าชุมชน กำหนดกฎระเบียบในการรักษาป่า
กันแนวเขตป่าชุมชน ทำแนวกันไฟสำรวจ และตรวจป่า เป็นต้น

3.2) สร้างจิตสำนึก

ได้แก่ เลี้ยงผีขุนน้ำ บวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ เดินสำรวจป่า พัฒนาและดูแลบริเวณ
ธรรมชาติของชุมชน

3.3) การพัฒนาศักยภาพของคณะกรรมการ และสมาชิก

อบรม "การรักษาป่า" กับสำนักงานป่าไม้จังหวัด การอบรมในการใช้เครื่องมือ
จี พี เอส ในการสำรวจแนวเขตป่าชุมชน การติดตามสถานการณ์ทางนโยบาย
ร่วมกับเครือข่ายระดับจังหวัด และระดับภาค

3.4) ทัศนคติและประชาสัมพันธ์

ได้แก่ สารคดี การรักษาป่า ประชาสัมพันธ์การรักษาป่าชุมชนไปยังพื้นที่รอบๆ
และร่วมทำวิทยานิพนธ์ของนักศึกษา

4) หน่วยงานหรือองค์กรที่ให้การสนับสนุนการดำเนินงาน

- 4.1) สำนักงานป่าไม้จังหวัดพะเยา สนับสนุนกันทำแนวเขตป่า และด้านความรู้
- 4.2) สภาตำบล /เทศบาล สนับสนุนงบประมาณ
- 4.3) องค์กรพัฒนาเอกชน การจัดอบรมให้ความรู้ และข้อมูลข่าวสาร

5) ผลที่เกิดขึ้นจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

5.1) กระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

เกิดการรวมกลุ่ม ในการแก้ไขปัญหาวิกฤติในพื้นที่ ทำให้เกิดการรวมตัวต่อต้าน
นายทุนที่เข้ามาสัมปทานหินโดยการระดมรายชื่อคนในพื้นที่ขอยกเลิก
การสัมปทานหิน คนในชุมชนตระหนักและเกิดจิตสำนึกในการรักษาป่า
เกิดการวางแผนร่วมกับหน่วยงานของรัฐ ในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

5.2) ผู้นำ

มีความเข้มแข็ง และสามารถสร้างความร่วมมือระหว่างคนในชุมชนให้ร่วมกัน
อนุรักษ์ป่าชุมชน และประสานความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้การ
สนับสนุนในการจัดการป่าชุมชน

5.3) ได้เรียนรู้เทคนิค ที่ทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม

เช่น การระดมรายชื่อ เพื่อเรียกร้อง สิทธิชุมชนและปกป้อง ดูแลและรักษา

ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน การประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนสร้างความร่วมมือระหว่างชุมชนที่มีพื้นที่ติดป่าการประสานงานความร่วมมือระหว่างคนในชุมชนและหน่วยงานภายนอก มาให้การสนับสนุนกิจกรรมการรักษาป่าชุมชน จัดกิจกรรมและการประยุกต์ พิธีกรรมทางศาสนา เข้ามาดูแลรักษาป่าเพื่อให้คนในชุมชนเกิดความตระหนัก เกิดจิตสำนึก เกิดความรักและหวงแหนป่า

5.4) ระบบนิเวศ

ป่าพื้นสภาพเกิดความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น ปริมาณน้ำมีมากขึ้นปลาพื้นเมืองและพืชน้ำกลับคืนมาอาหารในป่าชุมชนมีเพิ่มมากขึ้น

5.5) วิถีชีวิตของชาวบ้าน

ทำให้ชุมชนได้มีอาหารจากป่ามากขึ้น สามารถประหยัดค่าใช้จ่ายและสร้างรายได้ให้กับครอบครัว ป่าพื้นตัวมีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น

5.6) ผลต่อกลุ่ม

ทำให้กลุ่มได้รับรางวัล พระราชทาน "ธงพิทักษ์ป่าเพื่อรักษาชีวิต" และรางวัล "ป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน" ได้รับการยอมรับจากคนภายในและภายนอกชุมชน กลุ่มเยาวชนเข้ามาเดินป่า

5.7) บทเรียนของชุมชนต่อสังคม

ได้รับการยอมรับจากคนภายใน และภายนอกชุมชน เป็นพี่เลี้ยงในการจัดการป่าชุมชนสำหรับพื้นที่ข้างเคียง เป็นแหล่งเรียนรู้ของเด็ก และเยาวชน คนภายในและภายนอกชุมชน

จากการทำงานของคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปี ได้มีปัญหาและอุปสรรคในการทำงานในด้านคนต่างพื้นที่เข้ามาลักลอบ ตัดไม้ในพื้นที่ป่า พื้นที่แนวเขตอุทยานทับซ้อนกับพื้นที่ป่าชุมชนของหมู่บ้านซึ่งได้มีมาก่อนการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ ซึ่งชุมชนได้กำหนดเป็นแนวทางการทำงานในอนาคตว่าจะขยายแนวคิดเรื่องการรักษาป่าไปยังพื้นที่อื่นๆ ประสานความร่วมมือกับเครือข่ายป่าชุมชนระดับจังหวัดและระดับภาค เพื่อติดตามความเคลื่อนไหว พบปะป่าชุมชน ขอรับการสนับสนุนด้านข้อมูลข่าวสารในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และจัดทำแนวเขตป่าชุมชนโดยใช้เครื่องมือที่เป็นสากลเพิ่มขึ้น เพื่อให้การทำงานของด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชนขยายขอบเขตที่กว้างขวางออกไป

กลุ่ม “รักษาป่าบ้านป่า” หมู่ 1 ตำบลเวียง อําเภอเชียงคํา จังหวัดพะเยา
ผู้ประสานงาน นางเกศพัฒน์ มโนวงศ์ โทร. 089-855-1476

10. เครือข่ายเกษตรบนพื้นที่สูงบ้านม้งป่าไผ่ ตำบลแม่วิน อําเภอแม่อํา จังหวัดเชียงใหม่

1) ประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านป่าไผ่

ในอดีต ชาวบ้านป่าไผ่ ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณดอยม่อนยะ ซึ่งมีการอพยพย้ายถิ่นที่อยู่มานับ 20 ครั้ง นับตั้งแต่อพยพมาจากจีน ก่อนที่จะย้ายเข้ามาในประเทศไทย ผ่านทาง อ.ปาย จ.แม่ฮ่องสอน จากนั้นก็ย้ายไปที่ห้วยโป่งสมิต และขุนวาง ช่วงอยู่ที่ขุนวางได้เริ่มมีการทำนา และได้ย้ายมาอยู่ที่ บ้านพุย ต.แม่ตีก อ.แม่แจ่ม แต่ผลผลิตมีคุณภาพไม่ดี เลยต้องย้ายมาอยู่บ้านม่อนยะใต้ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่เนื่องจากบ้านม่อนยะใต้ตั้งอยู่ในพื้นที่สูงประมาณ 1,200-1,300 เมตร จากระดับน้ำทะเล ซึ่งมีลำห้วยสายเล็ก ๆ ไหลผ่านหมู่บ้านซึ่งไม่เพียงพอกับความต้องการ ทำให้เกิดปัญหาขาดแคลนน้ำ ในบางช่วง ดังนั้นกลุ่มคนในตระกูลแซ้ว (ซึ่งแยกเป็นแซ้วง แลว้าง และแซ้วะ) ประมาณ 3 หลังคาเรือน ภายใต้การนำของนายเซา (โซ) แลว้าง ซึ่งเป็นผู้นำธรรมชาติที่ชาวบ้านเคารพนับถือ จึงย้ายมาอยู่ที่บ้านป่าไผ่ ในปี 2531 และในปี 2532 คนแซ้วเดียวกันจากบ้านม่อนยะใต้ ได้ย้ายตามมาอีกประมาณ 14 หลังคาเรือน ทั้งนี้เพราะเห็นว่า พื้นที่นี้มีทั้งแหล่งน้ำ และที่ทำกินเพียงพอ

ในปี 2535 ตั้งชื่อบ้านป่าไผ่อย่างเป็นทางการ มีผู้นำคือ นายเซา แลว้าง ปัจจุบันบ้านป่าไผ่ เป็นหนึ่งในกลุ่มบ้านจาก 6 กลุ่มบ้าน (ม่อนยะเหนือ ม่อนยะใต้ ม่อนยะกลาง ม่อนยะใหม่ ห้วยเย็น ป่าไผ่) ในหมู่ที่ 13 ต.แม่วิน อ.แม่อํา จ.เชียงใหม่ ปัจจุบันมีนาย หยี่ แลว้าง เป็นผู้ใหญ่บ้าน มีประชากร ประมาณ 23 ครอบครัว 158 คน

2) ลักษณะทางกายภาพ

บ้านป่าไผ่ อยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ 70 กิโลเมตร ไปตามเส้นทางเชียงใหม่ - แม่อํา - ขุนวิน - แม่แสบ ตั้งอยู่ที่ระดับความสูงประมาณ 1,080 เมตรจากระดับน้ำทะเล มีพื้นที่ตั้งชุมชนประมาณ 27 ไร่ เป็นพื้นที่ทำกิน 521 ไร่ เป็นป่าใช้สอย 700 ไร่ และป่าอนุรักษ์ 1,300 ไร่ พื้นที่ล้อมรอบด้วยดอยสำคัญ 5 ดอย ได้แก่ ดอยม่อนยะ ดอยกัวไผ่ ดอยต้นน้ำ ดอยเสาหิน และดอยโป่งเกี้ยว ซึ่งดอยเหล่านี้เป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำลำธาร คือห้วยแม่เตียน ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาที่ยาวที่สุดของน้ำแม่อํา

ที่ตั้งหมู่บ้านป่าไผ่ เป็นเนินเขาไม่สูงมากนัก ลาดเอียงไปทางทิศตะวันออก ติดกับห้วยขุนแม่เตียน ซึ่งไหลจากป่าในเขตม่อนยะใต้ และเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของบ้านป่าไผ่ ทิศตะวันตก มีแม่น้ำซึ่งมีต้นกำเนิดจากป่าในเขตม่อนยะเหนือไหลผ่าน ถัดออกไปเป็นแนวเขาซึ่งเป็นเขตป่าชุมชนของหมู่บ้าน ลักษณะป่าบริเวณรอบหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นป่าไผ่พื้นตัว ซึ่งเดิมเคยเป็นพื้นที่สำหรับทำข้าวไร่มาก่อน พื้นที่ห่างจากหมู่บ้านออกไป บางส่วนเป็นป่าเต็งรัง ส่วนพื้นที่ระดับสูงกว่า 1,200 เมตรจากระดับน้ำทะเล เป็นป่าดิบแล้ง และป่าดิบชื้น ส่วนหนึ่งเป็นป่าสนที่ปลูกโดยกองอนุรักษ์ต้นไม้ กรมป่าไม้ เพื่อฟื้นฟูป่าในเขตที่มีการปลูกผืนมาก่อน

พื้นที่ทำกินเดิม บางส่วนอยู่ในเขตบ้านม่อนยะใต้ พื้นที่ทำกินส่วนใหญ่ทั้งสวนและไร่ อยู่ห่างจากหมู่บ้านระยะทางไม่เกิน 3-5 กิโลเมตร ลักษณะดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย ในพื้นที่ต้นน้ำลักษณะของดินจะเป็นดินร่วนที่มีอินทรีย์วัตถุสูง มีความอุ้มน้ำได้ดี

3) พัฒนาการเกษตรของชุมชน

ช่วงที่ 1 : ผืน ชาวบ้านป่าไผ่ปลูกผืนเฉลี่ยประมาณ 3-4 ไร่ต่อครอบครัว เศรษฐกิจที่ได้รับจากการสนับสนุนจากรัฐโดยมีการเรียกเก็บภาษีผืนประมาณ 1 ใน 3 ของรายได้หรือผลผลิต ทั้งที่เป็นตัวเงินและผลผลิตผืนจากชาวบ้านที่ปลูกจนกระทั่งรัฐบาลไทยได้รับการกดดันจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก ผืนจึงกลายเป็นพืชเสพติดที่ผิดกฎหมาย และรัฐบาลไทยได้เริ่มดำเนินการเกี่ยวกับการปราบปรามและลดพืชเสพติดมาตั้งแต่ ปี 2498 โดยกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน

ในปี 2508 - 2509 องค์การสหประชาชาติได้เข้ามาดำเนินการสำรวจพื้นที่ปลูกผืน และจัดทำแผนดำเนินงานควบคุมการนำเข้าในทางที่ผิดประเทศไทย โดยมีการลงนามร่วมกับรัฐบาลไทยในปี 2514 และในปี 2525 มีมติ ครม. ให้ลดเลิกการปลูกผืน มีการปราบปรามและทำลายพื้นที่ปลูกผืน พร้อมกับการวิจัยและส่งเสริมให้มีการปลูกพืชทดแทน หน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญ คือ กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน กองอนุรักษ์ต้นน้ำกรมป่าไม้และโครงการหลวงพัฒนาชาวเขา

ปัจจุบันพื้นที่ที่เคยมีการปลูกผืนบนดอยม่อนยะ ส่วนหนึ่งกลายเป็นป่าสน ซึ่งกองอนุรักษ์ต้นน้ำกรมป่าไม้ได้เข้ามาปลูกป่าทดแทนในปี 2529-2530 และป่าธรรมชาติทั้งป่าดิบและป่าเต็งรังส่วนหนึ่งก็ได้ฟื้นตัวขึ้นมาใหม่และถูกจำแนกเป็นพื้นที่ป่าชุมชนอนุรักษ์และป่าชุมชนใช้สอยของชาวบ้าน

ช่วงที่ 2 : กะหล่ำปลี ปี 2518 กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกกะหล่ำปลีแทนการปลูกผืน ปัญหาที่ตามมา คือ การใช้ดินที่มากเกินไป 1 ปี ชาวบ้านจะไ้ที่ดินปลูกถึง 3-4 ครั้ง เกิดการใช้สารเคมี แล้วชะล้างลงแม่น้ำลำธาร ปี 2521 จึงได้มีหน่วยงานเข้ามาส่งเสริมให้ปลูกพืชอย่างอื่นร่วมด้วย

ช่วงที่ 3 : ไม้ผลและพืชผักต่างๆ

โครงการหลวงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการส่งเสริมพืชพาดินจากต่างประเทศ ทั้งไม้ดอก ไม้ผลและพืชผักต่าง ๆ ได้แก่ บ๊วย สาลี่ พลับ ท้อ มะม่วง พริกยักษ์ หอมญี่ปุ่น สาลี่ ผักกาดแก้ว ผักกาดหอม ผักกาดขาว และกะหล่ำปลี เป็นต้น

ปี 2534-2535 ชาวบ้านป่าไผ่ ได้เลิกปลูกกะหล่ำปลี เพราะส่งผลกระทบต่อผลผลิตมากกว่าพืชชนิดอื่น ทั้งในด้านสุขภาพของผู้ปลูก ปัญหาคุณภาพดินและปัญหาสารเคมี จึงหันมาปลูกไม้ผลแทนโดยจะปลูกไม้ผล หลายชนิดในแปลงเดียวกัน ในขณะที่ไม้ผลอยู่ระหว่างการเติบโตยังไม่ได้ผลผลิตก็สามารถเพาะปลูก พืชผักอื่นอีกหลากหลายชนิดในแปลงนั้น ด้วยเพื่อใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพ และเพื่อป้องกัน ความเสี่ยงด้านรายได้ทั้งในเรื่องราคาและผลผลิตด้วย

4) ระบบการผลิตในปัจจุบัน

- 4.1) **ข้าวไร่** โดยทั่วไปจะใช้พื้นที่ปลูกครอบครัวละ 3-4 ไร่ต่อปี โดยใช้เมล็ดพันธุ์ประมาณ 1-1.5 ถังต่อไร่ ผลผลิตที่ได้ ถ้าเป็นข้าวเจ้า จะได้ไร่ละ 50-100 ถัง ข้าวเหนียว ไร่ละ 60-110 ถัง มีการใช้ปุ๋ยเคมีสูตร 16-20-0 ประมาณ 2 กระสอบต่อไร่ ราคากระสอบละ 350 บาท
- 4.2) **ข้าวโพด** ปลูกไว้เพื่อบริโภคและเลี้ยงสัตว์ โดยจะใช้พื้นที่ครอบครัวละ 2 ไร่ สำหรับไว้บริโภคใช้เมล็ดพันธุ์ประมาณ 3 ลิตร การปลูกข้าวโพดไว้เลี้ยงสัตว์ เช่น หมู ไก่ ชาวบ้านจะใช้พื้นที่ 3-4 ไร่ต่อครอบครัว ใช้เมล็ดพันธุ์ 1/2-1 ถัง ผลผลิตที่จะได้ประมาณไร่ละ 10-20 กระสอบปุ๋ย มีการใช้ปุ๋ยเคมี สูตร 15-15-25 ไร่ละ 1 กระสอบ ราคากระสอบละ 480 บาท
- 4.3) **กัญชง** ในไร่ข้าวโพดจะปลูกต้นกัญชง ประมาณ 2 งาน เพื่อนำใยของต้นกัญชง มาทอผ้าใยกัญชงสำหรับใส่ในงานพิธีสำคัญของชาวม้ง เช่น งานแต่งงาน งานศพ สำหรับงานศพญาติพี่น้องต้องหาเสื้อผ้าที่ทำจากใยกัญชงเท่านั้น เพื่อแต่งตัว ให้คนตายเพราะเชื่อว่า เมื่อตายไปจะสามารถกลับไปหาบรรพบุรุษได้ โดยใช้ ผ้ากัญชงเป็นสื่อ
- 4.4) **พืชผัก** ชาวบ้านส่วนใหญ่จะปลูกพืชผักสวนครัวไว้หลังบ้าน เช่น พริก ข่า ตะไคร้ โหระพา กะเพรา ฯลฯ และจะปลูกผักเศรษฐกิจไว้ขาย เช่น ผักสลัดแก้ว ผักกาดขาวปลี กะหล่ำปลี พริกยักษ์ หอมญี่ปุ่น ผักสาลี่ เฉลี่ยรายได้อยู่ที่ 10,000-30,000 บาทต่อปี การปลูกผักจะมีการใช้ปุ๋ยเคมี ไร่ละ 2-4 กระสอบ

ราคากระสอบละ 420 บาท ผสมกับมูลไก่ ไโร้ละ 2 กระสอบ ราคากระสอบละ 200 บาท และใช้ยาฆ่าแมลงมากในช่วงเดือนมีนาคม - กันยายน คิดเป็นตัวเงินไโร้ละ 1,500 -2,000 บาท

4.5) ไม้ดอก ปลูกดอกไม้ไว้ขาย ได้แก่ ดอกลิลลี่ แกรนดิโอลิส ฟีลื้อ สแตติล ซึ่งจะมีการใช้ปุ๋ย สูตร 15-15-15 ราคากระสอบละ 450 บาท

4.6) สวนไม้ผลเมืองหนาว ไม้ผลที่ปลูกได้รับการส่งเสริมจาก "โครงการหลวง" ได้แก่ สาลี่ บ๊วย พลัม ท้อ พลัม รายได้จากการขายจะอยู่ที่ 3,000-5,000 บาทต่อปี ซึ่งสามารถปลูกรวมในแปลงเดียวกันได้ ไม้ผลเมืองหนาวส่วนใหญ่จะปลูกต้นสต็อกไว้ก่อน ซึ่งจะเป็นพันธุ์พื้นเมือง เมื่ออายุได้ 1-2 ปี จึงค่อยหาพันธุ์ดี มาต่อกิ่งหรือเสียบยอด

4.7) การเลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านทุกครอบครัวจะเลี้ยงสัตว์ไว้สำหรับบริโภค และทำพิธีกรรม ได้แก่ หมู ไก่ ชาวมังจะใช้ไก่พันธุ์พื้นบ้านที่เลี้ยงไว้เอง สำหรับทำพิธีเลี้ยงผี ขึ้นปีใหม่ ฯลฯ ไก่กระดูกดำต้มกับสมุนไพรเพื่อรักษาอาการเจ็บไข้ได้ป่วย ปวดเคล็ดขัดยอก กระดูกหัก ฯลฯ เลี้ยงปลา เช่น ปลาดุก ปลานิล ไว้สำหรับบริโภคภายในครัวเรือน

5) การถือครองที่ดิน

พื้นที่บ้านป่าไผ่ - ม่อนยะ อยู่เขตป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้ไม่มีเอกสารสิทธิในที่ดินทำกิน อีกทั้งอยู่ในเขตรับผิดชอบของโครงการหลวงศูนย์แม่แฮ ทำให้ระบบการผลิตของชาวบ้านต้องพึ่งพิงกับโครงการหลวงเป็นหลัก

ผู้ประสานงาน นางสมเกียรติ ใจงาม โทร. 089-431-7124

หมู่ 13 ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่

2.2 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน ภาคเหนือตอนล่าง

โดย นางสาวสิริกร บุญสังข์*

ภาพรวมของภาคเหนือตอนล่าง

ภาคเหนือตอนล่างมีพื้นที่ครอบคลุม 7 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดกำแพงเพชร สุโขทัย พิษณุโลก เพชรบูรณ์ พิจิตร ตาก และอุตรดิตถ์ มีพื้นที่ จำนวนประชากร และเขตการปกครองดังตาราง

จังหวัด	จำนวนพื้นที่ ตร.กม.	ประชากร (ปี 2549)	อำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน	เทศบาล	อบต.
กำแพงเพชร	8,607.49	742,256	11	78	947	12	77
ตาก	16,406.65	539,446	9	63	548	13	57
พิจิตร	4,531	569,218	12	89	886	18	86
พิษณุโลก	10,815.85	860,516	9	93	1,039	13	90
เพชรบูรณ์	12,668.42	1,025,204	11	117	1,405	16	111
สุโขทัย	6,596.09	622,214	9	86	843	13	77
อุตรดิตถ์	7,838.59	475,685	9	67	603	16	64
รวมทั้งสิ้น	67,464.09		70	593	6,271	101	562

หมายเหตุ ข้อมูล ณ ปี พ.ศ.2550

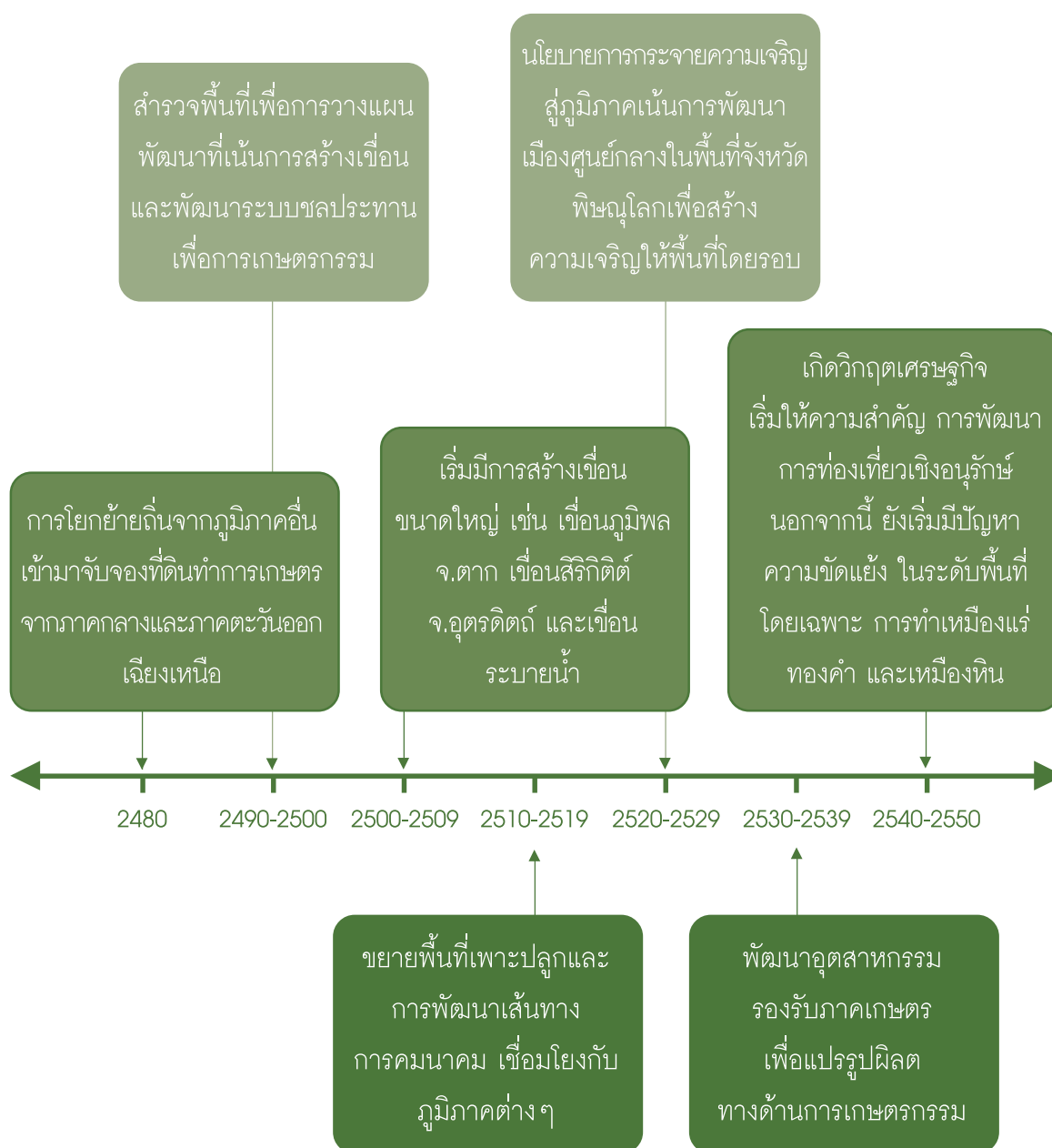
โดยภาพรวมลักษณะภูมิประเทศภาคเหนือตอนล่างมีความหลากหลายในตัวเอง ด้านข้างซ้ายและขวา และด้านบนเป็นเทือกเขาสูงที่ต่อเนื่องมาจากภาคเหนือ เป็นแหล่งต้นน้ำสายเล็กๆ ที่ไหลลงมารวมกับแม่น้ำสายใหญ่ ที่ไหลผ่านตรงกลางของพื้นที่ภาค พื้นที่ตรงกลางภาคเป็นเขตที่ราบมีทั้งที่เป็นพื้นที่น้ำท่วมตลอดปี น้ำท่วมเฉพาะฤดูน้ำหลาก พื้นที่ภาคเหนือตอนล่าง จึงเป็น **"พื้นที่ชุ่มน้ำ"****

* เจ้าหน้าที่สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

** พื้นที่ชุ่มน้ำ หมายถึง สภาพแวดล้อมที่อยู่ ณ บริเวณ "เขตเชื่อมต่อระหว่างระบบนิเวศบนบกกับระบบนิเวศพื้นน้ำซึ่งมีผลให้เกิดระบบนิเวศเฉพาะตัวที่แตกต่างระบบนิเวศทั้งสองอย่างเห็นได้ชัดเจน พื้นที่ชุ่มน้ำเป็นบริเวณที่มีการเพิ่มขยายพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตพื้นดินมากที่สุดเป็นถิ่นอาศัยของสิ่งที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง หรือพื้นที่ชุ่มน้ำ หมายถึง พื้นที่ที่ถูกท่วมขังหรือพื้นที่ที่อิ่มตัวด้วยน้ำผิวดินหรือน้ำใต้ดิน และมีความบ่อยและมีช่วงเวลานานพอและสนับสนุนพืชพรรณและสิ่งมีชีวิตชนิดที่ปรับตัว ให้เข้ากับพื้นที่ที่น้ำให้สามารถเจริญเติบโตได้ภายใต้สภาวะปกติ พื้นที่ชุ่มน้ำ หมายรวมถึงที่ลุ่มชื้นแฉะ หนองน้ำบึง ราบ พนุและพื้นที่ชุ่มน้ำและอื่นๆ ในลักษณะเดียวกัน"

ที่มีความสำคัญระดับประเทศ และชุมชนพื้นที่ของภาคเหนือตอนล่าง มีลักษณะคล้ายแอ่งกระทะที่ด้านบน ซ้ายและขวามีความสูง ด้านล่างของภาคสูงกว่าพื้นที่ตรงกลางภาค ลักษณะเช่นนี้ทำให้พื้นที่บางส่วนของภาค มีน้ำท่วมหลายเดือนในรอบปี และการมีแม่น้ำสายหลักจากทางภาคเหนือไหลผ่าน ทำให้เกิดการตกตะกอน ของชีวมวลสารตามทีราบลุ่มแม่น้ำทำให้ภาคเหนือตอนล่างมีความสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำใต้ดินขนาดใหญ่ ที่เก็บกักน้ำไว้ใต้ดินจำนวนมาก และมีความหลากหลายของพืชพรรณต่าง ๆ*

การเปลี่ยนแปลงของภาคเหนือตอนล่างในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา

* อาจารย์สมบัติ เทสกุล . กรณีศึกษารูปแบบการจัดการทรัพยากร วิถีชีวิตชุมชนที่สอดคล้องกับระบบนิเวศ

การเปลี่ยนแปลงของภาคเหนือตอนล่าง

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่าง ในช่วงปี พ.ศ.2460-2480 มีชาวลาวโฉบจากราชบุรี และนครปฐม อพยพเข้ามาบุกเบิกที่ทำมาหากินในบริเวณจังหวัดพิษณุโลก และกระจายตัวไปอยู่บริเวณต่างๆ สาเหตุที่มีการอพยพมาอย่างกว้างขวางเนื่องมาจากมีการเปิดเส้นทางรถไฟสายเหนือ ทำให้การเดินทางสะดวกและเส้นทางรถไฟทำให้เกิดการขยายตัวของหมู่บ้านและเมืองตามเส้นทางการเดินทาง

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตของคนในชุมชนเริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่เมื่อประมาณปี พ.ศ.2497 เมื่อธนาคารโลกและรัฐบาลมีการสำรวจพื้นที่ภาคเหนือตอนล่างพบว่าพื้นที่ภาคเหนือตอนล่างมีศักยภาพสูงมากเรื่องของการเกษตรจึงมีการพัฒนาระบบชลประทานจึงมีการสร้างเขื่อน สร้างประตูกันน้ำ ในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่าง นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504) เป็นต้นมา ซึ่งพื้นที่ภาคเหนือตอนล่างได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐเริ่มจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น สะพาน ถนน เขื่อนกักน้ำขนาดใหญ่ มีการพัฒนาระบบชลประทาน นอกจากนี้ยังมีการค้นพบแหล่งน้ำใต้ดินขนาดใหญ่ที่จังหวัดสุโขทัย กำแพงเพชร จึงมีการเจาะน้ำบาดาลนำมาใช้เพื่อการเกษตร ส่งผลทำให้เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งผลกระทบจากการสร้างเขื่อนภาคกลางทำให้ชาวบ้านอพยพมาทำมาหากินในพื้นที่มากขึ้น ทำให้เกิดความขัดแย้งเพราะเกิดการจับจองที่ดินทำกิน เมื่อประมาณ พ.ศ.2510 มีรายงานขององค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) เกี่ยวกับตำบลทุ่งสาร มีกรมประชาสงเคราะห์เข้ามาจัดการปัญหาในด้านการจัดการที่ดิน

ทั้งนี้เนื่องจากภาคเหนือตอนล่างมีการพัฒนาระบบชลประทานทั้งจากการสร้างเขื่อนและมีการนำน้ำบาดาลมาใช้เพื่อการเกษตร ทำให้มีขยายขยายพื้นที่เพาะปลูกโดยเฉพาะพืชเชิงพาณิชย์อย่างรวดเร็วโดยในช่วงแรกมีข้าวเป็นหลัก มีการปรับเปลี่ยนเป็นการปลูกพืชไร่ควบคู่กันและมีการขยายตัวของพืชไร่อย่างกว้างขวาง เช่น ข้าวโพด อ้อย ฝ้าย มันสำปะหลัง ถั่วเหลือง และมีการใช้เทคโนโลยีทางการเกษตรและเครื่องทุ่นแรงเข้ามาช่วย เช่น รถไถ บัญ ยางพาราแมลง โดยมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วหลังปี พ.ศ.2520 และในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา มีเกษตรกรจากกรุงเทพฯ (ปทุมธานี) มาซื้อที่ดินจากชาวบ้านเพื่อทำสวนส้ม รายได้ดี ไร่รวย ทำให้มีส้มกำแพงเพชรเกิดขึ้น ส่งผลให้ชาวบ้านที่อยู่ดั้งเดิมเริ่มหันมาปลูกส้ม แต่ทำบนฐานไม่มีความรู้ ขาดความรู้เรื่องการดูแล รัฐบาลส่งเสริมมีการปล่อยสินเชื่อสนับสนุนเกษตรกรเพื่อปลูกส้ม ทำให้ชาวบ้านหันมาปลูกส้ม แต่ให้ผลผลิตคุณภาพต่ำและราคาตกต่ำ ทำให้แต่ละครอบครัวมีหนี้สินตกครอบครัวละประมาณล้านบาท และชาวบ้านมีปัญหาเรื่องสุขภาพ ลักษณะวิถีชีวิตของหมู่บ้านเปลี่ยนไป คนอยู่ในที่ดินทำสวน ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนน้อยลง*

* รศ.พัฒนา ราชวงศ์ จากการบรรยาย “โลกร้อน ภัยพิบัติแนวโน้มและทางออกของชุมชนในภาคเหนือตอนล่าง” เมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม 2550 ณ โรงแรมเทพมหานคร อ.เมือง จ.พิษณุโลก

สำหรับสถานการณ์ทางด้านทรัพยากรป่าไม้ จากสถิติเกี่ยวกับป่าไม้พบว่า พื้นที่ป่าของภาคเหนือตอนล่าง มีพื้นที่ป่าไม้ร้อยละ 60.5 ของพื้นที่ จังหวัดที่มีป่ามากที่สุดได้แก่ จังหวัดเพชรบูรณ์ และกำแพงเพชร รองลงมาคือ อุตรดิตถ์ พิษณุโลก (ภาคที่จัดโดยราชการ) พื้นที่ป่ามีการลดลงอย่างต่อเนื่อง นับจากปี พ.ศ.2504 มีป่าเหลือเพียงร้อยละ 25.7 จนกระทั่งปี พ.ศ.2546 จังหวัดพิษณุโลก มีพื้นที่ป่าเหลือเพียงร้อยละ 22 ของพื้นที่ทั้งหมด โดยเฉพาะจังหวัดพิจิตร มีพื้นที่ป่าเหลือไม่ถึงร้อยละ 1

วิถีชีวิตชุมชนคนเหนือล่าง

คนภาคเหนือตอนล่างเป็นคนพื้นถิ่นเดิมร่วมสมัยมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ที่เหลือในพื้นที่มีจำนวนน้อยมาก ทั้งนี้ผลพวงจากการอพยพของคนจากภาคกลางและภาคอีสาน และกลุ่มคนสุดท้ายคือคนจีนโพ้นทะเลที่เคลื่อนย้ายตามการค้าข้าวและพืชผลการเกษตรตามเส้นทางแม่น้ำ ซึ่งทำให้เกิดการผสมกลมกลืนกันของกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาดังกล่าว ทำให้ไม่สามารถแยกแยะวัฒนธรรมของคนแต่ละกลุ่มออกจากกันได้อย่างชัดเจน แต่ละกลุ่มมีเครือข่ายโครงสร้างเครือญาติที่กระจายไปตามพื้นที่ต่างๆ ทั้งทั้งภาค ขณะเดียวกัน การเชื่อมโยงเครือข่ายกับพื้นที่ดั้งเดิมของแต่ละกลุ่มก็ยังคงดำเนินต่อไป เช่น กลุ่มคนที่โยกย้ายมาจากภาคอีสาน เป็นต้น

“วิถีชุมชนกับน้ำ” พื้นที่ภาคเหนือตอนล่างตอนกลางเป็นพื้นที่น้ำท่วมในช่วงฤดูน้ำหลาก (ฤดูฝน) ซึ่งเป็นฤดูที่น้ำจะพาลาธรรมชาติจากแหล่งเพาะพันธุ์ธรรมชาติจากพื้นที่ทางตอนเหนือมาวางไข่และเจริญเติบโต คนในพื้นที่จึงมีวิถีการดำรงชีวิตที่ใช้ทรัพยากรจากน้ำเป็นเครื่องมือดำรงชีวิต ปลาเป็นสัตว์น้ำที่เป็นอาหาร พื้นฐานของคนในพื้นที่ จนเป็นที่รู้จักกันว่าพื้นที่ตอนกลางของภาคเหนือตอนล่างมีการใช้ปลามาผลิตอาหาร โดยเฉพาะปลาร้า ซึ่งเป็นสินค้าที่ทำรายได้ให้แก่คนในพื้นที่จำนวนมากในแต่ละปี อย่างไรก็ตาม การเจริญเติบโตของโครงข่ายถนนและการพัฒนาระบบชลประทานแบบใหม่ (คลองลาดด้วยปูน) ทำให้พื้นที่น้ำท่วมตามธรรมชาติและมีพันธุ์ปลาตามธรรมชาติมาอาศัยในฤดูหน้าน้ำลดลงไป อาชีพทำปลาร้าได้หายไปในพื้นที่ในอีกด้านหนึ่ง การใช้ประโยชน์จากน้ำหลากในฤดูน้ำก็มีได้หายไปทั้งหมด วิธีการ “ขุดบ่อล่อปลาในนาข้าว” ได้กลายมาเป็นวิธีการใหม่ในการจับปลาตามธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม วิธีการจับปลาลักษณะนี้ ปลาที่จับได้จะถูกขายในลักษณะปลาสดมากกว่าที่จะแปรรูปเป็นปลาร้า ดังนั้นวิถีชีวิตชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอาชีพที่ใช้ภูมิปัญญาพื้นฐานที่ใช้ความรู้ การแปรรูปอาหารมาเป็นความรู้สร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ชุมชน ขณะเดียวกัน ความรู้ชุดนี้ก็จะหายไปในระยะยาว พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมคนที่เปลี่ยนรุ่นไปในอนาคต

“วิถีชุมชนกับป่า” คนต้องการความมั่นคงปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย ในอดีตคนใช้ป่าเป็นแหล่งสะสมความมั่นคงปัจจัย 4 (BASIC NEEDS ON SECURITY) และเป็นการเก็บออมความมั่งคั่งของชุมชน (WEALTH COMMUNITY) ไว้สำหรับการใช้อย่างต่อเนื่องในอนาคต (NEXT GENERATION) คนเข้าใจเรื่องป่าเปลี่ยนแปลงไป คำสอนสมัยใหม่ได้สร้างความบิดเบือนในความรู้ของป่าไปจากเดิม ตัวอย่างเช่น ป่ากับป่าไม่ทำให้เข้าใจว่าป่าเป็นเพียงแหล่งไม้มาทำเฟอร์นิเจอร์ ป่าเป็นแหล่งฟอกอากาศให้บริสุทธิ์ ป่าเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นต้น การอธิบายต่างๆ ในสมัยใหม่จึงให้ความหมายของป่าเป็นเพียงสัญลักษณ์ของพื้นที่ที่ต้องอนุรักษ์ไว้ แต่ความรู้พื้นฐาน ของสังคมโบราณ ป่าเป็น “ตลาดสด” ที่มีผู้ซื้อผู้ขายจำนวนมากมาแลกเปลี่ยนกัน ผูกพันกันด้วย วัฒนธรรมพึ่งพาอาศัยกัน แนวคิดพื้นฐานของสังคมที่ต้องรู้จักกันดี ใครไม่รู้จักใครไม่สามารถดำรงอยู่ได้ การรักษาระบบนิเวศที่ดีไว้ย่อมทำให้ตลาดสดแห่งนี้คงอยู่ตลอดไป ป่าไม่ว่าจะเป็นป่าชุมชนหรือป่าอนุรักษ์ คนต้องการการดูแลเพื่อเป็นแหล่งสะสมความมั่นคงและความมั่งคั่งของชีวิต การสูญเสียพื้นที่ป่าไปเป็น พื้นที่เกษตรกรรมในระยะ 100 ปีที่ผ่านมา หลายพื้นที่มุ่งหวังจากพืชเศรษฐกิจที่ให้ผลตอบแทนสูง ได้แก่ ข้าว ส้มเขียวหวาน ยางพารา แต่ความมั่งคั่งของแหล่งอาหารในพื้นที่ขาดหายไปด้วย ผลต่อเนื่อง สู่ความเสื่อมถอยของความเป็นท้องถิ่น (LOCALISATION) วิถีชีวิตของคนที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรในท้องถิ่นจึงไม่สามารถดำรงอยู่ได้

สภาพปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

จากการสัมมนาเรื่อง “สถานการณ์สิ่งแวดล้อมภาคเหนือตอนล่าง โลกร้อน ภัยพิบัติ ขจัดด้วยพลังชุมชน” ระหว่างวันที่ 6-7 พฤษภาคม 2550 ณ โรงแรมเทพนคร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก เพื่อเป็นการระดมความคิดเห็นระหว่างภาครัฐและภาคประชาชน เพื่อพัฒนายุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่าง ในครั้งนี้ได้มีแกนนำชุมชนด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของภาค เข้าร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งมีการพูดคุยเกี่ยวกับประเด็นปัญหาและสถานการณ์ทางด้านสิ่งแวดล้อม และแนวทางการแก้ไขทั้งโดยภาคประชาชน ภาครัฐ รวมถึงการสร้างร่วมมือระหว่างภาครัฐและชุมชน โดยมีการสรุปสถานการณ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของภาคเหนือตอนล่างใน 5 เรื่อง ดังนี้

1) สถานการณ์ปัญหาประเด็นที่ดินและการใช้ที่ดิน

ภาพรวมของปัญหาของชาวบ้านในประเด็นที่เกี่ยวกับที่ดินและการใช้ที่ดิน คือ ชาวบ้านไม่มีเอกสารสิทธิการครอบครองที่ดินซึ่งเป็นความขัดแย้งระหว่างรัฐและชาวบ้าน เนื่องจากชาวบ้าน

ครอบครองก่อนที่จะถูกประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ นอกจากนี้ยังเป็นปัญหาสภาพที่ดินเสื่อมโทรมขาดความอุดมสมบูรณ์ และในบางพื้นที่เป็นพื้นที่เสี่ยงภัยดินถล่ม แผ่นดินทรุดบ้านเรือนชาวบ้านได้รับความเสียหาย โดยชุมชนที่ประสบปัญหานี้ ได้แก่ บริเวณตำบลบางระกำ จ.พิษณุโลก อำเภอโกสัมพีนคร จ.กำแพงเพชร ตำบลบ้านด่านนาขาม จ.อุตรดิตถ์

การดำเนินงานที่ผ่านมาของชุมชน ได้มีการตั้งคณะทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาที่ดินที่ทำกินสร้างทีมงานและคณะทำงานติดตามการทำงาน จัดทำข้อมูลครัวเรือน และรังวัดพื้นที่และสถานการณ์ถือครองที่ดินของชุมชน และการเชื่อมโยงเครือข่ายกับพื้นที่ที่มีปัญหาร่วมกัน มีข้อเสนอความร่วมมือกับหน่วยงานรัฐ ได้แก่ ขอให้หน่วยงานช่วยเร่งรัดการออกเอกสารสิทธิ์ รวมทั้งชุมชนได้มีส่วนร่วมในการกันแนวเขตร่วมกับกรมป่าไม้

2) สถานการณ์ปัญหาประเด็นการจัดการทรัพยากรน้ำ

ภาพรวมของปัญหา คือ พื้นที่ส่วนใหญ่ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมซ้ำซากทำให้ที่นาและบ้านเรือนเสียหาย นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2526 เป็นต้นมา เนื่องมาจากการสร้างคลองส่งน้ำที่มีขนาดเล็กทำให้ระบายน้ำไม่ทัน และการก่อสร้างเขื่อนและถนนทำให้ขวางทางน้ำไหล รัฐจ่ายค่าชดเชยไร่ละ 200 บาท ซึ่งไม่เพียงพอต่อความเสียหายที่ชาวบ้านได้รับ นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูแล้ง ขาดน้ำเพื่ออุปโภคและบริโภคในครัวเรือน บริเวณที่ประสบปัญหานี้ได้แก่ ตำบลทับยายเที่ยง ตำบลดงประคำ ตำบลลานดอกไม้ ตำบลจอมทอง ตำบลบางระกำ จังหวัดกำแพงเพชร

การดำเนินงานที่ผ่านมา ชุมชนได้สำรวจสภาพปัญหาของทั้งลุ่มน้ำเพื่อให้จัดการลุ่มน้ำอย่างเป็นระบบ มีการจัดทำข้อมูลและสำรวจร่องน้ำตามธรรมชาติ การสร้างเครือข่าย และการเชื่อมโยงพื้นที่ที่มีปัญหา เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน การก่อสร้างประตูกั้นน้ำ การเพิ่มช่องระบายน้ำ การขุดลอกห้วย คลอง หนองน้ำ การขุดลอกแก้มลิงจากห้วยและคลองเดิม

3) สถานการณ์ปัญหาประเด็นป่าและสิทธิในการจัดการป่าชุมชน

ภาพรวมของปัญหาของชาวบ้านในประเด็นที่เกี่ยวกับป่าและสิทธิในการจัดการป่าชุมชน คือ พื้นที่ป่าถูกบุกรุก เกิดไฟป่า มีการลักลอบหาของป่าทำให้พื้นที่ป่าเสียหาย นอกจากนี้ยังทำให้ภูเขาดินโคลนถล่มทำให้บ้านเรือนเสียหายทั้งชีวิตและทรัพย์สิน กลุ่มชุมชนที่ประสบปัญหานี้ได้แก่ บ้านสะแกงาม ตำบลท่าอิฐ จ.เพชรบูรณ์, กลุ่มอนุรักษ์ห้วยน้ำริด จ.อุตรดิตถ์, ตำบลบ้านดง บ้านร่องท่อน จ.พิษณุโลก และบ้านวังเจ้า ตำบลนาโปลด์ จ.ตาก

การดำเนินงานของชุมชน ได้แก่ การเชื่อมโยงกลุ่มที่มีอยู่ในชุมชนเป็นเครือข่ายอนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรและดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรป่าของชุมชน เช่น การทำแนวกันไฟการปลูกป่าเสริม การอนุรักษ์ป่า ต้นน้ำ รวมทั้งสร้าง กฎ ระเบียบ กติกาของชุมชน เพื่อดูแลป่าอย่างเคร่งครัด โดยได้รับความร่วมมือจากหน่วยงาน

4) สถานการณ์ปัญหาประเด็นมลพิษ และมลภาวะของชุมชน

ปัญหาของชาวบ้านในประเด็นที่เกี่ยวกับมลพิษและมลภาวะของชุมชน ได้แก่ ปัญหาทางด้านสุขภาพ ความเจ็บป่วย เช่น โรคมะเร็ง โรคเบาหวาน ร่างกายบริโภคอาหารที่มีพิษ ทำให้ภูมิคุ้มกันลดลง นอกจากนี้ยังส่งผลต่อสุขภาพจิตของชาวบ้าน ส่วนปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมในชุมชนเป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณภาพของน้ำ มีสารเคมีเจือปน ทำสัตว์น้ำลดลง และใช้เพื่อการดื่มไม่ได้ต้องซื้อน้ำดื่ม ทำให้ค่าใช้จ่ายในครัวเรือนเพิ่มขึ้น ส่วนดินมีปัญหาดินขาดคุณภาพ พิษผลทางการเกษตรผลผลิตตกต่ำ รสชาติเปลี่ยน และไม่ออกตามฤดูกาล กลายเป็นพืชกลายสายพันธุ์ อากาศร้อน มลพิษทางด้านขยะ ส่งกลิ่นเหม็น และเป็นแหล่งขยายเชื้อโรค

การดำเนินงานของภาคชุมชน ได้มีการอบรมให้ความรู้ กับเกษตรกรเกี่ยวกับการทำเกษตรปลอดภัย เช่น ทำปุ๋ยหมักชีวภาพสมุนไพรไล่แมลงใช้เอง การรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมทำปุ๋ยร่วมกัน จัดตั้งศูนย์เรียนรู้และวิทยากรชุมชนในพื้นที่ เสนอแผนของชุมชนต่อหน่วยงานอื่นๆ เป็นต้น ในด้านความร่วมมือกับหน่วยงานรัฐมี

5) สถานการณ์ปัญหาประเด็นทรัพยากร แร่ และพลังงาน

ภาพรวมของปัญหาในประเด็นที่เกี่ยวกับทรัพยากร แร่ และพลังงาน ได้แก่ มีนายทุนมากว่านซื้อที่ดิน ชาวบ้านขายที่ดินย้ายออกจากที่ดินทำกิน ไม่มีที่ทำกิน การทำเหมืองแร่ยังเป็นการตัดไม้ทำลายป่า การทำโรงโม่หินทำให้เกิดปัญหาเรื่องฝุ่นละออง สร้างมลพิษในอากาศ เสียงดังจากเครื่องจักร น้ำเน่าเสียปนสารเคมี ทำให้ขาดแคลนน้ำ พื้นที่ประสบปัญหาประกอบด้วย พื้นที่ทำเหมืองทอง เหมืองระเบิดหิน พื้นที่โรงโม่หิน พื้นที่เขาม้าอ ตาบลวงยาง อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก เป็นต้น ที่ผ่านมาชุมชนได้มีการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบ และส่งตัวแทนชุมชนเข้าพบตัวแทนเหมือง ตัวแทนอำเภอ ตัวแทนอุตสาหกรรมจังหวัด เพื่อยื่นข้อเสนอละเจรจากับให้หยุดการระเบิดในพื้นที่ จัดหาน้ำกินน้ำใช้ และแก้ปัญหาฝุ่นละออง

แนวทางเคลื่อนไหวงานทรัพยากรธรรมชาติภาคเหนือตอนล่าง

จากการสัมมนาเวทีระดับภาค เครือข่ายองค์กรชุมชนด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้กำหนด

แนวทางร่วมกันในการดำเนินงานด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของภาคเหนือตอนล่าง ดังนี้

1) การประสานเชื่อมโยงเครือข่าย : พลังชุมชนจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยการเชื่อมโยงเครือข่ายพื้นที่ที่มีปัญหาพร้อม สร้างพลัง มีการติดต่อประสานงาน แลกเปลี่ยนกัน อย่างต่อเนื่อง พัฒนาระบบข้อมูลชุมชนท้องถิ่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนและเพิ่มเติม ความรู้ ทักษะที่จำเป็นในการแก้ไขปัญหาแต่ละเรื่อง การพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม/เครือข่าย สร้างเวทีแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนต่างๆ จัดทำทำเนียบองค์กรชุมชนเพื่อให้เกิดการประสานงานระหว่างองค์กร และตั้งศูนย์ประสานงานเครือข่ายองค์กรชุมชน

2) การประสานพลังภาคีเพื่อร่วมแก้ไขปัญหา โดยการประสานเชื่อมโยงหน่วยงานที่สนับสนุนการแก้ไขปัญหาชุมชน การร่วมกันกำหนดนโยบายและวางแผนงานกับท้องถิ่น การตั้งคณะทำงานเพื่อเคลื่อนงาน ที่มาจาก ภาคประชาชน รัฐ เอกชน (NGO) สร้างพื้นที่นำร่องในการแก้ไขปัญหาพร้อมกันระหว่างหน่วยงานต่างๆ และชุมชน และติดตามผลการดำเนินงานร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

3) การประชาสัมพันธ์งานของชุมชนสู่สาธารณะ โดยผ่านช่องทางของสื่อประเภทต่างๆ จะเห็นว่าภาคเหนือตอนล่างมีความอุดมสมบูรณ์ในหลายด้าน ทั้งพื้นที่ป่าไม้ แหล่งน้ำเพื่อการประมง พื้นที่เกษตรกรรมและความหลากหลายพันธุกรรมของพืชพื้นเมือง ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ เป็นสิ่งจูงใจให้คนจากภูมิภาคอื่นๆ โยกย้ายเข้ามาในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่าง วิถีชีวิตของคนในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่างจึงเป็นวิถีของคนท้องถิ่นผสมผสานวัฒนธรรมจากคนต่างถิ่นที่โยกย้ายเข้ามาในพื้นที่ กระนั้นก็ตามวัฒนธรรมของคนพื้นที่กับคนต่างถิ่นได้รับการผสมกลมกลืนจนแยกไม่ออก โดยเฉพาะวิถีชีวิตลุ่มน้ำที่มีความโดดเด่นในด้านการจัดการน้ำในไร่นา และการจัดการทรัพยากรด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมีรูปธรรมปรากฏให้เห็นในหลายพื้นที่ หากภูมิปัญญานี้ได้รับการยอมรับและยกระดับเป็นความรู้ในระดับที่กว้างมากขึ้น โดยหน่วยงานรัฐสนับสนุน จะทำให้เกิดการขยายผลได้เต็มพื้นที่ ในขณะเดียวกัน ปัญหาที่เกิดขึ้นจะพบว่าเป็นเรื่องมลพิษจากอุตสาหกรรมเหมืองแร่และการระเบิดหิน รวมทั้งปัญหาด้านคุณภาพและปริมาณของน้ำ หากปรับทิศทางและแนวทางการแก้ไขปัญหา ให้เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่นให้มากขึ้น จะทำให้ผลที่เกิดขึ้นมีความสอดคล้องกับภูมิวัฒนธรรม และตรงกับความต้องการของชุมชน ดังรูปธรรมความสำเร็จของขบวนองค์กรชุมชนที่ได้รวมกลุ่มกันเป็นกลุ่ม องค์กร และเครือข่ายเพื่อดำเนินงานด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน ที่แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านสามารถดูแล และจัดการบริหารทรัพยากรที่มีอยู่ได้อย่างสมดุลกับวิถีชีวิต

1. การจัดการป่าชุมชนตำบลบ้านดง อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก

1) ความเป็นมาของชุมชน

บ้านดงเป็นบ้านเก่าแก่ ก่อตั้งมาประมาณ พ.ศ.2282 หรือประมาณ 268 ปีมาแล้ว ซึ่งในครั้งนั้น ได้มีราษฎรจำนวน 1 ครอบครัว นำโดยนายสวน ไม่ทราบนามสกุล อพยพมาจากนครเวียงจันทร์ ประเทศลาว เป็นสมัยที่นครเวียงจันทร์ถูกกองทัพในสมัยกรุงศรีอยุธยาตีแตก มาตั้งรกรากที่บ้านดง เพราะเห็นว่าเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ และต่อมามีราษฎรอพยพมาจากจังหวัดอุตรดิตถ์ อยู่ร่วมกันเพิ่มมากขึ้น และเมื่อปี พ.ศ.2457 มีการออกระเบียบราชการแผ่นดินตาม พ.ร.บ. ลักษณะการปกครองท้องถิ่น พ.ศ.2457 บ้านดงครั้งนั้น เป็นส่วนหนึ่งของอำเภอนครไทย แบ่งพื้นที่ การปกครองเป็น 3 หมู่บ้าน ต่อมาถูกยุบรวมกันเป็นอำเภอชาติตระการ ตำบลป่าแดง ตามลำดับ และเมื่อบ้านเมืองมีความเจริญขึ้น มีจำนวนครัวเรือน และประชากรมากขึ้น กระทรวงมหาดไทย จึงได้ประกาศยกฐานะเป็นบ้านดง กิ่งอำเภอชาติตระการ เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2512 สาเหตุที่ตั้งชื่อว่า "บ้านดง" เพราะว่าเป็นสมัยก่อน พื้นที่เป็นป่าดงดิบมีต้นไม้ขนาดใหญ่ สภาพมีภูเขาล้อมรอบ มีสัตว์ป่า หลายชนิดชุกชุมมาก การคมนาคมสัญจรไปมาต้องใช้การเดินทางด้วยเท้า การติดต่อหมู่บ้านอื่นเป็นไปด้วย ความลำบาก

2) สภาพพื้นที่และชุมชน

ตำบลบ้านดงมีพื้นที่ทั้งหมด 316 ตารางกิโลเมตร หรือ 197,500 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ลาดชัน และที่ราบเชิงเขา สภาพพื้นที่เป็นดินเหนียว และดินร่วนปนทราย มีประชากรอาศัยอยู่ 2,123 ครัวเรือน จำนวนประชากรทั้งหมด 7,960 คน แยกเป็นชาย 4,025 คน หญิง 3,935 คน ประชากรส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีพื้นที่ทางการเกษตร จำนวน 65,745 ไร่

ตำบลบ้านดงได้มีการริเริ่มโครงการอนุรักษ์ป่าในชุมชน โดยได้ร่วมโครงการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสทรงครองราชย์ปีที่ 50 ซึ่งได้ดำเนินการมาตั้งแต่ปี 2538 จนถึงปัจจุบัน ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ เอกชน คนในชุมชนได้รับการเสริมสร้าง กระบวนการเกี่ยวกับการปลูกจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม ดังนี้

- การอบรมให้ความรู้ และปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชนรักป่าไม้ และสิ่งแวดล้อมในชุมชนของตน จัดให้มีการปลูกป่าทดแทนป่าที่เสื่อมโทรม หรือถูกทำลายในวันสำคัญต่างๆ
- รณรงค์ปรับปรุงภูมิทัศน์ของสองข้างทางเข้าหมู่บ้านให้เกิดความร่มรื่น สวยงาม และโครงการรณรงค์ปรับปรุงรั้วบ้านให้เป็นรั้วไม้ประดับ หรือรั้วผักกินได้
- จัดทำโครงการยุวชนอนุรักษ์ และรักษาสิ่งแวดล้อมในชุมชน

- ประสานงานกับกรมป่าไม้ การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย และหน่วยงานภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าไม้ และสิ่งแวดล้อมในชุมชน ขยายเครือข่ายการปลูกป่า และอนุรักษ์ป่าชุมชนให้มีความเพิ่มขึ้นในพื้นที่เกือบ 10,000 ไร่ นอกจากนี้ยังมีโครงการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น การปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติฯ โดยความร่วมมือกับการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย ป่าไม้ และทุกหน่วยงานของทางราชการ 10,400 ไร่ โครงการปลูกป่าไม้เศรษฐกิจเฉลิมพระเกียรติของรัฐบาล จำนวน 50 ไร่ โครงการป่ารักษาน้ำของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ 199 ไร่ ป่าเลี้ยงสัตว์ 100 ไร่ ป่าไม้ใช้สอย 200 ไร่ และ ป่าอนุรักษ์ 1,651 ไร่ เป็นต้น

3) พัฒนาการของเครือข่ายป่าชุมชนตำบลบ้านดง

เครือข่ายป่าชุมชนตำบลบ้านดง ประกอบด้วยกลุ่มป่าชุมชน จำนวน 16 หมู่บ้าน โดยมี 14 หมู่บ้าน อยู่ในเขตพื้นที่ ส.ป.ก. และอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูเม็ง-ภูทอง 2 หมู่บ้าน ด้วยสภาพพื้นที่เป็นที่ราบเชิงเขา ชุมชนจึงใช้พื้นที่ราบในการทำนา และการเกษตรเพื่อการยังชีพ มีลำคลองเล็กๆ ที่ไหลมาหล่อเลี้ยงคนในชุมชน

ในปี พ.ศ.2515 มีชาวบ้านเข้าไปบุกรุกพื้นที่ป่า มีการซื้อขายที่ดินในเขตพื้นที่ป่าสงวน ทางหน่วยงานราชการจึงได้กันเขตที่ดินออกจากป่าอนุรักษ์ ต่อมาทางกลุ่มผู้นำได้ตระหนักถึงการลดปริมาณของป่า จึงคิดทำเรื่องป่าชุมชนของหมู่บ้าน ห้ามตัดไม้ แผลวถางป่า ซึ่งรวมพื้นที่ 2,000 ไร่ พื้นที่ป่า 60 ไร่ นอกนั้นเป็นพื้นที่ทำไร่ของชาวบ้าน

พ.ศ.2518-2526 มีชาวบ้านอพยพมาจากถิ่นอื่น (น้ำป่าด, นาแห้ว) เข้ามาบุกรุกเพื่อทำการเกษตร ในเขตที่กันเป็นป่าสงวน ทำให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ทำการกันเขตป่าอนุรักษ์ให้ชัดเจนขึ้น ทำให้ป่านั้นฟื้นตัวขึ้นมา

พ.ศ.2527 กลุ่มผู้นำได้ปรึกษากันเรื่องกันเขตของป่าชุมชนเพื่อเป็นแหล่งอาหาร และป่าใช้สอย จึงมีการประชุม และประชาสัมพันธ์เรื่องป่าชุมชนให้กับชาวบ้าน จากนั้นได้จัดให้มีกิจกรรมปลูกป่าเสริม

พ.ศ.2529 เจ้าหน้าที่จัดอบรมการดับไฟป่า และให้ชาวบ้านร่วมกันดูแลป่า

พ.ศ.2536 มีการประกาศอย่างชัดเจนว่าจะกันเขตเป็นป่าชุมชน ซึ่งเป็นแนวคิดที่ได้มาจากการไปอบรมกับป่าไม้ มีการตรากฎระเบียบของป่าชุมชนขึ้นมา เพื่อปฏิบัติร่วมกัน

พ.ศ.2537 มีโครงการป่ารักษาน้ำของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ กรมป่าไม้มีนโยบายให้ปลูกป่า จำนวน 90 ไร่ ในพื้นที่ป่าชุมชน

พ.ศ.2538 โครงการปลูกป่าของ ปตท. โดยกันพื้นที่เพิ่มเติมติดกับป่าชุมชน เป็นแปลงปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ 500 ไร่

พ.ศ.2539 เกิดการปรับวิธีการจัดการป่าเฉลิมพระเกียรติมาใช้กับชุมชนในการทำแนวกันไฟ ทำแนวเขต โดยป่าชุมชนมาติดแบ่งเขตป่าชุมชนกับป่าเฉลิมพระเกียรติ มีการจัด ชุดลาดตระเวน ป่าเป็นครั้งคราว มีการประชาสัมพันธ์ต่อเนื่อง

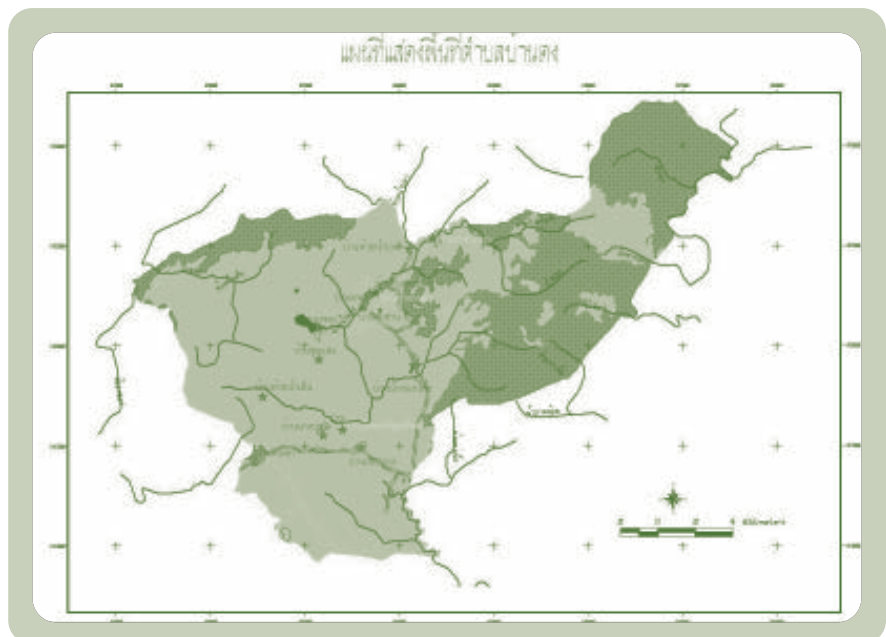

พ.ศ.2543 ได้ร่วมกันจัดตั้งองค์การราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า (รสป.) ตำบลบ้านดงขึ้น และได้มีการจัดฝึกอบรม เมื่อวันที่ 11-14 กันยายน 2543 มีการจัดตั้งคณะกรรมการขององค์กร และได้กำหนดให้วันที่ 20 มกราคม ของทุกปี เป็นวัน รสป.ตำบลบ้านดง และได้ร่วมกันทำกิจกรรม ทำแนวกันไฟเป็นประจำทุกปี

พ.ศ.2550 มีการระดมกำลัง ชาวบ้านช่วยกันทำแนวกันไฟในพื้นที่ป่าชุมชน 16 มกราคม และในช่วง เดือนสิงหาคมชาวบ้านได้บริจาคพื้นที่ ที่อยู่ติดกับป่าชุมชน โดยมีการปลูกป่าเพิ่มเพื่อ ถวายเป็น พระราชกุศลให้กับสมเด็จพระบรมราชินีนาถ และเพื่อเป็นพระราชสักการะแด่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงครบรอบ 80 พรรษา

**ชุมชนได้ร่วมกัน
ปลูกป่าเพิ่มทุกปี**

4) การจัดตั้งองค์กร

องค์กรราษฎรอาสาพิทักษ์ป่า (รสป.) ตำบลบ้านดง จัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.25431 โดยการนำของนายสมบุญ สัจจ์เครืออยู่ (กำนันตำบลบ้านดงสมัยนั้น) ร่วมกับผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 1, 2, 7, 8, 9, 3, 10 โดยได้รับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบล การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย และป่าไม้จังหวัดพิษณุโลก ปัจจุบันองค์กรราษฎรอาสาพิทักษ์ป่า (รสป.) ตำบลบ้านดงมีอายุ 15 ปี โดยมีนายดำเนิน สัจจ์เครืออยู่ (นายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านดง) ทำหน้าที่เป็นประธาน และนายสมบุญ สัจจ์เครืออยู่ สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนจังหวัดพิษณุโลก อำเภอชาติตระการ เขต 2 เป็นประธานที่ปรึกษา)

5) บทบาทขององค์กรในการดูแลรักษาป่า

รสป. ตำบลบ้านดง หรือคณะกรรมการป่าชุมชนตำบลบ้านดง มีจำนวน 15 คน โดยแบ่งหน้าที่ตามความรับผิดชอบเป็น 6 ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายวิชาการและส่งเสริมอาชีพ ฝ่ายป้องกันภัยป่า ฝ่ายอนุรักษ์ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ ฝ่ายเหรียญกษาปณ์ และ ฝ่ายเลขานุการ

โดยคณะกรรมการ รสป. หรือคณะกรรมการป่าชุมชน มีหมู่บ้านละ 1 ชุดๆ ละ 5-10 คน แบ่งหน้าที่ตามความรับผิดชอบเช่นเดียวกับคณะกรรมการชุดใหญ่

ทั้งนี้ คณะกรรมการมีการประชุมหารือกันเป็นประจำ สม่ำเสมอ

6) เป้าหมาย

1. ชุมชนมีการจัดการป่าชุมชนให้เกิดความยั่งยืน
2. สร้างกระบวนการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมเพื่อให้แกนนำ และทุกคนในชุมชนเกิดจิตสำนึกรักป่า
3. ประสานและขยายเครือข่ายในระดับตำบล/อำเภอ ส่งเสริมอาชีพทางการเกษตรที่ไม่กระทบต่อสิ่งแวดล้อม
4. ชุมชนป้องกัน และแก้ไขปัญหาเสพติดของชุมชนโดยชุมชน
5. มีศูนย์เรียนรู้ชุมชนในการแก้ไขปัญหาเสพติดของชุมชน

7) กิจกรรม

1. การปลูกป่าเสริม
2. การทำแนวกันไฟ
3. การทำป้ายแนวเขตป่าชุมชน/จัดชุดลาดตระเวน
4. อบรมการดูแลป่า/ดับไฟป่า

5. ปลูกป่าสมุนไพรในเขตป่า
6. แบ่งแนวเขตให้ชัดเจนจากพื้นที่ป่าอนุรักษ์/ป่าชุมชน
7. การใช้วัฒนธรรมความเชื่อในการรักษาป่าร่วมกัน/เป็นศูนย์รวมจิตใจ

8) รูปแบบ/กลวิธีการจัดการป่าชุมชน

ป่าชุมชนบ้านดงมีรูปแบบการจัดการป่า คือมีการแบ่งพื้นที่สาธารณะ ป่าสงวน แบ่งเป็นป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย ป่าสวนสมุนไพรอยู่ในเขตหมู่ 1, 2, 7, 8 ตำบลบ้านดง อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก จำนวนหมู่บ้านที่จัดการป่าชุมชน 4 หมู่บ้าน คือ 1, 2, 7, 8 จำนวนประชากร 1,629 คน จำนวนครัวเรือน 466 ครัวเรือน ที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า และอนุรักษ์ร่วมกัน ซึ่งรูปธรรมในการจัดการป่าโดยมีรูปแบบการจัดการป่าชุมชนตำบลบ้านดง จะมีลักษณะการมีส่วนร่วมโดยแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน มีการออกกฎระเบียบในการดูแลป่า และมีกิจกรรมร่วมกันของชุมชนในเรื่องเกี่ยวกับการดูแลรักษาป่า ผนวกกับความเชื่อของชุมชนในเรื่องเจ้าป่าเจ้าเขา ความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อธนูทอง ที่ปกป้องรักษาป่า ต้องมีการทำพิธีเช่นไหว้ตามวัฒนธรรมของคนบ้านดง คือมีหัวหมู มีดอกไม้ธูปเทียน เหล้า หมก บุหรี่ ในการทำพิธีบูชาเจ้าพ่อธนูทอง ให้ปกป้องรักษาคนในหมู่บ้าน และดูแลป่าให้อยู่เย็นเป็นสุขในชุมชน

8.1) กฎระเบียบ/ข้อตกลงในการใช้ป่าชุมชน และการจัดการป่า

1. กฎระเบียบองค์กรองค์กร รสทป. บ้านดง หมู่ 1 ตำบลบ้านดง ฉบับนี้ สมาชิก รสทป. ได้ร่วมกันพิจารณากำหนดขึ้นไว้ใช้เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ในหมู่บ้าน หากกฎระเบียบใดที่ขัดกับกฎระเบียบนี้ ให้ยกเลิก และให้ใช้กฎระเบียบนี้แทนตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป
2. ป่าอนุรักษ์บ้านดงหมู่ที่ 1 หมายถึง ป่าไม้บริเวณ หมู่ที่ 1, 2 มีเนื้อที่ 1,200 ไร่ ซึ่งอยู่ในเขตการปกครองของหมู่ 1, 2 และป่าสงวนแห่งชาติป่าดงดินตอก มีเนื้อที่ 1,000 ไร่
3. ป่าใช้สอย (ป่าชุมชน) บ้านดง หมู่ที่ 1 หมายถึงป่าไม้บริเวณป่าสงวนแห่งชาติ (ป่าดงดินตอก) มีเนื้อที่ 1,200 ไร่ (ขอพิจารณาร่วมกับ อบต. และกรมป่าไม้กันเขตออกจากป่าสงวน)
4. ห้ามตัดไม้ทุกชนิดในเขตป่าอนุรักษ์ตามข้อ 2 ฝ่าฝืนมีโทษปรับตั้งแต่ไม่ต่ำกว่า 3,000 บาท และส่งให้เจ้าหน้าที่ดำเนินการตามกฎหมาย
5. ห้ามบุกรุกแผ้วถางป่า และจุดไฟเผาป่าในเขตอนุรักษ์ และเขตป่าใช้สอย ฝ่าฝืนปรับไม่ต่ำกว่า 3,000 บาท และส่งเจ้าหน้าที่ดำเนินการตามกฎหมาย
6. ห้ามล่าสัตว์ และหาของป่าทุกชนิดในเขตป่าอนุรักษ์ ฝ่าฝืนปรับไม่ต่ำกว่า 1,000 บาท และส่งเจ้าหน้าที่ดำเนินการตามกฎหมาย

7. ผู้มีสิทธิ์ใช้ไม้ในเขตป่าสงวนตำบลบ้านดง ต้องเป็นราษฎรที่มีชื่ออยู่ในสำเนาทะเบียนบ้าน ตำบลบ้านดงเท่านั้น

8. ผู้ที่ต้องการใช้ไม้ในเขตป่าใช้สอย จะต้องแจ้งขนาด ชนิด จำนวนของไม้ที่ต้องการตัดให้ คณะกรรมการ รสทป.พิจารณาอนุญาตก่อนทำการตัด

9) ผลจากการจัดการป่าชุมชน 'คนอยู่ได้ ป่าอยู่รอด ที่บ้านดง'

จากการที่ชุมชนรวมตัวกันดูแลรักษาป่า ปลูกป่าเพิ่มเติม ส่งผลให้ป่าในชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น ทำให้เป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำลำธารธรรมชาติ เมื่อชุมชนประกาศเขตอนุรักษ์ และเขตป่าชุมชน ทำให้สัตว์ป่ามีขยายพันธุ์เพิ่มมากขึ้นจากการเข้าไปสำรวจของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ และผู้เกี่ยวข้อง ทั้งสัตว์ป่าขนาดใหญ่-เล็ก เข้ามาอาศัยอยู่เพิ่มขึ้น เป็นจำนวนมาก และพืช-ผัก ที่เป็นอาหารของมนุษย์ อีกทั้งสมุนไพรที่หายากก็พบหลายชนิดมากขึ้นกว่าเดิม นอกจากนั้นยังพบไม้ประดับพวกกล้วยไม้ป่า จันทน์ผา จันทน์แดง และประเททเพิร์นขึ้นตามลำห้วย ในเขตป่าอนุรักษ์ และป่าชุมชน ในส่วนราษฎรที่ได้รับประโยชน์จากการดำเนินการดังกล่าวคือ

- ทำให้ฝนตกตามฤดูกาล มีน้ำเพียงพอในการทำเกษตรกรรม
- อากาศ และสิ่งแวดล้อมในชุมชนดี ทำให้ราษฎรในชุมชนมีสุขภาพอนามัยที่ดี ร่างกาย สมบูรณ์แข็งแรง
- ราษฎรมีอาหาร และพืชผักตามธรรมชาติไว้กินตลอดปี เช่น ปลาน้ำจืด กบ เขียด ผักพื้นบ้าน หน่อไม้ เห็ดต่างๆ เป็นต้น
- อากาศเย็นคล้ายกับภาคเหนือตอนบน ทำให้ราษฎรสามารถปลูกพืช เศรษฐกิจ ผลไม้ได้ผลดี เช่น ส้มโชกุน ส้มโอ เงาะ ลำไย สับปะรด แก้วมังกร ลิ้นจี่ กระท้อนหวาน มะขามหวาน เป็นต้น ทำให้ชุมชนมีเศรษฐกิจดีขึ้น ทำให้ไม่มีการอพยพไปทำงานต่างถิ่นเหมือนสมัยก่อน รายได้ต่อครอบครัวเพิ่มมากขึ้น ครอบครัวอบอุ่น ทำให้ปัญหาครอบครัวแตกแยกลดลง
- ราษฎรมีงานทำเสริมจากงานประจำ คือทุกครัวเรือนในเขตปลูกป่าจะได้รับค่าจ้าง โดยผลัดเปลี่ยนกัน ในการเข้าไปปลูกป่าเพิ่มเติม ดูแลรักษาป่า อยู่เวรยามสอดส่องเพื่อป้องกัน ไฟป่า จัดทำแนวกันไฟ ซึ่งทำให้ทุกคนผูกพันกับป่า และรู้สึกว่ป่าไม้เป็นของพวกเขา ส่งผลทำให้ทุกคนไม่กล้าทำลายสิ่งที่ตนได้ปลูกสร้างมากับมือ โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน กรมป่าไม้ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน มูลนิธิภูมิพลังไทย JICA สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม เป็นต้น

- ได้พัฒนาแปลงปลูกป่าให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ซึ่งมีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนเข้ามาศึกษาดูแบบอย่างอยู่เสมอ อีกทั้งรายการโทรทัศน์ และสื่อหลายแขนงได้เข้ามาทำข่าว ทำให้ตำบลบ้านดงเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป
- จากการดำเนินงานตามโครงการส่งผลทำให้ได้รับรางวัล และธงพระราชทานด้านการอนุรักษ์ป่า และสิ่งแวดล้อมจากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในปี พ.ศ.2545
- ได้รับรางวัลเข็มทองพระราชทานจากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในปี พ.ศ.2546

กิจกรรม
และผลที่ได้
จากป่า

10) ข้อจำกัดในการดำเนินงานปัจจุบัน

1. ไฟป่าเป็นสิ่งที่น่าห่วงที่สุด เพราะในทุกปีชาวบ้านจะร่วมกันทำกิจกรรมคือ ทำแนวกันไฟในเขตพื้นที่ป่าชุมชน 100-150 คน/ปี เป็นระยะทางประมาณ 5 กิโลเมตร ซึ่งเป็นแนวระหว่างป่าอนุรักษ์กับป่าชุมชน แต่กระนั้นก็ยังมียไฟป่าเกิดขึ้นทุกปี สาเหตุของการเกิดไฟป่า

- เกิดจากธรรมชาติ เช่น พายุฟ้าผ่า กิ่งไม้เสียดสีกัน แต่จะเกิดน้อยมาก
- เกิดจากมนุษย์ การเผาไร่ เพื่อเตรียมทำการเพาะปลูก โดยไม่ควบคุม ปล่อยให้ลูกกลามเข้าป่า
- การหาของป่า เช่น ตีผึ้ง หาหน่อไม้ เห็ด อื่นๆ ในป่า แล้วไม่ระวังในการใช้ไฟ
- การล่าสัตว์ เช่น การจุดไฟเผาต้อนสัตว์ให้หนีออกมาแล้วล่า
- นักท่องเที่ยว และผู้สัญจรเข้าไปในป่า แล้วทิ้งก้นบุหรี่ลงตามข้างทางเดิน ไฟอาจติดหญ้าแห้ง

หรือใบไม้แล้วลูกกลมต่อไป

- การแก้งจุด เพื่อแก้งหน่วยงานของรัฐบาลหรือแก้งกันเอง
  - การเลี้ยงสัตว์โดยจุดไฟเผาป่า เพื่อให้หญ้าแตกใบอ่อน เป็นอาหารแก่สัตว์เลี้ยง เช่น วัว
2. สัตว์ป่าน้อยใหญ่ถูกทำลายเนื่องจากไฟป่าและจากการล่าของกลุ่มคนที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน
  3. น้ำ ปริมาณของแหล่งน้ำธรรมชาติลดลง ในลำห้วยลำธารหลายแห่งแห้งขอด
  4. พันธุ์ไม้ป่าที่หายาก สูญพันธุ์ และยังไม่มีการปลูกเพื่อทดแทน

แนวทางการทำงานของเครือข่ายป่าชุมชนตำบลบ้านดง

การร่วมแรงร่วมใจของชุมชนในการช่วยกันดูแลรักษาป่า ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำธรรมชาติ ซึ่งพิสูจน์ได้จากกระดุมทำแนวกันไฟของชาวบ้านในทุกปี การทำแนวกันไฟจะทำกันในช่วง เดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม ของทุกปี ชาวบ้านในพื้นที่ได้ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

ในวันที่ 18-21 มิถุนายน 2550 ที่ผ่านมามีการจัดอบรม ราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า (รสป.) ซึ่งจัดโดย กองทัพอากาศที่ 3 /กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในภาค 3/บริษัท ปตท. จำกัดมหาชน มีชาวบ้านที่เข้าร่วมการอบรมจำนวน 120 คน จากชาวบ้านทั้งหมด 16 หมู่ ในพื้นที่ตำบลบ้านดง

กิจกรรมในการอบรม มีการแบ่งกลุ่มย่อยทั้งหมดจำนวน 5 กลุ่ม

กลุ่มที่ 1 ความมั่นคงและประชาธิปไตย

กลุ่มที่ 2 การเกษตร

กลุ่มที่ 3 จริยธรรมและประเพณี

กลุ่มที่ 4 สาธารณสุข

กลุ่มที่ 5 สิ่งแวดล้อม

ในแต่ละกลุ่มกิจกรรมจะแบ่งหน้าที่การรับผิดชอบตามกลุ่ม โดยให้ระดมปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนและความคิดในการแก้ไขปัญหาแล้วให้แต่ละกลุ่มมีการสรุปและนำเสนอแผนหรือโครงการเพื่อการแก้ปัญหา เช่น กลุ่มที่ 1 ความมั่นคงและประชาธิปไตย ได้นำเสนอเรื่องปัญหาที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเยาวชนและปัญหาภายในชุมชน เช่น ยาเสพติด เป็นต้น

ผู้ประสานงาน นางสมบุรณ์ สังข์เดีร้ออยู่

2. ป่าชุมชนบ้านร่องท่อน ตำบลชมพู อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก

1) ความเป็นมาของชุมชนร่องท่อน

ชุมชนร่องท่อนเป็นชุมชนขนาดเล็ก ถือว่าเป็นคุ่มหนึ่งของชุมชนปลวกง่าม หมู่ที่ 5 ตำบลชมพู อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก มีพื้นที่ประมาณ 15,654 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศของชุมชนร่องท่อนจะอยู่ในพื้นที่สูงกว่าหมู่บ้านปลวกง่าม เพราะอยู่บนพื้นที่สูงและอยู่ใกล้เขาพนมทอง ชาวบ้านจึงไม่ประสบปัญหาน้ำท่วม ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบและลาด ส่วนลักษณะพื้นที่ของบ้านปลวกง่ามจะต่ำกว่าบ้านร่องท่อน เป็นที่ราบน้ำท่วมถึงเนื่องจากมีแม่น้ำชมพูไหลผ่าน ชุมชนร่องท่อนตั้งอยู่ตามถนน สายกกไม้แดง-วังทอง ระยะทางห่างจากจังหวัดพิษณุโลก ประมาณ 48 กิโลเมตร เลี้ยวขวาเข้าบ้านปลวกง่าม ระยะทาง 3 กิโลเมตร ถนนดิน ผสมลูกรังเป็นที่ตั้งของชุมชน "ร่องท่อน" มีบ้านเรือน ตั้งเรียงรายอยู่ตามถนนลูกรังที่เข้าสู่ป่าและทุ่งนา ประมาณ 29 ครอบครั้ว ชุมชนร่องท่อน

เกิดจากกลุ่มคนที่อพยพหนีแล้ง เข้ามาอาศัยอยู่ในบ้านปลวกง่าม ในช่วง ปี พ.ศ.2507 และเริ่มมีการโยกย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งในชุมชน ร่องท่อนมากขึ้นในปี พ.ศ.2519 - 2520 ซึ่งกลุ่มคนแยกเป็น คนพื้นเดิม คนด่านซ้าย และคนอีสาน ที่เป็นคนส่วนใหญ่ของชุมชน **วิถีชีวิตคนชุมชนร่องท่อน**

ชุมชนร่องท่อนเริ่มดำเนินการดำรงชีวิตด้วยการ "เผาถ่าน" และทำมาหากินในที่ทำกินกับป่า ระบบการผลิตของชุมชนร่องท่อน จึงเป็นการผลิตเพื่อตอบสนองการพึ่งตัวเองในชุมชน ต่อมาจึงมีการทำการเกษตรเพื่อตอบสนองรายได้ เช่น การทำสวนผลไม้ การทำนา การใช้สารเคมีและการใช้ปุ๋ยเคมี เริ่มเข้ามามีบทบาทในชุมชน มากขึ้น นอกจากนั้น ชุมชนเริ่มมีการเลี้ยงวัวและไก่ เป็นอาชีพเสริม และเลี้ยงไว้เป็นอาหารของชุมชน รายได้หลักจากผลผลิตทางการเกษตร คือ นาข้าว และแรงงานคนหนุ่มสาวออกไปรับจ้างต่างถิ่นเพื่อเป็นรายได้เสริมให้ครอบครัว

อาหารจากป่า คือ การดำรงชีพและการพึ่งพิงป่า หน่อไม้ ผักป่า อึ่งอ่าง สัตว์ขนาดเล็ก และเห็ด รวมทั้งรายได้จากการขายหน่อไม้ในฤดูฝน ไม้ซี้สอย ดอกกล้า สานตะขัง กระดัง (กระเบียน) ฯลฯ ไม้พิน การดำรงชีวิตในอดีต ชุมชนได้ใช้ไม้ไผ่เพื่อใช้สอยการปลูกสร้างบ้านเรือน การใช้พินและถ่านที่เป็นจุดเริ่มต้นของชุมชนถึงปัจจุบัน ปัจจุบัน การพึ่งพิงป่าจากพินและไม้ซี้สอยถึงจะลดลง ก็มีบางครอบครัวยังอาศัยป่าในการดำรงชีวิต นอกจากนั้นแล้ว ชุมชนยังได้อาศัยน้ำจากป่าเขาพนมทอง

มาใช้ในการอุปโภคบริโภค และใช้ทางการเกษตรของแต่ละครัวเรือนอีกด้วย

จากการมีสายสัมพันธ์ในชุมชน จึงมีการรวมกลุ่มกันเพื่อดำเนินกิจกรรมภายในชุมชน เช่น กลุ่มประปาหมู่บ้าน กลุ่มป่าชุมชน รวมทั้งกลุ่มออมทรัพย์ที่ร่วมกับกลุ่มใหญ่บ้านปลวกง่าม โดยคนในชุมชนจะมีการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนภายในชุมชน ได้แก่ การลงแรงปลูกป่า การพัฒนาถนนหนทาง การระดมทุนในการบริหารน้ำจากป่า ซึ่งแสดงให้เห็นพลังอันบริสุทธิ์ของการดำรงวิถีชีวิตร่วมกันของชุมชน

2) มูลเหตุของการอนุรักษ์ป่า-น้ำ

ในอดีตมีเรื่องเล่าถึงความเชื่อเรื่องเจ้าป่าเจ้าเขาที่ปกครองดูแลรักษาป่า ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นป่าผีดู ถ้าใครเข้าไปหากิน พวดเสียงดังและตัดต้นไม้ ทำลายตาน้ำ ไปรบกวณ เจ้าป่าเจ้าเขาก็จะเจ็บป่วยกลับมาและมีอันเป็นไปในที่สุด ซึ่งเมื่อระยะเวลาผ่านไปคำกล่าวของคนโบราณที่เป็นอุบายก็ไม่เป็นผล ประมาณปี พ.ศ.2520 เริ่มมีคนในชุมชนอื่นมาตัดไม้ที่ป่าร่องท่อน ต้นไม้ใหญ่ก็ถูกตัดไปจนเพิ่มจำนวนมากขึ้น และเมื่อคนในชุมชนเห็นคนที่อื่นมาตัดไม้ก็ไปเห็นมีอันเป็นไปใดๆ ก็พากันมาตัดไม้บ้าง บุกรุกพื้นที่ป่าเข้าไปทำอะไรเลือนลอย ทำให้สภาพป่าเสื่อมโทรมและเสียหายอย่างมาก น้ำที่เคยมีอย่างอุดมสมบูรณ์ก็เกิดความแห้งแล้งอยู่นานหลายปี คนในชุมชนจึงได้ปรึกษาหารือกัน เริ่มทำแนวกันไฟ บวขป่า ทำแนวเขต การจุดประกายเริ่มจากการอนุรักษ์บนพื้นฐานของชาวบ้านที่เห็นว่าเมื่อทรัพยากรธรรมชาติลดลง ก็ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน

กระทั่ง ปี พ.ศ.2535 หลวงพ่อน้อยมาก่อตั้งสำนักสงฆ์ที่ป่าต้นน้ำเขาพนมทอง ในเขตวนอุทยานแห่งชาติพันชาลี เขาพนมทอง ได้ชักชวนชาวบ้านให้ช่วยกันอนุรักษ์ป่า และไม่ตัดไม้ทำลายป่า เนื่องจากวัดและชุมชนมีการใช้ประโยชน์จากป่า แต่ไฟไหม้ป่า คือปัญหาใหญ่ของชุมชน ชาวบ้านจึงมองเห็นความลำบากของวัดและพระ และเริ่มต้นระดมทุนจากภายในชุมชนจากการซื้อท่อพีวีซีเพื่อนำน้ำจากเขาพนมทองมาใช้ในวัดและชุมชน ประกอบกับชุมชนยังเลี้ยงเห็นถึงแหล่งอาหาร ได้แก่ เห็ด ผักป่า ผักหวาน อินูน ดอกกระเจียว บุก (อีลอก) สมุนไพร เช่น กวาวเครือขาว ยางนาข้าง ตูมกา (แสงใจ) มะคังแดง ฯลฯ และสัตว์ป่า เช่น กระรอก อีเห็น จิ้งหรีดใหญ่ กบ อึ่งอ่าง ฯลฯ ซึ่งในช่วงแรกประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง แต่ก็มีชาวบ้านบางส่วนยังลักลอบตัดไม้กันอยู่ เนื่องจากชาวบ้านไม่เชื่อ ประกอบกับความยากจนจึงทำให้ชาวบ้านเข้าไปตัดไม้ทำลายป่ามากขึ้น จนโครงการอนุรักษ์ดังกล่าวต้องล้มเลิกไป

ในปี พ.ศ.2537-2539 ได้เกิดวิกฤตภัยแล้ง น้ำขาดแคลน ป่าไม้เสื่อมโทรมอย่างมาก เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น มีการเปิดพื้นที่ป่าเพื่อทำนามากขึ้น ดังนั้น ชาวบ้านจึงได้ย้อนนึกถึงแนวคิดการอนุรักษ์ป่าของหลวงพ่อน้อย และได้มีการรวมกลุ่มของชาวบ้านในชุมชนอีกครั้งหนึ่ง เพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งและขาดแคลนน้ำ แต่สิ่งที่ชาวบ้านทำได้ในขณะนั้นก็คือออกกำลังกายช่วยกัน เนื่องจากชาวบ้านกลุ่มร่องท่อนมีฐานะค่อนข้างจะยากจนจึงไม่มีกำลังเงินมาช่วยสนับสนุน

3) พัฒนาการของการอนุรักษ์ป่า-น้ำ

ต่อมาศูนย์เสริมสร้างองค์กรชาวบ้านเพื่อฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจังหวัดพิษณุโลก ได้เริ่มเข้ามาสนับสนุนการดำเนินงานจัดการป่าชุมชนร่องท่อน โดยการนำแกนนำชุมชน กลุ่มออมทรัพย์บ้านปลวกง่ามและชมรมพิทักษ์ธรรมชาติ ไปศึกษาดูงานการจัดการป่าชุมชนที่ป่าน้อต ตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่ ศึกษากระบวนการวิธีการดูแลธรรมชาติ การใช้ประโยชน์จากป่า การรวมกลุ่มของชุมชนในการร่วมกันอนุรักษ์และรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน และสิทธิของชุมชนในการอนุรักษ์ธรรมชาติ ซึ่งหลังจากการศึกษาดูงาน นางชาลี จันทร์เมือง แกนนำคนสำคัญของชุมชน ได้มีโอกาสได้ไปศึกษาดูงานเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน และนำประสบการณ์ส่วนหนึ่งจากการศึกษาดูงาน บ้านสวนพลู-พุต้อ อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี และบ้านแม่ทา - ป่าน้อต จังหวัดเชียงใหม่ และการแลกเปลี่ยน ป่าชุมชนผาขาว จังหวัดเลย จึงเกิดการตั้งคำถามกับชุมชนโดยนำสิ่งที่ได้จากการศึกษาดูงานมาถามว่า **"บ้านเรามีป่า"** ชุมชนตั้งอยู่ใกล้ป่า และอาศัยป่า **"ทำไมเราไม่รักษาป่า"** จึงมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนและนำแนวคิดการรักษาป่าในรูปป่าชุมชน และร่วมดำเนินกิจกรรม พ.ศ.2543 ในฐานะ **"กลุ่มป่าชุมชนร่องท่อน"** โดยผู้ใหญ่บ้านเสนอให้อนุรักษ์พื้นที่ป่าเบื้องต้นเป็นจำนวน 30 ไร่ เพราะเกรงว่าชาวบ้านจะอนุรักษ์กันไม่ไหว

จากอดีตจนถึงปัจจุบันชุมชนร่องท่อน มีการพัฒนาการอนุรักษ์จากการรักษา 30 ไร่ ขยายเป็นป่าชุมชนที่มีรูปแบบการจัดการบริหารป่า รูปแบบป่าชุมชนของภาคเหนือตอนล่าง จำนวน 170 ไร่ โดยมีการใช้ประโยชน์จากป่าบนพื้นฐานและแนวคิดจากพระสงฆ์ที่จำวัดอยู่ในชุมชน จากการศึกษาดูงาน และการรับประโยชน์จากป่า แรงศรัทธาของชุมชนที่เกิดจากการพึ่งพิงป่า จากการหาหน่อไม้ในช่วง 2 เดือน ชุมชนมีรายได้จากการขายหน่อไม้เฉลี่ย 90 ต้น/2 เดือน โดยหน่อไม้มีราคาตันละ 6,000 บาท และถ้าหน่อไม้มีตลอดปี ชุมชนจะมีรายได้ดีกว่าการทำนา นี่คือรูปธรรมที่ได้ใช้ประโยชน์จากป่า ที่เป็นมูลค่าที่นับได้

4) ความยั่งยืนของการอนุรักษ์ป่า-น้ำ

ผลพวงที่ชุมชนได้รับจากการร่วมกันดูแลรักษาป่าชุมชน คือ การดำรงชีพและการพึ่งพิงป่า และที่สำคัญ คือ "น้ำ" ที่เป็นผลมาจากการดูแลรักษาป่าชุมชน ที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในการอุปโภค บริโภค และใช้ทางการเกษตร ของแต่ละครัวเรือน ซึ่งเป็นที่อาศัยอยู่ในชุมชนร่องท่อน จำนวน 29 ครอบครัวยังส่งผลถึงชุมชนภายนอก ที่มีที่ทำกินในพื้นที่ชุมชนร่องท่อนอีก จำนวน 45 ราย

การถ่ายทอดและเชื่อมโยงการอนุรักษ์ สู่กลุ่ม และชุมชนอื่น มีการเชื่อมประสานของคนในพื้นที่ "ชมรมพิทักษ์ธรรมชาติ" การร่วมกิจกรรม การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ การแลกเปลี่ยนกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น โดยคนชุมชนอื่นเข้ามามีส่วนร่วม เช่น กลุ่มนักเรียนบ้านปลวกง่าม นักเรียนโรงเรียน บ้านรักไทย การรักษาป่าชุมชนบ้านเผ่าไทย การเริ่มต้นการกันพื้นที่ป่าชุมชน และปลูกป่าบ้านหนองอ้อป่อง ที่ได้รูปแบบการแลกเปลี่ยนกับชุมชน "ร่องท่อน" รวมทั้งการเริ่มพึ่งพิงตนเองจากการ ปลูกผักพื้นบ้านภายในครอบครัวบนเงื่อนไขการสร้างกติการ่วมกัน และเป็น การลดการพึ่งพิงป่า

ปัจจุบัน ชุมชนร่องท่อน มีการบริหารจัดการป่าชุมชนที่เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น โดยมีการจัดตั้ง คณะกรรมการจัดการป่าชุมชน จำนวน 10 คน โดยมีกฎระเบียบการดูแลรักษาป่าชุมชน คือ

1. ห้ามตัดไม้และล่าสัตว์ทุกชนิดในเขตอุทยาน ผู้ใดฝ่าฝืนจะดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้ ครั้งที่ 1 ตักเตือน ครั้งที่ 2 ตัดความช่วยเหลือ โดยพิจารณาจากคณะกรรมการป่าชุมชน
2. ห้ามบุกรุกแผ้วถางป่าชุมชน หรือ ก่อให้เกิดไฟป่า
3. ชุมชนต้องช่วยกันดูแลรักษาป่า
4. กรรมการป่าชุมชนมาจากคนในชุมชนกรรมการหมู่บ้าน องค์การบริหารส่วนตำบล โดยมีหน้าที่กำกับ ดูแลรักษาป่าและประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ

นอกจากการอนุรักษ์ ไม่ทำลายป่าชุมชนแล้วยังมีการปลูกจิตสำนึกให้กับเยาวชนอีกด้วย ประธานน้ำประปาภูเขาบ้านร่องท่อน กล่าวว่า "การปลูกป่าทดแทน เป็นเพียงกลอุบายที่ทำให้ชาวบ้านหรือเยาวชนได้เห็นถึงคุณค่า และรู้จักหวงแหน หรือที่เรียกง่าย ๆ ก็คือ เป็นเพียงอาหารเสริมให้กับป่าเท่านั้น ที่จริงแล้วป่าเขาสามารถฟื้นฟูตัวเองได้ ถ้าหากเราคอยช่วยเหลือในเรื่องไฟป่า หรือเรื่องการทำลายของเก่าที่มีอยู่แล้ว ป่าก็จะสมบูรณ์ได้ และนอกจากนี้ทางป่าไม้ เมื่อเขาเห็นว่าเราดูแลและอนุรักษ์กันเองได้เขาก็จะไม่เข้ามายุ่ง ถ้ามาก็มาเพื่อชื่นชม รวมทั้งการสนับสนุนพันธุ์กล้าไม้ในการปลูกป่า"

การเริ่มต้นปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตที่พึ่งพาตนเอง การปลูกพืชผักพื้นบ้าน การระดมแรงจัดปรับปรุงพื้นที่ส่วนรวมในชุมชน คือ รูปธรรมในการอนุรักษ์และพัฒนาของคนในชุมชน โดยกลไกที่มีความหลากหลายในการทำงานคือ อายุ เพศ และกลุ่มคนที่มีความแตกต่างในการทำงาน ส่วนร่วมรวมทั้งการเริ่มต้นให้เด็กและเยาวชนเริ่มต้นเรียนรู้ร่วมกับชุมชนกรณีการเรียนรู้จากการดำเนินการจริง การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ สื่อขบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคน หลายรุ่นและหลายวัยเป็นการส่งผลและถ่ายทอดให้คนในชุมชนซึมซับทางอ้อมในการอนุรักษ์

การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และป่าต้นน้ำ ส่งผลให้ชุมชนมีการบริหารจัดการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างรู้คุณค่า และมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับป่าหากินและใช้ประโยชน์จากป่า มีแหล่งน้ำใช้อย่างสมบูรณ์ตลอดปี เชื่อมโยงถึงการจัดสวัสดิการของชุมชนร่วมกัน หมุนเวียนภายในชุมชน ป่าทุกป่าเหมือนกันทั้งประเทศ แต่เบื้องหลังการจัดการป่าที่ใช้ประโยชน์โดยชุมชนเล็กๆ กับป่าผืนใหญ่ นี่คือนโยบายในการจัดการน้ำป่า ที่เป็นแรงศรัทธาของชุมชนอย่างแท้จริง

ผู้ประสานงาน นางชวลี จันทร์เมือง โทร. 089-249-8374 หมู่ 5 ตำบลชมพู อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก

3. ป่าชุมชนบ้านเผ่าไทง ตำบลชมพู อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก

1) ข้อมูลพื้นฐานชุมชน

บ้านเผ่าไทย ก่อตั้งขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ.2523 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้เสด็จมาพระราชทานชื่อหมู่บ้านให้แก่คนในชุมชน นับระยะเวลาได้ประมาณ 20 กว่าปีมาแล้ว คนในชุมชนที่มาจากภาคอีสานเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะจากอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เพชรบูรณ์ ยโสธร เป็นต้น ซึ่งคนเหล่านี้ได้เข้ามาเป็นราษฎรอาสา (รอส.) เป็นช่วงที่ผู้ก่อการร้ายชุกชุม ในระหว่างปี พ.ศ.2518-2520 แต่อีกนัยหนึ่งคนเหล่านี้เข้ามาเพื่อหาพื้นที่ทำกิน เนื่องจากทางรัฐบาลได้ประกาศรับสมัคร บุคคลที่ต้องการที่อาศัย และที่ทำกิน ให้เข้ามาเป็นราษฎรอาสา (รอส.) ทางรัฐจะทำการคัดเลือกแล้วทำการฝึกแบบทหารทุกประการ และเมื่อสิ้นสุดการต่อสู้แล้วจะมอบที่ดินทำกินให้คนละ 20 ไร่ กับที่อยู่อาศัยคนละ 2 ไร่ โดยจะมีทหารเป็นผู้ทำแผนผังของหมู่บ้าน การจัดลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินในด้านที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน พร้อมทั้งการปลูกสร้างบ้านเรือนให้แก่บุคคลที่เข้ามาเป็นราษฎรอาสา อนึ่งทางทหารได้มีการจัดเตรียมเครื่องมือเครื่องมือสำหรับแปรรูปไม้ไว้ จึงง่ายต่อการจัดสร้างบ้านให้กับราษฎร รวมไปถึงการจัดแปลงพื้นที่ทำการเพาะปลูก

ประมาณปี พ.ศ.2525 ทางทหารได้เข้ามาปรับพื้นที่เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนได้ทำการเกษตรเป็นการส่งเสริมให้ราษฎรปลูกกาแฟ ในขณะที่นั้นมีพื้นที่ป่าเหลืออยู่เพียงบริเวณเดียวทางทหารจึงจะปรับที่ดินให้บริเวณป่าที่เหลืออยู่ เพื่อใช้เป็นที่ดินที่จะให้ชาวบ้านปลูกกาแฟ ซึ่งขณะนั้นตรงกับสมัยนายอุดม ขุนจำนวน รักษาการเป็นผู้ใหญ่บ้าน ได้สังเกตเห็นว่า พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ป่า ผืนสุดท้ายที่มีอยู่ในหมู่บ้าน ควรจะเก็บรักษาไว้เพื่อเป็นแนวป้องกันลมเพราะชุมชนตั้งอยู่บนเขา เนื่องจากในช่วงฤดูฝนจะมีลมมรสุมพัดผ่านแรงจึงคิดจะเก็บป่าผืนนี้ไว้ จึงได้เสนอกับทางหน่วยทหาร และทางทหารก็เห็นด้วยกับลุงอุดม จึงได้สั่งยกเลิกโครงการ

ปัจจุบันบ้านเผ่าไทย หมู่ที่ 8 ตำบลชมพู อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก จะมีลักษณะเป็นที่ราบเชิงเขา มีเขตติดต่อกับภูเขาที่สลับซับซ้อน คนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นชุมชนของคนอีสาน จึงมีภาษาพูด ประเพณีความเชื่อ ส่วนใหญ่เป็นวัฒนธรรมแบบอีสาน จะมีคนภาคกลางอยู่บ้างแต่เป็นส่วนน้อย ในปัจจุบันมีครอบครัวอยู่ประมาณ 152 ครอบครัว ประชากร 590 คน อาชีพส่วนใหญ่จะเป็นอาชีพรับจ้างอยู่ในสวนของนายทุนใหญ่ๆ ในพื้นที่ รองลงมาเป็นการทำสวน ทำไร่ข้าวโพด พื้นที่ของชุมชน

บ้านเฝ้าไทยจะมีประมาณ 10,589 ไร่ ครึ่งหนึ่งเป็นพื้นที่การเกษตรของคนในชุมชน

ในปัจจุบันนายทุนที่มีอำนาจทางการเงินได้เข้ามากว้านซื้อที่ดินของชาวบ้านเพื่อทำสวน ทำไร่ ทำให้ครึ่งหนึ่งของจำนวนพื้นที่ทั้งหมดเป็นของนายทุน และในอนาคตข้างหน้ามีแนวโน้มว่าคนในชุมชนจะมีก็แต่เพียงพื้นที่ที่เป็นที่อยู่อาศัยเท่านั้น หรือไม่ก็อาจจะไม่มีคนในชุมชนอยู่เลยก็เป็นได้

2) การก่อตั้งป่าชุมชน

ในปี พ.ศ.2535 นายอุดม ขุนจำนวน และแกนนำชุมชนได้ประกาศให้ป่าที่ในครั้งแรกมีความคิดเพียงใช้ประโยชน์ในการบังลมเท่านั้น ให้เป็นป่าชุมชนของหมู่บ้าน เป็นแหล่งเรียนรู้ เป็นคลังอาหารของคนทั้งในชุมชน และนอกชุมชน อีกทั้งยังสร้างจิตสำนึกในการหวงแหนทรัพยากรอันมีค่าของชุมชน จึงก่อตั้งเป็นป่าชุมชน คนกับป่าบ้านเฝ้าไทยขึ้น

ในช่วงแรกๆ ได้เกิดความขัดแย้งระหว่างคณะกรรมการกับคนในชุมชนที่ไม่ตระหนักถึงผลประโยชน์ของการอนุรักษ์ ทางคณะกรรมการเองซึ่งเล็งเห็นถึงผลของความขัดแย้งที่จะทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ คณะกรรมการป่าจึงได้ร่วมกันจัดเวทีเพื่อพูดคุย ให้ความเข้าใจ ไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง พร้อมทั้งสร้างข้อตกลงในการจัดระบบการจัดการป่าชุมชน มีการตั้งกฎกติกา ข้อบังคับตามมติที่ประชุม โดยทางชมรมฯ ได้มีวัตถุประสงค์หลักของการก่อตั้งป่าชุมชนเพื่อที่จะอนุรักษ์ และฟื้นฟูแหล่งต้นน้ำ อนุรักษ์แหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า และเพื่อให้คนในชุมชนรู้จักใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน

3) ระบบการจัดการป่าชุมชน

นับตั้งแต่มีการก่อตั้งป่าชุมชนมาจนกระทั่งปัจจุบัน ตลอดระยะเวลากว่า 12 ปีที่ผ่านมา คณะกรรมการ และสมาชิกของป่าชุมชนบ้านเฝ้าไทยได้ดำเนินกิจกรรมหลายอย่างเพื่อการอนุรักษ์ และจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนอย่างยั่งยืน มีทั้งการลงมือปฏิบัติ และสั่งสมประสบการณ์มาอย่างต่อเนื่อง โดยผ่านกิจกรรมต่างๆ อันได้แก่

1. การเฝ้าระวัง คอยดูแลความเคลื่อนไหวของคนทั้งใน และนอกชุมชนที่อยู่ในหมู่บ้านใกล้เคียงไม่ให้เข้ามาตัดไม้ ทำลายป่า ล่าสัตว์ ในเขตพื้นที่ป่าชุมชน มีการจัดเวรยามผลัดเปลี่ยนกันดูแล รวมไปถึงป้องกันไม่ให้พื้นที่ในการทำไร่ บุกรุกเข้ามาในบริเวณพื้นที่ป่าชุมชน

2. การจัดการไฟฟ้า โดยการทำแนวกันไฟ และการชิงเผาก่อน เพื่อลดความรุนแรงของไฟป่าที่อาจจะเกิดขึ้นทุกปี นอกจากนี้แล้วชาวบ้านต้องให้ความระมัดระวังในการจุดไฟเผาไร่ของตนเอง ซึ่งจะต้องทำแนวกันไฟล้อมรอบไร่ของตนเองไว้ เพื่อไม่ให้ไฟลามไปที่อื่น

3. การปลูกป่าเสริม ทางชุมชนได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในเรื่องของพันธุ์กล้าไม้จากกรมป่าไม้ อบต. ฯลฯ จากศูนย์เสริมสร้างองค์กรชาวบ้าน เพื่อฟื้นฟู สิ่งแวดล้อมจังหวัดพิษณุโลก และกองทุนเพื่อสังคม

(SIF) ทั้งนี้เพื่อเป็นการฟื้นฟูสภาพป่าธรรมชาติ ให้กลับสู่ความสมบูรณ์โดยเร็ว

4. การกำหนดกฎระเบียบ บทลงโทษขึ้นเพื่อควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม โดยชุมชนจะใช้กฎระเบียบ บทลงโทษ ที่ออกกฎโดยคนในชุมชนที่มีมติข้อตกลงร่วมกัน

5. กิจกรรมทางความเชื่อ การบวชป่า โดยจะจัดกิจกรรมในช่วงของเดือนมกราคม-พฤษภาคม ของทุกปี ชุมชนจะได้รับการสนับสนุนในด้านผ้าห่ม จีวร จากหลวงพ่อดมัย หรือแม่แต่ทางภาคเอกชน ก็จะทำให้ความช่วยเหลืออยู่ไม่ขาด

4) กฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านเผ่าไทย

1. ห้ามมิให้ผู้ใดเข้าไปล่าสัตว์ หางของป่า ในเขตป่าอนุรักษ์ ถ้าฝ่าฝืนกฎจะถูปรับ 1,000 บาท หรือตามแต่คณะกรรมการเห็นสมควร

2. ห้ามมิให้ผู้ใดตัดต้นไม้เด็ดขาด ถ้าฝ่าฝืนจะถูปรับ 1,000 บาท หรือปลุกทดแทน 10 ต้น พร้อมทั้งดูแลจนกว่าต้นไม้จะโต

3. ห้ามมิให้ผู้ใดเข้าไปเก็บสมุนไพรมาเพื่อธุรกิจการค้า เพียงแต่หากนำมาเพื่อใช้ประโยชน์ ในครัวเรือน เท่านั้น ถ้าถูกคณะกรรมการจับได้จะต้องเสียค่าปรับ 1,000 บาท หรือแล้วแต่เห็นสมควร ของคณะกรรมการ

ส่วนการใช้ประโยชน์จากป่าใช้สอยนั้นทางคณะกรรมการป่าชุมชน และคนในชุมชนตกลงร่วมกัน ว่าให้ใช้ประโยชน์จากป่าใช้สอยได้อย่างเต็มที่ โดยไม่มีการปิดป่า และไม่มีการระเบียบใดๆ เพียงแต่ใช้จิตสำนึกของคนในชุมชนเท่านั้น

อย่างไรก็ตามการกำหนดกิจกรรมในการอนุรักษ์ป่าไม้ของคนในชุมชนนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นการสร้างจิตสำนึกในการหวงแหนทรัพยากรของพวกเขาอันมีอยู่น้อยนิด แต่สามารถทำให้เกิดประโยชน์ เกิดความยั่งยืน และยังเป็นการถ่ายทอด ความรู้ความชำนาญ ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ผืนป่าให้กับเยาวชนรุ่นหลังสืบไป

5) องค์ความรู้ ภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากป่า

วิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านเผ่าไทย ฟังพา และผูกพันอยู่กับป่ามาเนิ่นนาน ซึ่งคนในชุมชน ตระหนักดีว่าป่าชุมชนเป็นทั้งแหล่งอาหาร ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย ลุงยุท แสงสว่าง บอกกับเราว่า "เราอาศัยตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เกิดมาก็ต้องเข้าไปตัดไม้ นำมาใช้ในการอยู่ไฟ หาสมุนไพรมาทำยา นำไม้มาทำบ้านที่อยู่อาศัย หางของป่ามาเป็นอาหาร แม้กระทั่งเวลาตายก็ต้องอาศัยป่า เพื่อนำพืช มาเผาร่างกายของเรา เพราะฉะนั้นถ้าเราไม่รู้จักรักษาป่า ไม่เล็งเห็นถึงประโยชน์หรือคุณค่าของป่า เมื่อป่าหมด ชีวิตเราก็อาจจะหมดไปพร้อมๆ กับป่าด้วยก็ได้"

เนื่องจากชาวบ้านมีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับป่า จึงมีการดำรงชีวิตโดยการพึ่งพาทรัพยากร ความรู้ ความสามารถ สำหรับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่รอบตัว องค์ความรู้เหล่านี้ได้สืบทอดกันมาตามแนวความเชื่อ พิธีกรรม และประเพณี อันเป็นการแสดงถึงวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติบ้างในบางส่วน ซึ่งชุมชนบ้านเผ่าไทยได้ก่อกำเนิดมาเพียงประมาณ 20 กว่าปีเท่านั้น ยังรวมไปถึงผู้คนที่อาศัยอยู่นั้นมาจากหลายพื้นที่หลายเผ่าพันธุ์ จึงส่งผลให้ประเพณี ความเชื่อเกี่ยวกับป่านั้นน้อยมาก โดยมากพิธีกรรมที่เกี่ยวกับป่านั้นจะรับอิทธิพลมาจากพื้นที่ภายนอก เช่น พิธีกรรมบวชป่า สร้างศาลปู่ตา แต่ว่าคนในชุมชนมีภูมิความรู้ในเรื่องของการหาของในป่า เช่น ผักต่างๆ เห็ด หน่อไม้ ผลไม้ป่า ฯลฯ และการล่าสัตว์เสียเป็นส่วนมาก

6) สภาพ และการสร้างจุดเรียนรู้ในป่าชุมชนบ้านเผ่าไทย

ป่าชุมชนบ้านเผ่าไทย หมู่ที่ 8 ตำบลชมพู อำเภอนิคมบ่งพร จังหวัดพิษณุโลก มีเนื้อที่ที่ชุมชนกันไว้สำหรับการอนุรักษ์ จำนวน 470 ไร่ และเป็นป่าเพื่อใช้สอย จำนวน 240 ไร่ ทิศเหนือติดกับบ้านเผ่าไทย ทิศใต้ติดกับบ้านชมพู ทิศตะวันออกติดกับพื้นที่ทำไร่ สวนยางพารา และทิศตะวันตก ติดกับไร่นายทองนาค

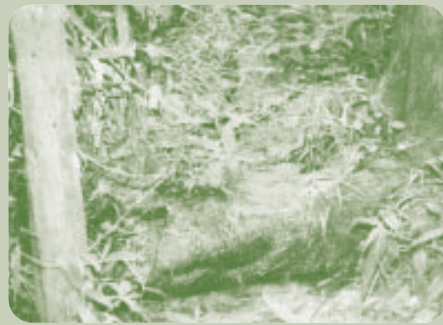
ทั้งนี้ชุมชนได้สร้างจุดเรียนรู้ ที่วางให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติที่ต้องพึ่งพิงกัน ตั้งแต่เกิดจนตาย ไว้ในเส้นทางศึกษาธรรมชาติในเขตป่าอนุรักษ์บ้านเผ่าไทย ไว้ดังนี้

จุดเรียนรู้ที่ 1	ขุนทับไทร	เป็นแหล่งต้นน้ำ(ตาน้ำ) ที่ไหลออกจากใต้ดิน
จุดเรียนรู้ที่ 2	หนองข้างนางเต่า	เป็นแหล่งที่ข้างมาลงน้ำ เคยเป็นที่อาศัยของเต่า
จุดเรียนรู้ที่ 3	แรดยาง-ปรางใหญ่	เป็นแห่งที่ไม่มีไม้ขนาดใหญ่ อายุ 100 ปีขึ้นไป
จุดเรียนรู้ที่ 4	ลานรำไร	เหมาะสำหรับเป็นที่กางเต็นท์พักผ่อน
จุดเรียนรู้ที่ 5	จุดชมวิว	เป็นที่โล่งสามารถมองเห็นพื้นที่อำเภอนิคมบ่งพรที่อยู่ข้างล่างได้

จุดเรียนรู้ของคน
ทั้งภายใน และ
ภายนอกชุมชน

แหล่งเรียนรู้ที่ชุมชนภูมิใจ

7) ผลลัพธ์ที่ได้จากการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านเผ่าไทย

1. ด้านเศรษฐกิจ หลังจากเกิดการอนุรักษ์ การจัดตั้งให้เป็นป่าชุมชนแล้วนั้น จึงนำมาซึ่งผลตอบแทนจากป่าเป็นมูลค่ามหาศาล คนในชุมชนเองมีอาชีพเสริมหลังจากเก็บพืชผลทางการเกษตร คือการหาของป่าขาย เช่น เห็ด หน่อไม้ ผลไม้ต่างๆ เป็นการสร้างงานให้กับคนในชุมชนอีกทางหนึ่ง โดยใช้ความรู้ ความสามารถที่ถูกถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ในการคำนวณวัน และเวลา ฤดูของผลผลิตจากป่า อันเป็นการใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสม และยั่งยืนของคนกับป่า

2. ด้านสังคม ป่าชุมชนบ้านเผ่าไทย เป็นที่สนใจจากภาครัฐ ภาคเอกชน และสถานศึกษาหลายแห่ง ทั้งเป็นแหล่งศึกษาดูงาน การค้นคว้าวิจัย เป็นแหล่งท่องเที่ยวของคนใน และนอกชุมชน จึงทำให้ในแต่ปีนี้มีผู้คนแวะเวียนเข้ามาชมป่าชุมชนไม่ขาดสาย โดยทางส่วนราชการจะเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการป่า ในด้านการทำวิจัยในเรื่องต่างๆ เช่น ความหลากหลายทางด้านพันธุกรรม การวิจัย เกี่ยวกับยาสมุนไพรพื้นบ้าน จึงทำให้ป่าชุมชนบ้านเผ่าไทยเป็นที่รู้จักกันในแวดวงราชการ และภาคเอกชน จวบจนปัจจุบัน

3. ด้านวัฒนธรรม คนในชุมชนเกิดความภาคภูมิใจในการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ สิ่งเหล่านี้ได้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เกิดการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น เกิดการฟื้นฟูวัฒนธรรม กิจกรรม พิธีกรรม และยังเป็นการแลกเปลี่ยนข้อมูล ของผู้เฒ่ากับคนหนุ่มสาว ภายในชุมชน วัฒนธรรมเหล่านี้ยังเป็นการประเพณีปฏิบัติกันเรื่อยมาจนถึงทุกวันนี้ อาจกล่าวได้ว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของคนในชุมชนบ้านเผ่าไทย ได้ส่งผลให้เกิดประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อต่างๆ สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน ในการพึ่งพิงป่าชุมชนอย่างเห็น ได้ชัด

4. ด้านสิ่งแวดล้อม คนในชุมชนบ้านเฝ้าไทย และชุมชนที่อยู่ใกล้เคียง เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ธรรมชาติและทรัพยากรมากขึ้น เพราะทุกคนตระหนักถึงการใช้จ่ายประโยชน์จากป่าในหลายๆ ด้าน ทั้งเป็นแหล่งอาหาร และเป็นคลังยาประจำชุมชน สิ่งเหล่านี้ ที่เป็นผลสำเร็จ ก็ต่อเมื่อ ชุมชนต้องมีกาจัดการในการใช้ ประโยชน์อย่างเหมาะสมและยั่งยืน รวมถึงการมีส่วนร่วม ในการรักษา ดูแล ทรัพยากรธรรมชาติของคนในชุมชน ยึดถือข้อตกลง ที่ทำการตกลงร่วมกันภายใต้กฎกติกา ข้อบังคับ บทลงโทษ

ปัจจัยเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นแนวทางในการอนุรักษ์ ที่เกิดผลสำเร็จในรูปธรรม ที่จะมีแนวโน้มในการพัฒนาให้เกิด ความยั่งยืนมากขึ้น ความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ นั้นจะ เกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีกลุ่มคนในชุมชนทุกฝ่ายเป็นผู้กำหนดแนวทาง การแก้ไข การปรับปรุงดูแลรักษา ทั้งคนในชุมชนกับป่าจะต้อง ปรับตัวเข้าหากันให้สอดคล้อง และกลมกลืนมากที่สุด โดยต้อง คำนึงถึงการใช้จ่ายประโยชน์จากป่าอย่างรู้ค่า อย่างเหมาะสม ยั่งยืน สืบจนรุ่นลูกรุ่นหลานต่อไป

ความสมบูรณ์ของป่าที่ร่วมกันรักษา

4. ป่าชุมชนบ้านน้ำดิบมะพร้าว ตำบลท่าไม้ อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร

1) ความเป็นมา

เมื่อปี พ.ศ.2520 ฝืนป่าบริเวณบ้านน้ำดิบมะพร้าว มีต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้นอยู่หนาแน่น อุดมสมบูรณ์ ไปด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด แหล่งน้ำธรรมชาติที่ชุ่มชื้นที่สัตว์ป่าอาศัยอยู่เต็มกิน พืชพันธุ์อาหาร พืชพันธุ์อาหาร พืชสมุนไพรหลากหลายชนิด ให้สัตว์ป่าและราษฎรได้ใช้ประโยชน์แต่ปัจจุบันพื้นที่ป่าแห่งนี้ ได้ถูกบุกรุก ทำลายลงจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าเพื่อสร้างที่อยู่อาศัย และเพื่อการค้า การล่า สัตว์ป่า การบุกรุกแผ้วถางเพื่อการเกษตรที่อยู่อาศัย และปัญหาจากไฟป่า นายทุนในท้องถิ่นอื่น ผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนได้เสียในการตัดไม้ทำลายป่า ตลอดจนการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ใหม่ ของประชากรต่างถิ่น ทำให้พื้นที่ป่าเสื่อมโทรม พื้นที่ป่าลดจำนวนลง ประชากรในหมู่บ้านน้ำดิบมะพร้าว จึงได้รวมตัวกันโดยมีผู้ใหญ่ล่าเหยื่อ เกิดเหวี่ยง เป็นแกนนำ จัดตั้งเป็นกลุ่มองค์กรเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากร

ธรรมชาติ ในรูปแบบของป่าชุมชนขึ้นในปี พ.ศ.2544 ดูแลและรักษาพื้นที่ป่าไว้ให้คงอยู่ตลอดไป ถึงลูกหลานในอนาคต

การก่อตั้งกลุ่มองค์กรดูแลพื้นที่ป่า มีวัตถุประสงค์เพื่อป่าชุมชนบ้านน้ำดิบมะพร้าวเป็นป่าอุดมสมบูรณ์ตลอดไป เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เพื่อเป็นป่าต้นน้ำลำธาร เพื่อเป็นแหล่งอาหารและพืชสมุนไพรของชุมชน เพื่อเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ เพื่อกับระบบนิเวศของป่าไม้และเป็นจุดที่ประกอบกิจกรรมอันสืบเนื่องต่อการอนุรักษ์บำรุงพื้นที่ป่าของราษฎรที่อยู่อาศัยในหมู่บ้านและรอบพื้นที่ป่าชุมชน และที่ตั้งและอาณาเขตป่าชุมชนบ้านน้ำดิบมะพร้าว

ป่าชุมชนบ้านน้ำดิบมะพร้าว ตั้งอยู่หมู่ที่ 6 บ้านน้ำดิบมะพร้าว ตำบลท่าไม้ อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร มีจำนวนพื้นที่ทั้งสิ้น 1,700 ไร่ การประกอบอาชีพของประชากรหมู่บ้านน้ำดิบมะพร้าวส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ทำสวน และรับจ้าง รายได้เฉลี่ยแล้วไม่มากนัก เพราะชาวบ้านจำนวนมากจะทำอาชีพทางการเกษตรที่ต้องอาศัยน้ำฝน พึ่งพาธรรมชาติ และใช้ทรัพยากรในพื้นป่าเป็นอาหาร ยามที่ว่างจากอาชีพหลักเป็นอาชีพเสริมเพื่อเป็นการเสริมรายได้ในครัวเรือน

ในอดีตวิถีการดำรงชีพของชาวบ้านน้ำดิบมะพร้าว ต้องอาศัยผืนป่า เป็นแหล่งทำมาหากิน คือตัดไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจ นำไปขาย และเก็บผัก เห็ด หน่อไม้ ของป่าต่างๆ ตามที่จะเป็นอาหารและยาสมุนไพร ปัจจุบันมีกฎหมายออกมาคุ้มครองป่า ห้ามตัดไม้ ล่าสัตว์ ชาวบ้านหยุดตัดไม้ และหันมาอนุรักษ์พื้นที่ผืนป่าใช้เป็นแหล่งหาอาหาร สมุนไพร ไม้ใช้สอยตามความจำเป็นจากลักษณะการใช้ประโยชน์ของชุมชน กับพืชพันธุ์ตามธรรมชาติ สามารถจำแนกคุณค่าของป่าชุมชนได้

2) สภาพป่าชุมชนบ้านน้ำดิบมะพร้าว

ในอดีตย้อนไปเมื่อ 40-50 ปีที่แล้ว ถือได้ว่าป่าชุมชนบ้านน้ำดิบมะพร้าวเป็นพื้นที่ป่า มีต้นไม้ขึ้นหนาทึบ บวกกับมีแหล่งน้ำอันอุดมสมบูรณ์สัตว์ป่าอาศัยอยู่มากมาย ต่อมาราษฎรที่อาศัยอยู่ในระแวกนั้นและผู้อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ ได้ทำการตัดไม้เพื่อปลูกสร้างที่อยู่อาศัย ตัดไม้เพื่อการค้า ด้วยพื้นที่มีพันธุ์ไม้เศรษฐกิจที่ตลาดต้องการในสมัยนั้น เหตุนี้ทำให้ป่าถูกทำลายลงมาก สัตว์ป่าขนาดใหญ่หายไปเหลือแต่เพียงจำพวก กระรอก กระแต แอ้ ซึ่งเป็นสัตว์ขนาดเล็ก ปัจจุบันผู้นำท้องถิ่นและราษฎรในหมู่บ้านเห็นความสำคัญของป่ามากขึ้น หากป่ายังคงถูกทำลายลงทุกวัน พวกเขาจะขาดน้ำ ขาดอาหาร และอะไรอีกมากมายที่ได้จากป่า จึงรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มองค์กร เพื่อจัดการดูแลป่าในรูปแบบป่าชุมชนพื้นที่มีสภาพดีขึ้นแต่ต้องใช้ระยะเวลาและการจัดการดูแลของราษฎร เพื่อให้ป่าอุดมสมบูรณ์ดังในอดีต

ป่าชุมชนบ้านน้ำดิบมะพร้าว สภาพป่าเป็นที่ราบสลับกับแนวเขาขนาดเล็ก เรือนไม้โปร่งแบบป่าเต็งรัง ดินเป็นดินทราย และดินลูกรัง พันธุ์ไม้มักเป็นชนิดทนแล้ง ทนไฟป่า จำพวกเต็ง รัง แดง มะกอก

มะขามป้อม ตะแบก ประดู่ ผักหวาน ต้นปรัง และมีต้นไผ่ ขึ้นตามแนวที่มีร่องน้ำไหลผ่าน สัตว์ป่าที่พบเป็นพวกสัตว์ขนาดเล็กมี แย้ ตะกวด อึ่งอ่าง กระจ้อน กระจเต กระจอก ไก่ป่า นก และเต่าเหลือง

3) วิธีการจัดการป่าชุมชน

คณะกรรมการหมู่บ้านและราษฎรบ้านน้ำดิบมะพร้าว หมู่ที่ 6 ตำบลท่าไม้ อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร มีคณะกรรมการ 15 คน โดยมีนายลำเพย เกิดเฟือก ผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน รวมกันเป็นองค์กรที่รับผิดชอบดูแลป่าชุมชน ผู้ที่จะดำรงตำแหน่งคณะกรรมการได้ต้องเป็นบุคคลที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน ได้รับความเห็นชอบในหมู่บ้าน ส่วนสมาชิกป่าชุมชนเป็นบุคคลที่มีรายชื่อในสำเนาทะเบียนบ้านและอาศัยอยู่ในบ้านน้ำดิบมะพร้าว สำหรับบทบาทของคณะกรรมการและสมาชิกป่าชุมชนทุกคนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าชุมชน เป็นแกนนำทำกิจกรรมฟื้นฟูบำรุงป่าด้านการป้องกันไฟป่า ทำแนวกันไฟ การปลูกป่า การบวชป่า การเฝ้าระวังผู้บุกรุกพื้นที่ป่า ไม่ว่าจะเป็นการตัดไม้ หรือการล่าสัตว์ การแผ้วถางเพื่อการเกษตร

4) กฎ ระเบียบ กติกา ป่าชุมชนบ้านน้ำดิบมะพร้าว

การจัดการป่าชุมชนจะได้รับการยอมรับจากราษฎรในท้องถิ่น และบุคคลภายนอก ต้องมีกฎระเบียบ ข้อตกลง เพื่อจัดการดูแลรักษาป่าชุมชน ตรงตามวิถีชีวิตและภูมินิเวศของประชากรและป่าชุมชนในพื้นที่นั้นๆ ซึ่งป่าชุมชนบ้านน้ำดิบมะพร้าวได้วางกฎระเบียบไว้ดังนี้

ข้อ 1 ห้ามตัดไม้ในเขตป่าชุมชน ไม่ว่าจะเป็ไม้ยืนหรือไม้ขนอนอนตาย ฝ่าฝืนปรับต้นละ 500 บาท เว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนทั้งหมดก่อน

ข้อ 2 ห้ามฆ่าสัตว์ในเขตป่าชุมชน ฝ่าฝืนปรับต้นละ 500 บาท

ข้อ 3 สำหรับการเก็บหาของป่า เช่น

- หน่อไม้ อนุญาตให้หาหน่อไม้เพื่อเป็นอาหารได้เฉพาะเดือนสิงหาคม ถึง ตุลาคม เท่านั้น และจะต้องไม่เกินคนละ 5 กิโลกรัมต่อครั้ง จากเกินจากนั้นขอเก็บค่าธรรมเนียม กิโลกรัมละ 10 บาท เพื่อนำเข้ากองทุนของหมู่บ้าน
- เห็ด ผักหวาน และอื่นๆ (สำหรับราษฎรในหมู่บ้าน) ให้หาเฉพาะเป็นอาหารในครัวเรือนเท่านั้น โดยไม่เกินคนละ 2 กิโลกรัม ต่อครั้ง จากเกินจากนั้นขอเก็บค่าธรรมเนียมกิโลกรัมละ 5 บาท เพื่อนำเข้ากองทุนของหมู่บ้าน (สำหรับราษฎรหมู่บ้านอื่น) ขอเก็บค่าธรรมเนียมกิโลกรัมละ 10 บาท เพื่อนำเข้ากองทุนของหมู่บ้าน

หมายเหตุ : ห้ามขุดเห็ดที่ยังไม่ โผล่ออกมาจากดิน

- ข้อที่ 4** ห้ามบุกรุกแผ้วถางป่าเพื่อทำการเกษตร เพื่อนำไปในเขตป่าชุมชน ฝ่าฝืนปรับครั้งละ 2,000 บาท และยึดที่ดินเป็นของป่าชุมชนดั้งเดิม
- ข้อที่ 5** ห้ามจุดไฟเผาป่าในเขตป่าชุมชน ไม่ว่าเพื่อทำการใดๆ ทั้งสิ้น ฝ่าฝืนปรับครั้งละ 2,000 บาท
- ข้อที่ 6** ห้ามเลี้ยงสัตว์ในเขตป่าชุมชน ฝ่าฝืนปรับครั้งละ 100 บาท
- ข้อที่ 7** ถ้ากรรมการและสมาชิกป่าชุมชนเสียเอง จะต้องตั้งคณะกรรมการขึ้นมาสอบสวนและดำเนินการขึ้นเด็ดขาด

5) ประโยชน์ของป่าชุมชน

ตลอดเวลาที่ผ่านมาประชาชนบ้านน้ำดิบมะพร้าว ได้รับประโยชน์จากป่าชุมชนแห่งนี้ เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพรของชุมชน เช่น เห็ด หน่อไม้ กลอย พืช ผักหวาน ดอกกระเจียว ผักสามหรือผักอีหนู เป็นต้น ไม่ใช่สอยเพื่อสร้างบ้านและสาธารณูปโภคของหมู่บ้านตามความจำเป็น แหล่งน้ำที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นป่าเพื่อการศึกษาเรียนรู้ถึงระบบนิเวศของป่าไม้ สถานที่พักผ่อนหย่อนใจของเยาวชนและราษฎรในท้องถิ่น เป็นสถานที่สร้างกิจกรรมให้ชาวบ้าน นักเรียน หน่วยงานภาครัฐ เอกชน ตระหนักเห็นประโยชน์อันแท้จริงของพื้นที่ป่า

จากประโยชน์และความผูกพัน ระหว่างคนกับป่าชุมชนบ้านน้ำดิบมะพร้าว ราษฎรในหมู่บ้านได้รวมตัวกันจัดตั้งเป็นกลุ่มองค์กร เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ที่สามารถเอื้อประโยชน์ต่อส่วนรวม จึงได้วางกฎระเบียบการจัดการป่าชุมชน และตั้งคณะกรรมการขึ้นมาดูแล ในรูปแบบชุมชนโดยชุมชน เพื่อชุมชน

ดังนั้น เพื่อเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในรูปแบบป่าชุมชน ซึ่งเป็นรูปแบบการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยมีองค์กรชุมชนและประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป้องกันรักษาทรัพยากรป่าไม้และใช้ประโยชน์จากป่าไม้อย่างสมดุลและยั่งยืน

5. ป่าชุมชนบ้านสะแกงาม ตำบลห้วยจี่ใหญ่ อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน

ลักษณะการตั้งบ้านเรือนในอดีตของชุมชนสะแกงาม จะเลือกลักษณะภูมินิเวศเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำป่าสัก มีคลองห้วยอีไม้ไหลผ่าน เป็นพื้นที่อยู่ใกล้พื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลาย

ทางธรรมชาติ เป็นต้นน้ำของคลองหลายสาย คลองห้วยหมากพุก, คลองห้วยอีไม้, คลองห้วยส้ม, คลองห้วยแหน เนื่องจากอยู่ใกล้แหล่งธรรมชาติ ที่ดิน แหล่งน้ำ แหล่งอาหารที่มีความอุดมสมบูรณ์ ลักษณะของดินเป็นดินร่วนปนทราย อาชีพส่วนใหญ่ของประชากรในพื้นที่เป็นอาชีพเกษตรกรรม ถือเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชนสะแกงาม การทำการเพาะปลูกของคนในชุมชนแบ่งเป็น 2 ลักษณะหลักๆ คือ การทำการเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพ การทำนาข้าว และการทำการเกษตรในเชิงเศรษฐกิจ แบ่งออกเป็นการทำผักหมุนเวียนตามฤดูกาล เช่น พริก พักทอง มะเขือพวง หอม กระเทียม ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และการทำสวนผลไม้ การทำสวนมะขามหวาน ลักษณะของชุมชนสะแกงามเป็นชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์เรื่องน้ำไม่มีปัญหาเรื่องภัยแล้ง ในฤดูฝนน้ำจะท่วมไหลเร็วและไหลผ่านไปเร็ว ชาวบ้านจะเรียกว่า “น้ำหลาก” ในช่วงเดือนสิงหาคม เดือนกันยายนของทุกปี การเรียกชื่อหมู่บ้านตามต้นไม้ที่มีอยู่มากในบริเวณ ตั้งชุมชนในอดีตเรียกและกำหนดจุดนัดหมาย จากการคมนาคม การเดินทางไปมาจะแวะพักอาศัยค้างแรม กำหนดเส้นทางไปมาจะแวะพักอาศัยค้างแรม กำหนดเส้นทาง และกำหนดตำแหน่ง และเรียกชุมชนนี้ว่า ป่าสะแก ติดปากกันเรื่อย ๆ จนกลายมาเป็น บ้านสะแกงาม ในปัจจุบัน

ต่อมาเมื่อวันที่ 30 ตุลาคม 2541 ได้มีการประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติตาตหมอก และชุมชนที่อยู่ในตำบลห้วยใหญ่ซึ่งเป็นที่อยู่ตามแนวเขตกันชนอุทยานแห่งชาติตาตหมอก เนื่องจากการตั้งบ้านเรือนและการทำมาหากินก่อนมีการประกาศเขตอุทยาน ปัญหาที่ชุมชนเผชิญปัญหาร่วมกันอย่างหนัก คือ กรณีเรื่องที่ดิน กลายเป็นผู้บุกรุกในที่ดินของตนเอง ปราบฏุกการณ์ที่เกิดขึ้น การรुकคืบของเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติตาตหมอก ในการบุกจับชาวบ้านในวันที่ 26 มกราคม 2546 มีผู้ถูกข้อหาดำเนินคดีจำนวน 5 ครอบครัว ใน หมู่ 5 บ้านน้ำเตื่อ ในข้อหาบุกรุกทำลายทรัพย์สินของทางราชการ

2) การก่อตั้งเครือข่ายองค์กรชุมชน

ท่ามกลางปัญหาที่เกิดขึ้นตามข้างต้น ชุมชนได้พยายามที่จะรวมตัวกันตามลักษณะภูมินิเวศวัฒนธรรม ปัญหาที่ชุมชนแต่ละชุมชนเผชิญปัญหาร่วมกัน เกิดการรวมกันจากผู้เดือดร้อนและผู้นำชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันชุมชนเพื่อการพัฒนาจังหวัดเพชรบูรณ์ องค์กรชุมชน ในนาม **‘เครือข่ายตะเบา-ห้วยใหญ่’** เพื่อรวมกันในการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน การรวมกันแสดงผลชุมชน เพื่อรักษาไว้ซึ่งพื้นที่ทางสังคมให้เป็นเวทีในการแสดงผลต่อรองและการติดตามผลการดำเนินคดี

ในส่วนของภาคชุมชนของบ้านสะแกงามเอง ก็ได้มีการรวมกลุ่มกันจัดตั้งเป็นกลไก ในการต่อรอง และแสดงผลชุมชน ตลอดจนเพื่อขับเคลื่อนงานเพื่อแก้ไขปัญหาที่ดินทำกิน กิจกรรมที่เป็นทางการ

เช่น ป่าชุมชน การทำเกษตรกรรมทางเลือกที่เป็นการพึ่งตนเอง การระดมทุน ภายในชุมชน การสร้างกลุ่มออมทรัพย์ การจัดทำข้อมูลที่ดิน เก็บข้อมูลที่ดิน ซ่อมแซมเหมืองฝาย 5-7 ปีที่ผ่านมา เครื่องข่ายฯ ได้มีการเชื่อมประสานกับเครือข่ายทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เกษตรกรรม ภาคเหนือตอนล่าง เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และร่วมกันผลักดันในเชิงนโยบาย เช่น พ.ร.บ.ป่าชุมชน จนเมื่อวันที่ 31 มีนาคม 2543 รวมตัวกันเป็นเครือข่ายอย่างเป็นทางการ โดยเน้นรูปธรรมในการแก้ไขปัญหา เรื่องที่ดินทำกินในเขตป่าชุมชน

3) สภาพป่าชุมชนสะแกงาม

ป่าชุมชนสะแกงามเป็นพื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ต้นไม้ขึ้นหนาทึบ มีแหล่งน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นต้นน้ำของคลองหลายสายมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่หนาแน่น เช่น หมูป่า กระรอก กระแต นก หนู กบหอน ปูภูเขา สัตว์ขนาดเล็กมีให้เห็นเป็นจำนวนมากในเขตชุมชนเนื่องจากอยู่ใกล้กัน และมีอาณาเขต ติดต่อกับเขตอุทยานแห่งชาติภูเขียว และอุทยานแห่งชาติตาเดหวาย

ลำห้วยหลายสายที่ไหลออกมาจากป่าชุมชนมีน้ำไหลตลอดทั้งปีเป็นปัจจัยการผลิตตลอดทั้งปี เป็นปัจจัยการผลิตชั้นดีในการทำการเกษตรกรรมที่ไหลหล่อเลี้ยงวิถีชีวิตชุมชน ชุมชนยังมีการจัดการกับระบบเหมืองฝาย และซ่อมแซมระบบเหมืองฝายทุกปี

พันธุ์ไม้ที่พบในเขตป่าชุมชนสะแกงามเป็นป่าเต็งรังดิน เป็นดินร่วนปนทรายพันธุ์ไม้ส่วนใหญ่ มักเป็นไม้ทนแล้งทนไฟป่า จำพวก เต็งรังแดง มะกอก มะขามป้อม มะปรางป่า มะม่วงป่า ตะแบก ประดู่ ผักหวาน ไม้หก ไม้รวก ไม้ซาง บริเวณที่ต้นไม้จะขึ้นชุกชุมคือสองฝั่งคลอง สัตว์ป่าที่พบเป็นจำพวกหมูป่า กระรอก กระแต ไก่ป่า กระต่าย เต่าเหลือง ปูภูเขา กบหอน เป็นต้น

4) การใช้ประโยชน์จากป่า

1. แหล่งอาหาร ภายในป่าชุมชนถือเป็นแหล่งอาหารที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนชนบทโดยแท้จริง และถือได้ว่าเป็นปฏิทินแห่งความอุดมสมบูรณ์ที่การพึ่งตนเองในเรื่องของแหล่งอาหาร เช่น

มกราคม	ผักหวาน, เห็ดถอบ
กุมภาพันธ์	ผักหวาน, เห็ดถอบ
มีนาคม	ผักป่า, นก, หนู, กระแต
เมษายน	ผักป่า, นก, หนู, กระแต
พฤษภาคม	ผักป่า, นก, หนู, กระแต

มิถุนายน	เห็ดป่า, ไข่มด
กรกฎาคม	เห็ดป่า, ไข่มด
สิงหาคม	หน่อไม้, เห็ด, ผักป่า
กันยายน	หน่อไม้, เห็ด, ผักป่า
ตุลาคม	หน่อไม้, เห็ด, ผักป่า
พฤศจิกายน	ผักป่า
ธันวาคม	ผักอินูน, ผักป่า

2. ด้านสังคม ทำให้การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนตั้งแต่อดีต ถึงปัจจุบัน เกิดจนตาย ในอดีตการคลอเคลียก็มีความจำเป็นต้องเข้าไปหาสมุนไพร และไม้พื้ในการอยู่ไฟมาจากป่า แต่ในปัจจุบัน จะมีการพึ่งพิงจากป่าให้เห็นน้อยลง แต่ชุมชนในชนบทยังมีให้เห็นบ้าง พอโตเป็นผู้ใหญ่วัยเจริญพันธุ์ การประกอบอาชีพ การสร้างบ้านเรือนก็ต้องอาศัยไม้จากป่าในการสร้างบ้านเรือนก็ต้องอาศัยไม้จากป่า ในการสร้างบ้านเรือน อาศัยสมุนไพรจากป่าในการรักษาโรค การแต่งงานก็ต้องอาศัยใบตองจากป่า ในการทำบายศรีสู่ขวัญในการทำพิธีกรรมที่เป็นมงคล ใบตองในการทอห่ม ทำอาหาร การตายก็ต้องอาศัย ไม้พื้จากป่าในการทำพิธีกรรมทางการพิธิศพ การพึ่งพิงป่าถือว่าการพึ่งพาตนเองและการเน้นความพอเพียง ของชุมชนโดยแท้จริง

3. ด้านประเพณี วัฒนธรรม เป็นศูนย์รวมในการรักษาฟื้นฟูสืบทอด วัฒนธรรมท้องถิ่นประเพณี การทำบุญต่างๆ ภายในชุมชน ต้องอาศัยทรัพยากรจากป่า เช่น ไม้ไผ่ ในประเพณี เช่น บุญเบิกบ้าน บุญกรูฐิน บุญแจกข้าว ประเพณีการกวนข้าวทิพย์ ประเพณีเผาข้าวหลาม หรือแม้แต่ประเพณีที่เกี่ยวกับ ป่าโดยตรง การเลี้ยงผีขุนน้ำ การเลี้ยงผีป่า บ้านชาบอน การรำนางด้งนางควาย บ้านห้วยใหญ่และ บ้านสะแกงาม ประเพณีตัดตุง บ้านน้ำเลา เป็นต้น

5) วิธีการจัดการป่าชุมชน

คณะกรรมการในระดับหมู่บ้านจะถูกคัดเลือกมาให้เป็นกรรมการป่าชุมชนจะมีประมาณ 25 คน โดยมี นายวันทา บุญยวง เป็นประธานป่าชุมชนคณะกรรมการมีวาระการประชุมกันทุกวันเสาร์ที่ 2 ของ ทุกเดือน บทบาทของกรรมการจะเป็นผู้ดูแลแสดงความคิดเห็นไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทที่เกิดจาก การเข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าชุมชน สมาชิกทุกคนที่มีทะเบียนบ้านอยู่ในชุมชนถือได้ว่าเป็นสมาชิกป่าชุมชน โดยแบ่งสมาชิกเป็น 6 กลุ่มโดยจำแนกตามคุ่มต่างๆ ของหมู่บ้านให้หัวหน้าคุ่มต่างๆ เป็นหัวหน้ากลุ่ม นั้นๆ ในการจัดชุดในการอยู่เวรยามและชุดลาดตระเวน

กิจกรรมในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าชุมชน การทำแนวกันไฟปีละ 2 ครั้ง ปลูกป่าเสริม 2 ครั้งภายในหนึ่งปีในวันสิ่งแวดล้อมไทยและวันสิ่งแวดล้อมโลกการบวชป่าจะทำกันทุกๆ 5 ปีให้ตรงกับวันที่ก่อตั้งเครือข่ายป่าชุมชนตะเบาห้วยใหญ่ จะหมุนเวียนกันไปตามหมู่บ้านต่างๆที่เป็นสมาชิกเครือข่ายมีการปิดป่าชุมชนทุกเดือน พุศจิกายจนถึงเดือนมกราคมของทุกปี

การจัดการป่าชุมชนจะได้รับการยอมรับจากประชาชนในท้องถิ่นสมาชิกทุกคนมีสิทธิที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าได้แต่ต้องไม่ละเมิดกฎระเบียบของป่าชุมชน ซึ่งมีกฎระเบียบดังนี้

1. ห้ามตัดไม้ในเขตป่าชุมชนแต่สามารถเอาไม้ขอนตายมาใช้ประโยชน์ผู้จะถูกพิจารณาความช่วยเหลือทุกชนิดจากกรรมการหมู่บ้าน
2. ห้ามล่าสัตว์ขนาดใหญ่ในเขตป่าชุมชน
3. ห้ามเก็บหาของป่าในฤดูที่ปิดป่าชุมชน
4. ห้ามบุกรุกแผ้วถางป่าเพื่อทำการเกษตร
5. ห้ามจุดไฟในเขตป่าชุมชน

สำหรับแนวทางในระยะต่อไป เครือข่ายชุมชนจะเร่งดำเนินงานในด้าน การสร้างกลไกความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินร่วมกันของชุมชน เครือข่าย และองค์การบริหารส่วนตำบล สร้างกระบวนการเรียนรู้ในการแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินโดยใช้ความรู้ท้องถิ่น ประเพณีการจัดการที่ดิน น้ำ ป่าชุมชนประเพณีวัฒนธรรม ภูมิปัญญาของท้องถิ่น ประเพณีตัดตรุษ นางดั่งนางควาย บุญเบิกบ้าน เลี้ยงชีพีปลาคะครแมงตับเต่า ฯลฯ พัฒนาระบบเศรษฐกิจภายในครอบครัวในการทำเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง ชุมชนปลอดภัยนี้ จัดตั้งกองทุนรวมเพื่อใช้ในการทำธนาคารที่ดิน ตลอดจนพัฒนาระบบฐานข้อมูลชุมชนโดยใช้ระบบสารสนเทศทางภูมิศาสตร์เพื่อให้เกิดแผนชุมชน

6. การจัดการน้ำในพื้นที่ราบลุ่มน้ำยม ตำบลบางระกำ อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก และตำบลบ้านหลุม อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

1) ความเป็นมา

ลุ่มน้ำยม เป็นหนึ่งใน 25 ลุ่มน้ำใหญ่ของประเทศไทย ลักษณะการวางตัวของลุ่มน้ำวางตัวตามแนวเหนือ - ใต้ มีพื้นที่ลุ่มน้ำรวมทั้งสิ้น 23,616 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่เขตการปกครอง 11 จังหวัด ได้แก่ พะเยา น่าน ลำปาง แพร่ ตาก กำแพงเพชร สุโขทัย พิษณุโลก อุตรดิตถ์ พิจิตร และนครสวรรค์

พื้นที่ราบลุ่มลุ่มน้ำยม หรือพื้นที่ชุ่มน้ำลุ่มน้ำยม มีอยู่ในเขตบริเวณพื้นที่จังหวัดสุโขทัย พิษณุโลก และพิจิตร โดยเฉพาะในเขตอำเภอเมืองสุโขทัย กงไกรลาส จังหวัดสุโขทัย อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก กิ่งอำเภอนิคมพัฒนาเมือง จังหวัดพิจิตร เป็นพื้นที่ที่เป็นแหล่งรองรับน้ำที่ไหลหลากมาจากน้ำสาขา

จำนวนมากมาย โดยเฉพาะหลายพื้นที่ที่มีการดำรงอยู่อย่างมีการปรับตัว และการจัดการการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรน้ำในพื้นที่ราบน้ำยม ซึ่งในพื้นที่นี้ขอกว่าถึง 2 พื้นที่ คือ พื้นที่ราบน้ำยมในบริเวณตำบลบ้านหลุม อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย และคลองบางแก้ว อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก

ปัจจุบัน ลุ่มน้ำยม เป็นประเด็นสาธารณะที่อาจถือได้ว่าเป็นประเด็นร้อน และมีพลวัตค่อนข้างมาก เนื่องจากวิกฤตปัญหาของลุ่มน้ำยมที่เห็นได้ชัด คือ ปัญหาเรื่องของน้ำท่วม และภัยแล้ง อันนำไปสู่แนวคิดในการจัดการปัญหานี้ นั่นคือ การสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น ที่เชื่อว่าสามารถจะแก้ปัญหาวิกฤตที่เกิดขึ้นในที่ราบลุ่มน้ำยมได้ เรื่องนี้กลายเป็นข้อถกเถียง และดูเหมือนจะนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มบุคคลหลายๆ ฝ่าย อย่างไรก็ตามการแก้ปัญหาเรื่องของวิกฤตน้ำท่วม - น้ำแล้ง แม้จะเป็นเรื่องสำคัญ แต่สิ่งหนึ่งที่เราควรคำนึงถึง คือ การจัดการแก้ปัญหาเรื่องลุ่มน้ำยม ไม่ควรตั้งธงในเรื่องของน้ำท่วม น้ำแล้งแต่เพียงอย่างเดียว โดยกรอบคิดในมุมมองของการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นควรคำนึงถึง มิติ มุมมองในหลายๆ ด้านด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และที่สำคัญ คือในเรื่องของ ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

2) รูปธรรมการจัดการลุ่มน้ำยมที่ตำบลบ้านหลุม อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย ประกอบด้วย 9 หมู่บ้าน มีพื้นที่ประมาณ 58.17 ตารางกิโลเมตร มีประชากรประมาณ 8,889 พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม ในฤดูฝนน้ำจะท่วมถึง แต่ในฤดูแล้งจะไม่ค่อยมีน้ำ ตำบลบ้านหลุมมีลำห้วย หนอง คลอง บึง สายหลักที่ไหลผ่านจำนวนถึง 49 แห่ง ซึ่งเป็นแหล่งของปลาน้ำจืดจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นปลาสวาย ปลากระโทง ปลาคั่ว ปลาลิ้นหมา ปลาทอง ปลากระชัง ปลาชะโด ปลาหมู ปลากล้วย ฯลฯ ที่ส่งออกจำหน่ายทั้งภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคอีสาน ที่นำปลาไปแปรรูปเป็นทั้ง ปลาร้า น้ำปลา ปลาแห้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำปลาร้านั้นต้องอาศัยปลาสวายจากลุ่มน้ำยมเป็นวัตถุดิบสำคัญในการทำปลาร้าที่สำคัญ

แม้คนตำบลบ้านหลุมส่วนมากจะประกอบอาชีพทำนา แต่เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก ซึ่งจะอยู่ในช่วงของเดือน ส.ค. - พ.ย. จะกลายเป็นช่วงเวลาของการหาปลา เครื่องไม้เครื่องมือไม่ว่า จะเป็นลอบ แห อวน ถู นำมาซ่อมแซม เพื่อใช้ในกิจกรรมนี้

จำนวนปริมาณของปลาที่จับได้ จำนวนของพันธุ์ปลาที่มีความหลากหลาย เครื่องไม้เครื่องมือในการจับปลาที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น รวมถึงเทคนิค วิธีการ หรือภูมิปัญญาของชุมชนในการหาปลา เป็นที่น่าสนใจ โดยเฉพาะรายได้ หรือสินทรัพย์ที่ได้มาจากทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน จากลุ่มน้ำยมของคนในชุมชนนั้นมีมูลค่ามหาศาลเมื่อเปรียบเทียบกับการทำนา และทำไร่ยาสูบ เมื่อตีค่าสิ่งเหล่านี้ออกเป็นจำนวนเม็ดเงิน กล่าวกันว่า รายได้ในการจับปลาของคนในชุมชนสามารถที่จะเป็นทุนรอนในการทำนาข้าวในปีต่อไปได้เป็นอย่างดี

แหล่งทรัพยากรน้ำในตำบลบ้านหลุม ประกอบด้วย

หมู่ที่	ชื่อบ้าน	ชื่อคลอง หนอง บึง	
		บึง หนอง	คลอง
1	บ้านหลุม		คลองนาพรวน, คลองนาโพธิ์, คลองนา, คลองกระทุ่ม, คลองบ้านหลุม, คลองยายโกย, คลองนาใหม่, คลองคต
2	บ้านหลุม	หนองวังผาน, หนองกระปือ	คลองวังผาน, คลองมาบโพธิ์, คลองนาบน, คลองบ้านหลุม
3	บ้านครกวังแดง		คลองวังแดง, คลองอ้ายวงศ์, คลองวังครก, คลองวังขวัญ, คลองวงประดา, คลองโปรง
4	บ้านกระซังค์		คลองกระซังค์ (ช่วงที่ 1), คลองตาแบก, คลองน้ำแรง, คลองหนองแดง
5	บ้านคลองระหัน	หนองกต, หนองดุก, หนองสง	คลองตาทวน, คลองกระซังค์ (ช่วงที่ 2), คลองคต, คลองตาน้อย, คลองตาลอง, คลองบ้านหลุม, คลองตามี
6	บ้านคลองกง		คลองกง, คลองตาขาว, คลองมาบอีจาด, คลองโพธิ์, คลองบ้านหลุม
7	บ้านทางคลอง	หนองกระพง, หนองจรเข้	คลองตาทวน (ช่วงที่ 1 คลองตาแก้ว, ช่วงที่ 2, คลองวังน้ำ, ช่วงที่ 3 คลองละมอ), คลองมะโก, คลองตาม้วน, คลองตาจ้ำ (ช่วงที่ 1 คลองไผ่ลัม, ช่วงที่ 2 คลองลาว ไผ่ล่าง), คลองตันโพธิ์, คลองบ้านหลุม, คลองหัวตาข่าย
8	บ้านเหนือ	หนองบัว	คลองเหมืองว่า, คลองแหม, คลองปู่เจ้า, คลองมะเกลือ, คลองมาบนางแมว, คลองบ้านหลุม
9	บ้านเนินยาง		คลองเนินยาง, คลองหนองแดง, คลองกระซังค์

3) เป็นปัญหาสำหรับพื้นที่อื่น แต่ไม่ใช่ ปัญหาของคนในลำน້ายม

จะเห็นว่าพื้นที่ราบลุ่มน้ำยมต้องประสบกับ
ชะตากรรมคล้ายๆ กัน ซึ่งดูเหมือนว่า ชุมชนที่
ไม่เคยชินกับสภาวะการณ์ในลักษณะนี้ จะมองว่า
เป็นปัญหา แต่ทว่าคนในพื้นที่ดังกล่าวไม่ได้มองว่า
เป็นปัญหา หรือความทุกข์ยากของเขา ด้วยผู้คนที่
อาศัยอยู่ในแถบนี้จะเข้าใจธรรมชาติ และพื้นที่
ที่บรรพบุรุษได้พากันมาตั้งรกรากแล้วว่า พวกเขา
ควรจะดำรงอยู่อย่างไรให้สอดคล้อง และใช้ประโยชน์
จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างมหาศาล หากเรา
ไม่ไปเบียดเบียน หรือไปใช้ให้มากเกินไปจนความจำเป็น
ดังจะเห็นได้จาก สภาวะการณ์ธรรมชาติในปีนี้
ปริมาณน้ำในลำน້ายมไม่ได้มีมากมายเหมือนกับทุกๆ
ปีที่ผ่านมา การดำรงอยู่ของคนบริเวณลำน້ายม

เหมือนกับจะขาดอะไรไปอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการหาปลาที่มีจำนวนมหาศาลจนเป็นแหล่ง
ทรัพยากรที่เลี้ยงคนเกือบทั้งประเทศ "แต่ปีนี้ไม่มีน้ำ ไม่มีปลาเหมือนเช่นเคย" เป็นคำพูดที่
ทุกคนที่เคยชินกับสัมผัสชีวิตที่อยู่กับน้ำท่วมกล่าวถึงในปีนี้ ไม่เฉพาะแต่เกษตรกรเท่านั้น ข้าราชการ
หรือกลุ่มคนอาชีพอื่นที่เป็นลูกหลานคนลำน້ายมเอ่ยถึง และรำพึงรำพัน

วิถีคนลุ่มน้ำยม

สภาพบ้านเรือนและวิถียามน้ำหลาก

นี่คงจะเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่จะต้องมีการสานต่อเครือข่ายคนลำนํ้ายมให้มากกว่าที่เป็นอยู่ เพื่อจะก่อให้เกิดการสื่อสาร ปรับตัว จัดระบบชีวิตกับธรรมชาติของนํ้าให้สอดคล้องไปด้วยกัน คงเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องดำเนินการต่อไป

7. ชุมชนเกษตรผสมผสานบ้านแหลมทอง ตำบลแหลมรั้ง กิ่งอำเภอบึงนาราง จังหวัดพิจิตร

1) ข้อมูลพื้นฐาน

ชุมชนบ้านแหลมทอง ตำบลแหลมรั้ง กิ่ง อ.บึงนาราง จ.พิจิตร เป็นชุมชนที่มีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบค่อนข้างเป็นที่ดอน สภาพดินเป็นดินเหนียวและดินทราย ประชากรส่วนใหญ่ร้อยละ 90 อพยพมาจากทางจังหวัดศรีสะเกษ เลย และขอนแก่น ส่วนที่เหลือเป็นชาวบ้านในพื้นที่จังหวัดพิจิตร ได้มาตั้งถิ่นฐานในปี พ.ศ.2518 ในอดีตเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรป่าไม้ ได้รับความจากลำนํ้าสาขาของกลุ่มนํ้าบึงตอนล่าง ต่อมาในปี พ.ศ.2528 สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมได้มาจัดสรรที่ดินทำกินให้กับเกษตรกร จึงทำให้ทรัพยากรป่าไม้ลดลงอย่างมาก ด้วยเกษตรกรที่อพยพมาอยู่ได้หักล้างทางพงเพื่อประกอบอาชีพทำไร่อ้อย ข้าวโพด ฝ้าย และทำนา ส่งผลกระทบทำให้พื้นที่ขาดแคลนนํ้าในฤดูแล้งเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน

เกษตรกรในตำบลแหลมรั้ง จะทำนาเพียงปีละครั้ง หากปีใดฝนแล้ง ฝนทิ้งช่วง ผลผลิตก็จะได้ไม่เพียงพอต่อการบริโภค หากปีใดฝนตกมากนํ้าก็จะท่วมพื้นที่นา ข้าวก็จะเสียหาย ไม่ได้ผลผลิต ในส่วนพื้นที่ที่เป็นที่ดอนเกษตรกรก็จะปลูกข้าวโพด ถั่วเขียว ผลผลิตจะมากหรือน้อย จะขึ้นอยู่กับธรรมชาติ

ในช่วงปี พ.ศ.2527-2529 เกิดสภาวะฝนแล้ง ฝนทิ้งช่วงติดต่อกันถึง 3 ปี ทำให้ผลผลิตที่ได้มีปริมาณน้อย ข้าวไม่พอกิน ทรัพยากรป่าไม้ในไร่นาลดลงมาก ดินเสื่อมสภาพ เกิดภาวะหนี้สินกับครอบครัวเกษตรกร เกษตรกรต้องอพยพแรงงานไปต่างถิ่น ขาดแคลนอาหารโปรตีนที่เป็นสัตว์นํ้า

2) ปรากฏความคิดในการพึ่งตนเอง

การผูกพัน การดำรงอยู่ที่ต้องพึ่งพิงกับระบบธรรมชาติที่คนในชุมชนไม่สามารถควบคุมได้ อีกทั้งปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเศรษฐกิจ ปากท้อง ระบบสังคมในครอบครัว ชุมชน ภาวะหนี้สินหากนับรวมได้สามารถนับเป็นสาเหตุให้ชุมชนล่มสลายได้

ในปี พ.ศ.2529 ได้มีองค์กรพัฒนาเอกชน (โครงการบูรณะชุมชน) ได้เข้ามาดำเนินงานโครงการใน 4 หมู่บ้าน คือบ้านหนองหวาย บ้านทุ่งพัก บ้านกระบังดิน และบ้านสุขเกษม ได้มีการชักชวนกันมาหารือเพื่อวิเคราะห์ปัญหา และไปเรียนรู้กับกลุ่มผู้นำที่ประสบปัญหาคล้ายคลึงกัน โดยการไปศึกษาดูงานของ

ผู้นำในชุมชน จำนวน 35 คน ได้ไปเรียนรู้ แลกเปลี่ยนปัญหาเกี่ยวกับพืชมหาอยู่ สุนทรชัย เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่แห้งแล้ง ระบบเกษตรผสมผสาน ที่สามารถแก้ไขปัญหของเกษตรกรได้

3) การก่อเกิดเครือข่ายและการดำเนินงาน

เมื่อกลุ่มผู้นำทั้ง 35 คน กลับมาก็มารวมตัวกันจัดตั้งเป็น **'เครือข่ายผู้นำโพทะเลร่วมใจพัฒนา'** โดยกิจกรรมแรกที่ได้คิดค้น และดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหาคือ

ในปี พ.ศ.2531 ร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน ประสานขอเครื่องจักรกลจากสำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัดพิจิตรเพื่อมาขุดแหล่งกักเก็บน้ำให้กับเกษตรกร จำนวน 64 ราย โดยเกษตรกรที่มีความประสงค์จะแก้ไขปัญหาคือหมักค่าน้ำมันในอัตราลูกบาศก์เมตรละ 4 บาท รายละเอียดไม่ต่ำกว่า 2,500 ลูกบาศก์เมตร ทั้งนี้เพื่อให้มีแหล่งกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการทำเกษตรได้ตลอดปี

นอกจากนี้ ทางเครือข่ายฯ ยังได้มีกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ที่มีลักษณะดังกล่าว การมีน้ำที่จำกัด โดยได้มีการไปศึกษาเรียนรู้กับแหล่งเรียนรู้อื่นๆ ทั้งในส่วนของกลุ่มเกษตรกรด้วยตนเอง เช่น เรียนรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรในพื้นที่ดอน ภายใต้โครงการเกษตรและป่าชุมชนอำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ เรียนรู้การจัดการระบบน้ำบนภูเขาจากโครงการเกษตรที่สูงดอยสามหมื่น จังหวัดเชียงราย เป็นต้น

จากประสบการณ์ที่ลองผิดลองถูก โดยการสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชน กับแกนนำของชุมชน ได้ส่งเสริม และสนับสนุนให้เกษตรกรที่มีความพร้อมที่จะเริ่มจัดการกับพื้นที่ของตัวเองได้หันมาลองออกแบบแปลงของตนเอง โดยได้เรียนรู้เกี่ยวกับความต้องการน้ำของพืชแต่ละชนิด เรียนรู้การพึ่งพิงกันของพืช เรียนรู้เกี่ยวกับการเก็บกักน้ำในพื้นที่ที่มีทั้งพื้นที่ราบ และพื้นที่ดอน เช่น บางแปลงสามารถขุดสระขนาดใหญ่ได้ บางแปลงต้องขุดเป็นร่อง เป็นต้น

หลังจากที่สมาชิกของเครือข่ายได้มีการจัดการทรัพยากรน้ำในไร่นาแล้ว สมาชิกได้มีการเลี้ยงปลา กินพืชทุกชนิด และปลารวมชาติ ทั้งในนาข้าว และในสระเก็บน้ำ บนคันสระ และรอบแปลงนามีการปลูกไม้ผลในท้องถิ่นทุกชนิด พืชผักสวนครัว และไม่ใช้สอยในท้องถิ่น เช่น สะเดา ไม้ไผ่ เป็นต้น

4) การจัดการทรัพยากรน้ำและป่าไม้ในระดับท้องถิ่น

นอกจากนี้ ทางเครือข่ายฯ ได้ดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์พันธุ์ปลารวมชาติ เพื่อรักษาสายน้ำบริเวณริมคลองหน้าวัดหนองหวาย และวัดกระบังดิน

ส่วนด้านป่าไม้ ได้มีการปลูกป่าชุมชนที่วัดทุ่งโคราช วัดหนองหมี วัดสุขเกษม วัดกระบังดิน วัดหนองหวาย และบ้านบึงปลิง เพื่อเป็นการฟื้นฟูธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

จากการประเมินผลกิจกรรมที่ทำมาแล้ว พบว่า ครอบครัวของสมาชิกมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความอบอุ่น ลูกหลานมีแหล่งอาหารโปรตีน และเป็นการสร้างสิ่งแวดล้อมทางอ้อมในท้องถิ่น

5) สิ่งที่ได้รับจากการจัดการทรัพยากรน้ำในไร่นา

1. ในครอบครัวสมาชิก มีความมั่นคงด้านอาหาร
  - มีอาหารโปรตีนกินตลอดปี
  - มีพืชผักสวนครัว ผลไม้กินตลอดปี
  - มีข้าวกินตลอดปี และเมื่อเหลือกินก็นำไปขายได้ตลอดปี
2. ในแปลงนามีความมั่นคงด้านแหล่งน้ำ ไม่ขาดน้ำ สามารถแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำได้ตลอดปี
3. มีความมั่นคงด้านทรัพยากรป่าไม้ ในแปลงนาไม้ใช้สอย สมาชิกหลายรายได้นำมาสร้างบ้าน โดยไม่ต้องซื้อจากที่อื่น และมีถ่านเชื้อเพลิงใช้ในครัวเรือน
4. ครอบครัวมีความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ
  - มีรายได้จากการขายหมู, วัว, ปลา, ผลไม้ และข้าวตลอดปี
  - มีหนี้สินน้อยลง
5. ครอบครัวมีความมั่นคงด้านแรงงาน
  - สมาชิกในครอบครัวมีงานทำในแปลงนาตลอดปี
  - ไม่ต้องไปรับจ้างต่างถิ่น
  - สมาชิกในครอบครัวได้อยู่พร้อมหน้ากัน ทำให้เกิดความอบอุ่นในครอบครัว
6. สภาพดินในแปลงนาดีขึ้น เพราะมีใบไม้ และไม้เฝافางข้าว ไข่มุ่ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพในท้องถิ่นที่ผลิตได้เอง

6) ปัญหาและอุปสรรค

1. เกษตรแผนใหม่มีการใช้สารเคมีมาก ทำให้สัตว์น้ำตามธรรมชาติตายหมด เกิดการขาดแคลนอาหารในท้องถิ่น
  2. การสนับสนุนเกษตรกรพอเพียงตามแนวทางพระราชดำริไม่ต่อเนื่อง
  3. การแย่งชิงการใช้น้ำของเกษตรกรที่ผลิตเพื่อขาย
- ปัจจุบันเครือข่ายผู้นำโพทะเลร่วมใจพัฒนา หรือเครือข่ายโพทะเลร่วมใจพัฒนา ได้กลายเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรน้ำในระดับไร่นาของจังหวัดพิจิตร ที่มีรูปแบบการทำเกษตร

ทางเลือกที่หลากหลายรูปแบบ เช่น เกษตรทฤษฎีใหม่ วนเกษตร เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ และเกษตรธรรมชาติ

๘. การทำเกษตรเพื่อการลดสารเคมี ตำบลจอมทอง อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

1) ความเป็นมา

ตำบลจอมทอง เป็นตำบลหนึ่งที่ยังมีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่ร่มรื่นสวยงาม แม้ว่า จะตั้งอยู่ไม่ห่างจากตัวจังหวัดมากนัก จอมทองเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำสองสายที่ไหลมาบรรจบกัน คือแม่น้ำน่านและแม่น้ำแควน้อย ซึ่งถือว่าเป็นตำนานของการตั้งชื่อของเมืองพิษณุโลกในอดีต คือ "เมืองสองแคว" และบริเวณที่แม่น้ำทั้งสองสายไหลมาบรรจบกันนี้ชาวบ้านเรียกว่า "ปากโทก" หรือ "สบน่าน" ซึ่งอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสวนเกษตรดั้งเดิมและป่าธรรมชาติ โดยเฉพาะต้นยางที่มีประมาณ 1,000 ต้น

ชุมชนตำบลจอมทองมีวิถีชีวิตผูกพันกับสายน้ำ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และอาศัยการเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตรเป็นรายได้ โดยเฉพาะในพื้นที่ หมู่ที่ 7 และหมู่ที่ 9 ตำบลจอมทองนั้น ประชาชนเกือบทั้งหมดประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำนา และสวนผลไม้

ในการทำการเกษตรของชุมชนในอดีตเป็นการทำเกษตรธรรมชาติ ใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน ในการทำการเกษตร และปลูกพืชเชิงเดี่ยวเป็นหลัก แต่ต่อมาเมื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่เริ่มเข้ามาในพื้นที่ กระแสบริโภคนิยมที่คืบคลานเข้ามา ทำให้ชุมชนเริ่มหันมาอาศัยเทคโนโลยีต่างๆ ในการทำการเกษตรมากขึ้น รวมทั้งการใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อหวังว่าจะทำให้ได้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้น และการใช้ยาปราบศัตรูพืชที่รุนแรง ที่ไม่แต่เฉพาะฆ่าแมลงศัตรูพืชเท่านั้น แต่ยังทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นดินลดหายไป ด้วย จากที่ชุมชนสามารถหา กุ้ง หอย ปู ปลา ในนาข้าวมาเป็นอาหารได้นั้น สิ่งเหล่านี้กลับค่อยๆ เลือนหายไป

ถึงแม้ชุมชนจะมีการใช้สารเคมีมาก โดยหวังว่าจะเป็นการเพิ่มผลผลิตให้พวกเขาเหล่านั้น มีรายได้เพิ่มมากขึ้น แต่ผลที่ได้กลับมากลับไม่เป็นดังที่คาดหวังไว้ ผลที่ได้กลับมากลายเป็นหนี้สิน และการสูญเสียความอุดมสมบูรณ์ของผืนดิน

ชุมชนจึงเริ่มตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนของตนเอง และภาวะ "หนี้สิน" ที่เกิดขึ้น จึงมีเกษตรกรบางคน หันกลับมาทำการเกษตรแบบผสมผสาน ทำสวนผลไม้ และลดการใช้สารเคมี ในการเกษตรลง แต่ในระยะ 2-3 ปีแรก ก็ไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงมากนัก แต่เมื่อเวลาผ่านไปชุมชนจึง เห็นถึงผลผลิตที่ได้ว่าคุ้มค่ามากกว่า ผู้นำชุมชนก็เริ่มเล็งเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น มีการพาผู้นำ ไปศึกษาดูงานในพื้นที่ต่างๆ แล้วนำเทคนิคต่างๆ มาปรับใช้กับพื้นที่ของตนเอง

ในปัจจุบันนี้ชุมชนตำบลจอมทอง สามารถทำการเกษตรที่ใช้สารเคมีน้อยลง และมีการรวมกลุ่มกัน จำนวน 12 ครอบครั้ว ในการทำปุ๋ยหมักเพื่อนำไปใช้ในสวนผลไม้ของตนเอง และมีการริเริ่มการทำ

น้ำส้มควันไม้ ที่จะใช้ฆ่าแมลงศัตรูพืชในนาข้าว โดยหวังว่าในอนาคตการทำกรเกษตรของพวกเขา คงไม่ต้องพึ่งพืง สารเคมีแล้ว และความอุดมสมบูรณ์ต่างๆ คงจะหวนกลับมา

2) กระบวนการ

โครงการฝึกอบรมกลุ่มเกษตรกรทำปุ๋ยหมักชีวภาพและเกษตรอินทรีย์ เพื่อลดการใช้สารเคมีในพื้นที่ การเกษตรและเป็นการส่งเสริมการเกษตรปลอดสารพิษ โดยมีเจ้าหน้าที่จากเกษตรอำเภอมารให้ความรู้ โดยมีวัตถุประสงค์ คือ

1. เพื่อให้เกษตรกรได้มีความรู้และได้ประโยชน์จากปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพ
2. เพื่อลดการใช้สารเคมีในพื้นที่เกษตรและสารพิษตกค้างในดิน
3. ส่งเสริมการเกษตรปลอดสารพิษบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

การดำเนินโครงการฝึกอบรมกลุ่มเกษตรกร
ทำปุ๋ยหมักชีวภาพและเกษตรอินทรีย์ร่วมกับเกษตรอำเภอ

โครงการฝึกอบรมเยาวชนรักษาสีงแวดล้อมสร้างจิตสำนึกบรรณรงค์ การรักษาศรัพยากรธรรมชาติและ
สีงแวดล้อมตำบลจอมทอง เพื่อปลุกจิตสำนึกให้เยาวชนหวงแหนในศรัพยากรธรรมชาติ และสีงแวดล้อม
ในท้องถื่น โดยมีวัตถุประสงค์ คือ

1. เพื่อปลุกจิตสำนึกบรรณรงค์การรักษาศรัพยากรธรรมชาติ และสีงแวดล้อม
2. เพื่อสร้างกลุ่มเยาวชนในการอนุรักษศรัพยากรธรรมชาติ และสีงแวดล้อม

จากกระบวนการดังกล่าวได้เกิดขึ้นเพื่อเป็นการปลุกฝังจิตสำนึกให้กับเยาวชนได้เรียนรู้
และดูแลรักษาสีงแวดล้อมต่อไปในอนาคต

โครงการฝึกอบรมเยาวชน รักษาสีงแวดล้อมสร้างจิตสำนึก บรรณรงค์ การรักษาศรัพยากร
ธรรมชาติและสีงแวดล้อม ตำบลจอมทองโดยจะมีการ ให้ความรู้และถามตอบ
ปัญหาของสีงแวดล้อมใน ปัจจุบัน

9. ระบบเกษตร ตำบลบ้านด่านนาขาม อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์

1) ความเป็นมา

ชุมชนตำบลบ้านด่านนาขามเป็นชุมชนเก่าแก่อายุประมาณ 150 ปี ชื่อชุมชนจะเรียกตามลักษณะพื้นที่ ตามลักษณะทางภูมิอากาศของชุมชน กล่าวคือ ในอดีตมีกลุ่มคนอพยพเข้ามาจากจังหวัดแพร่เข้ามาแผ้วถางพื้นที่เพื่อทำการเกษตร ที่อยู่อาศัย ที่ดินทำกิน และในขณะที่ทำการแผ้วถางอยู่นั้น มีฝนตกชุกทำให้เศษหญ้า เศษกิ่งไม้ ใบไม้ ไม่สามารถที่จะเผาทำลายได้ ทำให้เศษวัสดุ เน่า เปื่อย สังกลิ้นเหม็น คล้ายปลาร้า หรือตามภาษาท้องถิ่น เรียกว่า "ปลาฮ้า" และเรียก ไร่ ว่า "ไฮ้" หรือเรียกตามภาษาภาคกลาง เรียกว่า ชุมชน "บ้านไร่ปลาร้า" แต่เนื่องจากชุมชนเป็นชุมชนที่ใช้วัฒนธรรม ภาษา ประเพณีล้านนา จึงเรียกชุมชนสืบต่อกันมาว่า "บ้านไฮ้ฮ้า" เป็นต้น

2) ลักษณะภูมิเนเวศกับการดำรงชีพ

ตำบลบ้านด่านนาขามมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่า มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มเชิงเขา และร้อยละ 70 เป็นพื้นที่ป่าสงวนอยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาพลึง ทำให้ชุมชนขาดสิทธิการถือครองที่ดิน การเลือกทำเล ที่อยู่อาศัย ที่ดินทำกิน จึงกระจุกกระจายอยู่ในพื้นที่ราบเพื่อสะดวกในการทำการเกษตร และเลี้ยง

ตามลักษณะภูมิเนเวศที่อยู่ท่ามกลางธรรมชาติ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ภายในชุมชนของตน จึงมีบทบาทความสำคัญตั้งแต่ปัจจัยพื้นฐานจนถึงการสร้างรายได้เสริมให้แก่ชุมชน เช่น การทำสวนผลไม้ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ หรือแม้แต่การนำวัสดุที่ได้จากป่ามาสร้างเป็นงานหัตถกรรมงานฝีมือ ที่สร้างรายได้ให้แก่ชุมชน หลังหมดฤดูกาลของผลไม้ เช่น การทำเสื่อลำแพน การทำไม้กวาดดอกหญ้า การหาของป่า เป็นต้น

การใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย การพึ่งพิงธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนของตนเอง เป็นจุดสำคัญในการสร้างกระบวนการชุมชนโดยเน้นการพึ่งตนเอง การประกอบอาชีพที่อาศัยผืนป่า การปลูกสวนผสมผสานในพื้นที่เขตป่าสงวนของรัฐยอมเป็นการถ้อยที่ถ้อยอาศัยในการใช้ประโยชน์จากป่า ระหว่างชุมชนกับกรมป่าไม้ได้เป็นอย่างดี

ในอดีตการทำเกษตรรูปแบบดังกล่าวมิได้คำนึงถึงการค้า แต่มีการปลูกเพื่อบริโภคเพียงอย่างเดียว ต่อมากระแสสังคมที่พยายามผูกมัดการดำรงชีวิตของชุมชนด้วยระบบเศรษฐกิจ การค้า เข้ามาทำให้ชุมชนต้องผลิตเพื่อจำหน่าย ซึ่งในอดีตราคาผลผลิตที่ได้จากการทำสวนเกษตร สวนป่า มีค่า ราคาค่อนข้างต่ำกลางสาด 100 ผล จะมีค่า 1 สลึง เนื่องจากสภาพพื้นที่ไม่สามารถเพาะปลูกข้าวได้ ชุมชนจึงนำรายได้ที่ได้มานำไปแลกข้าวเพื่อนำมาบริโภคในครอบครัว

จากการที่ระบบเศรษฐกิจเข้ามา บวกกับความต้องการของตลาด ส่งผลให้ชุมชนมีการขยายพื้นที่ในการทำสวนเกษตรกันมากขึ้น พันธุ์พืชที่ใหม่กับพื้นที่เข้ามาในชุมชน เช่น ลองกอง ทูเรียน เงาะ และมะไฟ การเข้ามาของพืชเศรษฐกิจดังกล่าวมิได้มีผลต่อการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าธรรมชาติแต่อย่างใด รูปแบบการจัดการ และใช้ประโยชน์อย่างเกื้อกูล โดยไม่ทำลายป่าธรรมชาติ เหมือนดังเช่นในอดีต จำนวนของพืชป่า และการเจริญเติบโตของไม้ป่ามีขนาดใหญ่ เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

การที่ชุมชนมีการขยายพื้นที่สวนเกษตรในพื้นที่ป่าเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการจัดการ ซึ่งในอดีต การลำเลียงผลผลิตเพื่อออกมาจำหน่ายต้องอาศัยทางควาย แต่ต่อมาวิวัฒนาการของเทคโนโลยีเข้ามามากขึ้น รวมไปถึงผลผลิตที่มีจำนวนมากขึ้น

3) ทรัพยากรธรรมชาติกับการจัดการและการใช้ประโยชน์ของชุมชน

ภายในชุมชนมีลำห้วยใหญ่ที่ไหลผ่านชุมชนอยู่หลายสาย มีสายน้ำหลักที่เป็นสายเลือดหล่อเลี้ยงชุมชนมาโดยตลอดคือ "ห้วยน้ำริด" และมีห้วยเล็กๆ อีก คือ ห้วยค่อม้า ห้วยสายว่าว ห้วยโป่ง ไหลรวมกันจากลำธารน้อยๆ จนกลายเป็นสายธารแห่งความชุ่มชื้น แหล่งน้ำดังกล่าวมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชุมชนตลอดมา มีการใช้ประโยชน์ร่วมกันภายใต้การถ่ายทอดภูมิปัญญาการจัดการน้ำของชุมชนผ่านระบบเหมืองฝายเพื่อนำน้ำมาใช้ในการเกษตร ใช้เพื่อสร้างความชุ่มชื้นให้แก่สวนผลไม้ที่สำคัญที่สุดชุมชนใช้ในการอุปโภคบริโภคได้ตลอดปี อาจกล่าวได้ว่า การจัดการน้ำระบบเหมืองฝายของชุมชนคือหัวใจหลัก เป็นพื้นฐานการดำรงชีวิตของชุมชน ที่จะนำไปสู่ความเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจแบบพอเพียงได้อย่างยั่งยืน

4) สภาพปัญหา

สถานการณ์และสภาพปัญหาของชุมชนที่กำลังประสบปัญหาอยู่ในขณะนี้คือชุมชนกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศทางธรรมชาติ อาทิ โครงการปลูกป่าของหน่วยงานภาครัฐที่เน้นพืชเชิงเดี่ยว (ไม้สัก) ส่งผลให้ความหลากหลายของระบบนิเวศเริ่มเสื่อมโทรม การอ้อมและการชะลอน้ำในฤดูน้ำหลากค่อนข้างไม่ได้ผล รวมไปถึงการลดลงของสัตว์ป่าประจำถิ่นอันเนื่องจากการขาดแคลนอาหาร ความเหมาะสมในการตั้งถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์นานา ชนิด ชุมชนต้องประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งในระยะ 10 ปีที่ผ่านมา เพราะป่าต้นน้ำถูกเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์ของการเกื้อกูลทางธรรมชาติ จากเดิมป่าต้นน้ำเคยเป็นป่าเบญจพรรณ ป่าดงดิบ กลับถูกเปลี่ยนเป็นป่าผลัดใบ มีคุณสมบัติที่เจริญงอกงามบริเวณเขตที่เกิดไฟป่าบ่อยๆ และสิ่งที่แย่ไปกว่านั้นคือไม่มีคุณสมบัติในการดูดซับน้ำ ปัญหาดังกล่าวอาจถูกจุดจนวนมาจากยุคสัมปทานป่าในปี พ.ศ.2481 ถึง พ.ศ.2531 เป็นต้นมา โครงการปลูกป่า

สักทองของหน่วยงานรัฐยังผลักดันให้ชุมชนที่อยู่ในเขตป่าตัดไม้มา ขายให้กลับนายทุนตามใบสั่งซื้อ และเป็นสาเหตุของความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับป่าไม้ตลอดมาจนกลายเป็นวัฒนธรรมความขัดแย้ง รวมถึงการขาดจิตสำนึกของชุมชน การตระหนักถึงโทษที่เกิดจากภัยทางธรรมชาติ มุ่งเน้นไปทางธุรกิจ เสียส่วนใหญ่ การตัดไม้ การล่าสัตว์ที่กำลังจะสูญพันธุ์ เช่น เลียงผา เต่าปูลู ผลที่ตามมาคือ ความเสียหายของชีวิต ทรัพย์สิน ที่ได้รับจากธรรมชาติโดยมีสามารถที่จะประเมินค่าได้เลยนั้นเกิดขึ้น เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ.2549 เป็นความสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ในรอบ 200 ปีที่ผ่านมา การเกิดอุทกภัยน้ำท่วมพร้อมกับดินโคลนถล่ม สร้างความเสียหายในจังหวัดอุดรติดต่อกว่า 5 อำเภอ และอีกกว่า 500 หมู่บ้าน ที่ได้รับความเดือนร้อน อย่างสาหัส ชุมชนตำบลบ้านดำนานาขามก็เป็นหนึ่ง ของความเสียหายนั้น ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสู่ วิถีการดำรงชีวิต ที่อยู่อาศัย ระบบชลประทานดั้งเดิม (เหมืองฝาย) ของชุมชนถูกโคลนทับถมทำลายระบบ การลำเลียงน้ำภายใต้ระบบเหมืองเพื่อนำมาใช้ การเกษตรกรรมของชุมชน

ปัญหาย่อมมีมิติมีแง่มุมเชิงลบ และเชิงบวกอยู่ในตัว ผลที่ได้จากปัญหาที่เกิดขึ้น คือการตื่นตัวของชุมชนที่ได้เข้ามามีบทบาทในการเข้ามามีส่วนร่วมแก้ไขทั้งที่ปลายเหตุคือร่วมกันฟื้นคืน ระบบต่างๆ ของชุมชน ปัจจัยการดำรงชีพขั้นพื้นฐาน ที่อยู่อาศัย สาธารณูปโภคต่างๆ รวมถึงการเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุ คือ การอนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากร ดิน น้ำ ป่าไม้ ร่วมกันโดยชุมชนตระหนักถึงผลกระทบจากการทำลายธรรมชาติสิ่งแวดล้อมว่าธรรมชาตินั้นเป็นผู้ให้ และในทางกลับกันจะลงโทษเมื่อถูกทำร้ายถูกคุกคามมากจนเกินไป ดังนั้น การเปลี่ยนทัศนคติของชุมชน ให้หันกลับมาดูแลรักษาพร้อม ทั้งใช้ประโยชน์อย่างพอเหมาะพอควรกับทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดนั้น ย่อมเป็นทางออกที่ดีที่สุดในขณะนี้

5) ประเพณี / ความเชื่อ

เนื่องจากชุมชนมีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงทรัพยากร ดิน น้ำ ป่าภายในชุมชน ทำให้ความเข้าใจว่า ปรัชญาการันต์ ต่างๆ ที่เกิดขึ้น อยู่ภายใต้ความเชื่อ เคารพในสิ่งที่มองไม่เห็น มีประเพณีที่สอดคล้องผูกพัน ระหว่าง คนกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ผี เจ้าป่า เจ้าปู่ มีบทบาทต่อการดำรงของชุมชน จะเห็นได้จากศาลเจ้าที่ตั้งอยู่กระจัดกระจายในทุกพื้นที่ของชุมชน การให้ความเคารพของชุมชนโดยการจัดพิธีกรรมตาม ความเชื่อที่ปลูกฝังและถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นมานับร้อยปี และในทุกปี ชุมชนได้จัดพิธีกรรมไหว้และเลี้ยง เพื่อตอบแทนที่ ผีบรรพบุรุษ ผีปู่ ผีย่า ที่ช่วยปกป้องรักษาคุ้มครองตน สัตว์เลี้ยงและพืชผลทางการเกษตร ได้ผลผลิตตามที่ได้ตั้งไว้ รวมไปถึงให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลที่ปกติ

พิธีกรรมได้ถูกกำหนดขึ้น ในวันที่ 15 เมษายนของทุกปี เนื่องจากชุมชนถือว่าวันที่ 15 ของเดือนเมษายนของทุกปีเป็น พญาวัน (วันมงคลประจำเดือน) พอรุ่งเช้าเสียงกลองเสียงดนตรีก็เริ่มขึ้นทุกครอบครัวก็เริ่มทยอยเดินออกจากบ้านพร้อมทั้งเด็ก ๆ ที่ขอตามมาเพื่อร่วมกิจกรรมเพราะในพิธีมีขนมมานา ชนิดที่เป็นที่ชื่นชอบ (เป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมผ่านสิ่งล่อใจ) เครื่องเช่นไหว้ถูกจัดไว้อย่างเข้าที่ตามตำแหน่งที่หมอผี และผู้นำของแต่ละครอบครัวเตรียมสถานที่ไว้ให้ก่อนแล้วสิ่งที่เตรียมมาเพื่อขอขมา ขนมหวาน หมู ไก่ เหล้า ดอกไม้รูปเทียนมาร่วมกัน พิธีกรรมเริ่มขึ้นหลังจากเพลแล้วโดยมีหมอผีเป็นผู้ดำเนินการตามพิธีกรรม กล่าวขอบคุณ ขอขมาลาโทษ ตามภาษาพื้นเมืองที่มีการสืบทอดตามประเพณีในครั้งโบราณ โดยการอันเชิญมารับสิ่งของที่ชุมชนนำมาถวายให้ รวมไปถึงขอให้ความคุ้มครองชุมชนและรายได้ของการขายผลผลิตในปีต่อไป หลังจากเสร็จพิธีกรรมในช่วงบ่าย ก็เป็นการเฉลิมฉลองกันภายในชุมชน โดยมีรูปแบบของกิจกรรมที่สนุกสนานร้องรำทำเพลงกันต่อไป

2.3 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน ภาคกลางตอนบน

เรียบเรียงโดย นายธีรพล สุวรรณรุ่งเรือง
นายณัฐพล จิระสกุลไทย

ทรัพยากรธรรมชาติอันได้แก่ ดิน น้ำ ป่า เป็นปัจจัยการผลิตที่เป็นต้นทุนทางชีวิตและสังคม โดยเฉพาะผู้คนในชนบทที่ต้องพึ่งพาอาศัยทรัพยากรเหล่านี้อยู่อย่างขาดกันและกันไม่ได้ ในระยะที่ผ่านมา ทรัพยากรธรรมชาติถูกกระจายการใช้ประโยชน์อย่างไม่เป็นธรรม โดยที่ชุมชนต้องเผชิญหน้ากับกระแสโลกาภิวัตน์ที่ได้แผ่ขยายเข้ามา มีอิทธิพลต่อการวิถีวัฒนธรรม ภูมิปัญญาในการดำรงชีวิต อีกทั้งยังส่งผลต่อการกำหนดทิศทาง การจัดการทรัพยากรของชุมชนมากขึ้น นอกจากนี้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในปัจจุบันที่จะมาจากฝีมือการกระทำของมนุษย์นั้น ไม่ว่าจะเป็นระบบการเกษตรที่มุ่งเน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า การใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง หรือแม้แต่ภาคอุตสาหกรรมที่ปล่อยทิ้งน้ำเสียและสารพิษอย่างไม่มีระบบการป้องกัน และนอกจากจะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมโดยรวมตั้งแต่ระดับชุมชนถึงประเทศชาติแล้ว ผลที่ตามมาจะเห็นได้จากปรากฏการณ์ความผันแปรของสภาพภูมิอากาศ วิกฤติการณ์ภัยพิบัติต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของประชาชน ทั้งนี้เนื่องจากการใช้ประโยชน์ดังกล่าวเป็นไปอย่างไม่ถูกต้องขาดการวางแผน และการจัดการที่เหมาะสมตลอดจนขาดการศึกษาถึงผลกระทบต่อระบบนิเวศโดยรวม

สภาพทางกายภาพทั่วไป

พื้นที่ภาคกลางตอนบนประกอบด้วย 9 จังหวัด ได้แก่ นครสวรรค์ อุทัยธานี ชัยนาท สิงห์บุรี สุพรรณบุรี ลพบุรี สระบุรี อัญญา อ่างทอง (แบ่งตามพื้นที่การทำงานของภาคประชาชน) มีพื้นที่รวมทั้งสิ้น 23,972,522 ไร่ ประชากร 5,798,968 คน แบ่งการปกครองออกเป็น 94 อำเภอ 916 ตำบล 7,955 หมู่บ้าน พื้นที่ภาคกลางตอนบนมีลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ โดยมีแม่น้ำ ที่สำคัญ 6 สาย ได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำน้อย แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำสะแกกรัง แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำป่าสัก จากสภาพภูมิประเทศซึ่งเป็นที่ราบลุ่ม จึงทำให้ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งพื้นที่ภาคกลางได้ชื่อว่าเป็นแหล่ง "อู่น้ำ อู่น้ำ" ที่สำคัญของประเทศไทย สำหรับพื้นที่ตอนบนของภาคมีเทือกเขาถนนธงชัยที่ทอดตัวต่อเนื่องมาจากพื้นที่ภาคเหนือและเป็นที่ตั้งของป่าผืนใหญ่ (FOREST COMPLEX) ที่เป็นแหล่งรวม

พันธุกรรมพืชและสัตว์ และความหลากหลายทางชีวภาพที่สำคัญของประเทศ อันได้แก่ผืนป่าตะวันตก มรดกโลกห้วยขาแข้ง - ทุ่งใหญ่นเรศวร ในเขตพื้นที่ จังหวัดนครสวรรค์ อุทัยธานี สุพรรณบุรี ต่อเนื่องไปถึง กาญจนบุรี ครอบคลุมพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง อุทยานแห่งชาติแม่วงก์ และอุทยานแห่งชาติ พุเตย นอกเหนือจากผืนป่าตะวันตก ซึ่งเป็นป่าผืนใหญ่ที่มีความต่อเนื่องของผืนป่าที่สำคัญของประเทศแล้ว พื้นที่ภาคกลางตอนบนยังมีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ (WETLAND) ที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง คือ บึงบอระเพ็ด ในเขตพื้นที่ จังหวัดนครสวรรค์อีกด้วย ด้วยความหลากหลายมางชีวภาพนี้ ขบวนการองค์กรชุมชนจึงได้ขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติฯ ขึ้นเพื่อหวังให้แหล่งทรัพยากรธรรมชาติฯ เหล่านี้ เป็นมรดกของประเทศต่อไป

ขบวนการองค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1. การอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้โดยแนวทางป่าชุมชน

การก่อเกิดของการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ ในรูปแบบป่าชุมชนในพื้นที่ภาคกลางตอนบน มีลักษณะของการก่อเกิดใน 3 รูปแบบ คือ 1) การสนับสนุนจากภาคราชการ 2) การสนับสนุนจาก องค์กรพัฒนาเอกชน และ 3) การเรียนรู้ และการสนับสนุนของขบวนการองค์กรชุมชนกันเอง ทั้งในลักษณะ ของการตระหนักเห็นคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ที่กำลังหมดไป และการตระหนักเห็นถึงผลกระทบ และความเดือดร้อนที่จะเกิดขึ้นกับสมาชิกในชุมชนหากไม่ร่วมมือ ร่วมใจกันปกป้องดูแลรักษาและ ใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างสมดุล

รูปแบบของพื้นที่ป่าชุมชนในทั้ง 3 ลักษณะที่กล่าวถึงข้างต้น จะมีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป กล่าวคือ พื้นที่ป่าชุมชน ที่ได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากภาคราชการ ส่วนใหญ่จะเป็นป่าชุมชน ขนาดเล็ก ที่ราชการเข้าไปสนับสนุนให้ชาวบ้านช่วยกันปลูกในพื้นที่สาธารณะ เช่น พื้นที่บริเวณวัด ป่าช้า พื้นที่ว่างเปล่าสองข้างทาง พื้นที่ทำเลเลี้ยงสัตว์ โดยมีเป้าหมายที่สำคัญ คือ การเพิ่มพื้นที่สีเขียวและ การสร้างความร่มรื่น ในขณะที่พื้นที่ป่าชุมชนในรูปแบบที่ 2 และ 3 นั้นส่วนใหญ่อยู่ในเขตพื้นที่ป่าดั้งเดิม ซึ่งอาจจะอยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวน ป่าอนุรักษ์ หรือป่าเสื่อมโทรม ที่มีอาณาเขตติดต่อกับชุมชน และสมาชิก ในชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าดังกล่าว ทั้งในลักษณะของการเป็นป่าต้นน้ำลำธารที่หล่อเลี้ยง วิถีชีวิตของชุมชน การเป็นแหล่งอาหารและแหล่งยาสมุนไพร รวมถึงการเป็นแหล่งไม้ใช้สอยของชุมชน ซึ่งพื้นที่ป่าชุมชนดังกล่าวถ้ามองในแง่ของกฎหมาย ชุมชนยังไม่ได้รับสิทธิในการจัดการดูแล แต่ในระบบ จารีตประเพณีและวิถีชีวิตวัฒนธรรมชุมชน ถือได้ว่าชุมชนมีสิทธิอันชอบธรรมในปกป้องดูแล และใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรและผลผลิตที่เกิดขึ้นจากพื้นที่ป่า ที่ชุมชนร่วมกันดูแลบนพื้นฐานของการมีกฎเกณฑ์กติกา

ที่เป็นข้อ ตกลงร่วมกันของสมาชิกในชุมชนบนพื้นฐานของการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืน ซึ่งพื้นที่ป่าชุมชนในรูปแบบดังกล่าวจะกระจายอยู่ในพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์ อุทัยธานี สุพรรณบุรี ชัยนาท ลพบุรี และสระบุรี มีจำนวนประมาณ 125 แห่ง โดยมีตัวอย่างรูปธรรมพื้นที่ป่าชุมชนที่เป็นตัวอย่างของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบดังกล่าว คือ ป่าชุมชนบ้านพุเตย อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี เครือข่ายป่าชุมชนแม่วังแม่เป็น เครือข่ายป่าชุมชนไพศาลิ ในจังหวัดนครสวรรค์, ป่าชุมชนห้วยดินดำ ในอำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี, ป่าชุมชนช่องสาริกา ป่าชุมชนเขาพญาเดินทาง ในพื้นที่จังหวัดลพบุรี และป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง จังหวัดชัยนาท เป็นต้น และได้มีการรวมตัวกันจัดตั้งเป็นเครือข่ายป่าชุมชนในระดับจังหวัด และในระดับภาค เพื่อทำบทบาทในการส่งเสริมและสนับสนุนความเข้มแข็งซึ่งกันและกัน

2. การจัดการลุ่มน้ำ

เนื่องจากพื้นที่ภาคกลางตอนบน มีลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำดังได้กล่าวแล้วข้างต้น โดยมีแม่น้ำ สายสำคัญ 6 สาย ได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำน้อย แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำสะแกกรัง แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำป่าสัก ดังนั้นวิถีชีวิตของคนในชุมชนภาคกลางในอดีตจึงมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับวิถีลุ่มน้ำอย่างแนบแน่น โดยแสดงออกมาให้เห็นทั้งในลักษณะของขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปวัฒนธรรม การละเล่น รวมถึงการผลิต และการทำมาหากิน ต่อเมื่อสังคมมีการพัฒนาตามแบบสมัยใหม่ วิถีชุมชนที่เคยใกล้ชิดผูกพันกับสายน้ำได้เริ่มแปรเปลี่ยนไป แม่น้ำที่เคยเป็นเส้นทางคมนาคมหลักของชุมชน ได้ถูกแทนที่ด้วยถนนหนทาง บ้านเรือนได้ถูกดัดแปลงให้หันหลังให้แม่น้ำและกลายเป็นที่ทิ้งขยะและสิ่งปฏิกูล ประกอบกับระบบการเกษตรแบบสมัยใหม่ที่มีการใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น แม่น้ำจึงได้กลายสภาพเป็นแหล่งรองรับสารเคมีตกค้างจากการผลิตในภาคเกษตรสมัยใหม่ พร้อมกับระบบการบริหารจัดการน้ำที่ถูกควบคุมอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดโดยภาครัฐในระบบชลประทาน ชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดกับแม่น้ำ ได้ถูกแปรสภาพให้เป็นเพียงผู้ใช้ประโยชน์จากสายน้ำโดยขาดสิทธิในการจัดการ ในขณะที่เดียวกัน ความพยายามที่จะพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้าจากประเทศเกษตรกรรมไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรม โรงงานนานาประเภทจำนวนมากมาย ได้รับการส่งเสริมให้เข้ามาดำเนินการและก่อสร้างโรงงานติดกับแม่น้ำ แม่น้ำจึงกลายเป็นแหล่งรองรับน้ำเสียจากระบบอุตสาหกรรมไปด้วย

ในการดำเนินการของขบวนการอนุรักษ์ชุมชนภาคกลางตอนบน เพื่อเข้าไปแก้ไข คลื่นทำลายสถานการณ์ปัญหาวิกฤตที่เกิดขึ้นกับแม่น้ำ ได้มีการรวมตัวกันของสมาชิกในชุมชนที่ตระหนักเห็นถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นในรูปของ เครือข่าย 6 ลุ่มน้ำภาคกลางตอนบน โดยมีบทบาทในการรณรงค์ และปลุกจิตสำนึกให้คนในชุมชนริมแม่น้ำหันมาสนใจกับสิ่งที่เกิดขึ้นกับสายน้ำในรูปของการสร้างความร่วมมือของ 3 ฝ่าย คือ บ้าน วัด โรงเรียน ในการทำงานร่วมกันดูแล รักษา และเฝ้าระวัง โดยมีพื้นที่ดำเนินการร่วมกันใน

100 พื้นที่/ตำบล สองริมฟากฝั่ง 6 ลุ่มน้ำ นอกเหนือจากการดำเนินการในลักษณะความร่วมมือดังกล่าวแล้วยังมีรูปธรรมการรวมตัวที่สำคัญ ที่เป็นการรวมของขบวนชุมชนต้นน้ำ กลางน้ำ และชุมชนปลายน้ำ ซึ่งเครือข่ายองค์กรชุมชนมีความเข้มแข็งในการปกป้องดูแลป่าต้นน้ำ และเกิดความร่วมมือในการทำงานร่วมกันของพี่น้องสองฟากฝั่งเพื่อปกป้องดูแลแม่น้ำอย่างจริงจัง

3. การจัดการพื้นที่ภัยพิบัติกรณีน้ำท่วม

วิกฤติการณ์ปัญหาน้ำท่วมที่เกิดขึ้นในเขตพื้นที่ภาคกลางตอนบนในช่วงปลายปี 2549 ที่ผ่านมามีถือเป็นวิกฤติการณ์ที่มีผลกระทบอย่างรุนแรงต่อชาวชุมชนภาคกลางตอนบน ที่ได้สร้างความเสียหายต่อทรัพย์สิน บ้านเรือน เรือกสวนไร่นา และความสัมพันธ์ของชุมชนกับชุมชน และของชุมชนกับระบบราชการ ได้มีข้อสรุปที่เห็นร่วมกันของหลายฝ่ายว่าวิกฤติการณ์ปัญหาน้ำท่วมที่เกิดขึ้น ไม่ได้เป็นเพราะปริมาณน้ำที่เกิดจากฝนตกเป็นด้านหลัก แต่เป็นวิกฤติการณ์ปัญหาน้ำท่วมที่เกิดขึ้นมาจากการจัดการบริหารน้ำยุคใหม่ ที่ไม่สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติและวิถีชีวิตของชุมชน ทำให้เกิดน้ำท่วมในพื้นที่ 9 จังหวัดภาคกลาง จากบทเรียนความเสียหายที่เกิดขึ้น ขบวนเครือข่ายองค์กรชุมชนที่ประสบภัยพิบัติที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) พื้นที่พื้นที่ตำบลภัยพิบัติ จำนวน 522 ตำบล ในพื้นที่ภาคกลางตอนบน ได้ร่วมมือกันจัดตั้งเป็นเครือข่ายพื้นที่ตำบลน้ำท่วมในระดับจังหวัดและในระดับภาคขึ้น และได้เสนอแนวทางในการแก้ไขและป้องกันปัญหาน้ำท่วม ต่อภาครัฐ และภาคประชาชนด้วยกัน คือ 1) การปรับเปลี่ยนระบบการทำงานเกษตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนาของพี่น้องเกษตรกรให้สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติ กล่าวคือ การวางแผนการเพาะปลูกและการเก็บเกี่ยวให้แล้วเสร็จก่อนฤดูน้ำหลาก (กลางเดือนสิงหาคม เป็นต้นไป) 2) สร้างเครือข่ายระบบการแจ้งเตือน ภัยของขบวนองค์กรชุมชน ที่มีการสื่อสารบอกเตือนกันตามสายน้ำ ระหว่างจังหวัด และระหว่างภาค 3) การเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการบริหารและจัดการน้ำร่วมกับภาคราชการ ซึ่งแนวทางในข้อที่ 1 และ 2 เป็นแนวทางที่ขบวนองค์กรชุมชนสามารถดำเนินการได้ทันที ส่วนแนวทางในข้อที่ 3 ได้มีการประชุมหารือเพื่อกำหนดแนวทางในการดำเนินการร่วมกัน และได้เห็นชอบร่วมกันที่จะใช้พื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นพื้นที่ตัวอย่างในการบริหารจัดการน้ำร่วมกันระหว่างภาคราชการและภาคประชาชน โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานคณะทำงาน

4. การปรับระบบเกษตรกรรมสู่ความยั่งยืน

พื้นที่ภาคกลางตอนบน 9 จังหวัด ถือได้ว่าเป็นพื้นที่ที่เกษตรกรมีการปรับเปลี่ยนระบบ

การทำเกษตรที่เป็นการผลิตแบบพื้นบ้านสู่การผลิตในเชิงพาณิชย์ก่อนพื้นที่อื่นๆ ทั่วประเทศ เนื่องจากเป็นพื้นที่ใกล้ศูนย์กลางการบริหารจัดการและแหล่งวิชาการสมัยใหม่ ชาวนาและเกษตรกร ได้ถูกชักชวนให้ทดลองใช้เมล็ดพันธุ์สมัยใหม่ที่มีการปรับปรุงสายพันธุ์ การใช้ปุ๋ย และสารเคมีอย่างเข้มข้น ที่ต่อเนื่องมาไม่น้อยกว่า 50 ปี ผลที่เกิดขึ้นจากการรับเทคโนโลยีการเกษตรที่ทันสมัย นอกเหนือจากการเพิ่มขึ้นของผลผลิต และการใช้พื้นที่อย่างเข้มข้น แต่ผลที่ได้รับในทางย้อนกลับ คือ เกษตรกรไม่สามารถควบคุมกลไกการตลาด และต้องรับความเสี่ยงในเรื่องความไม่แน่นอนของดินฟ้าอากาศ มีผลทำให้เกษตรกรตกอยู่ในสภาวะการมีหนี้สินล้นพ้นตัว อันเนื่องมาจากต้องลงทุนเพิ่มขึ้นทุกปี เนื่องจากการขึ้นราคาของปัจจัยการผลิต ทั้งในด้านเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยา และน้ำมันที่แพงขึ้นในทุกขณะ พร้อมกับภาระเสื่อมโทรมของพื้นที่ทำกินและสิ่งแวดล้อมโดยรวม ด้วยสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นได้มีการหารือ ร่วมกันของเกษตรกรและองค์กรพัฒนาเอกชนที่ตระหนักเห็นถึงสภาพการณ์ดังกล่าว จึงได้มีการร่วมมือกัน คิดค้น พันธุ์ สืบค้น และศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่บรรพบุรุษในอดีตใช้ในการการทำเกษตร และได้ร่วมมือในการดำเนินการสร้างรูปธรรมในการปฏิบัติการเพื่อ ลด ละ เลิก การใช้สารเคมี และฟื้นฟูการเก็บรวบรวมเมล็ดพันธุ์พื้นบ้าน ซึ่งมีตัวอย่างของกลุ่มเกษตรกรที่ดำเนินการในพื้นที่ต่างๆ ในเขตภาคกลางตอนบน เช่น ชมรมเกษตรผสมผสานแม่वंก - แม่เป็น เครือข่ายเกษตรอินทรีย์ อำเภอบางปลาม้า เครือข่ายเกษตรชีวภาพตำบลเขาดิน อำเภอดงหลวง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น

นั่นคือ ลักษณะการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรยั่งยืนของขบวนการ ชุมชนภาคกลางบน ที่มีความหลากหลายในมิติของการทำงาน ซึ่งได้ปรากฏรูปธรรมของพื้นที่ที่มีระบบ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติฯ ที่ดีในหลายพื้นที่ด้วยกัน

1. ป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง ตำบลเนินนาม กิ่งอำเภอนีนาม จังหวัดจันทบุรี

1) สภาพทั่วไปของชุมชนเขาราวเทียนทอง

หมู่บ้านเขาราวเทียนทอง มีชื่อเดิมว่า หมู่บ้านเขากระเจียว มีที่มาจากการที่หมู่บ้านมีเขาสูงใหญ่ ตั้งอยู่ใกล้ๆ หมู่บ้านหลายลูก ซึ่งจะมีต้นกระเจียวทั่วทั้งภูเขา ภูเขาแต่ละลูกจะต่อกันทอดยาวไปสุดที่ จ.อุทัยธานี เวลาไฟป่าเกิดขึ้นยอดไม้ที่ลุกติดไฟเมื่อมองดูไกลๆ ราวกับมีผู้จุดเทียนประดับประดาไว้บนเขา ชาวบ้านเห็นจึงขอตั้งชื่อหมู่บ้านใหม่ว่า "เขาราวเทียน" ต่อมาภายหลังเพิ่มคำว่า "ทอง" ต่อท้าย เพื่อให้ไพเราะขึ้น

ป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง มีเนื้อที่ 993 ไร่ ตั้งอยู่ในท้องที่บ้านเขาราวเทียนทอง หมู่ที่ 10 ต.เนินนาม กิ่ง อ.เนินนาม จ.จันทบุรี ประกอบด้วยภูเขาจำนวน 4 ลูก คือ เขากระเจียว เนื้อที่ประมาณ 169 ไร่

เขารวก เนื้อที่ 281 ไร่ เขาวัด เนื้อที่ 81 ไร่ และบริเวณมอญายกา 462 ไร่ สภาพป่าเป็นป่าผลัดใบ แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ป่าเบญจพรรณ ซึ่งเป็นป่าที่ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ และป่าเต็งรัง ซึ่งเป็นป่าที่อยู่บริเวณยอดเขา

2) ความเป็นมาของการอนุรักษ์ป่าชุมชนเขารวกเทียนทอง

พื้นที่บริเวณบ้านเขารวกเทียนทองในอดีตมีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ ครอบคลุมพื้นที่ตำบลเนินขาม กิ่ง อ.เนินขาม และ ต.ไพโรนคยง อ.หันคา จังหวัดชัยนาท จัดเป็นป่าสงวนแห่งชาติ มีเนื้อที่ 22,969 ไร่ สภาพป่ามีป่าไม้หนาแน่นและไม้ขนาดใหญ่จำนวนมาก เป็นป่าเบญจพรรณ โดยพบว่ามีไผ่รวกมากกว่าพันธุ์ไม้อื่นๆ รองลงมาได้แก่ แดง ประดู่ รัง สวอง ฯลฯ ชุมชนจำแนกป่าเป็น 2 ประเภท คือ ป่าจริง ได้แก่ ป่าที่มีไม้ยืนต้นขึ้นเป็นจำนวนมาก มีความทึบ และป่ารวก ได้แก่ ป่าที่มีไผ่รวกขึ้นมาก มีต้นไม้ขึ้นปะปนบ้างเล็กน้อย

ต่อมามีชาวบ้านในพื้นที่ และต่างถิ่นอพยพมาตั้งถิ่นฐาน และจับจองที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย และที่ทำกิน มีการแผ้วถางป่าเพื่อบุกเบิกที่ดินทำการเกษตร ตัดไม้เผาฟันทำถ่านขาย โดยขยายพื้นที่ออกไปรอบๆ เขตป่ามากขึ้น นอกจากนี้ยังมีนายทุนและผู้มีอิทธิพลเข้ามาบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อปลูกยูคาลิปตัส และสะเดา ทำให้พื้นที่ป่าลดลงอย่างรวดเร็ว ส่วนป่าที่เหลือก็กลายเป็นป่าเสื่อมโทรม เนื่องจากขาดการดูแลรักษา สถานการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดความแห้งแล้ง การลดลงของแหล่งอาหารตามธรรมชาติ และขาดแคลนน้ำอุปโภคบริโภคในชุมชน

ในปี พ.ศ.2539 ได้มีการชักชวนกันของชาวบ้านบางกลุ่ม มาปรึกษาหารือกันว่าถ้าชุมชนยังมีใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่รู้คุณค่า ไม่หวงแหน ก็จะทำให้ทรัพยากรในป่าหมดไป และส่งผลกระทบต่อชุมชนในที่สุด ดังนั้นชาวบ้านจึงเริ่มดูแลรักษาป่าเขารวกเทียนทองโดยการช่วยกันทำแนวกันไฟเพื่อป้องกันไฟป่า เริ่มจากบริเวณเขาลูกเล็ก ๆ จากนั้นจึงขยายผลต่อในหมู่บ้าน และรณรงค์ให้ชาวบ้านเลิกตัดไม้มาเผาถ่าน

การจัดการดูแลป่าอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมชัดเจนเกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2540 โดยมีการจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรขึ้น ภายใต้การนำของ ผู้ใหญ่สายชล พ่วงพิกุล มีกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า กลุ่มแปรรูปถนอมอาหาร และกลุ่มอาชีพต่างๆ เพื่อสร้างรายได้เสริมให้ชาวบ้าน กลุ่มแม่บ้านจึงปรึกษารื้อถอนกับกลุ่มที่ดูแลรักษาป่าเพื่อหาทางให้เกิดการทำกิจกรรมร่วมกันของทั้งชุมชน โดยเริ่มทำงานด้านป่าชุมชนเป็นอันดับแรก และจัดตั้งเป็นกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนเขารวกเทียนทองขึ้น เพื่อวางแผนจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนอย่างยั่งยืน

จากความร่วมมือร่วมใจ ในการดำเนินงานดูแลรักษาป่าชุมชนร่วมกัน ทำให้ป่าแห่งนี้ฟื้นกลับมาอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง จนได้รับการจัดตั้งเป็นป่าชุมชนตามระเบียบและข้อกำหนดของกรมป่าไม้ในปี เมื่อวันที่

21 ธันวาคม 2542 ตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 และ ในปี 2543 ได้มีการขยายขอบเขต การดูแลรักษาพื้นที่ป่าไม้ไปในบริเวณป่าสงวนแห่งชาติเขาราวเทียนทอง ซึ่งเป็นป่าอีกผืนหนึ่งที่อยู่บริเวณ ใกล้หมู่บ้านจำนวนประมาณ 3,500 ไร่

3) การดำเนินงานของกลุ่ม

3.1) การจัดการทรัพยากรป่าไม้

ชาวบ้านเขาราวเทียนทอง รวมตัวกันดูแลป่าในรูปแบบคณะกรรมการป่าชุมชน โครงสร้างของคณะกรรมการประกอบด้วยคณะที่ปรึกษา และ กรรมการบริหาร ป่าชุมชน โดยชาวบ้านคัดเลือกกันเองในชุมชน แนวทางในการจัดการป่าเป็นการ จัดการกันเองของคนในชุมชน โดยได้มีการจัดทำข้อตกลง กฎเกณฑ์ และข้อปฏิบัติ ในการดูแลและใช้ประโยชน์ร่วมกันดังนี้

1. ห้ามตัดไม้ หรือขุดย้ายต้นไม้ทุกชนิดออกจากป่าชุมชน
2. ห้ามล่าสัตว์ป่าทุกชนิด
3. ห้ามทำให้เกิดไฟป่า
4. ห้ามนำรถยนต์ตั้งแต่ 4 ล้อ ขึ้นไปเข้าไปในเขตป่าชุมชน
5. ห้ามใช้อุปกรณ์ในการขุดหาหน่อไม้
6. ห้ามเก็บหาหน่อไม้ที่มีความยาวเกิน 1 เมตร
7. จะต้องมีการหยุดเก็บหน่อไม้ทุกปี
8. การเก็บหาผักหวานและอินทนิลให้ใช้วิธีเด็ดหรือสอยเท่านั้น ห้ามตัดโค่นต้นไม้
9. การเก็บกลอยและพืชสมุนไพรจะต้องแจ้งต่อคณะกรรมการป่าชุมชน ก่อนเก็บหาทุกครั้ง

ส่วนกิจกรรมอื่นที่ดำเนินการเพื่อเสริมการจัดการได้แก่ การทำแนวกันไฟ การระดมกันดับไฟป่า เมื่อเกิดไฟป่า การตรวจตราป่าเพื่อป้องกันการลักลอบตัดไม้และเผาป่า การปลูกป่าเสริมในที่ว่าง และในชุมชน การดูแลต้นไม้ที่ปลูก และการเพาะกล้าไม้ และการทำฝายต้นน้ำขนาดเล็กเพื่อกักเก็บน้ำ เพิ่มความชุ่มชื้นให้ป่าฟื้นตัวเร็วขึ้น เป็นแหล่งหากินของคนและสัตว์

3.2) สืบค้น พัฒนา และถ่ายทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

องค์ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนรอบๆ เครือข่าย เมื่อนำมาเชื่อมต่อกันแต่ละชุมชน และถ่ายทอด ผ่านเวทีต่างๆ พบว่าบางเรื่องจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุน

จากภาคีภายนอก เช่น งานด้านช่าง หรือการแปรรูปอาหาร และการส่งเสริมทางการตลาด ดังนั้น เครือข่ายได้มีการสืบค้นองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างฐานข้อมูลความรู้ท้องถิ่นในด้านต่างๆ เช่น การจัดการป่า สมุนไพร การกินการอยู่ ตลอดจนการแลกเปลี่ยน และการถ่ายทอดองค์ความรู้ระหว่างชุมชน โรงเรียน วัด รวมถึงการประยุกต์ ไปใช้ในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นและการเรียนการสอนในโรงเรียน อบรมการพัฒนาแผนการจัดการป่าชุมชน และทรัพยากร อบรมการแปรรูปอาหาร วัตถุประสงค์จากป่า

3.3) พัฒนาทางเลือก เพื่อการพึ่งตนเอง

นอกจากการดูแลทรัพยากรป่าไม้แล้ว เครือข่ายยังให้ความสำคัญต่อการพัฒนาทางเลือกเพื่อการพึ่งตนเองของสมาชิก เนื่องจากส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตร แต่พบว่ายังพึ่งตนเองได้แค่ระดับหนึ่ง จำเป็นต้องหาทางเลือกหรือส่วนช่วยเหลือหนุน ให้สมาชิกมีโอกาสพึ่งตนเองมากยิ่งขึ้น โดยเน้นสิ่งที่มีอยู่ในพื้นที่เป็นหลัก มาพัฒนาปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้นต่อไป เช่น การพัฒนากลุ่มออมทรัพย์เครือข่าย การทำฉางเก็บข้าว เครื่องอัดหญ้า เครื่องจักตอก เครื่องอิฐบล็อกประสาน เครื่องสีข้าวมือ

3.4) ขยายการมีส่วนร่วมเครือข่าย

เครือข่ายมีการพัฒนาบุคลากร และความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา เพื่อวางแผนติดตามประเมินผลการทำงาน แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การพัฒนาชุมชน ตลอดจนไปศึกษาดูงาน สัมมนาวิชาการ ฯลฯ ทั้งนี้เพื่อขยายแนวคิดการทำงานให้กว้างมากยิ่งขึ้น กิจกรรมที่ทำ ได้แก่ เวทีสัญจรเครือข่ายตำบล เวทีเด็กคิดได้ ผู้ใหญ่ทำดี (เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ มุมมองเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระหว่างเด็กกับผู้ใหญ่) ประชุมคณะกรรมการเครือข่าย และเส้นทางศึกษาธรรมชาติ รวมทั้งทำแผ่นป้ายสื่อความหมายตามจุดเรียนรู้ธรรมชาติ

4) ผลที่ได้รับจากการดูแลรักษาป่าเขาราวเทียนทอง

จากการที่ชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษาป่าตั้งแต่ปี พ.ศ.2539 จนถึงปัจจุบัน มีผลที่ได้รับ ดังนี้

- 4.1) ผลต่อสิ่งแวดล้อม พบว่าสภาพป่ามีการฟื้นตัวขึ้นรวมทั้งสามารถลดการทำลายป่าจากไฟป่าได้ ทำให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ
- 4.2) ผลต่อเศรษฐกิจชุมชนและการทำมาหากิน มีทรัพยากรและอาหารป่ากลับมาอุดมสมบูรณ์มากขึ้นกว่าเดิมปริมาณสัตว์น้ำมีปริมาณและหลากหลายมากขึ้น

ทำให้ชุมชนมีรายได้เพิ่มมากขึ้นจากการใช้ประโยชน์จากป่า เช่น ในปี พ.ศ.2547 ชาวบ้านประมาณ 60 ครอบครัวที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า (คิดเป็นร้อยละ 52 ของครัวเรือนทั้งหมด) มีรายได้จากการเก็บของป่าขาย 111,264 บาท/ปี หรือคิดเป็น 18,500 บาท/ครัวเรือน

- 4.3) ผลทางด้านสังคม เกิดความร่วมมือของชาวบ้านในการทำกิจกรรมดูแลรักษาป่า และความเครือข่ายความร่วมมือกับชุมชนใกล้เคียงในการพัฒนาเป็นประชาคมตำบลต่อไป รวมทั้งหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ในการให้การสนับสนุนทั้งด้านงบประมาณและทางวิชาการ
- 4.4) ด้านการพัฒนาตนเอง ทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาตนเอง ได้แก่ การประชุมวางแผนและติดตามผลการทำงาน การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การศึกษาดูงาน การสัมมนาวิชาการ การฝึกอบรม และการเป็นวิทยากรให้กับชุมชนอื่นเพื่อขยายผล

5) ภาคีสสนับสนุน

- 5.1) โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP)
- 5.2) ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งเอเชียแปซิฟิก (RECOFTC)
- 5.3) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน)
- 5.4) มูลนิธิพลังนิเวศและชุมชน
- 5.5) กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- 5.6) ชมรมรักษ์แม่น้ำท่าจีน

ผู้ประสานงาน ผู้ใหญ่สาจล พ่วงพิกุล โทร. 086-037-3837
ศูนย์ประสานงานเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง 199 หมู่ 10 ต.เนินขาม กิ่ง
อ.เนินขาม จ.ชัยนาท 17130

2. เครือข่ายป่าชุมชนแม่वंก-แม่เปิน ตำบลแม่เปิน อำเภอแม่เปิน จังหวัดนครสวรรค์

1) สภาพทั่วไปของชุมชนแม่वंก-แม่เปิน

ป่าชุมชนแม่वंก แม่เปิน มีพื้นที่ทั้งสิ้น 20,000 ไร่ เป็นพื้นที่ป่าสงวนติดแนวกันชน ด้านทิศใต้ ติดกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง อ.ลานสัก จ.อุทัยธานี ด้านทิศเหนือ ติดกับเขตอุทยานแห่งชาติแม่वंก รอยต่อของ อ.ปางศิลาทอง จ.กำแพงเพชร ครอบคลุมพื้นที่ 24 หมู่บ้าน ใน ต.แม่เปิน กิ่งอ.แม่เปิน และ 26 หมู่บ้าน ใน ต.แม่เลย์ อ.แม่वंก จ.นครสวรรค์

2) วิถีชีวิตและการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ

ประชากรส่วนใหญ่ในตำบลแม่เปิน กิ่งอ.แม่เปิน ประมาณร้อยละ 75-80 เป็นชุมชนอพยพมาจาก ภาคอีสาน ส่วนอีกประมาณร้อยละ 20-25 อพยพมาจากหลายจังหวัด ภาคกลาง ส่วนประชากร ในตำบลแม่เลย์ อ.แม่वंก ประชากรส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 60-70 อพยพมาจากหลายจังหวัด ในภาคกลาง ส่วนอีกประมาณร้อยละ 30-40 นั้นอพยพมาจากภาคอีสานบ้าง ภาคเหนือบ้าง รวมถึงชาวเขาเผ่าม้งประมาณร้อยละ 5 ที่อพยพมาจากคลองลาน และพื้นที่อุทยานแห่งชาติแม่वंก

ร้อยละ 65-70 มีอาชีพเกษตรกรรมเคมี (ปลูกพืชเชิงเดี่ยว) เป็นอาชีพหลัก ร้อยละ 5 เป็นเกษตรกรชีวภาพ อาชีพรับจ้าง และขายแรงงานร้อยละ 10-15 อาชีพค้าขายร้อยละ 10 รับราชการ ประมาณร้อยละ 3 การพึ่งพิงทรัพยากรในป่าส่วนใหญ่จะเก็บหาของป่าเพื่อยังชีพ และเป็นรายได้เสริม เช่น ผักหวานป่า หน่อไม้ เห็ดชนิดต่างๆ สมุนไพร ไม้ใช้สอยเปลือก/ใบ/ดอก/ผล ตามแต่ฤดูกาล

ด้านวัฒนธรรมประเพณี เป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติมาทุกปี ได้แก่ ประเพณีบุญบั้งไฟ รวมทั้ง พิธีกรรมทางความเชื่อ หรือพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำบุญในเทศกาลต่างๆ ส่วนใหญ่ยังยึดถือวัฒนธรรม และประเพณีเฉพาะถิ่นทั้งภาคกลาง และภาคอีสาน

3) ความเป็นมาของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติฯ โดยชุมชน

เนื่องจากสภาพ ดิน ฟ้า อากาศ ที่นับวันยิ่งแห้งแล้ง ฤดูกาลที่เปลี่ยนแปลงไม่แน่นอน ซึ่งเป็นผลพวง มาจากการบุกรุกแผ้วถางเพื่อการปลูกพืชไร่ของชุมชน แขนงนำหลักในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ซึ่งมาจากแกนนำที่อยู่ในแต่ละชุมชน และมองเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นตรงกัน เริ่มจากการที่องค์กร เซฟเดอะวิลเดินท์ ได้เข้ามาชักชวนและสนับสนุนให้ชุมชนมีการร่วมกันทำกิจกรรม โดยเริ่มจากการตั้ง กลุ่มออมทรัพย์ในแต่ละหมู่บ้าน เมื่อประมาณปี 2537-2542 ซึ่งมีชุมชนใน ต.แม่เลย์ เข้าร่วม 5 ชุมชน ต.แม่เปิน 8 ชุมชน หลังจากองค์กรเซฟเดอะวิลเดินท์ ถอนตัวออกจากพื้นที่ มูลนิธิคนเพียงไพร ได้เข้ามาให้การสนับสนุนการดำเนินการต่อ และได้มีเวทีในการพูดคุยแลกเปลี่ยนกับแกนนำทั้ง 13 ชุมชน

โดยได้เริ่มโครงการเกษตรข้างเฝือก และจัดตั้งชมรมเกษตรผสมผสาน มีสมาชิก 70 คน จาก 2 พื้นที่ คือ ต.แม่เป็น กิ่งอ.แม่เป็น และกลุ่มออมทรัพย์ ต.แม่เลย์ อ.แม่वंก รวม 13 หมู่บ้าน 13 กลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งต่อมา ปี 2542 ได้รวมตัวกันจัดตั้งเป็นเครือข่ายขึ้นมาภายใต้ชื่อ **"เครือข่ายความร่วมมือกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อม"** ขึ้น โดยมุ่งเน้นการสร้างนิสัยการออมฯ ให้รู้จักการพึ่งตนเอง และการแบ่งปันช่วยเหลือภายในชุมชน การทำเกษตรแบบผสมผสาน รวมทั้งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในท้องถิ่นของตนเอง โดยจัดตั้งป่าชุมชนบ้านเขาแหลม-เขาหล่น และใช้รูปแบบการจัดตั้งเครือข่ายฯ เป็นเครื่องมือในการรวบรวมผู้คนที่อยู่ในชุมชน

ซึ่งในขณะนั้น มีผู้นำที่สำคัญ คือ นายพรมา สุวรรณศรี นายฉ่ำ คุ่มครอง นายโปร่ง คงห้วยรอบ นายจวน ทวนทอง นายธีระ สง่าแสง นางลลิตา วงศ์คำจันทร์

4) ผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานของเครือข่ายฯ

4.1) เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นร่วมกัน

ในปี 2544 เครือข่ายฯ ได้ขยายแนวคิดไปสู่ชุมชนใกล้เคียงอีก 12 ชุมชน ทั้งใน ต.แม่เลย์ และ ต.แม่เป็น และจัดตั้งป่าชุมชนขึ้นทั้งหมด 19 ป่าชุมชน โดยแบ่งการจัดการออกเป็น 5 โซน เนื้อที่รวม 25,000 ไร่ และมีสมาชิกเพิ่มขึ้นเป็น 31 กลุ่มออมทรัพย์ จาก 25 ชุมชน กิจกรรมที่ร่วมกันทำ ได้แก่ การฟื้นฟูสภาพป่าเสื่อมโทรม เช่น การปลูกเสริม การทำเกษตรผสมผสาน การทำแนวป้องกันไฟ การลาดตระเวนตรวจป่า การเฝ้าระวัง และการสร้างกฎ กติกาในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน ในทุกๆ ปี เมื่อถึงฤดูที่ชาวบ้านเก็บหาของป่า ทางเครือข่ายฯ จะประสานขอความร่วมมือจาก นายอำเภอทั้ง 2 อำเภอ ในการประกาศกำหนดระยะเวลา ในการเก็บหาของป่าให้ชุมชนในพื้นที่ที่ได้รับทราบ เมื่อถึงเวลาที่กำหนดปิดป่า ก็ขอให้หยุดการเก็บหาของป่า เพื่อรอให้ป่าได้ฟื้นคืนสภาพตามธรรมชาติ และเอื้อประโยชน์แก่ชุมชนในปีต่อไป

4.2) ระบบการติดตาม

มีคณะทำงานติดตามและจัดเก็บข้อมูล และใช้เวทีประชุมประจำเดือน คือ ทุกวันที่ 22 ของเดือน ซึ่งสมาชิกจะต้องเข้าร่วมประชุม กับเครือข่ายฯ ทุกเดือน เป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน จากนั้นยังมีการจัดเก็บข้อมูลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละปี โดยใช้ฐานของสมาชิกเครือข่ายฯ เป็นตัวชี้วัด ในเชิงปริมาณการใช้ประโยชน์ ซึ่งในแต่ละปีที่มีการเก็บหาของป่า เช่น ผักหวานป่า

เห็ดหอบ เห็ดดินประมาณ 10 ชนิด เห็ดโคน หน่อไม้ ไม้ไผ่สอย ฟืน ฟืนผัก สมุนไพร ฯลฯ มูลค่ารวม เป็นเงินสูงถึง 21 ล้านบาท/ปี นั่นก็หมายความว่า ประชากรในพื้นที่ สามารถลดรายจ่าย หรือสร้างรายได้ให้กับชุมชนอย่างมากมาย

5) การเชื่อมโยงและการขยายผล

การทำงานที่ผ่านมาทำให้ได้ค้นพบความหลากหลายทั้งระบบนิเวศของป่าชุมชน และผู้คนที่อยู่รอบผืนป่า นอกเหนือจากประเด็นการจัดการป่าชุมชนแล้ว ยังมีการการเชื่อมโยงและขยายผลไปสู่ประเด็นงานด้านการเกษตร เช่น **กลุ่มปุ๋ยหมักบ้านตลุกมะไฟ** ที่ได้ร่วมกันทำงาน และเกิดแนวคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรฯ ในท้องถิ่น กิจกรรมที่เอื้อต่อกัน คือ การลดการใช้สารเคมี และลดการใช้ปุ๋ยเคมี ในการทำการเกษตร แต่สนับสนุนให้ชุมชนโดยเฉพาะสมาชิกกลุ่มฯ หันมาใช้สารชีวภาพและปุ๋ยหมักแทน ในขณะที่เดียวกันก็สนับสนุนการพึ่งตนเองด้วยการทำการเกษตรแบบผสมผสาน การจัดการทรัพยากรฯ โดยเครือข่ายฯ ยังเอื้อให้เกิดการฟื้นการใช้ภูมิปัญญาของท้องถิ่น ในการประกอบอาชีพเสริม ซึ่ง ได้แก่ กลุ่มผ้าทอย้อมสีธรรมชาติ หมู่ที่ 10 บ้านท่ามะกรูด ต.แม่เป็น กลุ่มผ้าทอย้อมสีธรรมชาติ บ้านบุงผักหนาม หมู่ที่ 25 ต.แม่เล่ย์ โดยการใช้วัตถุดิบจากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งทั้งการฟื้นฟู ดูแล รักษา และการใช้ประโยชน์จะต้องอยู่ภายใต้กฎกติกาของการกำหนดร่วมกันของ คนในชุมชน

6) ปัญหา อุปสรรค และการคลี่คลาย

สภาพของปัญหามีหลากหลาย ทั้งการกระทบกระทั่งกับกลุ่มคนที่ไม่เห็นด้วยและไม่เข้าใจวิธีการ แต่ไม่ถึงขั้นรุนแรง ท้องถิ่น อบต. และส่วนราชการหัวน้ำกึ่งไม่ให้ความร่วมมือ ส่วนราชการกรมป่าไม้ในพื้นที่ปล่อยให้มีการบุกรุกทำลายป่าชุมชนฯ เพื่อการเกษตร ข้าราชการบางคนร่วมกับกลุ่มอิทธิพล ลักลอบตัดไม้ รับจ้างโค่นเบิกป่าใหม่ จับจองป่าไว้ขาย

การคลี่คลายปัญหาที่ผ่านมา ถ้าเป็นส่วนราชการอำเภอ และผู้นำท้องถิ่น เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ทางแกนนำเครือข่ายฯ ก็จะขอเข้าร่วมประชุมในวันประชุมประจำเดือนของทางอำเภอ เพื่อทำความเข้าใจกับส่วนราชการ และผู้นำท้องถิ่น ปัญหาการบุกรุก จะใช้วิธีการให้ประธานโซนไปพูดคุยทำความเข้าใจแต่ก็แก้ปัญหาได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น ถ้าหากไม่สามารถแก้ปัญหาได้ ก็จะประสานเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ให้ช่วยเหลือต่อไป แต่ทั้งนี้ ในส่วนราชการก็ยังไม่ค่อยให้ความร่วมมือเท่าใดนัก

7) บทเรียนการจัดการป่าชุมชน

จากการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้าน พบว่า ปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จ คือ การมีส่วนร่วม

ของชุมชน ทั้งร่วมจัดการและร่วมรับผลประโยชน์ มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมกัน แต่ก็มีจุดอ่อนคือ ยังขาดงบประมาณในการขับเคลื่อนงานสร้างกระบวนการเรียนรู้สู่ผู้นำรุ่นใหม่ เพื่อสานงานต่อ ส่วนนอกจากนี้ยังพบว่า ศักยภาพที่ต้องได้รับการหนุนเสริมคือการอบรมพัฒนาเต็มเต็มแนวคิดให้แก่แกนนำ เพื่อปรับเปลี่ยนทัศนคติของชุมชนให้เกิดความเข้าใจในกระบวนการทำงาน

ผู้ประสานงาน นางตะวันฉาย นงวิวิ้ง โทร. 081-283-7721
ตำบลแม่เป็น อำเภอแม่เป็น จังหวัดนครสวรรค์

3. ชมรมรักษ์เขาเอราวัณ ตำบลช่องสาริกา อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี

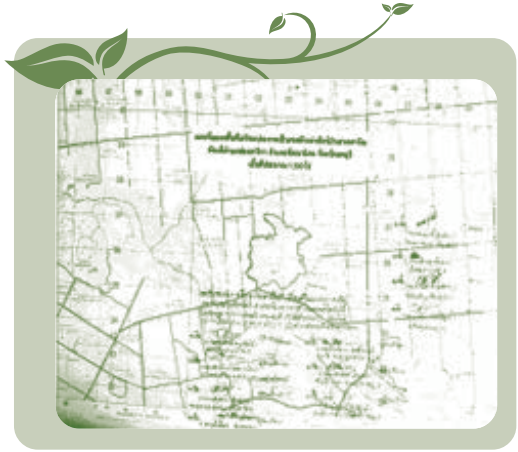
1) สภาพทั่วไป

ภูเขาเอราวัณมีเนื้อที่ประมาณ 1,500 ไร่ ตั้งอยู่ระหว่างหมู่ที่ 9 หมู่ที่ 12 และหมู่ที่ 13 ตำบลช่องสาริกา อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี เป็นที่นิคมสร้างตนเองจังหวัดลพบุรี - สระบุรี อยู่ในเขตปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลช่องสาริกา จำนวน 13 หมู่บ้าน

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ ภูเขาเอราวัณเป็นภูเขาหินปูนลูกโดด ความสูงประมาณ 267 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง มีสันฐานสูงต่ำ อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1B ชั้น 2 และชั้น 3 ตามมติคณะรัฐมนตรี ในการกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ และอยู่ในเขตพื้นที่สีเขียวตามยุทธศาสตร์การพัฒนาตามผังเมืองรวมจังหวัดลพบุรี กำหนดให้เป็นพื้นที่สีเขียว ที่ดินประเภทชนบทและเกษตรกรรมสภาพป่าเป็นป่าผสมผลัดใบหรือป่าเบญจพรรณ ที่ยังคงความสมบูรณ์มีความหลากหลายทางชีวภาพทั้งทางด้านพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ถ้ำและโบราณคดีธรณีวิทยา (ซากดึกดำบรรพ์) ดังนั้นภูเขาเอราวัณจึงถูกพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ขณะนี้ทางคณะสงฆ์และชมรมรักษ์เขาเอราวัณกำลังดำเนินการสร้างศูนย์ข้อมูล เรื่องคุณค่าเขาเอราวัณ เพื่อคุณค่าจังหวัดลพบุรี ณ สำนักสงฆ์ถ้ำเอราวัณ

2) วิถีชีวิตของคนในชุมชน

การพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติก่อนจะมาเป็นชุมชนคนช่องสาธิต ตามตำนานเล่าขานกันว่าชาวบ้านช่องสาธิตแต่เดิมเป็นคนที่อยู่พรมมาจากจังหวัดอื่นๆ หลายจังหวัด เช่น ออยุธยา สระบุรี สิงห์บุรี เป็นต้น ได้ย้ายถิ่นฐานเข้ามาเพื่อทำมาหากินโดยการเข้ามาถากถางจับจองที่ดินทำกินโดยแบ่งที่ดินคนละเล็กคนละน้อยตามกำลัง โดยการปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด ข้าวฟ่าง ถั่ว เป็นต้น ซึ่งสมัยนั้นพื้นที่ยังคงเป็นป่าเขาที่อุดมสมบูรณ์สัตว์ป่ามากมาย เช่น เสือ เสียงผา หมู บางทีก็เคยเห็นช้างตามที่ถูกผู้เฒ่าผู้แก่เคยเล่าให้ฟังต่อๆ กันมา ต่อมาในสมัยของจอมพล ป. พิบูล สงคราม ได้จัดสรรที่ดินให้กับพวกสามล้อ โดยแบ่งให้เป็นสัดส่วนคือ 1 แปลง

เท่ากับ 25 ไร่ โดยอยู่ในความดูแลของนิคมสร้างตนเองสระบุรี - ลพบุรี และได้ มีการแต่งตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านขึ้น กำนัน คนแรกของพื้นที่ชื่อนายประยูร ประสาน พันธุ์ บริเวณตำบลช่องสาธิตประกอบไปด้วยภูเขาหลายลูกติดต่อกันจึงเรียกว่า เทือกเขาอ้ายก้าน ซึ่งประกอบไปด้วย เขาผาซี เขาเขียว เขาอ้ายก้าน เขาช่องสาธิต เขาไม่มีชื่อ ซึ่งระหว่าเขาช่องสาธิตและเขาเอราวัณ ที่มีลักษณะเชิงเขาติดกันเป็นช่องระหว่างทางเดินเท่านั้น มีนกสาธิตอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก จึงเป็นที่มาของชื่อ "ช่องสาธิต" โดยคุณตา เงิน สุทธิธัญ เป็นผู้ตั้งชื่อนี้ขึ้นมา

ชาวบ้านช่องสาธิต มีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและสงบสุข ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน รักษาสืบทอดประเพณีวัฒนธรรมอันดีงาม ช่วยกันสร้างวัด โรงเรียน ชุมชน เป็นสังคมที่ไม่ทอดทิ้งกัน ช่วยกันดูแลรักษาพื้นดินป่าเขาที่อยู่ในชุมชนให้คงความอุดมสมบูรณ์เพื่อการยังชีพที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติ และนับถือศาสนาพุทธ สัญชาติไทยอย่างแท้จริง

3) ปัญหา และความเป็นมาในการจัดการทรัพยากรภาคประชาชน

ประมาณปลายปี พ.ศ.2546 มีกลุ่มนายทุนมากว่าพันชื่อที่ดินบริเวณหมู่ที่ 9 ต.ช่องสาธิต อ.พัฒนานิคม จ.ลพบุรี ซึ่งติดกับภูเขาเอราวัณ ประมาณ 300 - 400 ไร่ ทำให้ชาวบ้านสงสัยจึงมีการรวมตัวประชุมเพื่อเฝ้าสังเกตการณ์และเฝ้าระวัง ต่อมาจึงทราบว่าจะมีการก่อสร้างโรงงานปูนซีเมนต์หรือโรงไหมหินของ บริษัทโอเชียน ซีเมนต์ จำกัด ชาวบ้านจึงรวมตัวและทำหนังสือคัดค้านการก่อสร้างโรงงานไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล ผู้ว่าราชการจังหวัดลพบุรี คณะอนุกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพรรณพืช กระทรวงทรัพยากร

ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น และชาวบ้านจึงรวมตัวกันจัดตั้งเป็น **"ชมรมรักษ์เขาเอราวัณ"**

23 มกราคม 2547 องค์การบริหารส่วนตำบลช่องสาริกา เปิดประชุมสมัยวิสามัญ ตัวแทนชาวบ้านขอเข้าร่วมประชุมเพื่อขอความคิดเห็นจาก อ.บ.ต. ผลการประชุมมีมติเป็นเอกฉันท์ ไม่อนุญาตให้มีการก่อสร้างโรงงานที่มีผลกระทบต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อมในเขต ต.ช่องสาริกา หลังจาก อบต. มีมติไม่อนุญาตให้ก่อสร้างโรงงาน ทางบริษัทโอเชียนซีเมนต์ จำกัด มีหนังสือถึง อบต.ขอให้ทบทวนมติ ที่ประชุมเมื่อวันที่ 23 มกราคม พ.ศ.2547 ใหม่ ต่อมาในปี 2548 ชาวบ้านทราบว่า อ.บ.ต. จะมีการประชุมเพื่อทบทวนมติใหม่ตามที่บริษัทต้องการ ชาวบ้านจึงรวมตัวกันเพื่อประท้วงการประชุมของ อบต. โดยรวมตัวกันที่ศาลากลางจังหวัดเพื่อขอให้ทางผู้ว่าราชการยุติการประชุมของ อบต. และขอให้ทาง อบต. รับฟังความคิดเห็นของชาวบ้าน แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ

จากจุดนี้ทำให้ชาวบ้านรวมตัวกันมากขึ้น มีการประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เสนอแนะ และกระบวนการต่อสู้เพื่อเริ่มเป็นรูปธรรมมากขึ้น มีเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์นอกพื้นที่มากขึ้น ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำงานของกลุ่มอื่นเพื่อมาพัฒนาในกลุ่มของตัวเอง

จุดวิกฤติดังกล่าวส่งผลให้ชาวบ้านรวมตัวและขยายผลถึงการรู้ถึงคุณค่าของสิ่งแวดล้อมในชุมชน จึงมีการค้นคว้าหาความสำคัญของภูเขาเอราวัณ โดยการส่งเรื่องขอความช่วยเหลือในด้านวิชาการ จากหน่วยงานต่างๆ เพื่อเข้ามาสำรวจสืบค้น ได้แก่ กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช กรมทรัพยากรธรณีวิทยา กรมศิลปากร และผู้เชี่ยวชาญ ด้านถ้ำจากอังกฤษ โดยมีชาวบ้านร่วม ในการสำรวจครั้งนี้ด้วย เมื่อผลการสำรวจ เป็นที่ประจักษ์ จึงเผยแพร่ ข้อมูลทางวิชาการ ให้กับนักเรียน นักศึกษา ประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะชุมชนในท้องที่ได้ตระหนักถึงความ สำคัญและเห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อมในชุมชน ที่ทุกคน ต้องดูแลรักษาและร่วมเฝ้าระวังจาก กลุ่มบุคคลต่างๆ ที่ ต้องการทำลายทรัพยากร ของพวกเราเช่น

4) การสานเครือข่ายความร่วมมือกับภาคี

การสานเครือข่ายและเชื่อมโยงกลุ่มที่มีปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่คล้ายคลึงกัน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การทำงานของแต่ละเครือข่ายเพื่อมาพัฒนาปรับปรุงใช้กับกลุ่มของตัวเอง ได้แก่

- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและศิลปกรรม จ.ลพบุรี
- ชมรมอนุรักษ์โบราณวัตถุสถานและสิ่งแวดล้อม จ.ลพบุรี
- ชมรมอนุรักษ์เมืองเก่าชัยจำปาและป่าจำปาลีรินทร
- ชมรมคนรักลพบุรี
- ชมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรบ้านโป่งมะนาว ต.ห้วยขุนราม
- เครือข่ายฟื้นฟูป่าเขา - ป่าชุมชนเขาอ้ายโป้ด อ.ชัยบาดาล, เขาสมโภช อ.ชัยบาดาล, เขาสมอคอน อ.ท่าม่วง, เขาพญาเดินธง อ.พัฒนานิคม, ป่าชุมชนชัยจำปา อ.ท่าหลวง และป่าชุมชนบ้านโคกประดู่ อ.สระโบสถ์

5) การดำเนินงานของกลุ่ม

กิจกรรมของชมรมจะร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ อย่างต่อเนื่อง และเชิญเครือข่ายเข้าร่วมกิจกรรมในแต่ละโอกาส โดยถือโอกาสพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันในเวลาที่มาพบเจอกันเวลาประชุมร่วมกัน เช่น ปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ ทำบุญเมืองเก่าลพบุรี ทำบุญภูเขาเอราวัณ พิธีบวชป่าเขาอ้ายโป้ด ทำบุญเมืองเก่าชัยจำปา และการประชุมสัญจร เป็นต้น

6) ผลจากกระบวนการดำเนินงาน

- 6.1) การฟื้นระบบนิเวศสามารถดูได้จากสภาพภูเขา ป่าไม้โดยรวมมีความสมบูรณ์มากขึ้น
- 6.2) สัตว์ป่าเพิ่มมากขึ้น เช่น ไก่ป่า กระรอก กระแต เม่น นกชนิดต่างๆ
- 6.3) ต้นไม้ พืชพื้นล่างสมุนไพร เพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะพืชหายากที่เป็นพืชเฉพาะถิ่น
- 6.4) การจุดไฟเผาป่าลดน้อยลง (อาจเกิดจากการเผาวัชพืชในไร่ของเกษตรกร)
- 6.5) เกิดศูนย์ข้อมูลการเรียนรู้
- 6.6) มีการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

7) ปัญหา อุปสรรค และการคลี่คลาย

ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้น ได้แก่ ชาวบ้านถูกข่มขู่จากกลุ่มผู้มีอิทธิพล กลุ่มนายทุนที่มีนักการเมืองหนุนหลัง เพราะมีผลประโยชน์ร่วม หน่วยงานภาครัฐปฏิบัติงานได้ไม่เต็มที่ เพราะมีนักการเมืองแทรกแซง และชุมชนไม่เข้าใจถึงสิทธิของชุมชน - สิทธิพลเมือง

การคลี่คลายปัญหา และอุปสรรคดังกล่าว ต้องสร้างความเชื่อมั่นให้กับตัวเอง และสมาชิก แม้จะถูกข่มขู่จากผู้มีอิทธิพลก็ตาม การสร้างมวลชน การต่อสู้ด้วยสันติวิธี - โดยใช้เหตุผลข้อมูลที่เป็นจริง และความถูกต้อง รวมทั้งประสานงานหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และเครือข่ายต่างๆ ส่วนปัญหาที่ยังดำรงอยู่ และต้องการจัดการ ได้แก่ หน่วยงานระดับท้องถิ่นไม่ส่งเสริม และไม่สนับสนุนในการจัดการทรัพยากรในชุมชน รวมทั้งยังมีโรงงานที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน และสิ่งแวดล้อมด้วย

ผู้ประสานงาน นางลมบัวดี ทิวลาบุตร โทร. 098-538-5957
หมู่ 9 ตำบลช่องลาลึก อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี

4. เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำป่าสัก จังหวัดลพบุรี

1) สภาพทั่วไป

ลุ่มน้ำป่าสักมีรูปร่างคล้ายขนนกแคบเรียวยาวมีความกว้างประมาณ 45 กิโลเมตร และความยาวประมาณ 350 กิโลเมตรมีพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 16,292 ตร.กิโลเมตรหรือ 10,182,500 ไร่ มีลุ่มน้ำสาขาหลักอยู่ 8 ลุ่มน้ำสาขาและแบ่งออกเป็นลุ่มน้ำย่อยของแต่ละลุ่มน้ำสาขาได้อีก 48 ลุ่มน้ำย่อย ครอบคลุมพื้นที่ 7 จังหวัดประกอบด้วย จังหวัดเลย จังหวัดเพชรบูรณ์ จังหวัดลพบุรี จังหวัดสระบุรี จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดชัยภูมิ และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ลักษณะภูมิประเทศทางตอนบนของกลุ่มน้ำมีเทือกเขาเพชรบูรณ์ล้อมรอบ ทิศเหนือ ทิศตะวันตก ทิศตะวันออก มีที่ราบตามแนวบริเวณตามแนวริมแม่น้ำป่าสัก พื้นที่ตอนกลางของกลุ่มน้ำป่าสักในบริเวณเขต จังหวัดลพบุรี และจังหวัดสระบุรี เป็นที่ราบสลับกับเนินเขา ส่วนตอนล่างของกลุ่มน้ำบริเวณจุดบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นที่ราบลุ่ม

แม่น้ำป่าสัก เป็นแม่น้ำสายหลัก และสายเดียวของกลุ่มน้ำป่าสักมีภูมิต้นน้ำมาจากธรรมชาติบนหุบเขาเพชรบูรณ์ในเขต อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ความยาวของลำน้ำไหลผ่านจังหวัดเพชรบูรณ์ ลพบุรี สระบุรี และบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยา ที่อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา รวมความยาว 513 กิโลเมตร ไหลผ่านจังหวัดสระบุรี ผ่านอำเภอต่างๆ 5 อำเภอ ได้แก่ อำเภอวังม่วง อำเภอแก่งคอย อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอเมือง และอำเภอเสาไห้ รวมความยาวของแม่น้ำ 102 กิโลเมตร ในเขตจังหวัดสระบุรี แม่น้ำป่าสักจะอยู่ท้ายเขื่อนป่าสักชลสิทธิ์ ที่กั้นระหว่าง จังหวัดสระบุรี กับจังหวัดลพบุรี และอยู่เหนือเขื่อนทดน้ำพระรามหก ที่กั้นระหว่างจังหวัดสระบุรีกับจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จังหวัดสระบุรี เป็นจังหวัดหนึ่งที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำป่าสัก และมีแม่น้ำป่าสักไหลผ่านใจกลางเมือง และในอีก 5 อำเภอ ได้แก่ อำเภอวังม่วง อำเภอแก่งคอย อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอเมือง และไหลไปสิ้นสุดเขตจังหวัดสระบุรี ที่ตำบลเริงราง อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี โดยมีระยะทางประมาณทั้งสิ้น 105 กิโลเมตร มีปริมาณน้ำท่าที่ไหลทั้งปีประมาณ 2,400 ลูกบาศก์เมตร และมีพื้นที่รับน้ำประมาณ 14,520 ตารางกิโลเมตร

2) การพึ่งพาแม่น้ำป่าสัก

แม่น้ำป่าสักถือว่าเป็นแหล่งน้ำหัวใจที่สำคัญของจังหวัดสระบุรีไหลผ่านชุมชนต่างๆ ชาวสระบุรีได้อาศัยใช้เป็นแหล่งน้ำอุปโภคบริโภค การเกษตร การอุตสาหกรรม การประมงและอื่นๆ ริมแม่น้ำป่าสักได้มีชุมชนขนาดใหญ่ต่าง ๆอาศัยอยู่ริมแม่น้ำป่าสักและยังมีส่วนที่ทำให้เกิดผลกระทบต่อแม่น้ำป่าสักโดยเฉพาะในเรื่องของการปล่อยน้ำเสียลงสู่แม่น้ำป่าสักเช่น ชุมชนเทศบาลตำบลแก่งคอย ชุมชนเทศบาลตำบลเสาไห้ ชุมชนเทศบาลตำบลบ้านยาง ชุมชนเทศบาลตำบลสวนดอกไม้

ขณะเดียวกันก็มีชุมชนที่ไม่ได้ปล่อยน้ำเสียโดยตรงลงสู่แม่น้ำป่าสักด้วยเช่นกัน เช่น เทศบาลตำบลวังม่วง เทศบาลตำบลมวกเหล็ก เทศบาลตำบลพระพุทธบาท เทศบาลตำบลหน้าพระลาน ชุมชนดั้งที่กล่าวมานี้ยังไม่มีระบบบำบัดน้ำเสียมารองรับก่อนปล่อยน้ำเสียจากชุมชนลงสู่แหล่งน้ำซึ่งส่งผลกระทบต่อคุณภาพน้ำของแม่น้ำป่าสักโดยเฉพาะในฤดูแล้งช่วง เดือนมีนาคม - เมษายน ของทุกปีทั้งนี้ สาเหตุสำคัญมาจาก การระบายน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม การระบายน้ำเสียจากชุมชน/ครัวเรือน การทิ้งสิ่งปฏิกูลลงในแม่น้ำป่าสัก การประกอบกิจการต่างๆ และการเลี้ยงปลาในกระชังในแม่น้ำป่าสักโดยตรง

3) แนวทางการจัดการ

การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมแม่น้ำป่าสักให้สำเร็จนั้น จะต้องยึดหลักการมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยอาศัยความร่วมมือจาก ภาคี เอกชน ชุมชน สถาบันทางสังคม องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่เห็นคุณค่ามีจิตสำนึก และดำเนินการอย่างเป็นระบบร่วมกัน โดยเฉพาะความร่วมมือแบบเครือข่ายภาคประชาชน

เครือข่ายอนุรักษ์ลำน้ำป่าสักสระบุรี ซึ่งเป็นองค์กรชาวบ้านได้ตระหนัก และเห็นร่วมกันว่า การฟื้นฟูพิทักษ์สิ่งแวดล้อม แม่น้ำป่าสักเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องเร่งดำเนินการโดยได้กำหนดเป้าหมายที่จะฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมแม่น้ำป่าสัก ฟื้นฟูสำนึกรักธรรมชาติสิ่งแวดล้อมของผู้คนทั้งสองฝั่งลำน้ำป่าสัก โดยการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ กระตุ้นและปลูกจิตสำนึก สร้างความตระหนัก และหันมาร่วมกันฟื้นฟูคุณภาพน้ำที่กำลังวิกฤติ ฟื้นฟูชีวิตทั้งในน้ำ และริมสองฝั่งลำน้ำ ให้มีความสมบูรณ์หลากหลายจัดการทรัพยากรน้ำ สัตว์น้ำ พืชน้ำ ให้มีโอกาสแพร่พันธุ์ในน้ำที่ใสสะอาด ได้อย่างเหมาะสม และให้เอื้อต่อการทำมาหากินของชาวบ้านที่เคยอาศัยแม่น้ำป่าสัก เป็นแหล่งทำมาหากิน ตลอดจนถึงต่อระบบเศรษฐกิจในภาพรวมได้อย่างเป็นธรรมและยั่งยืน บนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อให้สรรพชีวิตทั้งพืช สัตว์ คน ได้อาศัยและเติบโตอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลและมีความสุข ภายใต้แนวคิด "รักษาน้ำป่าสัก เพื่อสรรพชีวิต ก่อนวิกฤติมาเยือน"

4) เครือข่ายอนุรักษ์แม่น้ำป่าสักสระบุรี

เดิมใช้ชื่อชมรมอนุรักษ์แม่น้ำป่าสักอำเภอเสนาให้ จังหวัดสระบุรี ก่อตั้งเมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2544 มีสมาชิกร่วมก่อตั้ง 55 คน ในเขตอำเภอ เสนาให้ ที่มีความสำนึกตระหนักร่วมกันในการที่จะเข้ามา ร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะแม่น้ำป่าสัก โดยได้รับการสนับสนุน และให้คำปรึกษาจากสำนักงานสาธารณสุขอำเภอเสนาให้ ในขณะนั้น จนถึง ปี พ.ศ.2548 สำนักงาน

สิ่งแวดล้อมจังหวัดสระบุรี ได้ให้การสนับสนุนให้เป็นเครือข่ายของจังหวัดของสระบุรีโดยใช้ชื่อว่า "เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลำน้ำป่าสักสระบุรี" ปัจจุบันมีสมาชิกทั้งสิ้น 570 คน เริ่มต้นได้รับงบประมาณจากโครงการสำนักงานกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) และการสนับสนุนจากสมาชิกของชมรมฯ ในการนำมาดำเนินการด้านกิจกรรมต่างๆ จนถึงปัจจุบัน ปี พ.ศ.2546 ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดสระบุรี (อบจ.) เป็นเงินทั้งสิ้น 50,000 บาท

ปี พ.ศ.2547 ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) เป็นเงินทั้งสิ้น 200,884 บาท

ปี พ.ศ.2548 ได้รับการสนับสนุนจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดสระบุรี สนับสนุนอุปกรณ์เพื่อให้จัดทำศูนย์การเรียนรู้ จุลินทรีย์บำบัดน้ำเสีย

4.1) วัตถุประสงค์ในการทำงาน

1. เพื่อรณรงค์ สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์แม่น้ำป่าสักที่ประสบปัญหา สภาพคุณภาพน้ำต่ำ และปัญหาการขาดแคลนน้ำ ที่อาจเกิดขึ้นได้ในอนาคต
2. เพื่อสร้างแกนนำประชาชน เยาวชน ส่งเสริมการมีส่วนร่วมด้านการอนุรักษ์ แม่น้ำป่าสัก
3. เพื่อฟื้นฟูสภาพแวดล้อมของทั้งสองฝั่งแม่น้ำป่าสัก
4. เพื่อรณรงค์ ลด ละเลิก การใช้สารเคมีเพื่อคืนสิ่งแวดล้อมที่ดีให้แก่ธรรมชาติ
5. เพื่อสืบสานวัฒนธรรม ประเพณีอันดีงามของท้องถิ่น

4.2) กิจกรรมที่ดำเนินการ

1. ได้ทำการรณรงค์ทำความสะอาดแม่น้ำป่าสัก
2. ปลูกหญ้าแฝกสองริมฝั่งแม่น้ำ เพื่อป้องกันตลิ่งพัง
3. สวนสมุนไพรพื้นบ้าน และการทำสวนชีวภาพ เช่นตำบลดงเรียงราง อำเภอกำแพงไพบึง จังหวัดสระบุรี ทางเครือข่ายฯ ได้ส่งเสริมให้ชุมชนทำน้ำชีวภาพเพื่อกำจัดน้ำเสีย ทำปุ๋ยหมักจากวัสดุเหลือใช้ในครัวเรือน
4. ส่งเสริมให้ชุมชนทำนาปลอดภัยจากสารพิษโดยใช้ปุ๋ยน้ำชีวภาพและใช้น้ำชีวภาพจากสมุนไพรพื้นบ้าน ที่ตำบลม่วงงาม อำเภอกำแพงไพบึง จังหวัดสระบุรี
5. พิธีสืบชะตาแม่น้ำ เพื่อสร้างจิตสำนึกของคนลุ่มน้ำ และสนับสนุนให้วัดที่อยู่ริมแม่น้ำเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โดยเฉพาะการอนุรักษ์ปลาหน้าวัด
6. เวทีสาธารณะเพื่อระดมความคิดและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการจัดการ

สิ่งแวดล้อมลำน้ำป่าสัก

7. จัดกิจกรรมค่ายเยาวชน ผู้นำสิ่งแวดล้อม เยาวชนรักษ์ป่าสัก
8. จัดทำสื่อประเภท CD แผ่นพับ ประชาสัมพันธ์
9. เชื่อมโยงภาคีเครือข่ายลุ่มน้ำ 6 ลุ่มน้ำภาคกลางตอนบน 9 จังหวัด (สระบุรี ลพบุรี อัยยุธา สิงห์บุรี อ่างทอง ชัยนาท อุทัย นครสวรรค์ และสุพรรณบุรี)
10. ศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนเชื่อมโยงภาคีลุ่มน้ำป่าสักสระบุรี ลพบุรี และเพชรบูรณ์

4.3) ผลที่เกิดจากการดำเนินกิจกรรม

เกิดเครือข่ายเฝ้าระวัง 5 อำเภอ 31 ตำบล มีเครือข่ายเยาวชนรักษ์ป่าสัก ระดับประถม 10 โรงเรียน จำนวน 500 คน และระดับมัธยม 5 โรงเรียน จำนวน 100 คน สมาชิกที่ทำการเกษตรได้ผลผลิตที่ดี และมีรายได้เพิ่มขึ้น ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ลุ่มน้ำป่าสักมากยิ่งขึ้น มีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีคุณภาพน้ำที่สามารถนำมาใช้ในการอุปโภค บริโภคและการเกษตรกรรมอย่างพอเพียง วัดที่ติดกับแม่น้ำป่าสักในเขตอำเภอเสนาให้และเขตอำเภอเมืองมีการอนุรักษ์ปลาน้ำจืดกันอย่างแพร่หลาย และได้มีพันธุ์ปลาหายากที่ใกล้จะสูญพันธุ์ไปแล้วในแม่น้ำป่าสักกลับมาให้เห็นอีกครั้ง เช่น ปลาเสือพ่นน้ำ ปลาหมอ ปลากะทิง เป็นต้น ประชาชนมีจิตสำนึก และช่วยกันดูแลรักษาและเฝ้าระวังแม่น้ำป่าสักเพิ่มมากยิ่งขึ้น ภาคีเครือข่ายต่างๆ เข้ามาให้การสนับสนุนและเกิดการเชื่อมโยงแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการทำงานเพิ่มมากยิ่งขึ้น ประเพณีวิถีวัฒนธรรมต่างๆ หวนกลับมาอยู่กับคนลุ่มน้ำเหมือนเดิม เช่น ประเพณีการแข่งขันเรือยาว ประเพณีทอดกระถินทางน้ำ เป็นต้น

5) แนวทางพัฒนา และแก้ไขปัญหาการบริหารทรัพยากรน้ำโดยภาพรวม

- 5.1) การพัฒนาลุ่มน้ำแบบองค์รวม โดยเน้นการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการใช้น้ำโดยยึดประชาชนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา และยึดลุ่มน้ำเป็นพื้นที่เป้าหมายโดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนที่อาศัยอยู่ตามบ้านเรือน และตลาดในแต่ละเทศบาลท้องถิ่นให้มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาคุณภาพน้ำ เช่น มีการจัดอบรมสร้างจิตสำนึกในการรักษาแหล่งน้ำ ทำประชาพิจารณ์เกี่ยวกับการจัดการคุณภาพของแม่น้ำป่าสัก และหน่วยงานที่รับผิดชอบควรเข้าถึงประชาชนมากขึ้น เพื่อรับฟังปัญหาและทางเลือกในการอนุรักษ์แม่น้ำของประชาชน

- 5.2) กำหนดกลยุทธ์ในการจัดการคุณภาพน้ำแม่น้ำป่าสักให้มีความชัดเจน และสอดคล้องกับความต้องการ และกิจกรรมที่แท้จริงของประชาชนในลุ่มน้ำ
- 5.3) มีแผนแม่บทการพัฒนา และป้องกันการเสื่อมโทรมคุณภาพของแหล่งน้ำ เพื่อให้เป็นกรอบ และแนวทางในการจัดทำแผนรวมการบริหารจัดการคุณภาพน้ำ
- 5.4) การส่งเสริมให้ใช้เทคโนโลยีการผลิตที่สะอาด เพื่อปรับปรุงการบริหารจัดการ และการปฏิบัติของสำนักงานเพื่อลดการเกิดของเสีย และน้ำเสีย ลดการสูญเสีย และทรัพยากรต่าง ๆ ที่ไม่จำเป็น
- 5.5) หน่วยราชการส่วนท้องถิ่นจะต้องดูแล และให้บริการประชาชน และเอาใจใส่ ในการหาแนวทาง เพื่อให้บริการทั้งด้านความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้น้ำอย่าง มีประสิทธิภาพ และการป้องกันรักษาแหล่งน้ำแก่ประชาชนในชุมชน และมีการ เปลี่ยนวิธีการปฏิบัติงานในแต่ละกิจกรรม เพื่อทำให้เกิดการใช้ทรัพยากร อย่างคุ้มค่า และส่งเสริมการรักษาสิ่งแวดล้อม
- 5.6) ติดตามคุณภาพน้ำอย่างต่อเนื่อง เพื่อจะได้วางมาตรการในการจัดการ การป้องกัน และแก้ไขได้อย่างเหมาะสม
- 5.7) ตรวจสอบ ติดตามโรงงานอุตสาหกรรมที่ส่งกระทบต่อแม่น้ำป่าสัก และแหล่งน้ำ และเป็นสาเหตุของการทำลายคุณภาพน้ำ ในการตรวจสอบติดตามควรเป็นไป อย่างโปร่งใส และมีการแสดงข้อมูลให้ประชาชนรับรู้
- 5.8) ต้องมีการควบคุมการเพิ่มของจำนวนโรงงานอุตสาหกรรมไม่ให้มากเกินไป ความสามารถในการรองรับของพื้นที่
- 5.9) ควรสนับสนุนและเปิดโอกาสให้กลุ่มองค์กร เครือข่าย และประชาชนเข้ามาร่วม ในการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า และเกษตรอย่างจริงจังและจริงใจ เช่น การสนับสนุนเชิงวิชาการ และงบประมาณต่างๆ เพื่อให้กลุ่มองค์กร เครือข่าย และประชาชนได้มีการจัดการกันอย่างเป็นองค์รวม

ผู้ประสานงาน นางทีลาปราโมทย์ ปรีชากิจ โทร. 089-830-9808
เครือข่ายอนุรักษ์ลำน้ำป่าสัก จังหวัดสระบุรี

5. เครื่องจักรเกษตรชีวภาพเพื่อสุขภาพ:ชุมชน จังหวัดสิงห์บุรี และจังหวัดสุพรรณบุรี

1) วิถีชุมชนชายขอบ

กลุ่มเกษตรกรพอเพียง ตั้งอยู่ที่หมู่ 9 ตำบลเขาดิน อำเภอเดิมบางนางบวช จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นพื้นที่ชายแดนติดต่อกับอำเภอดำรงราษฎร์ จังหวัดสิงห์บุรีและอำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม มีระบบชลประทาน มีน้ำเพียงพอทำเกษตรกรรมได้ตลอดปี เกษตรกรในพื้นที่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น การทำนา ทำไร่อ้อย และรับจ้างในภาคเกษตร เกษตรกรทำนาได้ 2 ปี 5 ครั้ง ที่ทำไร่อ้อยสามารถบำรุงต้นอ้อยด้วยการใส่ปุ๋ยเคมี ฉีดพ่นสารเคมี ทั้งเพื่อกำจัดแมลง คุมข้าววัชพืชอย่างรุนแรง รวมทั้งใช้ฮอร์โมนบำรุงพืชจนสามารถตัดพันธุ์อ้อยขายได้ก่อน จะรอขายอ้อยหีบเข้าโรงงานน้ำตาลอีกครั้งในต้นปีต่อไป

เกษตรกรในพื้นที่มีความขยัน ไม่ค่อยมีเวลาหยุดพัก ผู้ที่ทำอาชีพรับจ้างก็มีงานรับจ้างประจำ เกษตรกรที่ทำนาเมื่อจ้งจรดเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ทั้งฟางข้าวให้แห้ง 2 - 3 วันก็เริ่มเผาฟาง สูบน้ำเข้านา แล้วก็เริ่มขั้นตอนการเตรียมดินและหว่านข้าว ฉีดสารเคมีคุมวัชพืช หว่านปุ๋ยเคมี ฉีดพ่นสารเคมีกำจัดแมลง ดูแลอย่างใกล้ชิด สูบน้ำเข้า แล้วก็รอเก็บเกี่ยว ตลอดระยะเวลาในการดูแลกระบวนการผลิตดังกล่าว เกษตรกรซื้อปัจจัยการผลิตแทบทุกอย่าง เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ก็ขายทั้งหมด แล้วนำเงินที่ได้มาชำระคืนหนี้สิน ค่าปุ๋ย ค่าสารเคมีที่ไปซื้อเป็นเงินเชื่อมาก่อน เป็นอย่างนี้หมุนเวียนไปทุกปี

การทำมาหากินดูเหมือนจะทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนแถบนี้ดูดีมีสุข มีรายได้ดี ปลอดภัยดี แต่ข้อเท็จจริงที่พบ คือ คนในชุมชนทำงานหนัก เหนื่อย มีรายจ่ายมากกว่ารายรับ ผลผลิตที่ได้ไม่คุ้มกับทุนที่ลงไป ทุนชีวิตดั้งเดิม เช่น ฝักรวมชาติ กุ้งหอยปูปลาที่เคยหากินได้ลดลง สภาพแวดล้อมและนิเวศทางการเกษตรเสื่อมและเสียไป ในอากาศมีกลิ่นสารเคมีฟุ้งกระจาย ดินหมดความอุดมสมบูรณ์ น้ำทั้งในแหล่งน้ำธรรมชาติและในคลองมีสารเคมีปนเปื้อนและตกค้าง แผลงในระบบนิเวศไม่สมดุล ทำให้บางฤดูกาลผลิตเกิดการระบาดของโรคและแมลงศัตรูพืชอย่างรุนแรง เกษตรกรต้องลงทุนในการผลิตเพิ่มมากขึ้น

คนในชุมชนส่วนใหญ่ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการซื้ออาหารสด อาหารสำเร็จบรรจุถุงกินเป็นประจำ สุขภาพประชาชนแย่ง มีอาการเจ็บป่วยเป็นประจำ บางคนเป็นโรคเรื้อรังและมีหลายรายเสียชีวิต จากการเป็นโรคมะเร็ง ผลที่เกิดขึ้นทำให้สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอยู่อย่างไม่มีความสุข ท้องทุ่งไม่น่าอยู่ คนรุ่นใหม่ไม่อยากไป แต่หันเหชีวิตตัวเองไปทำงานในบริษัทมีรถรับส่งทุกเช้าเย็น ชีวิตคนในชุมชนต่างคนต่างอยู่ ไม่สามัคคี มีการทะเลาะวิวาทกันบ่อยครั้ง ชีวิตต่างคนต่างมุ่งหน้าทำมาหากิน

ชุมชนแถบนี้ เป็นชุมชนแห่งการพนัน หวยใต้ดินและสิ่งเสพติด มีการระบาดอย่างรุนแรง ที่เห็นเป็นรูปธรรมคือ ทุกครั้งที่มีการงานในชุมชนโดยเฉพาะงานศพจะมีวงเล่นการพนันนับสิบๆ วง ทั้งวงไพ่ ไฮโล มีแม่ค้าขายของขบเคี้ยว ก๋วยเตี๋ยว เครื่องดื่มต่างๆ ไม่แตกต่างกับงานวัด ผู้คนเดินไปมาขวกไขว่วิถีชุมชนดังกล่าวส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ในเวลาต่อมาของหลายครอบครัวที่ต้องกลายเป็นครอบครัวไร้ที่ดินทำกิน จากเดิมมีที่ดินแต่ได้ขายไปทั้งหมดเพื่อหักลบกับหนี้สินที่เกิดจากพนัน การเสียชีวิตบางครอบครัวสิ้นเนื้อประดาตัว เพราะบุตรหลานมีคติความต้องขึ้นโรงขึ้นศาลเนื่องจากสารเสพติดแต่ท่ามกลางความวิกฤตดังกล่าวก็ยังมีเรื่องของความรัก ความสวยงามเกิดขึ้นเช่นกัน กล่าวคือมีหลายครอบครัวที่บุตรหลานแต่งงานมีครอบครัวจากการเข้า "ซุม" รับจ้างตัดอ้อย เพราะมีคนมากหน้าหลายตา มาจากหลากหลายถิ่น

สถานการณ์ที่เกิดขึ้นอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นพัฒนาการของชุมชนชายขอบที่อยู่ห่างไกลเมืองและโดดเดี่ยว หน่วยงานภาครัฐไม่ค่อยให้ความสนใจ แต่ก็เหมาะที่จะเป็นดินแดนแห่งการดักดวงผลประโยชน์เพื่อสะสมความร่ำรวยของผู้เห็นช่องทาง เกิดนายทุนไร้อ้อยและร่ำรวยมากขึ้นในเวลาอันรวดเร็วกลายเป็นผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นทั้งด้านการเมืองท้องถิ่นและด้านสังคม และผู้นำชุมชนบางคนกลายเป็นผู้อยู่ใต้การอุปถัมภ์ของนายทุนดังกล่าว

2) เกิดกลุ่มเกษตรกรพอเพียง

สถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นกลายเป็นประเด็นน่าสนใจที่ต้องดำเนินกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อหาทางในการแก้ไข ในปี 2545 จึงมีกลุ่มผู้นำชุมชนที่เป็นแกนนำหลักได้รวมตัวกัน นำสถานการณ์ปัญหาชุมชนที่เกิดขึ้นมาพูดคุยแลกเปลี่ยนเพื่อให้เห็นถึงความรุนแรงที่อาจจะเกิดเพิ่มมากขึ้นในอนาคตและร่วมกันหาสาเหตุ ร่วมกันหาทางออกในการแก้ไขปัญหา เริ่มแรกมีแกนนำ 5 คน ต่อมาได้ขยายวงกว้างมากขึ้น จนในกลางปี 2547 จึงได้ร่วมกันจัดตั้งเป็นกลุ่มขึ้นเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน ภายใต้ชื่อ "กลุ่มเกษตรกรพอเพียงตำบลเขาดิน"

การอบรมแบบต่อเนื่องหรือที่เรียกว่า **"โรงเรียนเกษตรกรยั่งยืน"** ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มีการพูดคุยกันเพื่อพัฒนาความคิด ลงมือปฏิบัติจริง มีการศึกษาแมลงที่เป็นประโยชน์และเป็นศัตรูพืชในแปลงนา นำแมลงที่พบมาวิเคราะห์ มาศึกษาถึงชนิด ประโยชน์หรือโทษของแมลงชนิดนั้นๆ ในขณะเดียวกันก็พัฒนาเทคนิคเกษตรยั่งยืนต่างๆ เพื่อลดการใช้สารเคมีในการเกษตรควบคู่ไปด้วย เช่น การหมักสารสมุนไพรไล่แมลง พาแกนนำและสมาชิกกลุ่มเข้าป่าศึกษาและค้นหาสมุนไพรมาหมักมีการผลิตน้ำส้มควันไม้เพื่อเป็นสารสมุนไพรเพิ่มประสิทธิภาพ การหมักหอยเชอรี่และหมักกรกหมูเพื่อใช้เป็นฮอร์โมนบำรุงพืชทดแทนฮอร์โมนที่ซื้อจากตลาด

แรกตั้งกลุ่มเกษตรกรพอเพียง มีสมาชิก 12 คน ต่อมาได้ขยายวง ขยายงานมากขึ้น จากเดิมมีเพียงสมาชิกในหมู่ที่ 9 ขยายออกไปเป็น หมู่ 3 หมู่ 6 หมู่ 11 และหมู่ 12 จนปัจจุบัน (2550) กลุ่มเกษตรกรพอเพียงตำบลเขาดิน มีสมาชิกทั้งสิ้น 316 คน ดำเนินกิจกรรมทั้งด้านการลดต้นทุนในการผลิต การออมทรัพย์ การลดรายจ่ายในครอบครัว พัฒนาอาชีพเสริมรายได้ พัฒนาวัฒนธรรม ประเพณีที่ดีงามของชุมชน จัดสวัสดิการให้แก่ผู้สูงอายุ ผู้ด้อยโอกาสในชุมชน กลายเป็นชุมชนเข้มแข็งที่สมาชิกในชุมชนรู้จักสามัคคีมากขึ้น

3) แก้ปัญหาครอบครัวสมาชิกอย่างเป็นขั้นเป็นตอน

กิจกรรมกลุ่มที่ดำเนินการได้แก่ การศึกษาแมลงในนาข้าวเพื่อให้สมาชิกได้เรียนรู้ เพื่อแยกแยะแมลงที่เป็นศัตรูพืชและศัตรูธรรมชาติซึ่งเป็นแมลงที่เป็นประโยชน์ต่อเกษตรกรเองก่อนที่จะฉีดพ่นสารเคมี การเรียนรู้เรื่องการหมักสารสมุนไพรไล่แมลงในนาข้าว และในไร่เพื่อทดแทนการใช้สารเคมีที่มีราคาสูง และเป็นอันตรายต่อสุขภาพ

การใช้สารสมุนไพรในการเกษตรมีขึ้นและขยายอย่างแพร่หลาย เกษตรกรเห็นผลที่สามารถลดต้นทุนในการผลิตได้จริง โดยเฉพาะต้นทุนการผลิตที่เป็นสารเคมีบางรายการที่นอกจากจะมีราคาสูงแล้วยังส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมด้วย เช่น สารเคมีคุมข้าววัชพืช สารเคมีกำจัดแมลง สารเคมีหยดกำจัดหอยเชอรี่ และปุ๋ยเคมี เป็นต้น ดังนั้นการพัฒนาเทคนิคชีวภาพเพื่อทดแทนสารเคมีจึงเป็นเรื่องสำคัญและจำเป็น เกษตรกรที่มีประสบการณ์การใช้สารสมุนไพรมาหลายคราว มีความเชื่อมั่นและพัฒนาวิธีการใช้ขึ้นเรื่อยๆ เพื่อให้ตนเองลดเวลาลดรายจ่ายในการใช้ เช่น การฉีดพ่นสารสมุนไพรขับไล่แมลงที่หมักเองร่วมกับฮอร์โมนหรือฮอร์โมนหอยเชอรี่ ในอัตราส่วน สารสมุนไพรและฮอร์โมนหอยอย่างละ 1 ลิตรต่อน้ำ 200 ลิตรฉีดพ่นในนาข้าวได้พื้นที่ 5 ไร่ ในพืชชนิดอื่นก็เพิ่มปริมาณสารสมุนไพรมากขึ้น เกษตรกรบางรายถ้ามีจำนวนสารหมักสมุนไพรมาก เพียงพอก็นำไปหยดตามน้ำเวลาสูบน้ำเข้านาหรือไร่ ทำให้สามารถลดรายจ่ายต่างๆ ได้มากกว่าเดิม ส่วนเกษตรกรที่ไม่เชื่อมั่นและไม่กล้าใช้สารสมุนไพร ก็ยังใช้สารเคมีต่อไป

มีเกษตรกรหลายรายที่ใช้สารสมุนไพรของกลุ่มเห็นผลและใช้อย่างต่อเนื่อง ได้เล่าให้ฟังว่า "ผลผลิตที่ได้พอๆ กันกับที่ใช้สารเคมี แต่เราลดต้นทุนลงมาก เราฉีดพ่นสารเองก็ปลอดภัย" แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้จะมีเกษตรกรผู้ที่ใช้หลายคนเล่าถึงผลที่เกิดขึ้นดังกล่าว ก็ยังเกษตรกรหลายรายที่ยังคงใช้สารเคมีในการเกษตรต่อไปแต่ก็ได้ลดจำนวนลงมากเมื่อเปรียบเทียบกับอดีต

4) ภาครัฐเอกชนหนุนเนื่องเพื่อหนุนเสริม

การแผ่กระจายของข้อมูลว่าเกิดชุมชนเข้มแข็งขึ้นที่ชุมชนหมู่ 9 ตำบลเขาดิน อำเภอดำรงวิทยะและงบประมาณ เช่น ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนเข้ามาหนุนเสริมเรื่องการพัฒนาอาชีพเสริมรายได้ สำนักงานเกษตรอำเภอดำรงวิทยะบางนางบวช หนุนเสริมด้านเทคนิคชีวภาพและการผลิตข้าวอินทรีย์ องค์การบริหารส่วนตำบลเขาดินสนับสนุนศาลาที่พักเพื่อเป็นที่ทำการและผลิตปุ๋ยอัดเม็ดชีวภาพของกลุ่มองค์การบริหารส่วนจังหวัดสุพรรณบุรี สนับสนุนเครื่องอัดเม็ดปุ๋ยชีวภาพ อำเภอดำรงวิทยะบางนางบวช สนับสนุนพันธุ์ไม้ผล พันธุ์ข้าว ผลงานที่เกิดขึ้นทำให้ในปี 2550 ชุมชนหมู่ 9 ตำบลเขาดิน ได้รับคัดเลือกให้เป็นชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบ

5) ความคิดความฝันของผู้นำชุมชน

การพัฒนากระบวนการคิดและเทคนิคเพื่อปฏิเสศการใช้สารเคมีในการเกษตรยังเป็นยุทธศาสตร์หลักที่กลุ่มเกษตรพอเพียงตำบลเขาดินต้องดำเนินการต่อไปและขยายผลให้เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง เนื่องจากการพัฒนาด้านการเกษตรกระแสหลักกว่า 40 ปีที่ผ่านมาได้ทำลายระบบนิเวศเกษตรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติซึ่งเป็นทุนชีวิตเดิมของชาวชนบทไปแทบหมดสิ้น ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการทำมาหากินหายไป รวมทั้งกระบวนการคิดและภูมิปัญญาชุมชนได้หายไปด้วยเกษตรกรขาดศักดิ์ศรีในการดำรงชีวิต แต่มีชีวิตอยู่ท่ามกลางการพึ่งพาภายนอกที่หาทรัพยากรเพื่อให้ตนเองพึ่งไม่ได้ ดังนั้นแนวทางการขับเคลื่อนงานในอนาคต ของกลุ่มเกษตรพอเพียงจึงมุ่งหวังที่จะพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนให้เกิดความรู้และทักษะในการพัฒนาชุมชน ชุมชนให้มากขึ้น ขยายงานขยายความคิดเพื่อให้คนในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงรักและสามัคคีกันมากขึ้น สิ่งเหล่านี้จะเป็นเกราะป้องกันการทำลายล้างของระบบทุนนิยมและกระแสบริโภคนิยมที่กำลังโหมทำลาย มีความหวังที่จะพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรชีวภาพ เพื่อเสริมสร้างสุขภาวะชุมชนที่กลุ่มเกษตรพอเพียงได้ร่วมกับชุมชนข้างเคียงอีก 4 ชุมชนจัดตั้งกันขึ้นเป็นเครือข่ายความร่วมมือเพื่อร่วมพลังพัฒนาให้เกิดความเข้มแข็งในวงกว้างมากขึ้น

ทองใบ สิงสีทา

Tee49st@hotmail.com

6. เครือข่ายเกษตรกรรมบางปลาหมอ จังหวัดสุพรรณบุรี

เครือข่ายเกษตรอินทรีย์สุพรรณบุรี เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มเกษตรกรรายย่อยจำนวน 14 ครอบครัว จากพื้นที่หมู่ 1,6 และ 9 ตำบลวังยาง อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี บ้านแสงป่า ตำบลเขาโจด อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี และบ้านป่าคู้ล่าง หมู่ 3 ต.สมเด็จเจริญ อ.หนองปรือ จ.กาญจนบุรี ได้หันมาทำการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ตั้งแต่ปี 2540 เป็นต้นมา

การทำเกษตรอินทรีย์ของเครือข่าย ได้ยึดแนวทางตามความหมายสหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (INTERNATIONAL FEDERATION OF ORGANIC AGRICULTURE MOVEMENT) ที่กล่าวไว้ว่าเป็น "ระบบเกษตรที่ผลิตอาหารและเส้นใย ด้วยความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจ โดยเน้นหลักการปรับปรุงบำรุงดิน การเคารพต่อศักยภาพทางธรรมชาติของพืช สัตว์ และระบบนิเวศเกษตร"

เกษตรอินทรีย์จึงลดการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอก และหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีสังเคราะห์ เช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และเวชภัณฑ์สำหรับสัตว์ ในขณะที่เดียวกันก็พยายามประยุกต์ใช้ธรรมชาติใน การเพิ่มผลผลิตและพัฒนาความต้านทานต่อศัตรูของพืชและสัตว์เลี้ยงที่สอดคล้องกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคมภูมิอากาศ และวัฒนธรรมของท้องถิ่นด้วย

การทำเกษตรอินทรีย์ จึงไม่ใช่เพียงการทำเกษตรที่ไม่ใช่ปุ๋ยเคมีและสารกำจัดศัตรูพืช เท่านั้น รวมทั้งไม่ใช่ระบบที่ปล่อยให้ธรรมชาติดูแลเพียงอย่างเดียว หากแต่การทำเกษตรอินทรีย์ ต้องมีการบริหารจัดการฟาร์มอย่างเป็นระบบ และในการผลิตพืชของสมาชิกของชมรมฯ นั้น จะยึดถือหลักการที่สำคัญ ดังนี้ คือ

- ต้องไม่มีการใช้สารเคมีสังเคราะห์ใดๆ ในกระบวนการผลิตภายในฟาร์ม ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี หรือสารกำจัดศัตรูพืช
- เกษตรกรเจ้าของฟาร์มจะพยายามอย่างเต็มความสามารถในการที่จะหลีกเลี่ยง การปนเปื้อนจากสารเคมี ทั้งจากภายในครัวเรือน และจากภายนอกฟาร์ม
- มีการพัฒนาระบบการผลิตที่นำไปสู่แนวทางเกษตรยั่งยืน ที่เน้นความหลากหลายของชนิดพันธุ์และพันธุ์สัตว์ภายในฟาร์มในระยะยาว
- มีการพัฒนาระบบการผลิตที่มุ่งเน้นพึ่งพาตนเอง หรือการช่วยเหลือกันภายในกลุ่มในเรื่องของปัจจัยการผลิต เช่น การจัดหาวัสดุทำปุ๋ยบำรุงดิน และการจัดการศัตรูพืช เมล็ดพันธุ์ แรงงาน และเงินทุน เป็นต้น
- มีการฟื้นฟูและรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน ด้วยอินทรีย์วัตถุ เช่น ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก และปุ๋ยพืชสด อย่างต่อเนื่อง และการจัดการเพื่อการหมุนเวียนธาตุอาหารที่ใช้ภายในฟาร์มให้เกิดประโยชน์สูงสุด

- ส่งเสริมให้มีการแพร่ขยายชนิดสัตว์และแมลงที่เป็นประโยชน์ เช่น ตัวห้ำ ตัวเบียน เพื่อรักษาความสมดุลของระบบนิเวศในไร่นาและลดปัญหาการแพร่ระบาดของโรคและแมลง
- ในการผลิตและการจัดการผลผลิตเกษตรอินทรีย์นั้นสมาชิกของชมรมฯ ต่างคำนึงถึงวิธีการที่ประหยัดพลังงาน และการลดการพึ่งพาพลังงานเชื้อเพลิงจากภายนอกเท่าที่ทำได้ และหาทางทำการผลิตที่จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมให้น้อยที่สุด

ผลผลิตจากสมาชิกของชมรมฯ มีพื้นที่ทำการผลิตภายใต้ระบบเกษตรอินทรีย์ร่วมกัน ประมาณ 100 ไร่ ทำให้มีผลผลิตที่หลากหลาย โดยพืชผักและผลไม้ที่ผลิตได้ เช่น คะน้า กวางตุ้ง กะหล่ำดอก กะหล่ำปลี ผักสลัดต่างๆ ขนุน มะม่วง ฝรั่ง ชมพู สับปะรด ส้มโอ ลำไย เป็นต้น รวมทั้งมีการปลูกผักพื้นบ้านตามฤดูกาลมากกว่า 70 ชนิด ในรอบ 1 ปี ทำให้การผลิตสามารถเก็บเกี่ยวได้อย่างต่อเนื่องทุก ๆ สัปดาห์สำหรับผลไม้

ปัจจุบันผลผลิตส่วนใหญ่ของสมาชิกได้จำหน่ายให้แก่ สหกรณ์กรีนเนท จำกัด บริษัทสังคมสุขภาพ จำกัด (เลมอนฟาร์ม) 6 สาขา และร้านค้าเพื่อสุขภาพในจังหวัดสุพรรณบุรี นอกจากนี้ยังจัดส่งผลผลิตโดยตรงให้กับกลุ่มผู้บริโภคในเขตกรุงเทพฯ และส่งให้กับโรงครัวของโรงเรียนปัญญาทัย และโรงเรียนรุ่งอรุณอีกด้วย

ผู้ประสานงาน นางเลมิ่งจร หงษ์โต โทร. 081-995-0650

2.4 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน กรุงเทพมหานครและปริมณฑล

เรียบเรียงโดย นายธีรพงศ์ พร้อมพອชี่นบุญ*

นางสาวพัชรี ศรีงาม**

สภาพทั่วไป และบริบทของภาค

ในความเป็นจริงนั้น กรุงเทพมหานคร เมืองหลวงของประเทศไทย มีพื้นที่รวม 1,568 ตร.กม.*** เป็นเมืองที่ผู้คนทั่วทุกทิศทุกภาคมุ่งหน้าสู่เมืองใหญ่ ล้วนแต่หนีเอาชีวิตรอดมาจากพื้นที่ชนบท ด้วยเหตุผลว่าทำให้ประชากรของกรุงเทพฯ มีจำนวนมากกว่่าที่บันทึกไว้ในทะเบียนราษฎร ซึ่งมีประชากรทั้งหมด 5,695,956 คน (ณ สิ้นปี 2549)**** หากรวมประชากรแฝงที่มาจากภูมิภาคต่างๆ โดยไม่ได้มีทะเบียนบ้านในกรุงเทพฯ ก็อาจจะถึง 10 ล้านคน การขยายตัวของประชากรทั้งจากธรรมชาติและจากการย้ายถิ่น ทำให้ความต้องการในการอุปโภคบริโภคสูงขึ้นตามจำนวนคน การสัญจรบนถนนทุกสายเต็มไปด้วยรถ เกิดปัญหาจราจรติด การขยายตัวทางเศรษฐกิจทำให้บ้านเมืองมีสิ่งปลูกสร้างผุดขึ้นเต็มเมืองริมสองทางข้างถนนเต็มไปด้วยป้ายสินค้าโฆษณา เมืองขาดความสวยงามและน่ามอง ผู้คนก็มุ่งหน้าทำงานหาเงิน ดิ้นรน แย่งชิงโอกาส แสวงหาความร่ำรวย โดยไม่สนใจกันและกัน ทำให้เกิดปัญหาสังคมขึ้นตามมาหลายรูปแบบ ทั้งคนเร่ร่อนจรจัด การลักขโมย และอันตรายยามค่ำคืน ภาพสะท้อนเหล่านี้เป็นสังคมเมืองกรุงที่แตกต่างไปจากสังคมชนบท คนชนบทที่ย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ก็ต้องปรับตัวให้อาศัยอยู่ได้ ซึ่งการปรับตัวนั้นก็ประสบปัญหาบ้าง เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในมหานครแห่งนี้

นอกจากปัญหาสังคม และปัญหาการจราจรติดขัดที่เกิดขึ้นในกรุงเทพฯ แล้ว ปัญหาด้านมลพิษสิ่งแวดล้อมนับเป็นปัญหาที่มีความสำคัญและรุนแรงมากขึ้น อันเนื่องมาจากกิจกรรมการอุปโภคและบริโภคของประชากรในเมือง มีการใช้ทรัพยากรและสร้างของเสียจำนวนมาก โดยเฉพาะขยะ น้ำเสีย และมลพิษอากาศ ทุกกิจกรรมของประชากรในเมืองตามมดด้วยมลภาวะที่เป็นพิษทั้งทางน้ำ เสียง อากาศ และ ขยะ เป็นต้น

* ผู้จัดการสำนักงานปฏิบัติการภาคกรุงเทพปริมณฑล

** เจ้าหน้าที่สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

*** เว็บไซต์กรุงเทพมหานคร www.bma.go.th

**** ข้อมูลทะเบียนราษฎร กรมการปกครอง, 2549 (www.dopa.go.th)

ปริมณฑล 3 จังหวัด จังหวัดสมุทรปราการ จังหวัดนนทบุรี จังหวัดปทุมธานี เป็นพื้นที่การพัฒนาที่ต่อเนื่องจากกรุงเทพฯ มีทั้งที่เป็นเขตเมือง (เทศบาล) และชนบท (ตำบล) มีพื้นที่ทั้ง 3 จังหวัดรวม 3,152.251 ตร.กม. มีประชากรรวม 2,968,021 คน* (ไม่รวมประชากรแฝงที่ไม่มีทะเบียนบ้านในเขตปริมณฑล) ปริมณฑลเป็นพื้นที่ที่กำลังพัฒนาสู่ความเป็นเมืองตามกรุงเทพฯ เนื่องจากอยู่ไม่ไกลกรุงเทพฯ ทำให้บางพื้นที่มีลักษณะกึ่งเมืองกึ่งชนบท มีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมากโดยเฉพาะสมุทรปราการ ซึ่งมีจำนวนโรงงานมากถึง 7,034 โรง** รวมทั้งการขยายตัวของที่อยู่อาศัยชั้นดิชานเมือง เนื่องจากประชากรในกรุงเทพฯ ที่มีฐานะดีจะมีพักอาศัยในบริเวณชานเมืองเพราะมีสภาพแวดล้อมดีกว่าในเมือง ทำให้มีการใช้ทรัพยากรมากขึ้น การจราจรติดขัดตามจุดที่เป็นทางเชื่อมต่อระหว่างกรุงเทพฯ กับปริมณฑล และเกิดมลพิษตามมา เช่น มลพิษทางเสียง มลพิษทางอากาศ มลพิษทางน้ำ เป็นต้น

สถานการณ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1. ทรัพยากรน้ำ กรุงเทพมหานครและปริมณฑล อุดมไปด้วยน้ำผิวดิน ได้แก่ น้ำในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ลุ่มน้ำต่างๆ ตลอดจนลำคลองที่แยกสาขาไปจากแม่น้ำจำนวนมาก แต่ปัจจุบัน เริ่มมีความไม่สมดุลของความต้องการใช้น้ำ และปริมาณน้ำที่เก็บ เกิดปัญหาด้านการระบายน้ำ ได้แก่ ปัญหาน้ำท่วม น้ำขัง อันเนื่องมาจากขาดการบริหารจัดการน้ำที่ดี บ้านเรือน ชุมชน บ้านจัดสรร โรงพยาบาล ตลาด ห้างสรรพสินค้า โรงงานอุตสาหกรรม ปล่อยน้ำเสียลงคลองโดยไม่ผ่านการบำบัด ทำให้คลองที่เคยเป็นที่สัญจรไปมา กลายเป็นที่รองรับน้ำเสีย ส่งกลิ่นเหม็นรบกวนผู้ที่อาศัยอยู่ริมน้ำ รวมทั้งผู้ที่สัญจรทางน้ำ จากการตรวจวัดคุณภาพน้ำของกรมควบคุมมลพิษ ปี 2548 พบว่า แม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างตั้งแต่บริเวณ อ.เมือง จ.สมุทรปราการ ขึ้นไปถึง จ.นนทบุรี คุณภาพน้ำอยู่ในระดับเสื่อมโทรมมาก มีการปนเปื้อนของแบคทีเรียกลุ่มโคลิฟอร์มและกลุ่มฟีคอลโคลิฟอร์ม ความสกปรกในรูปสารอินทรีย์ แอมโมเนียสูง และออกซิเจนละลายลดลง*** สาเหตุหลักเกิดจากการปล่อยน้ำเสียของภาคอุตสาหกรรม เกษตรกรรม และชุมชน นอกจากนี้ยังพบว่า การทำเขื่อนเพื่อป้องกันน้ำท่วมเมืองหลวง ส่งผลต่อการระบายน้ำทำให้น้ำเน่าเสีย การบำบัดน้ำเสียของคลองสายหลักในกรุงเทพฯ และปริมณฑลมีต้นทุนสูง เพราะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการซื้อเครื่องบำบัดน้ำเสีย รวมทั้งการบำรุงรักษาจากต่างประเทศ เช่น โครงการบำบัดน้ำเสียคลองด่าน จังหวัดสมุทรปราการ บ่อบำบัดน้ำเสียคลองแสนแสบ เป็นต้น

* ข้อมูลทะเบียนราษฎร กรมการปกครอง, 2549 (www.dopa.go.th)

** จากเว็บไซต์ กรมโรงงานอุตสาหกรรม, 2549 (www.diw.go.th)

*** กรมควบคุมมลพิษ, 2548 สรุปสถานการณ์มลพิษของประเทศไทย 2548

การใช้น้ำในพื้นที่กรุงเทพฯและปริมณฑลส่วนใหญ่สูบจากชั้นใต้ดิน ซึ่งการสูบน้ำใต้ดินมาใช้เป็นจำนวนมากจะทำให้เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม เช่น การรุกรานของน้ำเค็ม การลดลงของปริมาณน้ำใต้ดิน การเปลี่ยนแปลงของคุณภาพน้ำใต้ดิน และผลกระทบที่สำคัญ คือ แผ่นดินทรุดตัว ปัจจุบันปริมาณการใช้น้ำบาดาลของกรุงเทพฯและปริมณฑลลดลง ทำให้อัตราการทรุดตัวของพื้นดินลดลงจากอัตราการทรุดตัวปีละมากกว่า 10 เซนติเมตร ในปี 2521 โดยในปี 2544 เขตกรุงเทพมหานครมีอัตราการทรุดตัวอยู่ที่ประมาณปีละ 1 เซนติเมตร ยกเว้นเขตดอนเมืองที่มีอัตราการทรุดตัวอยู่ระหว่าง 3-5 เซนติเมตรต่อปี และเขตหนองจอกมีอัตราการทรุดตัวอยู่ระหว่าง 2-3 เซนติเมตรต่อปี ส่วนปริมณฑล ได้แก่ จังหวัดนนทบุรี จังหวัดสมุทรปราการ มีอัตราการทรุดตัวอยู่ระหว่าง 2-5 เซนติเมตรต่อปี*

2. ป่าชายเลน ในพื้นที่จังหวัดกรุงเทพฯและสมุทรปราการ มีปริมาณลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยในปี 2522 จังหวัดสมุทรปราการมีพื้นที่ป่าชายเลน 10.4 ตร.กม. ลดลงเหลือ 2.97 ตร.กม. ในปี 2539** สาเหตุสำคัญเกิดจากการบุกรุกเพื่อทำนาเกลือ ป่าชายเลนกลายเป็นที่รองรับน้ำเสียจากนาเกลือ และคลองก่อนไหลลงสู่ทะเล ขณะที่ล่อยมากับน้ำทำให้ชายฝั่ง และแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำเสื่อมโทรม ชาวบ้านที่ทำมาหากินบริเวณชายฝั่งได้รับผลกระทบจึงเป็นสาเหตุทำให้ชาวบ้าน เกิดความตระหนัก และหันมาร่วมมือกันในการรักษาและฟื้นฟูป่าชายเลน ด้วยการรณรงค์ปลูกป่าชายเลนที่เสื่อมโทรมให้กลับคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์ ในปี 2547 พื้นที่ป่าชายเลนในจังหวัดสมุทรปราการเพิ่มขึ้นเป็น 6.35 ตร.กม.*** การอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลนของชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญา และการดัดแปลงความรู้ใหม่ ทำให้ชุมชนรู้สึกภาคภูมิใจที่ได้ความอุดมสมบูรณ์ ได้แหล่งอาหาร และแหล่งทำมาหากินกลับคืนมา

3. ขยะมูลฝอยชุมชน ในปัจจุบันปัญหาขยะกลายเป็นปัญหาสำคัญของคนเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กรุงเทพฯ มีขยะเกิดขึ้นประมาณวันละ 8,291 ตัน (ปี 2548) แม้ว่าจะมีปริมาณลดลงจากปี 2547 ประมาณ 1,000 ตัน/วัน อันเป็นผลมาจากนโยบายของกรุงเทพฯที่มีเป้าหมายลดปริมาณขยะมูลฝอยร้อยละ 10**** แต่การกำจัดขยะก็ยังต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก ปัจจุบันกรุงเทพมหานคร ชุมชน และหน่วยงานต่างๆ ได้มีความพยายามในการลดปริมาณขยะมูลฝอย เช่น การรีไซเคิล (RECYCLE) สำหรับขยะที่สามารถแยกและนำกลับมาใช้ประโยชน์ได้ใหม่ เช่น พลาสติก แก้วและโลหะ การแยกขยะพิษ ออกจากขยะมูลฝอยทั่วไป

* ศูนย์ข้อมูลกรุงเทพมหานคร www.bma.go.th/info/

** กรมป่าไม้ 2543 สถิติป่าไม้ 2543 www.forest.go.th/stat/stat43/stat2543.htm

*** กรมป่าไม้ 2547 สถิติป่าไม้ 2547 www.forest.go.th/stat/stat47/stat2547.htm

**** กรมควบคุมมลพิษ 2548 สรุปสถานการณ์มลพิษของประเทศไทย 2548

เพื่อนำไปกำจัดอย่างถูกวิธี และการทำขยะหมอม เพื่อลดปริมาณขยะอินทรีย์ ประเภท เศษอาหาร พืช ผัก และ ผลไม้ โดยการนำไปหมักเป็นปุ๋ย ซึ่งจะทำให้ได้ปุ๋ยอินทรีย์ ที่สามารถ นำไปใช้บำรุงพืช และดิน ส่งเสริมการจัดการขยะในโรงเรียน การตั้งธนาคารขยะ เป็นต้น

4. มลพิษทางอากาศและเสียง เป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในกรุงเทพฯ และปริมณฑล มายาวนาน ซึ่งมีแหล่งกำเนิดมลพิษสำคัญจากยานพาหนะ โรงงานอุตสาหกรรม รวมทั้งการก่อสร้างต่างๆ จากการตรวจวัดคุณภาพอากาศของกรมควบคุมมลพิษ ในปี 2548 พบว่า ในเขตกรุงเทพฯ มีปริมาณฝุ่นขนาดเล็กกว่า 10 ไมครอน ซึ่งเกินมาตรฐานโดยเฉพาะริมถนนที่มีการจราจรหนาแน่น เช่น ถนนดินแดง พระรามที่ 4 พระรามที่ 6 และพหลโยธิน เป็นต้น ส่วนในปริมณฑลจังหวัดสมุทรปราการ เป็นพื้นที่ที่มีปัญหาฝุ่นละอองขนาดเล็กกว่า 10 ไมครอนมากที่สุด สำหรับมลพิษทางเสียง พบว่าบริเวณที่มีระดับเสียงเกินมาตรฐานทุกวันส่วนใหญ่จะเป็นถนนสายหลักในกรุงเทพฯ ได้แก่ ถนนตรีเพชร ถนนสันติภาพ ถนนลาดพร้าว และถนนอินทร์พิทักษ์*

5. ชุมชนแออัด ชุมชนแออัดเป็นปรากฏการณ์ที่พบเห็นได้ทั่วไปในเมืองใหญ่ ที่มีการเติบโตอย่างรวดเร็วเกินกว่าที่ระบบต่างๆ ในเมืองจะรองรับได้ รวมทั้งกรุงเทพฯ และปริมณฑล จากข้อมูลของกรุงเทพมหานคร ปี 2548 พบว่ามีชุมชนแออัดทั้งสิ้น 817 ชุมชน 188,949 ครอบครัว ประชากร 784,653 คน จำนวนบ้าน 134,528 หลัง** หากรวมชุมชนแออัดของ 3 จังหวัดปริมณฑล ก็จะมีปริมาณมากกว่านี้ โดยหน่วยงานที่มีบทบาทในการแก้ปัญหาด้านที่อยู่อาศัย ได้แก่ การเคหะแห่งชาติ ดำเนินโครงการบ้านเอื้ออาทร โดยมีแนวทางในการจัดที่อยู่อาศัย และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ที่ดำเนินโครงการ บ้านมั่นคง ซึ่งในปี 2550 ได้มีโครงการนี้ดำเนินการอยู่มากกว่า 400 โครงการใน 200 เมือง 74 จังหวัด ครอบคลุมชุมชนกว่า 700 ชุมชน หรือ 40,000 กว่าครอบครัว ซึ่งสามารถ แก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยของคนจนเมืองได้ในระดับหนึ่ง

ขบวนการจัดการสิ่งแวดล้อม

กรุงเทพฯ และปริมณฑลมีองค์กรชุมชนประมาณ 1,880 องค์กรในปี 2550*** ประกอบด้วยองค์กรชุมชนด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสวัสดิการ ด้านวัฒนธรรม ด้านธุรกิจชุมชน และด้านองค์กรชุมชน โดยการขับเคลื่อนงานด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีเป้าหมายร่วมกันในการเชื่อมโยงเครือข่าย

* กรมควบคุมมลพิษ 2548 สรุปสถานการณ์มลพิษของประเทศไทย 2548

** สำนักงานนโยบายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 2548 หน้า 257

*** ศูนย์ข้อมูล สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) ปี 2550

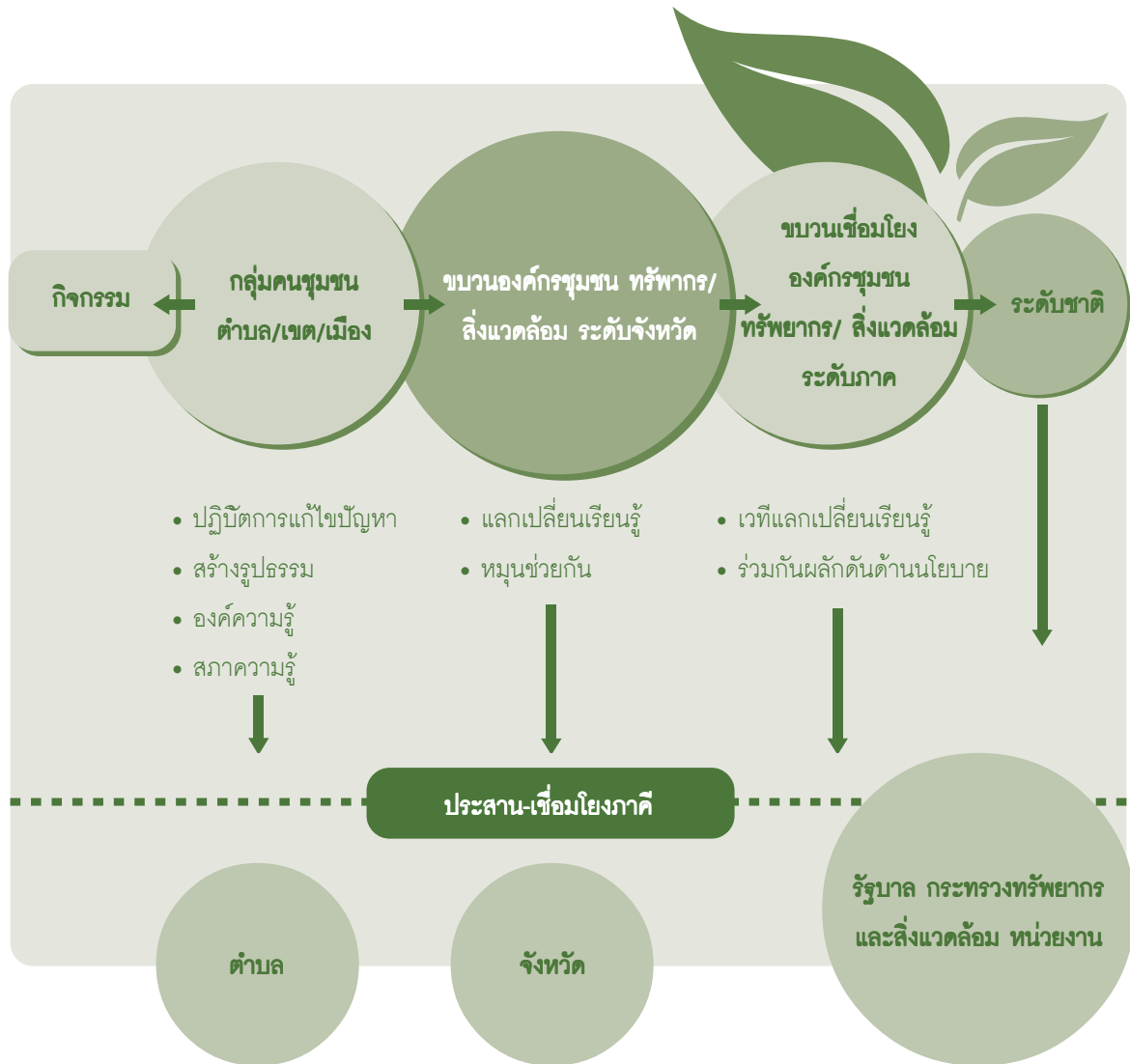
สร้างความร่วมมือ ระหว่างองค์กรชุมชนและภาครัฐ โดยร่วมกันจัดการสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การจัดการน้ำเสีย ลดปริมาณขยะ ลดการใช้พลังงาน และลดการใช้สารเคมี รวมไปถึงการฟื้นฟูวิถีชีวิตวัฒนธรรม เช่น วัฒนธรรมคูคลอง และพัฒนาศักยภาพให้กับประชาชน

รูปแบบการดำเนินงานขององค์กรชุมชนด้านสิ่งแวดล้อม แบ่งเป็น

- กิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ใช้พืชบำบัดน้ำในคลอง/น้ำหมักชีวภาพ ปุ๋ยอินทรีย์ ปลูกป่าชายเลน เก็บและคัดแยกขยะ ตรวจสอบควบคุมมลพิษ และเผ่าะวังชายฝั่ง (ปล่อยน้ำเสีย)
- กิจกรรมด้านการสร้างจิตสำนึก ได้แก่ การศึกษาดูงาน การอบรมให้ความรู้
- การเชื่อมโยงและสร้างเครือข่าย ได้แก่ การจัดเวทีสร้างความเข้าใจ การประสานภาคีท้องถิ่น การขยายผลรูปธรรมความสำเร็จ
- งานด้านการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์

อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานที่ผ่านมามีข้อจำกัด คือ องค์กรชุมชนยังเป็นกลุ่มทำงานที่กระจัดกระจายไม่เชื่อมโยงประสานงานอย่างเป็นขบวนการ ขาดความร่วมมือและสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐในด้านต่างๆ เช่น ข้อมูล ความรู้ การให้โอกาส การยอมรับ รวมทั้งงบประมาณ นอกจากนี้กลไกและองค์กรชุมชนในการขับเคลื่อน มักจะขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอกมากเกินไป เช่น ต้องมีนโยบายสั่งการลงมา เป็นต้น ประกอบกับเจ้าหน้าที่รัฐ ยังไม่เข้าใจและให้ความเชื่อมั่นว่า ชาวบ้านสามารถจัดการแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง พร้อมทั้งระเบียบ กฎหมาย ต่างๆ ไม่เอื้ออำนวยต่อการทำงานของขบวนองค์กรชุมชน ทำให้เห็นนโยบายหรือโครงการที่มีแนวคิดดี ๆ ไม่สามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้จริง

ขบวนการเชื่อมโยงองค์กรชุมชนด้านสิ่งแวดล้อมภาคกรุงเทพฯ และปริมณฑล

จากขบวนการขับเคลื่อนดังกล่าว ได้ปรากฏรูปธรรมความสำเร็จขององค์กรชุมชน ดังนี้

1. ศูนย์ฯ ริไซเคิลเครื่องสำอางหลักสี่-ดอนเมือง แขวงสีกัน กรุงเทพมหานคร

1) ความเป็นมา

ปัญหาขยะมูลฝอยนั้น เป็นปัญหาสำคัญที่ต้องเร่งจัดการ และนับวันจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น เพราะเนื่องจากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว การรับเอาเทคโนโลยีใหม่ ๆ มาใช้ในชีวิตประจำวัน การใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย ไม่มีประสิทธิภาพ กระแสบริโภคนิยม และการแข่งขันในเรื่องหีบห่อบรรจุภัณฑ์ ทำให้มีวัสดุเหลือใช้ และปริมาณขยะมูลฝอยเพิ่มสูงขึ้น แต่ในขณะที่มีข้อจำกัดด้านงบประมาณ บุคลากร และการจัดการที่ไม่มีประสิทธิภาพ รวมทั้งการขาดการวางแผนการจัดการระยะยาว ไม่มี

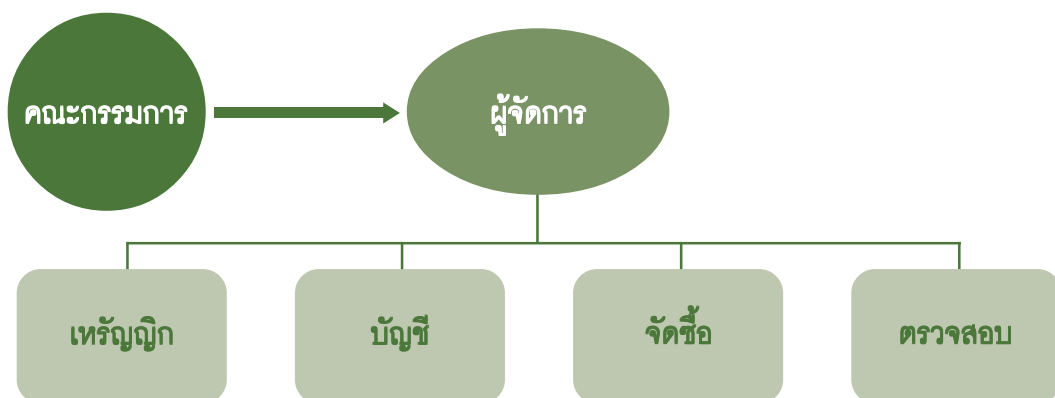
การเตรียมสถานที่สำหรับทิ้งลงหน้า ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จึงเกิดปัญหาตามมาคือ ความสกปรกของขยะมูลฝอยที่เน่าและส่งกลิ่นเหม็น เกิดปัญหาขยะตกค้าง เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ แพร่กระจายของพาหะนำโรค ก่อให้เกิดความเดือดร้อนรำคาญ และเป็นอันตรายต่อสุขภาพของประชาชน ในบริเวณใกล้เคียงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เครือข่ายหลักสี่ - ดอนเมือง เป็นเครือข่ายหนึ่งที่ทำเรื่องการจัดการขยะ ซึ่งเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มออมทรัพย์ที่พัฒนาการมาจากการเล่นแชร์ และกลุ่มออมทรัพย์ที่สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง (พชม.) ได้ช่วยกันจัดตั้งขึ้น โดยดำเนินการจัดการขยะควบคู่กับการส่งเสริมการจัดการสิ่งแวดล้อมรักษาความสะอาดในพื้นที่ 300 ตารางเมตร ครอบคลุมพื้นที่เขตหลักสี่ สายไหม และดอนเมือง และได้มีการจัดตั้ง "ศูนย์ขยะรีไซเคิล" ขึ้นในปี 2544 บริเวณตลาดไทณรงค์สะพานใหม่ติดเขตดอนเมือง โดยมีแนวคิดที่สำคัญคือ ต้องการที่จะรักษาสิ่งแวดล้อมในชุมชน สร้างรายได้จากการขาย และการนำขยะกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่

2) วัตถุประสงค์ของการจัดตั้ง 'ศูนย์ขยะรีไซเคิล'

- 2.1) เพื่อเป็นสถานที่คัดแยก และรับซื้อวัสดุสิ่งของเหลือใช้ในชุมชนเขตหลักสี่ และพื้นที่ใกล้เคียง
- 2.2) เพื่อเป็นศูนย์การเรียนรู้ในรูปแบบการจัดการสิ่งของเหลือใช้ในรูปการ REUSE AND RECYCLE
- 2.3) เพื่อเป็นธุรกิจของเครือข่ายออมทรัพย์หลักสี่ - ดอนเมือง และนำมาสู่การจัดสวัสดิการ
- 2.4) เพื่อเป็นการพึ่งพาตนเองในขนาดของเครือข่ายองค์กรชุมชน

3) กลไกการบริหารงาน มีการจัดโครงสร้างเพื่อการทำงาน ดังนี้

การบริหารจัดการ การทำศูนย์วิชาชีพเป็นรูปแบบการรักษาสิ่งแวดล้อม และเชิงธุรกิจคู่กันไป การจัดการที่ดีเท่านั้นถึงจะอยู่ได้ เนื่องจากในการทำธุรกิจศูนย์วิชาชีพ ถือว่าเป็นการทำธุรกิจขนาดเล็กถึงกลาง เพราะต้องมีค่าเช่าที่ ค่าคนงาน และค่าใช้จ่ายอื่นๆ เช่น การบริหารจัดการเงิน ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญเนื่องจากการทำธุรกิจศูนย์วิชาชีพ เนื่องจากเป็นธุรกิจแบบเงินสด จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการมีทุนพอสมควร ในการซื้อของ และกักตุนสินค้า การทำระบบเอกสาร การซื้อ การขาย เอกสารสำคัญต้องเก็บให้เป็นระเบียบ เพื่อง่ายกับการตรวจสอบ และเข้าใจง่าย และสิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การตลาดซึ่งในปัจจุบันมีการแข่งขันที่สูงมาก ต้องรู้ให้ทันต่อกลไกตลาดในด้านการซื้อสินค้า และการขายสินค้า เพราะการทำธุรกิจวิชาชีพ สินค้าขึ้นลง อยู่ที่โรงงานเป็นผู้กำหนดราคา

4) ปัญหา อุปสรรค และการคลี่คลายปัญหาในการทำงาน

ปัญหาหนึ่งที่เกิดขึ้นในการจัดการศูนย์วิชาชีพ คือ การจัดการขยะมือ งบประมาณ และองค์ความรู้ในการจัดการ และการสนับสนุนอย่างจริงจังจากหน่วยงาน ชุมชนจึงได้เสนอของบประมาณ จากองค์กรพัฒนาเอกชนในการศึกษาดูงาน และหาความรู้ในการจัดการขยะ เช่น มูลนิธิชุมชนไท มาเป็นพี่เลี้ยงในการดำเนินงานของคณะกรรมการ นอกจากนั้นผู้นำยังได้ไปศึกษาดูงานการจัดการขยะต่างๆ แล้วกลับมาแลกเปลี่ยนกันในพื้นที่ ทำให้ชาวบ้านรู้ว่ายังขาดเครื่องมืออีกหลายอย่างในเรื่องการจัดการขยะให้ถูกวิธี แต่หน่วยงานท้องถิ่นไม่ได้ให้ความสำคัญเท่าที่ควร

5) ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน

- 5.1) คนในชุมชนเกิดจิตใต้สำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยช่วยกันจัดเก็บขยะและแยกประเภทขยะ ทำให้ชุมชนสะอาด ไม่มีขยะตกค้าง
- 5.2) ประชากรในชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการขายขยะวิชาชีพ
- 5.3) ปริมาณขยะของชุมชนลดลงจากการขายขยะวิชาชีพและการทำปุ๋ยหมักชีวภาพ
- 5.4) ชุมชนเกิดความสามัคคีโดยใช้กิจกรรมธนาคารขยะเป็นตัวเชื่อมในชุมชน
- 5.5) หน่วยงานท้องถิ่นเห็นความสำคัญเริ่มให้การสนับสนุน
- 5.6) การเปลี่ยนแปลงระดับพื้นที่ ได้แก่ คนในชุมชนมีความรู้ในการแยกขยะ มีกลไกในการดำเนินงานในรูปของคณะกรรมการที่มาจากชุมชนเอง มีการจัดตั้งธนาคารขยะในชุมชน
- 5.7) การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ คือ สมาชิกชุมชนมีรายได้เพิ่มจากการขายขยะวิชาชีพ สามารถนำขยะมาออมแทนเงินได้ครั้งละ 100 - 1,000 บาท และสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์สามารถนำขยะมาใช้แทนเงินได้

- 5.8) ชุมชนที่เต็มไปด้วยขยะตกค้างได้รับการฟื้นฟูในทางพัฒนา ชาวชุมชนนำขยะมาทำเป็นกองทุนพัฒนาชุมชนโดยการจัดผ้าป่าขยะในชุมชน
- 5.9) การพัฒนาสร้างมูลค่าเพิ่ม คือ ชาวชุมชนเพิ่มมูลค่าสิ่งของเหลือใช้โดยการคัดแยกนำมาขายในธนาคารเป็นเม็ดเงิน และกำลังจะพัฒนาขยะเปียกมาเป็นพลังงานทดแทน และกลไกความร่วมมือจากหน่วยงานเขต เริ่มเข้ามาให้การสนับสนุน และส่งเสริมการรณรงค์ขยะในชุมชน และบรรจุเข้าเป็นแผนในการพัฒนาระดับเขต และจังหวัดกรุงเทพฯ

จากผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานของชุมชน คนในชุมชนได้เร่งขยายผลธนาคารขยะในเขตหลักสี่ โดยเฉพาะศูนย์รีไซเคิล ซึ่งได้ยกระดับเป็นที่การศึกษาดูงานของเครือข่ายต่างๆ ในการจัดการขยะภาคประชาชน และเป็นที่ยอมรับแลกเปลี่ยนในพื้นที่ใกล้เคียง นอกจากนั้นชุมชนยังเชื่อมโยงการทำงานต่อไปในเรื่อง บ้านมั่นคง การขายขยะสร้างบ้าน จัดทำกองทุนจากผ้าป่าเพื่อจัดสวัสดิการให้แก่คนในชุมชน

2. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เครื่องข่ายพัฒนาสิ่งแวดล้อมคลองบางบัว เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร

1) ความเป็นมา

เครือข่ายพัฒนาสิ่งแวดล้อมคลองบางบัว จัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2542 ในพื้นที่ 6 ชุมชนในเขตบางเขน ซึ่งเป็นชุมชนแออัดที่บุกรุกที่ดินริมฝั่งคลองบางบัว ของกรมธนารักษ์สร้างที่อยู่อาศัย คือ ชุมชนบางบัว กองการภาพ และชุมชนสามัคคีร่วมมือ ตลอดแนวคลองด้านทิศตะวันออก ตั้งแต่ตลาดยิ่งเจริญสะพานใหม่ ถึงสะพานบางบัว เป็นระยะทาง 7 กิโลเมตร

วัตถุประสงค์และแรงจูงใจในการจัดตั้งเครือข่ายพัฒนาสิ่งแวดล้อมคลองบางบัว คือ เพื่อการจัดการน้ำในคลองที่มีสภาพเน่าเหม็น มีสีดำ มีขยะมากมาย ที่เกิดจากการขาดความรับผิดชอบของคนทุกภาคส่วนในพื้นที่ใกล้เคียง แต่ชุมชนที่อาศัยอยู่ริมคลองถูกสังคมทั่วไปประณามว่า เป็นผู้ที่ทำให้น้ำในคลองเน่าเสีย และทิ้งขยะลงในคลอง ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นจริง แต่ไม่ใช่ทั้งหมด ตามสภาพความเป็นจริงเกิดจากหลายภาคส่วน ทั้งตลาด โรงงาน หมู่บ้าน แม้กระทั่งท่อระบายน้ำจากถนน ก็ได้ระบายน้ำเสียลงคลองทั้งสิ้น และเพื่อเป็นการลดค่าประណามของสังคม ชุมชนทั้ง 6 ชุมชน จึงได้รวมตัวกันจัดตั้งเป็นเครือข่ายพัฒนาสิ่งแวดล้อมคลองบางบัว โดยเน้นการพัฒนาคุณภาพน้ำในคลอง และการเก็บขยะในคลองบางบัวเป็นหลัก

ต่อมา ภายหลังพื้นที่ตามแนวคลองมีชุมชนตั้งอยู่ทั้ง 2 ฝั่ง รวมทั้งฝั่งคลองด้านทิศตะวันออกอีก 3 ชุมชน คือ ชุมชนร่วมมิตรแรงศรัทธา เขตดอนเมือง ชุมชนแก้วหน้า และชุมชนชายคลองบางบัว เขตหลักสี่ จึงชักชวนชุมชนดังกล่าวเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายพัฒนาสิ่งแวดล้อมคลองบางบัวด้วย รวมเป็น 9 ชุมชน

วิถีชีวิต และการดำรงชีพของคนในพื้นที่ทั้ง 9 ชุมชน ไม่ได้อาศัยการดำรงชีพในคลอง ไม่ว่าจะเป็นการสัญจร การประกอบอาชีพ การอุปโภคบริโภค จะมีบางส่วนปลูกผักบุ้งไว้รับประทาน และจำหน่ายเล็กๆ น้อยๆ ไม่เป็นล่ำเป็นสัน ทำให้คนในชุมชนริมคลองไม่เห็นความสำคัญของทรัพยากรน้ำ สัตว์น้ำ และอื่นๆ เป็นเหตุให้มีการทิ้งน้ำเสีย สิ่งปฏิกูลต่างๆ รวมทั้งขยะลงในคลอง

เมื่อมีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายฯ ทั้ง 9 ชุมชน จึงได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการจากกรรมการชุมชนๆ ละ 3 คน รวมเป็น 27 คน เน้นผู้นำหลัก คือ ประธานชุมชนทั้ง 9 ชุมชน จัดตั้งโดยมีการคัดเลือกเป็น คณะกรรมการ ประกอบด้วย ประธานกรรมการ รองประธานกรรมการ กรรมการ (20 คน) เลขานุการ เภรัญญิก นายทะเบียน ปฏิคม และประชาสัมพันธ์

2) กิจกรรมสำคัญในการดำเนินงาน

กิจกรรมเริ่มจากการค้นหาสาเหตุ ที่มาของการทำให้น้ำในคลองเน่าเสีย และคลองสกปรก ที่เต็มไปด้วยขยะต่างๆ พบว่า น้ำเสียมาจากการระบายน้ำเสียจากครัวเรือน โดยไม่มีการบำบัด การระบาย สิ่งปฏิกูลจากห้องน้ำลงในคลอง และการทิ้งขยะ จากสาเหตุทั้ง 3 ประการ ที่เกิดจากการขาดจิตสำนึก การมั่งง่าย การขาดความรับผิดชอบทั้งภาคเอกชน และหน่วยงานราชการ ทำให้เกิดแนวทางในการแก้ไข ดังนี้

- 2.1) การรณรงค์เพื่อสร้างจิตสำนึกให้แก่คนในชุมชน
- 2.2) การบำบัดน้ำเสียจากครัวเรือน
- 2.3) การกำจัดสิ่งปฏิกูลจากห้องน้ำ ไม่ให้ทิ้งลงคลอง
- 2.4) การไม่ทิ้งขยะลงคลอง โดยการจัดหาถังรองรับขยะในชุมชน และจัดอาสาสมัครเก็บ การสร้างท่ารองรับขยะโดยทางเขตจัดเรือเก็บขยะ และค่าตอบแทนให้กับอาสาสมัครจากเขต
- 2.5) การอบรมการทำน้ำหมักชีวภาพจากเศษอาหารและผักผลไม้ ให้ทุกชุมชน เพื่อเทลงคลองเพื่อปรับสภาพน้ำในคลองให้ดีขึ้น
- 2.6) การชักชวนให้ทุกครัวเรือนปลูกผักบุ้งหน้าบ้านของตัวเอง เพื่อช่วยในการปรับสภาพน้ำ และได้ประโยชน์ในการประกอบอาหาร และจำหน่าย
- 2.7) การใช้ไม้ไผ่ทำที่กั้นขยะริมคลองไม่ให้ขยะเข้าไปหมักหมมอยู่ริมคลอง ใต้อาคารบ้านเรือน และใช้ดักขยะเข้ารวมตัวเป็นจุดๆ เพื่อสะดวก และง่ายในการเก็บ
- 2.8) มีการกำหนดระยะเวลาการทำความสะอาดคลอง ของคณะกรรมการ และชาวชุมชน ลงทำความสะอาดเป็นครั้งคราว

จากแนวทางการแก้ไขปัญหาตามข้างต้น ได้มีการดำเนินการดังนี้

1. ได้มีการคิดค้นประดิษฐ์อุปกรณ์ ในการบำบัดน้ำเสียจากครัวเรือนก่อนระบายลงคลอง โดยการคิดประดิษฐ์ถังดักไขมัน ชื่อว่า "ถังดักไขมันประจำบ้านแบบประหยัด" โดย จ.ส.อ.แสวง พงษ์สุข ประธานชุมชนร้อยกรอง
2. มีการออกแบบเรือ เพื่อจัดการเก็บสิ่งปฏิกูลจากห้องน้ำ และส่งถ่ายให้กับหน่วยงานราชการ ที่รับผิดชอบ ชื่อ "เรือเอนกประสงค์" เพราะใช้ประโยชน์ได้หลายประการ เช่น การเก็บขยะ, การดับเพลิง และการนำเที่ยว (ปัจจุบันใช้นำผู้มาดูงานโครงการบ้านมั่นคง ชมโครงการบ้านมั่นคงตามแนวคลอง ซึ่งอยู่ระหว่างการปลูกสร้าง) ทั้งชาวไทย และชาวต่างประเทศ จำนวนมากเกือบทุกเดือน
3. ได้รับการสนับสนุนไม้ไผ่จำนวน 5,000 ลำ จากคุณปริญญา ธรรมวัฒน์ะ เจ้าของตลาดยิ่งเจริญ ทำที่กันขยะทั้ง 2 ฝั่ง ตลอดแนวฝั่งคลอง

3) ผลเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

- 3.1) น้ำในคลองเดิมมีสีดำ มีกลิ่นเหม็น ปัจจุบันมีสีเขียวไม่มีกลิ่น
- 3.2) เริ่มมีสัตว์น้ำ เช่น ปลาตุ๊ก ปลาช่อน ปรากฏให้เห็นบ้าง
- 3.3) มีการปลูกผักบุ้งจำนวนมากริมสองฝั่งคลอง สะท้อนให้เห็นว่าในน้ำมีออกซิเจน
- 3.4) เศษขยะเริ่มลดน้อยลงมาก
- 3.5) มีการเทน้ำหมักชีวภาพ จาก 6 ชุมชนริมคลองในเขตบางเขน
- 3.6) สถานศึกษา หน่วยงานราชการเริ่มให้ความสนใจ ให้ความสนับสนุน เช่น 1) กองทุนมิยาซาวาได้มอบงบประมาณผ่านเขตบางเขน จัดซื้ออุปกรณ์ ทำถังดักไขมันประจำบ้านแบบประหยัดจำนวน 1,000 ชุด พร้อมงบประมาณค่าประกอบชุดละ 100 บาท 2) มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม ได้จัดกิจกรรมทางงบประมาณในการจัดสร้างเรือเอนกประสงค์ พร้อมอุปกรณ์ประจำเรือ โดย อาจารย์ศิริกุล ผลศักดิ์ 3) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์หรือนิด้า โดย ผศ.ดร.แดงอ่อน มั่นใจตน ได้มอบกาน้ำตาลจำนวน 200 ถัง (ถังละ 20 ลิตร) ให้แก่ 6 ชุมชนในเขตบางเขนพร้อมถังหมักจำนวน 18 ถัง เพื่อกักตุนน้ำหมักสำหรับเทลงคลอง (1,000 ลิตร) จำนวน 6 ถัง
- 3.7) ในปี พ.ศ.2547 ได้รับแจ้งจาก สก. ฐิติโชค กาญจนภักดี ว่ากรุงเทพฯ ได้อนุมัติโครงการสร้างถนนเลียบริมคลองบางบัว จากสะพานบางบัวถึงสะพานใหม่ ปัจจุบันรองรับปริมาณ ซึ่งชุมชนริมคลองทั้งสองฝั่งคลอง จะต้องถูกทางการรื้อย้ายไปอยู่ที่อื่น ซึ่งเป็นที่มาของโครงการบ้านมั่นคง ที่สนับสนุนโดยสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน หรือ พอช.

4) การจัดการทรัพยากรริมคลองสู่โครงการบ้านมั่นคง

จากสาเหตุโครงการก่อสร้างถนนเลียบริมคลองบางบัว ซึ่งหากไม่ต้องการรื้อย้ายไปอยู่ที่อื่น คงต้องดำเนินการโครงการบ้านมั่นคง แต่ด้วยชุมชนบริเวณริมคลอง เป็นสมาชิกเครือข่ายพัฒนาสิ่งแวดล้อมคลองบางบัวอยู่แล้ว จึงได้เปิดการประชุมคณะกรรมการเครือข่ายฯ พร้อมเชิญ สก.ลือติโชค กาญจนภักดี (สก.ขณะนั้น) เพื่อชี้แจงโครงการสร้างถนนริมคลองของ กทม. เชิญ คุณธีรพงษ์ พร้อมพอลีนบุญ ตัวแทนสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ชี้แจงถึงการดำเนินการโครงการบ้านมั่นคง ในการพัฒนาที่อยู่อาศัย และได้เชิญ คุณสุมิตร สุริยะโรจน์ ฝ่ายพัฒนาชุมชน เขตบางเขน เมื่อวันที่ 17 มิถุนายน 2547 ณ ศาลาอเนกประสงค์ ชุมชนร้อยกรอง

มติที่ประชุมคณะกรรมการเครือข่ายฯ เห็นชอบดำเนินการโครงการบ้านมั่นคง โดยคณะกรรมการเครือข่ายพัฒนาสิ่งแวดล้อมคลองบางบัว ดำเนินการพัฒนาที่อยู่อาศัยตามโครงการบ้านมั่นคง จนถึงปัจจุบัน ได้ดำเนินการที่พักอาศัย และขยายผลดำเนินการจาก 9 ชุมชน เป็น 16 ชุมชน ทั้งที่สร้างเสร็จแล้วประมาณ 200 หลังคาเรือน ผลสำเร็จจากการดำเนินการเครือข่ายพัฒนาสิ่งแวดล้อมคลองบางบัว กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ ทั้งจากภายในประเทศและต่างประเทศ มาศึกษาดูงานเป็นประจำ

5) ปัญหา อุปสรรค และการคลี่คลาย

- 5.1) การพัฒนาสิ่งแวดล้อม มีปัญหาที่เป็นภาพรวมหลายฝ่าย ทั้งภาครัฐ เอกชน และชุมชน ทั้งนี้เกิดจากกฎหมาย ละผู้รักษากฎหมายที่อ่อนแอ การมั่งงาย และขาดจิตสำนึกความรับผิดชอบ ความเห็นแก่ตัว ทำให้น้ำในคลองเน่าเสีย และเป็นแหล่งทิ้งขยะ การแก้ปัญหาคงเป็นไปด้วยความยากลำบาก และใช้เวลามากพอสมควร คงต้องอาศัยเจ้าหน้าที่ผู้รักษากฎหมายที่เข้มแข็ง และการสร้างจิตสำนึกให้แก่ประชาชนทุกภาคส่วน และที่สำคัญคือการสร้างระบบการบำบัดน้ำเสียให้ทุกภาคส่วนก่อนระบายลงคูคลอง
- 5.2) การพัฒนาที่อยู่อาศัยโครงการบ้านมั่นคง จากประสบการณ์ที่ผ่านมาเป็นเวลา 2 ปี ในการดำเนินการ ปัญหาและอุปสรรคพอสรุปได้ 2 ประการ คือ เรื่องผลประโยชน์ และความไม่เข้าใจในโครงการ ซึ่งปัญหาเหล่านี้ได้แก้ไขโดยชาวชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ร่วมกันดำเนินการควบคู่กัน และทำความเข้าใจในมาตรการทางกฎหมายไปพร้อม ๆ กันด้วย
- 5.3) ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวของชาวชุมชน และกรรมการบางคน ทำให้เกิดความแตกแยกของกรรมการในเครือข่ายฯ และสหกรณ์

การจัดการทรัพยากร (คูคลอง) ในบริเวณคลองบางบัวที่เกิดผลสำเร็จ ทำให้สังคมเริ่มมองเห็นเจตนาดีของชุมชนริมคลองที่ดำเนินการด้วยการสร้างจิตสำนึกให้แก่คนชุมชน และสังคมทุกภาคส่วน ซึ่งจะเห็นได้จากสภาพน้ำในคลองมีความสะอาดขึ้น ระบบสาธารณูปโภคโครงการบ้านมั่นคงได้ทำให้ทุกครัวเรือนมีการบำบัดน้ำเสีย และทุกชุมชนมีถังบำบัดรวม ตลอดแนวคลองมีที่ระบายน้ำเสีย และบำบัดน้ำเสียก่อนระบายลงคลอง มีการใช้มาตรการทางสังคม และกฎหมายในการจัดการการทิ้งขยะ และสิ่งปฏิกูลลงสู่คลองอย่างมีประสิทธิภาพ การลอกคลองเพื่อนำขยะที่หมักหมมขึ้นจากกันคลอง แต่จุดอ่อนที่ยังคงเป็นปัญหาที่ยากต่อการแก้ไข คือ โรงงาน, ตลาด, หมู่บ้าน และภาคราชการ ยังจะต้องหาทางทำงานร่วมกันเพื่อการแก้ไขปัญหาในระยะยาวร่วมกันต่อไป

๑. การจัดการขยะหนองแขม เขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร

1) ความเป็นมา

ชุมชนกองขยะหนองแขม เป็นชุมชนที่อยู่ในพื้นที่เขตหนองแขม มีจำนวน 320 หลังคาเรือน ซึ่งเป็นที่ทิ้งขยะทั้งหมดในจังหวัดกรุงเทพมหานคร ที่นำขยะเข้ามาทิ้งจำนวน 3200 ตันต่อวัน โดยมีขยะที่หลากหลายประเภทที่มากองรวมกันเป็นภูเขา เช่น

1. ประเภทขยะเปียก เช่นเศษอาหารต่างๆ
2. ประเภทขยะที่รีไซเคิลได้
  - เสื่อน้ำมัน
  - ท่อพีวีซี
  - สายแก๊ส
  - เปลือกสายไฟ
  - พื้นรองเท้ายางทุกชนิด

จากการที่มีขยะมากมายที่อยู่ใกล้ชุมชนชาวชุมชนจึงมีอาชีพในการรีไซเคิลขยะเกิดขึ้นในชุมชน เพื่อเป็นการหารายได้ในการค้าขายของคนในชุมชน

2) อาชีพที่คนหนองแขมรีไซเคิล และเป็นผลงานที่เด่น

1. การรีไซเคิลฝักบัวและสายแก๊ส
2. การรีไซเคิลท่อน้ำพีวีซี
3. การรีไซเคิลเสื่อน้ำมัน
4. การรีไซเคิลพื้นรองเท้ายางชนิดต่างๆ
5. การรีไซเคิลถุงพลาสติก
6. การรีไซเคิลเปลือกสายไฟ
7. การรีไซเคิลสายยาง

3) ผลที่เกิดขึ้น

1. การช่วยลดปริมาณขยะในที่กองขยะ
2. ลดภาระในการกำจัดขยะ
3. ช่วยรักษาสิ่งแวดล้อม
4. เป็นอาชีพของคนในชุมชนกองขยะ
5. เกิดกลุ่มออมทรัพย์เพื่อที่อยู่อาศัย บ้านมั่นคง

4. เครื่องจักรสิ่งแวดล้อมเขตบางซื่อ กรุงเทพมหานคร

1) ความเป็นมา

เนื่องจากเขตบางซื่อมีผู้เข้ามาอยู่อาศัยจำนวนมากจึงทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม น้ำท่วมขัง ปัญหามลพิษ ซึ่งนับวันจะมากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้เกิดกลิ่นเหม็น ส่งผลต่อสุขภาพอนามัยของคนในชุมชน คณะกรรมการชุมชนในเขตบางซื่อมีแผนงานที่จะแก้ไขปัญหาและรักษาความสะอาดในชุมชนจึงตั้งธนาคารขยะในชุมชนและศูนย์รีไซเคิลขยะในเขตบางซื่อ

2) กลุ่มชุมชนที่ร่วมดำเนินการ

1. ชุมชนวัดเสาหิน
2. ชุมชนสวนรื่น
3. ชุมชนซอยสนิท
4. ชุมชนวัดเชิงหวาย
5. ชุมชนซอยบุญ
6. ชุมชนศรีบุญยืน
7. ชุมชนสมถวิล
8. ชุมชนบ้านสามเรือน
9. ชุมชนธนาคารอาคารสงฆ์เคราะห์
10. ชุมชนพระรามหก

3) เป้าหมายที่ต้องการ

1. ลดปริมาณขยะในชุมชนในเขตบางซื่อที่เข้าร่วมโครงการ
2. คนในชุมชนรู้วิธีการคัดแยกประเภทขยะ

3. ให้คนในชุมชนมีรายได้เสริมจากขยะรีไซเคิล
4. สิ่งแวดล้อมในชุมชนดีขึ้น

4) ผลที่เกิดขึ้น

1. มีธนาคารขยะในเขตบางซื่อ 2 ธนาคาร
2. มีศูนย์รีไซเคิล ในเขต 1 ศูนย์
3. คนในชุมชนรู้วิธีการคัดแยกขยะ
4. คนในชุมชนมีจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อมในชุมชน
5. เกิดวิสาหกิจในชุมชนคนมีรายได้เพิ่ม

5. การจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองใหม่บางพลี 201 จังหวัดสมุทรปราการ

สถานที่ตั้ง	ระหว่างซอย 7- 9 ต. บางเสาธง กิ่งอำเภอบางเสาธง จังหวัดสมุทรปราการ
จำนวนประชากร	จำนวน 1,145 คน ชาย 508 หญิง 637คน
จำนวนครัวเรือน	9906 หลังคาเรือน
พื้นที่	9.5 ตารางกิโลเมตร

1) ความเป็นมา

เนื่องจากชุมชนเมืองใหม่บางพลี 201 มีคนที่มาอยู่อาศัยจำนวนมากซึ่งจะมีประชากรแฝงจำนวนมากเช่นกัน ที่เข้ามาอาศัยในพื้นที่ ทำให้เกิดปัญหาตามมามากมายสืบเนื่องมาจากคนที่ไม่มีความรู้ในการรักษาถิ่น จึงทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เป็นปัญหาหลักของชุมชน

ดังนั้นผู้นำชุมชนจึงจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นและเน้นให้คนในชุมชนมีจิตสำนึก และมีส่วนร่วมให้มากที่สุด ในการร่วมทำกิจกรรมเพื่อก่อให้เกิดความสามัคคีในชุมชนและประสานองค์กร เข้ามาหนุนเสริมชุมชน

2) กิจกรรมในชุมชนที่เด่น

1. ธนาคารขยะชุมชน
2. การเพาะเห็ดฟาง
3. กลุ่มออมทรัพย์
4. ปู่หมักไส้เดือนดิน
5. ปู่หมัก

3) ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรม

1. เป็นที่ศึกษาดูงานของขบวนองค์กรชุมชน
2. คนในชุมชนมีจิตสำนึกในการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน
3. คนในชุมชนเกิดความสามัคคี
4. เกิดวิสาหกิจในชุมชน
5. เกิดการเชื่อมโยงกิจกรรมในชุมชน เช่น ขยะแก้หนี้ (NPL)
6. ท้องถิ่นและหน่วยงานเข้ามาร่วมแก้ไขปัญหา

6. ชมรมรักษ์คลองบางฝ้าย จังหวัดสมุทรปราการ

คลองบางฝ้าย ชุมชนหมู่ที่ 12 ตำบลบางหัวเสือ อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ขึ้นอยู่การปกครองของเทศบาลตำบลสำโรงใต้ มีจำนวนประชากร 316 หลังคาเรือน จำนวนประชากร 10,620 คน ชาย 517 คน หญิง 545 คน ส่วนใหญ่อพยพมาทำกิน อาชีพรับจ้างโรงงานอุตสาหกรรมทั่วไป

1) ความเป็นมา

คลองบางฝ้ายเป็นคลองกั้นระหว่างตำบลบางหัวเสือ กับตำบลบางโปรงอำเภอมืองจังหวัดสมุทรปราการ อยู่ในเขตการปกครองของเทศบาลตำบลสำโรงใต้และองค์การบริหารส่วนตำบลบางโปรง อำเภอมือง มีความยาว ประมาณ 2.5 กิโลเมตร ชุมชนที่มีคลองผ่านคือ

1. ชุมชนจตุพร
2. ชุมชนแก้วแก้วพัฒนา
3. ชุมชนหมู่12พัฒนา
4. ชุมชนหมู่12 อาสาพัฒนา

คลองบางฝ้ายเมื่อ 40 ปีก่อนเป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ของคนในชุมชน และชุมชนใกล้เคียง ต่อมาปี 2498 มีหมู่บ้านจัดสรรและโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาก่อตั้งในเขตพื้นที่บางโปรง อำเภอมือง ซึ่งสร้างผลกระทบต่อคนในชุมชนและคลองบางฝ้ายถูกโรงงาน อุตสาหกรรมได้ปล่อยน้ำเสียและฝุ่นละอองลงในลำคลองทำให้สัตว์น้ำลดลง และเริ่มจะสูญพันธุ์

ต่อมาปี 2544 ชุมชนได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงเนื่องจากโรงงานได้ปล่อยฝุ่นละออง หรือเขม่าจากโรงงานสร้างความสกปรกให้กับบ้านเรือน และคนในชุมชน เช่น ผดผื่น ตาแดง และระบบทางเดินหายใจ จึงเป็นสาเหตุของการรวมตัวกันของคนในชุมชน

2) ผลที่เกิดขึ้น

1. กลุ่มอนุรักษ์คลองบางฝ้าย

3) กิจกรรมดำเนินการ

1. รณรงค์ปลูกจิตสำนึกคนในชุมชน
2. การเทน้ำหมักลงคลอง
3. การเก็บขยะในคลองการเผ้าระวังการปล่อยน้ำเสีย
4. การบูรณาการการเรียนการสอนในโรงเรียน
5. การประชุมคณะกรรมการคลอง
6. การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์คลอง

4) จุดเด่น

1. เป็นแหล่งในการเรียนรู้ในการใช้ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์คลอง
2. คนในชุมชนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์คลอง
3. คลองบางฝ้ายได้รับรางวัลดีเด่นระดับประเทศในปี 2548 เป็นต้นแบบในการรักษาคลองแบบยั่งยืนของจังหวัดสมุทรปราการ

5) แผนงานในอนาคต

1. ร่วมมือประสานหน่วยงาน
2. รณรงค์แก้ไขปัญหา
3. ขยายเครือข่าย

2.5 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

เรียบเรียงโดย นางสาวปริญญาภรณ์ พรหมดวง*

สภาพบริบทของพื้นที่

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ภาคอีสาน มีอาณาเขตพื้นที่ครอบคลุม 19 จังหวัด ประกอบด้วย ขอนแก่น อุดรธานี เลย หนองคาย นครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญ อุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ นครราชสีมา ชัยภูมิ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด หนองบัวลำภู กาฬสินธุ์ สกลนคร บุรีรัมย์ และยโสธร มีพื้นที่ 105.5 ล้านไร่ หรือ 1 ใน 3 ของพื้นที่ทั้งประเทศ เป็นภาคที่มีอาณาเขตพื้นที่กว้างขวางที่สุดในประเทศไทย สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบสูง แอ่งกระทะ มีพื้นที่สูงต่ำสลับเป็นลูกคลื่น มีเทือกเขาเพชรบูรณ์ที่มีความสูงเหนือระดับน้ำทะเลเฉลี่ย 500 - 1,000 เมตร โดยมียอดเขาที่สูงที่สุดในภาคคือ ยอดภูหลวง มีความสูง 1,571 เมตร ส่วนตอนกลางของภาคมีเทือกเขาภูพานทอดตัวจากเหนือลงสู่ทิศใต้ แบ่งภาคอีสานออกเป็น 2 ส่วน คือ แอ่งโคราช ที่เป็นแหล่งก่อก่อเกิดลุ่มน้ำชี และลุ่มน้ำมูล มีพื้นที่ 3 ใน 4 ของภาคอีสานทั้งหมด และแอ่งสกลนคร คือบริเวณตอนเหนือของเทือกเขาภูพาน และบริเวณที่ราบลุ่มน้ำโขง

เทือกเขาทั้งหลายที่กล่าวมานี้ ล้วนเป็นแหล่งต้นน้ำของแม่น้ำหลายสายที่หล่อเลี้ยงผู้คนในดินที่ราบสูง ได้แก่ น้ำพอง น้ำเลย พรม ชี มูล เซบาย ลำโดม ลำปาว ลำตะคอง สงคราม ฯลฯ และเนื่องจากความกว้างขวางของพื้นที่ภูมิภาคอีสาน ได้ทำให้สภาพพื้นที่ภูมิภาคนี้มีความหลากหลายแตกต่างกันไป เช่น เป็นพื้นที่ที่มีภูมิอากาศหนาวที่สุด คือ จังหวัดเลย หรือเป็นพื้นที่แห้งแล้งและกว้างขวางที่สุดคือพื้นที่ "ทุ่งกุลาร้องไห้" **

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

นอกจากการกล่าวถึงบริบทพื้นที่ทางกายภาพและธรรมชาติแวดล้อมของอีสานที่มีความผสมผสานอย่างหลากหลายแล้ว อีกพื้นที่หนึ่งที่จะต้องกล่าวถึงเพื่อเป็นการยืนยันว่า อีสานมีพื้นที่กว้างขวาง ส่งผลให้มีความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติด้วย ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ ที่สามารถขึ้นได้ดีในเขตหนาวแถบจังหวัดเลย ซึ่งเป็นประเภทป่าสน ป่าสัก หรือทรัพยากรป่าที่ขึ้นได้ดีในเขตแห้งแล้ง

* เจ้าหน้าที่สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

** ทุ่งกุลาร้องไห้ ครอบคลุมพื้นที่ 5 จังหวัด คือ ศรีสะเกษ, สุรินทร์, มหาสารคาม, ร้อยเอ็ดและยโสธร

ประเภทป่าเต็ง รัง หรือเป็นทรัพยากรป่าที่เกิดขึ้นได้ติดกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นที่ราบลุ่มน้ำ เป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์เช่นกัน โดยลักษณะพื้นที่ราบลุ่มน้ำเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ (WETLAND) ซึ่งคนท้องถิ่น เรียกบริเวณแห่งนี้ตามภาษาพื้นถิ่นว่า "ป่าบุงป่าทาม"* อันเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์คงความหลากหลาย ทางชีวภาพสูง เป็นแหล่งกำเนิด-เป็นที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตหลากหลายชนิด คนพื้นถิ่นที่นี่ได้อาศัยป่าธรรมชาตินี้ เป็นแหล่งทำมาหากิน ป่าบุงป่าทามมีบทบาทสำคัญในการดูดซับน้ำ รักษาระดับน้ำใต้ดิน การชะลอความแรง ของกระแสน้ำ ขณะเดียวกันก็เป็นแหล่งที่กักธาตุอาหารต่างๆ ที่มากับกระแสน้ำ และกรองสารพิษ ที่ลอยมากับน้ำ ป่าบุงป่าทามเป็นแหล่งเพาะพักและหลบซ่อนของสัตว์น้ำและเป็นแหล่งประมงสำคัญ ของชาวบ้าน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า บุงทามเป็นแหล่งพื้นที่ที่มีทรัพยากรซึ่งมีประโยชน์ต่อมนุษย์อย่างครบครัน ทั้งทรัพยากรป่าไม้ น้ำ ที่ดิน สัตว์น้ำ สัตว์บกและสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ

นอกจากความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ราบลุ่มน้ำแล้ว อีสานยังมีทรัพยากรป่าไม้ที่เป็นลักษณะ ป่าเบญจพรรณ ป่าเต็งรัง ป่าโคก-ป่าแดง ป่าดิบแล้งขึ้นอยู่มากในหลายพื้นที่คิดเป็นพื้นที่ป่าไม้ 28,095.7 ตารางกิโลเมตร หรือคิดเป็นร้อยละ 16.60 ของพื้นที่ภาค** และในด้านทรัพยากรดินถึงแม้ว่าภาคอีสาน จะมีลักษณะทรัพยากรดินเป็นดินทรายไม่อุ้มน้ำ แต่กลับพบว่าดินทรายแถบจังหวัดบุรีรัมย์ ศรีสะเกษ เป็นดินทรายที่มีคุณภาพเยี่ยมเหมาะแก่การประกอบกิจการก่อสร้าง หรือในลักษณะของดินบางพื้นที่ ที่เป็นดินเค็ม ซึ่งข้อมูลทางวิชาการเคยกล่าวไว้ว่าไม่เหมาะสมกับการทำเกษตรกรรม แต่จากการสำรวจ ทรัพยากรดิน-แร่ธาตุใต้พื้นดิน ทำให้พบว่า ภาคอีสานเป็นภาคที่มีแร่โปแตสเซียมมากที่สุด มากถึงขนาดเป็น แหล่งแร่โปแตสเซียมมากที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งจากการศึกษาวิจัยพบว่า เป็นแร่ที่มีคุณสมบัติ สำคัญในอุตสาหกรรมวัตถุเชื้อเพลิงเผาไหม้และปุ๋ยเคมี

ปัญหาทรัพยากรสิ่งแวดล้อม

ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของภาคอีสาน สรุปประมวลได้ ดังนี้

1. **ปัญหาด้านทรัพยากรน้ำ** : สายน้ำหลักของภาคอีสานเกือบทุกสายถูกสร้างเขื่อนปิดกั้น จนสายน้ำที่ผู้คนเคยใช้ประโยชน์กลายเป็นร่องน้ำ ปากแม่น้ำถูกสร้างเขื่อนกั้น ปลาไม่สามารถว่ายทวนขึ้นมา วางไข่ ระบบธรรมชาติของแม่น้ำถูกควบคุมด้วยเทคโนโลยีและมนุษย์ เช่น การสร้างเขื่อนราษีไศลในปี 2534 ส่งผลให้เกิดพื้นที่น้ำท่วมขังป่าบุงป่าทามอย่างถาวรประมาณ 1 หมื่นไร่ หรือกรณีโครงการโขง-ชี-มูล

* ป่าบุง ป่าทาม หรือ บุง-ทาม เป็นบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึงริมฝั่งแม่น้ำ เกิดจากการหลากท่วมและเปลี่ยนทางเดินของแม่น้ำ ดินตะกอน ที่น้ำพัดพามาได้ทับถมจนดินมีความอุดมสมบูรณ์เต็มที่ เกิดเป็นสังคมพืชสัตว์อันหลากหลาย มีแหล่งน้ำ เช่น หนอง บึง กุด สอง มากมาย

** ปัจจุบันประเทศไทยมีการสำรวจพื้นที่ป่าไม้ล่าสุด ปี 2547 ทั่วประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้ทั้งหมด 167,590 ตารางกิโลเมตร หรือคิดเป็น ร้อยละ 32.66 ของพื้นที่ประเทศไทย (ข้อมูลจากรายงานสถานการณ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, เมษายน : 2549)

ที่นำมาสู่การสร้างเขื่อนกันแม่น้ำชี และลำน้ำสาขาเป็นจำนวนมาก เช่น เขื่อนราษีไศล, เขื่อนลำพระเพลิง, เขื่อนลำตะคอง, เขื่อนจุฬาภรณ์, เขื่อนสิรินธร, เขื่อนอุบลรัตน์ และเขื่อนที่มีการสร้างล่าสุด คือ เขื่อนปากมูล ในบริเวณปากแม่น้ำมูล การระเบิดแก่งหินในระหว่างการสร้างเขื่อนเป็นการทำลายแหล่งที่อยู่อาศัยของปลา และเป็นการปิดกั้นลำน้ำขัดขวางการอพยพของปลาจากแม่น้ำโขงขึ้นมาวางไข่ หรือในขณะที่โรงงานอุตสาหกรรมหลายแห่ง ได้ตั้งใกล้สายน้ำ เช่น กรณีโรงงานเยื่อกระดาษ โรงงานน้ำตาลที่ตั้งบริเวณริมลำน้ำพอง ซึ่งต่างระบายน้ำเสียทิ้งลงในลำน้ำพอง ซึ่งเมื่อปี พ.ศ.2535 โมลาสจากโรงงานน้ำตาลไหลลงสู่ลำน้ำพองเป็นเหตุให้มีปลาตายประมาณ 80 ชนิด หรือเหตุการณ์น้ำทิ้งจากโรงงานเยื่อกระดาษไหลลงสู่ลำน้ำพองในช่วงปี 2536-2549 ทำให้ปลาตายกว่า 30 ชนิด จาก 83 ชนิดที่มีการสำรวจเป็นสถิติไว้ ซึ่งในปัจจุบันเหลือสัตว์น้ำในลำน้ำพองประมาณ 53 ชนิดเท่านั้น การพิสูจน์สภาพลำน้ำพอง ทำให้ทราบว่ามือออกซิเจนละลายในน้ำต่ำ น้ำมีการปนเปื้อนจากแหล่งกำเนิดมลพิษโดยเฉพาะบริเวณกลุ่มโรงงานผลิตน้ำตาล กระดาษและสุรา นอกจากการปล่อยน้ำเสียของโรงงานอุตสาหกรรมแล้ว การทำการเกษตรของชุมชนที่อาศัยอยู่ตามริมฝั่งตลอดลำน้ำ ได้มีการใช้ปุ๋ยเคมี ยามาแมลงเพื่อการผลิตให้ทันกับตลาดภายนอก ปุ๋ยและสารเคมีเหล่านี้ได้ถูกฝนชะล้างลงสู่ลำน้ำ และได้ส่งผลกระทบต่อสัตว์น้ำ และการดำรงชีวิตของผู้คน หรือในกรณีการดูตทรายในลำน้ำต่างๆ ต่างทำให้มีผลกระทบต่อระบบนิเวศทั้งสิ้น เพราะ การดูตทรายเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ตลิ่งพังทลาย และลำน้ำตื้นเขิน

2. ปัญหาด้านทรัพยากรดิน : ปัญหาเรื่องดินเค็มเป็นปัญหาหนึ่งที่มีความสำคัญอันดับต้นๆ

ในภูมิภาคอีสาน ซึ่งจากการสำรวจหินเกลือทำให้พบว่า มีหินเกลือสะสมอยู่ใต้ดินเป็นจำนวนมาก โดยมีพื้นที่ดินเค็มถึง 37.2 ล้านไร่หรือร้อยละ 34.9 ของพื้นที่ทั้งหมดในภาค โดยจะยกตัวอย่างพื้นที่ที่มีปัญหาดินเค็ม เช่น พื้นที่ลุ่มน้ำเสียว-ราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ, เขตพื้นที่อำเภอกันทรวิชัย บรรพือ วาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งปัญหาความขัดแย้งเรื่องดินเค็มเริ่มแรกได้เกิดจากโรงงานประกอบเกลือในพื้นที่ได้มีการดึงน้ำเกลือมาจากใต้ดิน ซึ่งในกระบวนการผลิตเกลือได้กระจายไปในที่นาของชาวบ้านเกิดปัญหาต่อสภาพการผลิตด้านการเกษตร เกิดความเดือดร้อนและส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เช่น ทำให้ต้นไม้ตาย เป็นต้น อย่างไรก็ตามปัญหาดินเค็มมิได้มีเฉพาะการผลิตเกลือโดยผู้ประกอบการรายย่อยเท่านั้น หากแต่ปัญหาดินเค็มได้ปะทุขึ้นอีกครั้ง เมื่อกรมทรัพยากรธรณีได้ให้ประทานบัตรพิเศษแก่บริษัทเอเชียแปซิฟิก โฟเตส คอร์เปอร์เรชั่น จำกัด ได้ทำการสำรวจแหล่งแร่โพแตสฯ ในจังหวัดอุดรธานี ในปี 2536 ในพื้นที่ประมาณ 50,000 ไร่ และได้ซื้อที่ดินเพื่อใช้เป็นโรงแต่งแร่บริเวณตำบลหนองไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี โดยจะทำเหมืองด้วยการขุดแบบเหมืองลึก เป็นอุโมงค์ใต้ดิน ซึ่งโครงการดังกล่าวได้รับการคัดค้านจากชาวบ้าน โดยชาวบ้านได้อ้างถึงประเด็นการแพร่กระจายความเค็มจากกองเกลือในกระบวนการ

ผลิตแยกแหล่งน้ำสำคัญ การฟุ้งกระจายของฝุ่นเกลือและปัญหาการแย่งชิงน้ำระหว่างชุมชนกับโรงงาน เป็นต้น ปัญหาความขัดแย้งการทำเหมืองแร่โปแตสฯ มิได้เป็นปัญหาความขัดแย้งระดับภาคเท่านั้น หากแต่เป็นปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากรระดับประเทศด้วย ดังนั้นกระบวนการช่วงชิงพื้นที่ระหว่างบริษัทกลุ่มนายทุนและชาวบ้านจึงเกิดขึ้นอย่างเข้มข้น ยกตัวอย่างเช่น การช่วงชิงโดยใช้ข้อมูลทางวิชาการ สนับสนุนการคัดค้านของกลุ่มชาวบ้าน โดยนักวิชาการได้มีการลงศึกษาสำรวจผลกระทบต่อ การสัมปทานทรัพยากรแร่โปแตสฯ และมีการเปิดเผยข้อมูลทางวิชาการที่ได้มีการศึกษาวิจัยโดยชี้ให้เห็นว่า พื้นที่โครงการเหมืองโปแตสฯ อยู่บริเวณสันปันน้ำ ระหว่างลุ่มน้ำสงครามทางด้านเหนือและลุ่มน้ำมูล-ชี ทางใต้ ซึ่งการดำเนินโครงการอาจทำให้มีการแพร่กระจายของปัญหาดินเค็มทั้งในแอ่งสกลนคร และแอ่งโคราช ซึ่งจะทำให้เกิดปัญหาดินเค็มในทั่วภาคอีสานเข้าสู่วิกฤตที่รุนแรงยิ่งขึ้น

นอกจากนี้อีกปัญหาหนึ่งที่มีผลกระทบต่อสังคมอีสานในขณะนี้ คือ ปัญหาการกระจายตัวของการถือครองที่ดิน ได้แก่ ปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกิน ในขณะที่ที่ดินจำนวนหนึ่งถูกครอบครองไว้โดยไม่ถูกนำไปใช้ประโยชน์ ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากการขาดมาตรการที่เหมาะสม เช่น มาตรการด้านกฎหมาย หรือการประกาศแนวเขตอุทยานทับที่ชาวบ้านโดยพื้นที่ที่มีปัญหาการขาดแคลนที่ดินรุนแรง เช่น ที่ดินในเขตพื้นที่แก่งกะเทียม อ.สมเด็จ กาฬสินธุ์, เขตพื้นที่ภูผาผึ้ง อ.คอนสารและเขตพื้นที่บ้านเขว้า จ.ชัยภูมิ, เขตชุมชนที่มีผลกระทบหลังการสร้างเขื่อน อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น เป็นต้น

3. ปัญหาด้านทรัพยากรป่า : ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรที่มีความเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอื่นๆ อย่างเด่นชัด เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ป่าไม้ได้ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรอื่นๆ ในหลายด้าน เช่น ความหลากหลายทางชีวภาพ, การดูดซับน้ำในพื้นที่ป่าต้นน้ำหรือปัญหาดินถล่ม เป็นต้น เช่นเดียวกันกับสถานการณ์การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของภาคอีสานเพื่อความเข้าใจที่ดีขึ้นต่อการมองสถานการณ์ป่าไม้ หรือปัญหาที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรป่าไม้ในภาคอีสาน จึงได้มีการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยหยิบยกงานของ เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (บรรณารักษ์) ที่ได้มีการแบ่งพัฒนาการของเศรษฐกิจ สังคมของชุมชนอีสาน เป็น 3 ช่วงพร้อมกับการเชื่อมโยงให้เห็นถึงการเกิดของปัญหาในแต่ละยุค ดังนี้

ช่วงที่ 1 ช่วงบ้านป่า (ก่อน พ.ศ.2504) ช่วงนี้เป็นช่วงที่ชาวบ้านตั้งถิ่นฐาน และทำกินแบบยังชีพ การตั้งชุมชนของชาวบ้านอีสานที่มีความแตกต่างตามสภาพภูมิศาสตร์ เช่น การตั้งบ้านเรือนริมน้ำเขตทาม, การตั้งบ้านเรือนกลางทุ่ง, การตั้งบ้านเรือนตามดอน ตามภูเขา เป็นการอยู่กินแบบพึ่งพาธรรมชาติ

ช่วงที่ 2 ช่วงเปิดป่า ระหว่างปี พ.ศ.2504-2527 เป็นช่วงเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 และผลพวงจากการพัฒนาทำให้เกิดการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม การส่งเสริมให้ชาวบ้าน

ปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ปอ อ้อย มันสำปะหลัง และการที่ภาครัฐให้สัมปทานตัดไม้ในทุกจังหวัดภาคอีสาน ตั้งแต่ปี พ.ศ.2511 นโยบายความมั่นคงของประเทศ การปราบปรามสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรเริ่มฉายแวว เมื่อชาวบ้านมีการถางป่า เพื่อปลูกปอ อ้อย และมันสำปะหลัง

ช่วงที่ 3 ช่วงรักษาป่า ระหว่าง พ.ศ.2528-ปัจจุบัน เป็นช่วงที่รัฐเริ่มเข้ามาควบคุม แหยงชิงทรัพยากร จากชุมชนจนเป็นที่มาของปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากรป่าจนถึงปัจจุบัน เช่น การออกนโยบาย ป่าไม้แห่งชาติ การขยายเขตอนุรักษ์ทับที่ชาวบ้าน การจัดสรรที่ดินทำกินแก่ราษฎรผู้ยากไร้ในเขตป่าสงวนแห่งชาติเสื่อมโทรม (คจก.), โครงการป่าสงวนทับที่ทำกิน-โครงการป่าสงวนปลูกยูคาลิปตัสทับที่ป่าชุมชน ซึ่งโครงการเหล่านี้เป็นโครงการที่ภาครัฐเปิดโอกาสให้กลุ่มเอกชนเข้ามาสัมปทานการปลูกป่า โดยการตัดป่า เก่าออกแล้วปลูกยูคาลิปตัส ซึ่งพื้นที่ภาคอีสานที่มีผลกระทบต่อโครงการ และเกิดปัญหาจากโครงการดังกล่าว เช่น พื้นที่ป่าดงหุบคำ อ.ตระการพืชผล จ.อุบลราชธานี พื้นที่ป่าหนองเยาะ จ.สุรินทร์ พื้นที่ป่าภูลังกา จังหวัดนครพนม พื้นที่ป่าดงลาน ภูผาม่าน ตาดฟ้า-ดงสะคร่าน จังหวัดขอนแก่น

4. ปัญหาสิ่งแวดล้อมเมือง : จากผลการพัฒนาเศรษฐกิจ และการเพิ่มขึ้นของประชากร การอพยพย้ายถิ่นฐานจากภาคชนบทเข้าสู่เขตเมือง ล้วนเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมเมือง โดยเฉพาะในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา จากการสำรวจของกรมพัฒนาชุมชนพบว่า ปัญหาขยะที่เกิดขึ้นในชุมชน ภาคอีสานมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่คุณภาพอากาศของสังคมอีสานมีอัตราลดลงเช่นเดียวกัน ยกตัวอย่างจังหวัดที่มีจำนวนประชากรในเขตเทศบาลเกิน 100,000 คน ได้แก่ นครราชสีมา อุบลราชธานี ขอนแก่น อุดรธานี ฯลฯ ซึ่งปัญหาเหล่านี้เกิดจาก การขาดมาตรการการวางแผนการกำจัดขยะ น้ำเสียอย่างครอบคลุมหรือปัญหาการปล่อยมลพิษจากยานพาหนะ โรงงานอุตสาหกรรม โรงไฟฟ้า หรือการเผาขยะเผาหญ้าในที่โล่ง

นอกจากปัญหาเรื่องขยะ มลพิษทางอากาศแล้ว มลพิษทางน้ำในพื้นที่อีสานได้เกิดเป็นปัญหา เช่นเดียวกัน คุณภาพของน้ำเริ่มมีแนวโน้มเสื่อมโทรม เพราะน้ำเสียจากเมืองและโรงงานอุตสาหกรรม ถูกระบายลงตามแม่น้ำ คลองธรรมชาติในพื้นที่เมืองหรือชุมชนนั้นๆ เช่น แม่น้ำลำตะคอง, แม่น้ำชี เขตเทศบาลเมืองขอนแก่น, แม่น้ำมูล (คลองค่าน้ำแซบ) เทศบาลเมืองวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี, คลองหมากแข้ง เขตเทศบาลเมืองอุดรธานี เป็นต้น ซึ่งคุณภาพของอากาศ-แหล่งน้ำที่เสื่อมโทรม ได้ส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของประชาชนโดยตรง ทั้งจากมลภาวะทางกลิ่น ภูมิทัศน์ แหล่งน้ำที่เป็นแหล่งรวมของสารพิษ เป็นแหล่งเพาะพันธุ์พาหะนำโรค ไม่ว่าจะเป็นโรคท้องร่วง ไทฟอยด์ บิด เป็นต้น ส่วนในด้านการดำเนินงานแก้ไขปัญหาล้างสิ่งแวดล้อมเมืองได้มีหลายหน่วยงานที่ให้ความสนใจ

และลงแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง โดยให้ชาวบ้านในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญห โดยตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมเมือง เช่น กรณีเครือข่ายชุมชนเมืองนำอยู่บุรีรัมย์ได้รวมตัวกันเมื่อปี 2542 ที่ได้เห็นความสำคัญของปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน จึงได้รวมตัวกันทำกิจกรรมแก้ปัญหสิ่งแวดล้อมชุมชน เช่น การจัดการขยะ การทำถังดักไขมัน เป็นต้น

การขับเคลื่อนการทำงานของขบวนการสุขภาพประชาชน และสิ่งแวดล้อมภาคอีสาน

ถึงแม้ว่าการดำเนินการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยชาวบ้านจะมีปัญหาอุปสรรคนานัปการแต่มิได้ทำให้ชาวบ้านในพื้นที่ภาคอีสานยอมแพ้ หากแต่ได้มีการวางแผนการเคลื่อนขบวนการดำเนินงานเพื่อรักษาไว้ซึ่งสิทธิของกลุ่มคนที่พึงมีพึงได้ในความเป็นคนไทยคนหนึ่ง ดังนั้น จึงได้มีการรวมตัวกันเป็นเครือข่าย เชื่อมโยงขบวนการสุขภาพในระดับพื้นที่ ตำบล ภาค โดยได้ร่วมมือกับหน่วยงานพัฒนาในพื้นที่ เช่น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน สำนักงานปฏิบัติการภาคอีสาน ร่วมกันกำหนดทิศทางแนวทางการขับเคลื่อนการทำงานร่วมกันของขบวนการสุขภาพฯ ภาคอีสาน โดยสามารถสรุปเป็นขั้นตอนการขับเคลื่อนได้ดังนี้

ขั้นที่ 1 การสำรวจฐานทุนเดิม ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในระดับพื้นที่จังหวัดทั้งแก่นนำ และองค์ความรู้

ขั้นที่ 2 เชื่อมโยงให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน การสนับสนุนให้เกิดการขยายผล และการเชื่อมโยงให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างขบวนการองค์กรชุมชน กับภาคีพัฒนา

ขั้นที่ 3 การสนับสนุนกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ได้แก่มีส่วนร่วมในการจัดทำแผนการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด องค์กรชุมชนเป็นแกนหลักในการปฏิบัติการในฐานะเจ้าของพื้นที่ และเป็นแกนหลักในการติดตามความคืบหน้าในการปฏิบัติการพื้นที่

ขั้นที่ 4 ถอดรูปธรรมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่จะนำมาใช้เป็นประโยชน์ เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน และ ภูมินิเวศของท้องถิ่น

ขั้นที่ 5 การเชื่อมโยงแผนงานกับหน่วยงานภาคีระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัดเพื่อการสร้างความร่วมมือการทำงานในการจัดการสุขภาพฯ

ทั้งนี้ การดำเนินการตามแนวทางดังกล่าวจะเน้นการนำจุดเด่นของแต่ละฝ่ายมาทำงานร่วม กล่าวคือ ภาคประชาชนมีจุดเด่นในการรู้ปัญหาของพื้นที่ มีกำลังคนซึ่งเป็นชาวบ้านในพื้นที่ มีการเชื่อมโยง

เครือข่ายภาคประชาชนซึ่งจะช่วยขยายฐานความร่วมมือครอบคลุมทั้งระบบภูมิโนเวศ ส่วนหน่วยงานภาครัฐ มีงบประมาณ มีความรู้ทางกฎหมายและด้านวิชาการ มีความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น กระบวนการการทำงาน ณ วันนี้ ของขบวนชุมชน จะแสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง มาจากการมีประสบการณ์ร่วม/รับรู้ปัญหาพร้อมกัน ทำให้ทุกคนหันหน้าเข้าหากัน ร่วมกันหาแนวทางแก้ไขปัญหา และผลกระทบโดยตรงต่อการดำรงชีพ ทำให้ชุมชนเห็นคุณค่าของทรัพยากรในท้องถิ่น เป็นเงื่อนไขให้ช่วยกันดูแลและรักษาได้อย่างดี อีกทั้งเป็นการ เปิดโอกาสให้ชุมชนที่มีบทเรียนได้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อขยายกระบวนการมีส่วนร่วมไปยังชุมชนอื่นในการนำไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่

นอกจากนี้ ยังสามารถสร้างองค์กรชาวบ้านที่มีความเข้มแข็ง ตลอดจนภาคีท้องถิ่นมีความเข้าใจแนวคิด และการทำงานร่วมกับชาวบ้านในด้านการจัดการทรัพยากรของชุมชน และเมื่อเกิดการผสมผสานระหว่างจุดเด่นของทั้งสองฝ่ายแล้ว จะเป็นการปรับความสัมพันธ์ทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐ กับภาคประชาชน ทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติ อันจะนำไปสู่การปรับทิศทางการทำงานใหม่ ในอนาคต เป็นรูปธรรมความสำเร็จของขบวนองค์กรชุมชนต่อไป

1. กลุ่มอนุรักษ์เขาแผงม้า ตำบลวังน้ำเขียว อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา

1) สภาพทั่วไปของป่าเขาแผงม้า

ป่าเขาแผงม้า มีเนื้อที่ประมาณ 8 ตารางกิโลเมตร หรือ 5,000 ไร่ ตั้งอยู่ในบริเวณป่าสงวนแห่งชาติป่าภูเขาลวง หรือ เขาแผงม้า เป็นภูเขาที่ตั้งอยู่ระหว่างเทือกเขาสันกำแพง ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ติดกับอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ กับแนวเทือกเขาป่าภูเขาลวง อยู่ในท้องที่ตำบลวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับหมู่บ้านโพธิ์ทองพัฒนา, บ้านคลองอีแฝง ตำบลวังน้ำเขียว อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับหมู่บ้านเขาแผงม้า ตำบลวังน้ำเขียว อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา
ทิศใต้	ติดต่อกับอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับหมู่บ้านคลองทุเรียน ,หมู่บ้านไทรทอง,หมู่บ้านคลองทราย ตำบลวังน้ำเขียว อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา

รอบๆ พื้นที่ **'เขาแผงม้า'** นั้นมีชุมชนอยู่ติดกัน 6 หมู่บ้าน คือ บ้านคลองทราย บ้านไทรทอง บ้านคลองทุเรียน บ้านโพธิ์ทองพัฒนา บ้านคลองอีแฝงและบ้านเขาแผงม้า ชุมชนดังกล่าวเป็นชุมชนใหม่อายุประมาณ 40 ปี โดยการอพยพมาบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำการเกษตร ปลูกข้าวโพด และหาของป่าล่าสัตว์เพื่อบริโภคและขาย ชุมชนเริ่มตั้งถิ่นฐานเมื่อปี 2500 โดยตั้งชุมชนบริเวณริมห้วย ซึ่งเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้าน แต่ส่วนใหญ่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในช่วงการปลูกพืชเชิงเดี่ยวคือข้าวโพด มันสำปะหลัง ช่วงปี พ.ศ.2511 ชาวบ้านส่วนใหญ่อพยพมาจากภาคอีสานและภาคกลาง เช่น อำเภอโนนไทย อำเภอโนนกลาง อำเภอโนนสูง อำเภอสีคิ้วและอำเภอปากช่อง ในจังหวัดนครราชสีมา นอกจากนี้ ยังพบชาวบ้านอพยพมาจากจังหวัดสระบุรี จังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดนครนายก จึงพบว่าชุมชนนั้น มีความหลากหลายของพื้นฐานทางชาติพันธุ์ ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ การประกอบอาชีพ ปัจจุบันวัฒนธรรมจะผสมผสานระหว่างภาคกลางและภาคอีสาน

2) ความเป็นมาในการจัดการทรัพยากร

ในอดีตเขาแผงม้า ทรัพยากรป่าไม้ยังไม่ถูกทำลายมากนัก แต่เริ่มมีผู้คนอพยพมาตามเส้นทางสัมปทานป่าไม้เพื่อเข้ามาจับจองที่ดินบริเวณที่ราบแผ้วถางป่าเพื่อปลูกข้าวไร่ ล่าสัตว์ หาไม้หอม และในระยะปี 2511 เริ่มมีการนำข้าวโพด และมันสำปะหลัง เข้ามาปลูกอย่างกว้างขวางในพื้นที่ลุ่มน้ำลำพระเพลิง มีการล่าสัตว์ป่า หาไม้หอม เจาะน้ำมันยางทั้งใน และนอกเขตอุทยานแห่งชาติ การตั้งบ้านเรือนในขณะนั้นมีเพียง 4 หลังคาเรือน และเขาแผงม้ายังมีความอุดมสมบูรณ์พบต้นไม้ และอาหารจำพวกพืชและสัตว์ป่ามากมายทั้งสัตว์เล็กและสัตว์ใหญ่

ต่อมาในช่วงปี 2513 - 2536 มีการอพยพของชาวบ้านมาจากจังหวัดอุบลราชธานีประมาณ 200 ครอบครัว เพื่อจับจอง ซื้อมาที่ดินอย่างกว้างขวาง คนที่มาทีหลังจำเป็นต้องซื้อป่าจากคนที่มาจับจองก่อนไร่ละ 500 บาท และมีบางส่วนที่ซื้อบริเวณเขาแผงม้าเพื่อปลูกข้าวโพด สภาพเขาแผงม้าเปลี่ยนสภาพมาเป็นพื้นที่การเกษตร มีป่าสลับเป็นหย่อมๆ และพื้นที่ป่าเขาแผงม้ายิ่งถูกบุกเบิกขยายพื้นที่เพื่อปลูกข้าวโพดทุกๆ ปี จนปรากฏเป็นภูเขาหัวโล้น นอกจากปลูกข้าวโพดแล้วยังมีการล่าสัตว์ ในปี 2526 กลุ่มชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพดบนเขาแผงม้าประสบปัญหาขาดทุน เป็นหนี้ นายทุนไม่ปล่อยเงินกู้ ดินขาดความอุดมสมบูรณ์

หน้าดินพังทลาย ประกอบกับการขนส่งผลผลิตทางการเกษตรลำบากมาก ต่อมาเกิดปัญหาความขัดแย้ง มีเรื่องแย่งที่ทำกินระหว่างชาวสระบุรี กับอุบลราชธานี ฆ่ากันตายมากทางราชการจึงเข้ามาปราบปราม ทำให้ชาวอุบลราชธานีอพยพมาจากเขาแผงม้า บางรายก็กลับถิ่นฐานเดิม บางส่วนก็อพยพไปหาที่ทำกินใหม่ สภาพภูเขากลายเป็นไร่ร้าง ฤดูแล้งจะเกิดไฟป่าคล้ายภูเขาไฟทิ้งลูก เกิดจากวัตถุประสงค์ เพื่อการล่าสัตว์ สถานการณ์ไฟป่ากลายเป็นเรื่องปกติในวิถีชีวิตชาวบ้านแถบนั้น ส่งผลต่อสภาพป่าดิบแล้ง ที่ไม่ทนทานต่อไฟ และกลับฟื้นคืนได้ยาก

3) การบริหารจัดการพื้นที่เขาแผงม้า

การบริหารจัดการเขาแผงม้า มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์ เป็นหน่วยงานหลักที่ดำเนินการดูแล บริหารจัดการตามพื้นที่เงื่อนไขโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติฯ ที่ดำเนินโครงการมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2537 และสิ้นสุดความรับผิดชอบเมื่อปี พ.ศ.2545 การบริหารงานพื้นที่เขาแผงม้า เพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศป่าต้นน้ำ ไม่ได้มีเป้าหมายเพียงแค่การปลูกป่า ที่หลายคนนึกถึงสวนป่าที่นำต้นไม้เพียงไม่กี่ชนิดมาจัดแถวจัดแนว การฟื้นฟูระบบนิเวศเขาแผงม้ามามีขั้นตอน กระบวนการที่ละเอียด และซับซ้อนกว่าการทำให้ป่าฟื้นขึ้นมาเพียงอย่างเดียว นั่นคือการฟื้นฟูระบบนิเวศป่าไม้ และความหลากหลายทางชีวภาพ ในผืนป่าที่เสื่อมโทรมไร้การเหลียวแล กลับคืนสภาพสู่ความอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง ด้วยแรงกายแรงใจของชุมชนท้องถิ่นที่ร่วมกันฟื้นฟูให้เกิดรูปธรรมต้นแบบในการบริหารจัดการพื้นที่ป่า เป็นการเปิดมิติใหม่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนและมีประสิทธิภาพ โดยองค์กรชุมชนท้องถิ่น เพื่อให้ป่า สัตว์ป่า และคนสามารถอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพาอาศัย

การบริหารงานพื้นที่เขาแผงม้า ได้แบ่งเนื้องานออกเป็น 4 ส่วนด้วยกัน ได้แก่ ส่วนคุ้มครองดูแลรักษาทรัพยากร ส่วนศึกษาธรรมชาติ ส่วนศึกษาสัตว์ป่า และส่วนงานชุมชน งานทั้ง 4 ส่วนถือเป็นนโยบายหลักที่ดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ โดยจะมี "คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์เขาแผงม้า" เป็นผู้ร่วมในการบริหารจัดการ ซึ่งกลุ่มอนุรักษ์เขาแผงม้า ประกอบไปด้วย ตัวแทนจากชุมชนเยาวชนจากพื้นที่รอบเขาแผงม้า ผู้แทนจากองค์การบริหารส่วนตำบล คณะครูอาจารย์ นักวิชาการท้องถิ่น ทำหน้าที่ในการกำหนดนโยบาย วางแผนการดำเนินงานและการจัดกิจกรรมของศูนย์ ผ่านการควบคุมของหัวหน้าแปลง และหัวหน้าฝ่ายงาน 4 ฝ่าย พร้อมลงมือปฏิบัติโดยเจ้าหน้าที่ที่เป็นชาวบ้านในท้องถิ่น ดังนี้

1. หมวดยางานคุ้มครองดูแลพื้นที่

- 1.1 ปลูกป่า โดยปลูกป่า/ปลูกไม้เสริม บำรุงดูแลรักษาต้นไม้ เพาะพันธุ์กล้าไม้
- 1.2 การป้องกันไฟป่า โดยการทำแนวกันไฟ เจึงผา รณรงค์ป้องกันไฟป่า หน่วยดูแลไฟป่า
- 1.3 งานคุ้มครองป้องกันการล่าสัตว์ป่า/ป้องกันสัตว์ป่าออกกินพืชไร่ชาวบ้าน

2. หมวดงานการให้ความรู้ศึกษารวมชาติ
  - 2.1 งานสื่อความหมายรวมชาติ
  - 2.2 งานจัดการศึกษาร่วมกับสถาบันการศึกษา
3. หมวดงานการศึกษาสัตว์ป่า พรรณพืช
  - 3.1 งานศึกษาการฟื้นตัวของพื้นที่ป่า
  - 3.2 งานศึกษาการกลับมาของสัตว์ป่า
  - 3.3 งานศึกษาพืชสมุนไพร
4. หมวดงานชุมชน
  - 4.1 งานชุมชนกับการจัดการพื้นที่ป่าเขาแผงม้า
  - 4.2 งานสนับสนุนการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชน

4) ผลที่เกิดขึ้นและการเปลี่ยนแปลง

1. ป่า พรรณพืช สายน้ำ สัตว์ป่า หวนคืน การฟื้นฟูป่าด้วยกระบวนการอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น ผดุงกับความเข้าใจในการฟื้นป่าส่งผลให้ 9 ปี แห่งการฟื้นฟู ระบบนิเวศ ของพื้นที่เขาแผงม้า ที่มีทำเลที่ตั้ง สภาพภูมิอากาศที่เหมาะสม ทำให้พื้นที่เขาหัวโล้น กลับมีความชุ่มชื้นอุดมสมบูรณ์ ไปด้วยพันธุ์ไม้นานาพรรณ มีความหลากหลายทางชีวภาพมาก นอกจากนี้ สายน้ำที่เคยตายกลับไหลรินเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ในช่วงฤดูฝน ชาวบ้านในพื้นที่อำเภอลำน้ำเคียว 4 ตำบล 23 หมู่บ้าน จำนวน 36,000 คน ได้ใช้น้ำจากลำน้ำสายนี้

2. ชุมชนเห็นความสำคัญ จากการทำงานร่วมกับชุมชนรอบพื้นที่ในการฟื้นฟูป่า จากภูเขาหัวโล้น สดุดลูกหลุกตา ในฤดูแล้งจะเกิดไฟไหม้ ผลของการเปลี่ยนแปลงในด้านความหลากหลาย ทั้งพรรณพืช สมุนไพร สัตว์ป่า สายน้ำที่กลับไหลริน ชาวบ้านในพื้นที่เองต่างมีความมั่นใจเพิ่มมากขึ้น ในการอนุรักษ์ และฟื้นฟู สามารถร่วมกันทำขึ้นเองโดยองค์กรชุมชน

3. แหล่งเรียนรู้ ห้องเรียนธรรมชาติ และอีกตัวอย่างของการฟื้นป่า การปรับปรุงทุนทางธรรมชาติ ที่มีอยู่ จากทุ่งภูเขาไฟ กลายสภาพเป็นห้องเรียนทางธรรมชาติที่เด็ก ๆ และเยาวชนในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่น ได้มีอีกทางเลือกในการเรียนธรรมชาติวิทยา นอกเหนือจากการเล่าเรียนในห้องผ่านตำราวิชาการ การรับรู้ จากประสบการณ์ตรงผ่านกระบวนการสื่อความหมายรวมชาติ จากองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น จากวิทยากรท้องถิ่นในอดีตเป็นพราน **‘จากสองมือเปล่า มาเป็นผู้กอบกู้ พื้นที่ และถ่ายทอดความรู้’**

4. รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ นอกจากการจัดการเรียนรู้ให้กับเด็ก เยาวชนและองค์กรชาวบ้าน แล้ว ยังมีการจัดรูปแบบการศึกษารวมชาติ ในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้กับผู้สนใจเข้ามาเรียนรู้

ร่วมกับการพักผ่อน รวมถึงมีส่วนร่วมในการผลักดันการดำเนินงานในรูปแบบดังกล่าว ผู้ที่เข้ามาท่องเที่ยวในรูปแบบนี้ที่เขาแผงม้า ส่วนใหญ่มักเป็นผู้ที่ชอบแสวงหาความรู้ และต้องการหลีกเลี่ยงจากความวุ่นวายจากสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติอื่นๆ ที่มีแต่ความวุ่นวายและเข้าไปสร้างผลกระทบ ส่วนผู้ที่มีความเข้าใจคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับการท่องเที่ยวในรูปแบบของเขาแผงม้า เมื่อเข้ามาได้มีโอกาสพูดคุยกับวิทยากรในพื้นที่ก็เกิดการปรับทัศนคติ ความรู้ ความเข้าใจในการท่องเที่ยวแบบดังกล่าวส่งผลต่อการเข้าไปใช้ในพื้นที่อื่นต่อไปอีก

5. ป่าอยู่ได้ คนอยู่รอด การเข้ามาเรียนรู้ของกลุ่มองค์กรต่างๆ ในพื้นที่เขาแผงม้า ทำให้ผลผลิตทางการเกษตรของชาวบ้านไม่ต้องเดินทางไกล รวมถึงมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบแนวทางที่ทางโครงการส่งเสริม สนับสนุนในการทำการเกษตรแบบวนเกษตร ที่ทุกกระบวนการปลอดสารเคมี มีตลาดในการรองรับและเป็นแหล่งเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ รวมถึงมีความมั่นคงและเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้านเพิ่มมากขึ้น การอพยพย้ายถิ่นฐานการทำมาหากินในเมืองหลวง ก็มีสถิติลดน้อยลง

5) การดำเนินงานในเชิงขยายผล

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในผลที่เกิดขึ้นและการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากกระบวนการบริหารจัดการทรัพยากรเขาแผงม้า นอกจากความเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ความหลากหลายทางชีวภาพของเขาแผงม้า แล้ว ยังเกิดการดำเนินงานเชิงขยายผล โดยเฉพาะอย่างยิ่งการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การจัดการเรียนรู้ให้กับเด็ก เยาวชนและองค์กรชาวบ้าน โครงการเกษตรแบบวนเกษตร เกษตรปลอดสารเคมี เป็นต้น

เป้าหมายสูงสุดของการบริหารจัดการเขาแผงม้า ในอนาคตจะดำเนินการโดย องค์กรท้องถิ่น ร่วมกันระหว่าง หน่วยงานราชการ กรมป่าไม้ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อเป็นแหล่งศึกษาธรรมชาติ และการเรียนรู้ของชุมชน ตามนโยบายและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติของประเทศ และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ในการรับรองสิทธิชุมชน และสนับสนุนให้องค์กรท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และวัฒนธรรมท้องถิ่น

6) ปัญหาอุปสรรคและข้อจำกัด

1. ระยะเวลาของโครงการปลูกป่าฯ นั้นสั้นเกินไป เพราะการฟื้นฟูป่าต้องใช้ระยะเวลาดูแลอย่างต่อเนื่องจากระบบนิเวศป่าจะฟื้นคืน

2. องค์กรยังขาดการรวบรวมองค์ความรู้ท้องถิ่น ในการฟื้นฟูป่าเนื่องจากขาดบุคลากรและงบประมาณ

3. งบประมาณในการดำเนินการฟื้นฟูป่าทั้งระบบอย่างต่อเนื่องนั้นต้องใช้งบมาก
4. รัฐบาลไม่สนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงาน
5. ขาดการสนับสนุนนโยบายในการฟื้นฟูป่าที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน

ผู้ประสานงาน นางบริพัตร สุนทร โทร. 081-9553018
 มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์
 กลุ่มอนุรักษ์เขาแผงม้า ตำบลวังน้ำเขียว อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา

2. กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนตำบลนาบอน อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์

1) บริบทของพื้นที่ป่าชุมชนตำบลนาบอน

ตำบลนาบอน อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ ตั้งอยู่ห่างจากตัวอำเภอคำม่วง ไปทางทิศตะวันออก มีระยะทางประมาณ 7 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากตัวจังหวัดกาฬสินธุ์ ประมาณ 80 กิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงเชิงเขา มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 97.50 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 60,625 ไร่ มีลำห้วยปอ ลำห้วยสมอทบ และลำห้วยแก้งไหลผ่าน สภาพดินเป็นดินร่วนปนทราย มีพื้นที่เป็นป่าเขา ทางด้านทิศตะวันออกของตำบลมีแนวเขตติดต่อกับอุทยานแห่งชาติภูพาน

ตำบลนาบอน ประกอบด้วย 11 หมู่บ้าน มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 1,275 ครัวเรือน มีประชากรรวม 6,155 คน ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยลาว คิดเป็นร้อยละ 95 อีกร้อยละ 5 เป็นชนเผ่า ญ้อ ภูไท ไซ่ กะเลิง กระจายอาศัยอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ

สภาพพื้นที่ของตำบลนาบอน ทางทิศเหนือเป็นพื้นที่ราบลุ่มกับพื้นที่ป่าภูเขา โดยพื้นที่ราบส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ราบลุ่มตามลำห้วย ได้แก่ ลำห้วยสมอทบ ห้วยหินลาด ซึ่งเป็นลำห้วยที่แยกสาขาออกมาจากลำห้วยสมอทบ และลำห้วยแก้ง พื้นที่นาที่อยู่ใกล้บริเวณลำห้วยจะมีลักษณะดินเป็นดินทามที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง ส่วนทางทิศใต้ของตำบลมีลักษณะเป็นที่ลุ่มลุ่มสลับกับที่ดอน ทางทิศเหนือของตำบล ลักษณะดินจะเป็นดินทาม การทำเกษตรของชาวบ้านในตำบลนาบอน ส่วนใหญ่จะใช้พื้นที่ดอน ในการปลูกอ้อย และทำไร่มันสำปะหลัง สำหรับพื้นที่ทำนาซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนน้อยของตำบลแต่สภาพดินมีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านจะทำนาปลูกข้าวไว้บริโภคในครัวเรือน

พื้นที่ป่าชุมชนตำบลนาบอน เป็นผืนป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ ความสวยงามตามธรรมชาติ ทำให้ราษฎรในตำบลนาบอน และตำบลใกล้เคียงได้มาพักผ่อนชมความงามของธรรมชาติ และหาอาหารป่า เช่น หน่อไม้ กบ เขียด ปูเอน ผักหวาน โดยเฉพาะในช่วงวันหยุดราชการในระหว่างฤดูฝน ฝนตกชุก

สถานที่บนภูเขาจะเขียวขจีไปด้วยพรรณไม้นานาพันธุ์ มีสายน้ำไหลตกลงมาจากที่สูงตามร่องน้ำที่เป็นลานหินเย็นฉ่ำ และสวยงามมาก

2) ความเป็นมาของการจัดการทรัพยากร

พื้นที่ป่าชุมชนของตำบลนาบอน สามารถแบ่งเป็น 2 ประเภท ดังนี้

ประเภทที่ 1 เป็นพื้นที่ป่าชุมชนซึ่งชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านร่วมปลูกไม้ที่บริเวณวัด หรือโรงเรียนและร่วมกันสงวนไว้สำหรับเป็นที่สาธารณะ ส่วนใหญ่จะมีลักษณะพื้นที่ราบ หรือดอน เนื้อที่รวมกันประมาณ 274 ไร่

ประเภทที่ 2 เป็นป่าธรรมชาติที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม เกิดขึ้นตามภูเขาตามแนวเขตภูมิประเทศทางทิศเหนือ และทิศตะวันออกเฉียงเหนือของตำบลนาบอน ซึ่งมีแนวเขตภูเขาเชื่อมต่อกับเทือกเขาภูพาน มีภูเขาเล็กๆ หรือเรียกว่า ภูเขาอยู่ 7 ภูเขา คือ ภูเขาปอ ภูพรานยอด ภูเขาโป่ง ภูตุ่น ภูผักหวาน ภูปูน และภูถ้ำพระ มีเนื้อที่ประมาณ 15,000 ไร่ สภาพป่าไม้ส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณสลัดด้วยป่าไผ่ ลักษณะชนิดของพันธุ์ไม้ในเขตพื้นที่ของตำบลนาบอนประกอบด้วย ไม้ประดู่ ไม้ขาว ไม้รัง ไม้แส่นคำ ไม้กอกกัน ไม้ตีนนก ไม้นางหวาน ไม้ท้ม ไม้จิ้งป่า ไม้มะค่าแต่ ไม้มะค่าโมง ไม้สะเท็ดทอง ไม้สาทะ ไม้โก ไม้มะเกลือ ไม้สาคาม ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีไม้ขนาดเล็ก ได้แก่ สมุนไพรมากมาย ซึ่งใช้รักษาโรคตามภูมิปัญญาชาวบ้านท้องถิ่น ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก

ชาวตำบลนาบอน และหมู่บ้านใกล้เคียง ได้อาศัยป่าเป็นปัจจัยสี่ของการดำรงชีวิต โดยเฉพาะเป็นแหล่งอาหารสำหรับบริโภคในชีวิตประจำวัน เป็นแหล่งยาสมุนไพรเพื่อใช้รักษาโรค แต่จากการใช้ประโยชน์จากป่าในอดีต ขาดการควบคุมดูแลเพราะเขตป่าเป็นเขตพื้นที่สาธารณะ หากมีการควบคุมดูแลหรือมีการอนุรักษ์พื้นที่ป่าดังกล่าวจะทำให้ขัดต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งเคยใช้พื้นที่ป่าแห่งนี้เป็นแหล่งอาหารและใช้ประโยชน์มาตั้งแต่บรรพบุรุษ ซึ่งทุกคนย่อมมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากป่าเท่าเทียมกัน ประกอบกับพื้นที่ป่าแห่งนี้ขาดการดูแลจากหน่วยงานของรัฐ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ตรวจสอบ จากการประสานงานและจากการตรวจสอบแผนที่มาตราส่วน 1:50,000 การจำแนกแนวเขตพื้นที่จากสำนักงานพัฒนาที่ดิน จังหวัดขอนแก่น พบว่า พื้นที่ป่าบริเวณดังกล่าวมีการกำหนดรหัสพื้นที่ประเภท ก1 (1 หลักฐานที่ดินในปี พ.ศ. 2516 มีการสำรวจพื้นที่ว่าง เพื่อนำไปจัดสรรช่วยเหลือชาวไร่ชาวนา และมีกำหนดรหัสชื่อ ก-ข-ค) ทำให้มีนายทุนเข้ามาทำธุรกิจค้าไม้ชาวบ้านบุกรุกแผ้วถางเพื่อยึดครอง และทำไร่เลื่อนลอยสภาพป่าจึงลดลงและเสื่อมโทรมลงอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้เกิดกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนตำบลนาบอนขึ้น

3) กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนกับการฟื้นฟูทรัพยากรของชุมชน

เนื่องจากทรัพยากรที่เคยหาได้ ไม่ว่าจะเป็นอาหาร สมุนไพร และไม้ใช้สอย ลดลงอย่างเห็นชัดเจน

แม้กระทั่งไม้ไผ่ที่จะนำมาทำห่อ (อุปกรณ์ห่อปลา) ยังหาไม่ได้ เป็นสิ่งที่กระตุ้นความคิดของผู้เฒ่า อย่างพ่อสุนย์ ภูหนองโอง เป็นอย่างมากจึงเกิดแนวคิดที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรขึ้นมา เพราะตระหนักว่าหากไม่มีการทำ อย่างไม่ อย่างไรแล้ว ความอุดมสมบูรณ์ของป่านาบอนจะต้องหมดไปสักวัน จึงได้นำเสนอแนวคิด ให้กับสภาตำบลในขณะนั้น (2547) และได้รับความเห็นชอบ มีการตั้งคณะกรรมการจำนวน 15 คน ขึ้นมารับผิดชอบ ต่อมาเมื่อสภาตำบลนาบอนได้ยกฐานะเป็นองค์การบริหารส่วนตำบล และมีนโยบาย ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ชัดเจน จึงมอบหมายให้ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ฝ่ายรักษาความสงบ ทำหน้าที่ในการดูแลรักษาภูโป และยังให้การสนับสนุนค่าอาหารสำหรับการออกตรวจ ตราพื้นที่ป่าเดือนละ 2 ครั้ง และรายงานผลการดำเนินงานให้องค์การบริหารส่วนตำบลนาบอนทราบ ทุกครั้งที่มีการออกปฏิบัติงาน

ปี พ.ศ. 2542 จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้จัดอบรมการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม องค์การบริหารส่วนตำบลนาบอน จึงได้มอบหมายให้ นายสมภาร โอภาสกาส ซึ่งทำหน้าที่หัวหน้าชุด ในการออกตรวจตราพื้นที่ป่า เข้ารับการอบรมในครั้งนั้น ผลที่ได้รับจากการอบรมทำให้เกิดแนวคิด ในการบริหารจัดการพื้นที่ภูโป โดยการจัดตั้งกลุ่มมีชื่อว่า "กลุ่มอาสาสมัครอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม" (กลุ่มอนุรักษ์ ฯ) ขึ้น โดยมีนายสมภาร โอภาสกาส ได้รับเลือกเป็นประธานกลุ่ม

กลุ่มอนุรักษ์ฯ จัดโครงสร้างการทำงานเป็น 4 ฝ่าย ประกอบด้วย ฝ่ายป้องกัน ฝ่ายประชาสัมพันธ์ ฝ่ายประสานงาน และฝ่ายธุรการ โดยมีภารกิจหลัก คือ

- 1) การป้องกันการบุกรุก (ดูแลไม่ให้มีผู้มาตัดต้นไม้)
- 2) การปลูกป่าเพิ่มเติม
- 3) การประชาสัมพันธ์ให้คนรักและดูแลรักษาป่าร่วมกัน

4) ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน

กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เริ่มดูแลรักษาป่าตั้งแต่ พ.ศ.2537 เป็นต้นมา ทำให้สภาพพื้นที่ป่าที่เคยเสื่อมโทรมกลับมามีความอุดมสมบูรณ์ ส่งผลให้มีอาหารป่าตามธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น และมีหลากหลายชนิด ซึ่งราษฎรในชุมชนตำบลนาบอน และพื้นที่ใกล้เคียงสามารถใช้ประโยชน์จากป่า ทั้งทางตรงและทางอ้อม มีอาหารป่าในการดำรงชีวิตประจำวัน ลดค่าใช้จ่ายในการซื้ออาหารสำหรับบริโภค ความสมบูรณ์ของสภาพป่าทำให้เกิดความสมดุลต่อระบบนิเวศ ภูมิธรรมที่ชัดเจนคือในช่วงปี 2540 ซึ่ง ประเทศไทยประสบกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ และคนไทยจำนวนมากได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง แต่ภาวะ ดังกล่าวไม่ได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านนาบอนมากนัก โดยเฉพาะค่าครองชีพประจำวัน เพราะชาวบ้าน ยังสามารถได้รับประโยชน์จากป่าในเรื่องแหล่งอาหารธรรมชาติ และยารักษาโรคที่ได้จากสมุนไพร

นอกจากนี้ โรงเรียนบ้านนาบอนได้จัดทำหลักสูตรการเรียนการสอนโดย อาจารย์วิจิตร วิไลพรหม จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องป่าชุมชน ไว้สำหรับสอนนักเรียน และเยาวชนรุ่นต่อไปของบ้านนาบอน ซึ่งที่จริงแล้ว ชาวบ้านเองก็ได้มีการปลูกฝังแนวความคิดแก่ลูกหลานมาตลอด จากการดำเนินชีวิตประจำวันที่มีการอาศัยพึ่งพิงป่า จึงทำให้เยาวชนมีการเรียนรู้ถึงประโยชน์ของป่ามาโดยตลอด และการที่โรงเรียนได้จัดสอนวิชาป่าชุมชนจึงเป็นการเสริมให้ชาวบ้านนาบอนทั้งรุ่นปัจจุบันและรุ่นอนาคตได้เห็นประโยชน์และความสำคัญของป่ามากขึ้น

ในปี พ.ศ.2542 องค์การบริหารส่วนตำบลนาบอน ได้มอบพื้นที่ป่าให้กลุ่มอนุรักษ์ฯ ดูแลรักษาอีก 6 ภู ประกอบด้วย ภูพรานยอด ภูผักหวาน ภูโป่ง ภูปูน ภูตุ่น และภูถ้ำพระ รวมทั้งสิ้นเป็น 7 ภู มีเนื้อที่ประมาณ 15,000 ไร่

5) ปัญหาและอุปสรรค

1. กลไกการจัดการ และการประสานงานขาดความคล่องตัว เนื่องจำนวนพื้นที่ป่าที่ได้รับมอบหมายให้ดูแลมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น และมีที่ตั้งอยู่อย่างกระจัดกระจายทำให้การปฏิบัติหน้าที่ของกลุ่มอนุรักษ์ฯ ซึ่งมีสมาชิกเพียง 25 คน ไม่สามารถดูแลได้อย่างทั่วถึง ประกอบกับสมาชิกทุกคนต้องมีการหน้าที่หาเลี้ยงครอบครัว เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่ไม่ใช่ผู้มีฐานะดี ทำให้เมื่อมีเหตุการณ์เร่งด่วน ทั้งกรณีการเกิดไฟป่าหรือได้รับแจ้งว่าพบเห็นการบุกรุกตัดไม้ การประสานงานเพื่อนัดหมายในการออกปฏิบัติงานจึงขาดความพร้อมเพรียง อีกทั้งสมาชิกส่วนใหญ่อยู่กับคนละหมู่บ้าน ในการติดต่อประสานงานแต่ละครั้งต้องใช้เวลาในการเดินทางมากเนื่องจากเครื่องอุปกรณ์การสื่อสาร ไม่ว่าจะเป็นวิทยุมือถือ หรือโทรศัพท์ ซึ่งยังไม่มีแพร่หลายไปในทุกหมู่บ้าน ฉะนั้นการประสานงาน จึงยังใช้วิธีการเดินทางโดยรถยนต์ส่วนตัว และจักรยานยนต์ของสมาชิกในกลุ่มเพื่อแจ้งข่าวให้สมาชิกทุกคนทราบ

2. ยังขาดการบูรณาการในการทำงานกับหน่วยงานที่รับผิดชอบ การจัดการป่าชุมชนตำบลนาบอนเป็นการจัดการที่เกิดขึ้นจากคนภายในชุมชน และผืนป่าแห่งนี้เป็นที่ตกสำรวจ ดังนั้น จึงทำให้ขาดความชัดเจนในการจัดการพื้นที่จากหน่วยงานของรัฐ และขาดการสนับสนุนไม่ว่าจะเป็นด้านความรู้ในการจัดการที่เหมาะสม หรืองบประมาณ

เพื่อให้ทำงานของกลุ่มครอบคลุม และเป็นการทำงานให้เพิ่มมากขึ้น กลุ่มจึงมีแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ดังนี้ 1) สร้างความเข้มแข็งในการบริหารจัดการและบทบาทคณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ที่เข้มแข็งมากขึ้น 2) สร้างกิจกรรมกลุ่มอาชีพควบคู่กับการอนุรักษ์ 3) ขยายแนวคิดสู่ชุมชนที่อยู่รอบป่า 4) สร้างสำนึกให้กับกลุ่มเยาวชน สร้างแกนนำเครือข่ายเยาวชนนักอนุรักษ์ (เยาวชนนักอนุรักษ์ที่เข้มแข็ง) และ 5) สนับสนุนกลุ่มอาชีพเยาวชนในการพึ่งตนเอง/สร้างความเข้มแข็งให้กับกลุ่ม/เครือข่าย

ผู้ประสานงาน นางสมภาร โอภากาล
กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน ต.นาบอน อ.คำม่วง จ.กาฬสินธุ์

๑. ป่าชุมชนบ้านพรเจริญ - วังตามัว ตำบลวังตามัว อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

1) บริบทพื้นที่

โครงการ "ป่าชุมชนบ้านพรเจริญ - วังตามัว" ได้รับการอนุมัติโครงการจาก อธิบดีกรมป่าไม้เป็นการอนุญาต ตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พุทธศักราช 2484 มาตรา 17 และมาตรา 32 ตั้งอยู่ที่บ้านพรเจริญ หมู่ที่ 7 ตำบลวังตามัว อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม มีพื้นที่ 1,200 ไร่ อยู่ในบริเวณพื้นที่ที่มีหนังสือสำคัญ สำหรับที่หลวง เลขที่ นพ. 0106 ระหว่างรูปถ่ายทางอากาศบ้านรามราช หมายเลข 5943

IV แผ่น 156 ออกให้ ณ วันที่ 17 ตุลาคม 2537 ป่าชุมชนบ้านพรเจริญ-วังตามัว มีพื้นที่ตั้งอยู่ในบ้านพรเจริญ หมู่ที่ 7 ตำบลวังตามัว ทั้งหมด โดยมีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ด้านทิศเหนือ	จดทางสาธารณะรอบป่า วัดได้ 1,200 เมตร
ด้านทิศตะวันออก	จดทางสาธารณะรอบป่า วัดได้ 1,400 เมตร
ด้านทิศใต้	จดบ้านพรเจริญ วัดได้ 1,000 เมตร
ด้านทิศตะวันตก	จดทางสาธารณะรอบป่า วัดได้ 1,000 เมตร

ลักษณะของวิถีชีวิตของคนในชุมชน มีการใช้ และพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ ป่าพรเจริญ - วังตามัว เป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ ธัญญาหาร โดยคนในชุมชนได้อาศัยป่าชุมชนแห่งนี้ เป็นแหล่งอาหารของชุมชน ที่มีตามธรรมชาติ เช่น ไข่แมงคาง จักจั่น แมงคาง นก หนู ไก่ป่า เห็ดทุกชนิด ทั้งเห็ดดิน เห็ดเหาะ เห็ดขอนไม้ ฯลฯ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นอาหารของคนในชุมชน หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัดใกล้เคียง ซึ่งปราศจากสารปนเปื้อน ปลอดภัยพิษ รับประทานแล้วไม่ก่อให้เกิดโรคร้ายตามมา นอกจากเป็นแหล่งอาหารแล้ว คนในชุมชนยังใช้พื้นที่ป่าชุมชนแห่งนี้ เป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์อีกด้วย

2) ความเป็นมาของชื่อหมู่บ้าน

ในอดีตนั้น ท่าเลแห่งนี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้นานาพันธุ์ สัตว์ป่าหลากหลายชนิด รวมทั้งอาหารจำพวกเห็ดชนิดต่างๆ เป็นทางผ่านของพ่อค้า ที่เดินทางจากจังหวัดนครพนม ไปค้าขาย

ยังจังหวัดสกลนคร และทำเลแห่งนี้ยังมีหนองน้ำ ชื่อว่า "วังขอนแก่น" มีน้ำตลอดทั้งปี หนองน้ำแห่งนี้ จึงเป็นที่ดื่มกินของคนและสัตว์ เป็นที่พักแรมของพ่อค้า ที่เดินทางผ่านโดยใช้เกวียนเป็นพาหนะ นำสิ่งของไปขาย เพราะครั้งนั้นถนนหนทางยังไม่สะดวก รถยนต์ยังไม่มีจึงใช้เกวียนแทนรถยนต์ ผู้ที่สัญจร ผ่านไปมาพักแรมจะใช้น้ำจากวังขอนแก่น เป็นที่อาบน้ำ กิน หุงข้าวปลาอาหาร

วังขอนแก่น จึงเป็นที่รู้จักกันมากในหมู่พ่อค้าชาวเกวียนทั้งหลาย มีเรื่องเล่าต่อกันมาว่าอยู่มาวันหนึ่ง ไม่รู้ว่าเกิดอะไรขึ้น มีพ่อค้าคนหนึ่งลงไปตักน้ำมากินก็เกิดอาการหน้ามืดตามัว หลังจากนั้นมา พ่อค้าที่สัญจร ผ่านไปมาจึงเรียกหนองน้ำแห่งนี้ว่า "วังตามัว" ต่อมา มีชาวอำเภอกุสุมาลย์ ได้ชักชวนกันมาล่าสัตว์ ทำให้พบทำเลแห่งนี้ว่าเป็นทำเลที่เหมาะสมกับการทำไร่ ทำนา จึงชักชวนกันอพยพมาตั้งบ้านเรือน และจับจองพื้นที่เพื่อทำการเกษตร จำนวน 7 หลังคาเรือน ในปี พ.ศ.2475

3) สภาพปัญหาและความเป็นมา

บ้านวังตามัว หรือกุดตามัว เป็นถิ่นที่อุดมสมบูรณ์ ไปด้วยป่าไม้นานาพรรณ และสัตว์ป่า มีที่ทำกรเกษตร กว้างขวาง จึงมีผู้คนอพยพมาจากทั่วทุกสารทิศ เพื่อจับจองพื้นที่ทำมาหากินแต่ชาวบ้านได้กันที่แห่งหนึ่งไว้เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ คือป่าชุมชนบ้านพรเจริญ-วังตามัวในปัจจุบัน มีพื้นที่จำนวน 1,200 ไร่ ไม่ว่าใครจะเข้ามาอยู่ในหมู่บ้าน

วังตามัว ผู้เฒ่าผู้แก่ ก็จะบอกว่าห้ามบุกรุกที่ลำเล

เลี้ยงสัตว์ ป่าแห่งนี้ชาวบ้านใช้เป็นทำเลเลี้ยงสัตว์ เพราะชาวบ้านวังตามัวมีการเลี้ยงวัว ควายจำนวนมาก หากบุกรุกเป็นที่ทำกินหมดแล้วจะไม่ที่เลี้ยงวัว ควาย จึงได้อนุรักษ์ไว้ โดยผู้เฒ่าผู้แก่จะหวงแหนที่ดินมาก ส่วนต้นไม้ใครจะทำอะไรก็ได้ จะตัดแปรรูปนำไปขายก็ไม่ว่า จะตัดมาเผาถ่านผู้เฒ่าผู้แก่ก็ไม่ห้ามทำได้ตามใจ แต่ที่ห้ามอย่างเดียว คือห้ามบุกรุก และจับจองปรับสภาพเป็นที่นาเท่านั้น

เมื่อปี 2512 ความอุดมสมบูรณ์ของป่าแห่งนี้ยังปรากฏอยู่ จะเห็นได้จาก ยังมีเห็ดเกิดขึ้นมาก แมงแคงยังมีให้กิน จากนั้นชาวบ้านก็ตัดต้นไม้ โดยเฉพาะต้นงุง เพราะแมงแคง ชอบอาศัยอยู่กับต้นงุง ไม่ว่าต้นใหญ่หรือต้นเล็กชาวบ้านจะตัด หวังเพียงจะได้แมงแคงตัวเล็กๆ มาเป็นอาหาร หรือนำมาขาย ประกอบกับในช่วงนั้นทางการรถไฟ ต้องการหมอนรถไฟ ชาวบ้านจึงเร่งตัดไม้จิก ไม้ฮ้าง (ไม้ร้าง) กันมากเพื่อแปรรูปเป็นหมอนรถไฟ นำไปขาย หาเงินเลี้ยงครอบครัว ชาวบ้านก็ดำรงชีวิตอย่างนี้มาเรื่อยๆ ไม่มีใครห้ามใคร เพราะยังมีทำเลเลี้ยงสัตว์อยู่ ต้นไม้ใหญ่ๆ ที่พอจะนำมาสร้างบ้านได้ก็หมดไป เหลือไว้แต่ ต้นไม้เล็กๆ เท่านั้น

จากสิ่งที่ชาวบ้านยังมองไม่เห็นถึงประโยชน์ของป่า มากกว่าการตัดไม้เพื่อนำไปขายหาเงินได้เพียงเล็กน้อย หรือเพียงเพื่อให้ได้แมงแคง ที่เป็นอาหารอย่างหนึ่ง อาจเกิดจากความไม่รู้ หรือรู้แต่ไม่มีทางเลือกอื่นที่ดีกว่า ทำให้คนคิดแต่เอาประโยชน์จากป่าชุมชนมากเกินไป โดยไม่คำนึงถึงระบบนิเวศวิทยา ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติค่อยๆ หดหายลง เมื่อป่าหมด อาหารที่อยู่ในป่าก็หมด ไม้ที่ไม่มีมีการปลูกทดแทนหรือดูแลรักษา อย่างเป็นระบบก็หมด ไม่มีไม้ตัด ขาดรายได้ ไม่มีแหล่งอาหาร

4) กระบวนการทรัพยากรป่าชุมชนบ้านพรเจริญ-วังตามัว

ปัญหาที่เกิดขึ้นข้างต้น ยังไม่ได้รับการแก้ไข หรือคลี่คลายโดยคนในชุมชน ชาวบ้านยังดำเนินชีวิต ไปเรื่อยๆ จนกระทั่ง พ.ศ.2534 ได้แยกหมู่บ้าน จากบ้านวังตามัว หมู่ที่ 2 ตำบลลุงรุศ มาเป็นบ้านพรเจริญ หมู่ที่ 14 ตำบลลุงรุศ ผู้ใหญ่บ้านคนแรกของบ้านพรเจริญ คือ นายคำฝ่อน บุญหาญ เป็นชาวบ้านที่อพยพ มาจากจังหวัดอำนาจเจริญ โดยคนที่ตั้งชื่อหมู่บ้าน คือ นายวิจิตร โพธิ์ไชย ประธาน อ.ส.ม.

บ้านพรเจริญ หลังจากแยกมาเป็นบ้านพรเจริญแล้ว ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและ คณะกรรมการหมู่บ้านตลอด ถึงชาวบ้าน ได้ประชุมปรึกษาหารือกันในเรื่องที่ทำเลเลี้ยงสัตว์แห่งนี้ หากเราปล่อยไว้อย่างนี้ ป่าไม้ของเรา คงไม่เหลือ คงจะกลายเป็นทะเลทรายแน่นอน ถ้าเรา หวงแหนแต่ที่ดิน ต้นไม้ไม่หวงแหน ทุกคนจึงตกลงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันว่า ต่อไปนี้จะหวงแหนหรืออนุรักษ์ ต้นไม้เพื่อลูกหลาน ในอนาคต จะได้มีต้นไม้ใช้ประโยชน์

ปี พ.ศ.2542 มีการอบรมราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า ทั้ง 3 หมู่บ้าน (วังตามัว ได้แยกเป็นตำบลวังตามัว และได้บ้านออกเป็น 3 หมู่บ้าน คือหมู่ที่ 2,7,9) ได้เข้าร่วมการอบรม ราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า (รสทป.) โดยมีเจ้าหน้าที่ทหาร ตำรวจตระเวนชายแดน และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เข้ามาฝึกอบรมชี้แจงเหตุผล ให้ทำการรวมตัวกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ขึ้น มีการวางมาตรการ กฎระเบียบ ในการอนุรักษ์ป่าไม้ขึ้นมา และที่สำคัญยิ่งในปี 2543 ได้รับพระราชทาน “ธงพิทักษ์ป่าเพื่อรักษาชีวิต” จากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ จึงเป็นกำลังใจให้ชาวบ้านวังตามัว-พรเจริญ ผนึกกำลังเป็นหนึ่งใจเดียวกันเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

ในปี พ.ศ.2548 ชาวบ้านได้มองเห็นว่า ถ้ายังจะหากินในพื้นที่ป่าโดยไม่มีการอนุรักษ์สัตว์ป่าทั้งหลาย ที่เป็นอาหารของคนในชุมชน ไม่วันใดวันหนึ่งทรัพยากรเหล่านี้ก็หมดไป จึงได้ผนึกกำลังร่วมกับฝ่ายต่างๆ

ไม่ว่าจะเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลวังตามัว พระสงฆ์ ชมรมเครือข่ายผู้สูงอายุจังหวัดนครพนม ป่าไม้จังหวัด แขวงทางนครพนม และพี่น้องชาวตำบลวังตามัว ได้กำหนดเขตป่า จำนวน 200 ไร่ จากป่า 1,200 ไร่ ให้เป็นเขตอุทยานและเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า เพื่อให้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์ ป่านานาชนิด ไม่ให้สูญหายไป

5) ผลที่เกิดขึ้นและการเปลี่ยนแปลง

จากการตระหนักในปัญหา ทำให้เกิด การรวมตัว ของคนในชุมชนมาร่วมกันจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น ระยะเวลากว่า 15 ปี เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็น ได้ชัดเจน ดังนี้

1. ป่าไม้ให้ความชุ่มชื้น เขียวขจีตลอดฤดูแล้ง ฝนตกตามฤดูกาล น้ำในสระใสสะอาดสามารถนำไปใช้ ประโยชน์ได้มากขึ้น มีความหลากหลาย ทางชีวภาพ เห็นได้จาก สัตว์ป่าที่สูญหายไปเริ่มกลับมา ให้เห็น เช่น กระแต กิ้งก่า มดแดง จักจั่น นั้นหมายถึง แหล่งอาหาร ที่อุดมสมบูรณ์เริ่มกลับมาสู่ชุมชนพรเจริญ - วังตามัว

2. ชาวบ้านมีรายได้จากการเก็บเห็ด เก็บผักหวานป่า ดอกกระเจียว ไข่มดแดง ชีชันโรง จำหน่าย เป็นต้น ช่วยให้ชาวบ้านที่ไม่มีไร่ นา มีรายได้จากการหาของป่า

3. เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิต คนอยู่ร่วมกับป่า และเกิดความร่วมมือในการดูแลรักษา อนุรักษ์ป่าอย่างจริงจัง ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกในการที่จะดูแล อนุรักษ์และหวงแหน มีการวางแผน กำหนดกติกา กฎระเบียบร่วมกันทุกภาคส่วนทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคราชการ ให้การสนับสนุน เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง

4. เกิดการขยายผล ในเรื่องการก่อสร้างเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า จำนวน 200 ไร่ โดยได้รับ งบประมาณเป็นอุปกรณ์ในการก่อสร้าง จากสภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย สาขาจังหวัดนครพนม ร่วมกับเครือข่ายขบวนองค์กรชุมชนด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นงบประมาณ 100,000 บาท ในปี 2548 และได้รับงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบลวังตามัว จำนวน 100,000 บาทในงบประมาณ 2549 ขยายการปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้แก่เยาวชน ในชุมชน ของตำบลวังตามัว โดยการจัดตั้งกลุ่มเยาวชนชื่อว่า "กลุ่มเยาวชนอุทิศตนเพื่อสิ่งแวดล้อม"

โดยมีกิจกรรม การเข้าค่าย การปลูกต้นไม้ในเทศกาลต่าง ๆ และวันสำคัญทางศาสนา การสำรวจทรัพยากรในป่า เช่น สมุนไพร พืชหายาก การดูแลแหล่งอาหารชุมชน เช่น การให้น้ำมดแดง การปลูกกล้วยไม้ป่าที่ได้มาจากการที่ชาวบ้านไถที่ทำนา เป็นต้น

จากบทเรียนของกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพรเจริญ-วังตามัวได้ร่วมกันดำเนินการ ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติหวนกลับคืนมาอีกครั้ง สอดคล้องกับคำขวัญบ้านพรเจริญ ที่ว่า

"บ้านพรเจริญมีสระใหญ่ พงไพรเข็ญวชิ แมงอีรื่องสนั่น
จักจั่นแมงแดง ไช้มดแดง ลอกกระเข็ญว"
และคำขวัญของ ตำบลวังตามัว ที่ว่า
"วังตามัวมีป่า ธราไลลดี สตรีทอผ้า
ดอกเห็ดละลานตา ของป่ามากมี ของดีชาววัง"

4. ลุ่มน้ำเขปางบ้านนาขางชุมชน ตำบลคำพระ อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ

1) บริบทพื้นที่

บ้านนาขางชุมชน ตำบลคำพระ อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับ บ้านท่าโคกโพธิ์
ทิศใต้	ติดกับ ลำเซบาย
ทิศตะวันออก	ติดกับ บ้านท่าขางชุมชน หมู่ที่ 9
ทิศตะวันตก	ติดกับ ลำเซบาย

ลักษณะการดำรงชีพของชาวบ้านนาขางชุมชน ทั้ง 80 ครัวเรือน 446 คน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม คือ ทำนา ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์ มีพื้นที่เกษตรกรรม รวมทั้งสิ้น 2,500 ไร่ หลังฤดูทำนาชาวบ้านบางส่วนจะออกไปทำงานรับจ้างในตัวเมืองใหญ่

ลำเซบายเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญ ที่หล่อเลี้ยงคนสองริมฝั่งมานับนาน ในน้ำมีสัตว์น้ำทั้ง ปลา หอย กุ้ง ซึ่งชาวบ้านจับมาเป็นอาหาร และขายเป็นรายได้เสริม ขณะเดียวกันรอบฝั่งมีสภาพเป็นป่าบุงป่าทาม เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาโดยธรรมชาติ และมีพืชพรรณที่เป็นทั้งไม้ใช้สอย ใช้เป็นพลังงานอาหารและสมุนไพร เกิดขึ้นอยู่ตามลำเซบาย ดังนั้นลำเซบายจึงเป็นเหมือนเส้นเลือดใหญ่ที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนทั้งสองฝั่ง ไม่เฉพาะบ้านนาขางชุมชนเท่านั้น

2) ความเป็นมาและสภาพปัญหา

บ้านท่ายางชุมชนเป็นหนึ่งในจำนวน 38 หมู่บ้าน ที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายของรัฐจากการก่อสร้างฝายเขมบาย ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า เสื่อมโทรมลง พื้นที่ทำกินประมาณ 2,500 ไร่ จาก 500 ครัวเรือน 38 หมู่บ้านถูกน้ำท่วมขังเป็นแรมเดือน ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนไป จากการทำนาข้าว เปลี่ยนมาเป็นการปลาร้า เลี้ยงสัตว์ และขายแรงงานในเมืองใหญ่

3) กระบวนการจัดการลุ่มน้ำเขมบาย

1. ใช้กระบวนการมีส่วนร่วม เป็นหลักสำคัญในการทำงานของภาคประชาชน โดยเปิดโอกาสให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความคิดเห็น ของประชาชนทุกภาคส่วน ที่มีความรู้ ภูมิปัญญาที่หลากหลาย และถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลัง ให้ได้เรียนรู้ จนเกิดความตระหนักเห็นความสำคัญ และเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำเขมบาย จนเกิดพลังการขับเคลื่อนอย่างสร้างสรรค์และต่อเนื่อง

2. การสร้างบ้านปลา หรือ ปะการังเทียม เป็นกิจกรรมหนึ่งที่ชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างขึ้น และมีประสิทธิผลมากกว่าสิบปี ปะการังแห่งนี้ทำให้ ปลาได้มาวางไข่ และเพิ่มจำนวนมากขึ้น จนเห็นได้ชัดเจน

3. การจัดการน้ำด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้วยการจัดพิธีสืบชะตาน้ำ โดยมีพระสงฆ์เป็นแกนนำขับเคลื่อนงาน เพื่อกระตุ้นให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของลุ่มน้ำ และใช้ประโยชน์กันอย่างเป็นธรรม

4. การเชื่อมโยงกับเครือข่ายพันธมิตร โดยร่วมกับภาคีในพื้นที่จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีการพัฒนา แกนนำเครือข่ายลุ่มน้ำ จัดตั้งแกนนำตามบริบทลุ่มน้ำ ส่งเสริมการฟื้นฟู ดิน น้ำ ป่า การทำเกษตรอินทรีย์ชีวภาพ รวมทั้งไม่ปล่อยสารพิษลงในแม่น้ำ มาตรการดังกล่าวนี้ ได้นำมาบูรณาการร่วมกับโรงเรียน องค์การบริหารส่วนตำบล รวมทั้งหน่วยงานภาครัฐที่ได้รับ รู้เพื่อที่จะร่วมกันขับเคลื่อนไปสู่เป้าหมายต่อไป

4) ผลที่เกิดขึ้น

1. พืชผักที่เป็นอาหาร เช่น หน่อไม้ ผักเม็ก ผักติ้ว กระโดนน้ำ ส้มโอง มะกอกน้ำ มะดัน และเห็ดชนิดต่างๆ รวมทั้งสมุนไพร มีมากขึ้นชาวบ้านสามารถเก็บไปเป็นอาหารและขายเป็นรายได้เสริม

2. ปลาเนื้ออ่อนบางชนิดที่เคยหายไป คืนกลับมาสู่ลำเซบาย และมีจำนวนเพิ่มขึ้น ทั้งนี้เนื่องมาจากมีโอกาสเพาะพันธุ์ ขยายพันธุ์ อันเป็นผลมาจากการงดการใช้อุปกรณ์ดักจับสัตว์น้ำ ที่มีผลกระทบต่อระบบนิเวศ การทำสร้างบ้านปลา และการสืบชะตาแม่น้ำ
3. เกิดสถานที่ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมทั้งเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ได้แก่ บ้านปลา ปะการังเทียม และเป็นสถานที่ศึกษาดูงานด้านการฟื้นฟูดิน น้ำ การทำเกษตรปลอดสารพิษ ของจังหวัดอำนาจเจริญ
4. มีการเฝ้าระวัง ไม่ให้มีการบุกรุก หรือ ใช้ทรัพยากรในลุ่มน้ำเซบายอย่างผิดวิธี โดยชาวบ้านมีความตระหนักและร่วมกันดูแล
5. พัฒนาอาชีพของคนในชุมชน เพื่อเป็นอาชีพเสริมหลังการทำนา เช่น ทอผ้า จักสาน เครื่องใช้ในครัวเรือน เลี้ยงปลาในกระชัง และการแปรรูปอาหารจากปลา
6. เกิดศูนย์เรียนรู้ชุมชน 3 แห่ง และมีชุดองค์ความรู้ ในเรื่องการจัดการวิทยากรลุ่มน้ำ การพัฒนาคุณภาพชีวิต เศรษฐกิจพอเพียง สัจจะออมทรัพย์สวัสดิการชุมชน เกษตรกรรมยั่งยืน การผลิตปุ๋ยชีวภาพ และการปลูกพืชผักปลอดสารพิษ

ผู้ประสานงาน นางวิชัย ธงธรรม โทร. 089-716-3010
 เครือข่ายลุ่มน้ำเซบาย ตำบลคำพระ อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ

5. กลุ่มอนุรักษ์เทือกเขาภูพานน้อย ตำบลกุดชุม อำเภอกุดชุม และตำบลเลิงนกทา อำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร

1) บริบทชุมชน

เทือกเขาภูพานน้อยเป็นเทือกเขาที่มีความสูงประมาณ 500 เมตร อยู่ในเขตอำเภอกุดชุม และอำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร มีความสำคัญทางธรรมชาติเพราะเป็นป่าต้นน้ำของลำน้ำหลายสาย

เช่น ลำไย ห้วยแจว ไหลลงสู่ แม่น้ำชี ลำเซบาย และไหลลงสู่แม่น้ำมูล มีความหลากหลายทางชีวภาพแบบป่าดิบแล้ง ป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณ มีหินเทิน เทิบถ้ำ หน้าผาและลานหินดินดานที่สวยงามบนภูเขาแทบทุกลูก ซึ่งเป็นความภาคภูมิใจของคนพื้นถิ่น

2) ความเป็นมาของการอนุรักษ์เทือกเขาภูพานน้อย

1. สภาพปัญหาและความเป็นมา

ในช่วงเวลาปลายรัฐบาลเผด็จการทหาร (ถนอม-ประภาส) นั้น ป่าผืนนี้ได้ตกอยู่ในวิกฤติของ "ขบวนการล้มปทานป่าไม้" ต้นไม้ถูกละเลี่ยนตัดโค่น ซากต้นไม้หรือท่อนซุงถูกชักลาก ทั้งกลางคืนทั้งวัน ระหว่างโรงเลื่อยและป่าดง ไม้ก็เดือนป่าก็โล่งเตียน เหลือเพียงลูกไม้และพ่อแม่ไม้ที่อยู่ลึก ขนยาก ซึ่งต่อมาก็ได้ตกอยู่ในวิกฤติช่วงที่สอง คือ "ขบวนการ มอดกินไม้"

เมื่อภูเขาและผืนป่าเหลือเพียงก้อนหิน เบี้ยกล้าไม้และดงหญ้า ไฟไหม้ป่าและฝูงวัวควาย ได้อาศัยใบบุญแห่งร่มผืนธงธรรมจักรและผ้ากาสาพัศธรของ "ขบวนการพระสงฆ์แบบวัดป่าหรือพุทธนาราม" ซึ่งไม่เคยทอดทิ้งป่าไปไหน เพราะหลายถ้ำ หลายภูนั้นมีพระประจำบำเพ็ญเพียรอยู่ ชาวบ้านชาวพุทธผู้มีศรัทธาได้ช่วยกันทำนุบำรุงวัดป่าให้ต้นไม้งอกงาม ป้องกันไฟป่าและดับไฟในฤดูแล้งเสมือนเป็น "นักรบเพื่อผืนป่ากองพลที่ 1" ควรได้รับการยกย่องว่าเป็น "วีรบุรุษแห่งป่าภูเขา" จากอนุชนได้อย่างภาคภูมิใจ

เมื่อต้นฝนปี 2543 หลวงพ่อสุนีย์ ปรกโม ประธานสงฆ์วัดป่าพุทธสถานภูหินปูน บ้านนามน พระอาจารย์สุพลชัย สุขขโย เจ้าอาวาสวัดภูหมากพริก บ้านทองสัมฤทธิ์ และพระอาจารย์เจิม (ยอดกมล) วฑฒโก เจ้าอาวาสวัดป่าสวนสมุนไพร บ้านเหล่าฝ้าย ตำบลกุดชุม อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร มีดำริกันเรียกประชุม ชาวบ้านชาวพุทธหลายหมู่บ้านในเขตรอบภูเขา เช่น ตำบลกุดชุม ตำบลค่าน้ำสร้าง ตำบลหนองแห่น อำเภอกุดชุม และตำบลศรีแก้ว อำเภอลำดวน เพื่อหาแนวทางในการตั้งกลุ่มชาวบ้านอนุรักษ์ธรรมชาติ โดยการดำเนินงานเบื้องต้นของ "ผู้ก่อการดี" ทำหน้าที่เตรียมการประชุม แจกจ่ายหนังสือเชิญชวนพี่น้องมาประชุมที่ ศาลาวัดป่าพุทธสถานภูหินปูน ทั้งพระสงฆ์ และฆราวาสให้ความสำคัญกับการก่อเกิดกลุ่ม จนได้ข้อสรุปว่า เห็นควรตั้งกลุ่มชื่อ **"กลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์ป่าเพื่อชีวิตและสิ่งแวดล้อม"** ขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อสร้างเสริมจิตสำนึกในการอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่สมบูรณ์ 2) เพื่อส่งเสริมการจัดตั้งป่าชุมชน 3) เพื่อส่งเสริมศักยภาพของชุมชนในการใช้ประโยชน์ และอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน

2. กระบวนการจัดการทรัพยากร

แกนหลักในการขับเคลื่อนและจัดการทรัพยากรในเขตภูพานน้อย ก็คือ กลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์ป่า เพื่อชีวิตและสิ่งแวดล้อม (อพช.) โดยมีกิจกรรมที่ดำเนินการที่สำคัญ ได้แก่

- 1) จัดอบรมปลูกจิตสำนึกให้ชุมชนรักษาระบบนิเวศ
- 2) สำรวจป่าภูเขา ศึกษาสมุนไพร
- 3) กิจกรรมในการปลูกป่าแบบประชาราชา
- 4) กิจกรรมลาดตระเวน ป้องกันไฟป่า และรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

3) ผลการดำเนินงาน

1. ปลูกจิตสำนึกการอนุรักษ์ธรรมชาติป่าภูเขา - ต้นน้ำ ให้ได้รับความร่วมมือจากพี่น้องชาวชุมชนรอบป่าเทือกเขาภูพานน้อย (ป่าโพนงามดงปอ) จนธรรมชาติอุดมสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น
2. เกิดเครือข่ายองค์กรชุมชนอาสาสมัครพิทักษ์ป่าเพื่อชีวิตและสิ่งแวดล้อม ดังตาราง

ลำดับ	ชื่อชุมชน/หมู่บ้าน	จำนวนครัวเรือน	ประชากร (คน)	พื้นที่ป่าชุมชน (ไร่)
1.	บ้านหนองแก หมู่ที่ 7 ต.กุดชุม อ.กุดชุม จ.ยโสธร	201	885	50 (ป่าช้า/สุสาน)
2.	บ้านหนองเมืองกลาง หมู่ที่ 10,21 ต.กุดชุม อ.กุดชุม จ.ยโสธร	294	1,037	32 (วัดป่า)
3.	บ้านเหล่าฝ้าย หมู่ที่ 11 ต.กุดชุม อ.กุดชุม จ.ยโสธร	75	324	80 (วัดป่า)
4.	บ้านทองสัมฤทธิ์ หมู่ที่ 15 ต.กุดชุม อ.กุดชุม จ.ยโสธร	103	454	35
5.	บ้านนามน หมู่ที่ 16 ต.กุดชุม อ.กุดชุม จ.ยโสธร	78	322	50 (วัดและป่าช้า)
6.	บ้านคำหนองยาง หมู่ที่ 1 ต.คำน้ำสร้าง อ.กุดชุม จ.ยโสธร	83	437	35
7.	บ้านภูถ้ำพระ หมู่ที่ 5 ต.คำน้ำสร้าง อ.กุดชุม จ.ยโสธร	102	478	ป่าภูเขา
8.	บ้านพรเจริญ หมู่ที่ 8 ต.คำน้ำสร้าง อ.กุดชุม จ.ยโสธร	63	290	25
9.	บ้านศรีแก้ว หมู่ที่ 3 ต.ศรีแก้ว อ.เลิงนกทา จ.ยโสธร	110	658	782
รวม		1,109	4,885	

หมายเหตุ ข้อมูลสำรวจเมื่อ เดือนมีนาคม 2550

3. มีวิทยุกระจายเสียงเป็นศูนย์การเรียนรู้ในท้องถิ่น - ชุมชน โดยเริ่มเปิดใช้ตั้งแต่ปี 2547 - ปัจจุบัน
4. มีส่วนร่วมในการเชื่อมโยงเครือข่ายอนุรักษ์ธรรมชาติและในพื้นที่จังหวัดยโสธร โดยการนำของประชาสังคมจังหวัดยโสธร

4) ปัญหาและอุปสรรค

1. ความเหนื่อยล้าของคนทำงาน ที่ยังต้องการขวัญกำลังใจ ด้วยการเสริมสร้างศักยภาพเพื่อการเลี้ยงชีพให้สอดคล้องกับวิถีแห่งการอนุรักษ์ธรรมชาติ
2. องค์กรขาดการประสานงานจากแหล่งทุนสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง

5) การเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายกับกลุ่มต่าง ๆ ในอนาคต

1. องค์กรชุมชน/กลุ่ม/ชมรม/มูลนิธิหรือองค์กรเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติทั่วโลกเพื่อศึกษาแลกเปลี่ยน เรียนรู้เรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง
2. ให้บริการองค์กรที่อยากเผยแพร่กิจกรรม/ผลงานขององค์กรโดยผ่านสื่อวิทยุกระจายเสียง
3. ร่วมมือกับหน่วยงานราชการทุกแห่งที่ต้องการเผยแพร่ข้อมูล อันเป็นประโยชน์ต่อประชาชน

6. การจัดการป่าชุมชนนอกกระสัง ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

1) ที่ตั้งและสภาพทั่วไป

ตำบลเขาคอกมีลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นที่ราบสูง อยู่ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าเขาคอก ลักษณะเป็นป่าโคกหรือป่าเต็งรัง มีจำนวนพื้นที่ป่าอยู่เป็นแปลงๆ ใหญ่บ้างเล็กบ้าง และมีชื่อเรียกตามลักษณะสภาพภูมิประเทศของแต่ละพื้นที่ มีพื้นที่รวมประมาณ 6,000 ไร่ แยกเป็นพื้นที่ป่าและอาณาเขตติดต่อของป่าแต่ละแปลง ดังนี้

1. ป่าชุมชนป่าละหอกกระสัง มีพื้นที่มากที่สุดและสมบูรณ์มากที่สุดในปัจจุบัน คือ 2,700 ไร่ ทิศเหนือติดกับตำบลจระเข้มาก และชุมชนเขาคอก หมู่ที่ 1 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย ทิศใต้ติดกับตำบลหนองไม้งาม อำเภอบ้านกรวด ทิศตะวันออก ติดกับชุมชนละหอกกระสัง หมู่ที่ 8 ชุมชนโคกเศรษฐี หมู่ที่ 11 ชุมชนโคกกระนัง หมู่ที่ 6 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย ทิศตะวันตก ติดกับตำบลตาจิง อำเภอละหานทราย จังหวัดบุรีรัมย์

2. ป่าชุมชนป่าเขาคอก ลักษณะเป็นภูเขา มีพื้นที่ประมาณ 1,500 ไร่ อาณาเขตทิศเหนือ ติดตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย ทิศใต้ติดต่อกับตำบลตาจ่ง อำเภอละหานทราย ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัยและทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย และตำบลตาจ่ง อำเภอละหานทราย จังหวัดบุรีรัมย์

3. ป่าชุมชนป่าโคกโมง มีพื้นที่ 400 ไร่ อาณาเขตทิศเหนือติดต่อกับ ชุมชนใหม่ถาวร ม.14 ทิศใต้ ติดต่อกับ ชุมชนหนองตะโก หมู่ที่ 7 ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ชุมชนหนองเอียน หมู่ที่ 3 และทิศตะวันตก ติดต่อกับ ชุมชนสี่เหลี่ยม หมู่ที่ 2 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

4. ป่าชุมชนป่าโคกกรวด มีพื้นที่ 750 ไร่ ทิศเหนือ ติดต่อกับ ชุมชนโคกกลอย หมู่ที่ 4 ทิศใต้ ติดต่อกับ ชุมชนหนองเอียน หมู่ที่ 3 ทิศตะวันออก ติดต่อกับชุมชนโนนม่วงและทิศตะวันตก ติดต่อกับ ชุมชนสี่เหลี่ยม หมู่ที่ 2 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

5. ป่าชุมชนป่าโคกสูง มีพื้นที่ 1,200 ไร่ ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลจระเข้มาก อำเภอเขาคอก ทิศใต้ ติดต่อกับ ชุมชนใหม่ถาวร หมู่ที่ 14 ทิศตะวันออก ติดต่อกับชุมชนสี่เหลี่ยม หมู่ที่ 2 และทิศตะวันตก ติดต่อกับ ชุมชนเขาคอก หมู่ที่ 15 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

ลักษณะการดำรงชีพของชุมชนในพื้นที่รอบป่า มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่กลุ่ม ไทยเขมร กลุ่มไทยกวย กลุ่มไทยลาว กลุ่มไทยโคราช จึงทำให้เกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมความเชื่อ ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมการใช้ทรัพยากรจากป่าวัฒนธรรมการทำมาหากิน แต่ปัจจุบันก็อยู่ร่วมผสมผสาน ในด้านวัฒนธรรมต่างๆ ได้เป็นอย่างดี

2) ความเป็นมาของการจัดการทรัพยากรภาคประชาชน

ก่อนปี พ.ศ.2492 ประมาณ 50-60 ปี ที่ผ่านมา พื้นที่ตำบลเขาคอกจะเต็มไปด้วยผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์มาก มีพื้นที่กว้างขวางเป็นหมื่นๆ ไร่ มีความหลากหลายทางชีวภาพทั้งทางด้านอาหาร สมุนไพร พันธุ์ไม้ สัตว์ป่ามากมายหลายชนิด โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่ป่าละหอกกระสังในปัจจุบัน ในขณะนั้น พื้นที่แห่งนี้เป็นป่าสงวนแห่งชาติป่าเขาคอก ด้วยความอุดมสมบูรณ์ดังกล่าว จึงเป็นจุดสนใจอยากเข้ามา จับจองเป็นเจ้าของของผู้พบเห็น ดังนั้นเมื่อปี พ.ศ.2492 จึงได้เริ่มมีผู้คนอพยพหนีความแห้งแล้ง ความอดอยากจากที่อื่นเข้ามาจับจองบุกรุกเพื่อทำกิน และขยายวงของผู้คนจากหลากหลายพื้นที่ มากขึ้นเรื่อยๆ ตามลำดับ กลายเป็น 5 ชุมชน ที่อยู่รอบป่าแห่งนี้ การบุกรุกของชาวบ้านก็จะมีทั้งการบุกรุก ไร่เพื่อทำกินบ้าง จับจองไว้ขายให้กับกลุ่มที่อพยพเข้ามาอยู่ที่หลังบ้าง บางครอบครัวที่เข้ามาอยู่แรกๆ จะมีที่ดินเป็นของตนเองถึง 200-300 ไร่ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พื้นที่ป่าที่มีขนาดใหญ่ลดขนาดลงเรื่อยๆ

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2512 ภาครัฐได้จัดสัมมนาป่าเขาคอกที่ให้กับนายทุนเพื่อการแปรรูปไม้ นานประมาณ 2 - 3 ปี การสัมมนาดังกล่าว ได้ทำให้สภาพป่าเสื่อมโทรมอย่างเห็นได้ชัดเจน ต้นไม้ใหญ่ถูกตัดโค่นทำลายจนหมดจากป่า คงเหลือไว้เพียงต้นไม้ขนาดเล็กที่ไม่สามารถแปรรูปได้เท่านั้น ชาวบ้านเองก็ลักลอบตัดไม้เพื่อแปรรูปขายให้กับชุมชนอื่นๆ อยู่เป็นประจำ เพราะไม่เคยมีเจ้าหน้าที่ เข้าห้ามปรามจับกุมแต่อย่างใด ความอุดมสมบูรณ์ของป่าในอดีตค่อยๆ ลดลงเรื่อยๆ ตามลำดับ อาหาร ก็หายากขึ้น ไม้ที่จะใช้ก่อสร้างบ้านเรือนชาวบ้านไม่มีเหลือ เริ่มมีการซื้อต้นไม้ตามที่นาของคนอื่น การแย่งชิง พื้นที่ทำกินของชาวบ้านก็มีสูงขึ้นเรื่อยๆ เช่นกัน หลังจากให้การสัมมนาแปรรูปผ่านไปเมื่อปี พ.ศ.2516-2519 ก็มีกลุ่มคนอีกกลุ่มหนึ่งที่อ้างว่าถูกนายทุนได้ว่าจ้างให้มาตัดไม้เผาถ่านให้ เพราะได้รับการจัดสัมมนา จากรับแล้ว กลุ่มคนเหล่านี้ได้มาปักหลักอยู่ในป่าทั้งตัดไม้เผาถ่าน ทั้งล่าสัตว์ออกไปขายข้างนอก จนสัตว์ แทบไม่เหลือแม้แต่กิ้งก่า แะ จำพวกต้นไม้ที่ขุดสัมมนาชนิดที่ 1 เหลือไว้ก็หมดในรอบสัมมนาครั้งที่ 2 นี้เอง ชาวบ้านได้ฉวยโอกาสเข้าไปจับจองอย่างสบาย เพราะเป็นช่วงที่รัฐกำลังสนับสนุนให้ปลูก มันสำปะหลังพอดี หนักไปมากกว่า ก็คือกลุ่มนายทุนได้ว่าจ้างให้คนเข้ามาตัดไม้เพื่อไปทำฟาร์มเลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ ทำรั้ว อื่นๆ ส่วนต้นไม้ที่ยังพอมีเหลือที่สวนตัวชาวบ้านก็ถูกเจ้าหน้าที่เข้าไปต่อรองว่าถ้าใคร อยากรได้ นส.3 ก็ให้ตัดไม้แปรรูปไปให้ แล้วจะออก นส.3 ให้ หลายคนก็ตกเป็นเหยื่อเจ้าหน้าที่เหล่านั้น สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรที่อยู่ใกล้ชุมชนหรือแม้แต่ผลกระทบต่างๆ ที่ตามมา ไม่ว่าจะเป็นอาหารต่างๆ ที่ไม่เคยซื้อจากภายนอกเลยก็ต้องซื้อ ความแห้งแล้งเริ่มเข้ามาเยือน บางคนรู้สึกได้ว่าเป็นผลมาจาก ป่าไม้หมดไป บางคนไม่รู้ว่ามีมันเกิดขึ้นเพราะอะไร แต่ยังไม่ทำอะไร เพราะยังคิดว่าหน้าที่ในการดูแล รักษาป่าไม้เป็นหน้าที่ของภาครัฐ

จนกระทั่ง ปี พ.ศ.2540 ป่าผืนดังกล่าวจากเดิมประมาณ 5,000 ไร่ จะเหลือเพียงแค่ประมาณ 3,000 ไร่ ชาวบ้านบางส่วนหลายสิบครอบครัว เข้าไปปักหลักปลูกมันสำปะหลังอยู่ในป่านับเป็นพื้นที่ หลายแปลงหรือประมาณ 100 ไร่ ไม่เพียงเท่านั้น กลุ่มนายทุนจากต่างถิ่นก็ได้เข้ามาบุกรุกตัดต้นไม้เข้ามา ใกล้ชุมชนมากขึ้นเรื่อยๆ และดูเหมือนว่าจะไม่ยอมหยุดง่าย ๆ จึงทำให้ชาวบ้านละหอกกระส้าง โดยการนำของนางประมวล เจริญยิ่ง ได้หาทางแก้ไขโดยการไปแจ้งเจ้าหน้าที่ป้องกันรักษาป่า บร.3 ที่อยู่ห่างจากชุมชนประมาณ 20 กิโลเมตร แต่ปรากฏว่าได้รับการปฏิเสธในการเข้ามาสนับสนุนเพื่อผลักดัน ผู้บุกรุกป่า โดยให้เหตุผลว่าเป็นวันหยุดราชการ หัวหน้าสำนักงานป่าไม้ไม่สั่งไม่กล้าออกไปปฏิบัติหน้าที่ ด้วยเหตุผลดังกล่าว ได้ทำให้นางประมวล และผู้ติดตามที่ร่วมเดินทาง ต้องไปขอความช่วยเหลือจาก ต.ช.ด. 216 ประโคนชัย จึงได้รับการสนับสนุนและได้แนะนำให้ชาวบ้านจัดเวรยามรักษาป่า และผลักดัน กลุ่มผู้ลักลอบได้สำเร็จ จากนั้นนางประมวล และชาวบ้านส่วนหนึ่งจำนวน 48 คน ในส่วนนี้ผู้ใหญ่บ้าน เป็นหนึ่งในผู้ที่เห็นด้วย ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าในชุมชนของตนเอง และตั้งชื่อกลุ่มนี้ว่า "กลุ่มอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านละลอกกระสัง" ส่วนชาวบ้านอีกจำนวนหนึ่งนั้นไม่เห็นด้วย เพราะถือว่าไม่ใช่หน้าที่ของตนเอง และจึงจะเข้าไปจับจองจัดสรรแบ่งป่ากันเพื่อทำกินอยู่แล้ว จึงทำให้เกิดแรงต่อต้านกันเองในชุมชน และยังขยายการต่อต้านไปยังชุมชนอื่นๆ ที่มีที่ทำกินติดป่าอีกจำนวนหนึ่ง แรงต่อต้านดังกล่าวไม่ส่งผลกระทบต่อกลุ่มแต่อย่างใด ยังจัดเวรยามลาดตระเวนป่าทั้งกลางวันและกลางคืน เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการลักลอบบุกรุกพื้นที่อีกต่อไป นอกจากนั้นแล้ว ยังได้ทำป่ายด้วยไม้ขนาดหนาๆ ที่ชาวบ้านเรียกว่า ปักไม้ เขียนป้ายคำว่า เขตอนุรักษ์ ไปติดไว้ตามแนวเขตป่าที่ยังเหลืออยู่ แต่ผลปรากฏว่าไม่ถึง 10 วัน ป้ายดังกล่าวถูกถอนและเผาทำลายจนหมด คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านละลอกกระสัง ได้ร่วมกันคิดหาวิธีการใหม่ โดย การช่วยกันระดมเงินคนละ 100 - 200 บาท ซื้อสังกะสีแผ่นเรียบมาเขียนป้ายเอาไปติดใหม่ เพราะคิดว่าป้ายสังกะสีจะเผาไหม้ยากกว่า ป้ายที่ทำด้วยไม้ แต่ไม่ถึง 5 วัน ป้ายที่เขียนขึ้นใหม่ก็ถูกทำลาย ถูกถอนออกมาทุบทำลายทิ้ง บางคนที่มีที่ทำกินติดป่าถึงกับเขียนจดหมายขู่ฆ่าแกนนำกลุ่ม บางคนก็ลบป้ายแล้วใช้ถ่านเขียนดำด้วยคำหยาบคายไว้แทนข้อความอนุรักษ์ จนคณะกรรมการอ่อนล้าแต่ไม่ยอมถอย

กระทั่งปี พ.ศ.2541 นางประมวล เจริญยิ่ง ได้รับการคัดเลือกเป็นผู้นำอาสาพัฒนาชุมชนตำบล จึงมีโอกาสรู้จักสำนักงานกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) ได้เสนอโครงการสร้างความเข้าใจในการอนุรักษ์ป่ากับชุมชนรอบป่าขึ้น ด้วยเงินงบประมาณที่ได้รับ 50,000 บาท โดยเชิญนายอำเภอมาเป็นประธานเพื่อต้องการให้ผู้นำของหมู่บ้านที่อยู่รอบป่าเข้าร่วมการประชุม ปรากฏว่าได้ผลเกินคาด เพราะมีผู้เข้าร่วมถึง 130 คน จากเป้าหมายที่ตั้งไว้ 100 คน นายอำเภอได้ขอให้แกนนำหมู่บ้านต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ให้เต็มที่ แกนนำกลุ่มก็ได้ใช้เวทีครั้งนั้น ประชุมหารือแต่งตั้งคณะกรรมการแต่ละหมู่บ้าน ต่อหน้านายอำเภอ จึงได้รับการตอบรับและให้ความร่วมมือในการประชาสัมพันธ์จากผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านต่างๆ ที่เข้าร่วมเป็นอย่างดี ยกเว้นหมู่ที่ 15 ที่ไม่ให้ความร่วมมือในขณะนั้น แต่ปัจจุบันนี้ผู้นำได้ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

แกนนำกลุ่มก็จะใช้ความพยายามเข้าไปจัดเวทีประชุมประจำเดือนแต่ละหมู่บ้านรอบป่า และยังไปพูดคุยกับผู้นำหมู่บ้านอื่นๆ ในตำบลเขาคอก ซึ่งมีป่าอยู่หลายแห่ง เช่นป่าโคกโอง จำนวน 450 ไร่ ป่าโคกกรวด จำนวน 800 ไร่ ป่าหนอหลักหิน จำนวน 1,200 ไร่ ป่าโคกสูง จำนวน 1,200 ไร่ เพื่อให้เกิดการรวมกลุ่มกันเป็นเครือข่ายในการดูแลรักษาป่าให้ครอบคลุม จนกระทั่งปี 2543 ได้เกิดการอนุรักษ์ป่าขึ้นอีก 13 หมู่บ้าน จากนั้นก็ได้มีการประชุมใหญ่ของเครือข่ายเพื่อวางแผนการทำงานและจัดระบบโครงสร้าง คณะทำงานของเครือข่าย โดยมีการคัดเลือกประธานเครือข่าย แต่ละหมู่บ้านเลือกประธานหมู่บ้าน และแบ่งภารกิจในการดูแลรักษาป่ากันอย่างชัดเจน คือชุมชนใดอยู่ใกล้ป่าใดก็ให้ดูแลป่านั้นๆ และที่สำคัญยังได้ กำหนดกติกาในการรักษาป่าร่วมกัน โดยไม่มีงบประมาณสนับสนุนในการดำเนินงานแต่อย่างใด

นอกจากนี้ยังได้ทำการเสนอรายชื่อสมาชิกกลุ่มต่อผู้ว่าราชการจังหวัด เพื่อขอจัดตั้งเป็นป่าชุมชนตำบล เขาคอก เหตุที่ขอจัดตั้งเป็นป่าชุมชนเพราะต้องการให้ชาวบ้านหรือสมาชิกมีความรู้สึกว่าเป็นของชาวบ้าน เมื่อทุกคนคิดว่าป่าเป็นของตนเองจะได้ช่วยกันดูแลรักษา ปัญหาการลักลอบตัดไม้ ในป่าชุมชนลดน้อยลง การบุกรุกพื้นที่เพื่อทำกินหมดไปโดยสิ้นเชิง

ปี พ.ศ.2544 ผศ. อนันต์ ลิขิตประเสริฐ เป็นผู้ประเมิงานของกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม ในพื้นที่ ได้เชื่อมประสานตัวแทนเครือข่ายเข้าร่วมประชุม ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการจัดการป่า จังหวัดบุรีรัมย์ขึ้น และกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) ได้ให้การสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงานของคณะกรรมการเพื่อถักทอเครือข่ายระดับจังหวัด มีการจัดเวทีสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าทั้งหมด 21 เวที มีการศึกษาดูงานพื้นที่ต่างจังหวัด มีการสรุปบทเรียนการทำงานในรอบหนึ่งปี จากการทำงาน 1 ปี ได้ทำให้ตัวแทนเครือข่ายได้นำความรู้ มาพัฒนาพื้นที่ตนเองอย่างต่อเนื่อง และยังผลักดันให้เกิดนโยบายท้องถิ่นในการดูแลรักษาป่าชุมชนตำบล เขาคอก

ปี พ.ศ.2545 ผศ. อนันต์ ลิขิตประเสริฐ ได้ประสานคณะกรรมการจัดการป่าจังหวัด จำนวน 5 คน เข้าร่วมเวทีเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน และได้ร่วมกันจัดตั้งองค์กรขึ้นชื่อ องค์กรพัฒนาชุมชนเข้มแข็งจังหวัดบุรีรัมย์ โดยให้มีสัดส่วนตัวแทนองค์กรชุมชน/ตัวแทนส่วนราชการต่างๆ และตัวแทนภาคเอกชนเข้ามาเป็นคณะทำงานโดยการสมัครใจเสนอชื่อตนเอง ตัวแทนขององค์กรการจัดการป่า จังหวัดบุรีรัมย์ เสนอชื่อ นางประมวล เจริญยิ่ง ต่อมาสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ได้สนับสนุนงบประมาณในการขับเคลื่อนการดำเนินงานขององค์กร

ปี พ.ศ.2546 สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ได้สนับสนุนให้เกิดการประสานงานเชิงประเด็นของกลไกระดับจังหวัด ประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงเป็นประเด็นในการทำงานของกลไกจังหวัดบุรีรัมย์ประเด็นหนึ่ง ต่อมาคณะทำงานกลไกจังหวัดก็จะแบ่งบทบาทหน้าที่รับผิดชอบตามถนัด หรือตามฐานงานที่ตนเองทำงานอยู่ในพื้นที่ของตนเองทำอยู่ในพื้นที่ของคณะทำงาน จากนั้นคณะทำงานตามประเด็นการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจังหวัดบุรีรัมย์ ได้ร่วมกันกำหนดตัวชี้วัดเพื่อค้นหาพื้นที่ต้นแบบในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งจัดสรรงบประมาณเพื่อเป็นรางวัล พื้นที่ละ 10,000 บาท จำนวน 10 พื้นที่ และลงประเมินพื้นที่ทั่วจังหวัด กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมบ้านละหอกกระสัง เป็นกลุ่มที่ได้รับการคัดเลือกให้เป็นพื้นที่ต้นแบบในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน งบประมาณ 10,000 บาท ที่ได้รับจากเงินรางวัล ทางกลุ่มได้ขอให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในการสมทบเพื่อก่อสร้างที่ทำกรกลุ่มฯ บางคนไม่มีเงินก็จะสมทบเป็นแรงงาน วัสดุ เช่น ไม้ไผ่บ้าง ไม้ยูคาบ้าง ไม้เฒ่าบ้าง จากนั้นก็ใช้งบประมาณส่วนหนึ่งซื้อปูนซีเมนต์ หิน ทราย เพื่อสร้างที่ทำกรกลุ่มฯ งบประมาณหนึ่งซื้อวัสดุอุปกรณ์ เช่น แก้วที่ เหล็กที่ซื้อสีมาเขียนป้ายเพื่อทำโครงการ "ป่าพูดได้"

จัดทำป้ายแผนที่ป่า ป้ายชื่อคณะกรรมการ เป็นต้น พอถึงวันสำคัญที่ชาวบ้านหยุดงานเพื่อทำบุญ คือวันเข้าพรรษา ก็ขอแรงให้ทุกคนครบถ้วนไปร่วมปลูกป่าเสริมในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ในช่วงนี้เองที่ทางกลุ่ม ได้ทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง คือหน้าฝนก็ปลูกป่า วัน เสาร์อาทิตย์ ก็จะมีชวนกลุ่มเด็ก เยาวชนไปช่วยปลูกป่า ถูกล้างก็ทำแนวกันไฟป่าทุกปี ในที่สุดกลุ่มคนที่ปลูกบ้านอาศัยอยู่ในป่าเพื่อทำไร่มันสำปะหลัง จำนวน 10 ครัวเรือน ได้ทยอยอพยพครอบครัวหนีไปหาที่อยู่ใหม่ในชุมชนอื่นๆ โดยไม่ได้กลับไปปลูกมันสำปะหลังอีก บางครอบครัวปลูกทิ้งไว้แล้วก็ไม่ได้เข้ามาเก็บเกี่ยว ทางกลุ่มได้ไปปลูกต้นไม้เสริม โดยประสานขอกล้าไม้ จากหน่วยงานเพาะชำกล้าไม้

ปี พ.ศ.2547 ผู้นำกลุ่มได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ประเภทบุคคลสร้างสรรค์ผลงานอนุรักษ์ทรัพยากร ดีเด่น ต่อด้วยการได้รับการเชิดชูเกียรติให้เป็นครุภูมิปัญญาไทยด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมรุ่นที่ 5 ผลงานดังกล่าว เหล่านี้ได้ถูกตีแผ่ทางสื่อต่างๆ ทั้งหนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ อย่างต่อเนื่อง ยิ่งทำให้ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในตัวผู้นำมากขึ้น การมีส่วนร่วมของชุมชน ภาคีในพื้นที่สูงขึ้น จนเห็น ได้ชัดเจน เช่น อบต. เจ้าหน้าที่ป้องกันรักษาป่า บร.3 เจ้าหน้าที่ป่าชุมชน ก็เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ กับกลุ่มเกือบทุกครั้ง โรงเรียนที่อยู่ใกล้ชุมชน เช่น โรงเรียนบ้านเขาคอก โรงเรียนบ้านละลอกกระสัง สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์นำนักศึกษาลงพื้นที่เพื่อเรียนรู้กับชุมชนอยู่บ่อยๆ เกิดการยอมรับและเป็นที่ยอมรับ ของผู้คนในวงกว้างขึ้นเรื่อยๆ ทำให้การลักลอบตัดไม้ การบุกรุกพื้นที่หมดไปโดยเด็ดขาด

ผลการดำเนินงานในการจัดการป่าชุมชน มากกว่าสิบปี นั้น ทำให้สภาพพื้นที่ที่เคยเสื่อมโทรม ไม่มีความหลากหลายของต้นไม้ ได้กลับคืนมามีต้นไม้ที่กำลังเจริญเติบโตตามระยะเวลาที่ได้ดูแลรักษา อย่างน่าสมบรูณ์และน่าพอใจ สัตว์ป่าที่เคยหายไปจากป่า เช่น กระต่ายป่า ไก่ป่า อื่นๆ อีกมากมาย ได้กลับคืนมาสู่ผืนป่าอีกครั้งหนึ่ง

3) ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน

แม้กลุ่มจะประสบความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชน อนุรักษ์ป่า จนการลักลอบตัดไม้ การบุกรุกพื้นที่หมดไปโดยเด็ดขาด ยังมีการเชื่อมโยงเครือข่ายความร่วมมือระหว่างเครือข่ายและภาคี การพัฒนาในพื้นที่ โดย ปี พ.ศ.2548 ได้ทำการวิจัยแบบมีส่วนร่วมของโครงการ "ศึกษากระบวนการ มีส่วนร่วม ในการจัดการป่าชุมชนละลอกกระสัง" ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจาก สำนักงานกองทุน สนับสนุนการวิจัย (สกว.) มีชุมชนจาก 5 ชุมชนรอบป่า ครูจาก 2 โรงเรียน ในเขตพื้นที่ใกล้ป่า กลุ่มเยาวชน เจ้าหน้าที่ป้องกันรักษาป่า บร.3 ทำการศึกษาเกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์ชุมชน/ป่า ความหลากหลาย ทางชีวภาพและประโยชน์ที่ชุมชนได้รับจากป่าตามฤดูกาลคิดเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ ยิ่งทำให้พลัง ในการจัดการป่าชุมชนยิ่งสูงขึ้น ผลจากการศึกษาได้ศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชน 9 ศูนย์ ในพื้นที่ชุมชน

ป่าละหอกกระสัง 2,700 ไร่ เกิดหลักสูตรท้องถิ่น โดยโรงเรียนบ้านเขาคอก โรงเรียนบ้านละหอกกระสัง ได้เห็นความสำคัญของทรัพยากรในชุมชน จึงร่วมกับชุมชนจัดทำหลักสูตร ประกอบไปด้วยการจัดการป่าชุมชน/พันธุ์ไม้/พืชสมุนไพร/การทำแผนที่ ยิ่งสร้างความมั่นใจในการดูแลรักษาป่าโดยชุมชน ว่าจะต้องเกิดความยั่งยืนอย่างแน่นอน เพราะในขณะเดียวกันนั้นชุมชนได้ทำโครงการ พื้นฟูภูมิปัญญาและชุมชนท้องถิ่นตำบลเขาคอก โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) เป็นการพัฒนาองค์กรชุมชน/ชุมชน ให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น เกิดกิจกรรมต่างๆ ตามมามากมาย ได้แก่ กิจกรรมสร้างป่าในบ้าน กลุ่มเยาวชนคนรักธรรมชาติตำบลเขาคอก จัดทำเขตอภัยทาน 500 ไร่ คีนต้นทุ่นให้ธรรมชาติ การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่ลูกหลาน การเพาะชำกล้าไม้พื้นถิ่น

ในปี พ.ศ.2549 เกิดกิจกรรมขยายผล เชื่อมโยงเครือข่ายความร่วมมือกับเครือข่ายฌาปนกิจตำบลที่มีการกำหนดอายุ กำหนดคุณสมบัติของสมาชิก พัฒนาเป็นการจัดสวัสดิการ ชุมชนตำบลทำให้ชุมชนได้รับสวัสดิการทุกเพศ ทุกวัย สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) สนับสนุนให้เกิดการจัดเวทีสร้างความเข้าใจกับคณะกรรมการ/สมาชิกและร่วมสมทบกองทุนเป็นเงิน 100,000 บาท เป็นพื้นที่นำร่องของจังหวัดบุรีรัมย์ และเป็นศูนย์เรียนรู้ด้านการจัดสวัสดิการชุมชนอีกด้านหนึ่ง

ด้านการจัดการป่าชุมชนตำบลเขาคอก ปัจจุบันมีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 6,000 กว่าไร่ ความอุดมสมบูรณ์ป่าชุมชนละหอกกระสัง พื้นที่ 2,700 ไร่ เป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุด นอกจากนั้นขึ้นอยู่กับระยะเวลาของชุมชน ที่เริ่มเข้ามาจัดการดูแล และสภาพการถูกบุกรุกว่ามากน้อยเพียงใด ปัจจุบันนี้จากการทำงานและพัฒนาอย่างต่อเนื่องนั้น ทำให้ เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตำบลเขาคอก ได้รับความสนใจจากองค์กรภายนอกชุมชนอื่น หรือสถานศึกษาทั้งในพื้นที่และต่างพื้นที่ ใช้เป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชนในด้านการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน ศูนย์การเรียนรู้ทิวไร้อัจฉริยะท้องถิ่นเพื่อพัฒนาศูนย์เรียนรู้ด้านการจัดสวัสดิการชุมชน นอกจากนี้แล้ว การทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่องของกลุ่มอนุรักษ์ได้ทำให้เกิดการฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างเห็นได้ชัดเจนน มีการพึ่งพาอาศัยกัน ปัญหาด้านการพัฒนาอื่นๆ ชุมชนก็ร่วมกันพูดคุยเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง จนทำให้เกิดกลไกการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชน กับชุมชนอื่น และภาคีในท้องถิ่น

4) ปัญหา อุปสรรคและการคลี่คลาย

ตลอดระยะเวลากว่า 10 ปี ที่ผ่านมาความพยายามในการที่จะแก้ไขปัญหา โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการจัดการป่าชุมชน ที่มีพื้นที่ติดต่อกับชุมชนหลายชุมชน นอกจากเป็นเรื่องละเอียดอ่อน กระทั่งกับผลประโยชน์ ของคนบางกลุ่มแล้ว ยังมีความซับซ้อนของปัญหา จากปัญหาหนึ่งจะก่อให้เกิดปัญหาหนึ่งตามมาแล้ว แต่เครือข่ายได้พยายามที่จะเรียนรู้และลองผิดลองถูกในการฟันฝ่าปัญหา อุปสรรค ทั้งภายใน

และภายนอกชุมชน จนได้รับการยอมรับและเข้ามามีส่วนร่วม ไม่ใช่เรื่องง่าย แต่เป็นเรื่องที่ชุมชนสามารถคลี่คลายได้ โดยการมีกลุ่มผู้นำที่ตั้งใจมั่น ไม่ย่อท้อต่อปัญหาต่างๆ มุ่งสร้างความเข้าใจ สร้างความตระหนักในความเป็นเจ้าของ เมื่อทุกส่วนตระหนักร่วมกันว่า ป่าชุมชน คือของทุกคน ทุกคนต้องช่วยกันดูแลรักษาอนุรักษ์ ให้มีความอุดมสมบูรณ์ ไว้เป็นสมบัติลูกหลานสืบไป และสิ่งที่ชุมชนต้องการจัดการ คือ การกำหนดแนวเขตป่าให้ชัดเจนโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนรอบป่า และรัฐเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้าร่วมกำหนดยุทธศาสตร์การดำเนินงานด้านการจัดการธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สนับสนุนให้พื้นที่ที่มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่องสามารถที่จะนำไปสู่การสร้างรายได้เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน

ผู้ประสานงาน นางประมวล เจริญจิ่ง โทร. 081-9774209
เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมู่ 7 ต.เขาดอก
อ.ประโคนชัย จ.บุรีรัมย์

7. ภูเขา ผาชันไต่ ผาโขง ตำบลดงมะไฟ อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู

1) ที่ตั้งและสภาพทั่วไป

บริเวณพื้นที่ป่าภูผายา ผาชันไต่ ผาโขง ตั้งอยู่บริเวณบ้านผาช่อง หมู่ที่ 7 บ้านโขดชัย 8 หมู่ที่ 12 ตำบลดงมะไฟ อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู มีลักษณะภูมิประเทศเป็นภูเขาหินปูน สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 260-330 เมตร บริเวณใกล้เคียงมีลำห้วยสาขาของห้วยปูน ห้วยสาวโฮ และห้วยคะน่าน ซึ่งชาวบ้านในพื้นที่อาศัยน้ำในการทำนา เลี้ยงสัตว์ และปลูกผักในฤดูแล้ง

สภาพป่าเป็นป่าเบญจพรรณผสมไม้ไผ่ ไม่มีต้นไม้ใหญ่มากนัก แต่ก็มีหลากหลายทางชีวภาพ มีพันธุ์ไม้ที่พบ เช่น ต้นเต็ง ต้นรัง ตะแบก กะบก จั้ว ตะคร้อ มะเกลือ หว่า สมอพิเภก ไม้ไผ่ชนิดต่างๆ เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชาวบ้านในหมู่บ้านรอบๆ ทั้งเห็ด หน่อไม้ ผักป่า และสมุนไพร เช่น จันทผา จันดา เหมือดแเอ้ ม้ากระทืบโรง เป็นต้น

ที่ภูผายา มีภาพเขียนสียุคก่อนประวัติศาสตร์ ส่วนที่บริเวณถ้ำพระ และถ้ำเสือ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงของของภูผายา เป็นที่ตั้งของสำนักสงฆ์ โดยพระและชาวบ้านร่วมกันสร้างขึ้น เพื่อใช้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมของพระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา และชาวบ้านบริเวณใกล้เคียง สำนักสงฆ์แห่งนี้จึงเป็นศูนย์รวมในการจัดกิจกรรม ในวันสำคัญต่างๆ เช่น วันสำคัญทางศาสนา วันสงกรานต์ ดังนั้น ชาวบ้านจึงเห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ จึงเกิดกิจกรรมในการอนุรักษ์ขึ้น เช่น การปลูกป่าเพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของป่า การป้องกันไฟป่า และป้องกันการบุกรุกลักลอบตัดไม้ทำลายป่า

2) ความเป็นมาและสภาพปัญหา

ในช่วงปี 2536 มีกระแสข่าวว่า ภูผายา ภูผาโขง ตำบลดงมะไฟ จะถูกขอประทานบัตรทำเหมืองแร่ แต่ชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบๆ ไม่เห็นด้วย และเริ่มมีการรวมตัวคัดค้าน แต่หลังจากนั้นเพียงไม่กี่วัน แกนนำ 2 คน คือ นายบุญรอด ด้วงโคตะ และนายสนั่น สุขสุวรรณ ถูกลอบยิงเสียชีวิต จนถึงปัจจุบันยังจับคนร้ายไม่ได้ ปี พ.ศ.2537 กระแสข่าวดังกล่าวชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อบริษัท ศิลาโชคชัยภัทร จำกัด

ได้ยื่นคำขอประทานบัตรเหมืองแร่ โดมิติกไลม์สโตน ในเนื้อที่ 200 ไร่ ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าสงวนป่าเก่าลอยและป่ากลาง บริเวณตำบลดงมะไฟ แต่ต่อมาขอเปลี่ยนคำขอสัมปทานเป็นเหมืองหินอุตสาหกรรมชนิดหินปูน เพื่ออุตสาหกรรมก่อสร้างแต่เดิมนั้นบริเวณตำบลดงมะไฟไม่ได้ถูกกำหนดเป็นพื้นที่แหล่งหินตามประกาศของกระทรวงอุตสาหกรรม เรื่องการกำหนดพื้นที่แหล่งอุตสาหกรรมฉบับที่ 1-11 (7 สิงหาคม 2539 - 8 เมษายน 2541) แต่ต่อมากระทรวงอุตสาหกรรมได้ออกประกาศกระทรวงฯ ฉบับที่ 12 (3 กันยายน 2541) กำหนดแหล่งอุตสาหกรรมเพิ่มเติม บริเวณผาจันได ตำบลดงมะไฟ อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู เดือนพฤศจิกายน 2541 ชาวบ้านยื่นหนังสือคัดค้านการขอสัมปทาน แต่ทางบริษัทยังคงดำเนินการขอเจ้าหน้าที่ไปรังวัด โดยไม่สนใจเสียงคัดค้านของชาวบ้าน

เดือนพฤษภาคม 2542 ผู้ว่าราชการจังหวัดหนองบัวลำภู มีประกาศแจ้งให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการรับผิดชอบดำเนินการตามคำขอประทานบัตร

เดือนมิถุนายน 2542 กรมทรัพยากรธรณีมีหนังสือ ถึงผู้ว่าราชการจังหวัดหนองบัวลำภู อ้างว่าประเด็นที่คัดค้าน คือ ต้องการอนุรักษ์และพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดเป็นสำคัญ ซึ่งมีชาวในพื้นที่จำนวนมากไม่เห็นด้วย และลงชื่อคัดค้านด้วยซึ่งเป็นการเบี่ยงเบนประเด็นสำคัญในการคัดค้านของชาวเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไปสู่เฉพาะเรื่องการท่องเที่ยว

เดือนธันวาคม 2542 บริษัทได้ขอใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าสงวน ซึ่งเป็นที่ตั้งพระธาตุน้ำทิพย์และยังขอใช้พื้นที่เพิ่มอีก 50 ไร่ ในเขตป่าสงวนแห่งชาติรอบพื้นที่ขอพระธาตุน้ำทิพย์เดิม เพื่อเป็นที่เก็บแร่ โรงไม้และอื่นๆ การคัดค้านของชาวบ้านในพื้นที่จึงมีอย่างต่อเนื่อง และเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ

3) กระบวนการจัดการโดยชาวบ้าน

ปี 2537 พระสงฆ์และชาวบ้านจำนวนหลายร้อยคนจากหลายอำเภอมาอบรมความรู้เรื่องกฎหมายที่วัดถ้ำผาโงง โดยนายทองใบ ทองเป่า นายความเจ้าของรางวัลแมกไซไซ มาเป็นวิทยากรให้ และได้ทำพิธีมอบบัตรประจำตัวสมาชิกชมรมนักสิทธิมนุษยชนภาคอีสานให้กับทุกคน หลังเสร็จสิ้นการอบรมได้ร่วมกันสำรวจ และศึกษา สภาพภูมิอากาศ ถ้ำผาโงง พร้อมทั้งแสดงท่าทีคัดค้านการให้สัมปทานบัตรเหมืองหิน ทำให้เรื่องของการขอโรงโม่หินเงียบไประยะหนึ่ง

ปี 2542 ชาวบ้านรวบรวมรายชื่อได้กว่า 1,700 คน จัดตั้ง "ชมรมอนุรักษ์ภูผาป่าไม้ อำเภอสุวรรณคูหา" โดยมีนายสมพงษ์ ชินแสง เป็นประธาน เพื่อเป็นกลไกของท้องถิ่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และยืนยันการคัดค้านพระธาตุน้ำทิพย์พร้อมทั้งส่งรายชื่อคัดค้านการตั้งโรงโม่หิน และขอทราบขั้นตอนการพิจารณาคำขอพระธาตุน้ำทิพย์

17 มีนาคม 2542 ชมรมฯ ร่วมกับสมาชิกราชการรายย่อยภาคอีสาน ชุมนุมประท้วงคัดค้านการขอพระธาตุน้ำทิพย์ที่หน้าศาลากลางจังหวัดหนองบัวลำภู

เมษายน 2542 นายทองม้วน คำแจ่ม กำนันตำบลดงมะไฟ ซึ่งเป็นแกนนำคนสำคัญของชมรมฯ ถูกลอบยิงเสียชีวิต พร้อมกับนายสม หอมพรมมา ทำให้ชาวบ้านต้องแห่ศพประท้วงที่ศาลากลางจังหวัดและเรียกร้องให้กองบัญชาการตำรวจภาค 4 มาดูแลคดีแทนตำรวจในพื้นที่

การคัดค้านจากชาวบ้านในพื้นที่ยังมีอยู่อย่างต่อเนื่อง โดยในเดือนกุมภาพันธ์ 2544 นายเอกชัย ศรีพุทธา และกลุ่มชาวบ้าน ยื่นฎีการอถวายต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ขอพระราชทานเมตตาความช่วยเหลือ ซึ่งทางสำนักเลขาธิการส่งหนังสือถึงคณะรัฐมนตรีและจังหวัดหนองบัวลำภู เพื่อโปรดพิจารณา แต่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงใดๆ ทั้งที่มีการตามเรื่องอยู่อย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านก็ยังไม่รู้เลยว่าทางการได้มีการอนุมัติพระธาตุน้ำทิพย์เรียบร้อยแล้ว

8 กันยายน 2544 นายสมพงษ์ ชินแสง ประธานชมรมฯ ยื่นหนังสือร้องเรียนต่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

10 ตุลาคม 2544 นายสุพัฒน์ ผลทองวิจิตร แกนนำของชมรมฯ คนหนึ่งถูกจับข้อหาวางเพลิง

วันรุ่งขึ้นแกนนำอีก 3 คน คือ นายสมพงษ์ ชินแสง นางด้อย แดงนา และนายช่วง มูลราช ถูกจับโดยไม่ทราบข้อกล่าวหา เท่านั้นยังไม่พอมันถึงมาอีกหนึ่งวัน นายคุณ อัสสภักย์ และนายเอกชัย ศรีพุทธา ถูกจับในอีกไม่กี่วัน ทั้งหมดถูกตั้งวงเงินประกันไว้สูงถึงคนละ 250,000 บาท แต่อย่างไรก็ตามคณะครูในพื้นที่ 12 คน ต้องมาช่วยกันประกันตัวออกไป

13 ตุลาคม 2544 กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาตินำโดย นายวสันต์ พานิช ลงไปดูพื้นที่เพื่อตรวจสอบข้อเท็จจริง พบว่ามีการวางป่าเคลิียร์พื้นที่บริเวณประทานบัตรบางส่วน จึงได้ช่วยประสานสภาพทนายความ และได้นายคัมพงษ์ ภูมิภูเขียว ไปช่วยต่อสู้คดี

22 ตุลาคม 2544 ชาวบ้านในพื้นที่นำโดยพระภิกษุวัดถ้ำภูผาแสนธรรมสถิต บ้านนาเจริญหมู่ที่ 11 ตำบลดงมะไฟ ได้ทำหนังสือร้องเรียนขอความเป็นธรรม ไปยังอธิบดีกรมป่าไม้ ผู้บัญชาการตำรวจแห่งชาติ ผู้บังคับการกองตำรวจป่าไม้ และอธิบดีกรมทรัพยากรธรณี และขอความเป็นธรรมไปยังนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม 2544 แต่ไม่ได้รับคำชี้แจงใดๆ

24 ตุลาคม 2544 กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ โดย นายจรัส ดิษฐาภิรักษ์ และสุณี ไชยรส ร่วมกับกรรมการการมีส่วนร่วมของประชาชนของวุฒิสภา โดยพล.อ.หาญ ลีนานนท์ ทนายทองใบ ทองเปาด์ นางเดือนใจ ดีเทศน์ นายธวัชชัย เมืองนาง ลงพื้นที่ตรวจสอบข้อเท็จจริงและประชุมกับจังหวัดหนองบัวลำภู พบว่ามีปัญหาเกิดขึ้นจริงในกระบวนการอนุมัติประทานบัตร

14 พฤศจิกายน 2544 คณะอนุกรรมการร่วมกับคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมวุฒิสภาได้เชิญนายสมพงษ์ ชินแสง ประธานชมรมฯ ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการอนุญาตประทานบัตร รวมทั้งกรมศิลปากร มาตรวจสอบข้อเท็จจริง ส่งผลให้คณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ (ปปช.) ขอให้ตรวจสอบการปฏิบัติหน้าที่ของข้าราชการที่เกี่ยวข้องในกระบวนการอนุมัติประทานบัตร นอกจากนี้คณะกรรมการยังได้เข้าพบ และมีหนังสือถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมในขณะนั้น (นายสุริยะ จึงรุ่งเรืองกิจ) เพื่อให้ถอนประทานบัตรครั้งนี้ พร้อมทั้งมอบเอกสารการตรวจสอบทั้งหมดให้แก่ชาวบ้านที่ต้องการไปประกอบการฟ้องศาลปกครอง

4) ผลที่เกิดขึ้น

ตลอดระยะเวลาสิบกว่าปีที่ชาวบ้าน และเครือข่ายพันธมิตรจากภายนอก ได้ร่วมกันเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสัมปทานป่า ภูผายา ผาจันทร์ ผาโขง ให้กับบริษัทเอกชน ทำเหมือง มีผลที่เกิดขึ้นหลายอย่าง โดยสรุปดังนี้

1. ทรัพยากรธรรมชาติ บริเวณ ภูผายา ผาจันทร์ ผาโขง ซึ่งเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร สถานที่ทำพิธีกรรมทางศาสนา เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ รวมทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้ของเด็กเยาวชน ยังคงอยู่

เมื่อศาลปกครองนครราชสีมา มีคำสั่งหยุดการทำเหมืองไว้ก่อนจนกว่า จนกว่าศาลจะมีคำสั่งเป็นอย่างอื่น โดยศาลมีความเห็นว่า ยังไม่มีข้อสรุปที่ชัดเจน เกี่ยวกับการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากการทำเหมืองแร่ ในพื้นที่ประทานบัตร โดยเฉพาะในส่วนของแหล่งน้ำซับบริเวณภูผาจันได และถ้าธรรมชาติหลายตำบลบริเวณแหล่งซับน้ำ รวมทั้งภูผาฮวก ซึ่งมีสภาพทางภูมิศาสตร์ต่อเนื่องเป็นภูเขาลูกเดียวกับภูผาจันได อยู่ในภาวะที่เสี่ยงต่อความเสียหายอันเกิดจากแรงสั่นสะเทือน หากปล่อยให้มีการทำเหมืองแร่ และ เมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 2547 ศาลปกครองชั้นต้นมีคำพิพากษา ให้ยุติการทำเหมืองหรือกิจกรรมใดๆ ในบริเวณที่มีการสัมปทาน จนกว่าคดีจะถึงที่สุด หรือ มีการอุทธรณ์ คำพิพากษาและศาลปกครองสูงสุดมีคำสั่งเป็นอย่างอื่น (ขณะนี้ พฤษภาคม 2550 อยู่ในศาลปกครองสูงสุด)

2. เกิดความตระหนัก และมีสำนึกในการหวงแหนในการอนุรักษ์ทรัพยากรของชาติ ในหมู่บ้านที่อยู่รอบๆ อย่างกว้างขวางทำให้มีกิจกรรมในการอนุรักษ์ เกิดขึ้นมากมาย เช่น มีการตั้งคณะกรรมการกำหนดกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน การเพาะกล้าไม้ปลูกป่าเสริมลาดตะเวนเพื่อป้องกันไฟป่า การสร้างแนวกันไฟ ไม้ล่าสัตว์และ ไม้เผาป่า ทำให้สภาพป่ายังคง

3. การสร้างกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยชมรมฯ มีแนวคิดว่าจะถ้าจะให้มีการอนุรักษ์อย่างยั่งยืน ต้องสร้างการเรียนรู้ให้กับคนรุ่นใหม่ โดยเฉพาะเด็กเยาวชน ให้มีความรู้ความเข้าใจ และหวงแหนทรัพยากรที่มีอยู่ จึงเกิดโครงการหลายๆ โครงการตามมา เช่น

- โครงการอนุรักษ์น้อย โดยชมรมฯ ร่วมกับคณะครูในพื้นที่จัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้เด็กได้สัมผัสเรียนรู้จากของจริง ผลจากการดำเนินโครงการ ทำให้เด็กหลายคนได้พัฒนาศักยภาพความเป็นผู้นำด้านสิ่งแวดล้อม เป็นพี่เลี้ยงพารุ่นน้องสมาชิกนักอนุรักษ์น้อยเรียนรู้ธรรมชาติและ การรักษาสิ่งแวดล้อม การกำจัดขยะในโรงเรียนและชุมชน
- ชุมชนบ้านผาซ้อน บ้านโชคชัย บ้านนาไร่ ร่วมกับโรงเรียน จัดทำโครงการ ที่เรียกว่า "พ่อภูมิปัญญา" โดยเชิญผู้สูงอายุในชุมชน ที่เป็นผู้มีความรู้เรื่องต้นไม้ สมุนไพร มาเป็นผู้ถ่ายทอดให้กับลูกหลาน

ใช้พื้นที่ป่า ภูเขา ภูเขา ภูเขา ภูเขา เป็นห้องเรียนธรรมชาติ โดยพาเด็กเดินป่าศึกษาทำความรู้จักกับพืชพันธุ์ไม้ที่เป็นอาหาร เช่น เห็ด หน่อไม้ ผัก ตามฤดูกาลและพืชสมุนไพร ให้เด็กได้เรียนรู้ลักษณะและประโยชน์ใช้สอย และการนำไปใช้ประโยชน์อย่างไรให้เกิดความยั่งยืน เป็นโครงการที่ทำต่อเนื่อง ภายหลังได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์พัฒนาเอกชน (องค์การนานาชาติเพื่อร่วมกันพัฒนา) และโครงการนี้ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว

4. เผยแพร่บทเรียนสู่สาธารณะ ผลจากการต่อสู้ของชาวบ้าน มีรายการโทรทัศน์หลายรายการเข้าทำสารคดีเผยแพร่ เช่น รายการชุมชนคนแกร่งทางช่อง 5 และรายการทุ่งแสงตะวัน ทางช่อง 3 นอกจากนี้ ชมรมยังจัดทำโครงการพัฒนาการสื่อทางเลือก จัดอบรมการจัดรายการวิทยุชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้กับเยาวชน อสม.ผู้นำชุมชนในเขตตำบลดงมะไฟ และตำบลใกล้เคียง จึงเป็นโอกาสที่คนต่างพื้นที่เข้าใจสภาพปัญหา สาเหตุของการต่อสู้ เป็นการสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกัน และเรียนรู้บทเรียนของชาวดงมะไฟในการคัดค้านโรงโม่หิน

5) ผลการดำเนินงานเชิงขยายผล

ได้จัดทำโครงการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ภูผายา ซึ่งเป็นความร่วมมือของชุมชนทั้ง 6 แห่งที่ร่วมกันพัฒนาโครงการ เสนอต่อทางองค์การบริหารส่วนตำบลดงมะไฟ ชูจุดขายแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ เรื่องภูมิปัญญาพื้นบ้าน และแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร จุดมุ่งหมายของชาวบ้านนั้นอยู่ที่คุณค่าที่แท้จริงไม่ได้มุ่งเพื่อหารายได้ หรือ คิดในประเด็นเศรษฐกิจ หากแต่มุ่งพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ศึกษาเรียนรู้ เกิดความภาคภูมิใจ รักและ ห่วงแหนทรัพยากรของแผ่นดิน ขณะนี้ชมรมฯ เริ่มเตรียมบุคลากรผู้นำการท่องเที่ยว เตรียมเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติรอบภูผา และเตรียมจัดทำป้ายนิเทศโครงการนี้ จะเป็นเครื่องมือที่ชาวบ้านใช้ในการสื่อสารกับสาธารณะ และสร้าง การเรียนรู้ เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

6) ปัญหาและอุปสรรค

การต่อสู้เพื่อพิทักษ์ภูผายา ภูเขา ภูเขา ยังคงดำเนินต่อไป แม้ระยะหลังทางบริษัทขอประทานบัตรโรงโม่จะหยุดดำเนินการใดๆ ตามที่ศาลปกครองมีคำสั่งแล้ว แต่ชุมชนยังมีการเฝ้าระวังการเคลื่อนไหวของโรงโม่ เพราะผู้ประกอบการยังยื่นอุทธรณ์ต่อศาลปกครองสูงสุด และชาวบ้านยังถูกจับเพิ่มเติมอีก

จนที่สุดทุกคนที่เหลือตามหมายจับพร้อมใจกันเข้ามอบตัว และอยู่ระหว่างการต่อสู้ในศาลอุทธรณ์ ภายหลังศาลชั้นต้นยกฟ้อง

ในช่วงที่รอคำพิพากษาของศาลปกครองสูงสุด ชมรมฯ ได้รับความช่วยเหลือจากทนายความ จากสภาพทนายความที่ช่วยเหลือคดีทั้งคดีอาญา และคดีในศาลปกครองมาโดยตลอด

ปัจจุบันสถานการณ์ยังนิ่งอยู่ เพราะรอคำสั่งศาลปกครองสูงสุด ชาวบ้านและแกนนำหลายคน ที่ร่วมกันคัดค้านโรงโม่ไม่อยู่ในพื้นที่เพราะไปหางานทำที่ต่างจังหวัด อย่างไรก็ตามด้วยความผูกพันและจิตใจ ที่ห่วงหาทรพยากรของชาติ ก็ยังมีการติดต่อ พูดคุยกันเสมอและพร้อมที่จะกลับมารวมตัวกันหากมีการกลับมา ของโรงโม่อีก หรือ ถ้ากลับมาไม่ได้ก็จะส่งเงินมาเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการเคลื่อนไหว นี่คือการมั่นสัญญา ที่สมาชิกของชมรมให้ไว้ต่อกัน

8. ป่าชุมชนภูเก้า-ภูกระแต ตำบลเวียงน้อย อำเภอเวียงน้อย จังหวัดขอนแก่น

1) สภาพทั่วไป

ป่าภูเก้า ภูกระแต เป็นส่วนหนึ่งของป่าสงวนภูกระจำ มีอาณาเขตอยู่ในหลายอำเภอ คือ อ.มัญจาคีรี, อ.ชนบท, อ.เวียงใหญ่, อ.เวียงน้อย จ.ขอนแก่น พื้นที่ทั้งหมด 158,050 ไร่ ในอดีตป่าผืนนี้มีความอุดมสมบูรณ์มาก กรมป่าไม้ได้ประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติเมื่อ พ.ศ.2512 อยู่ในความดูแลของสำนักงานป่าไม้ จังหวัดขอนแก่น

สภาพพื้นที่ป่าทั้งสองแห่งมีพื้นที่ติดกันเป็นสันเนินยาว ป่าผืนนี้มีการฟื้นตัวและมีความอุดมสมบูรณ์มาก มีสัตว์ป่า เช่น แอ้ อีง่าง กระจ่าง, นกขนาดเล็กต่างๆ, กระแต อีเห็น ตัวเงินตัวทอง งูเห่า เป็นต้น พันธุ์ไม้หลายชนิด เช่น ประดู่ เต็ง รัง เหียง พวง มะค่าแต้ เป็นต้น นอกจากนี้ผืนป่าแห่งนี้ยังมีคุณค่าเชิงประวัติศาสตร์ สันนิษฐานว่า หินในป่าแห่งนี้ถูกตัดไปสร้างปราสาทหินพิมายเมื่อหลายพันปีก่อน เนื่องจากปรากฏร่องรอยหลักฐานการตัดหิน และเส้นทางการชักลากหินในพื้นที่ป่า และป่าแห่งนี้ยังเป็น เส้นทางสายยุทธศาสตร์สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ตัดผ่านลงไปทางภาคกลางของประเทศ และเป็นที่พักของ ทหารในสมัยนั้นอีกด้วย

ดังนั้นรอบผืนป่าจึงกลายเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของผู้คนที่อพยพเข้ามาอยู่อาศัยตั้งแต่ในอดีต เนื่องจาก ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ แหล่งน้ำ และดิน ที่เหมาะสมต่อการเพาะปลูก เพราะป่าแห่งนี้ เป็นต้นกำเนิดของลำห้วย 6 สาย คือ ห้วยบง ห้วยสวนกล้วย ห้วยสองคอน ห้วยหลุมพงค์ ห้วยยางบง ไหลลงสู่แม่น้ำชีทางด้านทิศตะวันตกของป่า และอีกห้วยหนึ่งคือห้วยแคน ไหลลงสู่บึงละหานทางทิศใต้ ของป่า การตั้งถิ่นฐานของชุมชน ชาวบ้านจะตั้งบ้านเรือนอยู่รอบๆ ป่าภูเก้า ภูกระแต โดยการวางป่าริมห้วย

อาศัยน้ำที่ไหลจากภูถ้ำ ภูกระแตในการทำการเกษตร เช่น การทำนา ปลูกข้าวเพื่อกิน และทำสวน ชาวบ้านแถบนี้มีการครอบครองที่ดินเฉลี่ย 5 ไร่/ครอบครัว มีการเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้งาน คือ โคใช้เทียมเกวียน กระบือใช้ไถนา การทำการเกษตรของชาวนาในช่วงนั้นเป็นไปแบบธรรมชาติ ไม่เร่งรีบ โดยอาศัยปัจจัยการผลิตที่ได้จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น เช่น แอกลือ คราด เกวียน แม้กระทั่งปุ๋ยที่ได้จากมูลสัตว์ และการกำจัดวัชพืชที่ขึ้นตามคันนาก็นำมาเลี้ยงสัตว์ ในอดีตชาวบ้านจะแบ่งพื้นที่ป่า "หัวไร่ปลายนา" ไว้เพื่อเลี้ยงสัตว์ประมาณ 10 ไร่/ครอบครัว ชุมชนยังอนุรักษ์ป่าร่วมกันไว้เป็นทำเลเลี้ยงสัตว์หลังจากการทำนา นอกจากนี้ป่าภูถ้ำ ภูกระแตแห่งนี้ยังเป็นแหล่งปัจจัยในการดำรงชีพของคนในชุมชน เช่น พืชป่า สัตว์ป่า เห็ด ยาสมุนไพร ฯลฯ

ปัจจุบัน "ป่าภูถ้ำ" อยู่ในพื้นที่รับผิดชอบขององค์การบริหารตำบลท่านางแนว อ.แวงน้อย จ.ขอนแก่น มีเนื้อที่ตามหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง 1,477-3-91 ไร่ ในความเป็นจริง มีพื้นที่ป่าเหลืออยู่ประมาณ 2,000 ไร่ ซึ่งอยู่นอกพื้นที่ที่มีเอกสารหลักฐานของราชการ แต่รวมพื้นที่ที่ชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์และพื้นที่ป่าภูถ้ำ ภูกระแตได้ร่วมกันดูแลรักษามาตั้งแต่ปี 2536

ชื่อ "ป่าภูถ้ำ" เนื่องจากชาวบ้านได้ค้นพบถ้ำธรรมชาติ 3 แห่งในเขตป่า จึงได้ตั้งชื่อตามรูปลักษณะคือ ถ้ำมืด ถ้ำแจ้ง ถ้ำแง่ม้า ชาวบ้านจึงใช้สถานที่แห่งนี้เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจหลังจากเสร็จภารกิจ การทำไร่ทำนา และได้ร่วมกันสร้างวัดขึ้นเพื่อทำพิธีกรรมทางศาสนา และการอนุรักษ์ป่าของหลวงปู่พรตวิธาน

ส่วน "ป่าภูกระแต" อยู่ในพื้นที่รับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลโนนทอง อ.แวงใหญ่ จ.ขอนแก่น เป็นป่าที่สำนักงานปฏิรูปที่ดินได้คืนพื้นที่ให้กรมป่าไม้ มีเนื้อที่ 186-0-56.5 ไร่ แต่ความเป็นจริง มีพื้นที่ป่าเหลืออยู่ประมาณ 800 ไร่ เป็นผลการสำรวจของชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์และพื้นที่ป่าภูถ้ำ ภูกระแต ที่มีการจัดการดูแลรักษาป่าโดยองค์กรชาวบ้าน ชื่อป่า "ภูกระแต" เนื่องจากในป่ามีกระแตอาศัยอยู่มาก ชาวบ้านจึงตั้งชื่อว่า ป่าภูกระแต

2) ความเป็นมาของการอนุรักษ์ป่าภูถ้ำ ภูกระแต

ปี 2515 นโยบายการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจของรัฐ (2500 - 2520) ได้ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ป่า ภูถ้ำอย่างมาก ชาวบ้านมีการการบุกเบิกแผ้วถางเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น อ้อย ปอ มันสำปะหลัง เป็นจำนวนมาก ทำให้เจ้าหน้าที่รัฐได้พยายามดำเนินการกับผู้บุกรุกทุกรูปแบบ ทั้งป้องกันและปราบปราม แต่ไม่สามารถที่จะหยุดผู้บุกรุกได้ ผลที่เกิดจากนโยบายของรัฐ ทำให้ชุมชนเกิดความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัด คือ ชาวบ้านได้ขายสัตว์เลี้ยงที่เคยใช้งานเพื่อซื้อรถไถเดินตาม เพราะเห็นว่า แรงงานสัตว์ทำได้ช้ากว่า เครื่องจักร ดังนั้นจึงพบว่าจากที่เคยนำหญ้ามาเลี้ยงสัตว์เปลี่ยนมาเป็นซื้อน้ำมันเชื้อเพลิงเลี้ยงรถไถ ขณะที่พื้นที่ป่าหัวไร่ปลายนาที่เคยอนุรักษ์ไว้เพื่อเลี้ยงสัตว์ ก็มีการใช้รถไถปรับเปลี่ยนเป็นผืนนาเพื่อทำนา

ไว้เพื่อขาย (5 ไร่เดิมที่ต้องทำเพื่อกินเอง ขยายเป็น 10 ไร่เพื่อทำขาย ทำเลี้ยงสัตว์ส่วนรวมที่เคยอนุรักษ์ร่วมกันเปลี่ยนเป็นการบุกรุกแผ้วถางจับจองทำไร่ ปอ มันสัมปะหลัง และชาวบ้านเปลี่ยนจากการใช้ปุ๋ยมูลสัตว์เปลี่ยนมาใช้ปุ๋ยเคมี แม้แต่การกำจัดวัชพืชที่ขึ้นตามคันนาโดยนำมาเลี้ยงสัตว์เปลี่ยนไปใช้ยาพ่นฆ่าแทนในปัจจุบันนี้

ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อคนในชุมชนและสิ่งแวดล้อม คือ

1. เกษตรกรมีหนี้สินเพิ่มขึ้นจากต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น และผลตอบแทนที่ไม่คุ้มทุน การถางป่าหัวนาให้เป็นผืนนา และการบุกรุกแผ้วถางป่าทำเลี้ยงสัตว์เพื่อการทำไร่ ทำให้พื้นที่ป่าภูถ้ำ ภูกระแต ลดลงเหลือเพียงประมาณ 2,800 ไร่ พื้นที่ที่เหลืออยู่ก็ไม่ใช่แปลงเดียวกันเพราะมีพื้นที่ทำกินสลับกับพื้นที่ป่า
2. พื้นที่เลี้ยงสัตว์ลดลง ชาวบ้านกว่า 200 ครอบครัวกว่า 10 หมู่บ้านรอบๆ ป่า ต้องประสบปัญหาในการเลี้ยงสัตว์หลังฤดูการทำนา
3. การลดลงของของทรัพยากรป่าทั้งพืชและสัตว์ เนื่องจากปัญหาไฟป่าทำให้พืชพันธุ์ที่เป็นอาหารลดจำนวนลง เช่น เห็ด ผักต้ว ผักหวาน อีลอก กระจี้ย และสัตว์ป่าพันธุ์พื้นบ้าน เช่น อีงอ่าง แย้ กระจ่าย เป็นต้น กล่าวได้ว่า พื้นที่ป่าภูถ้ำ ภูกระแตแห่งนี้ เป็นแหล่งผลิตปัจจัยการดำรงชีพของคนในชุมชนและผู้คนนอกชุมชน จาก 3 จังหวัดคือ ขอนแก่น นครราชสีมา ชัยภูมิ และหลายอำเภอหลายหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง ประเมินมูลค่าความเสียหายในแต่ละปีได้ยาก เพราะการหาของป่าเป็นไปทั้งเพื่อยังชีพ และขายเป็นรายได้ตามฤดูกาล
4. การถางป่าทำไร่ และการไถเบิกหน้าดิน การใช้สารเคมีบนพื้นที่ป่าต้นน้ำภูถ้ำ ภูกระแต ทำให้ลำห้วยตื้นเขินเนื่องจากตะกอนดินไหลลงสู่ลำห้วย และบึงละหานนา คุณภาพน้ำเสื่อมโทรมจากการใช้สารเคมี เห็นได้จากปลาในลำห้วยเป็นแผลและตายเป็นจำนวนมากในฤดูแล้ง และเกษตรกรจะเป็นผื่นคันตามแขนขาในฤดูทำนา
5. การใช้ปุ๋ยเคมี ทำให้ดินเสื่อมโทรมเห็นได้จากต้องเพิ่มปริมาณปุ๋ยทุกปี และการเผาฟางและหญ้าหลังการเก็บเกี่ยว เพราะหากไม่เผาจะทำให้ไถไม่ได้ในครั้งต่อไป เพราะการใช้รถไถไม่เหมือนการใช้ควาย การเผาฟางบางครั้งก็ทำให้เกิดไฟป่าเป็นสาเหตุการเสื่อมโทรมของภูถ้ำ

ปี 2526 นโยบายการส่งเสริมปลูกไม้ยูคาลิปตัสของรัฐ ทำให้มีการปลูกป่ายูคาลิปตัสในอำเภอ มัญจาคีรี ถึงอำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น ในโครงการอีสานเขียว และขยายมาถึงเขตพื้นที่ป่าภูกระแต

ปี 2536 คณะรัฐมนตรีได้มีมติประกาศให้ป่าภูระงำเป็นป่าสงวนเสื่อมโทรม และรัฐบาลได้จัดให้ป่าภูระงำเป็นสวนป่าเศรษฐกิจ และนำไม้ยูคาลิปตัสมาปลูกในพื้นที่ป่าภูระงำตอนล่างเนื้อที่ 9,125 ไร่ บางพื้นที่รัฐได้ทำลายป่าที่มีอยู่เดิมเพื่อปลูกยูคาลิปตัสจนไม่เหลือสภาพป่าอีกต่อไป ปลูกทับที่ทำเลเลี้ยงสัตว์ ห้ามชาวบ้านนำสัตว์เข้าไปเลี้ยงในบริเวณสวนป่ายูคาลิปตัส

ต่อมาชาวบ้านในชุมชนที่อยู่รอบบริเวณป่าภูระงำตอนล่าง* 15 หมู่บ้าน โดยการนำของอาจารย์สนธิ์สูง อดีตนักศึกษาที่เคลื่อนไหวในช่วง "14 ตุลาฯ" ได้ประสานผู้นำชุมชนทั้ง 15 หมู่บ้าน โดยเน้นผู้นำที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ แล้วจัดตั้งกลุ่มภายใต้ชื่อ ชมรมผู้เลี้ยงสัตว์ภูระงำ โดยมีคณะกรรมการ 15 คนจาก 15 หมู่บ้าน มีนายบุญจันทร์ เพ็ญพักตร์ เป็นประธานชมรม ชมรมได้นำการเคลื่อนไหวต่อต้านคัดค้านยูคาลิปตัส ร่วมกับเครือข่ายภาคอีสานเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการจัดสรรที่ดินทำกินเพื่อเกษตรกรที่ยากไร้ (คจก.) และร่วมกันปลูกป่าธรรมชาติ เพื่อสะท้อนให้รัฐได้รู้และเข้าใจว่า ป่าผืนแห่งนี้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันมายาวนานอย่างยั่งยืน ไม่ต้องการให้รัฐนำยูคาลิปตัสมาปลูกทับที่ป่าภูระงำแต่ที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน และขอคืนพื้นที่ป่าภูระงำ-ภูระงำ เนื้อที่ประมาณ 5,000 ไร่ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของป่าสงวนภูระงำไว้ไม่ให้ปลูกไม้ยูคาลิปตัสและทำลายป่าธรรมชาติเดิม

อนึ่ง หมู่บ้านทั้งหมดดำรงชีพอยู่ได้ก็ด้วยป่าผืนนี้มาแต่ครั้งบรรพบุรุษ ป่าเป็นทั้งที่เลี้ยงสัตว์ เป็นแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร

การเคลื่อนไหวได้ผลเป็นที่น่าพอใจ นอกจากจะสามารถยับยั้งโครงการปลูกยูคาลิปตัสของรัฐได้แล้ว ยังได้ดำเนินงานทางสังคมอย่างต่อเนื่อง มีการทำบุญประเพณีปลูกป่าในทุกปี แต่หลังจากที่โครงการปลูกป่าเศรษฐกิจได้ยุติลง กลุ่มชาวบ้านก็ลดบทบาทลงด้วยเช่นกัน

ปี 2536 ผืนป่าภูระงำ-ภูระงำถูกบุกรุกโดยชาวบ้าน และนายทุนนอกพื้นที่อย่างรุนแรง อันเป็นผลสืบเนื่องจากการตั้งโรงงานน้ำตาลวังขนายใกล้พื้นที่ป่า และโรงงานได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกอ้อยส่งโรงงาน ทำให้พื้นที่ป่าภูระงำ-ภูระงำ รวมทั้งป่าอื่นๆ ที่อยู่บริเวณนั้นลดลงอย่างรวดเร็ว พื้นที่ป่าภูระงำ-ภูระงำลดลงจาก 5,000 ไร่ เหลือเพียงประมาณ 2,800 ไร่ ใช้ระยะเวลาเพียง 4 ปี (ปลายปี 2535-2538)

ปี 2538 กรมป่าไม้ได้มอบป่าสงวนภูระงำให้กับสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมไปจัดสรรที่ดินให้กับเกษตรกรในแถบนั้น คิดเป็นเนื้อที่ 105,107 ไร่ ทำให้ป่าภูระงำ ซึ่งมีเนื้อที่ทั้งหมด 158,050 ไร่ เหลือพื้นที่ป่าเพียง 43,818 ไร่ หรือร้อยละ 27.72 เท่านั้น ทั้งนี้ โดยเอกสารของทางราชการยังได้ระบุจำนวนพื้นที่ป่าคลาดเคลื่อนไปจากความจริงอีกด้วย กล่าวคือ เฉพาะพื้นที่ป่าภูระงำ-ภูระงำตามเอกสาร

* หมู่บ้านรอบป่าภูระงำ คือ บ้านป่าไม้งาม, บ้านแสงอรุณ, บ้านศรีนาท, บ้านป่าเป้ง, บ้านโนนเขวา, บ้านรัตนะ, บ้านหนองหญ้าขาว, บ้านโนนข่า, บ้านโนนทอง, บ้านโนนแดง, บ้านหนองแซง, บ้านโพนงาม, บ้านท่าทางแนว และบ้านหนองบัวเลิง

หลักฐานของทางราชการเหลือเพียง 1,400 ไร่ ซึ่งในความเป็นจริงป่าที่เหลือมีประมาณ 2,800 ไร่ และผืนป่าอีกจำนวน 9,125 ไร่ได้กลายเป็นพื้นที่ของสำนักงานปฏิรูปที่ดินทำกินเพื่อเกษตรกร (สปก.)

ผู้นำ และคณะกรรมการชมรมผู้เลี้ยงสัตว์ภูกระแต จึงได้รวมตัวกันอีกครั้ง เพื่อปกป้องป่าภูถ้ำภูกระแต โดยร่วมกันขัดขวางไม่ให้สำนักงานปฏิรูปที่ดินฯ นำผืนป่าไปจัดสรรให้เกษตรกร เพราะพื้นที่ป่าเหลือน้อยเต็มที ซึ่งการเคลื่อนไหวในครั้งนี้ ชมรมได้เปลี่ยนชื่อเป็น **"กลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าภูถ้ำภูกระแต"** มีการแต่งตั้งผู้นำทั้ง 15 คนเป็นกรรมการป่าชุมชนภูกระแต มีนายบุญจันทร์ เพ็ญพัทธ์ เป็นประธานกลุ่ม นายพิชาญ ทิพงษ์ เป็นผู้ประสานงาน ต่อจากอาจารย์สน รูปสูง ซึ่งไปดำเนินงานสหกรณ์การเกษตรท่านางแนว จำกัด และรวมสหกรณ์ภาคอีสานเป็นสมาพันธ์สหกรณ์ภาคอีสาน

วัตถุประสงค์และเป้าหมายของกลุ่ม คือ เพื่อปกป้องป่าที่มีอยู่ พร้อมกันนั้นยังฟื้นฟูป่าที่เสื่อมโทรมให้คืนสภาพสมบูรณ์อีกครั้ง โดยมีกิจกรรม ดังนี้

1. เผ่าระวังการลักลอบตัดไม้ป่าภูถ้ำ-ภูกระแต โดยประสานงานกับหน่วยป้องกันรักษาป่า ขก.6 (แนวใหญ่)
2. พิธีทำบุญปลูกป่าภูกระแตในทุกปี
3. ประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนทุกเดือนและออกกวดขันร่วมกันในการรักษาป่าภูถ้ำ-ภูกระแต

อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมากลุ่มได้ดำเนินงานโดยไม่ได้รับการสนับสนุนจากแหล่งเงินทุนใดๆ และผู้นำกลุ่มส่วนใหญ่เป็นผู้ใหญ่บ้านและสมาชิก อบต. ประสานความร่วมมือกับสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกร เพื่อกันเขตป่าไว้ไม่ให้จัดสรรเป็นที่ทำกินให้เกษตรกรในพื้นที่

ปี 2541 กลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าภูถ้ำ-ภูกระแตได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนสิ่งแวดล้อมโลก (GEF/SGP) ระยะเวลา 1 ปี จำนวนเงิน 266,420 บาท ดำเนินโครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าภูถ้ำ-ภูกระแต โดยมีสหกรณ์กลุ่มสตรีท่านางแนวเป็นเจ้าของโครงการ โดยนายพิชาญ ทิพงษ์ เป็นผู้ประสานงานในการดำเนินงานและขยายสมาชิกเพิ่มอีก* 12 หมู่บ้าน จาก 15 หมู่บ้าน ที่มีอยู่เดิมรวมกันเป็น 27 หมู่บ้าน ซึ่งตั้งอยู่รอบป่าภูถ้ำ-ภูกระแต ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่มีที่ดินทำกินอยู่ในเขต สปก.4-01 ซึ่งกรมป่าไม้มอบให้สำนักงานปฏิรูปที่ดินจัดสรรให้แก่เกษตรกร มีการเลือกผู้นำจาก 27 หมู่บ้าน หมู่บ้านละ 2 คนรวมเป็น 54 คน เข้าร่วมกิจกรรมดังนี้

- 1) สร้างจิตสำนึกและความตระหนักเรื่องทรัพยากรป่าให้กับผู้นำชุมชนและคณะกรรมการป่า 27 หมู่บ้าน
- 2) ประชุมคณะกรรมการป่าทุกเดือนเพื่อติดตามผลและวางแผนการทำงานอย่างต่อเนื่อง

* หมู่บ้านขยายใหม่ 12 หมู่บ้าน คือ บ้านโนนทองใต้, บ้านโกน้าขาว, บ้านท่าเยี่ยม, บ้านหนองงู, บ้านโลกไผ่, บ้านตลาดน้อย, บ้านโนนศิลา, บ้านโลกเหลี่ยม, บ้านวังหว้า, บ้านโคกใหญ่, บ้านห้วยบง และบ้านโนนสะออน

- 3) ทำบุญประเพณีปลูกป่าภูถ้ำ-ภูกระแต
- 3) สร้างอาสาสมัครพิทักษ์ป่าเพื่อดำเนินกิจกรรมการเฝ้าระวังป่า
- 4) สำรวจแนวเขตป่าภูถ้ำ ภูกระแต
- 5) ค่ายฝึกอบรมผู้นำ/คณะกรรมการป่า

ปี 2543 ดำเนินโครงการเกษตรพื้นบ้านอีสาน เพื่อการพัฒนาป่าชุมชนภูกระแต ซึ่งกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าภูถ้ำ-ภูกระแตเป็นเจ้าของโครงการ มีนายพิชาญ ทิพวงษ์ เป็นผู้ประสานงาน มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชุมชนรอบป่าได้ทำการผลิตการเกษตรที่เอื้อต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนสิ่งแวดล้อมโลก (GEF/SGP) เหมือนเดิมในวงเงิน 310,000 บาท

และด้วยข้อจำกัดด้านงบประมาณจึงมีการคัดเลือกหมู่บ้านเข้าร่วมโครงการเพียง 10 หมู่บ้าน 30 ครอบครัวย โดยคัดเลือกหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เชิงป่าและมีบทบาทมากที่สุด* และได้คัดเลือกครอบครัวที่ได้รับการสนับสนุนแม่พันธุ์กระบือนำร่อง ซึ่งมีที่ดินทำกินติดกับป่าและล่อแหลมต่อการบุกรุกแผ้วถาง 10 ครอบครัวย ได้แก่

- 1) บ้านโลกน้ำขาว 2 ครอบครัวย (นายหัตต์ ช้วยนา และนายสม นนทะขัน)
- 2) บ้านป่าไม้งาม 2 ครอบครัวย (นายสมศักดิ์ ช้วยนา และนายกองร้อย คุณวันดี)
- 3) บ้านหนองหญ้าขาว 2 ครอบครัวย (นายทองตาด คำโสง และนายทอง ศิริไสย)
- 4) บ้านแสงอรุณ 2 ครอบครัวย (นายคำพันธ์ เพียงพัคตร์ และนายทองอิต เทพขมภู)
- 5) บ้านป่าเป้ง 2 ครอบครัวย (นายทองใบ สมวาง และนายวรรณพงษ์ เจริญยิ่ง)

กิจกรรมที่ดำเนินงานร่วมกันทั้ง 10 หมู่บ้าน คือ การประชุมสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับชุมชนรอบป่าเรื่องการเกษตรแบบดั้งเดิมและเกษตรแผนใหม่ ใ้รู้ถึงผลดี-ผลเสียต่อการดำรงชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติ การส่งเสริมการเกษตรแบบดั้งเดิม โดยสนับสนุนแม่พันธุ์กระบือนำร่อง 10 ครอบครัวยจาก 5 หมู่บ้าน การปลูกป่าตามไร่ร้าง และป่าภูถ้ำ-ภูกระแต การเฝ้าระวังการบุกรุกทำลายป่า และการประชุมคณะกรรมการติดตามผลการดำเนินงานทุกเดือน

ปี 2546 ได้รับความร่วมมือจากองค์การบริหารส่วนตำบลท่านางแนว ที่ให้การสนับสนุนงบประมาณในบางกิจกรรม และเนื่องจากข้อจำกัดเรื่องงบประมาณ การดำเนินงานจึงเป็นไปด้วยความยากลำบาก โดยมีกิจกรรมที่ดำเนินงานไปแล้ว คือ ขยายสมาชิกผู้รับสนับสนุนลูกกระบือจาก 10 ครอบครัวย เป็น 16 ครอบครัวย และรอการขยายลูกกระบือนำร่องอีก 4 ตัวในปี 2546 ศึกษาวีถีชีวิตสัตว์ป่าและขยายพันธุ์พืชป่ากินได้ จัดค่ายอบรมอาสาสมัครพิทักษ์ป่า รุ่นที่ 1 จัดทำแนวเขตป้องกันไฟป่า

* หมู่บ้านที่มีบทบาทมากที่สุด คือ บ้านโลกน้ำขาว, บ้านป่าไม้งาม, บ้านโคกใหญ่, บ้านป่าเป้ง, บ้านตลาดน้อย, บ้านหนองหญ้าขาว, บ้านวังห้วย, บ้านโนนแดง, บ้านแสงอรุณ และบ้านน้ำซัวย

เขตอภัยทานสัตว์ป่าภูถ้ำ เนื้อที่ 600 ไร่ ทำบุญประเพณีปลูกป่า ปลูกฝังและเสริมสร้างสำนึกเยาวชน ด้านพืชสมุนไพร (โครงการหมอน้อยรักษาไพร) ได้รับงบประมาณจากมูลนิธิกองทุนไทย ปี 2545 จำนวน 100,000 บาท ซึ่งสิ้นสุดโครงการในเดือนพฤษภาคม 2546

3) ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานของชุมชนเชิงขยายผล

ผลที่เกิดขึ้นจากการขับเคลื่อน เพื่อปกป้องฐานทรัพยากรของชุมชนอยู่รอบๆ ป่าภูถ้ำ ภูกระแต ชาวบ้านได้จัดตั้งองค์กรชาวบ้าน และมีกระบวนการจัดการโดยสร้างการมีส่วนร่วมของผู้ใช้ประโยชน์ ที่อยู่รายรอบป่า ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน โรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตั้งแต่ปี 2536-ปัจจุบัน ผลที่เกิดขึ้นกระบวนการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้าน มีดังนี้

1. เกิดกระบวนการค่ายอาสาสมัครพิทักษ์ป่าภูถ้ำภูกระแต ซึ่งเป็นสมาชิกมาจากชาวบ้าน 11 หมู่บ้านรอบป่า ดังนี้ บ้านวังห้าว บ้านตลาดน้อย ต.โนนสะอาด อ.แวงใหญ่ บ้านโสกน้ำขาว บ้านโคกใหญ่ ต.ก้านเหลือง บ้านโนนศิลา บ้านป่าเป้ง ต.แวงน้อยบ้านน้ำซับบ้านหนองหญ้าขาว ต.ท่านางแวงอ.แวงน้อย อ.แวงน้อย บ้านป่าไม้งาม บ้านแสงอรุณ บ้านซับตะนา ต.โนนทอง อ.แวงใหญ่

2. เกิดเครือข่ายอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าภูถ้ำ ภูกระแต และบึงละหานนา อ.แวงน้อย และได้รับรางวัล ลูกโลกสีเขียว ครั้งที่ 8 ประเภทชุมชน ปี 2549 จากมูลนิธิลูกโลกสีเขียว ประกอบด้วย

- กลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าภูถ้ำ ภูกระแต
- กลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูบึงละหานนา
- กลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูลำห้วยยางหวาย
- กลุ่มเยาวชนหมอน้อยรักษาไพร
- กลุ่มเยาวชนอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเพื่อลูกโลกสีเขียวโรงเรียนท่านางแวงวิทยายน

กล่าวได้ว่า 13 ปีแห่งการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าภูถ้ำ-ภูกระแต ทำให้ชุมชนสามารถปกป้องและดูแลผืนป่ากว่า 3,000 ไร่ ด้วยความร่วมมือ ภูมิปัญญา และความเข้มแข็งของชุมชน และชุมชนยังเรียนรู้ที่จะประสานความร่วมมือกับองค์กรภายนอกเพื่อสร้างความเข้มแข็งภายในองค์กร นอกเหนือจากการเกิดเครือข่ายขององค์กรชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าภูถ้ำ ภูกระแตแล้ว บทเรียนที่เกิดขึ้นยังได้ขยายผลไปสู่การร่วมมือกันแก้ไขปัญหาในชุมชนต่างๆ อีกหลายประเด็น เช่น การสร้างฝายหินทิ้งในลำน้ำชี เพื่อแก้ไขปัญหาภัยแล้ง, การสร้างสะพานข้ามแม่น้ำชีของชาวบ้านหนองคู, แก้ไขปัญหากรณีบึงละหานนา เป็นต้น ความมุ่งมั่นขององค์กรชาวบ้านระดับรากหญ้าเพื่อการปกป้องและอนุรักษ์ทรัพยากรของชาวบ้านรอบๆ ป่าภูถ้ำ ภูกระแตนี้ เป็นการตัวอย่างของชุมชนท้องถิ่นที่ยืนหยัดและต่อยอด "สิทธิชุมชน" ในการดูแลจัดการและใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ของตนเอง ได้อย่างเด่นชัด

ผู้ประสานงาน นางสาจับันต์ เหล็กพรม โทร. 086-226-3059
นางประจักษ์ จันทะรัง โทร. 089-418-5378
กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนภูเก้า-ภูกระแต ตำบลเวียงน้อย อำเภอเวียงน้อย จังหวัดขอนแก่น

9. ป่าชุมชนโนนใหญ่ ตำบลอีเซ ตำบลเสิงว กิ่ง อ.โพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ

1) ที่ตั้งและสภาพทั่วไป

ป่าชุมชนโนนใหญ่มีเนื้อที่รวมทั้งสิ้นประมาณ 2,224 ไร่ ล้อมรอบไปด้วยชุมชน 5 ชุมชน ได้แก่ บ้านหนองโน บ้านเสียว ตำบลเสียว บ้านหนองหนัก บ้านหมากจอก บ้านอีเซ กิ่งอำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ

ป่าชุมชนโนนใหญ่อยู่ ห่างจากตัวจังหวัด ศรีสะเกษ ประมาณ 35 กิโลเมตร ไปทางทิศ ตะวันตกตามถนนสาย ศรีสะเกษ - รัตนบุรี ทางหลวงหมายเลข 226 ถึงหลักกิโลเมตรที่ 20 สี่แยกส้มป่อย ตรงไปเข้าทางหลวงหมายเลข 2076 อีกประมาณ 8 กิโลเมตร ถึงตัวอำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ ขับตรงไปทางอำเภอรัตนบุรีอีก 5 กิโลเมตร ด้านขวามือจะพบโรงเรียนบ้านอีเซ เลี้ยวซ้าย เข้าไปอีกประมาณ 2 กิโลเมตร จะถึงพื้นที่ป่าชุมชน

ลักษณะป่าชุมชนโนนใหญ่ เป็นป่าผสม ประกอบด้วย ป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณแล้ง ป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ ลักษณะพืชพรรณจึงมีความหลากหลายตามสภาพป่า ในป่าดิบแล้งและป่าเบญจพรรณแล้ง ต้นไม้หลักจะเป็นต้นยางนาบาก กระบาก ตะแบก พันชาติ มะค่า อะลาง แดง ประดู่ มะค่าแต้ เป็นต้น ในป่าเต็งรังเป็นป่าในเขตพื้นที่มีหน้าดินตื้น ดินชั้นล่าง เป็นหินลูกรัง ไม้ที่สำคัญได้แก่ ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้เหียง ไม้ตะแบก ในเขตพื้นที่ลุ่มริมน้ำซึ่งเป็นป่าเบญจ ป่าทาม พืชหลักเป็นไม้หว้า ไม้สะแก เสียว ต้นจิกน้ำ ต้นกระทุ่มน้ำ เป็นต้น

ประชากรของชุมชนรอบป่าโนนใหญ่เป็นกลุ่มชนชาวลาว บรรพบุรุษดั้งเดิมอพยพจากเวียงจันทร์ โดยอพยพมาพร้อมกับพระยาตาและพระวอราชภักดี ช่วงปี 3211-3241 การอพยพครั้งแรกมาตั้งหลักแหล่ง ที่จังหวัดหนองบัวลำภู และหนีการติดตามโจมตีของพระเจ้าศิริบุญสาร มาจนถึงบ้านทุ่ง (อ.สุวรรณภูมิ

ในปัจจุบัน) จากนั้นข้ามแม่น้ำมูล เดินทางตามสายห้วยทับทันมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่เป็นชุมชนปัจจุบัน ชุมชนยุคแรกบริเวณป่าโนนใหญ่ได้แก่ บ้านเสียว บ้านสามขา บ้านแปะ ต่อมาประมาณปี พ.ศ.2435 ขยายเป็น บ้านหนองโน บ้านหมาจอก บ้านอิเซ บ้านแปะ บ้านหนองหนัก ซึ่งรวมเป็น 5 หมู่บ้าน ออนุรักษป่าโนนใหญ่ในปัจจุบัน ป่าชุมชนโนนใหญ่เป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญของชาวบ้านที่อยู่รอบๆ เป็นแหล่งหาอาหาร สมุนไพร นำไม้มาใช้สอย และยังเป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์อีกด้วย

2) สภาพปัญหาและความเป็นมาของการจัดการทรัพยากร

ป่าโนนใหญ่ที่เคยอุดมสมบูรณ์ ต้องได้รับผลกระทบจาก ทั้งที่เป็นนโยบายของรัฐ และการบุกรุกของ บุคคล ซึ่งมีลำดับเหตุการณ์ที่จะชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลง ทางสังคมที่ส่งผลกระทบต่อ ป่าชุมชนโนนใหญ่ ดังนี้

ประมาณปี 2476-2500 เมื่อเส้นทางรถไฟได้ก่อสร้างถึงห้วยทับทัน กลุ่มกุลีและนายทุนจากต่างถิ่นซึ่งเดินทางมาพร้อมกับรถไฟ ได้เข้ามา

ตัดไม้เผาถ่านในเขตป่าโนนใหญ่ เพื่อลำเลียงไปจำหน่ายที่จังหวัดนครราชสีมาและกรุงเทพฯ ต่อมาได้สนับสนุนให้ชาวบ้านเผาถ่านโดยรับซื้อถ่านจากชุมชนรอบป่าโนนใหญ่ รวมทั้งการรับซื้อไม้แปรรูป กระทั่งถ่านราคาตกต่ำลงและไม้ใหญ่ในป่าใกล้หมด การค้าถ่านและไม้แปรรูปจึงซบเซาลง และในช่วงเดียวกันนี้ ประมาณปี 2480 เป็นช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 อาหาร ผ้ายและเครื่องนุ่งห่มขาดแคลน รัฐบาลส่งเสริมให้เกษตรกรบุกเบิกขายที่ดินทำกิน ปลุกพืชไร่มีไร่อ้อย ไร่ฝ้าย ไร่ข้าว ชาวบ้านรอบป่าโนนใหญ่จึงได้ขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปในป่าโนนใหญ่ ทำให้สภาพป่าลดลงอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งปี พ.ศ.2497 เกิดภาวะฝนแล้ง ชาวบ้านโดยการนำของกำนันตำบลเสียวเห็นว่า ฝนแล้งเกิดจากการที่ป่าลดลงมาก จึงได้ชักชวนให้เลิกการทำไร่และปล่อยพื้นที่ให้ป่าฟื้นคืนสภาพ

ปี 2508 พืชตัวใหม่ ที่เป็นพืชเศรษฐกิจในยุคนั้นคือ ปอ ซึ่งได้พันธุ์ปอจากจังหวัดขอนแก่น ได้แพร่ขยายมาถึงชุมชนในป่าโนนใหญ่ ประกอบกับปอขายได้ราคาสูง ชาวบ้านจึงกลับเข้าไปปลูกปอในป่าโนนใหญ่ซึ่งกำลังฟื้นสภาพจากการทำไร่ในช่วงแรก หลังจากปลูกปอได้ประมาณ 3 ปี แหล่งน้ำที่ใช้แช่ปอเริ่มเน่าเสียชาวบ้านจึงเลิกปลูกปอ จากนั้นมันสำปะหลังจากจังหวัดนครราชสีมาได้แพร่ขยายเข้ามาในชุมชน ชาวบ้านจึงหันมาปลูกมันสำปะหลังขาย ต่อมามันสำปะหลังราคาตกต่ำ ชาวบ้านจึงเลิกปลูกและปล่อยที่ดินให้ป่าฟื้นคืนสภาพไม่เข้าไปเปิดพื้นที่ไร่ตั้งแต่ช่วงแรกอยู่

ปี 2514 มีเนื้อที่ 16,050 ไร่ กรมป่าไม้ได้ประกาศให้พื้นที่ป่าบริเวณป่าโนนใหญ่เป็นป่าสงวนแห่งชาติ โดยเขตป่าสงวนซ้อนทับที่ตั้งของชุมชน ที่ดินทำกิน และพื้นที่ป่าเหลืออยู่ในช่วงแรกของการประกาศชาวบ้านไม่ทราบเรื่อง ประกอบกับทางเจ้าหน้าที่ไม่มีการจับกุมหรือเข้มงวดตามกฎหมายจึงไม่มีความขัดแย้งและชาวบ้านไม่ได้คัดค้านการประกาศ จนกระทั่งถึง ปี 2528 กรมป่าไม้ ได้อนุมัติให้บริษัทเอกชนในจังหวัดศรีสะเกษ เข้าพื้นที่ป่าโนนใหญ่จำนวน 500 ไร่ เพื่อปลูกสวนป่ายูคาลิปตัส ความลาดดูเลซิส โดยกรมป่าไม้อ้างว่า ป่าโนนใหญ่เสื่อมโทรม และนโยบายป่าไม้แห่งชาติปี 2528 กำหนดให้เอกชนเข้าพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมปลูกสร้างสวนป่า เพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าให้ได้ร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ

การเข้าพื้นที่ของเอกชนก่อให้เกิดความขัดแย้งกับชุมชนรอบป่าโนนใหญ่ เนื่องจากพื้นที่เข้าเป็นป่าพื้นที่สภาพในระดับที่เป็นป่าสมบูรณ์ และเป็นพื้นที่ซึ่งชาวบ้านถือสิทธิการครอบครองต่อเนื่องมาจากยุคของการทำไร่ ประกอบกับผู้เข้าได้ไถ่ทำลายป่าเดิมทิ้ง พร้อมกับขายเนื้อไม้ และขุดดินลูกรังขาย ซึ่งสวนทางกับเหตุผลในการเข้าอ้างว่า เพื่อเพิ่มพื้นที่ป่า

ชุมชนได้ร่วมกับนักศึกษาคณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สุ่มตรวจป่าตามหลักเกณฑ์การกำหนดสภาพป่าเป็นป่าเสื่อมโทรมหรือป่าสมบูรณ์ ผลการศึกษาพบว่า ป่าโนนใหญ่เป็นป่าสมบูรณ์ ชาวบ้านและสภาตำบลเสียว จึงร่วมกันเสนอเรื่อง ให้กรมป่าไม้ทบทวนและระงับการให้เข้าพื้นที่แต่ไม่ได้รับการแก้ไข จึงนำไปสู่การชุมนุมประท้วงหลายครั้ง กระทั่งรัฐมนตรีกระทรวงเกษตรฯ สั่งให้ทบทวนสัญญาเช่า และเอกชนยินยอมถอนตัวออกจากพื้นที่เช่า โดยที่สัญญาเช่าพื้นที่ป่ายังคงมีอายุการเช่าจนถึงประมาณปี 2548

3) กระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

1. เกิดการรวมตัวเพื่อก่อตั้งชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมตำบลเสียว เพื่อทำหน้าที่อนุรักษ์พื้นที่ป่าโนนใหญ่ ต่อมาพัฒนามาเป็นคณะกรรมการชาวบ้านอนุรักษ์ป่าโนนใหญ่ ตั้งแต่ พ.ศ.2535

2. จัดหาทุนโดยการจัดทำผ้าป่า ระหว่างปี 2539-2541 จัดทุกปี ได้เงินทุนมาจำนวนหนึ่งนำไปจัดซื้อที่จากผู้ครอบครองเดิมได้พื้นที่ป่ากลับมา 8 ไร่

3. ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานในท้องถิ่น โดย 2542 คณะกรรมการป่าชุมชนโนนใหญ่ได้ร่วมมือกับโรงเรียน และราษฎรในพื้นที่ใกล้เคียง จัดกิจกรรมปลูกป่าในพื้นที่ จำนวน 6 ไร่ ที่เหลือ 2 ไร่กันพื้นที่ไว้เพื่อทำการขุดบ่อน้ำ ให้เป็นแหล่งน้ำสำหรับสัตว์ป่า เพื่อความชุ่มชื้นในพื้นที่ ปีต่อมา ทางองค์การบริหารส่วนตำบลเสียว ได้จัดสรรงบประมาณในการขุดบ่อน้ำที่ทางคณะกรรมการป่าชุมชนได้กันพื้นที่ไว้จำนวน 2 ไร่ และมีการจัดกิจกรรมปลูกต้นไม้เสริมเข้าไปในพื้นที่เพิ่มเติม

4. จัดสร้างศูนย์ศึกษาทางนิเวศ ในปี พ.ศ.2544 โดยได้รับเงินทุนจากสำนักงานกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) เพื่อเป็นแหล่งศึกษาระบบนิเวศวิทยาในป่าชุมชน สำหรับเด็ก เยาวชน และบุคคลทั่วไป

5. การจัดการดูแลรักษาป่า การจัดการขององค์กรชาวบ้านเพื่อการอนุรักษ์ป่าชุมชนโนนใหญ่ 5 หมู่บ้านรอบป่าโนนใหญ่ จะแบ่งเขตการดูแลรักษาป่าของแต่ละชุมชน โดยจะเลือกตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนประจำหมู่บ้าน บ้านละ 10 คน ซึ่งแต่ละหมู่บ้านจะรวมกันเป็นคณะกรรมการร่วมกันเรียกชื่อว่า **'คณะกรรมการชาวบ้านเครือข่ายป่าชุมชนโนนใหญ่'** โดยจะมีการเลือกตั้งคณะกรรมการใหม่ทุก 2 ปี

นอกจากกรรมการที่ชาวบ้านเลือกตั้ง ผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านจะเป็นกรรมการโดยตำแหน่ง คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนจะเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารป่าชุมชน 1 ชุด จำนวน 11 คน ประกอบด้วยตัวแทนบ้านละ 2 คน และประธาน 1 คน คณะกรรมการบริหารจะทำหน้าที่ประสานงานแต่ละงานหมู่บ้าน และดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า

คณะกรรมการฯ ได้ตรากฎระเบียบการอนุรักษ์ป่า โดยจัดประชุมชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านเพื่อระดมความเห็นขอบเขตการใช้ประโยชน์จากป่า ข้อห้ามและบทลงโทษ เมื่อได้ความคิดเห็นจากแต่ละหมู่บ้าน คณะกรรมการจะรวมความเห็นและตราเป็นร่างกฎระเบียบป่าชุมชนโนนใหญ่ขึ้น จากนั้นนำกลับไปประชุมเพื่อขอมติจากชาวบ้านแต่ละหมู่บ้าน เมื่อได้รับ

ฉันทานุมัติจากชาวบ้านทุกหมู่บ้านแล้วจึงตราเป็นกฎระเบียบ ของป่าชุมชน และกฎระเบียบป่าโนนใหญ่จะมีการหารือเพื่อปรับปรุงร่วมกันกับชาวบ้านอยู่เสมอ

นอกจากนี้คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนโนนใหญ่ ยังได้กิจกรรมในการดูแลรักษาป่า เพื่อให้ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ ไม่ถูกบุกรุกทำลาย โดยกำหนดเป็นมาตรการระยะสั้น ระยะปานกลาง และระยะยาว ดังนี้

- มาตรการระยะสั้น ได้แก่ การจัดแบ่งเวรยามออกลาดตระเวนพื้นที่ทั่วไปของป่า และให้ราษฎรเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า เมื่อพบเบาะแสผู้กระทำผิดให้รีบแจ้งคณะกรรมการทราบ
- มาตรการระยะปานกลาง ได้แก่ จัดกิจกรรมปลูกต้นไม้รอบแนวเขตป่าชุมชน และจัดกิจกรรมให้นักเรียน เยาวชน ได้ไปศึกษาหาความรู้ในป่า
- มาตรการระยะยาว ได้แก่ จัดให้มีการเรียนการสอน ศึกษาหาความรู้ในป่า และขอสนับสนุนเงินงบประมาณจากทางหน่วยงานราชการ รวมทั้งสร้างจิตสำนึกในการรักษาให้กับเยาวชน

4) หน่วยงานที่ให้การสนับสนุน

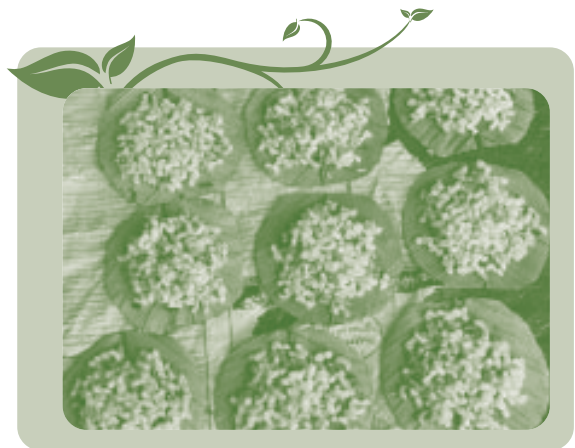
- สำนักงานป่าไม้จังหวัดศรีสะเกษ
- ศูนย์ศึกษาและพัฒนานวนศาสตร์ชุมชนที่ 5 หน่วยงาน 1 อำเภอ น้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ
- องค์การบริหารส่วนตำบลอิเซ และตำบลเสียว
- โรงเรียนบ้านอิเซ

5) ผลที่เกิดขึ้นและการเปลี่ยนแปลง

1. สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ พระราชทานธงพิทักษ์ป่าเพื่อรักษาชีวิตเมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2538

2. ได้รางวัลป่าพื้นบ้านอาหารชุมชนดีเด่น ประจำปี 2543 จากกรมป่าไม้

3. ปี พ.ศ.2546 สืบเนื่องจากกระบวนการจัดการป่าชุมชน และกระบวนการเรียนรู้ทางธรรมชาติของเด็กนักเรียนโรงเรียนบ้านอิเซ จึงได้มีผู้บริจาคที่ดินเพิ่มเติมจำนวน 8 ไร่ จากนายเหลียม นัยบุตร และศูนย์ศึกษาและพัฒนานวนศาสตร์ชุมชนที่ 10 (ศรีสะเกษ) สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้ (ศูนย์ศึกษาและพัฒนานวนศาสตร์ชุมชนที่ 5 หน่วยงาน 1 อำเภอ น้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ เดิม) ได้เข้ามาให้การสนับสนุนในการจัดทำแปลงสาธิตระบบวนเกษตร จำนวน 75 ไร่

4. ปี พ.ศ.2547 จากการดำเนินงานด้านป่าชุมชนที่ทำต่อเนื่องมาโดยตลอด ชาวบ้านหนองฮู ตำบลลิเซ ได้ร่วมกันบริจาคพื้นที่เพื่อจัดทำเป็นป่าชุมชน จำนวน 1,032 ไร่ และได้รับมอบใบประกาศเกียรติคุณจากท่านผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษ

5. ปี พ.ศ.2548 กลุ่มปฏิบัติการกิจในราชการบริหารส่วนภูมิภาค (ด้านป่าไม้) จังหวัดศรีสะเกษ ได้เข้ามาดำเนินการจัดตั้งป่าชุมชน และโครงการหมู่บ้านป่าไม้แผนใหม่ตามแนวพระราชดำริ 72 พรรษา โดยมีหมู่บ้านรอบป่าชุมชนโนนใหญ่เข้าร่วมโครงการจำนวน 12 หมู่บ้าน และมีการจัดกิจกรรมการปลูกต้นไม้วันวิสาขบูชา

6. ปี พ.ศ.2549 ทางองค์การบริหารส่วนตำบลลิเซ ตำบลเสียว ได้จัดสรรงบประมาณในการทำแนวกันไฟ รอบป่าชุมชน และได้ให้การสนับสนุนการจัดกิจกรรมปลูกป่า

ในช่วงการต่อสู้ของชาวบ้านเพื่อปกป้องป่าโนนใหญ่จากกลุ่มธุรกิจ ที่ได้รับสัมปทานเช่าพื้นที่เมื่อปี 2528 ถึงปี 2530 สุริยงค์ บุรมย์ ครูนักสู้ลูกบ้านเสียว ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเลขานุการสภาตำบลเสียว กล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งนั้นว่า "เหตุการณ์ในครั้งนั้นยอมรับว่า กลัวจนขนาดต้องกินข้าวในห้องนอน ถูกขู่และใช้สงครามจิตวิทยาโดยการขับรถมาวนรอบๆ บ้าน ทั้งกลางวัน

และกลางคืน ครอบครัวของเราเองก็เป็นห่วงเรามาก แต่ถ้าเราไม่ทำชาวบ้านก็จะไม่มีผู้นำและคงลำบากจึงต้องทำ ทำเพราะเราเป็นคนในพื้นที่ เป็นพี่น้องกับชาวบ้านส่วนใหญ่ที่นี่ ป่าโนนใหญ่เป็นของพวกเขา คนที่นี่ เพราะการต่อสู้ครั้งนั้น ป่าชุมชนโนนใหญ่ จึงได้อยู่เกื้อกูลชุมชนมาจนถึงวันนี้ "การต่อสู้เพื่อปกป้องป่าโนนใหญ่เป็นผลมาจนทุกวันนี้ ก็เพราะชาวบ้านร่วมมือกันด้วยความสามัคคีเพราะทุกคนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม" พ่อทองสา โสดี ผู้เคยนำพาลูกหลานสู้เพื่อพิทักษ์ผืนป่าโนนใหญ่ กล่าวอย่างภาคภูมิใจในวัยอันชราของผู้เฒ่าที่ได้ฝ่ากมรดกอันมีค่าไว้ให้ลูกหลานได้พึ่งพาและดูแลรักษาสืบไป

10. ป่าชุมชนโคกใหญ่ ตำบลล่องใหญ่ อำเภอลำดวน จังหวัดมหาสารคาม

'โคกใหญ่' เป็นป่าสาธารณประโยชน์มีเนื้อที่กว่า 4,000 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ 5 ตำบล 20 หมู่บ้าน ตั้งอยู่ในเขตอำเภอลำดวน จังหวัดมหาสารคาม โคกใหญ่ถือว่าเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่ามหาศาลต่อชุมชนรอบป่าและชุมชนใกล้เคียง เพราะถือว่าเป็นแหล่งหาอยู่หากินของคนและสัตว์ได้ตลอดปี ผลผลิตจากป่านอกจากจะเป็นแหล่งอาหารขนาดใหญ่ที่ไม่ต้องซื้อหาแล้ว ยังสร้างรายได้มหาศาลแก่คนรอบป่าอีกด้วย

1) ความเป็นมาและสภาพปัญหา

ในอดีตป่าโคกใหญ่เป็นป่าที่มีขนาดใหญ่ และมีความอุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่งของจังหวัดมหาสารคาม ซึ่งเป็นจังหวัดที่ไม่มีภูเขา และมีพื้นที่ป่าน้อยที่สุดของภาคอีสาน แต่ปัจจุบันพื้นที่ป่าและสภาพความอุดมสมบูรณ์ลดลงไปมาก เพราะยังมีการบุกรุกแผ้วถางป่า และพยายามจับจองเป็นเจ้าของส่วนบุคคลอยู่

สำนักงานป่าไม้จังหวัดมหาสารคาม ไม่ได้ถือว่าป่าโคกใหญ่เป็นป่าไม้ในการดูแลของทางราชการแต่อย่างใด โดยถือว่าเป็นป่าทำเลสาธารณประโยชน์ แต่ระยะต่อมาทางจังหวัดมีมติให้ป่าโคกใหญ่อยู่ในความดูแลรับผิดชอบของสำนักงานที่ดินอำเภอวาปีปทุมให้เป็นที่ดินสาธารณะ และจากการสำรวจของสำนักงานป่าไม้ จังหวัดมหาสารคาม เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2530 พบว่า ป่าโคกใหญ่มีพื้นที่สมบูรณ์เหลือเพียง 2,132 ไร่ จากพื้นที่ในอดีตประมาณ 4,000 ไร่ เนื่องจากการที่ไม่สามารถสำรวจหรือกำหนดบริเวณแนวเขตที่ชัดเจนได้ การบุกรุกเพื่อใช้เป็นที่ทำกินของชาวบ้านจึงมีมาก

จากการศึกษาวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานมหาสารคาม พ.ศ.2549 และรวบรวมข้อมูล จากการพูดคุยกับชาวบ้านได้แบ่งสภาพป่าชุมชนโคกใหญ่ได้ ดังนี้

ระยะที่ 1 ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ (ก่อนพ.ศ.2504) เนื้อที่ป่าประมาณ 8,000 ไร่ ชาวบ้านมีการแผ้วถางป่าเพื่อการปลูกพืชไว้กินในครัวเรือน เช่น ปลูกถั่ว เตย ผัก เป็นต้น ไม่มีการจับจองพื้นที่กรรมสิทธิ์แต่อย่างใด นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีการตัดไม้เพื่อการปลูกบ้านเรือนแต่ภายใต้การเคารพนับถือธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ คือ การตัดไม้โดยการตัดสรรคุณภาพไม้ ความเหมาะสมตรงตามความต้องการเท่านั้น

ระยะที่ 2 บุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ (พ.ศ.2504-2518) ในช่วงนี้ชาวบ้านผู้ใช้ประโยชน์มีสิทธิ์ในการออกเอกสารสิทธิ์เพราะหน่วยงานราชการเปิดโอกาสให้จับจองพื้นที่ได้ครอบครัวละ 7 ไร่ เพื่อการปลูกพืชเศรษฐกิจ คือ ปอกระเจา ถั่วลิสง เตยโม มันสำปะหลัง และในช่วงประมาณ ปี พ.ศ.2516-2517 มีการสำรวจพื้นที่เพื่อการออกเอกสารสิทธิ์ นส.3 โดยกำนัน ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ชี้เขตแดนซึ่งบางครั้งผู้นำก็สามารถจับจองพื้นที่ได้มากกว่าที่กำหนด ในช่วงนี้ได้มีการนำไม้ยูคาลิปตัสเข้ามาปลูกด้วย

ระยะที่ 3 ตัดไม้ฟันเพื่ออุตสาหกรรมเกลือ (พ.ศ.2518-2534) ราคาพืชเศรษฐกิจตกต่ำ ชาวบ้านหันมาตัดไม้ฟันขายให้แก่โรงงานต้มเกลือที่หนองบ่อ อำเภอบรบือ อำเภอนาปีพุม และ อำเภอนาดูน นอกจากการตัดไม้ฟันแล้ว ไม้ขนาดใหญ่ก็ถูกตัดเพื่อการแปรรูป ไม้ขนาดเล็กขายเป็นเสาจวน ซึ่งเป็นสาเหตุให้ป่าโคกใหญ่เสื่อมโทรมเป็นอันมาก ในช่วงนี้เป็นช่วงที่ประชาชนที่อาศัยอยู่ริมลำเสียวก็ลุกขึ้นมาคัดค้านการทำนาเกลือที่หนองบ่อ เพราะผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการปล่อยน้ำเค็มที่เกิดขึ้นจากการทำนาเกลือของโรงงานส่งผลกระทบต่อพื้นที่นา ทำให้ข้าวตาย เป็นผลทำให้มีคำสั่งจากรัฐบาลเพื่อยุติการทำอุตสาหกรรมเกลือในปี พ.ศ.2533 และ ในปีต่อมา พ.ศ.2534 ผู้นำชุมชนภายใต้การนำของ พ่อบุญเรือง ยางเครือ ได้ทำการรณรงค์ ประชาสัมพันธ์การรักษาป่าไม้ร่วมกัน ซึ่งในระหว่างการทำงาน ได้มีการปะทะ ขัดแย้งกับกลุ่มผู้เสียผลประโยชน์มากมาย แต่ด้วยเจตนารมณ์ในการรักษาป่าไม้เพื่อส่วนรวม จึงได้รับการสนับสนุนจากหลายฝ่ายและสามารถรวมกลุ่มกันได้ภายใต้เครือข่ายชาวบ้านอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ แต่อย่างไรก็ตามถือว่าช่วงนี้เป็นช่วงที่ป่าไม้ถูกทำลายมากที่สุด และ มีการสำรวจพื้นที่ป่าพบว่า พื้นที่ป่าโคกใหญ่เดิมที่มี กว่า 7,854 ไร่ ถูกจับจองไปถึง 3,588 ไร่ เหลือพื้นที่เพียง 4,266 ไร่

ระยะที่ 4 รณรงค์เพื่อการรักษาป่าชุมชนร่วมกัน (พ.ศ.2534-2540) เป็นช่วงที่กลุ่มชาวบ้านรวมกลุ่มกันเพื่อการอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ ซึ่งมีการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน เช่น การพัฒนาบุคคลากร หรือ คณะกรรมการป่าชุมชนโคกใหญ่ โดยการศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับองค์กรชาวบ้านพื้นที่อื่น ๆ การจัดทำแนวเขตป่าชุมชน การพัฒนากองทุนหมุนเวียน การควบคุมดูแลการใช้ประโยชน์จากป่า การรณรงค์ประชาสัมพันธ์ในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันของหมู่บ้านรอบป่าและหมู่บ้านใกล้เคียง โดยได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนในขณะนั้น ปัจจุบันยังมีการสร้างศูนย์การเรียนรู้ เพื่อใช้เป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์แก่กลุ่มคนที่สนใจอื่น ๆ ด้วย

ระยะที่ 5 แผ้วถางป่าเพื่อผลประโยชน์เฉพาะตน (พ.ศ.2541 - ปัจจุบัน) ตามสภาพการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินในเขตป่าชุมชนโคกใหญ่นั้นถือพื้นที่ป่าส่วนใหญ่ถูกถือครองกรรมสิทธิ์เรียบร้อยแล้ว แต่ประชาชนรอบป่าก็ไม่ได้ทำการตัดไม้ หรือแผ้วถางป่าเพื่อการใช้ประโยชน์ส่วนตนเพราะค่านิ่งถึงประโยชน์ของส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และจากการรณรงค์การรักษาป่าไม้ของกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ร่วมกัน แต่เมื่อมีนโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุนของรัฐ การเข้าไปตัดไม้ แผ้วถางป่าจึงเกิดขึ้น และบางรายมีการซื้อขายในสนนราคาที่สูงพอสมควร ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน คือ เจ้าของที่ดินมีการตัดไม้ขาย และ ต้องการขายที่ดินด้วย

2) กระบวนการจัดการป่าโคกใหญ่

ประมาณ ปี พ.ศ.2534 ชาวบ้านรอบป่าได้รวมตัวกันภายใต้ชื่อ องค์กรชุมชน อนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ และได้การศึกษาข้อมูลชุมชนรอบป่าเพื่อหาแนวทางการพัฒนา และจัดการป่าให้ยั่งยืน

ในการศึกษาได้มีตัวแทนจากหมู่บ้านรอบป่ามาเป็นคณะกรรมการร่วมกัน นอกจากนี้ ยังมีกิจกรรมประชาสัมพันธ์สร้างความเข้าใจ เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการรักษา และฟื้นฟูป่า เช่น การจัดทำแนวเขตป่า และที่ทำกินให้ชัดเจน จัดกิจกรรมปลูกป่าเสริม และมีการพัฒนาอาชีพแก่ชุมชนควบคู่ไปด้วย

3) ปัญหาและอุปสรรค

การดำเนินงานของเครือข่ายอนุรักษ์ป่าในปัจจุบันซบเซาลง เพราะปัจจัยหลายอย่าง เช่น การเมืองท้องถิ่นที่มีการแข่งขันสูงส่งผลให้เกิดความขัดแย้งและการสนับสนุนกิจกรรมก็ไม่ต่อเนื่อง และให้ความสำคัญกับองค์กรภาคประชาชนลดลง และงบประมาณในการสนับสนุนการดำเนินงานของภาคประชาชนก็ลดลงด้วย ฉะนั้นการดำเนินงานในช่วงนี้จึงเป็นลักษณะการเฝ้าระวังเท่านั้น โดยมีการยืนยันการรักษาป่าไม้ไว้เพื่อประโยชน์ของส่วนรวมภายใต้การนำของพ่อบุญเรือง ยางเครือ และคณะกรรมการบางส่วน ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภูมิภาคมหาสารคามเป็นหลัก และองค์กรอื่นๆ ในระดับพื้นที่

จากผลการวิจัย เรื่อง "การจัดระบบแนวคิดในการอนุรักษ์ป่าชุมชนของชาวบ้าน" ของ ชูศักดิ์ สุทธิสา และคณะ พบว่า การบริหารจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่ที่ผ่านมามีปัญหาอุปสรรคใน 3 ด้าน ได้แก่

1. ปัญหาด้านชาวบ้าน

- ปัญหาเรื่องความไม่เข้าใจต่อแนวทางการดำเนินงานของคณะกรรมการ ดูแลรักษาป่าและส่งผลต่อการสร้างความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ
- ปัญหาการลักลอบตัดไม้ ของคนในหมู่บ้านที่อยู่นอกพื้นที่ป่า ชาวบ้านที่เข้ามาตัดไม้บางคนก็เป็นเครือญาติกับชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านรอบป่า และมีการเอื้อประโยชน์ต่อกัน หรือบางทีก็มาจากหมู่บ้านห่างไกล แต่คณะกรรมการก็ไม่สามารถเอาผิดได้อย่างเต็มที่ เพราะอำนาจในการจัดการป่ายังไม่มี ความชัดเจน และขาดการยอมรับในบางส่วน
- ปัญหาด้านเศรษฐกิจของชาวบ้าน ชาวบ้านพึ่งพาป่าในการดำรงชีวิต การตัดฟัน เผาถ่านขาย เก็บหาของป่า ซึ่งเป็นสาเหตุของความยากลำบากในการทำ ความเข้าใจเรื่อง การอนุรักษ์ป่าร่วมกัน

2. ปัญหาด้านคณะกรรมการ

- คณะกรรมการที่ทำงานอย่างจริงจังมีเฉพาะผู้นำไม่กี่คน และมีลักษณะของผู้นำเดี่ยว การสร้างทีมงานเพื่อทำงานร่วมกันนั้นทำได้น้อยทำให้ง่ายต่อการโจมตีของฝ่ายตรงข้าม หรือ เกิดความขัดแย้งได้ง่ายต่อการจัดการความโปร่งใสของการทำงาน

- การติดต่อประสานงาน และประชาสัมพันธ์ของคณะกรรมการไม่ทั่วถึง ไม่ชัดเจน และไม่มีอำนาจเต็มที่ในการจัดการป่าทำให้เกิดปัญหาการลักลอบตัดไม้อยู่เนื่อง ๆ
- การดำเนินงานของคณะกรรมการขาดความต่อเนื่อง และคณะกรรมการไม่ให้ความสนใจทำงานเท่าที่ควร
- ผู้นำบางคนทำธุรกิจตัดไม้ มีเครื่องยนต์ตัดไม้เป็นของตนเอง และไม่ให้ความร่วมมือเต็มที่ในการดำเนินงานกลุ่ม
- ผู้นำมีภารกิจที่ต้องรับผิดชอบหลายด้าน ทั้งในเรื่องการประกอบอาชีพ และเข้าร่วมประชุมอำเภอ ไม่มีเวลาจัดการดูแลป่ามากนัก และงานองค์กรเครือข่ายเป็นเพียงงานอาสาสมัคร ไม่มีค่าตอบแทนใด ๆ
- การประชุมคณะกรรมการในระยะหลังไม่มีความต่อเนื่อง ทำให้กรรมการแต่ละหมู่บ้านไม่ทราบกิจกรรมความเคลื่อนไหว เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความแตกแยกได้ง่าย
- คณะกรรมการไม่มีอำนาจในการจับกุม ลงโทษผู้ทำผิดกฎ เป็นเพียงการสร้างตระหนกในชุมชนและการดูแลให้เป็นไปตามกฎข้อบังคับเท่านั้น
- หน่วยงานราชการเกิดความไม่ไว้วางใจองค์กรเครือข่าย และขาดการประสานงานที่ดี

3. ปัญหาด้านองค์กรภายนอก ที่เข้าไปส่งเสริมใกล้ชิดกับป่า ได้แก่ โครงการอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ ซึ่งมีปัญหา ดังนี้

- ในปัจจุบันมีเพียงอาสาสมัครชาวบ้านที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาป่า และอาสาสมัครเปลี่ยนคนบ่อย การทำงานในพื้นที่ไม่เต็มที่ การเตรียมองค์กรชาวบ้านยังไม่เข้มแข็ง การสร้างแนวคิดได้เฉพาะผู้นำชุมชนบางส่วน ยังเข้าไม่ถึงประชาชนในระดับหมู่บ้าน ทำให้การประสานความสัมพันธ์ และความร่วมมือ กับชาวบ้านระดับลึกยังไม่เกิดขึ้น และปัญหาด้านอื่นๆ ที่ปรากฏ ได้แก่

แนวเขตพื้นที่ไม่ชัดเจน ส่งผลต่อการวางแผนอนุรักษ์ป่าระหว่างชาวบ้าน หมู่บ้านและคณะกรรมการเครือข่ายฯ และจำนวนพื้นที่ป่าไม่แน่นอน

4) บทเรียนจากการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่

บทเรียนที่สำคัญของการดำเนินงานจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่มี 2 ประเด็น คือ 1) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และ 2) การวิเคราะห์คุณค่าของทรัพยากรป่าไม้

ต่อการดำเนินชีวิตของผู้คนรอบป่า ซึ่งรายละเอียดแยกได้ดังนี้

1. การพัฒนาความร่วมมือในการจัดการทรัพยากร มีอยู่ด้วยกัน 2 ระดับ คือ เครือข่ายระดับพื้นที่ ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มชาวบ้านผู้มีที่ดินในเขตป่า กลุ่มชาวบ้านผู้มีที่นาติดเขตป่า กลุ่มชาวบ้านผู้ได้อาศัยป่าไม้เป็นแหล่งอาหาร กลุ่มผู้นำชุมชนและผู้นำเครือข่ายตำบล ซึ่งเครือข่ายในระดับนี้ต้องมีความเข้าใจและเห็นคุณค่าในการจัดการป่าร่วมกัน เพราะถือว่ากลุ่มคนเหล่านี้ คือผู้ที่จะสามารถดูแลรักษาป่าไม้ได้อย่างแท้จริง เครือข่ายระดับที่ 2 คือ เครือข่ายความร่วมมือกับองค์กรภายนอก คือ ภายใต้งานดำเนินงานของตัวแทนหมู่บ้านรอบป่าที่จัดตั้งขึ้นมาเป็นคณะกรรมการเครือข่ายเพื่อดูแลรักษาป่าร่วมกัน แล้วทำหน้าที่ประสานทรัพยากร ประสานความร่วมมือกับองค์กรภายนอกเพื่อการสนับสนุนการทำงานให้ประสบความสำเร็จตามความต้องการ และ ตอบสนองคุณค่าของเครือข่ายๆ ด้วย

2. การวิเคราะห์คุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ต่อวิถีชุมชน การสร้างความตระหนักต่อคุณค่าของป่าต่อการดำเนินชีวิตไม่ว่าจะเป็นป่าไม้กับการหาอยู่หากิน ป่าไม้กับการดำรงประเพณี วัฒนธรรม ป่าไม้กับการเมืองท้องถิ่น หรือ ป่าไม้กับประเด็นอื่นๆ ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งการศึกษาหรือการดึงคุณค่าเหล่านี้มาตีแผ่หรืออธิบายต่อคนในชุมชนและสาธารณชนน่าจะถูกพัฒนาและยกระดับเป็นความรู้ท้องถิ่น เพื่อการจัดการเรื่องเศรษฐกิจชุมชน การสร้างการเมืองภาคประชาชนที่เอื้อประโยชน์ที่เป็นธรรม การยกระดับความรู้ท้องถิ่นเพื่อพัฒนาระบบการถ่ายทอดความรู้สู่คนรุ่นใหม่ สิ่งเหล่านี้ต้องมีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือตั้งแต่เครือข่ายระดับหมู่บ้าน พื้นที่ ท้องถิ่น จนถึงเครือข่ายของคนภายนอกที่ต้องเข้าไปหนุนเสริมแต่บทบาทหลัก คือ องค์กรชุมชน หรือเครือข่ายชาวบ้านอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ต้องแสดงเจตจำนง และพัฒนาความร่วมมือให้เกิดขึ้นในระดับชุมชนให้ได้เสียก่อน เพื่อสร้างความร่วมมือกับคนภายนอกต่อไป

การพัฒนาป่าชุมชนที่ยั่งยืน จำเป็นต้องมองให้เชื่อมสัมพันธ์กับวิถีของชุมชนเป็นที่ตั้งเพราะการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนนั้น ต้องเข้าใจถึงคุณค่าของความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน กับทรัพยากรธรรมชาติ และระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งคุณค่าเหล่านี้ดูเหมือนจะถูกกลดการให้ความสนใจลง เพราะกระแสการพัฒนาให้ความสำคัญกับวัตถุมากกว่าจิตใจ หากเราต้องการทำงานเพื่อทวนกระแสเหล่านั้น เราคงต้องมองอดีตให้ล้าลึกขึ้น เพื่อมาพิจารณาปัญหาในปัจจุบัน และวางอนาคตอย่างชาญฉลาดร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง

11. การอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำมูล ตำบลไทยสามัคคี อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา

พื้นที่ตำบลไทยสามัคคี อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา เป็นแหล่งต้นน้ำของแม่น้ำ 2 สาย คือ ต้นกำเนิดแม่น้ำมูล และอีกส่วนหนึ่งเป็นสายน้ำที่ไหลไปรวมกับแม่น้ำบางปะกง พื้นที่บริเวณนี้ในอดีตเป็นป่าที่บึงเต็มไปด้วยต้นไม้ใหญ่ มีเรื่องเล่าว่า "แต่ก่อนถ้าอยู่ห่างกันแค่ 20 วา ก็มองเห็นกันแล้ว" เป็นคำพูดที่บ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่แห่งนี้ในอดีตได้ชัดเจน

วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของคนตำบลไทยสามัคคี มีคนอพยพมาจากหลายจังหวัด หลายภาคอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ทำให้ภาษาพูดตลอดจนวัฒนธรรมพื้นบ้านมีความหลากหลายตามลักษณะประชากรที่อพยพมาจากถิ่นเดิม แต่คนกลุ่มใหญ่ที่มากที่สุด คือ ไทยโคราช ไทยภาคกลาง ในอดีตชาวบ้านจะอยู่กันอย่างเครือญาติ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แบ่งปันกัน

แต่ในปัจจุบันวิถีชีวิตเปลี่ยนไป อยู่แบบตัวใคร ตัวมัน ต้องเร่งรีบ แข่งขัน หาเงิน ซึ่งต่างจากเมื่อก่อนที่หาพออยู่พอกิน พึ่งพาธรรมชาติ ไม่มีสารพิษ เพราะระบบการผลิตไม่ได้ผลิตเพื่อขายเช่นทุกวันนี้

1) ความเป็นมา และสภาพปัญหา

มีเหตุการณ์ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพพื้นที่ เขตอำเภอวังน้ำเขียว ที่สำคัญ 3 เหตุการณ์ คือ

1. การสร้างทางหลวงหมายเลข 304 เมื่อปี พ.ศ.2508 ซึ่งเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ในการขนอาวูค และเสบียงอาหารจากท่าเรือสาดหีบ ไปจังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดหนองคาย เพื่อใช้ในการทำสงครามอินโดจีน ถนนสายนี้ตัดผ่านตำบลไทยสามัคคี เมื่อการคมนาคมสะดวก การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานง่ายขึ้น และเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

2. การอนุญาตให้มีการสัมปทานตัดไม้ บริษัทที่ได้รับสัมปทาน ในเขตตำบลไทยสามัคคี คือ บริษัทราชสีมาค้าไม้ ช่วงแรกที่เข้ามาทำไม้จะตัดไม้ขนาด 3 คนโอบ เมื่อต้นไม้ใหญ่ล้มทำให้ไม้เล็กๆ ล้มไปด้วยเป็นบริเวณกว้าง ชาวบ้านก็จะรีบไปปักป้ายจับจองเป็นของตนเอง และเผาต้นไม้ที่เหลือ ดังนั้นเมื่อชาวบ้านคนใดเดินไปเจอต้นไม้ใหญ่ ก็จะรีบไปบอกคนงานของบริษัทเพื่อไปตัดไม้ เพราะจะได้จับจองที่ดินเป็นของตนเองง่ายขึ้น ไม่ต้องลงแรงตัดไม้ใหญ่เอง จึงเป็นการพึ่งพาซึ่งกันและกัน การตัดไม้ใหญ่ของบริษัท จึงทำให้ชาวบ้านพึ่งพอใจ เพราะเป็นเหมือนการเปิดพื้นที่ให้ ทำให้พื้นที่โล่งเตียนเร็วขึ้น

3. การประกาศเป็นพื้นที่ปฏิรูปที่ดิน คือ เมื่อประมาณปี พ.ศ.2521 กรมป่าไม้ยกพื้นที่บริเวณ ตำบลไทยสามัคคีให้กับสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) ให้จัดสรรที่ดินให้กับเกษตรกรผู้ยากไร้ ส.ป.ก. จึงประกาศเป็นเขตปฏิรูปที่ดินในปีเดียวกัน และดำเนินการสำรวจแบ่งที่ดินให้กับเกษตรกร จนถึงปี พ.ศ.2528 จึงดำเนินการแจกเอกสารสิทธิให้กับเกษตรกร ในช่วงนี้มีเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ทรัพยากร และประชากรอย่างมาก ที่ดินมีราคาสูงขึ้นหลายเท่าตัว และมีการเปลี่ยนผู้ถือครองกันหลายต่อ ชาวบ้านบางคนขายที่ดินจนหมดเหลือเพียงที่อยู่อาศัยเท่านั้น

พื้นที่ตำบลไทยสามัคคี และพื้นที่โดยรวมของอำเภอวังน้ำเขียวเป็นที่สูง มีสภาพอากาศดี ภูมิประเทศที่สวยงาม ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ จึงมีเส้นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวที่เข้ามาซื้อที่ดินให้เข้ามาซื้อมากมาย แม้ว่าจะเป็นเขต ส.ป.ก.4-01 แล้วก็ตาม ก็ยังสามารถซื้อขายเปลี่ยนมือกันได้ โดยการช่วยเหลือของผู้นำท้องถิ่น และข้าราชการในพื้นที่ทำตัวเป็นนายหน้า

2) ความเป็นมาของการอนุรักษ์ต้นน้ำ

การอนุรักษ์ต้นน้ำมูลบริเวณตำบลไทยสามัคคี เกิดขึ้นภายใต้การดำเนินงานของกลุ่มอนุรักษ์ต้นน้ำมูล ซึ่งก่อตั้งเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ.2543 โดยการแนะนำของเจ้าหน้าที่มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่า และพรรณพืชแห่งประเทศไทย เนื่องจากมูลนิธิมีโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติในพื้นที่อุทยานทับลาน พื้นที่ 10,000 ไร่ โดยร่วมกับการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย ดังนั้น เพื่อให้ชุมชนเองรู้ถึงคุณค่าของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ตำบลไทยสามัคคี ในฐานะที่เป็นแหล่งต้นน้ำ และยังมีพื้นที่ติดกับอุทยานทับลานถึง 8 หมู่บ้าน เจ้าหน้าที่มูลนิธิฯ ส่วนหนึ่งจึงลงมาทำงานร่วมกับแกนนำในพื้นที่ 5 หมู่บ้าน พาไปศึกษาดูงาน อบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อย่างยั่งยืน จนชาวบ้านเห็นความสำคัญ และจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ต้นน้ำมูลขึ้น ครอบคลุมพื้นที่ 5 หมู่บ้านจากทั้งหมด 11 หมู่บ้านในตำบล โดยมีกิจกรรมสำคัญที่กลุ่มดำเนินการ ได้แก่

1. มีการประชุมกลุ่มทุกเดือนและส่งสัจจะออมทรัพย์โดยให้การออมเงินเป็นตัวเชื่อมร้อยให้สมาชิกได้มีโอกาสพบปะพูดคุย ปรึกษาหารือกัน
2. ประสานความร่วมมือ ร่วมกับผู้นำท้องถิ่นนักเรียน สมาชิกกลุ่มเพื่อปลูกป่าและป้องกันไฟป่า
3. บริจาคเงินและร่วมกันสร้างที่ทำการกลุ่มจำนวน 1 หลัง มูลค่า 2 แสนบาท
4. การจัดตั้งโฮมสเตย์ โดยการสนับสนุนของมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี และศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอวังน้ำเขียว
5. การปลูกเห็ดหอม

เมื่อปี พ.ศ.2545 ได้เข้ามาส่งเสริมและฝึกอาชีพ วิชาการเพาะเห็ดหอม ซึ่งเมื่อชาวบ้านมีความสามารถเพาะเห็ดหอมจำหน่ายได้แล้ว ทำให้เป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น ประกอบกับ

ที่บ้านบุไทรมีสภาพภูมิประเทศที่สวยงาม มีป่าเขาสลับซับซ้อน ต้นไม้อุดมสมบูรณ์ และมีสภาพอากาศที่หนาวเย็นตลอดปี จึงเป็นแรงดึงดูดนักท่องเที่ยว เข้ามาพักผ่อนพักผ่อนอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการต้อนรับนักท่องเที่ยวในรูปแบบ "โฮมสเตย์" ซึ่งนอกจากนักท่องเที่ยวจะได้สัมผัสสภาพอากาศที่บริสุทธิ์ การต้อนรับที่อบอุ่นแล้ว ยังได้เยี่ยมชมการผลิต วิถีชีวิตของคนในชุมชน และหาซื้อของฝาก โดยเฉพาะเห็ดหอมสดๆ กลับไปอีกด้วย

กิจกรรมของโฮมสเตย์

1. บริการบ้านพักซึ่งมี 3 รูปแบบ คือ แบบโบราณ แบบผสมผสาน และแบบสมัยใหม่
2. เล่าประวัติหมู่บ้าน นวดแผนโบราณ และการแสดงดนตรีพื้นบ้าน
3. ชมการแสดงเกี่ยวกับวัฒนธรรมอำเภอวังน้ำเขียวของกลุ่มมดแดง
4. ตื่นแต่เช้า ตักบาตร และนำเที่ยวรอบๆ หมู่บ้าน โดยรถอีแต๊ก
5. เยี่ยมชมการสาธิตการเพาะเห็ดหอม
6. เยี่ยมชมแปลงปลูกไม้ดอกเมืองหนาว เช่น เบญจมาศ แกลดิโอลัส และดอกหน้าวัว
7. นำเที่ยวบริเวณใกล้เคียง ซึ่งเป็นสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญ เช่น จุดชมวิวดาโต๊ะวัน ขึ้นเขาแผงม้า ดูกระทิง เป็นต้น

การบริหารจัดการโฮมสเตย์

1. การเข้าพักของนักท่องเที่ยว สมาชิกโฮมสเตย์จะต้องมารอนักท่องเที่ยวที่บ้านตามกำหนดการที่นัดหมายโดยพร้อมเพรียงกัน
2. การเข้าพักของนักท่องเที่ยวแต่ละบ้านจะต้องผ่านการจัดสรรของกลุ่มโฮมสเตย์
3. ถ้ามีกิจกรรมร่วมกันจะใช้เวลาที่บ้านประธานเป็นหลัก
4. กรณีนักท่องเที่ยวมาพักไม่เกิน 10 คน จะต้องจัดสรรให้ตามลำดับโดยเริ่มจากบ้านหมายเลข 1 ก่อน (จะได้แขกครบทุกบ้าน แต่จะหมุนไปให้ครบทุกหมู่บ้าน)
5. กรณีนักท่องเที่ยวมาพักเป็นหมู่คณะ จะจัดสรรเฉลี่ยให้ครบเท่ากันทุกบ้าน
6. กรณีนักท่องเที่ยวมาพักหมู่บ้านที่จะเข้าพัก สามารถที่จะรับได้ (แต่รับแขกที่เป็นหมู่คณะครั้งต่อไปจะยกเว้นตามจำนวนแขกที่เข้าพัก เพื่อความยุติธรรม ในจำนวนการรับแขกของสมาชิกทุกคน)
7. โฮมสเตย์แต่ละบ้านจะต้องช่วยกันดูแลทรัพย์สินและของมีค่าที่แขกนำมาติดตัวมา
8. โฮมสเตย์แต่ละบ้านจะต้องมีมนุษย์สัมพันธ์ที่ดีต่อแขกที่มาเข้าพัก
9. โฮมสเตย์แต่ละบ้านจะต้องสะอาดและปลอดภัยต่อแขกที่มาพัก
10. สมาชิกโฮมสเตย์ห้ามดื่มสุรา หรือส่งเสียงดังรบกวนแขก

ปัญหาและอุปสรรค

1. การขยายแนวคิดในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมกับคนในชุมชน และกลุ่มผู้นำเป็นไปได้ช้า
2. ยังไม่ได้รับการสนับสนุน และให้ความสำคัญจากหน่วยงานภาครัฐ
3. เกษตรกรส่วนใหญ่ยังยึดติดอยู่กับวิถีชีวิตและการดำเนินชีวิตแบบเดิมไม่ยอมเปลี่ยนวิถีคิด

ผู้ประสานงาน นางสมบุญ สิงกิ่ง โทร. 089-2853044
กลุ่มอนุรักษ์ต้นน้ำมูล ต.ไทสงสามัคคี อ.วังน้ำเขียว จ.นครราชสีมา

11. การจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองบุรีรัมย์กิจกรรมเป็นแกนหลัก

1) ที่ตั้งและสภาพทั่วไป

สภาพภูมิประเทศ ตำแหน่งที่ตั้งเป็นที่ราบ อยู่ติดกับลำน้ำที่ชาวบ้านเรียกว่า คลองละลม ลักษณะเป็นคูคลองโบราณมาช้านานแล้ว ปัจจุบันนี้เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ และเป็นแหล่งหาอาหารของชุมชนและชุมชนใกล้เคียง มีความกว้างประมาณหนึ่งร้อยเมตร ยาวรอบตัวชุมชนเมืองบุรีรัมย์ประมาณ 5,000 เมตร อาณาเขตติดต่อ ทิศเหนือ

ติดต่อกับ ตำบลชุมชน ทิศใต้ ทิศตะวันตกและทิศตะวันออก ติดต่อกับ ตำบลลิสนาอำเภอเมืองบุรีรัมย์ การดำรงชีพของชาวชุมชนเมืองมีหลากหลายกลุ่มอาชีพ ส่วนใหญ่ อาชีพรับจ้าง รับราชการ ค้าขาย เกษตรกร กลุ่มคนส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชนเอง กลุ่มคนภายนอกจะมาอาศัยอยู่ในชุมชนเมืองจะเป็นพวกค้าขาย นักศึกษาและข้าราชการ

2) ความเป็นมาของการจัดการทรัพยากรภาคประชาชน

เทศบาลเมืองบุรีรัมย์เป็นเมืองเล็กๆ พื้นที่ 6 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 1,750 ไร่ มีประชากรเพียง 29,900 คน มีความหนาแน่นของประชากร 4,983.33 คนต่อตารางกิโลเมตร จำนวนครัวเรือน 12,340 ครัวเรือน แต่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศที่เน้นการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจเมืองมีการขยายตัวทำให้เกิดการอพยพแรงงานจากภาคชนบทเข้ามาเป็นแรงงานในเมือง จนเมืองกลายเป็นศูนย์กลาง

ทางด้านเศรษฐกิจ และก่อให้เกิดปัญหาอีกหลายอย่างตามมา เช่น ปัญหาของชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเมือง ขาดการศึกษา ความด้อยโอกาสทางสังคมทำให้ไม่มั่นคงในอาชีพและรายได้ ยังนำมาสู่ความไม่มั่นคง ในที่อยู่อาศัย ต้องเช่าหรือบุกรุกสร้างที่อยู่อาศัยในที่ดินของรัฐ เอกชน และที่ดินของสาธารณะ ซึ่งสภาพปัญหาดังกล่าวซึ่งจะส่งผลให้เกิดปัญหาอื่นตามมาอีกมากมาย เช่น ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ปัญหาด้านสุขอนามัย เป็นต้น

นอกจากนี้ในเขตเทศบาลซึ่งมีคูเมืองโบราณ เรียกว่า "คลองละลม" ตั้งอยู่ ซึ่งเป็นคลองที่คน และชุมชน ในเขตเทศบาลมาใช้ทั้งเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นแหล่งหาอาหารและที่เพาะพันธุ์ปลา ป้องกันน้ำท่วม และใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ อีกมายมาก แต่การดูแลรักษาการจัดการสิ่งแวดล้อมของ คูคลองนั้น มีแต่ทางหน่วยงานของภาครัฐเป็นผู้ดูแล ซึ่งสภาพน้ำในคลองปัจจุบันเริ่มจะที่น่าเสียดาย เพราะความมั่งคั่ง และขาดความรับผิดชอบในการเป็นพลเมืองที่ดีของสังคม คนและชุมชนมีส่วนร่วมน้อย ในการที่จะเข้ามามีบทบาทในการจัดการสิ่งแวดล้อมของคูคลอง ซึ่งประเด็นตรงนี้เองที่เป็นจุดสนใจ ที่น่าจะใช้เป็นเครื่องมือ ในการขับเคลื่อนงานโครงการฯ ให้ชุมชน เข้ามีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม ของคูคลองและการจัดการชุมชนของตนให้เป็นเมืองน่าอยู่ โดยมีเครือข่ายชุมชนเมืองเป็นแกนหลักและกลไก ในการเชื่อมโยงคนคนให้มาทำงานร่วมกัน

เครือข่ายชุมชนเมืองจังหวัดบุรีรัมย์ได้ รวมตัวกันและได้จัดตั้งเป็นเครือข่ายเมื่อปี พ.ศ.2542 ดำเนินกิจกรรมออมทรัพย์ร่วมกัน 14 ชุมชน องค์กร ชุมชนที่อยู่ริมฝั่งคลองละลมจำนวน ๔ ชุมชน ได้เห็นความสำคัญของปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชนและ บริเวณริมสองฝั่งคลอง ที่ทวีความรุนแรงขึ้นทุก ๆ ปี เช่น ปัญหาขยะ น้ำเน่าเสียที่ไหลลงสู่ลำคลอง แขนงน้ำใน 4 ชุมชน ประกอบด้วย ชุมชนสะพานยาว

ชุมขนหลักเมือง ชุมชนวัดอีสานและชุมชนเทศบาล ได้ประชุมปรึกษากันและได้ทำกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา ด้านสิ่งแวดล้อมในชุมชน และต่อมาได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากเทศบาลเมืองบุรีรัมย์

ในปี พ.ศ.2548 ได้ก่อตั้งเป็นเครือข่าย เมืองน่าอยู่จังหวัดบุรีรัมย์โดยใช้พื้นที่ 4 ชุมชนเป็นพื้นที่ ปฏิบัติการนำร่องและเชื่อมโยงชุมชนอื่นๆ ที่มีความสนใจให้เข้ามาทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น ชุมชนตลาดสด ชุมชนประปาเก่า ชุมชนหนองปรือ ชุมชนหลังสถานีรถไฟ

คณะกรรมการเครือข่ายมาจากแกนนำชุมชน 4 ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเมือง เช่น ตัวแทนเจ้าหน้าที่เทศบาลจากกองสาธารณสุขและสิ่งแวดล้อม กองสวัสดิการสังคม กองการศึกษา

เครือข่ายองค์กรชุมชน เช่น เครือข่ายแผนแม่บทชุมชนจังหวัด เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ ตัวแทนจาก
สถานีวิทย์กระจายเสียง ตัวแทนจากประชาสังคมจังหวัด และมีคณะที่ปรึกษาจาก นายเทศมนตรี
เมืองบุรีรัมย์ สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์ ในปี พ.ศ.2549 ได้รับเงินทุนสนับสนุนกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม
จากเทศบาลและมูลนิธิชุมชนไทย

การขับเคลื่อนงานโครงการฯให้ชุมชนเข้ามีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของคุณคลองและการจัดการ
ชุมชนของตนให้เป็นเมืองน่าอยู่ โดยมีเครือข่ายชุมชนเมืองเป็นแกนหลัก ในการเชื่อมโยง มีหลักการสำคัญ
ในการพัฒนา ดังนี้

1. ชุมชนท้องถิ่นควรเป็นแกนหลักเป็นจุดเริ่มต้นเป็นเจ้าของ เป็นผู้ริเริ่มของขบวนการพัฒนา
เมืองที่จะเรียนรู้ดำเนินการและจัดการร่วมกัน
2. การพัฒนาควรเกิดจากพื้นฐานของข้อมูล และข้อเท็จจริงในพื้นที่
3. ประสานประโยชน์ให้เกิดกับคนทุกกลุ่มอย่างเป็นธรรมและทั่วถึงโดย เน้นกระบวนการ
และคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา
4. การพัฒนาต้องมีลักษณะเป็นองค์รวม มีความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ กายภาพ สังคมและ
สิ่งแวดล้อมพัฒนาจากล่างสู่บน
5. ควรนำไปสู่รูปแบบแนวทาง และวิธีการของการจัดการเมืองร่วมกันอย่างมีส่วนร่วม อันจะนำ
ไปสู่การสร้างธรรมาภิบาล

โครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่ เมืองบุรีรัมย์ มีเป้าหมายหลัก สำคัญๆ ดังนี้

1. เพื่อสร้างขบวนการ (MOVEMENT) ของการพัฒนาเมืองที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง
ความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างในท้องถิ่น และกลไกการพัฒนาเมืองที่ยั่งยืน
2. เกิดกลไกการประสานงานทั้งระดับกลุ่มเครือข่าย และระดับภาคีและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
3. เกิดการวางแผนและแนวทางการพัฒนา
4. เกิดระบบสนับสนุนการพัฒนาเมืองน่าอยู่

กระบวนการทำงานของโครงการฯ มุ่งเน้นกระบวนการเรียนรู้เพื่อเพิ่มศักยภาพและสร้างจิตสำนึกของภาคประชาชน และเชื่อมโยงให้เกิดการรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย ซึ่งจะเริ่มจากชุมชนที่อยู่ติดกับคลองกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและประชาสังคม โดยใช้กิจกรรมเป็นเครื่องมือในการจัดกระบวนการให้คนในชุมชนและหน่วยงานท้องถิ่นได้ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันเรียนรู้และปรับบทบาทความสัมพันธ์ด้วยการปฏิบัติจริงที่สามารถสร้างกระแสและแรงกระเพื่อมจากจุดเล็กสู่จุดใหญ่ อันจะส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนการจัดการเมืองและต่อคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในเมือง

หลังจากการระดมประเด็นปัญหา และจัดลำดับความสำคัญของปัญหาแล้วแกนนำเครือข่ายเทศบาล ได้เชื่อมโยงเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีพัฒนาในเมืองบุรีรัมย์ กำหนดแนวทางการดำเนินงานร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาที่เร่งด่วน โดยมีกิจกรรมต่างเป็นเครื่องมือเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมดังต่อไปนี้

1. สร้างเวทีสร้างความเข้าใจร่วม เพื่อระดมความคิดเห็น และการมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางและประเด็นสาธารณะ ของท้องถิ่นในการพัฒนาเกี่ยวกับเมือง ตลอดจนกิจกรรมนำร่องและแนวทางดำเนินงานโครงการฯ

2. การจัดทำข้อมูลภาพรวมของเมือง โดยการศึกษารวบรวมข้อมูลอย่างรอบด้านเกี่ยวกับเมือง สภาพทางกายภาพ กลุ่มองค์กรต่างๆ ในเมืองวัฒนธรรม ภูมิปัญญา สภาพปัญหา เป้าหมายแผนการพัฒนาด้านต่างๆ ของหน่วยงานท้องถิ่น

3. สร้างกลไกพัฒนาเมือง ซึ่งมีตัวแทนจากชุมชน องค์กรชุมชน เทศบาล ภาคประชาสังคม สถานศึกษา เพื่อให้เกิดกลไกร่วมในการพัฒนาเมืองนำอยู่ร่วมกัน

4. ทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ และปรับบทบาทตลอดการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม โดยผ่านการทำกิจกรรม เช่น กิจกรรมการพัฒนาสิ่งแวดล้อมและการสร้างกระแสการพัฒนาสิ่งแวดล้อมเมืองโดยชุมชน โดยการสำรวจสภาพคลองละลม การกำจัดขยะและปรับภูมิทัศน์ริมคลอง การทัวร์ขยะในชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้เห็นสภาพที่แท้จริงของปัญหา สาเหตุของปัญหาตระหนักและเกิดจิตสำนึกร่วมในการแก้ปัญหา ลดปริมาณขยะ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมการฟื้นฟูวัฒนธรรม ประเพณีและประวัติศาสตร์ เมืองบุรีรัมย์ โดยการสืบค้นประวัติศาสตร์ การค้นหาภาพเก่า การจัดเวทีผู้เฒ่าเล่าขานตำนานเมืองบุรีรัมย์

5. การศึกษาดูงาน เพื่อสนับสนุนให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และกระตุ้นให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ สร้างแรงบันดาลใจและวิสัยทัศน์ กับกลุ่มที่ทำเรื่องคล้ายกัน

6. การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์การดำเนินงาน ทั้งสื่อในท้องถิ่น สิ่งพิมพ์และรายการวิทยุ ผลที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากกระบวนการในการทำงาน และการจัดการทรัพยากร ไม่ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่มีผลทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และสวัสดิการชุมชน

ในพื้นที่นำร่องที่มีพื้นที่ติดกับริมฝั่งคลองละลม 4 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนสะพานยาว ชุมชนหลักเมือง ชุมชนเทศบาล ชุมชนวัดอิสาน และนอกจากนี้ยังมีชุมชนอื่นที่มีความสนใจและเข้าร่วมเป็นแกนนำ คือ ชุมชนหนองปรือ ชุมชนตลาดสด ชุมชนประปาเก่า ชุมชนหน้าสถานีรถไฟ

สำหรับกลไกที่ใช้ในการขับเคลื่อนงานโครงการเมืองนำอยู่เมืองบุรีรัมย์ ประกอบด้วยแกนนำจากภาคส่วนต่างๆ ประกอบด้วยตัวแทนจากแกนนำชุมชนที่เป็นพื้นที่หลักทั้ง 4 ชุมชน ตัวแทนจากกองสาธารณสุขและสิ่งแวดล้อมของเทศบาลเมืองบุรีรัมย์ และตัวแทนจากสื่อท้องถิ่นในเมืองบุรีรัมย์ จากการขับเคลื่อนงานโครงการปฏิบัติการชุมชน และเมืองนำอยู่เมืองบุรีรัมย์ คณะทำงานได้กำหนดทิศทาง การขับเคลื่อนงานไปในทิศทางเดียวกัน โดยเน้น ให้ความสำคัญกับผู้ที่เข้ามามีบทบาทและขับเคลื่อนงานโครงการฯ ร่วมกัน จึงได้จัดให้มีโครงสร้าง คณะทำงานเครือข่ายเมืองนำอยู่ ประกอบด้วย คณะกรรมการที่ปรึกษาและคณะทำงาน มีนายสามารถ พันธุ์ภูภา เป็นประธานคณะทำงาน และมีคณะทำงานร่วมอีก 34 คน

3) ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานของชุมชนเชิงขยายผล

จากการทำงานที่ผ่านมาของเครือข่ายเมืองนำอยู่เมืองบุรีรัมย์พบว่า ในช่วงแรกของการทำงานนั้น คนที่เข้าร่วมและภาคีที่เข้ามามีบทบาท อาจจะไม่เข้าใจในเป้าหมายของการทำงานจึงทำให้ตัวแทนของเทศบาล และภาคีต่างๆที่เข้ามามีบทบาทพยายามที่จะเสนอความคิดเห็นของตนเองในการวางแผนงาน การขับเคลื่อนการพัฒนาเมือง ในการที่จะทำโครงการฯ มาเสนอขอของงบประมาณไปทำกิจกรรมกันเองในแต่ละฝ่ายที่เกี่ยวข้อง หลังจากได้แลกเปลี่ยนร่วมกัน และลงพื้นที่ปฏิบัติงานในชุมชนได้สักระยะหนึ่ง จึงได้เข้าใจถึงรูปแบบและวิธีการทำงานของโครงการฯ และได้จัดตั้งคณะทำงานในระดับชุมชนขึ้นมา เพื่อที่จะปฏิบัติงานในพื้นที่

สำหรับผลการดำเนินงานโครงการฯ ที่ผ่านมาพบว่า ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ คือ

1. เปลี่ยนแนวความคิดและวิธีการทำงานของแกนนำคณะทำงาน ที่เป็นแกนนำชุมชน จากที่เคยรอรับคำสั่งจากทางหน่วยงานของภาครัฐ เปลี่ยนมาเป็นร่วมกันคิดและวางแผนงานร่วมกัน ในการที่จะพัฒนาเมืองของตนตามความต้องการของชุมชน มีการพบปะแลกเปลี่ยนพูดคุยกันมากขึ้น และการประชุมกันอย่างต่อเนื่อง

2. เกิดความสัมพันธ์ที่ดีในการทำงานระหว่างชุมชนกับชุมชนและหน่วยงานราชการ ในส่วนของชุมชนเองเกิดการตื่นตัวในการที่จะร่วมพัฒนาเมืองและชุมชนของตน

3. ผู้บริหารเทศบาลให้การยอมรับในขบวนการองค์กรชุมชนในเชิงคุณภาพเพิ่มมากขึ้นเห็นได้จากการเชิญแกนนำเมืองนำอยู่เข้าไปปรึกษาในกระบวนการพัฒนาของเทศบาลกรมอบหมายให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กองสวัสดิการ กองสาธารณสุขและสิ่งแวดล้อม เข้ามาเป็นที่ปรึกษาและให้การสนับสนุนการดำเนินงานของขบวนเมืองนำอยู่อย่างใกล้ชิด และสนับสนุนโครงการอย่างเป็นรูปธรรม เช่น 1) สนับสนุนงบประมาณในการอบรมเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมและการตัดแยกขยะ 5,000 บาท 2) สนับสนุนงบประมาณค่าอาหารในการศึกษาดูงาน 6,000 บาท 3) สนับสนุนงบประมาณค่าอาหารและเครื่องดื่มในการดำเนินกิจกรรมทั่วรั้ว 8 ครั้ง 6,000 บาท 4) สนับสนุนงบประมาณค่าอาหารว่างในการสัมมนาการจัดตั้งเครือข่ายธนาคารขยะ 1,000 บาท 5) เทศบาลบรรจุแผนกิจกรรมและแผนงบประมาณในการจัดตั้งธนาคารขยะของเครือข่ายเมืองนำอยู่ 150,000 บาท

4. แกนนำขบวนองค์กรชุมชนในเทศบาลเมืองบุรีรัมย์รู้สึกว่าคุณภาพชีวิตดีขึ้น มีความมั่นใจในตนเองและทีมงาน และมีที่ยืนทางสังคมมากขึ้น เนื่องจากได้รับการยอมรับ การทำงานจากภาคส่วนต่างๆ

5. แกนนำขบวนองค์กรชุมชนมีจิตสำนึกการช่วยเหลือเกื้อกูลกันโดยการจัดทำสวัสดิการชุมชนตั้งแต่เกิดจนตาย

4) ปัญหาอุปสรรคและการคลี่คลาย

ปัญหาในการทำงานในช่วงแรกนั้น โครงการยังไม่ได้รับการยอมรับจากเจ้าเทศบาลเท่าที่ควร เพราะยังมีความเข้าใจไม่ตรงกัน ทำให้การขับเคลื่อนในช่วงแรกมีอุปสรรคบ้าง แต่พอมีการปรับความเข้าใจและมีการทำกิจกรรมที่เป็นรูปธรรม รวมทั้งสร้างเป้าหมายร่วมกันแล้วก็สามารถคลี่คลายได้ และกลายมาเป็นพลังในการขับเคลื่อนที่ทุกฝ่ายมองเป้าหมายเดียวกัน

ผู้ประสานงาน อ.ศ.สมชาย ดิมรัมย์ โทร. 081-548-9790
เครือข่ายชุมชนเมืองนำอยู่ อ.เมือง จ.บุรีรัมย์

2.6 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน ภาคตะวันออก

เรียบเรียงโดย นายพิรุณห์ กองแปง*

สภาพทั่วไป

ภาคตะวันออกประกอบไปด้วย จังหวัดกาญจนบุรี ราชบุรี นครปฐม สมุทรสาคร สมุทรสงคราม เพชรบุรี และจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นภาคที่มีหลากหลายทางชาติพันธุ์ประกอบไปด้วยชนเผ่ากระเหรี่ยง กระเหรี่ยง ไทยทรงดำ มอญ ญวน และคนไทยถิ่น อำเภอมัฒนาเป็นย่านวัฒนธรรมคนมอญที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับในวัง เป็นสวนนอกที่ผลิตอาหารส่งเสบียงให้กับในวังมาช้านาน เดชพุ่มคชา นักพัฒนาอาวุโส ที่อาศัยอยู่ในอำเภอมัฒนา ได้กล่าวในเวที ศตจ.ปชช.จังหวัดกาญจนบุรี เมื่อปี พ.ศ.2549 ว่า "ทรัพยากรภาคตะวันออกสามารถหล่อเลี้ยงคนทั้งประเทศ แหล่งผลิตเกลือใหญ่ที่สุดอยู่ที่ภาคตะวันตก ภาคตะวันตก เป็นวัฒนธรรมน้ำไหล ที่ชุมชนมีความหลากหลายตามการไหลของน้ำ และเป็นเมืองศิลปะ ศิลปินที่ยังคงรากเหง้าวัฒนธรรมได้อย่างดีเยี่ยม คนภาคตะวันตกดูเหมือนคนยิ่งทรงงแท้ที่จริงแล้วเป็นคนที่มีความมุ่งมั่นตั้งใจ"

ขบวนการคุ้มครองกับการจัดการป่าต้นน้ำ

ด้วยองค์ประกอบทางกายภาพของเทือกเขาตะนาวศรี ทอดตลอดแนวเหนือจรดใต้ทำให้ระบบนิเวศป่าไม้ มีความอุดมสมบูรณ์ภาคตะวันตกตอนเหนือประกอบไปด้วยผืนป่าขนาดใหญ่คือผืนป่าตะวันตก เป็นกลุ่มป่าที่มีพื้นที่มากที่สุดในประเทศไทยมีเนื้อที่ 11,706,586 ไร่ หรือ 18,727 ตารางกิโลเมตรครอบคลุมพื้นที่ จังหวัดตาก กำแพงเพชร นครสวรรค์ อุทัยธานี สุพรรณบุรี และจังหวัดกาญจนบุรี ป่าอนุรักษ์ที่มีความสำคัญและโดดเด่นที่สุดคือ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร ด้วยความสำคัญของทรัพยากรดังกล่าวจึงก่อเกิดกลุ่มเครือข่ายที่รวมตัวกันในอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จังหวัดกาญจนบุรี เครือข่ายอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ กลุ่มเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดกาญจนบุรี และอีกหลายเครือข่ายที่ลุกขึ้นมาปกป้องทรัพยากรของตนเองอย่างต่อเนื่อง

ต่อจากเทือกเขาตะนาวศรีตอนเหนือสู่เทือกเขาตะนาวศรีตอนกลาง จังหวัดราชบุรีเป็นรอยต่อผืนป่าด้านทิศเหนือเป็นป่าต้นน้ำลำภาชี มีพื้นที่ลุ่มน้ำ 2,527 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 1.57 ล้านไร่

* เจ้าหน้าที่สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

มีป่าอนุรักษ์ที่สำคัญคือ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าชาติเฉลิมพระเกียรติเป็นต้น ความสำคัญของป่าต้นน้ำ จังหวัดราชบุรีได้เกิดเครือข่ายอนุรักษ์ขึ้นมาปกป้องผืนป่า หลายกลุ่มหลายเครือข่าย เช่น เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเทือกเขาตะนาวศรี กลุ่มเครือข่ายกระทิงอนุรักษ์ป่าเทือกเขาตะนาวศรี โดยใช้วัฒนธรรมชนเผ่าเชื่อมโยงการอนุรักษ์ได้อย่างกลมกลืน เครือข่ายประชาสังคม จังหวัดราชบุรี ฯลฯ

เทือกเขาตะนาวศรีทางด้านทิศใต้ประกอบไปกลุ่มป่าอนุรักษ์ เช่น ผืนป่าแก่งกระจาน จังหวัดเพชรบุรี มีพื้นที่ 2,914.70 ตารางกิโลเมตร หรือ 1,821,687.84 ไร่ เป็นป่าอนุรักษ์ที่มีพื้นที่ป่าที่สูงสุดเป็นอันดับหนึ่งในประเทศไทย ประกอบไปด้วยป่าดิบชื้น ป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ ก่อเกิดพรรณพืชและพันธุ์สัตว์ที่มีความหลากหลายทั้งชนิดพันธุ์และจำนวน เช่น ช้างป่า มีมากถึง 500 ตัว ที่สำคัญยังค้นพบจระเข้พันธุ์สยามที่มีอยู่ในธรรมชาติแห่งเดียวในประเทศ นอกจากนี้ความสำคัญทางระบบนิเวศแล้ว ป่าแก่งกระจานยังเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่ไหลหล่อเลี้ยงประชากรในจังหวัดเพชรบุรี ทั้งจังหวัดอีกด้วย ด้วยความสำคัญทางธรรมชาติ คนเพชรบุรีได้จึงได้รวมตัวกันในการอนุรักษ์แม่น้ำเพชร ในนามกลุ่มต่าง เช่น กลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนต้นน้ำเพชรบุรี กลุ่มอนุรักษ์ผืนป่าแก่งกระจาน รวมตัวกันอนุรักษ์ป่าต้นน้ำเพชรบุรี กลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำเพชรบุรี ภาคประชาชน ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จังหวัดเพชรบุรี เป็นกลุ่มที่เฝ้าระวังติดตามตรวจสอบโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ ที่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ และชุมชนในจังหวัดเพชรบุรี และกลุ่มต่างๆอีกมากมายหลายกลุ่ม ที่ทำกิจกรรมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของตนเอง

ส่วนเทือกเขาตะนาวศรีตอนใต้ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีการรวมตัวของกลุ่มอนุรักษ์ เช่น กลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำปราณบุรี เครือข่ายชุมชนเป็นสุข เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำกุยบุรี เครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่และเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ลุ่มน้ำบางสะพาน เครือข่ายและกลุ่มต่างๆที่ได้ใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำที่เกิดจากเทือกเขาตะนาวศรี ได้แสดงให้เห็นถึงความห่วงหาอาทรและสำนึกรักท้องถิ่นได้อย่างชัดเจน โดยใช้ความเป็นเครือข่ายท้องถิ่นและวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกัน

การจัดการภูมินิเวศลุ่มน้ำและชายฝั่ง

นอกจากความสำคัญของระบบนิเวศป่าต้นน้ำแล้ว ยังมีระบบนิเวศลุ่มน้ำและชายฝั่งที่มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่ากัน ด้วยพื้นที่ลุ่มน้ำและชายฝั่งเป็นแหล่งผลิตทางด้านอาหารและการประกอบอาชีพทางการเกษตรที่สำคัญ โดยภาคตะวันตกมีพื้นที่ลุ่มน้ำที่สำคัญๆ 4 ลุ่มน้ำ (ตามจัดจัดคุณภาพลุ่มน้ำของกรมทรัพยากรน้ำ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม) และยังมีวัฒนธรรมคนลุ่มน้ำที่มีความรักและห่วงหาอาทรลุ่มน้ำของชุมชนเอง มาอย่างต่อเนื่อง

และมีความรักถิ่นฐานบ้านเกิด จัดการการลุ่มน้ำภาคตะวันตกแบ่งตามสภาพทางภูมิศาสตร์ได้ดังนี้

1. ลุ่มน้ำท่าจีน มีพื้นที่รับน้ำ 13,682 ตารางกิโลเมตร มีจุดกำเนิดจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่จังหวัดชัยนาท ไหลผ่าน จังหวัดสุพรรณบุรี นครปฐม ไหลลงสู่ปากอ่าวไทยที่ ต.โคกขาม ต.บางหญ้าแพรก อ.เมือง จังหวัดสมุทรสาครระยะทางยาว 327 กม. ชุมชนลุ่มน้ำท่าจีนได้ อิงอาศัยแม่น้ำท่าจีนเพื่ออุปโภคบริโภค และเกิดเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำท่าจีนมากมายหลายเครือข่ายที่คอยสืบสานฟื้นฟูลุ่มน้ำท่าจีนเครือข่ายที่มีบทบาทสำคัญในการปกป้องแม่น้ำท่าจีนได้แก่ ชมรมเรารักแม่น้ำท่าจีน จังหวัดนครปฐม เกิดจากการรวมกลุ่มของคณะบุคคลที่รักและห่วงแหนแม่น้ำท่าจีน อันประกอบไปด้วย บ้าน วัด และโรงเรียน จัดตั้งเป็นชมรม เมื่อวันที่ 7 กันยายน 2541 ภายใต้คำขวัญ "ร้อยใจรักพิทักษ์ท่าจีน" กำหนดบทบาทเพื่อ สร้างคนให้คนรักและห่วงแหนแม่น้ำ ให้มีความอุดมสมบูรณ์ตลอดชั่วลูกหลาน

2. ลุ่มน้ำแม่กลอง มีพื้นที่รับน้ำ 30,837 ตารางกิโลเมตร มีพื้นที่รับน้ำมากเป็นอันดับที่ 5 ของประเทศที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ และความเป็นอยู่ของชุมชน มีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาตะนาวศรี ด้านทิศตะวันตก ประกอบไปด้วยแม่น้ำสาขา เช่นแม่น้ำแควน้อย แควใหญ่ อยู่ในจังหวัดกาญจนบุรี แม่น้ำลำภาชี อยู่ในจังหวัดราชบุรี ไหลรวมกันเป็นแม่น้ำแม่กลอง ลงสู่อ่าวไทยที่ ต.คลองโคน อ.เมือง จ.สมุทรสงคราม ด้วยความสำคัญของสายน้ำก่อเกิดวัฒนธรรมการอนุรักษ์ของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่กลองเกิดขึ้น เช่น เครือข่ายอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ เครือข่ายป่าชุมชน จังหวัดกาญจนบุรีรวมตัวกัน 80 ชุมชนที่ขึ้นมาปกป้องทรัพยากรป่าไม้ในท้องถิ่นของตน เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเทือกเขาตะนาวศรี เครือข่ายอนุรักษ์คลองบางสองร้อย จ.ราชบุรี เครือข่ายสุนทรียภาพเพื่อท้องถิ่น เครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม และอีกมากมายหลายเครือข่ายที่มีกิจกรรมการอนุรักษ์การอนุรักษ์ลุ่มน้ำในรูปแบบต่างๆ อย่างต่อเนื่อง

3. ลุ่มน้ำเพชรบุรี มีพื้นที่รับน้ำ 5,603 ตารางกิโลเมตร เป็นแม่น้ำของคนเพชรบุรีโดยแท้จริง มีบทความ หนังสือ หลายเล่มที่ให้คำจำกัดความแม่น้ำเพชรบุรีว่า "แม่น้ำเพชรบุรี เป็น 1 แม่น้ำใน 1 เมือง" มีต้นกำเนิด จากอุทยานแห่งชาติแก่งกระจาน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาตะนาวศรีทางด้านทิศใต้ ไหลผ่านอำเภอแก่งกระจาน อำเภอท่ายาง อำเภอบ้านลาด อำเภอเมือง ลงสู่อ่าวไทยที่ ต.บางตะบูน อ.บ้านแหลม เป็นแม่น้ำที่มีองค์ประกอบทางด้านความหลากหลายทางชาติพันธุ์และทางชีวภาพอย่างน่าอัศจรรย์ ความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม บริเวณป่าต้นน้ำมีชุมชนชาวเขาเผ่ากระเหรี่ยง และเผ่ากระเหรี่ยงอาศัยอยู่อย่างเกื้อกูลกับธรรมชาติ บริเวณลุ่มน้ำมีวัฒนธรรมชาวมอญ อำเภอบ้านแหลม ยังมีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับการอนุรักษ์แม่น้ำเพชรบุรีอย่างเข้มข้น ด้วยความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของแม่น้ำเพชรบุรี ก่อเกิดเครือข่ายการอนุรักษ์ลุ่มน้ำอย่างกว้างขวาง เช่น เครือข่ายป่าชุมชนต้นน้ำเพชรบุรี 17 ฝืนป่าเครือข่ายอนุรักษ์แม่น้ำเพชรบุรีภาคประชาชน ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

และสิ่งแวดลอมจังหวัดเพชรบุรี และอีก หลายเครือขาย หลายชมรม ที่มีกิจกรรมอนุรักษ์แม่น้ำเพชรบุรี อย่างต่อเนื่อง ทั้งนักวิชาการ นักพัฒนา นักการเมือง ข้าราชการ โรงเรียนและเยาวชน ในจังหวัดถือเอาวันที่ 8 สิงหาคมของทุกปี เป็นวันแม่น้ำเพชรบุรี ให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำเพชรบุรี เป็นประจำทุกปี

4. กลุ่มน้ำชายฝั่งทะเลตะวันตก มีพื้นที่รับน้ำ 26,352 ตารางกิโลเมตรมีต้นกำเนิดจากปลายสุดของเทือกเขาตะนาวศรีที่ผ่านผ่าน มีลุ่มน้ำย่อย ได้แก่ ลุ่มน้ำปราณบุรี กุยบุรี บางสะพาน ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดเพชรบุรีบางส่วน ประจวบคีรีขันธ์ ให้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำได้ใช้ประโยชน์ทางด้านการเกษตรและอุตสาหกรรม ด้วยอาชีพของคนที่ย้ายทำกินอยู่ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ที่ทำเกษตรเชิงเดี่ยว เช่น การปลูกสับปะรด เพื่อส่งโรงงานอุตสาหกรรมแปรรูป ทำให้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรลุ่มน้ำดูไม่สอดคล้องกับการอนุรักษ์ดินและน้ำ ด้วยสภาพปัญหาดังกล่าวก่อเกิดกลุ่ม เครือข่าย เกษตรธรรมชาติเพื่อพลิกฟื้นวิถีชีวิตดั้งเดิม เช่น เครือข่ายชุมชนเป็นสุขป่าละอู เครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำสามร้อยยอด เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำกุยบุรีและ เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำบางสะพาน และอีกหลายกลุ่มองค์กรที่เกิดขึ้นในจังหวัดประจวบเพื่อให้เกิดเครือข่าย เชื่อมโยงเป็นพลัง ขับเคลื่อนเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นของตนเองได้อย่างกว้างขวางเพิ่มขึ้น

สภาพปัญหาผลกระทบ

ด้วยความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้-ที่ดิน แม่น้ำและชายฝั่ง ภาคตะวันตกเปรียบเสมือนอัญมณีที่เป็นที่ต้องการของบุคคล กลุ่มคน บรรษัทข้ามชาติ ขนาดใหญ่ ที่มองเห็นมูลค่าที่ดีเป็นตัวเลขทางเศรษฐกิจ ที่สามารถกอบโกยอย่างไม่มียั้งสิ้นสุด โอกาส ประกอบกับภาคตะวันตก เป็นเส้นทางคมนาคมที่สามารถเชื่อมโยงโครงข่ายจากมิตรประเทศ ทำให้นโยบายการพัฒนาประเทศทุกรูปแบบถึงโถมเข้ามา ดังพายุที่พัดกระหน่ำซ้ำแล้วซ้ำอีก สุดท้ายคนท้องถิ่นต้องชอกช้ำไม่มีวันจบสิ้น นโยบาย หรือแผนพัฒนาประเทศขนาดใหญ่ที่ส่งผลต่อ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

นโยบายด้านพลังงาน โครงการท่อส่งก๊าซ ไทย พม่า ที่แนวท่อผ่านผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์ที่สุด ของประเทศ คนท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบคือชุมชนในจังหวัดกาญจนบุรีก่อเกิดกลุ่มคัดค้านมากมาย หลายกลุ่มเช่นกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดกาญจนบุรีและกลุ่มพันธมิตร เป็นต้นโครงการให้สัมปทานเหมืองแร่ตะกั่วหรือเหมืองคิตตี้ ที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของชุมชนกระเหรี่ยง ต.คิตตี้ ที่บริเวณน้ำที่ปนเปื้อนสารตะกั่ว จึงเกิดเครือข่ายกระเหรี่ยงในการคัดค้านให้ยกเลิกการสัมปทานบัตร โครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน ต.บ่อนอกหินกรูด จ.ประจวบคีรีขันธ์ ที่ถูกต่อต้านคัดค้านจาก

ชุมชนท้องถิ่นอย่างหนักหน่วง กลุ่มแกนนำที่ออกมาคัดค้านคือกลุ่มอนุรักษ์ป่อนอก หินกรูด จนถึงขั้นที่ คุณเจริญ วัดอักษร แกนนำคัดค้านเสียชีวิต ท้ายที่สุดสามารถหยุดโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินขนาดใหญ่ไปได้ สภาพปัญหาโรงไฟฟ้าผลิตกระแสไฟฟ้าปัจจุบันกำลังก่อเกิดปัญหาผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะ แหล่งน้ำที่คนลุ่มน้ำแม่กลองได้ใช้ประโยชน์ทั้งอุปโภคบริโภค จังหวัดราชบุรีที่สร้างความเดือดร้อน และปัญหา คุณภาพชีวิตของคนจังหวัดราชบุรี และกำลังจะเกิดโรงไฟฟ้าที่ อ.บางเลน จ.นครปฐมที่ คนนครปฐม โดยชมรมรักแม่น้ำท่าจีนติดความความเคลื่อนไหวอย่างใกล้ชิดจนกว่าจะสามารถ คลี่คลายปัญหาได้

โครงการประกาศให้เป็นเขตอุตสาหกรรมหลักที่อำเภอบางสะพาน เป็นโครงการขนาดใหญ่ ที่ส่งผลให้คนท้องถิ่น อำเภอบางสะพานได้รับผลกระทบจากมลภาวะทางด้านการปนเปื้อนทางอากาศ และผืนป่าพรุธรรมชาติอันเป็นอันแหล่งอาหารและแหล่งศึกษาธรรมชาติของชุมชนถูกรบกวน ชุมชน ในนามเครือข่ายอนุรักษ์ป่าพุ่มแม่ลำพิง ลูกขึ้นมาปกป้อง คุ้มครอง ผืนป่าพุ่มเนื้อที่รวม 1,000 กว่าไร่ ไม่ให้ตกอยู่ภายใต้บริษัทอุตสาหกรรมหลัก ที่ดำเนินการอยู่ในขณะนี้ หลายกลุ่มหลายเครือข่ายหลายจังหวัด ภาคตะวันตก ที่ลุกขึ้นมาปกป้องเรียกร้อง ทวงสิทธิ ของชุมชนท้องถิ่นเพราะว่าโครงการขนาดใหญ่เหล่านั้น ส่งผลกระทบต่อคนท้องถิ่นไม่มีวันจบสิ้น

การประกาศเขตป่าอนุรักษ์ทับที่ดินทำกินของชุมชนท้องถิ่นพื้นที่ได้รับผลกระทบ เช่น ชุมชนในเขต ผืนป่าอนุรักษ์ภาคตะวันตก จังหวัดกาญจนบุรี อ.ไทรโยค สังขละ ทองผาภูมิ ศรีสวัสดิ์ จ.ราชบุรี อำเภอสวนผึ้ง กิ่งอ.บ้านคา อ.ปากท่อ จ.เพชรบุรี อ.หนองหญ้าปล้อง อ.แก่งกระจาน จ.ประจวบคีรีขันธ์ อ.หัวหิน อ.กุยบุรี เป็นต้น โดยชุมชนส่วนใหญ่เป็นชุมชนดั้งเดิม เป็นชนเผ่าที่มีวัฒนธรรมที่ผูกพันกับธรรมชาติ และเป็นเครือข่ายอนุรักษ์ด้วยวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร ด้วยความเชื่อ ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

จากที่กล่าวมาข้างต้น ภาคตะวันตกได้มีพื้นที่รูปธรรมความสำเร็จ ดังนี้

1. เครือข่ายป่าชุมชนต้นน้ำเพชร จังหวัดเพชรบุรี

ความเป็นมาของป่าชุมชนต้นน้ำเพชรบุรี

ป่าต้นน้ำเพชรบุรีมีพื้นที่ประมาณ 1.8 ล้านไร่ เป็นแหล่งผลิตอากาศบริสุทธิ์ น้ำใสสะอาด เปรียบเสมือนสำลีสีเขียวที่เป็นจิตวิญญาณของคนเพชรบุรี ที่อาศัยพึ่งพาทรัพยากรป่าไม้มาเป็นเวลาช้านาน ในอดีตป่าต้นน้ำเพชรบุรีเคยผ่านการสัมปทานการทำไม้มาก่อน ถัดจากนั้นมาชาวบ้านจากหลายพื้นที่ หลายจังหวัด ก็เข้ามาจับจองและรุกป่าพื้นที่เข้าไปในป่า ตัดไม้มาเผาถ่าน ปลูกพืชเกษตรเชิงเดี่ยว ทำเหมืองแร่ฟลูออไรท์ในเขตหมู่ที่ 10 บ้านพุเข็ม แต่เนื่องจากอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติแก่งกระจาน แห่งชาติอุทยาน ปัจจุบันจึงไม่มีการทำเหมืองแร่แต่อย่างใด

ปี พ.ศ.2542 นับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของงานอนุรักษ์ เมื่อนายพิรุณ กองแปง เจ้าหน้าที่ของมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์ (ในขณะนั้น) ได้เข้ามาริเริ่มโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติ ในพื้นที่ป่าต้นน้ำ เพื่อทำการฟื้นฟูสภาพป่า และสนับสนุนให้ชุมชนในพื้นที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการปลูกป่า และดูแลจัดการทรัพยากร ท้องถิ่นในรูปแบบของป่าชุมชน พื้นที่ทำงานที่ริเริ่มดำเนินการร่วมกับชุมชนเบื้องต้น มีทั้งหมด 6 หมู่บ้าน คือ บ้านหนองสะแก บ้านหนองเกด บ้านลำตะเคียน บ้านน้ำซับ บ้านแม่ชะเมย และบ้านพุเข็ม

เครือข่ายป่าชุมชนต้นน้ำเพชรบุรี จึงได้เริ่มก่อกำเนิดขึ้นมา เป็นการรวมของชุมชนต่างๆ ไม่น้อยกว่า 15 ชุมชน จากจำนวน 8 ตำบล 2 อำเภอ มีเนื้อที่ในการบริหารจัดการทั้งหมดกว่า 1.8 ล้านไร่ จาก 17 ผืนป่า เป็นการจัดป่าชุมชนโดยอาศัยความเชื่อบวกกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปแบบต่างๆ ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน และเปิดโอกาสให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดทิศทางการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นด้วยตนเอง มีกระบวนการเชื่อมประสานกันเองระหว่างชุมชนต่อชุมชนระดับพื้นที่ขยายไปสู่การจัดการระดับท้องถิ่นเรื่อยไปจนระดับจังหวัด ระดับภาค ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน

นอกจากนี้ **เครือข่ายป่าชุมชนต้นน้ำเพชรบุรี** ยังเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ด้านการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า สำหรับเยาวชนอีกด้วย เป็นความร่วมมืออย่างสมานฉันท์ระหว่างภาคเอกชน ท้องถิ่นกับองค์กรของภาครัฐ มีการสร้างอาชีพท้องถิ่นที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม นำไปสู่การแก้ไขรวบรวมองค์ความรู้ท้องถิ่นทั้งในรูปแบบขององค์ความรู้ดั้งเดิม และองค์ความรู้ในรูปแบบใหม่ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตได้ และนำไปสู่การจัดการทรัพยากรในพื้นที่ป่าต้นน้ำอย่างสอดคล้องกลมกลืน เครือข่ายป่าชุมชนต้นน้ำเพชรบุรี มีความมุ่งหวังว่าป่าชุมชนของเครือข่าย สามารถที่จะเป็นฐานทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น ที่มีการเข้าไปใช้ประโยชน์ได้อย่างคุ้มค่าและอย่างยั่งยืน

ทางเครือข่ายป่าชุมชนฯ ได้จัดให้มีการพบปะพูดคุยผ่านเวทีการประชุมที่จะมีการจัดประจำทุกเดือน เพื่อสรุปผลการดำเนินงานและประมวลกิจกรรมของแต่ละป่าชุมชนในรอบเดือนที่ผ่านมา เป็นการกำหนดทิศทางการหนุนเสริมด้านกิจกรรมที่จะเกิดขึ้นในอนาคตให้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งเครือข่ายมีเป้าหมายที่จะขยายเครือข่ายฯ จากเดิมที่มีอยู่ให้มีเพิ่มมากขึ้นกว่า 17 เครือข่ายป่าชุมชน เป็นความมุ่งหวังที่ต้องการประสานเครือข่ายตลอดทั้งลุ่มน้ำ ตั้งแต่ชุมชนต้นน้ำ กลางน้ำ จนถึงปลายน้ำ และครอบคลุมถึงปากอ่าวด้วย

การอนุรักษ์ป่าชุมชนต้นน้ำเพชรบุรี

ในขณะนี้ทางเครือข่ายป่าชุมชนต้นน้ำเพชรบุรีมีป่าชุมชนที่เป็นรูปธรรมแล้ว 3 ผืนป่า เป็นป่าชุมชนที่ได้รับการจัดสรรให้ดูแลหมู่บ้านละ 1 พันไร่ ในปี พ.ศ.2544 นั่นคือ

1. ป่าชุมชนบ้านหนองรี ตำบลท่าตะคร้อ	พื้นที่ป่า 3,000 ไร่
2. ป่าชุมชนบ้านหนองมะไฟ	พื้นที่ป่า 1,500 ไร่
3. ป่าชุมชนบ้านทุ่งเคล็ด	พื้นที่ป่า 1,500 ไร่

นอกจากนี้ยังมีพื้นที่นำร่อง 6 หมู่บ้านในตำบลแก่งกระจาน อำเภอแก่งกระจาน คือ ป่าชุมชนบ้านพุเขียว (หมู่ 10) ป่าชุมชนบ้านพุบอน (หมู่ที่ 15) บ้านแม่คะเมย (หมู่ที่ 5) บ้านห้วยน้ำซับ (หมู่ที่ 9) ป่าชุมชนบ้านลำตะเคียน (หมู่ที่ 4) และ ป่าชุมชนบ้านวังนางนวล (หมู่ที่ 6)

พื้นที่เครือข่ายขยายผล 9 พื้นที่ 5 ตำบล 2 อำเภอ ได้แก่

1. ป่าชุมชนบ้านพุไทร หมู่ที่ 3 ต.ห้วยแม่เพรียง อ.แก่งกระจาน
2. ป่าชุมชนบ้านหนองน้ำดำ หมู่ที่ 4 ต.ห้วยแม่เพรียง อ.แก่งกระจาน
3. ป่าชุมชนบ้านด่านใจ หมู่ที่ 5 ต.ห้วยแม่เพรียง อ.แก่งกระจาน
4. ป่าชุมชนบ้านห้วยไผ่ หมู่ที่ 6 ต.ห้วยแม่เพรียง อ.แก่งกระจาน
5. ป่าชุมชนบ้านหนองสะแก หมู่ที่ 5 ต.วังจันทร์ อ.แก่งกระจาน
6. ป่าชุมชนบ้านสองพี่น้อง หมู่ที่ 1 ต.สองพี่น้อง อ.แก่งกระจาน
7. ป่าชุมชนบ้านหนองรี หมู่ที่ 3 ต.ท่าตะคร้อ อ.หนองหญ้าปล้อง
8. ป่าชุมชนบ้านทุ่งเคล็ด หมู่ที่ 5 ต.ท่าตะคร้อ อ.หนองหญ้าปล้อง
9. ป่าชุมชนบ้านหนองมะไฟ หมู่ที่ 7 ต.ท่าตะคร้อ อ.หนองหญ้าปล้อง

พื้นที่ป่าชุมชนขยายผล 7 พื้นที่ 7 หมู่บ้าน ปี 2550

- ตำบลพุสสวรรค์ 1 พื้นที่ ได้แก่ บ้านพุสสวรรค์ หมู่ที่ 11
- ตำบลแก่งกระจาน 2 พื้นที่ ได้แก่ บ้านหนองเกตุ หมู่ที่ 7 และบ้านเขากลิ้งหมู่ที่ 11
- ตำบลสองพี่น้อง 1 พื้นที่ ได้แก่ บ้านหนองปิ่นแตก หมู่ที่ 14
- ตำบลป่าเต็ง 1 พื้นที่ ได้แก่ บ้านป่าเต็งใต้ หมู่ที่ 6
- ตำบลยางน้ำกลัดใต้ 1 พื้นที่ ได้แก่ บ้านห้วยรางโพธิ์ หมู่ที่ 6
- บ้านท่าตะคร้อ 1 พื้นที่ ได้แก่ บ้านพุบอน หมู่ที่ 6

กิจกรรมที่ดำเนินการมีดังต่อไปนี้

1. ฝ่ายแม่บัว วัตถุประสงค์เพื่อต้องการชะลอไม่ให้น้ำไหลเร็วเกินไป
2. ปลูกป่า

3. ทำแนวกันไฟ ชุมชนทำการเผ่าระวางไฟป่าที่จะเกิดขึ้น
4. ปลุกกล้าไม้ในพื้นที่ปลูกป่า ในช่วงฤดูฝน
5. โรงเรือนเพาะกล้าไม้ท้องถิ่น
6. ทำแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาท้องถิ่น
7. เผ่าระวางไฟปลา
8. อบรมอาสาสมัครพิทักษ์ป่า
9. โครงการโรงเรียนสีเขียว

ส่วนกิจกรรมที่จะดำเนินการในอนาคต ได้แก่ โครงการเชื่อมร้อยป่าชุมชนต้นน้ำเพชรบุรี, โครงการฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นเครือข่ายป่าชุมชนต้นน้ำเพชรบุรี, การจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติ และกิจกรรมอบรมแกนนำเยาวชนในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

การพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชน

1. การทำแฝกหญ้าคา แปรรูป ทั้ง 3 หมู่บ้าน(4. ป่าชุมชนบ้านหนองรี 2. ป่าชุมชนบ้านหนองมะไฟ 3. ป่าชุมชนบ้านทุ่งเคล็ด สามารถผลิตต้นหญ้าคาได้ถึง 200,00 ต้น มีราคาตามท้องตลาด ต้นละ 8 บาท ชาวบ้านใน 3 ชุมชนได้ใช้ไม้ในป่าชุมชนมาทำเป็นไม้ต้นหญ้าคา หากไปหาซื้อจากที่อื่นก็ต้องซื้อในราคาไม้ละ 1 บาท เป็นจำนวนถึง 200,000 ต้นต่อปี

2. หาหน่อไม้ ผักหวานป่า และกระทือ สำหรับหน่อไม้นั้น ทางเครือข่ายฯไม่อนุญาตให้มีการเข้าไปเก็บเกี่ยวเพื่อการค้า จะปล่อยให้หน่อไม้ได้มีโอกาสได้เติบโตเป็นไม้ใหญ่ อย่างไรก็ตามทางเครือข่ายฯก็ยินยอมเป็นฉันทามติหากชาวบ้านจะเก็บเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ทั้งในรูปแบบหน่อไม้สดหรือหน่อไม้ดอง คิดแล้วเป็นถั่วเฉลี่ย 30 กิโลกรัมต่อครัวเรือน

3. เห็ดโคน มีอย่างสมบูรณ์ในผืนป่า ชาวบ้านเข้าไปหาเห็ดโคนอย่างต่ำ 1,000 คนในแต่ละปี ตัวอย่างเช่น ที่หมู่บ้านหนองรีมีประชากรกว่า 400 คน และร้อยละ 30 จากจำนวนทั้งหมด เข้าป่าเพื่อหาเห็ดโคน ในแต่ละปีมีเห็ดโคนออกจากป่าที่หนองรีไม่ต่ำกว่า 3 ตัน ชาวบ้านเก็บเห็ดโคนมีทั้งที่นำไปบริโภคในครัวเรือนหรือนำไปขาย ราคาของเห็ดโคนในท้องตลาดตกกิโลกรัมละ 250 ถึง 300 บาท

4. เป็นไม้ค้ำยันต้นมะนาว
5. ทำเครื่องจักสาน
6. สร้างและซ่อมแซมที่อยู่อาศัย

ปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับการทำงาน

ผู้นำเครือข่ายองค์กรยังไม่สามารถถ่ายทอดกิจกรรมของเครือข่ายให้ผู้สนใจกิจกรรม ทั้งภายในและภายนอกได้ชัดเจน

2. เครือข่ายอนุรักษ์เทือกเขาตะนาวศรี

สภาพทั่วไปของพื้นที่

พื้นที่บริเวณเทือกเขาตะนาวศรีเป็นพื้นที่เขตความมั่นคงของทหาร ทหารจะจัดสรรพื้นที่ให้ประชาชนได้อยู่อาศัย และมีเงื่อนไขห้ามรุกล้ำออกไปนอกพื้นที่ที่จัดสรรให้ เพราะเป็นเรื่องของความมั่นคงตามแนวชายแดนไทย-พม่า

ในยุคที่มีการทำสัมปทานเหมืองแร่ดีบุก จะมีคนอพยพเข้ามาเยอะมากเพื่อเข้ามาทำงานเป็นลูกจ้างในเมือง ชาวบ้านที่นี่ย้ายมาจากหลายพื้นที่ไกลสุดก็มาจากจังหวัดตาก เมื่อหมดยุคของการทำสัมปทานเหมืองแร่ เหมืองแร่ก็ปิดตัวเองลงแต่ลูกจ้างที่ทำเหมืองแร่ไม่ได้ย้ายถิ่นฐานออกไป ทว่าได้ลงหลักปักฐานจับจองที่ดินที่เคยอยู่อาศัยเป็นของตนเอง หากไม่นับกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้กว่าร้อยปีแล้ว ความผูกพันและรักถิ่นฐานจึงมีน้อยพอสมควรและมีเพียงไม่กี่หมู่บ้านเท่านั้นที่ จะรู้สึกเช่นนี้ เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ในพื้นที่แห่งนี้จะเป็นพวกที่อพยพมาจากพื้นที่อื่นแทบทั้งสิ้น

ในยุคเริ่มต้นของการประกอบอาชีพเมื่อเหมืองแร่ดีบุกปิดตัวเองลง ชาวบ้านจะประกอบอาชีพเกษตรกรรมหลากหลายประเภท ขึ้นอยู่กับลักษณะภูมิประเทศของการตั้งถิ่นฐานเป็นหลัก สามารถจำแนกออกตามลักษณะของกลุ่มน้ำ เป็น ดันน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ได้ดังนี้

- **ดันน้ำภาษี** ชาวบ้านส่วนใหญ่จะปลูกพืชตระกูลล้มลุก ไม่มีการปลูกพืชสวน สาเหตุเพราะอยู่ใกล้ลำน้ำและทหารไม่อนุญาตให้มีการรุกล้ำป่าต้นน้ำ พืชที่ปลูก เช่น บวบงู ถั่วฝักยาว
- **กลางน้ำ** เริ่มตั้งแต่หมู่บ้านห้วยแห้ง บ้านท่ามะขาม ชาวบ้านส่วนใหญ่จะปลูกพืชสวน อาทิ สวนขนุน สวนกล้วย สวนพุทธรักษา ต่อมาพื้นที่บริเวณนี้ทั้งหมดได้เปลี่ยนมาปลูกมันสำปะหลัง เพราะมีราคาดี และพื้นดินบริเวณนี้เป็นดินประเภทดินทรายที่ไม่อุ้มน้ำ จึงไม่สามารถปลูกข้าวได้
- **ปลายน้ำ** แถวบ้านไผ่ฉนวน จะปลูกข้าวเป็นหลัก

ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่า

ประมาณปี พ.ศ.2540 ชาวบ้านในพื้นที่ส่วนใหญ่เริ่มเปลี่ยนจากการปลูกพืชมันสำปะหลังเป็นการปลูกพืชสับปะรด การปลูกพืชจำพวกสับปะรดจำเป็นต้องใช้พื้นที่ขนาดใหญ่และโล่ง จึงเป็นสาเหตุให้

ชาวบ้านต้องบุกเบิกพื้นที่ป่า เพื่อแผ้วถางแปรสภาพผืนป่าบนภูเขาทั้งลูกเป็นไร่สับปะรด ซึ่งเป็นปัญหาที่เครือข่ายฯ ทำการแก้ไขเชิงกระบวนการกับชุมชนได้ลำบาก

จากนั้นก็เริ่มมีนายทุนจากภายนอก เช่น จากจังหวัดประจวบคีรีขันธ์เข้ามาซื้อที่ดินขนาดใหญ่เพื่อทำธุรกิจปลูกสับปะรด ต่อมาก็มียางงานสับปะรดขนาดใหญ่ผุดขึ้นอีกจำนวนหลายโรงงานที่กิ่งอำเภอบ้านคา และจะมีโรงงาน 1 โรงงานเพื่อคัดแยกขนาดสับปะรดที่บ้านโป่งกระทิง มีนายทุนหรือผู้มีอิทธิพลทางการเมืองจากภายนอก ส่วนใหญ่จะมาจากกรุงเทพฯ เข้ามากว้านซื้อที่ดินในพื้นที่เพื่อธุรกิจรีสอร์ทเพื่อทำเกษตรกรรมขนาดใหญ่ เช่น ปลูกยางพารา ปลูกสวนผลไม้ประเภท ทุเรียน ฝรั่ง กล้วย ไร่พุดชา ไร่ลำไย ราคาที่ดินที่ชาวบ้านขายให้นายทุน ตกไร่ละ 3,500 บาท สูงสุดไม่เกิน 8,000 บาท เนื่องจากราคาการซื้อขายที่ดินในพื้นที่เป็นราคาที่ต่ำมากจึงเป็นสิ่งเย้ายวนใจให้นายทุนจากกรุงเทพฯ หลั่งไหลเข้ามาซื้อจับจองที่ดินจำนวนมาก นายทุนบางคนเข้ามาซื้อที่ดินเป็นจำนวนหลายร้อยไร่

ก่อเกิดกระบวนการอนุรักษ์

เริ่มต้นของการทำงานอนุรักษ์ในพื้นที่ เกิดจากการผลักดันของนางวิชา ช่างประดิษฐ์ นักพัฒนาอิสระ โดยในระยะเริ่มแรกที่ยังไม่ได้เกิดเป็นเครือข่ายตะนาวศรี กิจกรรมที่นางวิชาเข้าไปริเริ่มจะมุ่งเน้นไปที่การทำงานกระบวนการกับทางกลุ่มเยาวชนในพื้นที่บ้านโป่งกระทิง มากกว่าที่จะทำกับผู้ใหญ่ เพราะช่วงนั้นชาวบ้านยังไม่มีควมสนใจเรื่องงานอนุรักษ์ เยาวชนที่เข้ามาช่วยกิจกรรมนั้นเป็นกลุ่มเยาวชนจากโรงเรียนสันติการาม กลุ่มเยาวชนจากบ้านโป่งกระทิงบน บ้านทุ่งแฝก บ้านตะโกกลาง บ้านท่ายาง ในพื้นที่ที่เครือข่ายฯ ได้ลงไปทำงานนั้น มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์มีทั้ง กะเหรี่ยง กะทรวง มอญ ไทยยวน ไทยอีสาน และไทยพื้นราบสามารถจำแนกตามหมู่บ้าน 4 หมู่บ้าน ได้ดังนี้

- บ้านซับเตย กะเหรี่ยง ไทยทั่วไป ตำบลบ้านคา
- บ้านพู่ยาง เป็นไทยยวน ไทยอีสาน และไทยทั่วไป ตำบลทุ่งหลวง อำเภอปากท่อ
- บ้านโป่งกระทิง กะเหรี่ยง ตำบลบ้านบึง
- บ้านบางกะมา กะเหรี่ยง ตำบลบ้านบึง

ก่อตั้ง 'กลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์เทือกเขาตะนาวศรี'

ลักษณะกิจกรรมของกลุ่มเยาวชน เป็นการสนับสนุนให้กลุ่มเยาวชนสำนึกในการรักษา พาเยาวชนเข้าไปศึกษาสภาพป่า ศึกษาสมุนไพร นอกจากนั้นก็ยังมีกิจกรรมเข้าไปดูแลป่า กิจกรรมปลูกป่า และบำรุงรักษาซ่อมแซมต้นที่ตายไป จากนั้นก็เริ่มมีกลุ่มเยาวชนอีกหลายพื้นที่เข้ามาช่วยทำกิจกรรม ต่อมาไม่นานได้รับบสนับสนุนจาก สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) เพื่อเอามาทำกิจกรรม

กับกลุ่มเยาวชน ชุมชนเริ่มเห็นความสำคัญของการทำกิจกรรมอนุรักษ์ จากการที่ลูกหลานเข้ามาร่วมกิจกรรมทำให้ในระยะหลังจึงเริ่มเข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมมากขึ้น

เมื่อปี พ.ศ.2543 เป็นจุดเริ่มต้นของการทำงานกิจกรรมเพื่อเชื่อมร้อยเยาวชนเทือกเขาตะนาวศรี ที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าแม่น้ำภาชี เป็นการเอากลุ่มเยาวชนทั้ง 8 กลุ่มมาเจอกัน อันเป็นกลุ่มเยาวชนที่อยู่รอบเทือกเขาตะนาวศรี ได้แก่กลุ่มเยาวชนบ้านโป่งกระทิงบน บ้านทุ่งแฝก บ้านท่ายาง (ไทยประจัน) บ้านตะโกล่าง บ้านตะนาวศรี บ้านชัยเตย กลุ่มเยาวชนโรงเรียนสวนผึ้งวิทยา และโรงเรียนสันติการามวิทยา เป็นต้น เยาวชนเหล่านี้ได้มาคุยกันเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันในอนาคต ในการจัดกิจกรรมครั้งนั้นจึงเป็นที่มาของการเกิด "กลุ่มต้นกล้าตะนาวศรี" และเริ่มทำจดหมายข่าวขึ้นมาเพื่อจะได้สื่อสารระหว่างกลุ่มย่อยต่างๆ ได้ทั่วถึงกัน

ปี พ.ศ.2545 เริ่มมีการขยับตัว มีการตั้งศูนย์ประสานงานที่สี่แยกห้วยหินสีห์ อ.เมือง จ.ราชบุรี เพื่อให้เครือข่ายมีศูนย์กลางในการพบปะ และมีคณะทำงานที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น โดยมีคณะทำงานศูนย์ชุดแรก 9 คน

ปี พ.ศ.2546 เริ่มมีจัดตั้งเป็น **"กลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์เทือกเขาตะนาวศรี"** ขึ้นมา ส่วนหนึ่งที่เปิดตัวเพราะกลุ่มต้นกล้าได้จัดส่งกลุ่มโป่งกระทิงเข้าประกวดลูกโลกสีเขียวของ การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.) และได้รับรางวัลชนะเลิศในที่สุด ในขณะที่ทางชุมชนยังไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมแต่อย่างใด มีเพียงเยาวชนเท่านั้นที่เข้ามามีบทบาทในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ กิจกรรมที่เปิดตัวใช้พื้นที่บ้านชัยเตย กิ่งอำเภอบ้านคา เป็นพื้นที่เริ่มแรกก่อนที่จะทำการขยายพื้นที่การทำงานไปยังชุมชนอื่นๆ โดยได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ในประเด็นการสร้างเสริมสุขภาพเยาวชน

จากนั้นในปี พ.ศ.2548 ได้รับงบประมาณสนับสนุนกิจกรรมการจัดการป่าขนาดเล็กของชุมชน จาก UNDP เป็นโครงการแรกที่ริเริ่มกระบวนการทำงานกับชุมชน มีการประสานกับองค์กรท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นร่วมกันอย่างยั่งยืน โดยนำการเรียนรู้เกี่ยวกับสมุนไพรที่มีอยู่ตามแนวเทือกเขาตะนาวศรี พร้อมทั้งเพาะแยกพันธุกรรมไม้สมุนไพรเป็นกิจกรรมหลัก มีการริเริ่มทำกิจกรรมประชามป้า เพื่อที่จะทำความเข้าใจและขยายผลให้คนในชุมชนจำนวน 4 หมู่บ้าน คือ หมู่บ้านบางกะม่า บ้านโป่งกระทิงบน บ้านชัยเตย บ้านพวยาง เข้ามามีส่วนช่วยดูแลรักษาสร้างกลไกในรูปแบบของคณะกรรมการจัดการดูแลป่าของชุมชน การใช้ทรัพยากรจากป่า

ปัจจุบัน วิธีการทำงานของเครือข่ายฯจะเน้นกระบวนการทำงานร่วมกับภาครัฐ องค์กรท้องถิ่น และจังหวัด ในอนาคตเครือข่ายฯมีแผนงานจะขยายพื้นที่ในการทำกิจกรรมร่วมกับชุมชนให้มากขึ้น เพื่อจัดตั้งป่าชุมชนให้เป็นไปตามแผนงานที่วางไว้ จะไม่มุ่งเน้นงานกลุ่มเยาวชนเหมือนที่ผ่านมาเพียงอย่างเดียว

พื้นที่ดำเนินการ

เครือข่ายฯ มีพื้นที่ทำงานครอบคลุม 4 หมู่บ้าน 3 ตำบล 1 กิ่งอำเภอ ดังนี้

1. บ้านบางกะมา กลุ่มบ้านหมู่ 1 (บ้านโป่งกระทิง) ตำบลบ้านบึง กิ่งอำเภอบ้านคา
2. บ้านโป่งกระทิงบน หมู่ 1 ตำบลบ้านบึง กิ่งอำเภอบ้านคา
3. บ้านซับเตย กลุ่มบ้านหมู่ 9 ตำบลบ้านคา กิ่งอำเภอบ้านคา
4. บ้านพวยาง บ้านหมู่ 12 ตำบลทุ่งหลวง กิ่งอำเภอบ้านคา

กิจกรรมที่ดำเนินการมีดังต่อไปนี้

- 1) กิจกรรมค่ายเยาวชนกลุ่มต้นกล้า
- 2) ทำการซ่อมแซมป่า/การปลูกป่าทดแทน
- 3) การเพาะแยกพันธุ์กล้าสมุนไพรรักษา จะใช้พื้นที่ของวัดป่าพระธาตุเขาน้อย (เป็นวัดสายธรรมยุต ที่เน้นด้านวิปัสสนากรรมฐาน) เป็นสถานที่เพาะแยกพันธุ์กล้าสมุนไพรรักษา โดยมีเจ้าอาวาส เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงและให้การสนับสนุนมาตลอด ในแนวพื้นที่ป่าแนวน้ำตกของบ้านซับเตยมีสมุนไพรรักษาเยอะมาก จึงได้มีแนวคิดที่เอาพันธุ์กล้าสมุนไพรรักษาไปเพาะแยกในพื้นที่ป่าหลังวัดที่มีลำน้ำภาษีไหลผ่าน เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับเป็นแปลงเพาะพันธุ์กล้าสมุนไพรรักษา
- 4) แปรรูปผลิตภัณฑ์สมุนไพรรักษา มีการแปรรูปสมุนไพรรักษา 2 พื้นที่ คือ
  1. บ้านโป่งกระทิง จะเน้นแปรรูปผลิตภัณฑ์จำพวก ยาบำรุงสตรีเป็นหลัก
  2. พื้นที่บ้านซับเตย จะเน้นการแปรรูปน้ำสมุนไพรรักษา เช่น กะวาน และน้ำมะตูม ยาสีฟันช่วยทางเครือข่ายฯ จะเข้าไปสนับสนุนให้มีการเพาะแยกพันธุ์กล้าสมุนไพรรักษาให้กับชุมชน โดยที่ชุมชนมีแนวคิดเรื่องการแปรรูปสมุนไพรรักษาด้วยตนเอง เพื่อสร้างเป็นรายได้ของชุมชนเอง
- 5) เผยแพร่ความรู้เรื่องสมุนไพรรักษาสู่ชุมชนและสาธารณสุขชนทั่วไป นอกจากนี้ยังมีการรวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาดั้งเดิมด้านสมุนไพรรักษาจากคนเฒ่าคนแก่ แล้วนำไปเผยแพร่ ด้วยการจัดนิทรรศการตามโรงเรียนต่างๆ
- 6) กิจกรรมถ่ายทอดภูมิปัญญาคนสองวัย จากคนสูงวัยสู่เยาวชน เรื่อง พันธุ์พืชสมุนไพรรักษา การจับเส้น หมอยาพื้นบ้าน การรักษาแผนโบราณ การนวด ตอนนี้มีปราชญ์ชาวบ้านที่เข้าร่วมแล้วถึง 10 คนที่ช่วยเหลือในการถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยคนแก่ 1 คน ถ่ายทอดแก่เยาวชน 3 คน
- 7) กิจกรรมแปลงสาธิตสมุนไพรรักษา 2 พื้นที่ พร้อมจัดทำเอกสารประกอบความรู้ ในเรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้าน สมุนไพรรักษาเด็กและการฟื้นฟูป่าชุมชน

ปัญหาการทำงานของเครือข่าย

- 1) เยาวชนแต่ละคนของกลุ่มต้นกล้าตะนาวศรี เริ่มเติบโตใหญ่และเติบโตขึ้นเรื่อยๆ และด้วยความโดดเด่นเฉพาะของตนเองจึงเป็นที่รู้จักขององค์กรอื่นๆ ในขณะที่มีหลายองค์กรที่ได้เข้ามาทาบตามเยาวชนให้ไปทำงานด้วยกัน แต่เป็นเหตุให้กลุ่มต้นกล้าตะนาวศรีประสบปัญหา เพราะเยาวชนไม่มีเวลาเพียงพอที่จะกลับมาช่วยกันทำกิจกรรมได้อีก ทำให้ทางเครือข่ายต้องมามุ่งเน้นการทำกิจกรรมกับกับชุมชนเต็มตัวและเต็มเวลามากขึ้น
- 2) ระยะเวลาของการทำงาน จะเป็นการทำงานโดยการใช้ชุมชนเป็นหลัก แต่บางครั้งก็มีปัญหา เพราะแกนนำมีส่วนมากมีภารกิจหลายด้าน มีบทบาทหน้าที่ในการทำงานในองค์กร และท้องถิ่นที่แตกต่างกันไป
- 3) ในพื้นที่ของ ตำบลปากท่อ และตำบลฝั่งหลวง มีการทำลายภูเขาทิ้งภูเขาเพื่อขุดเอาดินลูกรัง กระบวนการทำงานของเครือข่ายเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและปกป้องทรัพยากรท้องถิ่นนั้น จะทำงานในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป เครือข่ายอนุรักษ์เทือกเขาตะนาวศรีเป็นองค์กรที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ เน้นวิธีการทำงานด้วยการพยายามสร้างชุมชนต้นแบบ เพื่อเป็นแบบอย่างของชุมชนที่สามารถอยู่ร่วมและดูแลรักษาป่าได้อย่างยั่งยืน เป็นการนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ของชุมชนอื่นๆ
- 4) ความเท่าทันและเข้มแข็งของชุมชนต้องประมาณที่เข้ามาเป็นจำนวนมาก หลังจากที่ทางเครือข่ายอนุรักษ์เทือกเขาตะนาวศรีทำการเปิดตัวเองและได้เติบโตอย่างรวดเร็ว ทำให้ทางเครือข่ายฯ ต้องมาทบทวนถึงความจำเป็นในแต่ละเงื่อนไขของโครงการว่า ในการรับงบประมาณสนับสนุนนั้น จำเป็นหรือไม่ เพราะคิดว่าหากไม่สามารถควบคุมการรู้จักเพียงพอ และความจำเป็นต่อการรับเงินสนับสนุนจากภายนอก อาจจะทำให้ชุมชนเกิดการแตกแยกขึ้นมาก็เป็นได้ เพราะในขณะนี้ชุมชนยังไม่มีคามเข้มแข็งเพียงพอ
- 5) การพลิกฟื้นเกษตรอินทรีย์ยังเป็นปัญหาสำหรับที่นี่ เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ยังเชื่อมั่นในระบบเกษตรเคมี เป็นเรื่องยากที่จะทำให้เกษตรกรหันกลับมาทำเกษตรปลอดสารพิษในทันทีทันใด กระบวนการที่ทำงานกับชาวบ้านต้องค่อยเป็นค่อยไป และสร้างชุมชนต้นแบบในการเรียนรู้

ผู้ประสานงาน นางวิชา ช่างประเสริฐ ผู้ประสานงานเครือข่าย
111 หมู่ที่ 4 ตำบลอ่างทอง อำเภอเมือง ราชบุรี 70000

3. ป่าชุมชนห้วยสะพาน ตำบลพนมทวน อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

สภาพทั่วไปของพื้นที่

ป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานมีพื้นที่ 1,800 ไร่ มีอาณาเขตทิศเหนือ จรดป่าสงวนแห่งชาติ ทิศใต้จรดห้วยสะพาน ทิศตะวันออกจรด ที่ทำกินชาวบ้าน, ป่าสงวนแห่งชาติป่าหนองโรง และทิศตะวันตกจรดที่ทำกินชาวบ้าน มีลักษณะเป็นป่าชุมชนบนพื้นที่ราบ เดิมเป็นป่าเบญจพรรณ แต่หลังจากที่มีการบุกรุกตัดต้นไม้ใหญ่ สภาพป่าจึงเปลี่ยนแปลงไป ต้นไม้ที่มีอยู่ในปัจจุบันจึงเป็นไม้รุ่นสอง ที่เกิดจากต่อไม้และลูกไม้ ปัจจุบันมีสภาพเป็นป่าเต็งรัง โดยจำแนกพื้นที่เป็น 2 ชนิด คือ ป่าธรรมชาติ และ ป่าปลูก

ความเป็นมาของป่าชุมชนห้วยสะพาน

ในอดีตที่ ผ่านมาบ้านห้วยสะพานมีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด ต้นไม้ส่วนใหญ่จะเป็นไม้ขนาด 4-6 คนโอบ ผืนป่ามีความชุ่มชื้นและอุดมด้วยความหลากหลายของพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ มีน้ำในลำห้วยไหลตลอดปี ทำให้สามารถพบสัตว์ป่ารวมทั้งของป่าได้อย่างง่ายดาย ต่อมาปี พ.ศ.2515-2517 ได้มีการก่อสร้างโรงงานอุตสาหกรรมขึ้นหลายแห่งในเขตจังหวัดกาญจนบุรี ได้แก่ โรงงานกระดาษในอำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการทำลายป่า โรงงานน้ำตาล โรงงานแป้งมันสำปะหลัง มีนายทุนเข้ามาสนับสนุนเงินให้ชาวบ้านปลูกอ้อยและมันสำปะหลัง ชาวบ้านเริ่มปลูกพืชชนิดนี้กันอย่างกว้างขวางและได้มีการขยายพื้นที่ โดยการบุกรุกเข้าไปจับจองพื้นที่ป่าสาธารณะหมู่บ้าน ในช่วงนั้นได้มีการนำเครื่องจักร ได้แก่ รถแทรกเตอร์เข้ามาแผ้วถางทำลายป่า ป่าถูกบุกรุกทำลายอย่างรวดเร็ว พร้อมกับนายทุนเข้ามากว้านซื้อที่ดิน ผู้ที่จับจองที่ดินในบริเวณนี้ส่วนใหญ่ จะขายให้นายทุนไปเกือบหมด จึงมีการแผ้วถางป่า ทำลายป่าต่อไป

ภายในเวลาไม่กี่ปีป่าได้ถูกทำลายไปเกือบหมด ผู้คนเข้าไปจับจองที่ดิน สัตว์ป่าไม่มีที่อยู่อาศัย สิ่งที่เข้ามาทดแทนคือความแห้งแล้ง ขาดแคลนน้ำ ชาวบ้านที่เคยใช้พื้นที่ป่าเพื่อการเลี้ยงสัตว์ ได้รับผลกระทบโดยตรง เพราะไม่มีพื้นที่ที่สามารถเลี้ยงสัตว์ได้อีกต่อไป และได้รับการข่มขู่คุกคามจากนายทุนผู้มีอิทธิพลและกลุ่มผู้มีอิทธิพลในชุมชนไม่ให้เข้าไปในพื้นที่ป่าที่ได้ทำการแผ้วถางอย่างเด็ดขาด ป่าซึ่งมีต้นไม้ที่แตกต่างต่อเดิม ที่อยู่ใกล้หมู่บ้านห้วยสะพานสามัคคี เหลือพื้นที่อีกประมาณ 30,000 ไร่ ชาวบ้านเรียกป่าบริเวณนี้ว่า "ป่ารังหมา ป่าเหมืองพระ ป่าไม้ค้ำตาชม" ป่าบริเวณนี้ได้ถูกจับจองเอาไว้บ้างแล้วแต่ยังไม่มีผู้ใดทำการแผ้วถาง เป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ จึงยังพอมีต้นไม้พอสมควร เป็นที่มาของป่าชุมชนในปัจจุบัน

ปี พ.ศ.2517 กลุ่มนายทุนมาบุกรุกแผ้วถางและกว้านซื้อที่ดินในบริเวณผืนป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี เพื่อทำการปลูกอ้อย ปลูกมันสำปะหลังส่งโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดกาญจนบุรี

ผู้ที่จับจองที่ดินในบริเวณนี้ส่วนใหญ่จะขายให้กลุ่มนายทุนไปเกือบแทบทั้งหมด การบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อการจับจองเป็นของตนเอง หรือจับจองเพื่อการค้าขายต่อนั้น บางส่วนก็ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านบางกลุ่มในชุมชน และก็ได้รับการต่อต้านเช่นเดียวกันจากชาวบ้านบางกลุ่มที่ตระหนักถึงผลกระทบต่อชุมชนที่จะติดตามมาต่อชุมชนในอนาคต เป็นเหตุให้เกิดการกระทบกระทั่งกันระหว่างชาวบ้านในชุมชน

การต่อสู้ของชุมชน

วิถีชีวิตของชุมชนเริ่มเปลี่ยนไปตามกระแสการพัฒนาที่พัดเข้ามา ผืนป่าถูกทำลายอย่างกว้างขวาง และทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ แหล่งน้ำแห้งขอดกว่าที่เคยเป็น ชาวบ้านในชุมชนต้องไปหาน้ำเพื่ออุปโภคและบริโภคจากแหล่งน้ำนอกชุมชนที่หมู่บ้านทุ่งสมอที่อยู่ห่างออกไป 2 กิโลเมตร และจากบ่อเปรี้งรัง ซึ่งเป็นบ่อที่ขุดขึ้นไว้ใช้ในชุมชนทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านห่างออกไป 1 กิโลเมตร สิ่งเหล่านี้เป็นความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน จึงทำให้เกิดการรวมตัวของแกนนำสำคัญในชุมชนขึ้นมา แกนนำได้ปรึกษาหารือและลงมติว่า ต้องเอาที่ดินบริเวณผืนป่าที่ถูกบุกรุกและที่ดินสาธารณประโยชน์ กลับคืนมาจากนายทุน มีการส่งกรรมการชุดแรกไปเจรจากับนายทุน ผลปรากฏว่ากลุ่มนายทุนและผู้มีอิทธิพลไม่ยินยอมตามข้อเสนอดังกล่าว จึงเกิดกระแสการต่อต้านเรื่อยมาจากชาวบ้านห้วยสะพาน ช่วงเวลากลางวันกลุ่มชาวบ้านห้วยสะพานเข้าไปกุมพื้นที่ ห้ามนำรถแทรกเตอร์มาดินและไถพดกกลางคืนกลุ่มนายทุนได้เข้ามาใช้รถแทรกเตอร์ไถป่าต่อไป เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง การกระทบกระทั่งเริ่มรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ จนถึงขั้นมีการลอบทำร้ายด้วยการใช้กำลังและอาวุธ จนเกิดการเสียชีวิตของผู้คนที่ต่อต้านไปหลายคน ในขณะนั้นไม่มีใครทราบว่าผู้ใดเป็นคนกระทำความผิดทางราชการก็ไม่สามารถจับผู้กระทำความผิดมาดำเนินคดีได้จวบจนกระทั่งบัดนี้

ในขณะที่ข้อพิพาทระหว่างกลุ่มนายทุนและชาวบ้านห้วยสะพานยังไม่สามารถหาข้อยุติได้นั้น คุณครูประสงค์ เจริญพิบูลย์ และนายแผน ศิริเวชภัณฑ์ (อดีต ส.ส.กาญจนบุรี) ตัดสินใจนำนายเจือ แต่แดงเพชร และคณะเดินทางเข้าพบ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ที่ทำเนียบรัฐบาลเพื่อเรียกร้องให้ท่านทราบถึงความเดือดร้อนของชาวบ้านห้วยสะพาน และหลังจากนายเจือ แต่แดงเพชรเดินทางกลับก็ได้เข้าแจ้งความร้องทุกข์เพื่อดำเนินคดีกับกลุ่มนายทุนผู้บุกรุก นายเสริม ไคลมี กำนันตำบลหนองโรงในขณะนั้น ได้เรียกกลุ่มนายทุนผู้บุกรุกตลอดจนคณะกรรมการกลุ่มต่อต้าน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สารวัตรกำนัน แพทย์ประจำตำบล มาพบเพื่อทำความเข้าใจและทำความเข้าใจหลายครั้ง ในที่สุดกลุ่มนายทุนได้ยุติการบุกรุกผืนป่าพร้อมยินยอมคืนที่ดินทั้งหมดให้กับชุมชนบ้านห้วยสะพาน

การปักหลักรังวัดพื้นที่

ปี พ.ศ.2517 หลังจากที่นายทุนได้ย้ายออกจากผืนป่าไปแล้ว กลุ่มแกนนำชาวบ้านได้ลงมติให้ดำเนินการสงวนและอนุรักษ์ป่าผืนนี้เอาไว้ โดยให้มีคณะกรรมการชุดเดิมดำเนินงาน ชาวบ้าน

ในชุมชนห้วยสะพานได้ช่วยกันไปทำแนวกันไฟป่า และใช้หลักซีเมนต์ปักแสดงแนวเขตพื้นที่ป่าชุมชน กับพื้นที่ทำกินของชาวบ้านอย่างชัดเจน เพื่อป้องกันมิให้ผู้ใดบุกรุกผืนป่าอีก ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกเพื่อมิให้ผู้ใดบุกรุกเข้ามาในผืนป่าที่ได้สงวนเอาไว้ ทิศเหนือจรดป่าสงวนแห่งชาติหนองโรง ทิศใต้จรดเขตวัดห้วยสะพาน โดยสามารถกันพื้นที่ไว้ได้จำนวน 1,008 ไร่ เนื่องจากป่าร้างหนาแต่เดิมนั้น เป็นป่าเบญจพรรณที่สมบูรณ์มากเมื่อกลุ่มนายทุนผู้มีอิทธิพลเข้ามาบุกรุกถูกไปตัดไปเกือบหมด สภาพป่าได้เปลี่ยนไปเป็นป่าเต็งรัง ทางชุมชนได้ทำการปลูกต้นไม้เสริมและปลูกซ่อมแซมเป็นประจำทุกปี และจากการสำรวจเก็บข้อมูลของชุมชนพบว่าในพื้นที่ป่าชุมชนมีชนิดพันธุ์ไม้ทั้งสิ้นกว่า 79 ชนิด และมีการปลูกต้นไม้เสริมในเขตป่าชุมชนเป็นประจำทุกปีสม่ำเสมอ

ในช่วงปี พ.ศ.2529 ชาวบ้านในชุมชนห้วยสะพานได้ได้รับการฝึกอบรม "อาสาพัฒนาป้องกันตนเอง" (อพป.) ซึ่งทางรัฐบาลได้มอบอาวุธปืนลูกซองให้กับหมู่บ้านเพื่อดูแลหมู่บ้าน และเป็นผู้ตรวจตราดูแลป่าร้างของหมู่บ้าน โดยชุมชนจัดชุดลาดตระเวนเป็น 4 ชุด สลับเปลี่ยนกันออกลาดตระเวน ตรวจตราป้องกันการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า หมุนเวียนสลับกันไปเป็นประจำทั้งกลางวันกลางคืน การออกลาดตระเวนตรวจตราในขณะนั้นมีการดูแลอย่างเข้มงวด โดยกลุ่ม อพป. จะประสานงานกับหัวหน้าโครงการปรับปรุงป่าสงวนแห่งชาติป่าหนองโรงในขณะนั้นคือ นายชาติ นีละไพจิตร ได้ร่วมกันตรวจตราอย่างจริงจัง นอกจากนั้นยังใช้รถจักรยานยนต์ออกลาดตระเวนและมีกลุ่มผู้เลี้ยงวัวซึ่งมีส่วนช่วยในการดูแลป้องกันการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า เมื่อพบเหตุการณ์ผิดปกติก็จะมาแจ้งแก่หัวหน้ากลุ่มให้ทราบทันที ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาก็ไม่มีการบุกรุกทำลายป่าในพื้นที่นี้อีกเลย

ก่อรูปคณะกรรมการป่าชุมชนห้วยสะพานสามัคคี

จนกระทั่งวันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2523 ตัวแทนชาวบ้านจากบ้านห้วยสะพาน บ้านหนองกระจันทร์ บ้านใหม่และบ้านดอนเจริญ รวม 4 หมู่บ้าน ได้ประชุมร่วมกันที่วัดห้วยสะพานและได้มีมติเอกฉันท์ให้ตั้งชื่อป่าร้างนามแห่งนี้ว่า **ป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี** และเห็นชอบร่วมกันให้ตั้งคณะกรรมการขึ้นมาเพื่อบำรุงดูแลรักษาและป้องกันการบุกรุกทำลายป่าชุมชน พร้อมทั้งส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมในด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเรียกว่า **คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี**

การบริหารจัดการป่าชุมชน

คณะกรรมการได้มีการกำหนดกฎระเบียบป่าชุมชนขึ้นมา โดยเน้นด้านการป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่า ห้ามการตัดไม้ทำลายป่า มีบทลงโทษและค่าปรับที่เข้มงวด เช่น ตัดไม้ยืนต้นปรับต้นละ 500 บาท ชุดแยะปรับต้นละ 500 บาท จุดไฟเผาป่าปรับ 5,000 บาท ทิ้งขยะบริเวณป่าชุมชนปรับ 300 บาท เป็นต้น แต่ก็มีกรอบผ่อนปรนให้สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์เก็บหาของป่าตามฤดูกาลได้บ้าง เพื่อสำหรับการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักเท่านั้น

ในด้านการใช้ประโยชน์ ป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานแห่งนี้มีความหลากหลายทางชีวภาพอย่างเพียงพอ ที่จะให้ชาวบ้านตำบลหนองโรงสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์และเก็บหาของป่า อันเป็นตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ตลอดทั้งปี หากแบ่งตามการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนที่บ้านห้วยสะพานสามัคคี สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท นั่นคือ ป่าเพื่อการอนุรักษ์ และป่าเพื่อการใช้สอย โดยป่าเพื่อการอนุรักษ์ เป็นป่าเต็งรังที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ ไม่อนุญาตให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์โดยเด็ดขาด ให้มีการเก็บรักษาไว้อย่างนั้นตลอดไป ส่วนป่าเพื่อการใช้สอย เป็นป่าปลูกอนุญาตให้ใช้สอยได้เฉพาะไม้ยูคาลิปตัสที่ได้ปลูกไว้เท่านั้น โดยที่ชาวบ้านผู้ต้องการใช้ประโยชน์ จะต้องมาทำการร้องขอจากคณะกรรมการด้วยตนเอง พร้อมทั้งระบุถึงประเภทกิจกรรมที่จะนำไปใช้ประโยชน์

ผลผลิตจากป่าชุมชนห้วยสะพานที่สามารถเก็บเกี่ยวได้ทั้งปี แสดงได้เป็นปฏิทินรายเดือนดังนี้

เดือน	ชนิดพันธุ์พืชที่ชาวบ้านในชุมชนบ้านห้วยสะพานได้เข้าไปใช้ประโยชน์
ม.ค.	กระทกรก กุ่ม ขี้เหล็ก จันทน์ ตาล ตำลึง เกววัลย์เปรียง นมแมว บัวเผื่อน ปอเต่าไห้ ผักหวาน ฝรั่ง พรหม พยอม มะกอก มะขาม มะขามป้อม มะตูม มะม่วงป่า มะสัง แมงลัก ย่านาง ยูคาลิปตัส เล็บเหยี่ยว สะเดา เห็ดขอน
ก.พ.	กระทกรก กุ่ม ขี้เหล็ก จันทน์ ตาล ตำลึง เกววัลย์เปรียง นมแมว บัวเผื่อน ปอเต่าไห้ ผักหวาน ฝรั่ง พรหม พยอม มะกอก มะขาม มะขามป้อม มะขามเทศ มะตูม มะม่วงป่า มะสัง แมงลัก ย่านาง ยูคาลิปตัส เล็บเหยี่ยว สะเดา เห็ดขอน สารภี
มี.ค.	กระทกรก กล้วยตากขโมย กุ่ม ขจร(สลิด) ขี้เหล็ก จันทน์ ตาล ตระครี๊ก ตาลเสี้ยนตำลึง เกววัลย์เปรียง นมแมว บัวเผื่อน ปอเต่าไห้ ผักหวาน ฝรั่ง พรหม พยอม พุ่มไก่อ มะกอก มะขาม มะตูม มักเม่า แมงลัก ย่านาง ยูคาลิปตัส เล็บเหยี่ยว เสียบ สามสิบ หัวป่า เห็ดขอน อินูน
เม.ย.	กระทกรก กล้วยตากขโมย กุ่ม ขจร(สลิด) ขี้เหล็ก จันทน์ ตาล ตระครี๊ก ตาลเสี้ยน ตำลึง เกววัลย์เปรียง นมแมว บัวเผื่อน ปอเต่าไห้ เป้ง ผักหวาน ฝรั่ง พรหม พยอม พุ่มไก่อ มะขาม มะตูม มักเม่า แมงลัก ย่านาง ยูคาลิปตัส เล็บเหยี่ยว เสียบ สามสิบ หัวป่า เห็ดขอน อินูน
พ.ค.	กระทกรก ขี้เหล็ก จันทน์ ตาล ตระครี๊ก ตำลึง เกววัลย์เปรียง นมแมว บัวเผื่อน ปอเต่าไห้ เป้ง ผักหวาน ฝรั่ง พรหม พยอม มักเม่า แมงลัก ย่านาง ยูคาลิปตัส เล็บเหยี่ยว สามสิบ หัวป่า
มิ.ย.	กระทกรก ขี้เหล็ก จันทน์ ตาล ตระครี๊ก ตำลึง เกววัลย์เปรียง นมแมว บัวเผื่อน ปอเต่าไห้ เปราะ ผักเสี้ยน ฝรั่ง พรหม พยอม มะขาม มังพลาะ แมงลัก ย่านาง ยูคาลิปตัส เล็บเหยี่ยว สามสิบ หัวป่า

เดือน	ชนิดพันธุ์พืชที่ชาวบ้านในชุมชนบ้านห้วยสะพานได้เข้าไปใช้ประโยชน์
ก.ค.	กระเจียว กระทกรก กุ่ม ขี้เหล็ก จั่น ตะโก ตะคร้อ ตระครี๊ก ตาล ตำลึง เกววัลย์เปรียง นมแมว บัวเผื่อน ปอเต่าไห้ เปราะะ ฝรั่ง พรหม พยอม มะขาม มักเฒ่า แมงลัก ย่านาง ยูคาลิปตัส เล็บเหยี่ยว โสนดง หน่อไม้ หว่าป่า
ส.ค.	กระเจียว กระทกรก กุ่ม ขี้เหล็ก จั่น ตระครี๊ก ตาล ตำลึง เกววัลย์เปรียง นมแมว บัวเผื่อน ปอเต่าไห้ เปราะะ ฝรั่ง พรหม พยอม มะกอกเลื่อม มะขาม มักเฒ่า มังเฟลอะ แมงลัก ย่านาง ยูคาลิปตัส เล็บเหยี่ยว โสนดง หน่อไม้ หว่าป่า
ก.ย.	กระทกรก กุ่ม ขี้เหล็ก ไข่เต่า จั่น ตะขบ ตระครี๊ก ตาล ตำลึง เกววัลย์เปรียง นมแมว บัวเผื่อน ปอเต่าไห้ เปราะะ ฝรั่ง พรหม พยอม มะกอกเลื่อม มะขาม มักเฒ่า มังเฟลอะ แมงลัก ย่านาง ยูคาลิปตัส เล็บเหยี่ยว หว่าป่า เห็ดโคน เห็ดเผาะ เห็ดมันปู เห็ดรัง เห็ดหัวเหลือง
ต.ค.	กระทกรก กลอย กุ่ม ขี้เหล็ก ไข่เต่า จั่น ตะขบ ตระครี๊ก ตาล ตำลึง เกววัลย์เปรียง นมแมว บัวเผื่อน ปอเต่าไห้ เปราะะ ฝรั่ง พรหม พยอม มะกอก มะกอกเลื่อม มะขาม มะรุม มังเฟลอะ แมงลัก ย่านาง ยูคาลิปตัส เล็บเหยี่ยว หว่าป่า เห็ดขอน เห็ดโคน เห็ดเผาะ เห็ดมันปู เห็ดรัง เห็ดหัวเหลือง
พ.ย.	กระทกรก กลอย กุ่ม ขี้เหล็ก ไข่เต่า จั่น ตาล ตำลึง เกววัลย์เปรียง นมแมว บัวเผื่อน ปอเต่าไห้ เปราะะ ฝรั่ง พรหม พยอม พุทธา มะกอก มะกอกเลื่อม มะขาม มะขามป้อม มะรุม มะสัง มังเฟลอะ แมงลัก ย่านาง ยูคาลิปตัส เล็บเหยี่ยว สะเดา เห็ดขอน
ธ.ค.	กระทกรก กลอย กุ่ม ขี้เหล็ก ไข่เต่า จั่น ตาล ตำลึง เกววัลย์เปรียง นมแมว บัวเผื่อน ปอเต่าไห้ เปราะะ ฝรั่ง พรหม พยอม พุทธา มะกอก มะกอกเลื่อม มะขาม มะขามป้อม มะรุม มะสัง มังเฟลอะ แมงลัก ย่านาง ยูคาลิปตัส เล็บเหยี่ยว สะเดา เห็ดขอน

การดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายป่าชุมชนห้วยสะพาน

- 1) กิจกรรมการเฝ้าระวังและลาดตระเวนผืนป่า
- 2) การร่วมกับเจ้าหน้าที่อนุรักษ์ของภาครัฐ ในการเฝ้าระวังป่าสงวนแห่งชาติ ป่าหนองโจง
- 3) เป็นสถานที่ศึกษาเรียนรู้การจัดการทรัพยากร
- 4) จัดการอบรมเด็ก เยาวชนในชุมชนบ้านห้วยสะพาน และชุมชนใกล้เคียง
- 5) รวบรวมข้อมูลพันธุ์ไม้ในป่า
- 6) เรียนรู้วิถีชีวิตของไทยในอดีต
- 7) ทำป้ายแนวเขต
- 8) การพัฒนาการอบรมหลักสูตรไฟฟ้า
- 9) ปลูกสมุนไพรรักษาชุมชน
- 10) ฝึกอบรมมัคคุเทศก์
- 11) การปลูกป่า
- 12) อบรมราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า
- 13) ประกวดครอบครัวอนุรักษ์ป่าไม้ดีเด่น

ความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับชาวบ้าน

ปี พ.ศ.2540 เริ่มมีการจัดการป่าชุมชนที่เป็นระบบมากขึ้นกว่าเดิม ทางภาครัฐ อาทิ ส่วนป่าชุมชนสังกัด หน่วยงานป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรี ได้เข้ามาช่วยเหลือให้ความรู้ความเข้าใจ และจัดฝึกอบรมเกี่ยวกับป่าชุมชน ทั้งในแง่วิถีคิด กระบวนการทำงาน การบริหารการจัดการ แผนงาน การป้องกันไฟป่า การดูแลเผ่าระวัง และด้านกิจกรรมต่างๆในการจัดการป่า นอกจากนี้ยังประสานความร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เพื่อทำกิจกรรมในพื้นที่ร่วมกัน ตั้งแต่การดูแลป่าชุมชน พื้นฟูอาชีพ งานกิจกรรมเยาวชน และงานด้านภูมิวัฒนธรรม เป็นต้น

ผลการดำเนินงาน

- ตั้งแต่ปี พ.ศ.2547 เป็นต้นมา พื้นที่ป่าชุมชนห้วยสะพานได้ถูกยกระดับเป็นห้องเรียนธรรมชาติ ที่ถูกบรรจุเข้าไปในหลักสูตรการเรียนการสอน โดยที่โรงเรียนตั้งแต่ระดับ ประถม มัธยม ในท้องถิ่นของอำเภอพนมทวนจะต้องเข้ามาศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับป่าชุมชน เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน เรื่องวัฒนธรรม อันเป็นการเรียนรู้แบบบูรณาการ
- เป็นพื้นที่ต้นแบบของโครงการนำร่องภาคตะวันตก ที่มีการร่วมกันทำงานระหว่าง ชุมชน ภาครัฐ และนักพัฒนาเอกชน ที่จะร่วมมือกันอย่างบูรณาการและสร้างสรรค์
- เกิดกลุ่มอาชีพ กองทุน และองค์กรต่างๆที่เกิดขึ้นจากการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพาน จำนวนมากถึง 25 กลุ่ม
- เกิดมูลค่าผลผลิตจากป่าชุมชนที่ชาวบ้านได้รับจำนวนมหาศาล (ดังตาราง)

มูลค่าผลผลิตจากป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี

ที่	รายการ	จำนวนปี	ราคาต่อหน่วย	รวมเงิน
1	เห็ดโคน	500 ก.ก.	200	100,000
2	เห็ดรัง	200 ก.ก.	50	10,000
3	เห็ดเผาะ	200 ก.ก.	100	20,000
4	เห็ดหัวเหลือง	300 ก.ก.	50	15,000
5	เห็ดมันปู	100 ก.ก.	50	5,000
6	เห็ดขอน	100 ก.ก.	80	8,000
7	ผักหวาน	100 ก.ก.	200	20,000
8	ยอดมะกรึก/ยอดจั่น/ยอดอีหนู/มะกอก/ตำลึง /ขี้เหล็ก/เปราะ/มังเฟลา/สะเดา ฯลฯ	-	-	40,000
9	สมุนไพร ประมาณ ๒๐๐ ชนิด	-	-	40,000
10	สัตว์ ได้แก่ อีง, แอ้ ฯลฯ	-	-	30,000
รวมทั้งปี				298,000

หมายเหตุ สำหรับ "เห็ดโคน" นั้น เมื่อช่วงต้นปี 2549 นายประยงค์ แก้วประดิษฐ์ ประธานป่าชุมชนฯ ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ชาวบ้านสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตจากพื้นที่ป่าชุมชน 1,000 ไร่ และอีก กว่า 7,000 ไร่จากป่าอนุรักษ์และนำไปขายสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้าน ได้ถึงปีละประมาณ 3 ล้านบาท สามารถเก็บเห็ดได้ 50 กิโลกรัมต่อคน ขายได้ราคาอย่างต่ำกิโลกรัมละ 250 บาท หากเป็นช่วงเทศกาลกินเจ ราคาเห็ดจะสูงถึง กิโลกรัมละ 600 บาท กล่าวได้ว่าราคาซื้อขึ้นอยู่กับฤดูกาลและความต้องการของผู้บริโภคเป็นหลัก

ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงาน

- 1) สัตว์เลี้ยงของชาวบ้าน เหยียบย่ำทำลายต้นไม้เล็ก ๆ ในบริเวณป่าได้รับความเสียหาย แก้ไขได้โดยกันพื้นที่ในส่วนที่เป็นป่าเสื่อมโทรมส่วนหนึ่งให้กับชาวบ้านเพื่อการเลี้ยงสัตว์ โดยใช้มูลสัตว์เหล่านั้นเปียปุ๋ยปรับปรุงสภาพดินแบบธรรมชาติ
- 2) ปัญหาจากไฟป่า มีเกิดขึ้นบ้างในแต่ละปี ซึ่งมักเกิดขึ้นไม่บ่อยครั้งนัก แก้ไขโดยจัดทำแนวกันไฟ ในเขตป่าชุมชนตลอดแนวเขต ถางหญ้าและวัชพืชในแนวกันไฟเดิมในช่วงฤดูแล้ง
- 3) การลักลอบตัดต้นไม้จากชาวบ้านจากพื้นที่อื่น ส่วนใหญ่ปัญหาจะเกิดขึ้นในบริเวณป่าสงวนหนองโรง เพราะไม่รู้ว่าเป็นเขตหวงห้าม ที่ผ่านมากลุ่มราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า (รสป.) และคณะกรรมการป่าชุมชนร่วมกันตรวจตรา หากพบก็นำตัวส่งตำรวจ

ข้อจำกัดในการทำงานของเครือข่ายป่าชุมชน

1) การขาดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการบริหารจัดการจัดการป่าชุมชน

ปัจจุบันมีคณะกรรมการป่าชุมชน 180 คน แต่มีคณะกรรมการที่มีความเข้าใจและ "มีใจ" เข้าร่วมการทำงานอย่างเสียสละเพียงร้อยละ 50 ในร้อยละ 50 นั้นมีแกนนำที่ทำงานอย่างต่อเนื่องและชัดเจนเพียง 20 คนเท่านั้น ทำให้ภาระการทำงานงานแทบทั้งหมด ถูกผลักมาที่ประธานและเลขาของป่าชุมชนเสียเป็นส่วนใหญ่ **แนวทางแก้ไขที่ผ่านมา** คณะกรรมการพยายามทำการประชาสัมพันธ์ ประสานงานขอความร่วมมือจาก องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น และจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับพื้นที่และระดับจังหวัด เพื่อให้ชุมชนเห็นความสำคัญ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่า

2) การขาดกระบวนการบริหารความขัดแย้ง

ความเข้าใจและความต้องการใช้ประโยชน์จากการเข้าถึงทรัพยากรที่แตกต่างกันของชุมชน และทั้งจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ได้ก่อให้เกิดวิธีคิดและความต้องการไม่ตรงกัน และไม่มีเวทีพูดคุยที่จะสื่อสารความเข้าใจให้ตรงกัน ไม่มีโอกาสในการสรุปบทเรียนร่วมกัน

เพื่อให้เห็นทิศทางการทำงานในอนาคตข้างหน้า จึงทำต่างฝ่ายต่างก็เข้าไปหาและกอบโกยประโยชน์จากป่าชุมชน ไม่มีการสนใจในทิศทางของป่าชุมชนว่าจะดำเนินยุทธศาสตร์ไปในทิศทางใด **แนวทางแก้ไขคือ** การขยายเครือข่ายป่าชุมชนให้ครอบคลุมทั้งในระดับตำบล และดึงให้มีแกนนำทุกหมู่บ้านมาเป็นกรรมการร่วมนั้น จะเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญมากของคณะกรรมการป่าชุมชน ที่จะจัดการความเสี่ยงที่เกิดขึ้น และดำเนินการบริหารทรัพยากรป่าชุมชนให้ดำเนินไปอย่างยั่งยืน องค์การบริหารส่วนตำบล ต้องให้การสนับสนุนงบประมาณ และให้ความร่วมมือกับคณะกรรมการป่าชุมชน เพื่อผลักดันให้ป่าชุมชนตำบลหนองโรงเป็น "หนึ่งตำบล หนึ่งท่องเที่ยว"

3) การจัดการต้อนรับและการรับคณะศึกษาดูงานจากต่างพื้นที่

ในรอบปีที่ผ่านมาคณะกรรมการป่าชุมชน ต้องต้อนรับคณะศึกษาดูงานจากต่างพื้นที่แทบทั้งเดือน คณะกรรมการได้เข้าร่วมประชุมกับหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้องต่างๆ ตลอดเป็นเหตุให้กรรมการบางท่านต้องยุติบทบาทของตนเองในการบริหารจัดการป่าชุมชน เนื่องจากไม่มีเวลาไปประกอบอาชีพส่วนตัว อีกทั้งยังมีผลกระทบในเรื่องเกี่ยวกับการบริหารจัดการภายในตัวขององค์กรเอง เนื่องจากการบริหารไปตกอยู่ที่กรรมการเพียงบางท่านเท่านั้น การยุติบทบาทของตนเองทำให้เหลือกรรมการที่รับผิดชอบเพียงไม่กี่คนเท่านั้น ทำให้คณะกรรมการส่วนหนึ่งได้สรุปบทเรียนร่วมกันว่า ที่ผ่านมามีการรับงานคณะดูงานเป็นลักษณะของการตั้งรับ หน่วยงานหรือองค์กรใดที่แจ้งความประสงค์มาก็รับทั้งหมด คณะกรรมการไม่ได้มีการเตรียมการไว้ล่วงหน้า และกำหนดแผนงานในการรับคณะศึกษาดูงานจากนอกพื้นที่เดือนละ 4 คณะ มีการจัดกระบวนการพัฒนาศักยภาพแกนนำ ให้มีความสามารถในถ่ายทอดองค์ความรู้และเรื่องราวเกี่ยวกับป่าได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด รวมถึงการจัดการด้านต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม

นางประจักษ์ แก้วประดิษฐ์ ประธานเครือข่ายฯ
หมู่บ้านหิวังสะพาน หมู่ที่ 2 ตำบลหนองโรง อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

4. เครือข่ายป่าชุมชนเป็นสุขป่าละอู ๓.หิวังสัตว์ใหญ่ ๓.หิวังหิน จ.ประจวบคีรีขันธ์ สภาพทั่วไปของพื้นที่

ตำบลห้วยสัตว์ใหญ่ อำเภอห้วยหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีพื้นที่ทั้งหมด 40,700 ไร่ หรือ 297 ตารางกิโลเมตร มีทั้งหมด 11 หมู่บ้าน จำนวนประชากรทั้งหมด 4,656 จำนวนครัวเรือน 1,157 ครอบครั

แยกเป็นหมู่บ้าน ในอดีตพื้นที่ตำบลห้วยสัตว์ใหญ่เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของชาวไทยภูเขา คือ กระเหรี่ยง และกระหว่าง ต่อมาได้มีการส่งเสริมจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ให้พื้นที่ของตำบลห้วยสัตว์ใหญ่เป็นพื้นที่ตามโครงการพระราชดำริ มีการส่งเสริมให้ชุมชนประกอบอาชีพเกษตรกรรมและเลี้ยงโคนมมีการจัดตั้งในรูปแบบสหกรณ์การเกษตรฯ ทำการจัดสรรพื้นที่ให้กับข้าราชการและชาวบ้านที่เข้ามาอยู่อาศัย ซึ่งจัดเป็นโซนตามพื้นที่ต่างๆ เช่น ชุดแรกที่เข้ามาจะเรียกว่า รุ่น 1 และรุ่น 2 เป็นลำดับถัดกันมา จนถึงรุ่นปัจจุบันคือรุ่น 6

ลักษณะภูมิประเทศของตำบลห้วยสัตว์ใหญ่พื้นที่มีลักษณะเป็นเทือกเขาสลับกับที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำปราณบุรีเป็นแม่น้ำสายหลักไหลผ่านพื้นที่ชุมชนและพื้นที่เกษตรกรรม ชุมชนได้ใช้จากแม่น้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภคเป็นหลัก ในพื้นที่ตำบลห้วยสัตว์ใหญ่ มีสถานที่ท่องเที่ยวที่น่าสนใจ อาทิ น้ำตกป่าละอู ถ้ำต่างๆ เส้นทางท่องเที่ยวและศึกษารธรรมชาติในป่า

วิถีชีวิตของชุมชน

ชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม 915 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 79.15 ของจำนวนประชากรทั้งหมด ได้แก่ การปลูกมะนาว ปลูกสับปะรด ปลูกกล้วย ปลูกทุเรียน ปลูกขมิพู่ ปลูกพืชผักชนิดต่างๆ เป็นต้น (ข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลห้วยสัตว์ใหญ่ เดือนสิงหาคม พ.ศ.2547) นอกจากเกษตรกรรมแล้วยังมีอาชีพอื่น ได้แก่ การทำปศุสัตว์ การค้าขาย การท่องเที่ยว และรับจ้างทั่วไป

ปัญหาและความเป็นมาของการก่อตั้งเครือข่าย

การทำงานด้านอนุรักษ์ทรัพยากรทางธรรมชาติในบริเวณลุ่มน้ำปราณบุรี (ตอนบน) ในอดีตกรณีการหนุนเสริมศักยภาพชุมชน เพื่อลดผลกระทบจากช้างป่ากินพืชไร่ของชาวบ้านที่อาศัยทำมาหากินบริเวณแนวชายป่าของอุทยานแห่งชาติแก่งกระจานทางด้านทิศใต้ ช้างป่าเริ่มออกมาทำลายพืชไร่ของชุมชนเมื่อปี พ.ศ.2538 ซึ่งขณะนั้นโครงการอนุรักษ์ช้างเพื่อนคู่ป่า ได้ประสานงานกับตัวแทนชาวบ้านตัวแทนของอุทยานแห่งชาติแก่งกระจาน ตัวแทนของกรมป่าไม้ (ในขณะนั้น) และบริษัทแอมเวย์ (ประเทศไทย) จำกัด เพื่อดำเนินการจัดทำแผนงานลดความขัดแย้งระหว่างชุมชนในพื้นที่กับช้างป่าภายใต้โครงการ อนุรักษ์ช้างเพื่ออนุรักษ์พลังงาน ด้วยการสนับสนุนด้านงบประมาณจากสำนักงานนโยบายพลังงานแห่งชาติ (สพช) เป็นจำนวน 5 ล้านบาท

ในปี พ.ศ.2540 ภาควิชาต่างๆได้ดำเนินกิจกรรมอันหลากหลาย อาทิ โครงการศึกษาข้อมูลระบบนิเวศของช้างป่าร่วมกับตัวแทนชาวบ้านและเยาวชน การจัดตั้งชมรมอนุรักษ์ช้างป่าห้วยสัตว์ใหญ่ การจัดทำสื่อสไลด์ วีดีโอ เทปคำบรรยาย สื่อสิ่งพิมพ์ เช่น เอกสาร แผ่นพับ โปสเตอร์ นิทรรศการประจำศูนย์

และนิทรรศการเคลื่อนที่ เพื่อรณรงค์สร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการดำรงชีวิตของข้างป่า และวางแผนในการลดผลกระทบ ตลอดจนการวางแผนการผลิตในพื้นที่การเกษตรของชาวบ้าน ที่อาศัยทำกินอยู่บริเวณชายขอบป่า นอกจากนี้ยังได้ดำเนินกิจกรรมด้านการฝึกอบรมพัฒนาศักยภาพ ของคณะกรรมการชมรมอนุรักษ์ข้างป่าห้วยสัตว์ใหญ่ การฝึกอบรมเยาวชนในพื้นที่เพื่อจัดกิจกรรม รณรงค์เผยแพร่ข้อมูล เกี่ยวกับการดำเนินงานของชมรมฯ เพื่อลดผลกระทบจากข้างป่ากินพืชไร่ จากการทำ กิจกรรมเหล่านี้อย่างต่อเนื่อง ทำให้สามารถลดผลกระทบจากข้างป่ากินพืชไร่ของชุมชนได้ระดับหนึ่ง ชุมชนค่อยๆ ปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตจนสามารถอยู่ร่วมกับข้างป่าอย่างสันติพอสมควร

ปี พ.ศ.2546 ระยะเวลาของการดำเนินงานผ่านมา 5 ปี การเผชิญหน้าระหว่างคนกับข้างป่า ได้ขยายพื้นที่ไปยังบริเวณด้านทิศเหนือและทิศใต้ (บ้านห้วยโคก และ บ้านป่าเต็ง ตำบลป่าเต็ง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดเพชรบุรี และบ้านห้วยไคร้ ตำบลบึงนคร อำเภอดำรงวิทยารัชมังคลาภิเษก จังหวัดประจวบคีรีขันธ์) ส่วนพื้นที่ดำเนินงานตามโครงการก็พัฒนาเป็นร้านค้า ศูนย์เผยแพร่ข้อมูล แปลงสวนป่าธรรมชาติและการเกษตรตามแนวชายขอบป่าที่ปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตไปจากเดิม ปัญหาข้างป่าบุกรุกจึงลดลง ในขณะเดียวกันกลุ่มเยาวชนที่เป็นส่วนหนึ่งของชมรมอนุรักษ์ข้างป่าห้วยสัตว์ใหญ่ ก็ดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ได้ขยายผลการดำเนินงานจากการอนุรักษ์ข้างป่าและสิ่งแวดล้อมมาจัดกิจกรรม ประเภทเพิ่มขึ้น คือการดำเนินงานในระดับพื้นที่ลุ่มน้ำปรางบุรี (ตอนบน) ในประเด็นเกษตรกรรมทางเลือก เกษตรปลอดสาร การอนุรักษ์ลุ่มน้ำปรางบุรี (ตอนบน) และการสร้างเครือข่ายในพื้นที่ การดำเนินงานของเยาวชนชมรมอนุรักษ์ข้างป่าห้วยสัตว์ใหญ่ที่ใช้ชื่อกลุ่มว่า กลุ่มรักษาดินน้ำ จึงเปลี่ยนชื่อเป็นเครือข่าย เยาวชนป่าละอู เพื่อให้สอดคล้องกับทิศทางการดำเนินงานที่ขยายตัวมากขึ้น มีเป้าหมายในการดำเนินงาน เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และพัฒนาศักยภาพแกนนำให้มีส่วนร่วม ในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

พื้นที่เป้าหมายดำเนินการของกลุ่มครอบคลุม 2 ชุมชนคือ ชุมชนในพื้นที่ตำบลห้วยสัตว์ใหญ่ อำเภอดำรงวิทยารัชมังคลาภิเษก และชุมชนในพื้นที่ตำบลป่าเต็ง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดเพชรบุรี และพื้นที่ใกล้เคียง

ปี พ.ศ.2547 ถึงปัจจุบัน เครือข่ายเยาวชนป่าละอูได้ทำการพัฒนาศักยภาพของสมาชิกและ กลุ่มเครือข่าย มีการประสานงานการจัดกิจกรรมกับองค์กรภายนอก มีการจัดกิจกรรมนอกพื้นที่ เช่น การจัดค่ายเยาวชน การฝึกอบรมเพื่อพัฒนาศักยภาพแกนนำ การร่วมจัดเวทีการประสานเครือข่ายเยาวชน ระดับประเทศ การจัดทำโครงการต่างๆ อาทิ โครงการส่งเสริมอาชีพเยาวชน โครงการอนุรักษ์พื้นที่ริมน้ำ ปรางบุรี โครงการขุดลอกคูคลอง โครงการส่งเสริมกีฬา เป็นต้น

1. สร้างกระบวนการและศูนย์รวมเครือข่ายในระดับชุมชน
2. ขยายกระบวนการรวมเครือข่ายในระดับชุมชนและนอกพื้นที่
3. ส่งเสริมและผลักดันให้เกิดกระบวนการดำเนินงานภายในเครือข่าย
4. สร้างองค์ความรู้และแนวทางปฏิบัติในระดับเครือข่ายและกลุ่มต่างๆ
5. ส่งเสริมและผลักดันให้เกิดกิจกรรมต่างๆในระดับกลุ่ม
6. วิเคราะห์และสรุปองค์ความรู้ที่เครือข่ายและกลุ่มต่างๆดำเนินการ
7. เผยแพร่องค์ความรู้และบทเรียนการดำเนินงานของเครือข่าย - กลุ่ม - บุคคล

กิจกรรมที่ผ่านมาของเครือข่ายชุมชนเป็นสุขป่าละอู

เครือข่ายฯ จะเน้นให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการวางแผนงานและดำเนินงานในพื้นที่ของตนเองไปพร้อมๆ กัน เครือข่ายฯ จะเป็นตัวประสานความร่วมมือในการจัดกิจกรรมและการส่งเสริมการเรียนรู้ต่างๆ ตามที่สมาชิกต้องการ ได้แก่

1. การผลิตข้าวโพดหวานร่วมกับสหกรณ์การเกษตรห้วยสัตว์ใหญ่
2. การผลิตปุ๋ยชีวภาพและการจัดการแปลงเกษตรอินทรีย์
3. การเลี้ยงหมูหลุม
4. การเลี้ยงปลา
5. การจัดเตรียมข้อมูลและองค์ความรู้น้ำส้มควันไม้เพื่อการเผยแพร่
6. การวางแผนงานการผลิตและจำหน่ายสินค้าเกษตรอินทรีย์
7. การส่งเสริมความรู้และผลักดันงานด้านการเกษตรกับเยาวชน
8. การเผยแพร่องค์ความรู้งานเกษตรประณีต
9. การผลิตน้ำส้มควันไม้
10. การศึกษาดูงานการจัดการศูนย์การเรียนรู้ระดับพื้นที่

วิเคราะห์ศักยภาพการดำเนินงานของเครือข่ายฯ

การดำเนินงานของเครือข่ายมีจุดเด่นคือ สมาชิกในกลุ่มมีประสบการณ์อย่างมากเกี่ยวกับการใช้ชีวิตเพื่อเลี้ยงชีพตนเองและครอบครัว และมีความพร้อมที่จะเรียนรู้ ทดลองทำจริง ส่วนจุดอ่อนคืองบประมาณ หรือทุนทรัพย์ไม่มีอย่างเพียงพอ สมาชิกมีภาวะหนี้สินที่รุมเร้า และงานที่ทำอยู่ปัจจุบันยังไม่สามารถแก้ไขปัญหานี้สินเฉพะหน้าอย่างเร่งด่วนได้ นอกจากนี้ สมาชิกแต่ละคนยังมีการเรียนรู้ที่ไม่เท่ากัน แต่จะมีสมาชิกที่เข้าใจคอยให้ความช่วยเหลืออธิบายกันและกัน

อุปสรรคปัญหาและวิธีการแก้ไขปัญหา

ที่ผ่านมาสมาชิกเครือข่ายชุมชนเป็นสุภาพบุรุษที่ดำเนินกิจกรรมเกษตรอินทรีย์ มีปัญหาต่างๆ มากมาย โดยเฉพาะปัญหาด้านการขาย ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่ยังต้องพึ่งพ่อค้าคนกลางอยู่ เครือข่ายจึงหาแนวทางการแก้ไขปัญหาล่าช้า โดยทำแผนเสนอโครงการร้านค้า เพื่อเป็นการแก้ปัญหาด้านการตลาด อีกทั้งยังจัดทำเป็นศูนย์เผยแพร่ข้อมูลต่างๆ ที่เครือข่ายฯ ดำเนินการด้วย

เครือข่ายฯ หรือกลุ่มที่เกิดขึ้นมักจะมีปัญหาต่างๆ ตามมา จนบางครั้งก่อให้เกิดความแตกแยกทางเครือข่ายฯ จึงคลี่คลายปัญหา โดยใช้วิธีการการประชุมหรือพูดคุยปรึกษาหารือกันบ่อยขึ้น เพื่อร่วมแก้ไขและหาทางออกร่วมกัน วิธีการนี้จะเป็นแรงผลักดันต่อการพัฒนาของกลุ่มต่างๆ ของเครือข่ายฯ ให้เกิดกระบวนการและวิธีการดำเนินงานที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากขึ้นเป็นลำดับ

นางสมประสงค์ นาดี

138 หมู่ที่ 2 ตำบลหนองบัวใหญ่ อำเภอหนองหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

5. เครือข่ายป่าต้นน้ำจังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี

ความเป็นมา

จังหวัดกาญจนบุรี เป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ป่ามากที่สุดของภาคตะวันตก คือ 7,268,541 ไร่ มีแหล่งน้ำ 498,906 ไร่ เป็นความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ป่าต้นน้ำ การประกอบอาชีพของประชากรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่ปลูกพืชในลักษณะเชิงเดี่ยว คือ พืชไร่ในพื้นที่ขนาดใหญ่ อ้อยข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง เป็นต้น ทำให้เกิดปัญหาสำคัญๆ ต่อทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน ตลอดจนการดำรงชีวิตของชุมชน ได้แก่

- 1) การบุกรุกพื้นที่ป่า เพื่อลักลอบตัดไม้ ล่าสัตว์ และทำการเกษตรในพื้นที่ขนาดใหญ่เป็นจำนวนมากเกินกว่าทรัพยากรป่าจะรองรับหรือปรับตัวฟื้นตัวได้ทัน
- 2) สภาพดินบางพื้นที่ไม่เหมาะสมกับการเกษตร และการชะล้างพังทลายของดินเกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรดิน น้ำ
- 3) ขาดแคลนบุคลากรที่มีความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ ความหลากหลายทางชีวภาพ ข้อมูลสารสนเทศ และระบบนิเวศน์
- 4) สิ่งแวดล้อมอันเนื่องมาจากการใช้สารเคมีในการทำการเกษตร
- 5) ภาระหนี้สินที่เพิ่มขึ้น ค่าครองชีพสูงขึ้น และรายได้ต่ำกว่าความเป็นจริง

ก่อตั้งเครือข่าย

เครือข่ายป่าต้นน้ำ มีจุดเริ่มต้นด้วยความเป็นปัจเจกบุคคลของคุณทิวพร ศรีวรกุลที่เข้าไปอาศัยอยู่ในผืนป่าดงดิบป่าเต่าดำ และได้เห็นถึงการเข้าใช้ใช้ทรัพยากรอย่างผิดวิธีในพื้นที่ป่า ทั้งจากข้าราชการของภาครัฐ นักธุรกิจที่หวังผลประโยชน์จากป่าไม้ที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ แม้ว่ารัฐบาลจะมีการประกาศปิดสัมปทานป่าแล้วก็ตาม คุณทิวพรก็เริ่มต้นออกมาออกมารณรงค์ต่อต้านการตัดไม้ทำลายป่าในพื้นที่ และริเริ่มการจัดตั้งเครือข่ายป่าต้นน้ำขึ้นมาในช่วงปี พ.ศ.2537 จึงได้เกิดการรวมตัวเป็นเครือข่ายซึ่งจะมีแกนนำหลักของชุมชนในพื้นที่ต่างๆ เข้ามาร่วมมือช่วยเหลือกัน อาทิ แกนนำจากตำบลบ้องตี้ ตำบลวังกระแจะ เช่น นายบุญเกิด จันตาแก้ว นายประเสริฐ จันตาแก้ว กำนันสุรศักดิ์ ทองเปาะ เพื่อทำงานอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า และปี 39 เริ่มออกมาพูดคุยหาแนวร่วมกับองค์กรอนุรักษ์ต่างๆ ภายนอก

ปี พ.ศ.2540 เครือข่ายป่าต้นน้ำได้งบประมาณของ UNDP เพื่อมาทำงานรณรงค์กับเยาวชนและชุมชนรอบป่า เพื่อพาชุมชนเข้าไปศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับระบบนิเวศของป่าเต่าดำ รณรงค์เรื่องการจัดการไฟป่า จากนั้นมามีก็เริ่มมีองค์กรอนุรักษ์และมหาวิทยาลัยของรัฐ เช่น มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เข้ามาร่วมมือช่วยเหลือเครือข่ายป่าต้นน้ำมากขึ้น การเชื่อมร้อยเครือข่ายและการทำงานร่วมกันก็เกิดขึ้นและดำเนินไปด้วยดี

หลังจากวิกฤตเศรษฐกิจ กองทุนสวัสดิการเพื่อสังคม (SIF) ได้เข้ามาช่วยเหลือเครือข่ายป่าต้นน้ำ ด้วยการขยายพื้นที่ทำงานเพิ่มขึ้น จากเดิมที่มีพื้นที่ทำงานแค่อำเภอไทรโยค เป็นอำเภอศรีสวัสดิ์ ทองผาภูมิและสังขละบุรี

พ.ศ.2544 หลังจากที่ SIF หมดโครงการในพื้นที่ทำงานทั้งหมด สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ก็เข้ามาช่วยเหลือเครือข่ายป่าต้นน้ำให้สามารถดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ทำงานเดิมได้อย่างต่อเนื่อง

การดำเนินงานของเครือข่ายป่าต้นน้ำ

การทำงานของเครือข่ายป่าต้นน้ำ เน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนประชาสังคม เน้นการคิดร่วมกันและทำงานร่วมกันและต้องอยู่ภายใต้วิถีพอเพียง โดยมีพื้นที่ดำเนินการประกอบด้วย 4 อำเภอ 5 ตำบล ครอบคลุม 31 หมู่บ้าน ดังนี้

อำเภอสังขละบุรี	1. ตำบลโล้ว	จำนวน 6 หมู่บ้าน
อำเภอทองผาภูมิ	2. ตำบลชะแล	จำนวน 7 หมู่บ้าน
อำเภอไทรโยค	3. ตำบลวังกระแจะ	จำนวน 9 หมู่บ้าน
	4. ตำบลบ้องตี้	จำนวน 4 หมู่บ้าน
อำเภอศรีสวัสดิ์	5. ตำบลนาสวน	จำนวน 5 หมู่บ้าน

การดำเนินงานของเครือข่ายป่าต้นน้ำกาญจนบุรี มีดังนี้

1) วรรณคดีเกษตรอินทรีย์ในชุมชน

ช่วงแรกประสบปัญหาระหว่างการทำงานในพื้นที่อย่างมาก เพราะได้เข้าไปขัดผลประโยชน์กับนายทุนอย่างไม่รู้ตัว ในแต่ละหมู่บ้านจะมีนายทุนเข้าไปให้เมล็ดพันธุ์กับชาวบ้าน รวมทั้งการให้และสนับสนุนการใช้สารเคมีฆ่าหญ้า ฆ่าแมลง และรับซื้อพืชผล ในขณะที่ทางเครือข่ายฯเข้าไปรณรงค์ให้เลิกพึ่งพานายทุนหรือปัจจัยภายนอกด้วยวิธีการการหันกลับมาพึ่งตนเอง รวบรวมเมล็ดพันธุ์เอง ฝึกหัดทำปุ๋ยชีวภาพด้วยตนเองมากกว่าจะไปซื้อจากนายทุนทุกงวด วรรณคดีชุมชนลดพื้นที่เพาะปลูกให้น้อยลงด้วยการเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้มากขึ้น รวมทั้งการฝึกฝนชุมชนให้ฝึกหัดการแปรรูปผลผลิตของตนเอง เหล่านี้เป็นกิจกรรมที่สวนกระแสของนายทุนโดยสิ้นเชิง

2) ศูนย์การเรียนรู้วิถีชีวิตธรรมชาติของเครือข่ายป่าต้นน้ำ

เครือข่ายป่าต้นน้ำได้ก่อตั้งศูนย์การเรียนรู้วิถีชีวิตธรรมชาติขึ้น 2 พื้นที่ และศูนย์เรียนรู้ 4 พื้นที่

1. ศูนย์เรียนรู้ท่ามะขาม อำเภอเมือง เป็นศูนย์ต้นแบบ (ศูนย์แม่)
2. ศูนย์วิถีชีวิตท่ามะเขือย้อย ตำบลบึงตี้ อำเภอไทรโยค
3. ศูนย์วิถีชีวิตทุ่งนางครวญ ตำบลชะแล อำเภอทองผาภูมิ
4. ศูนย์เรียนรู้บ้านชะอี ตำบลชะแล อำเภอทองผาภูมิ
5. ศูนย์เรียนรู้หมู่บ้านหลุมบ้านชายทุ่ง ตำบลวังกระแจะ อำเภอไทรโยค
6. ศูนย์เครือข่าย "พรานประชา 14" ตำบลวังด้ง อำเภอเมือง

การก่อตั้งศูนย์เหล่านี้มีแนวคิดว่าจะทำอะไรที่จะปลูกพืชหลายชนิดที่สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างพึ่งพากันและกัน เป็นพืชที่มีทั้งไม้ระดับเรือนยอด ไม้ชั้นกลาง ไม้เถาเลื้อยและไม้ไต่ดิน สามารถอยู่ร่วมกันได้ในพื้นที่ 1 ไร่ เครือข่ายป่าต้นน้ำได้พาสมาชิกไปศึกษาดูงานที่บ้านพ่อคำเดื่อง ภาษีที่จังหวัดบุรีรัมย์ และที่หน่วยจัดการป่าต้นน้ำพะโต๊ะ ของหัวหน้าพงศา ชูแถม ที่จังหวัดชุมพร

ทางเครือข่ายป่าต้นน้ำ ได้จัดตั้งศูนย์วิถีชีวิตธรรมชาติขึ้นมาใน 2 พื้นที่ เพื่อเป็นสถานที่จัดการศึกษาและฝึกอบรมตามแนวคิดทฤษฎีใหม่ ของเศรษฐกิจพอเพียง คือ

ศูนย์วิถีชีวิตธรรมชาติบ้านมะเขือย้อย

เครือข่ายฯริเริ่มทำกิจกรรมอนุรักษ์ร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่บ้านมะเขือย้อยรอบๆ ป่าเต่าดำด้วยความเชื่อมั่นว่าหากชุมชนสามารถดำรงชีพได้อย่างพอเพียง ชาวบ้านเหล่านั้นจะได้ไม่ต้องไปรับจ้าง เลี้ยงหมู เล่าสัตว์ หรือทำผิดกฎหมายอื่นๆ เมื่อชุมชนเกิดความรู้สึกหวงแหนป่าก็จะช่วยกันเฝ้าระวังป่าของเขาเอง

ศูนย์เกษตรอินทรีย์มะเขือยอ ก่อสร้างเมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๓ โดยมีคณะวิศวกรรม และคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรกำแพงแสน มาช่วยออกเรื่องพลังงาน และการก่อสร้างเป็นศูนย์ต้นแบบในการทำกิจกรรมด้านเกษตรชีวภาพ ในศูนย์จะมีแปลงผักสาธิตชีวภาพ ใช้น้ำปุ๋ยชีวภาพที่ทำเองเป็นการทำปุ๋ยชีวภาพ น้ำหมักชีวภาพ สารสกัดชีวภาพไล่แมลง มีการปลูกดอกไม้เหลืองเพื่อล่อแมลงอีกชนิดหนึ่งมากำจัดแมลงศัตรูพืชอีกชนิดหนึ่งเป็นกระบวนการการเลียนแบบธรรมชาติ และการเลี้ยงหมูหลุม มีนายประเสริฐ แสงประเสริฐ เป็นแกนนำในการบุกเบิกทำเกษตรอินทรีย์ ในระยะแรกสมาชิกจะทำการเกษตรชีวภาพแบบปัจเจกมากกว่าจะมารวมตัวกัน ถึงแม้ว่าจะมีศูนย์เกษตรอินทรีย์เกิดขึ้นแล้วก็ตาม เมื่อแต่ละคนเริ่มประสบผลสำเร็จจนสามารถทำให้ชีวิตของสมาชิกในครัวเรือนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ก็เริ่มที่จะทำการแลกเปลี่ยนกัน พร้อมทั้งชักชวนชาวบ้านคนอื่นให้หันมาทำตาม

ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติบ้านทุ่งนางครวญ

เป็นศูนย์ส่งเสริมและถ่ายทอดเทคโนโลยีกิจกรรมธรรมชาติแบบยั่งยืนในผืนป่าตะวันตก บ้านทุ่งนางครวญ อำเภอทองผาภูมิ เป็นหมู่บ้านที่เพิ่งก่อตั้งเมื่อ 30 กว่าปี ที่ผ่านมา หลังจากการทำเหมืองแร่หยุดกิจการลง แรงงานส่วนใหญ่ซึ่งเป็นชาวอีสานก็ยังคงอยู่ในพื้นที่ ก็ทำให้เกิดเป็นชุมชนขึ้นและมีการชักชวนญาติพี่น้องเข้ามาบุกเบิกที่ทำกินเพิ่มเติมอีกด้วย ชุมชนขยายตัวรวดเร็วถึง 200 หลังคาเรือน มีการทำการเกษตรแบบใช้สารเคมี ทำไร่แบบเพิ่มทวีขึ้นทุก ๆ วัน เกิดปัญหาด้านการลงทุนติดตามมา ในช่วงแรกของการบุกเบิกพื้นที่บ้านนั้นชาวบ้านทำการเกษตรในปริมาณน้อย แต่ได้ผลผลิตที่คุ้มค่า ดินยังมีสภาพที่ดีจึงยังไม่มีการใช้สารเคมี ต่อมาระยะหลัง ๆ ก็เริ่มใช้สารเคมีมากขึ้น ๆ เพราะอยากผลผลิตมากขึ้น ๆ ตามคำโฆษณาของบริษัทต่าง ๆ ที่เข้ามาแนะนำเกษตรกรในพื้นที่ พอชาวบ้านทำการเกษตรซ้ำในพื้นที่เดิมไปเรื่อย ๆ ดินก็มีสภาพเสื่อมโทรม หน้าดินแข็ง ปลูกอะไรไม่ค่อยขึ้น ชาวบ้านจึงหันมาพึ่งสารเคมีเพื่อฉีดพ่นให้หญ้าตาย ใช้น้ำปุ๋ยเคมีบำรุงพืชผล สุดท้ายก็เกิดผลกระทบต่อหน้าดิน ลำคลองเกิดมลพิษ ปลูกป่าก็ตาย

ชาวบ้านในชุมชนทุ่งนางครวญจึงได้หันมาพูดคุยกันว่า จะทำอย่างไรที่สามารถฟื้นฟูสภาพดินให้กลับมาดีอย่างเดิม สามารถปลูกพืชผักได้โดยไม่ต้องลงทุนมากนัก เพราะอย่างที่เป็นอยู่ค่าใช้จ่ายสูงมาก ไม่คุ้มค่าเลย หนี้สินก็เพิ่มทวีขึ้นเรื่อย ๆ อันเป็นช่วงจังหวะที่คุณทิวาพรเข้ามาช่วยเหลือ ด้วยการนำความรู้เกี่ยวกับเกษตรชีวภาพเข้ามา พร้อมทั้งได้จัดตั้งศูนย์กิจกรรมธรรมชาติบ้านทุ่งนางครวญขึ้นในพื้นที่แห่งนี้ ชาวบ้านในชุมชนได้รวมตัวกัน แล้วหันกลับมาเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาของคนไทยดั้งเดิม ในการทำการเกษตรแบบพึ่งพาธรรมชาติ หัดที่จะเรียนรู้การทำปุ๋ยชีวภาพหลังจากที่ได้ไปเรียนรู้ศึกษาดูงานจากพื้นที่ต่าง ๆ เมื่อได้ทดลองลงมือทำดูแล้วก็ประสบผลสำเร็จ ชุมชนมีความหวังมากขึ้น เริ่มเห็นทางออกจากความยากจนและหนี้สินที่ล้นพ้นตัว มีการขยายเครือข่ายสมาชิกให้มีการทดลองทำมากขึ้น เป็นลำดับตามหลัก "ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง"

ช่วยเหลือร่วมมือกับภาครัฐและนักวิชาการ

เครือข่ายป่าต้นน้ำได้ประสานความร่วมมือกับองค์กรท้องถิ่นในระดับต่างๆ รวมทั้งหน่วยงานราชการจากภาคภาครัฐ และนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยต่างๆ เพื่อช่วยกันสร้างภูมิคุ้มกันในการอนุรักษ์ทรัพยากรและระบบนิเวศของป่าต้นน้ำ ด้วยการเอาองค์ความรู้สมัยใหม่มาหลอมรวมกับภูมิปัญญาชาวบ้านและวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อสร้างสรรค์งานอนุรักษ์อย่างบูรณาการ มีภาคีความร่วมมือของเครือข่ายทั้งหน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันวิชาการ ประชาสังคม และองค์กรพัฒนาเอกชน รวมกว่า 15 เครือข่าย

กิจกรรมที่เครือข่ายดำเนินการ

1) โครงการสนับสนุนเครือข่ายเกษตรอินทรีย์และเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ประกอบด้วยจัดทำแปลงสาธิตแบบเกษตรอินทรีย์ การผลิตและทดลองใช้ปุ๋ยชีวภาพและน้ำหมักสมุนไพร จัดฝึกอบรมการทำปุ๋ยหมักและน้ำหมักชีวภาพให้กับชุมชน เพราะพันธุ์กล้าไม้จากผักพื้นบ้าน และพืชสมุนไพรทำการรวบรวมพืชท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์และขยายพันธุ์ จัดฝึกอบรมการทำอาหารสัตว์ ด้วยวัตถุดิบที่มีอยู่ในชุมชน เน้นวัตถุดิบใช้สำหรับอาหารไก่ อาหารหมู และอาหารวัว

2) โครงการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและเกษตรกรรมอย่างยั่งยืน จังหวัดกาญจนบุรี เป็นกิจกรรมที่ร่วมดำเนินการกับภาคีทั้งภาครัฐและชุมชน โดยมีระยะเวลาการดำเนินงาน 1 ปี จะสิ้นสุดเดือนธันวาคม พ.ศ.2550 มีการจัดเวทีแลกเปลี่ยน ในพื้นที่ดำเนินการร่วมกัน นำข้อมูลวิเคราะห์ศักยภาพชุมชนพัฒนาศักยภาพแกนนำชุมชนและ คณะทำงานในพื้นที่ปฏิบัติ การตามบริบทของพื้นที่ กำหนดยุทธศาสตร์และกลยุทธ์แผนงานหลักและแผนงานการปฏิบัติการของพื้นที่สร้างรูปแบบการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและเกษตรกรรมยั่งยืนทั้งระดับพื้นที่และระดับจังหวัด เวที (การประชุมเชิงปฏิบัติการ) ติดตาม ทบทวนการปฏิบัติการ สนับสนุนและประเมินผลผลการดำเนินงาน

3) โครงการธนาคารโค - กระบือ เกิดจากกลุ่มสมาชิกศูนย์กิจกรรมธรรมชาติบ้านมะเขือย้อย ตำบลบ้องตี้ อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งได้ระดมทุนร่วมกันทำปุ๋ยชีวภาพ-ปุ๋ยอินทรีย์ของชาวบ้านมะเขือย้อย หมู่ที่ 4 ตำบลบ้องตี้และชาวบ้านบ้านชายทุ่ง หมู่ที่ 9 ตำบลวังกระแจะ ทั้ง 2 หมู่บ้านนี้มีพื้นที่ติดกัน แต่ต่างตำบล และเป็นหมู่บ้าน ดิถขายแดนไทย-พม่า จากการรวบรวมวัตถุดิบในชุมชนเพื่อทำปุ๋ย ทำให้เกิดแนวคิด ขยายผลเรื่องการเลี้ยงสัตว์เพื่อได้มูลสัตว์ การปลูกข้าวกินเองเพื่อได้รำข้าว-แกลบ มาทำปุ๋ย แทนการซื้อจากภายนอก

ผลของการรวมตัวกันจัดตั้งธนาคารโค-กระบือ และการระดมทุนกันเองขยายผลจัดหาซื้อโค-กระบือเพิ่ม ชุมชนมีความคิด เห็นทางออกในการปลดหนี้สิน โดยการออมเป็นโค-กระบือ

ซึ่งสามารถขายให้หนี้ได้ เมื่อจำนวนพอเพียงในระยะหนึ่ง และยังคงขยายผลถึงการใช้จ่ายแรงงานโค-กระบือแทนรถไถ ฯลฯ เพื่อลดต้นทุนการผลิต โดยยึดหลักการพึ่งตนเอง ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง และทำให้ชุมชนคิดขยายผลเรื่องการทำแปลงหญ้า สามารถเพิ่มหรือการปลูกหญ้าในที่ตนเอง โดยประสานงานกับปศุสัตว์ อำเภอไทรโยคและ ปศุสัตว์จังหวัดกาญจนบุรี

สรุปผลจากการดำเนินงาน ธนาคารโค-กระบือ เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ทำให้ชุมชนมีการรวมตัว และร่วมทุนในการมาทำกิจกรรมธนาคารโค-กระบือร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาหนี้สิน ความยากจนอย่างยั่งยืนในระยะยาวแล้วนั้น และยังสามารถทำให้ชุมชนมีความเอื้ออาทรต่อกัน พึ่งพาซึ่งกันและกัน มีความสามัคคี แบ่งปันกัน ลดความขัดแย้ง ความหวาดระแวงกันในชุมชน สามารถเป็นแบบอย่างชุมชนที่เข้มแข็ง ของประเทศชาติ

4) โครงการเกษตรกรรมธรรมชาติเกษตรพึ่งตนเอง ทางเครือข่ายฯ ต้องการให้โครงการนี้เป็นต้นแบบของการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ในชุมชนมีแหล่งอาหารของตนเอง และปลูกจิตสำนึกของการดูแลจัดการทรัพยากรท้องถิ่น และนำไปสู่การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ฝึกอบรมเกษตรกรอินทรีย์ และเศรษฐกิจพอเพียง

5) การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นเวทีการถอดบทเรียนเพื่อสร้างป่าชุมชนแห่งใหม่ที่บ้านทุ่งนางครวญ มีการร่วมกันกำหนดพื้นที่ป่าชุมชน 6 ป่า โดยมีการขอคืนจากชุมชนบางส่วน และขอคืนพื้นที่จากอุทยานแห่งชาติลำคลองงู มีการกำหนดกติกาการใช้ประโยชน์ป่าร่วมกัน ได้กำหนดบทลงโทษหากมีผู้ฝ่าฝืน พร้อมทั้งจัดทำแนวเขตและปักป้ายบอกแนวเขตรอบป่าชุมชน และมีการจัดตั้งชื่อป่าชุมชนทั้ง 6 ผืนป่า

6) กิจกรรมด้านการพัฒนาเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ที่มีองค์ความรู้ด้านการพัฒนาเกษตรกรอินทรีย์ โดยการเอาแนวคิดด้านเศรษฐกิจพอเพียงเป็นหัวใจสำคัญของการขับเคลื่อน เป็นกิจกรรมที่ร่วมมือกับสำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดกาญจนบุรี กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ในการดำเนินงาน

กิจกรรมที่กำลังดำเนินการ

1. เวทีพูดคุยประจำเดือนเพื่อรู้เท่าทันตนเองและเท่าทันโลกภายนอก
2. สร้างกลุ่มต้นแบบนำร่องเศรษฐกิจพอเพียง
3. ปรับวิธีการผลิตจากเกษตรเคมี เป็นเกษตรอินทรีย์อย่างเด็ดขาด
4. ชุมชนต้นแบบที่มีแผนการจัดการ การแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างบูรณาการ

ผลการดำเนินการกิจกรรมที่ผ่านมาของเครือข่ายป่าต้นน้ำ

1) สามารถลดการบุกรุกพื้นที่ป่า จากการทำเกษตรประณีต และได้เป็นพื้นที่ตัวอย่างให้กับคนในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียงได้เกิดการเรียนรู้

2) เกิดกิจกรรมเพิ่มรายได้ ลดรายจ่ายให้ชุมชน โดยการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ไว้บริโภคเอง เพื่อลดการพึ่งพาภายนอก

3) เกิดผลในเชิงขยายผลของกิจกรรมที่ประสบความสำเร็จไปสู่ชุมชนอื่น ได้แก่ ขยายผล ศูนย์เรียนรู้หมูลุ่ม ในพื้นที่บ้านชายทุ่ง ไปยังในพื้นที่อื่นเช่น บ้านทุ่งนางครวญ และภาคอื่นๆ ที่สนใจ การขยายผลของกลุ่มผู้เลี้ยงโค-กระบือ ที่ทำให้ความขัดแย้งในหมู่บ้านลดลง มีการแบ่งปันเกิดขึ้น ในชุมชน การเกิด**ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติท่ามะขาม** ที่เป็นศูนย์เรียนรู้ถ่ายทอด แปลงเกษตรอินทรีย์ การปรับเปลี่ยนวิถีคิดโดยการยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง การพึ่งพาตนเอง

4) การขยายผลไปสู่ภาคธุรกิจเอกชน ในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง เช่น คำแสต รีสอร์ท ริเวอร์แคว ได้นำแนวคิดเรื่องการแยกขยะ เพื่อทำปุ๋ยและทำก๊าซชีวภาพ ไปใช้ในกิจการของตนเอง เพื่อลดค่าใช้จ่าย

ปัญหาและอุปสรรคในการทำงาน

1. ปัญหาที่ระบบทุนหรือระบบตลาด เพราะระบบทุนที่จำหน่ายเมล็ดพันธุ์และจำหน่ายปุ๋ย จะกำหนดรูปแบบและตลาดให้ผู้บริโภคต้องกินตามที่ระบบทุนหรือบริษัททุนต้องการ

2. ปัจจุบันเมล็ดพันธุ์พื้นบ้านได้สูญพันธุ์ไปจนเกือบหมดแล้ว หน่วยงานภาครัฐ อาทิ กรมวิชาการเกษตร กรมส่งเสริมการเกษตร เกษตรตำบล จะให้เมล็ดพันธุ์ที่ทำการพัฒนาสายพันธุ์เรียบร้อยแล้วกับชุมชน เพื่อทำการทดลองปลูกดูก่อน โดยไม่มีการเก็บเงินค่าเมล็ดพันธุ์ และรับซื้อผลผลิตของเกษตรกรด้วยหลังจาก เก็บเกี่ยวด้วย แต่หลังจากนั้นก็ไม่มีซื้ออีก ทำให้ชุมชนก็เริ่มเข้าสู่ การตลาดของทุนนิยมอย่างไม่รู้ตัว เป็นชุมชนต้องตามซื้อเมล็ดพันธุ์ของบริษัทเหล่านี้ โดยไม่สามารถ เก็บเมล็ดพันธุ์ของตนเองได้อีกแล้ว เมล็ดพันธุ์ที่เกษตรกรต้องซื้อกับบริษัทค่าเมล็ดพันธุ์ ได้แก่ เมล็ดพันธุ์ฟักทอง แดงโมจินตรา ข้าวโพด นอกจากนี้เกษตรกรยังต้องซื้อปุ๋ยเคมีของบริษัทค่าเมล็ดพันธุ์อีกด้วย

คุณทิวพร ศรีวงกุล ประธานเครือข่ายฯ
หมู่บ้าน 2 ซอจวัฒนา 1 ตำบลท่ามะขาม อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี

6. เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี

สภาพทั่วไปของกลุ่มน้ำเพชรบุรี

ลุ่มน้ำเพชรบุรี จัดเป็นลุ่มน้ำที่ 19 ใน 25 ลุ่มน้ำสำคัญของประเทศไทย เป็นแม่น้ำที่ไหลผ่าน จังหวัดเพชรบุรีเพียงแต่จังหวัดเดียว มีความยาวถึง 227 กิโลเมตร บางข้อมูลก็ว่า 217 กิโลเมตร

มีต้นกำเนิดมาจากผืนป่าต้นน้ำในแนวเทือกเขาตะนาวศรีอำเภอกำแพงแสน เริ่มไหลจากทางทิศตะวันตกของป่าต้นน้ำกำแพงแสน มาทางทิศตะวันออกผ่านอำเภอท่ายาง อำเภอบ้านลาด อำเภอเมือง และไหลย้อนออกไปทางทิศเหนือ ออกสู่ทะเลอ่าวไทยที่ อำเภอบ้านแหลม และอ่าวบางตะบูน พื้นที่น้ำเพชรจัดได้ว่าเป็นผืนป่าอนุรักษ์ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพแห่งหนึ่ง ที่อยู่ในความรับผิดชอบของอุทยานแห่งชาติกำแพงแสน นับเป็นอุทยานแห่งชาติที่มีพื้นที่ป่าที่กว้างใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ประมาณหนึ่งล้านแปดแสนสองหมื่นหนึ่งพันแปดร้อยเจ็ดสิบห้าไร่ (1,821,875 ไร่)

แม่น้ำเพชรบุรี แบ่งเป็น 3 ตอนคือ เขตต้นน้ำ เขตลุ่มน้ำตอนกลาง และเขตลุ่มน้ำตอนล่าง

วิถีชีวิตชุมชนลุ่มน้ำเพชรบุรี

วิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนเพชรบุรี ล้วนดำรงชีพด้วยการพึ่งพาแม่น้ำเพชรทั้งสิ้น เริ่มตั้งแต่สังคมชุมชนต้นน้ำตอนบน อันได้แก่ ชาวไทยภูเขาเผ่า ปกาเกอญอหรือ กระเหรี่ยง กระหรั่งที่ใช้ชีวิตอยู่กับป่า ถัดลงมาก็จะชุมชนต้นน้ำตอนกลางหรือชุมชนตามชายขอบอ่างเก็บน้ำ ส่วนใหญ่เป็นชุมชนคนไทย อาทิ ชุมชนท้องถิ่นที่อิงอาศัยอาชีพประมงน้ำจืด ชุมชนที่ทำการเกษตรและนักธุรกิจผู้ประกอบการท่องเที่ยว มาถึงชุมชนในพื้นที่ตอนล่าง เช่น ชาวไร่ ชาวนา กลุ่มผู้เลี้ยงสัตว์ เกษตรกรผู้มีอาชีพทำตาล มาจนถึงชุมชนเมือง ไปจนถึงชุมชนทะเล ชีวิตของชุมชนปากอ่าวมีการประกอบอาชีพพึ่งพากับกิจกรรมประมงชายฝั่ง ถือเอาทะเลเป็นคลังอาหารและธนาคาร รวมถึงขนบธรรมเนียมประเพณีหรือการเล่นทางน้ำต่างๆ เช่น การแข่งเรือพาย โต้กระต่ายกึ่งพอมิให้เห็นอยู่บ้างในลำน้ำเพชรบุรี

คนเมืองเพชร เป็นคนสามน้ำ คือ น้ำจืด, น้ำกร่อยและน้ำเค็ม มีหลากหลายทางเชื้อชาติ ตั้งแต่ชาวไทยภูเขาเผ่า ปกาเกอญอหรือ กระเหรี่ยง กระหรั่ง ไทยแท้ จีน ไทยทรงดำหรือไทยโซ่ง ไทยพวนมุสลิม มอญ ทั้งหมดล้วนสร้างชุมชนพึ่งพาอาศัยตลอดทั้งสองริมฝั่งลำน้ำเพชรบุรีมายาวนาน

สภาพปัญหาของแม่น้ำเพชร

แม่น้ำเพชรบุรีเป็นแม่น้ำที่มีปัญหาสะสมมาช้านาน สามารถจำแนกปัญหาออกได้ 3 ระดับ คือในเขตต้นน้ำ เขตลุ่มน้ำตอนกลาง และเขตลุ่มน้ำตอนล่าง ดังนี้

ปัญหาในเขตแม่น้ำตอนบน

- การใช้สารเคมีจากภาคการเกษตร ทำ
- นักท่องเที่ยว และชุมชนทิ้งขยะและสิ่งปฏิกูลลงในพื้นที่ป่าต้นน้ำ
- บริเวณชายขอบอ่างเก็บน้ำจะมีริสอร์ทที่อยู่เป็นจำนวนมากมีการปล่อยน้ำเสียและขยะ
- วิถีชีวิตของชาวประมงน้ำจืดเปลี่ยนไปเป็นผู้ประกอบการเพื่อรองรับการท่องเที่ยว

ปัญหาของแม่น้ำเพชรในเขตแม่น้ำตอนกลาง

1. เชื้อแบคทีเรียเป็นตัวคัดกรองอาหารที่ไหลมากับน้ำ ไม่ให้ไหลลงไปท้ายเขื่อน พันธุ์ปลาหลายชนิดที่อยู่ท้ายเขื่อนได้สูญพันธุ์ไป ปริมาณน้ำที่ปล่อยมาจากตัวเขื่อนแก่งกระจาน ไม่มีปริมาณเทียบเท่ากับปริมาณที่มีอยู่หรือไหลอยู่ตามธรรมชาติ พบว่าความหลากหลายของพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์เหนือเขื่อนอุดมสมบูรณ์มากกว่าท้ายเขื่อน
2. ธุรกิจการท่องเที่ยว ได้เติบโตขึ้นเรื่อยๆ มีทั้ง บ้านพักนักท่องเที่ยว ร้านอาหารตลอดทั้งสองฝั่งแม่น้ำ หน่วยงานชลประทานอนุญาตให้มีการตั้งรีสอร์ทริมแม่น้ำเพชรบุรีมากขึ้น
3. ชุมชนทั้งสองฝั่งแม่น้ำเพิ่มมีจำนวนมากขึ้น ในบริเวณเขตพื้นที่ลุ่มน้ำตอนบน ความต้องการใช้น้ำเพื่อการอุปโภค บริโภคก็เพิ่มขึ้นตามลำดับ
4. การใช้สารเคมีจากภาคการเกษตร ตั้งแต่อำเภอแก่งกระจานจนถึงอำเภอยาง
5. การบุกรุกลำน้ำ เช่น การถมดินลงในแม่น้ำเพชรบุรี การสร้างกำแพงลำน้ำเข้าไปในแม่น้ำ
6. มีการแย่งชิงทรัพยากรน้ำระหว่างนายทุนกับชุมชน นายทุนดึงน้ำจากแม่น้ำเพชรบุรีไปไว้ในอ่างเก็บน้ำขนาดเล็กของตนเอง ทำให้ชาวบ้านขาดแคลนน้ำเพื่อใช้ในการการเกษตร และยังชีพในช่วงฤดูแล้ง
7. การกัดเซาะและการพังทลายของตลิ่งชายฝั่งแม่น้ำเพชรบุรี ทำให้เกิดการสะสมของตะกอนดินที่พังทลายลงมาและกลายเป็นแผ่นดินใหม่ริมฝั่งแม่น้ำ อันเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ทิศทางการไหลของแม่น้ำเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

ปัญหาของแม่น้ำเพชรในเขตแม่น้ำตอนล่าง

1. วิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำเพชรบุรีเปลี่ยนแปลงไป ทำให้ชุมชนเริ่มหลงลืมความสำคัญของแม่น้ำเพชรไป แม่น้ำเพชรบุรีจึงขาดการดูแลจากชุมชนไปโดยปริยาย ชุมชนเริ่มขยายตัวและเติบโตมากขึ้น การบริโภคทรัพยากรน้ำในทุกรูปแบบก็เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ แม่น้ำเพชรเริ่มได้รับผลกระทบจากกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์มากขึ้นทั้งทางตรงและทางอ้อม
2. การทิ้งขยะปริมาณมากน้ำเสียและสิ่งปฏิกูลต่างๆ ลงแม่น้ำ
3. ชาวบ้านตัดต้นไม้แล้วทิ้งเศษซากกิ่งไม้ลงในแม่น้ำเพชรบุรี
4. บางท้องที่ลำน้ำเพชรบุรีก็เต็มไปด้วยต้นผักตบชวา
5. การบุกรุกที่ดินของนายทุน และการรุกรานลำน้ำของอาคารพาณิชย์และบ้านพักอาศัยของชาวบ้าน
6. น้ำทะเลไหลหนุนเข้ามาในลำน้ำเพชรบุรีมากกว่าปกติ พบว่าขณะนี้ระบบนิเวศน์น้ำกร่อยเปลี่ยนแปลงไปพอสมควร เพราะน้ำทะเลทะลักเข้ามาเยอะมาก
7. เขตแม่น้ำเพชรบุรีตอนล่างมีคุณภาพต่ำมาก ไม่สามารถใช้เพื่อการบริโภคได้เลย ไม่เหมาะสม

สำหรับการดำรงอยู่ของสัตว์น้ำ และไม่เหมาะสมสำหรับการเกษตรกรรม สามารถใช้เพื่อ
การคมนาคมได้เพียงอย่างเดียว น้ำมีความเป็นมลพิษสูงมาก มีเชื้อแบคทีเรียและการหมักหมม
ของสิ่งปฏิกูล ที่น่าเป็นห่วงก็คือ บริเวณตรงปากอ่าวปลายน้ำเป็นแหล่งของการเลี้ยงที่มีการเลี้ยง
หอยแครงกันมาก

8. ป่าชายเลนถูกทำลาย ส่งผลให้หิ่งห้อยมีจำนวนลดลงและสัตว์น้ำขนาดเล็กไม่มีแหล่งอาศัย
ทั้งยังทำให้ปริมาณสัตว์น้ำลดลง
9. ลำน้ำที่เคยกว้างใหญ่ ถูกรุกรานจนตื้นเขิน และเสื่อมสภาพลง ปลาเค็มซึ่งเป็นปลาที่เคยมีอยู่
อย่างชุกชุมในแม่น้ำเพชรบุรีได้สูญพันธุ์ไปจากสายน้ำเพชรบุรีตอนล่าง

ความเป็นมาของการก่อตั้งเครือข่ายฯ

เครือข่ายอนุรักษ์แม่น้ำเพชรบุรีฯ เป็นเครือข่ายหลายๆองค์กรในจังหวัดเพชรบุรี มารวมตัวกัน
อย่างหลวมๆ กลุ่มคนรักเมืองเพชร ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพชรบุรี
ศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษา โรงเรียนแก่งกระจานวิทยา ชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแก่งกระจาน พลังเยาวชน
เพื่อลำน้ำเพชร กลุ่มคนรักเพชรบุรี กลุ่มยายกับตา กลุ่มท่องเที่ยวเชิงเกษตรและ กลุ่มแม่บ้าน OTOP
ตำบลท่าไม้รวก

เพื่อร่วมกันทำงานในเรื่องของการเฝ้าระวังและดูแลรักษาแม่น้ำเพชรบุรี โดยใช้กิจกรรมต่างๆ
เพื่อปลูกจิตสำนึก เยาวชน และบุคคลทั่วไปให้มีความรักและห่วงแหนแม่น้ำเพชรบุรีที่เปรียบเหมือน
เส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของ ประชาชนคนเพชรบุรีตั้งแต่ อำเภอแก่งกระจาน อำเภอท่ายาง
อำเภอบ้านลาด อำเภอเมือง และอำเภอบ้านแหลม นอกจากนี้เครือข่ายยังรณรงค์ให้ชุมชนในพื้นที่เป้าหมาย
หันมาให้ความสนใจกับการพลิกฟื้นเกษตรอินทรีย์ และรวมกลุ่มกันผลิตปุ๋ยอินทรีย์ขึ้นมาใช้กันเอง
เป็นวิธีที่สามารถลดต้นทุนการผลิตและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

พื้นที่ดำเนินการเครือข่ายได้ดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์แม่น้ำเพชรบุรี ครอบคลุมชุมชน 10 ชุมชนใน

5 อำเภอ ที่แม่น้ำเพชรบุรีไหลผ่าน คือ

- อำเภอแก่งกระจาน ตำบลห้วยแม่เพรียง ตำบลแก่งกระจาน
- อำเภอท่ายาง ตำบลท่าไม้รวก ตำบลท่าแลง
- อำเภอบ้านลาด ตำบลตำรุ ตำบลเสมอพลี
- อำเภอเมือง ตำบลบ้านหม้อ ตำบลบ้านกุ่ม
- อำเภอบ้านแหลม ตำบลบางครก ตำบลบางตะบูน

การดำเนินการอนุรักษ์และฟื้นฟูผืนน้ำเพชรบุรี

เครือข่ายอนุรักษ์แม่น้ำเพชรบุรีฯ ได้ดำเนินการเกี่ยวกับกิจกรรมด้านการฟื้นฟูผืนน้ำ เฝ้าระวัง และดูแล ให้แม่น้ำเพชรบุรีกลับมามีทรัพยากรสัตว์น้ำมากขึ้น ให้แม่น้ำกลับมาใสสะอาดเหมือนดังในอดีตที่เคยเป็นมา กิจกรรมที่ดำเนินการมี ดังนี้

1. การจัดค่ายเยาวชนปลูกจิตสำนึก
2. พุดคุยกับคนในชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำเพชรบุรี โดยเอาหลักการจัดการท่องเที่ยวสองริมฝั่งแม่น้ำเพชรบุรี มีชุมชนนำร่องทั้งหมด ๖ หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำเพชรบุรีในตำบลท่าแลง อำเภอท่ายาง ให้ช่วยกันร่วมดูแลริมฝั่งแม่น้ำเพชรบุรีให้สะอาด เพื่อให้นักท่องเที่ยวจากถิ่นอื่นมาเที่ยวเป็นการเสริมรายได้ให้กับคนในท้องถิ่น
3. การสำรวจและเฝ้าระวังแม่น้ำเพชรบุรี
4. อนุรักษ์นกและทรัพยากรธรรมชาติ
5. รณรงค์และปลูกจิตสำนึกเรื่องการจัดการขยะ
6. นิทรรศการสัญจร เรื่องนกกับธรรมชาติ
7. โครงการพัฒนาความสามารถและเสริมสร้างเครือข่ายอาสาสมัคร เพื่ออนุรักษ์สัตว์ป่าและแม่น้ำเพชรบุรี (W.A.R. VOLUNTEER) ได้ทำการคัดเลือกกลุ่มเยาวชนในแต่ละโรงเรียนภายในจังหวัดเพชรบุรี ที่มีศักยภาพและมีความสนใจในการเข้าร่วมเป็นอาสาสมัคร เพื่อการจัดตั้งกลุ่มอาสาสมัครเยาวชนเพื่ออนุรักษ์สัตว์ป่าและแม่น้ำเพชรบุรี ส่งเสริมให้เยาวชนได้มีโอกาสค้นหาและพัฒนาศักยภาพของตนจากการทำกิจกรรม เป็นการปลูกฝังจิตสำนึกของการมีส่วนร่วมที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นของจังหวัด
8. การสำรวจแม่น้ำเพชรบุรีภาคประชาชน เพื่อดูสภาพปัญหาและการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของ 2 ฝั่ง หลังจากสำรวจแล้วได้ทำการรณรงค์ผ่านกระบวนการสื่อต่างๆ

เครือข่ายความร่วมมือกับภาครัฐ

ทางเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำเพชรบุรีภาคประชาชน ได้ร่วมทำงานกับผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบุรี ในการสำรวจแม่น้ำเพชรบุรี เพื่อจัดทำแผนแม่บทการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นและหามาตรการการอนุรักษ์ฟื้นฟูแม่น้ำเพชรบุรีให้คงความสวยงามเหมือนในอดีต หน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่น รวมทั้งองค์การบริหารส่วนตำบลทุกตำบลที่แม่น้ำเพชรบุรีไหลผ่านได้หันมาร่วมมือที่จะหาแนวทางแก้ไขปัญหของแม่น้ำเพชรบุรีอย่างจริงจังมากขึ้น และได้ประสานงานเพื่อขอคำปรึกษาจากทางเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง

แนวทางการแก้ไขปัญหา

1. จัดทำแผนแม่บทการจัดการลุ่มน้ำเพชรบุรี เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำเพชรบุรีได้ร่วมประสานความร่วมมือกับผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบุรี จัดทำแผนแม่บทการจัดการอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำเพชรบุรี ที่มีชื่อว่า โครงการศึกษาความเหมาะสมในการจัดทำแผนปฏิบัติการ แก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมทางระบบนิเวศวิทยาของ แม่น้ำเพชรบุรีเป็นแผนแม่บทที่เป็นตัวนำร่องให้หน่วยงานราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการฟื้นฟูแม่น้ำเพชรบุรีจะต้องนำไปปฏิบัติ

2. การปลูกจิตสำนึกให้กับประชาชนที่อาศัยอยู่ ๒ฟากฝั่งแม่น้ำเพชรบุรี และกับสาธารณชนทั่วไป ให้รู้คุณค่าของแม่น้ำเพชรบุรี ปัจจุบันทางเครือข่ายฯได้เริ่มต้นการทำกิจกรรมปลูกจิตสำนึก ด้วยการเริ่มต้นที่เยาวชน การทำนรงค์ด้วยการทำ CD สื่อการเรียนรู้ แล้วเอาไปออกอากาศในเคเบิลทีวี ผลลัพธ์ที่ตามมาภายหลังพบว่าประชาชนในจังหวัดเพชรบุรีได้ให้ความสนใจ ในการดูแลและมีความรักแม่น้ำเพชรบุรีมากขึ้นกว่าในอดีต นับได้ว่าทางเครือข่ายฯประสบความสำเร็จในการที่สามารถปลูกจิตสำนึกคนเพชรบุรีได้ที่ต้นเหตุมากกว่าที่ปลายเหตุ

3. หน่วยงานภาครัฐ หน่วยงานท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง และผู้ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำเพชรบุรี ทั้งทางตรงและทางอ้อม ต้องหันมาให้ความสนใจและต้องการที่จะแก้ไขฟื้นฟูแม่น้ำเพชรบุรีอย่างแท้จริง

ตัววัดความสำเร็จของการทำงานเครือข่ายฯ

จากการทำงานสำรวจแม่น้ำเพชรมาแล้วถึง 3 ครั้งของเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำเพชรบุรีภาคประชาชน พบว่าแม่น้ำเพชรบุรีเริ่มมีปรากฏการณ์ของการช่วยเหลือฟื้นฟูแบบบูรณาการจากภาครัฐที่เกี่ยวข้อง และทั้งจากชุมชนท้องถิ่นต่างๆ มากขึ้น อาทิ

1. สถานประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเพชรบุรีบางแห่งเริ่มมีการมีการบำบัดน้ำเสียก่อนปล่อยลงไปในแม่น้ำเพชรบุรี หรือบางสถานประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวเริ่มดูแลชายฝั่งแม่น้ำเพชรบุรีให้มีความสะอาด ไม่ขยะและสิ่งปฏิกูล เป็นการลดผลกระทบต่อให้น้อยลง

2. ผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบุรีให้ความสนใจที่จะแก้ปัญหาของแม่น้ำเพชรบุรี ด้วยการมีนโยบายให้นายอำเภอทุกอำเภอ และนายกองค์การบริหารส่วนตำบลทุกตำบลที่แม่น้ำเพชรบุรีไหลผ่านสำรวจพื้นที่ของตนเองว่าเกิดปัญหาและวิกฤตอะไรที่เกี่ยวกับแม่น้ำเพชรบุรีบ้าง เพื่อทำการแก้ไขและฟื้นฟู

3. องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) มีการสำรวจและดูแลธุรกิจการท่องเที่ยวที่บุกรุกริมฝั่งแม่น้ำ

4. องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) เริ่มมีงบประมาณเข้ามารณรงค์ช่วยเหลือดูแลแม่น้ำเพชรบุรีมากกว่าในอดีต

นางเกิ่งรติศักดิ์ กล่อมสกุล ผู้ประสานงาน
 4 ถนน สะพานท่าลงม้ ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี

๘. กลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำทุ่งสามร้อยยอด จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ข้อมูลพื้นฐาน

พื้นที่ชุ่มน้ำสามร้อยยอด ตั้งอยู่ในกิ่งอำเภอสามร้อยยอด อำเภอกุยบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีเนื้อที่ทั้งหมด 1,300,048 ตารางกิโลเมตร (81,253 ไร่) อยู่บริเวณเชิงเขาของเทือกเขาสามร้อยยอด ตามแนวชายฝั่งทะเลอ่าวไทยยาวประมาณ 20 กิโลเมตร มียอดเขาแหลมมากมาย มีกลุ่มเขาโดดตามแนวชายฝั่งทะเลเป็นหย่อมๆ ในทะเลมีเกาะ 5 เกาะ คือ เกาะสัดกูด เกาะโครง เกาะนมสาว เกาะระวิง และเกาะระวาง แนวชายฝั่งมีความยาวประมาณ 30 กิโลเมตร

พื้นที่ชุ่มน้ำสามร้อยยอด เป็นส่วนหนึ่งของอุทยานแห่งชาติสามร้อยยอด ตั้งอยู่ในกิ่งอำเภอสามร้อยยอด อำเภอกุยบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีเนื้อที่ประมาณ 70 ตารางกิโลเมตร หรือ 43,750 ไร่ และอีกและน้ำฝนเป็นแหล่งน้ำหลักที่เข้าสู่ทุ่งสามร้อยยอด โดยมีน้ำส่วนหนึ่งไหลมาจากเทือกเขาสามร้อยยอด จัดได้ว่าเป็นทุ่งน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดในระบบอุทยานแห่งชาติของประเทศไทย พบพันธุ์ปลาตามธรรมชาติ และที่เพาะเลี้ยง ทั้งน้ำจืดและน้ำเค็มอย่างน้อย 25 ชนิด ชนิดที่อยู่ในสถานภาพมีแนวโน้มใกล้สูญพันธุ์ ได้แก่ ปลาดุกด่าน ชนิดเด่นได้แก่ ปลาสลิด ปลาช่อน ปลาไหล ปลาหมอช้างเหยียบ ปลานิล เป็นพื้นที่ที่มีความสมดุลทางธรรมชาติและควมอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร ในพื้นที่ชุ่มน้ำสามร้อยยอดเป็นแหล่งที่เอื้ออำนวยปัจจัยต่างๆ ให้เกิดผลผลิตต่อเนื่องที่เป็นทรัพยากรที่สำคัญต่อมนุษย์ และมีความผูกพันกับการดำรงชีพของประชาชนในท้องถิ่นมาช้านาน

พัฒนาการและความเป็นมาของการอนุรักษ์ทุ่งสามร้อยยอด

ก่อนปี พ.ศ.2509 ก่อนการประกาศให้พื้นที่ป่าเขาสามร้อยยอด เป็นอุทยานสามร้อยยอด มีหมู่บ้านและประชากรจำนวนหนึ่งตั้งถิ่นฐานในพื้นที่แล้ว ระยะเวลา พ.ศ.2509-2524 หลังการประกาศจัดตั้งอุทยานแห่งชาติสามร้อยยอดไม่มีปัญหามากนัก ต้นเหตุของความขัดแย้งในอดีตเริ่มเกิดขึ้นเมื่อหลังกรมป่าไม้เห็นว่าบริเวณดังกล่าว เป็นพื้นที่น้ำท่วมและมีน้ำขังตลอดปี เป็นที่อยู่อาศัยและขยายพันธุ์ของนกนานาชนิด ทั้งนกประจำถิ่นและนกย้ายถิ่น โดยเฉพาะนกน้ำซึ่งเป็นนกที่ต้องอาศัยอยู่ในบริเวณที่มีน้ำขังอยู่เสมอ เช่น นกอีโก้ และนกอีลุ่ม เป็นต้น จึงได้ต้องการขยายแนวเขตอุทยานให้ครอบคลุมพื้นที่ชุ่มน้ำมากกว่าเดิม

จึงมีการออกพระราชกฤษฎีกาขยายเขตในปี พ.ศ.2525 ได้ก่อให้เกิดกระแสความไม่พอใจของราษฎรอย่างรุนแรง ราษฎรในท้องที่อำเภออุบลบุรีและอำเภอบรรพตบุรี เพราะไม่มีการประกาศและการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับการขยายขอบเขตพื้นที่อุทยานฯ ด้วยอันเป็นเหตุแห่งความไม่เข้าใจ เพราะขาดการประสานงานระหว่างองค์กรของรัฐและประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งหลายฝ่ายมีความเห็นว่าผู้ได้รับเอกสารสิทธิในพื้นที่อย่างถูกต้องตามกฎหมายก่อน พ.ศ.2525 สมควรมีสิทธิครอบครองและทำกินในพื้นที่ และพื้นที่นั้นสมควรได้รับการกันออกจากเขตอุทยานแห่งชาติสามร้อยยอด และโดยการนำของอดีตสมาชิกสภาจังหวัด ได้ร้องเรียนไปยังสำนักนายกรัฐมนตรีว่า เขตอุทยานแห่งชาติ ที่ขยายออกไปทับที่ดินทำกิน และที่อยู่อาศัยทำให้ได้รับความเดือดร้อน สำนักนายกรัฐมนตรีจึงได้แต่งตั้งคณะทำงานออกไปสอบสวนข้อเท็จจริง เพื่อพิจารณาหาทางแก้ไขปัญหาคความเดือดร้อนของราษฎรในปี พ.ศ.2527 และคณะทำงานมีข้อสรุปว่า **พื้นที่ที่มีน้ำขังตลอดปีและพื้นที่ว่างเปล่าซึ่งไม่มีผู้ใดเข้าไปทำกินหรือใช้ประโยชน์ ควรให้คงไว้เป็นอุทยานแห่งชาติ ส่วนพื้นที่ที่ราษฎรมีกรรมสิทธิหรือครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมาย และพื้นที่ที่ราษฎรใช้ทำกิน ควรเพิกถอนออกจากเขตอุทยานแห่งชาติ ทั้งนี้ให้ถือความเดือดร้อนของราษฎรเป็นหลักสำคัญ**

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เดินทางไปตรวจราชการ เมื่อปี พ.ศ.2534 และสั่งการให้จังหวัดแนวเขตโดยเร็ว แต่ก็ยังไม่มีความคืบหน้าใดๆ จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทางอุทยานฯ เองยังคงยื่นกรณที่จะขยายแนวเขตอนุรักษ์เพื่อคุ้มครองพื้นที่ชุ่มน้ำสามร้อยยอดที่เหลือให้ได้ ต่อมาในปี พ.ศ.2548 ชาวบ้านเกาะไผ่ ได้รวบรวมรายชื่อชาวบ้านที่เดือดร้อนจากการประกาศเขตของอุทยานแห่งชาติสามร้อยยอด ยื่นหนังสือถึงหัวหน้า กิ่งอำเภอสามร้อยยอด หัวหน้าอุทยานแห่งชาติสามร้อยยอด ผู้ว่าราชการจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เรียกร้องให้แก้ไขปัญหาแนวเขตพร้อมมีข้อเสนอ ดังนี้

1. ให้ตั้งคณะกรรมการในการแก้ไขปัญหาแนวอุทยานแห่งชาติสามร้อยยอด จากบุคคลภาครัฐ ภาคเอกชน และชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบ โดยมีสัดส่วนที่เท่าๆ กัน
2. ให้ดำเนินการรังวัดแนวเขตอุทยานแห่งชาติสามร้อยยอดขึ้นใหม่ โดยยึดแนวเขตประกาศฯ ในปี พ.ศ.2509 โดยการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการฯตามข้อ 1
3. ให้อุทยานแห่งชาติสามร้อยยอด จัดกิจกรรมอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกับชุมชนในท้องถิ่นทุก ๆ ปี เพื่อเป็นการสร้างจิตสำนึก ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสร้างความสัมพันธ์ ความเข้าใจอันดีระหว่างเจ้าหน้าที่อุทยานฯ และชาวบ้านรอบพื้นที่อุทยานฯ

ในเดือนกุมภาพันธ์ 2548 มีการประชุมสรุปเพื่อตั้งคณะทำงานติดตามแก้ไขปัญหาน้ำเน่าเสีย โดยตั้งตัวแทนจาก 21 หมู่บ้าน 8 ตำบล 2 อำเภอ เป็นคณะทำงาน ใช้ชื่อกลุ่มว่า **'กลุ่มอนุรักษ์พิทักษ์สิทธิทุ่งสามร้อยยอด'** ให้นายประสิทธิ์ ศิริถาวร ผู้ใหญ่บ้านเกาะไผ่เป็นประธานกลุ่ม เพื่อติดตามการทำข้อมูลพื้นที่หมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบ จากการประกาศแนวเขตอุทยานฯ จากนั้นได้มีการประชุมติดตามความคืบหน้าการสำรวจข้อมูลโดยเชิญหัวหน้ากิ่งอำเภอสามร้อยยอดมาร่วมหารือ และประสานผู้นำท้องถิ่นร่วมสำรวจข้อมูลชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการประกาศแนวเขตอุทยานฯ โดยนำเอาหมู่บ้านที่สำรวจข้อมูลเรียบร้อยแล้วมาเป็นแม่แบบ ก่อนที่จะสรุปเสนอคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ลงพื้นที่ในเดือนเมษายน 2548 หลังจากสำรวจข้อมูลแล้ว คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ลงพื้นที่ เพื่อรับทราบข้อมูลโดยมีชาวบ้านและผู้นำท้องถิ่นมาให้ข้อมูล เพื่อนำไปหารือกับผู้ว่าราชการจังหวัด ประจวบคีรีขันธ์

'กลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำทุ่งสามร้อยยอด' ได้ถูกจัดตั้งขึ้นมาเมื่อวันที่ 18 เมษายน พ.ศ.2549 โดยการรวมตัวของชาวบ้านรอบพื้นที่ทุ่งสามร้อยยอด เพื่อให้สมาชิกและชาวบ้านรอบพื้นที่ทุ่งสามร้อยยอดได้ตระหนักและร่วมมือกันกันเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูพื้นที่ทุ่งสามร้อยยอด และเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสวัสดิการชุมชน ทางกลุ่มอนุรักษ์ฯ จะมีการจัดประชุมเดือนละ 1 ครั้ง ทุกวันที่ 15 จะเป็นการประชุมกิจกรรมฟื้นฟู และทุกวันที่ 30 จะประชุมกลุ่มออมทรัพย์และวางแผนกิจกรรมที่จะดำเนินการในอนาคตในคราวเดียว ส่วนกระบวนการและวิธีการทำงานของกลุ่มอนุรักษ์ฯ นั้น จะเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหัวใจสำคัญ ผลจากการทำงานที่ผ่านมา พบว่า ปัจจุบันชาวบ้านส่วนใหญ่มีทัศนคติที่ดีขึ้นมากต่อทุ่งสามร้อยยอด

ปัจจุบัน **'ทุ่งสามร้อยยอด'** พื้นที่ครึ่งหนึ่งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ อีกครึ่งหนึ่งอยู่นอกเขตอุทยานแห่งชาติ ส่วนใหญ่คงสภาพเป็นทุ่งธรรมชาติ บางส่วนกลายเป็นพื้นที่เกษตรกรรม เป็นที่ตั้งบ้านเรือนชุมชน การถือครองที่ดินในบริเวณนี้ไม่มีทั้งโฉนด นส.3 สด. ภบท.5 และที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ รอบพื้นที่ชุ่มน้ำมีชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างน้อย 8 ตำบล 21 หมู่บ้าน

การขึ้นทะเบียนทุ่งสามร้อยยอดเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำสามโลกร้อยยอด (RAMSAR SITE) *

พื้นที่ทุ่งสามร้อยยอด เป็น 1 ใน 5 พื้นที่ชุ่มน้ำ ที่ทางคณะกรรมการพื้นที่ชุ่มน้ำมีมติให้เสนอชื่อพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระหว่างประเทศ (RAMSAR SITE) ตามพันธกรณีของอนุสัญญาแรมซาร์

* อนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ เกิดขึ้นจากความห่วงใยจากการสูญเสียพื้นที่ชุ่มน้ำที่เกิดขึ้นในอัตราสูงที่อาจส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยาโดยรวมของโลก รวมทั้งการเริ่มเข้าใจในคุณค่าเชิงนิเวศวิทยา ที่อาจส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจโดยรวมในอนาคต ประเทศต่างๆ จึงร่วมกันจัดประชุมหาหนทางร่วมกันเพื่อปกป้องพื้นที่ชุ่มน้ำในระดับนานาชาติขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2514 ที่เมืองแรมซาร์ มีประเทศเข้าร่วมชุมนุม 153 ประเทศ รวมทั้งประเทศไทย มีการประกาศพื้นที่ชุ่มน้ำแรมซาร์ (Ramsar sites) ที่มีความสำคัญต่อโลกครั้งนั้น 1,634 แห่ง รวมเป็นเนื้อที่ได้ 145.6 แสกตาร์ หรือ 910 ล้านไร่

ที่ผ่านมาหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ได้พยายามเข้าไปทำความเข้าใจกับชุมชนในพื้นที่ถึงความสำคัญในการประกาศให้ทุ่งสามร้อยยอด ได้รับการบรรจุเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระหว่างประเทศ (RAMSAR SITE) แต่ก็ไม่ได้ได้รับความร่วมมือด้วยดีจากชุมชน พื้นที่ชุ่มน้ำสามร้อยยอดจึงยังไม่ได้ได้รับการจัดการอย่างเป็นรูปธรรมตลอดมา

สาเหตุที่ชาวบ้านไม่ยอมรับ เนื่องจากมีความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านรอบพื้นที่ทุ่งสามร้อยยอดกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2525 จากการประกาศขยายเขตอุทยานแห่งชาติสามร้อยยอดเพิ่มเติมทำให้ชาวบ้านในท้องที่อำเภอกุยบุรีและอำเภอบ้านนาเกิดกระแสมือไม่พอใจของราษฎรอย่างรุนแรง เพราะแนวเขตอุทยานแห่งชาติที่ขยายออกไปทับที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยจนได้รับความเดือดร้อนกระทั่งจนบัดนี้การขยายแนวเขตของอุทยานฯ ก็ยังคงคลุมเครือไม่สามารถคำอธิบายถึงขอบเขตที่แน่ชัดแก่ชุมชนได้ ในขณะที่เดียวกันเกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็วของพื้นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำทั้งในและนอกเขตอุทยานฯ

การประสานความเข้าใจระหว่างภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งชุมชนรอบทุ่งสามร้อยยอดให้หันหน้าทำความเข้าใจกันและกัน ลดความหวาดระแวง ไม่ไว้วางใจต่อกัน โดยมีเป้าหมายเพื่ออนุรักษ์ทุ่งสามร้อยยอดอันเป็นต้นกำเนิดของทรัพยากรที่เป็นปากท้องและชีวิตของชุมชนให้มีความยั่งยืนตลอดไป ท้ายที่สุด ชุมชนรอบทุ่งสามร้อยยอด ยินดีให้ความร่วมมือให้ทุ่งสามร้อยยอดบรรจุไว้ในแรมซาร์ไซต์ นั่นหมายความว่า ถึงแม้จะมีการประกาศพื้นที่ทุ่งสามร้อยยอดให้บรรจุอยู่ในแรมซาร์ไซต์แล้วก็ตาม แต่ชาวบ้านยังสามารถอยู่ในพื้นที่ได้อย่างเดิม ไม่มีการอพยพโยกย้ายไปที่อื่น แต่มีหลักการสำคัญคือ มีการสร้างกฎกติการ่วมกันในการใช้ประโยชน์อย่างรู้คุณค่าและไม่ทำลายทรัพยากรระยะยาว และยังได้รับประโยชน์ในหลายๆด้านจากอนุสัญญาแรมซาร์ อาทิ

- ลดการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ ด้วยการได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณเข้ามาช่วยเหลือ ทางด้านวิชาการเพื่อการพัฒนาพื้นที่ทุ่งสามร้อยยอดอย่างยั่งยืน โดยชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมและเป็นผู้ริเริ่มในการจัดการ
- การให้ความสำคัญของพื้นที่ชุ่มน้ำต่อการแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชน รวมทั้งการรักษาวัฒนธรรมและวิถีชีวิตในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน
- จะทำให้เป็นผลดีกับการท่องเที่ยว อันจะเป็นรายได้เสริมของชุมชน

พื้นที่ชุ่มน้ำสามร้อยยอด กับการแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชนท้องถิ่น

การอนุรักษ์ทุ่งสามร้อยยอดโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน เกี่ยวข้องกับนโยบายการแก้ไขปัญหาความยากจนของรัฐบาลมากที่สุด เพราะพื้นที่ทุ่งสามร้อยยอด เป็นแหล่งทรัพยากรประมง พืชพันธุ์การเกษตร

และวัตถุประสงค์ในการประกอบอาชีพที่ชุมชนปลูกท้องขวาวบ้านได้อย่างพอเพียงเมื่อไหร่ก็ตามที่ประเทศมีปัญหาเศรษฐกิจชุมชนโดยรอบพื้นที่ชุ่มน้ำจะได้รับผลกระทบน้อยมาก เพราะชุมชนมีทรัพยากรที่สามารถพึ่งพิงให้สามารถเข้าไปเก็บเกี่ยวใช้ประโยชน์ได้อย่างมากมาย พืชน้ำบางชนิด เช่น กระจูด เป็นวัตถุประสงค์ที่ชาวบ้านสามารถนำมาทำเครื่องจักรสานเป็นผลิตภัณฑ์เสริมรายได้ในครัวเรือน ทรัพยากรประมงช่วยลดค่าใช้จ่ายในการครองชีพ ฉะนั้นหากรัฐบาลต้องการแก้ไขปัญหาความยากจน ควรจะต้องจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำร่วมกับท้องถิ่นอย่างจริงจัง

กิจกรรมที่ดำเนินการในพื้นที่ทุ่งสามร้อยยอดของกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนา

1. **แต่งสาบกลางทุ่ง** ฐุปถุาษีเป็นพืชที่มีการขยายพันธุ์อย่างรวดเร็ว หลังจากพื้นที่ทุ่งสามร้อยยอดกลับมาฟื้นตัวอีกครั้ง หลังจากภัยแล้งเมื่อปี พ.ศ.2548 ฐุปถุาษีจึงเข้าไปครอบครอง พื้นที่ส่วนใหญ่ของทุ่ง จึงทำให้พันธุ์พืชชนิดอื่น เช่น บัว อ้อ ขาดพื้นที่ขยายพันธุ์ และทำให้ระบบนิเวศ ในพื้นที่ทุ่งเปลี่ยนไป จึงต้องทำการแผ้วถางฐุปถุาษีออกบ้าง เพื่อเป็นการเพิ่มพื้นที่ในพันธุ์พืชตระกูลอื่น ได้มีโอกาสเติบโต
2. **ปักป้ายเขตอนุรักษ์** บริเวณบึงบัว
3. **กิจกรรมฟื้นฟูทุ่งสามร้อยยอด** ปลูกบัวไปแล้วประมาณ 3,000 ต้น บัวที่ปลูกรอดประมาณ ร้อยละ 40 พื้นที่ที่ปลูกประมาณ 35 ไร่ ของพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 400 ไร่

ปัญหาที่ส่งผลกระทบและเป็นอุปสรรคในการอนุรักษ์ทุ่งสามร้อยยอด

1. **น้ำเน่าเสีย** เป็นมลพิษทางน้ำอันเนื่องมาจากการทิ้งน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม ชุมชนบ้านเรือน การท่องเที่ยวลงพื้นที่ชุ่มน้ำสามร้อยยอดโดยตรง ไม่ได้ผ่านกระบวนการบำบัดน้ำเสียก่อนปล่อยแต่อย่างใด หรือแม้กระทั่งจากขยะและสิ่งปฏิกูล ทำให้น้ำเป็นฝ้าขาวเกาะตามต้นไม้ พืชตาย ปลาตาย ปลาเป็นโรคและส่งกลิ่นเหม็น สามารถแก้ไขปัญหาด้วยการบังคับให้ให้โรงงานเหล่านั้น ต้องทำการบำบัดน้ำเสีย ก่อนที่ปล่อยลงทุ่งสามร้อยยอด และห้ามทิ้งขยะลงในทุ่งสามร้อยยอดโดยเด็ดขาด
2. **การลดลงของปริมาณน้ำในพื้นที่ทุ่งสามร้อยยอด** เนื่องจากระบบอุทกของทุ่งถูกรบกวนจากการสร้างขยายถนน การปิดกั้นทางน้ำ ทั้งโครงการที่กระทำไปแล้วและที่กำลังดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน และที่มีแผนจะดำเนินการ ปริมาณน้ำในทุ่งสามร้อยยอดเป็นปัญหาหนึ่งที่ต้องหาแนวทางการจัดการ เพื่อให้มีน้ำท่วมอยู่ในทุ่งตลอดในระดับที่เหมาะสม ให้มีพื้นที่น้ำท่วมได้ในบริเวณชายทุ่ง อีกปัญหาหนึ่งคือ ในปัจจุบันผู้ทำนาทุ่งไม่ต้องการน้ำเค็ม เพราะคิดว่าเลี้ยงกุ้งไม่รอด น้ำจืดจากกรมชลประทานยางชุมที่ปล่อยลงมาสู่ทุ่งทางด้านใต้ จึงถูกนาทุ่งดึงแย่งไปใช้ก่อน ชาวบ้านกลางทุ่งที่ต้องการใช้น้ำจืดจึงไม่ได้ใช้

3. **การทำไร่เหือกและสับปะรด** เป็นกิจกรรมที่ใช้สารเคมีสูงและได้ไหลลงในพื้นที่ชุ่มน้ำสามร้อยยอด
4. **ประชากรหอยเชอรี่มากเกินไป** ทำให้พันธุ์ปลาลดน้อยลงเพราะหอยกินไข่ปลา สามารถลดจำนวนประชากรหอยเชอรี่ด้วยการนำหอยมาทำปุ๋ยหมักชีวภาพ
5. **การขุดและการวางยาเบื่อ** จะทำให้ปลาเป็นหมันและปลาเล็กปลาน้อยตายหมด ป้องกันด้วยการออกกฎห้ามขุดห้ามเบื่อ ให้ใช้เครื่องมือพื้นบ้าน และให้ชาวบ้านในพื้นที่ช่วยกันตรวจสอบบุคคลภายนอกที่ลักลอบเข้ามาจับปลาในพื้นที่ทุ่งสามร้อยยอดด้วยวิธีการที่ไม่ถูกต้อง
6. **น้ำมีความเค็มเนื่องมาจากการปล่อยน้ำเสียจากนาุ้ง** ทำให้พันธุ์ปลาบางชนิดลดน้อยลง เช่น ปลาสลิด ปลากิ่ง แก้ไขปัญหาด้วยการขุดลอกลำรางใหม่เฉพาะนาุ้งในการปล่อยน้ำ หรือทำบ่อพักน้ำเฉพาะราย
7. **การเผาป่า (พืช)** เป็นเหตุทำให้พืชและสัตว์ตาย ทั้งทำลายที่อยู่อาศัยของนก และทำให้เครื่องมือหาปลาเสียหาย แก้ไขและป้องกันด้วยการห้ามเผาป่า
8. **ปัญหาที่ดินทำกินเนื่องจากแนวเขตอุทยานไม่ชัดเจน** มีการเรียกร้องให้ลดพื้นที่อุทยานฯ ลงและกำหนดแนวเขตใหม่ หรือร่นแนวเขตกลับไปเหมือน พ.ศ.2509 เพราะนอกจากแผนที่แนบท้ายพระราชกฤษฎีกา พ.ศ.2525 แล้วก็ยังไม่มียกเอกสารทางการอื่นใดระบุแน่ชัดเกี่ยวกับขอบเขตอุทยานฯ ที่ทุกฝ่ายเห็นชอบและให้ยึดถือปฏิบัติ รวมทั้งยังไม่มีกรกันพื้นที่กรรมสิทธิ์ออก แม้ทางอุทยานฯ จะพยายามปักหลักปูนใหญ่เป็นการหยั่งเสียงราษฎร ตามแนวทางของคณะทำงาน พ.ศ.2527 แต่ก็ไม่มีกรรับรองอย่างเป็นทางการ ในขณะที่เดียวกันเกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็วของพื้นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำ ทั้งในและนอกเขตอุทยานฯ พ.ศ.2525 ปัญหาการบุกรุกจับจองที่ดินและการเข้าใช้ประโยชน์ที่มีและไม่มีเอกสารสิทธิ์ ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน โดยที่มาตรการทางกฎหมายควบคุมไม่ได้ เนื่องจากแนวเขตอุทยานแห่งชาติไม่เด่นชัด
9. มีการระงับการจ่ายภาษีที่ดินทำกิน ในปีพ.ศ.2540 เพราะมีสาเหตุจากความไม่ชัดเจนของแนวเขตอุทยานฯ ก่อให้เกิดความไม่แน่ใจในสิทธิการทำกินของชาวบ้าน การใช้ประโยชน์ในที่ทำกินของชาวบ้านในทุ่งสามร้อยยอด จึงเปลี่ยนมือไปจำนวนหนึ่ง
10. งบประมาณที่จะมาดูแลพัฒนาชุมชนไม่ได้รับความเห็นชอบ อันเนื่องมาจากแนวเขตอุทยานไม่ชัดเจน
11. การขาดการประสานงานอันดีระหว่างหน่วยงานที่มีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ชุ่มน้ำ บางครั้งมีหน่วยงานของรัฐบางหน่วยงานมาระบายน้ำออกจากทุ่ง ซึ่งเป็นการคุกคามกับระบบ นิเวศน์อย่างรุนแรง แต่ปัญหานี้คงได้รับการแก้ไขในเร็ววันนี้ เพราะได้มีการแต่งตั้ง หน่วยงานที่มีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ชุ่มน้ำ

ให้เป็น คณะอนุกรรมการการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องคงได้ปรึกษาหารือถึงผลดี และผลเสียของโครงการต่างๆ ก่อนที่ จะเริ่มโครงการ

ข้อเสนอแนะทางแก้ไข

จากการพูดคุยปรึกษาหารือเกี่ยวกับการค้นหาแนวทางการจัดการทุ่งสามร้อยยอด เพื่อให้เกิด ความสอดคล้องและเหมาะสมต่อการดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่น และระบบนิเวศธรรมชาติอย่างยั่งยืน มีข้อเสนอดังนี้

1. ให้มีการค้นคว้ารวบรวมประวัติศาสตร์การใช้ที่ดินของชุมชน ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ทุ่งสามร้อยยอด
2. ให้มีการศึกษาผลกระทบจากความไม่ชัดเจนของแนวเขตอุทยานแห่งชาติสามร้อยยอด ต่อการประกอบอาชีพของชาวบ้าน โดยเลือกพื้นที่ศึกษาจากเขาแมงถึงเกาะไผ่ ด้วยการใช่วิธีการสัมภาษณ์ ชาวบ้านในชุมชนที่อาศัยทุ่งสามร้อยยอดในการประกอบอาชีพ
3. ทุกโครงการพัฒนาของรัฐที่เข้ามาในพื้นที่ทุ่งสามร้อยยอด ให้ตระหนักถึงการมีส่วนร่วม ของชุมชนในการพิจารณาแต่ละโครงการ พร้อมทั้งมีส่วนร่วมของอำนาจตัดสินใจที่สามารถระงับโครงการ ที่ส่งผลกระทบต่อตัวทุ่งสามร้อยยอด และส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนรอบตัวทุ่งสามร้อยยอด
5. ให้คำนึงถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ทุกคนขึ้นอย่างเท่าเทียมกัน

นางสุรัช วรรณรัช ผู้ประสานงานกลุ่ม
ตำบลไร่ใหม่ อำเภอกุยบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

๑. เครือข่ายลุ่มน้ำกุยบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

สภาพทั่วไป

แม่น้ำกุยบุรีเป็นแม่น้ำสายสั้นๆ มีต้นกำเนิดอยู่ในเทือกเขาตะนาวศรีสันรอยต่อชายแดน ประเทศไทยและประเทศพม่า และอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติกุยบุรี จากนั้นไหลผ่านตำบลหาดขาม ตำบลกุยบุรี ตำบลกุยเหนือ จนไปออกทะเลที่อ่าวไทย

พื้นที่เขตลุ่มน้ำกุยบุรี ส่วนใหญ่เป็นที่ราบเชิงเขาลาดจากเทือกเขาตะนาวศรี ทางด้านทิศตะวันตก ไปทางทิศตะวันออกลงสู่อ่าวไทย พื้นดินส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบลุ่มมีลักษณะเป็นดินร่วนปนทราย มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 47,500 ไร่ มีแม่น้ำกุยบุรีไหลผ่าน ในอดีตทรัพยากรธรรมชาติของลุ่มน้ำกุยบุรี ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ แหล่งน้ำ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์นั้นจะมีความสมบูรณ์เป็นอย่างมาก

วิถีชีวิตลุ่มน้ำกุงบุรี

แม่น้ำกุงบุรี มีความสำคัญต่อการประกอบอาชีพของคนท้องถิ่นตำบลกุงบุรีมาก เนื่องจากอาชีพส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับเกษตรกรรมต้องใช้น้ำจากแม่น้ำกุงบุรีทั้งสิ้น ปัจจุบันแม่น้ำกุงบุรีประสบปัญหาการบุกรุกทำลายป่าต้นน้ำ ทำให้ปริมาณน้ำของแม่น้ำกุงบุรีในฤดูแล้งมีน้ำไม่เพียงพอต่อการต้องการใช้ และเกิดปัญหาน้ำขังเน่าเสีย และในฤดูน้ำหลากก็ไหลท่วมพื้นที่เกษตรและที่อยู่อาศัยของชาวบ้านประจำ

เกษตรกรในลุ่มน้ำกุงบุรี ส่วนใหญ่จะทำสวนมะพร้าว ไร่สับปะรด ไร่อ้อย นาข้าว สวนมะม่วง ปลูกว่านหางจระเข้ และเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ การเลี้ยงโคนม โคเนื้อ เลี้ยงไก่ เลี้ยงสุกร ด้านการประมง ได้แก่ การเลี้ยงกุ้ง เลี้ยงปลา และยังมีประชากรบางส่วนที่มีอาชีพรับจ้างและค้าขาย

สับปะรดเป็นพืชไร่ที่สำคัญของท้องถิ่น มีโรงงานแปรรูปสับปะรดอยู่ในพื้นที่ 2 โรงงาน สามารถรับคนงานและมีการจ้างแรงงานทั้งทางตรงและทางอ้อมได้มาก ถือเป็นกิจกรรมด้านอุตสาหกรรมที่มีผลต่อเศรษฐกิจชุมชนอย่างมาก แม้คนในวัยเรียนเมื่อถึงเวลาหยุดภาคเรียนในช่วงฤดูร้อน ก็จะสมัครเข้ามาเป็นแรงงานชั่วคราวในโรงงานสับปะรดกระป๋องเป็นส่วนใหญ่ และนี่ก็เป็นทางเลือกของชุมชนชาวกุงบุรี ที่นับวันจะหาคนทำนาในกุงบุรีได้ยากขึ้น เพราะคนกุงบุรียอมที่จะเป็นลูกจ้างแรงงานในสับปะรดมากกว่าการทำงานหนักในพื้นที่เกษตร

ปัจจุบันเกษตรกรต้องพึ่งน้ำจากโครงการประปาบุรีที่ส่งตามคลองชลประทาน แม่น้ำกุงบุรี จึงถูกปล่อยให้ทรุดโทรมไม่ได้รับการเหลียวแลเท่าที่ควร

สภาพปัญหาในลุ่มน้ำกุงบุรี

1. มีมลพิษทางอากาศ คือ เขม่าควันเหล็ก ฝุ่นกรดอันเกิดจากโรงงานอุตสาหกรรม
2. กลิ่นเหม็นจากบ่อบำบัดน้ำเสียของโรงงานสับปะรด
3. แม่น้ำกุงบุรีการตื่นเงินและวัชพืชน้ำมาก จนทำให้แทบจะไม่ได้ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำได้เลย
4. บุคคลภายนอกลักลอบเข้ามาจับปลา ด้วยวิธีการที่ไม่ถูกต้อง
5. มีคลองชลประทานไหลผ่านแต่ใช้การไม่ได้ เนื่องจากมีการแย่งน้ำทำการเกษตร คลองชลประทาน นี้ได้ผ่านในพื้นที่ที่ชาวบ้านในหลายเจ้าของ แต่ละแห่งมีการพังทลายของคลองซอย และการกักน้ำไว้ ทำให้ชาวบ้านปลายคลองซอยไม่ได้รับน้ำเพื่อทำการเกษตร
6. เทศบาลซื้อที่ดินประชาชนไว้แปลงหนึ่งเป็นที่ทิ้งขยะ ซึ่งส่งผลกระทบต่อชาวบ้านใกล้เคียง เป็นอันมาก โดยเฉพาะในฤดูฝนจะมีน้ำจากขยะทำให้ส่งกลิ่นเหม็นไปทั่ว อีกทั้งเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ยุง และแหล่งเชื้อโรค
7. ดินบางหมู่บ้านเป็นดินทรายและประสบปัญหา ดินเปรี้ยว ดินเค็ม จากการใช้สารเคมี ในภาคการเกษตร

8. ชาวบ้านบางหลังที่ประกอบอาชีพเลี้ยงสุกรและส่งผลกระทบต่อชาวบ้านคนอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียงในเรื่องของกลิ่นของมูลสุกร และหน้าฝนน้ำจากคอกสุกรจะไหลไปยังบ้านใกล้เคียงเดือดร้อนกันเคยแจ้งทางการให้ช่วยเรื่องนี้ แต่ไม่มีการแก้ปัญหาใดๆ ให้ดีขึ้นเลย

ความเป็นมาของการอนุรักษ์ลุ่มน้ำกุยบุรี

แม่น้ำกุยบุรีมีปัญหาอย่างต่อเนื่องยาวนานกระทั่ง ปี พ.ศ.2546 เกิดความเสียหายจากอุทกภัยอย่างรุนแรง ปี พ.ศ.2547 เกิดความแห้งแล้งฝนในลุ่มน้ำกุยบุรีอย่างหนัก สะท้อนถึงการจัดการทรัพยากรน้ำที่ไม่มีประสิทธิภาพจึงมีแนวคิดที่จะจัดตั้งกลุ่มเยาวชน เยาวชนเกิดความประทับใจในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงเข้ามาจัดการลุ่มน้ำกุยบุรีอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นโครงการที่พระองค์ลงมาดูแลด้วยพระองค์เอง จึงได้มีแนวคิดที่จะรวมตัวจัดตั้งกลุ่มเครือข่ายเยาวชนขึ้นมาประกอบกับมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์ และอาจารย์เขวงวชิรภัทรกุล แห่งโรงเรียนกุยบุรีวิทยา ได้จัดโครงการร่วมกันเมื่อปี พ.ศ.2546 "โครงการพัฒนาผู้นำเยาวชนด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำสามร้อยยอด" โดยอาจารย์เขวงได้ส่งเยาวชนเข้าร่วมกิจกรรม 10 คน หลังจากเสร็จกิจกรรมทางกลุ่มเยาวชนต้องการนำแนวคิดที่ได้รับจากการเข้าค่ายกลับมาทำงานที่พื้นที่ของตนเอง ซึ่งเป็นความต้องการที่จะขยายผลให้เกิดการอนุรักษ์ในพื้นที่

การจัดตั้งกลุ่มในช่วงแรกยังไม่มีชื่อเรียกของกลุ่มอย่างเป็นทางการ ต่อมาไม่นานจึงใช้ชื่อกลุ่มว่า **'เยาวชนลุ่มน้ำกุยบุรี'** หลังจากนั้นสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) จึงได้เข้ามาสนับสนุนงบประมาณให้กลุ่มเยาวชนเพื่อดำเนินกิจกรรมในช่วงปลายปี พ.ศ.2547 นอกจากนั้นยังได้รับงบประมาณบางส่วนจากมูลนิธิสอนดี ทำให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างรวดเร็ว

กิจกรรมการอนุรักษ์ลุ่มน้ำกุยบุรี

เยาวชนลุ่มน้ำกุยบุรีได้ทำกิจกรรม โดยใช้กระบวนการนักสืบสายน้ำเป็นตัวนำร่องในระดับประถมศึกษาและระดับมัธยมศึกษา ในปัจจุบันมีเครือข่ายที่ครอบคลุมทั้ง 2 ฟากฝั่งแม่น้ำกุยบุรีในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษารวมกันถึง 16 โรงเรียนจาก 4 ตำบล คือ ตำบลหาดขาม ตำบลกุยบุรี ตำบลกุยเหนือ ในเขตพื้นที่อำเภอกุยบุรี และ ตำบลป่อนอก อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ กิจกรรมของนักสืบสายน้ำมีดังนี้

1. การตรวจวัดคุณภาพ ด้วยการใช้กิจกรรมนักสืบสายน้ำ ฝึกความเป็นนักเรียนรู้จากธรรมชาติ ด้วยการใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ สิ่งที่ติดตามมา คือ การตระหนักถึงปัญหาด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

2. การศึกษาเชิงลึก เช่น เข้าไปในป่าพื้นที่ต้นน้ำกุยบุรี ของอุทยานแห่งชาติกุยบุรี ศึกษาเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ ศึกษาเรื่องความหลากหลายของพืชพื้นล่างประเภท เห็ด การสำรวจพืชต่างถิ่นที่เข้ามาสอดแทรกในพื้นที่อุทยาน เป็นการศึกษาเมื่อ ปลายปี 47 นอกจากนั้นยังศึกษาเรื่องการทำโป่งเทียมในพื้นที่อุทยาน ทั้งหมดเป็นการศึกษาที่ได้รับการส่งเสริมจากหัวหน้าอุทยานแห่งชาติกุยบุรี

3. การสืบค้นประวัติศาสตร์ของชุมชน

การจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ทำให้เยาวชนได้เกิดการเรียนรู้และเติบโตทางความคิดขึ้นเรื่อยๆ เป็นการเข้าไปสัมผัสปัญหาโดยตรงในพื้นที่ และเยาวชนสามารถพากระบวนการทำงานในพื้นที่ไปอย่างประสิทธิภาพ กล่าวได้ว่ากระบวนการค่ายเยาวชนนั้นเป็นการเรียนรู้จากความเป็นจริงในพื้นที่ เป็นการเรียนนอกเหนือจากตำรา ซึ่งเป็นมิติใหม่ของการเรียนรู้ของเยาวชน ผลที่เกิดขึ้นต่อตัวเยาวชนจะทำให้เด็กทำให้สามารถทำงานเป็นทีมได้ และมีความรักและห่วงแหนท้องถิ่นของตนเอง

ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการ

การดำเนินงานที่ผ่านมา นอกจากจะส่งผลให้สิ่งแวดล้อมได้รับการดูแลรักษามากขึ้นแล้ว ยังพบว่ามีการเติบโตของเยาวชนในเครือข่ายฯ คือมีการทำงานเป็นทีม มีการตัดสินใจและภาวะการเป็นผู้นำมากกว่าเด็กที่ไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรม และหลังจากที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมแล้วเด็กเกิดความภาคภูมิใจและมั่นใจในตนเองมากขึ้น

ความคาดหวัง

เครือข่ายฯ มีความคาดหวังว่าในอนาคตอยากเปลี่ยนแปลงกระบวนการเรียนรู้ในหลักสูตรของไทย ให้มุ่งสร้างองค์ความรู้ให้เกิดกับตัวเอง และเกิดกับท้องถิ่น และฝึกให้เยาวชนมีทักษะการทำงานเป็นทีม ทักษะความการเป็นผู้นำ ทักษะความคิดริเริ่ม ซึ่งควรฝึกฝนตั้งแต่ยังเด็ก อันยังเป็นจุดอ่อนของเยาวชนไทยอยู่ในขณะนี้

ปัญหาและอุปสรรค

ครูบางกลุ่มยังไม่เข้าใจระบบการเรียนรู้อย่างบูรณาการ ทำให้ไม่สามารถสร้างการมีส่วนร่วมในระดับมัธยมได้ เพราะครูส่วนใหญ่ยังยึดติดกับระบบการเรียนการสอนตามกรอบ ในขณะที่ระดับประถมไม่มีปัญหาแบบนี้เกิดขึ้น

อาจารย์เชวง วชิรภัทรกุล ที่ปรึกษากลุ่ม
โรงเรียนกุยบุรีวิทยา ตำบลกุยบุรี อำเภอกุยบุรี ประจวบคีรีขันธ์ 77150

2.7 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน ภาคตะวันออก

เรียบเรียงโดย นายสุทธิธรรม เลขวิวัฒน์*

นางสาวพัชรี ศรีงาม**

ภาคตะวันออก ครอบคลุมพื้นที่ 8 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดนครนายก ปราจีนบุรี สระแก้ว ฉะเชิงเทรา จันทบุรี ระยอง ชลบุรี และตราด มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงสลับกับภูเขาสูงเตี้ยๆ มีชายฝั่งทะเลที่เรียบยาวและโค้งเว้า มีเทือกเขาจันทบุรีอยู่ทางด้านชายฝั่งทะเลตะวันออกทอดตัวไปทางด้านทิศตะวันตก จรดกับเทือกเขาพนมดงรัก ซึ่งเป็นเทือกเขาที่เป็นเส้นแบ่งเขตอาณาจักรของประเทศไทยกับประเทศกัมพูชา และมีแม่น้ำสายสำคัญอยู่หลายสาย ที่ไหลลงสู่อ่าวไทย ได้แก่ แม่น้ำระยอง แม่น้ำจันทบุรี แม่น้ำประแสร์ และแม่น้ำตราด ส่วนบริเวณปากแม่น้ำเป็นพื้นที่ป่าชายเลนที่อุดมสมบูรณ์ ซึ่งเกิดจากการทับถมของตะกอนโคลนตม ที่แม่น้ำสายต่างๆ พัดพามา เป็นบริเวณที่มีความสำคัญต่อระบบนิเวศของสิ่งมีชีวิต

สถานการณ์ทรัพยากรภาคตะวันออก

สถานการณ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของภาคตะวันออกโดยรวมในช่วงที่ผ่านมา พบว่าทรัพยากรธรรมชาติหลายตัวมีแนวโน้มเสื่อมโทรมลง เช่น พื้นที่ป่าไม้ลดลง 327 ตร.กม. ในช่วงปี 2531-2541 หรือ 197.9 ตร.กม.** ในช่วงปี 2543-2547 โดยเฉพาะพื้นที่ป่าชายเลนถูกบุกรุกจากการทำนาถุ้งส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศชายฝั่ง จำนวนสัตว์น้ำลดลง ในด้านทรัพยากรน้ำพบว่าแม่น้ำ 5 สายหลัก ได้แก่ แม่น้ำนครนายก ระยอง บางปะกง ปราจีนบุรี ประแสร์ มีคุณภาพน้ำเสื่อมโทรม ส่วนใหญ่เกิดจากการปนเปื้อนของแบคทีเรียกลุ่มฟีคอลโคลิฟอร์ม ความสกปรกในรูปของสารอินทรีย์และแอมโมเนียสูง นอกจากนี้ตั้งแต่ช่วงกลางปี 2548 สถานการณ์ภัยแล้งในภาคตะวันออกเข้าสู่ภาวะวิกฤติเกิดการแย่งชิงน้ำระหว่างภาคครัวเรือนและเกษตรกรรมกับภาคอุตสาหกรรม รวมทั้งยังเกิดปัญหาอุทกภัยในพื้นที่ลุ่มน้ำชายฝั่งทะเลตะวันออก ทางด้านทรัพยากรทางทะเล มีปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งมีแนวโน้มทวีความรุนแรงมากขึ้น

* เจ้าหน้าที่สำนักงานปฏิบัติการภาคตะวันออก สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

** เจ้าหน้าที่สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

*** เว็บไซต์กรมป่าไม้ www.forest.go.th/stat/stat41/stat2541.htm

ส่วนปัญหามลพิษ พบว่าคุณภาพอากาศในจังหวัดระยองและจังหวัดชลบุรี โดยทั่วไปยังอยู่ในเกณฑ์มาตรฐาน แต่พบว่าค่าสูงสุดของมลสารบางประเภทมีค่าเกินมาตรฐานเป็นประจำทุกปี ได้แก่ ฝุ่นขนาดเล็กกว่า 10 ไมครอน (PM-10) และก๊าซโอโซน (O₃)* มีสาเหตุจากโรงงานอุตสาหกรรมและสภาพจราจรหนาแน่น นอกจากนี้ยังพบว่าชุมชนเมืองระยอง ชุมชนมาบตาพุด มีปัญหากลิ่นรบกวนจากอุตสาหกรรม ซึ่งส่วนใหญ่มาจากสารอินทรีย์ระเหย (VOCs) จากอุตสาหกรรมปิโตรเคมีเป็นหลัก ส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของประชาชน จากผลการตรวจวัดของกรมควบคุมมลพิษ ในช่วงเดือน ต.ค. - พ.ย. 2548 บริเวณเขตอุตสาหกรรมมาบตาพุด พบสารอินทรีย์ระเหยมากกว่า 40 ชนิด ซึ่งเป็นสารก่อมะเร็ง 20 ชนิด โดยมีปริมาณสูงกว่าระดับเฝ้าระวังตั้งแต่ 1.3-693 เท่า** ปัญหาขยะพิษพบว่ามีกานำขยะพิษจากจังหวัดระยองไปทิ้งที่จังหวัดสระแก้ว และจากสระแก้วก็นำไปทิ้งที่ฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญที่ต้องเร่งหาแนวทางแก้ไข

เชื่อมกลุ่มเป็นเครือข่าย ความร่วมมือในการจัดการทรัพยากร

จากสถานการณ์ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดการรวมกลุ่มของชาวบ้านที่ตระหนักและเห็นความสำคัญของฐานทรัพยากร เพื่อทำกิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรร่วมกันในรูปแบบต่างๆ จากกลุ่มก็มีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย ขวนเพื่อนจากพื้นที่ต่างๆ มาร่วมกันคิด ร่วมกันวางแผน ร่วมกันจัดการ รวมทั้งเชื่อมโยงหน่วยงานในการสนับสนุน โดยในภาคตะวันออกได้มีกลุ่มและเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของคนตะวันออก ดังนี้

ในเขตพื้นที่ชายฝั่ง อันประกอบด้วยจังหวัดที่อยู่ติดชายทะเล คือ ชลบุรี ระยอง จันทบุรี และตราด มีการเชื่อมร้อยเป็นเครือข่ายตั้งแต่ปลายปี 2547 โดยกระบวนการของชาวบ้านที่ลุกขึ้นมารวมตัวกันเองโดยธรรมชาติ จากการเริ่มต้นของการรวมตัวใน 4 จังหวัด รวม 21 กลุ่ม ปัจจุบันมีการขยาย เป็น 44 กลุ่ม และ 2 ลุ่มน้ำ ซึ่งมีการเชื่อมร้อยเป็นเครือข่าย ในชื่อที่เรียกว่า "เครือข่ายสิ่งแวดล้อมชายฝั่งภาคภาคตะวันออก" ซึ่งมีการพบปะพูดคุยกันเป็นประจำ ในเครือข่ายนี้มีหน่วยงานที่เข้าร่วม สนับสนุนและทำงานร่วมกันอย่างเป็นเนื้อเดียวกัน ได้แก่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.)

นอกจากเครือข่ายสิ่งแวดล้อมชายฝั่งภาคตะวันออกแล้ว "เครือข่ายประชาชนคนภาคตะวันออก" ที่ก่อเกิดมาจากปัญหามลภาวะ และปัญหาการแย่งชิงการใช้น้ำของคนทั่วไป เกษตรกร และโรงงานอุตสาหกรรม

* สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2548 หน้า 249

** กรมควบคุมมลพิษ, 2548

เป็นกลุ่มคนภาคประชาสังคม นักวิชาการ สถาบันการศึกษา และคนในชุมชนที่ได้รับความเดือดร้อนกับปัญหาที่เกิดจากโรงงานอุตสาหกรรม เป็นกลุ่มที่มีกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ มีการจัดเก็บข้อมูล ทำการวิจัย และสื่อประชาสัมพันธ์ รณรงค์ให้สาธารณะได้รับรู้ปัญหาวิกฤติ ให้ผู้คนได้รู้ได้เห็น เพื่อการมาคิดร่วมขจัดภัยพิบัติ จากการกระทำเพื่อผลประโยชน์เพียงอย่างเดียว

ส่วนกระบวนการอนุรักษ์ป่า ซึ่งบริเวณภาคตะวันออกที่เคยมีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ ได้ถูกบุกรุกทำลายจนเห็นวิกฤตเกิดขึ้น คนในพื้นที่รอยต่อ 5 จังหวัดก็ลุกขึ้นมาดูแล ตามสภาพที่เป็นไปได้ มีกลุ่มเล็กๆ ที่ทำมาหากินอยู่บริเวณรอยต่อ 5 จังหวัด คือ ฉะเชิงเทรา สระแก้ว จันทบุรี ระยอง และปราจีนบุรี มีการเชื่อมโยงกลุ่มอนุรักษ์ป่ารอยต่อทั้ง 5 จังหวัดนี้อยู่บ้าง แต่ติดขัดเรื่องงบประมาณ การเดินทาง มาพบกันที่แสนไกล แต่ในพื้นที่กลุ่มต่างๆ ก็ยังเป็นหูเป็นตาคอยดูแลอยู่

ลุ่มน้ำนครนายก มีชมรมคนรักลุ่มน้ำนครนายกที่คอยเฝ้าดูแลระวังการปล่อยน้ำเสียลงในแม่น้ำ มีกิจกรรมรวมกันและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ อีกส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มที่เข้าสู่อการแก้ปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย ในโครงการบ้านมั่นคง จากการรวมกลุ่ม และมีการสร้างบ้านอยู่ริมน้ำในหลายโครงการ ซึ่งมีการเชื่อมกระบวนการเป็นเครือข่ายอยู่แล้วจึงได้เข้ามาพูดคุย เพื่อจัดตั้งเป็นเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำร่วมกัน

ลุ่มน้ำบางปะกง เป็นแม่น้ำสายยาวที่สุดของภาคตะวันออก โดยมีคลองหลายสายไหลมาบรรจบ จะว่าเป็นสายโลหิตของคนอยู่อาศัยริมแม่น้ำสายนี้ในอดีตก็ว่าได้ เมื่อเกิดการพัฒนาผู้คนอาศัยมากขึ้น เกิดโรงงานอุตสาหกรรม แม่น้ำสายนี้กลายเป็นที่รองรับ ขยะ สารเคมี น้ำเสียที่ถูกปล่อยทิ้งมาจากชุมชน และโรงงาน นานวันทำให้น้ำเน่าเสีย คนอยู่ริมฝั่งน้ำได้เกิดการพูดคุย มีการรวมตัวกันช่วยกันดูแลรักษาแม่น้ำระวัง เช่นทางจังหวัดปราจีนบุรี "มีศูนย์พัฒนากิจกรรมภาคพลเมือง" โดยมีการทำกิจกรรมร่วมกัน ผลักดันให้ทางองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เห็นความสำคัญของปัญหาวิกฤติ มีการจัดทำแผนอนุรักษ์ลุ่มน้ำปราจีนบุรี จัดเวทีสาธารณะเพื่อสื่อให้ประชาชนได้รับรู้ มีสื่อเพื่อการรณรงค์เผยแพร่ มีการสำรวจข้อมูล ทำวิจัย จัดเวทีอบรมเยาวชน รณรงค์ทำความสะอาดแม่น้ำลำคลอง

แม่น้ำบางปะกง ที่ผ่านมาจากจังหวัดฉะเชิงเทรา มีเพียงการรณรงค์ จากภาคประชาสังคม ทำวิจัยจัดเก็บข้อมูลสื่อในเวทีสาธารณะ เป็นการบอกกล่าว แต่การจัดตั้งเป็นกลุ่มองค์กรที่เอาจริงเอาจังยังไม่ปรากฏ

ส่วนทางด้านจังหวัดสระแก้วถือได้ว่าเป็นเขตต้นน้ำของแม่น้ำ 2 สายคือ แม่น้ำบางปะกง และโตนเลสาบที่ไหลลงไปถึงประเทศกัมพูชา ปัญหาที่เกิดขึ้นคือการนำขยะมลพิษไปทิ้งบริเวณชายแดนเขต อ.ตาพระยา มีกลุ่มคนลุกขึ้นมารวมตัวประท้วง มีแกนนำ นอกจากนี้การปลูกพืชเชิงเดี่ยว กับการใช้สารเคมี ในทางเกษตร ก็ยังมีเครือข่ายเกษตรทางเลือก ที่สำคัญคือการปลูกป่ายูคา มีเครือข่ายปกป้องรักษาต้นน้ำ ที่มีกลุ่มประชาสังคมได้ทำการวิจัย และเผยแพร่องค์ความรู้ออกมาเป็นระยะๆ เป็นการจัดตั้งชุมชนในเชิงการใช้ความรู้สร้างสำนึกนำ

เครือข่ายที่ดินทำกินสอยดาว ประกอบด้วย คน 3 อำเภอ 1 กิ่ง ได้แก่ อ.สอยดาว อ.โป่งน้ำร้อน อ.มะขาม และ กิ่งอ.เขาคิชฌกูฏ ที่มีการขับเคลื่อนเรียกร้องความเป็นธรรม เรื่องที่ดินทำกิน จากการเข้าไปอยู่ในเขตอุทยาน และป่าไม้ จากการรวมตัวของชุมชนจึงเกิดเป็นการเรียกร้องขอให้มียุทธศาสตร์ป่าชุมชนที่ชาวชุมชนต้องการดูแลรักษาผืนป่าตนเอง

บทเรียน ความสำเร็จ และการก้าวต่อ

จากบ้านเป็ดใน "คู่มือเครือข่ายสิ่งแวดล้อมชายฝั่งภาคตะวันออก" มันคือบทเรียนของผู้คน เมื่อลุกขึ้นมาสู้ก็เห็นคำตอบ กลุ่มน้ำประแสร์ จ.ระยอง คือ ตัวอย่าง ที่ลุกขึ้นมาบอกว่า ถ้าน้ำสะอาดฉันจะได้อาหารทะเลคืนมา บทพิสูจน์ของเครือข่าย ในทุกตำบลจะมีถังน้ำจุลินทรีย์ตั้งไว้ริมชายน้ำ เพื่อช่วยจุลินทรีย์ที่มีอยู่ในธรรมชาติให้เกิดมากขึ้น เพื่อช่วยบำบัดน้ำเน่าเสีย เท่านั้นไม่พอ ยังต้องคอยเฝ้าระวังไม่ไห้โรงงานอุตสาหกรรมปล่อยน้ำเสียลงคลอง คนกว่า 2,000 คน เคยมาประท้วงโรงงานที่ปล่อยน้ำเสีย ลงคลอง เพื่อออกมาบอกว่าคุณจะทำอะไรต้องถามฉันก่อน เพราะทรัพยากรคือของผู้คนทุกคน ที่จะต้องรู้จักใช้ และรู้จักรักษา

งานฟื้นฟูธรรมชาติเป็นเรื่องง่ายของคนที่อยู่กับทะเล ลำคลอง หนองน้ำ เขาอยู่ เขารู้ว่าอะไรมันสูญหายไป และจะฟื้นคืนกลับมาได้อย่างไร ทรัพยากรจะอยู่เป็นวงจรที่ยั่งยืนได้อยู่ที่ระบบนิเวศน์ คำพังเพยที่ว่าน้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า ยังคงใช้ได้ ผู้คนที่ลุกขึ้นมาพลิกฟื้นวิถีธรรมชาติ เมื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน มีคำตอบเหมือนกันว่าต้องฟื้นฟู ดิน น้ำ ป่า และที่สำคัญที่สุดคือสร้างจิตวิญญาณของคนให้รู้ให้เข้าใจ และเกิดความภาคภูมิใจ การปลูกป่าชายเลน และการดูแลรักษาเป็นไปทั่วถ้วน การสร้างป่าในทะเลให้ปลาได้อาศัย ที่ชาวบ้านเรียกกันว่า "บ้านปลา" ถูกสร้างขึ้น การสื่อสารให้ผู้คนได้เข้าใจ เป็นงานหนักของชาวชุมชน นอกจากทำให้เห็นแล้ว วิธีอื่นมีน้อย วันนี้เครือข่ายได้พบกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ต่อเติมเสริมพลังให้แก่กัน แต่อุปสรรค ขวากหนามข้างหน้ายังมีอยู่ ยังต้องฝ่าฟันกันต่อไป

ส่วนเครือข่ายต่อสู้เรื่องมลภาวะ เป็นการทำงานที่มีอุปสรรคขวากหนาม มีความรุนแรง มีเกมการต่อสู้ พลังภายในของประชาชนในพื้นที่ยังไม่เพียงพอ แต่พลังภายนอกทั้งจากส่วนอื่นๆ ภายในประเทศ และเครือข่ายอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมระดับโลกให้พลังใจเสริมหนุน ให้ความรู้ เสริมข้อมูล ซึ่งการต่อสู้ต้องมีข้อมูล ทั้งเชิงคุณภาพ และปริมาณมาแย้งกัน และที่สำคัญคือมันเป็นเรือคอกขาดบาดตายระดับโลก

เครือข่ายลุ่มน้ำ ก็มีรูปธรรมขยายผลให้เห็นมีการจัดตั้งกลุ่มองค์กร ช่วยกันดูแลรักษาลุ่มน้ำ โดยใช้กิจกรรมเลี้ยงปลาหน้าวัด ให้เห็นคอยเป็นเครื่องมือในการพิสูจน์ให้เป็นจุดคอยระวังดูแลน้ำ

เป็นศูนย์รวมให้คนได้มารวมกลุ่มเผื่อระวังน้ำเสีย กระจายกิจกรรมให้เกิดความสำนึกของผู้คน สร้างความเข้าใจถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ลุ่มน้ำ ที่เป็นสมบัติของทุกคน ที่จะต้องใช้สอยร่วมกัน

เครือข่ายต้นน้ำ ที่ต้องเชื่อมโยงมาสู่ปลายน้ำ เริ่มก่อเกิดโดยใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือ โดยให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามาร่วมทำงานวิจัย เพื่อเป็นการเรียนรู้ไปพร้อมกัน ให้เห็นถึงภัยพิบัติของผู้มีภัยเห็นแก่ตัว จังหวะก้าวต่อไปเมื่อชุมชนเข้มแข็ง ขยายผลก็ต้องมีการพูดคุยให้เกิดการอนุรักษ์ ไม่ใช่คิดแต่ผลประโยชน์และปล่อยปะละเลย ความสมดุลของธรรมชาติ

เครือข่ายอนุรักษ์ป่าเขา ก็คอยเผื่อระวังไม่ให้เกิดการตัดไม้ทำลายป่า และคนต้องอยู่กับป่าได้ และช่วยเผื่อระวัง มีชีวิตหากินกับป่า อย่างรู้เท่าทัน ชาวชุมชนอยู่กับป่า เข้าใจป่า เพราะถ้าทำลายป่า ก็เท่ากับการทำลายชีวิตการเป็นอยู่ของตนเอง

1. เครือข่ายเกษตรทางเลือก ต.บ้านนา อ.แก่งจระเข้ จ.ระยอง

สภาพโดยทั่วไปของตำบลบ้านนา

ตำบลบ้านนา อยู่ในพื้นที่ อำเภอแก่งจระเข้ จังหวัดระยอง มีเนื้อที่ 67.92 ตารางกิโลเมตร หรือ 42,450 ไร่ ตำบลบ้านนาแบ่งพื้นที่ตามลักษณะเขตการปกครองออกเป็น 13 หมู่บ้าน

ลักษณะภูมิประเทศ สภาพพื้นที่โดยทั่วไปของตำบลบ้านนา ตอนบนเป็นที่ราบสูงเชิงเขา ลักษณะของดินเป็นดินเหนียวปนดินลูกรัง เหมาะแก่การปลูกยางพารา และไม้ยืนต้น พื้นที่ตอนล่างเป็นที่ราบลุ่ม ดินมีลักษณะเป็นดินร่วน และ ดินเหนียว มีความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง ถึงสูงเหมาะแก่การปลูกพืชไร่ และ ข้าว ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มมีคลองไหลผ่าน คือคลองประแสร์ และคลองบุญสัมพันธ์ และคลองวังยาง - น้ำขาว นอกจากนี้ยังมีฝายเก็บกักน้ำอีก 8 แห่ง สระน้ำสาธารณะ 8 แห่ง ตำบลบ้านนา มี 1,595 ครัวเรือน ประชากรรวม 8,012 คน ความหนาแน่น 117.97 คน/ตารางกิโลเมตร ด้านการประกอบอาชีพสวนยาง ไม้ผล ไม้ยืนต้น รับจ้างทั่วไป เป็นต้น

การก่อเกิดเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ตำบลบ้านนา

การก่อเกิดเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ตำบลบ้านนา เป็นกระบวนการที่ค่อยเติบโตขึ้นจากการพูดคุยถึงปัญหาที่เป็นอยู่ มาสู่การทดลองริเริ่มแก้ไขปัญหาของตนเอง จนเกิดเป็นความรู้ขยายต่อๆ กันไป ภายในชุมชน และข้ามไปยังชุมชนใกล้เคียง เปิดเวทีชาวบ้านประชุมร่วมกันคิดและแก้ไขปัญหา วางแผนการพัฒนาชุมชน กระทั่งเกิดการประสานความร่วมมือและช่วยเหลือกันและรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย

ปัญหาที่ชาวตำบลบ้านนาพูดคุยกันคือ เริ่มมองเห็นปัญหา และผลเสียของการใช้สารเคมีในการผลิต การเกษตร พบว่า ตัวชาวบ้านเองมีความเจ็บป่วยจากการใช้สารเคมีมากขึ้น บางรายป่วยหนัก

ถึงขั้นต้องส่งโรงพยาบาล เกิดความรู้สึกว่าสมรรถภาพร่างกายแย่งเพราะสารเคมีเกษตรสะสมอยู่ในร่างกาย ภูมิคุ้มกันของร่างกายลดลง เจ็บป่วยโดยไม่รู้สาเหตุ

ด้านการผลิต ทั้งรูปแบบการทำสวนผลไม้ ทำไร่ ทำนา พบว่าผลผลิตตกต่ำลงทุกปีสวนทางกับความคิดตามคำโฆษณาของผลิตภัณฑ์สารเคมีเกษตรที่ว่า ยิ่งใช้ยิ่งดี โตไว ใช้น้ำมากผลผลิตยิ่งมาก ชาวบ้านอยู่ในสภาพรายได้จากผลผลิตตกต่ำขณะที่ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น รายจ่ายกว่าครึ่งหนึ่งของต้นทุนคือ ค่าปุ๋ย ยาสารเคมี รายได้ไม่คุ้มรายจ่าย เกิดปัญหาหนี้สิน

ขณะที่สภาพพื้นดินที่ใช้ทำการเกษตรเสื่อมโทรมลง ดินแข็ง แห้ง มด แมลง หรือไล่เดือนหายไป สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลงเพราะสารเคมีที่ฟุ้งกระจายในอากาศส่งกลิ่นเหม็นไปทั่วบริเวณ สารเคมียังแพร่กระจายลงสู่แหล่งน้ำ กลายเป็นคลองที่ไม่สะอาด กุ้ง ปู ปลา พืชน้ำหายไป ผักตบชวาแพร่กระจายรวดเร็ว นอกจากนี้ยังเกิดปัญหาขยะสารเคมีที่เหลือใช้ และยังมีขยะพลาสติกภาชนะที่บรรจุสารเคมี

ชาวบ้านหลายคนย้อนคิดถึงภาพการทำเกษตรในอดีต ที่ไม่ได้พึ่งพาสารเคมี แต่อาศัยปุ๋ยธรรมชาติ คนรุ่นก่อนอยู่ได้ไม่เป็นหนี้ ดินดีน้ำดี ทรัพยากร สิ่งแวดล้อม สุขภาพของคน แข็งแรง

แต่วันนี้ข้าวในนา ปลาในหนอง มันเกิดการไม่สมดุลในการครองชีพ ผนวกกับวิถีชีวิตแบบใหม่ที่ผู้ผลิตต้องการผลิตจำนวนมากๆ เพื่อการค้า จึงเกิดความเชื่อที่ว่าถ้าใช้ปุ๋ยเคมีแล้ว จะทำให้ผลผลิตเพิ่มจำนวนมากขึ้น

ชาวชุมชนพบว่า ปัญหาหลักจากสารเคมี คือ ปัญหาสุขภาพที่แย่ง ปัญหาหนี้สิน ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลง ปัญหาเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน ให้ต้องเปลี่ยนไป เกิดปัญหาอื่นๆเป็นลูกโซ่ตามมา เช่น พ่อบ้าน แม่บ้านต้องทำงานหนักขึ้นหาเงินมาใช้หนี้สิน ทำให้ไม่มีเวลาให้กับลูก และการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน งานบุญ การหากินตามธรรมชาติ เช่น กุ้ง ปู ปลา พืชผักสมุนไพรเป็นไปด้วยความยากขึ้น

เมื่อได้ลูกคิดได้ จึงสรุปได้ว่าเราต้องเลิกใช้สารเคมีที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ทั้งน้ำ ดิน อากาศ ซึ่งกระจายไปทั่วทั้งตำบลบ้านนาและพื้นที่ใกล้เคียง ตกลงร่วมกันจัดตั้งกลุ่มเกษตรอินทรีย์ โดยร่วมกันทดลองทำเกษตรอินทรีย์ เพื่อการฟื้นฟูชีวิตให้กับดิน และสิ่งที่ตามมาคือการลดต้นทุนในการผลิต สุขภาพของเกษตรกรก็ดีขึ้น

จากแนวคิดของคนกลุ่มหนึ่งได้เชื่อมโยงไปยังคนอื่นๆในตำบล แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็น และมีความคิดเห็นไปในทางเดียวกัน จึงมีการรวมตัวกันจัดตั้งเครือข่าย ของผู้สนใจในแนวคิดการพลิกฟื้นวิถีเกษตรของคนตำบลบ้านนา ในช่วงเวลาที่มีการรวมกลุ่ม และขยายเป็นเครือข่าย ได้มีการปรึกษารื้อกับองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านนา จนกระทั่งได้เข้ามาเป็นอีกหนึ่งแรงสนับสนุนการดำเนินการ จัดตั้งเป็นเครือข่าย

แนวคิดการดำเนินงาน

สมาชิกเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ตำบลบ้านนา กำหนดแนวคิดการทำงานไว้ว่า "ความเชื่อว่า ดินดี น้ำดี อากาศดี มีปัจจัยการผลิตเป็นของตนเอง มีแหล่งทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ เหมือนในอดีต ชีวิตจะอยู่ได้อย่างอยู่ดีมีสุข กินอิ่ม นอนอุ่น ความเชื่อจะเกิดขึ้นได้ต้องเกิดจากการรวมตัวของคนในชุมชน มาร่วมกันคิด มาร่วมกันสร้าง"

การพึ่งพาตนเองและการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

กิจกรรมสำคัญของเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ตำบลบ้านนา ได้แก่

1. พื้นฟูการทำนา ยึดหลักเกษตรชีวภาพ มีการทำนารวม เครือข่ายเกษตรอินทรีย์ตำบลบ้านนา นำที่ดินสาธารณะมาทำนาปลอดสารพิษ สาธิตให้เห็นถึงการพลิกฟื้นวิถี อาชีพทำนา โดยยึดหลักการธรรมาธรรมชาติ ใช้น้อยอินทรีย์ทำการผลิต จากการทำนาสาธิต มีคนสนใจก็มีการอบรม ทั้งการทำนา และการผลิตปุ๋ยชีวภาพ และก็เกิดการขยายผลไปยังครอบครัวอื่นๆต่อไป

2. พัฒนาคน แคนนำ ทำงานร่วมกัน การมีส่วนร่วม การให้ความรู้จากการปฏิบัติจริง ผู้ที่เข้ามาอบรมสามารถนำไปปฏิบัติได้ทันที นอกจากทางด้านเทคนิคในการผลิตแล้ว เรื่องจิตสำนึก และความเข้าใจในการครองชีพมีความจำเป็นอย่างสูง การลดละเลิก การทำบัญชีครัวเรือน บันทึกรายรับรายจ่าย วิธีของการอยู่อย่างพอเพียง เข้าใจตนเอง รู้ประมาณ ได้มีการพัฒนากัน พูดคุยกันตลอดเวลา จากการประชุมร่วมกัน และลงสู่การปฏิบัติที่เป็นจริง

3. พัฒนาเยาวชน มีการจัดเยาวชนเข้าค่ายฝึกอบรมเรียนรู้วิถีชีวิต การผลิต และความเข้าใจถึงภูมิปัญญาของคนรุ่นก่อน ให้เข้าใจถึงแนวทางการดำรงชีวิตที่แท้จริง

4. ถอดองค์ความรู้กิจกรรมของเครือข่าย หลังจากการจัดตั้งเครือข่ายมากกว่า 3 ปี ทางคณะกรรมการเครือข่าย และคณะทำงานศูนย์ปฏิบัติการต่อสู้เพื่อเอาชนะปัญหาความยากจน ภาคประชาชน (ศตจ.ปชช.) ได้คิดร่วมกันว่าในเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ตำบลบ้านนา ควรจะมีการถอดและจัดเก็บองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้าน ที่ถูกพลิกฟื้นขึ้นมา เพื่อเป็นหลักสูตรต่อคนในชุมชน และต่อสาธารณะชน ให้เข้าถึงองค์ความรู้ที่ชาวบ้าน

5. เข้าร่วมงานกับเครือข่ายทรัพยากรชายฝั่ง คือ เครือข่ายลุ่มน้ำประแสร์ ที่เป็นลุ่มน้ำที่ไหลผ่านตำบลบ้านนา ที่จะต้องทำความเข้าใจให้กับเกษตรกรว่า การใช้สารเคมี คือการทำลายแหล่งน้ำที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ อาจก่อให้เกิดน้ำเน่า ทำลายวงจรชีวิตของสัตว์น้ำ จากต้นน้ำถึงปลายน้ำ หรือจากภูผาถึงทะเล มีการเชื่อมร้อยเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำประแสร์ ที่มีสมาชิกถึง 7 ตำบล ที่มีแม่น้ำประแสร์ไหลผ่าน

6. รับรองสถานภาพองค์กรชุมชน ปลายปี 2549 เครือข่ายเป็นแกนนำในการสำรวจข้อมูลองค์กรชุมชน ในตำบลบ้านนา เพื่อนำไปสู่การรับรองสถานภาพขององค์กรชุมชนโดยสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) จากการสำรวจองค์กรชุมชน ที่ทำงานร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แกนนำของเครือข่าย และทางองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้เกิดแนวคิดการทำงานร่วมกันแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เมื่อแกนนำของเครือข่ายได้เห็นข้อมูลองค์กรชุมชนในตำบล พบว่าหลายกลุ่มมีศักยภาพ ในพื้นที่ จึงก่อเกิดแนวคิดที่ต้องทำงานร่วมกันอย่างบูรณาการเพื่อการวางแผน แก้ปัญหาตนเอง ภายในชุมชนและยังง่ายต่อการทำงานร่วมกับภาครัฐที่พร้อมเข้ามาสนับสนุนในการทำงานของชุมชน

7. สภาองค์กรชุมชน จากงานรับรองสถานภาพขององค์กรชุมชนในตำบลบ้านนา วันนี้กำลังขยับไปสู่การทำงานเชิงบูรณาการของทุกองค์กรที่มีอยู่ในตำบล มีการพบปะกันทุก 2 เดือน ใช้สถานที่อบต.บ้านนาเป็นศูนย์ประสานงานและเป็นเวทีประชุมของเครือข่ายระดับตำบล หรือสภาองค์กรชุมชนระดับตำบล นั่นคือจุดเริ่มต้นของการทำงานร่วมกันของคนทั้งตำบล

วันนี้ของเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ตำบลบ้านนา

จากความไม่รู้สู่ความรู้ จากปัญหาสู่การแก้ปัญหา ชุมชนค้นพบปัญหาของตนเองแล้วลงมือแก้ปัญหา นั้น ในที่สุดได้เกิดการรวมตัวสู่การขยายผล ลงมือปฏิบัติ เรียนรู้จากการปฏิบัติจริง เกิดการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้กันเองภายในเครือข่าย และยังมีเครือข่ายภายนอก มีการเก็บรับองค์ความรู้จากภายนอก ทั้งระดับจังหวัด ภาค และระดับประเทศ นำมาสู่การพัฒนาความรู้ในชุมชนของตนเอง

เกิดเป็นต้นแบบของการเรียนรู้สู่การขยายผลภายในตำบลของตนเอง จากรูปธรรมที่เกิดขึ้น ยังมีการประสานงานกับภาครัฐ ในระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัด และมีการเชื่อมโยงเป็นขบวนองค์กรในระดับตำบลของตนเอง

2. เครือข่ายลุ่มน้ำประแสร์ ๓.ปากน้ำ อ.แกลง จ.ระยอง

ก่อนการก่อเกิด 'เครือข่ายทรัพยากรชายฝั่งลุ่มน้ำประแสร์'

ชาวชุมชนปากน้ำประแสร์มีการพูดคุยถึงปัญหาใหญ่ที่เกิดขึ้นคือการหาอยู่หากิน หนี้สิน รายได้ไม่พอรายจ่าย สาเหตุเกิดจากอะไร เกิดจากภายในหรือผลกระทบจากภายนอก จึงได้ผลสรุปว่า เบื้องต้นคือจากชาวชุมชนเอง และผลกระทบจากภายนอกที่เข้ามาคือชาวชุมชนไม่ได้สร้างภูมิคุ้มกันให้กับตนเอง หลงไปตามกระแสบริโภคนิยม

การปรึกษาหารือจึงได้มีการทบทวน และค้นหา จากที่ชาวชุมชนเดินตามกระแสโลกาภิวัตน์ ที่ไหลบ่าเข้าสู่ชุมชน จากการส่งเสริมของภาครัฐ ที่เน้นการผลิตเพื่อการบริโภค วิธีดั้งเดิมของชาวบ้าน ที่เคยหาอยู่หากิน เน้นให้หากินหาเก็บ แสวงหาความร่ำรวยจากวิถีที่อยู่กับธรรมชาติอย่างผสมกลมกลืน กลายเป็นวิถีที่ต้องการเอาชนะธรรมชาติ

สภาพปัญหาของกลุ่มน้ำประแสร์ สรุปได้ดังนี้

- ปัญหาหนี้สิน
- การส่งเสริมปลูกพืชเชิงเดี่ยว เลี้ยงกุ้งเพื่อขาย
- ชาวบ้านไม่มีที่ดินทำกิน
- พื้นที่ดินในหมู่บ้านกลายเป็นบ่อกึ่งของนายทุน
- น้ำเสียจากโรงงาน บ่อกึ่ง เทศบาล ทิ้งสู่แม่น้ำทำให้ทรัพยากรลดลง เกิดน้ำเสีย
- ชาวบ้านไม่มีการเชื่อมร้อยกันเป็นเครือข่ายเพื่อร่วมพลังการทำงานพัฒนา
- การใช้สารเคมีในการเกษตร และเครื่องจักรทางเกษตรที่มีราคาสูง
- ขาดการสนับสนุนความรู้จากหน่วยงานภาครัฐ
- ขาดงบประมาณสนับสนุนจากภาคต่างๆ

จากวันนั้นถึงวันนี้ ก่อให้เกิด คนเสีย ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเสีย ผลผลิตตกต่ำ ค่าใช้จ่ายสูงตามขึ้น ขณะที่ดิน น้ำ ป่า คน เสียหายสุดที่จะเยียวยา จากการหารือของชาวบ้านจึงเกิดแนวคิดที่อยากหวนคืน กลับวิถีชีวิตที่ดีงาม ซึ่งต้องมาร่วมไม้ร่วมมือพลิกฟื้นวิถีให้คืนกลับ

การจัดตั้งกลุ่ม/องค์กร

จากการรวมตัวของชาวบ้าน หมู่ 3 บ้านดอนมะกอกกลางในการทำกิจกรรมกลุ่มเลี้ยงปลาเก๋า ในกระชัง มีกิจกรรมหลักคือ กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์เพื่อใช้เป็นทุนในการประกอบอาชีพ และกิจกรรมฟื้นฟูกลุ่มน้ำประแสร์ และอนุรักษ์ป่าชายเลน

การดำเนินงานของกลุ่มผู้เลี้ยงปลาเก๋า ถือได้มีผลสำเร็จที่เป็นรูปธรรม กลุ่มมีความเข้มแข็ง และได้มีการพูดคุยถึงแผนงานกิจกรรมการอนุรักษ์แม่น้ำประแสร์ แกนนำกลุ่มคือ ผู้ใหญ่สอิ่ง ประสงค์ศิลป์ ได้ให้แนวคิดไว้ว่า "การที่จะฟื้นฟูแม่น้ำ จำเป็นที่จะต้องร่วมกันทำทั้งต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ถึงจะประสบผล" จึงได้ประสานงานกับแกนนำของตำบลต่างๆ ในพื้นที่กลุ่มน้ำประแสร์ เพื่อร่วมกันวางแผนกำหนดแนวทางการทำงานร่วมกันทั้งกลุ่มน้ำ

เครือข่ายกลุ่มน้ำประแสร์ 5 ตำบล จึงก่อเกิดประกอบด้วย ตำบลปากน้ำประแสร์ ตำบลทางเกวียน ตำบลเนินฆ้อ ตำบลทุ่งควายกิน และตำบลคลองปูน

วัตถุประสงค์ของการรวมเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำประแสร์

จากการประชุมร่วมกันของสมาชิกในเครือข่ายได้กำหนดเป้าหมายการทำงานไว้ดังนี้

1. เพื่อเสริมอาชีพให้แก่สมาชิก มีรายได้เลี้ยงครอบครัว
2. เพื่ออนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำประแสร์ ให้มีความอุดมสมบูรณ์ เอื้อประโยชน์ต่อชุมชนอย่างยั่งยืนตลอดไป
3. เพื่อชุมชนให้มีความเข้มแข็งรู้คุณค่าเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

กิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากร ที่ดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน

1. ปลูกป่าชายเลน
2. การทำจุลินทรีย์เพื่อเทลงแม่น้ำ และตามแหล่งน้ำต่างๆ ที่มีปัญหาของน้ำเสีย
3. อบรมเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
4. การเสริมหนุนประเพณีผ้าป่ากลางน้ำของตำบลปากน้ำประแสร์เพื่อการอนุรักษ์ให้สืบต่อไป
5. ประสานงานสนับสนุนให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ของกลุ่มต่างๆ

ปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงาน

1. ปัญหาน้ำเสียจากแหล่งต่างๆ เช่น โรงงานอุตสาหกรรม บ่อกัก บ่อเลี้ยงปลา
2. ปัญหาหน่วยงานในท้องถิ่นที่ให้การเสริมหนุนยังน้อยมาก

ก้าวต่อไปของกลุ่ม (กิจกรรมที่จะดำเนินการในอนาคต)

1. ปลูกป่าชายเลนให้สมบูรณ์ที่สุดของกลุ่มน้ำประแสร์
2. อบรมเยาวชนเพื่อปลูกจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อม
3. จัดทำจุลินทรีย์ เพื่อนำลงแม่น้ำให้มากที่สุดเพื่อปรับสภาพน้ำ
4. เชื่อมเครือข่ายเพิ่มจาก 5 ตำบล เป็น 7 ตำบล (เพิ่มตำบลพังราด,ต.กระแสน)
5. ปลูกป่าสมุนไพรร

ผู้ใหญ่เอ็ง ประสงค์ศิลป์

ตำแหน่งประธานเครือข่ายลุ่มน้ำประแสร์ เบอร์โทรศัพท์ 081-176-8568

๑. ชมรมคนรักลุ่มน้ำนครนายก

"ชมรมคนรักลุ่มน้ำนครนายก" เป็นภาพที่ชัดเจนของการที่ภาคประชาสังคมใช้ความอดทนนานกว่า 10 ปีในการเอาชนะโรงงานอุตสาหกรรมที่เป็นตัวแทนกลุ่มทุนที่จ้างเอาผลประโยชน์สาธารณะนอกจากเอาชนะระบบทุนนิยมได้แล้วยังเกิด"ทุนทางสังคม"อีกหลายประการ แม้ว่า"ชมรมคนรักลุ่มน้ำนครนายก"จะประสบผลสำเร็จแต่ก็ยังไม่หยุดนิ่ง ขยายเครือข่ายจับมือกับเครือข่ายลุ่มน้ำบางปะกง เป็นภาพสะท้อนให้เห็นว่าชุมชนมีหัวใจในรัศมีทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่น ตั้งแต่ภูเขายันทะเล

สภาพทั่วไป

ลุ่มน้ำนครนายกเป็นลุ่มน้ำสาขาหนึ่งของลุ่มน้ำบางปะกง ต้นกำเนิดจากห้วยต่างๆ ในเขตอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ เช่น คลองท่าด่าน ห้วยนางรอง ห้วยสมพุง คลองมะเดื่อ ห้วยสาริกา ห้วยน้ำริน ห้วยแม่ป่าน ชื่อเรียกของลำน้ำนครนายกมีหลายชื่อ ได้แก่ ช่วงบนถึงน้ำตกเหวนรก เรียกว่า คลองสมอปูน ลงมาถึงบริเวณบ้านท่าด่าน เรียกว่าคลองท่าด่าน ไหลผ่าน อ.เมือง อ.ปากพลีตอนบน และ อ.องครักษ์ เรียกว่าแม่น้ำนครนายก แล้วไหลไปบรรจบแม่น้ำบางปะกงที่ต.บางแตน อ.บ้านสร้าง จ.ปราจีนบุรี เรียกว่าปากน้ำโยทะกา มีความยาวประมาณ 130 ก.ม. ไหลจากทิศตะวันออกไปทางทิศตะวันตก เหนือน้ำตกเหวนรกมีพื้นที่ลุ่มน้ำขนาดใหญ่กว่า 150 ตร.กม. ปริมาณน้ำไหลผ่านบริเวณลำคลองสมอปูน เหนือน้ำตกเหวนรกกว่า 240 ล้านลูกบาศก์เมตร ในช่วงเดือนมิ.ย.-ต.ค.

ความเป็นมาของการอนุรักษ์แม่น้ำนครนายก

เมื่อครั้งอดีตแม่น้ำนครนายก เป็นหัวใจสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำ เพราะมีความอุดมสมบูรณ์มาก เนื่องจากมีป่าต้นน้ำในป่าดงพญาเย็นกักเก็บน้ำทำให้มีน้ำตลอดทั้งปี ชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณนี้ได้ใช้น้ำในการทำมาหากิน มีอาหารธรรมชาติ ทั้งกุ้ง หอย ปู ปลา และพืชผักหลากหลาย อีกทั้งยังเป็นเส้นทางคมนาคม ค้าขาย และแลกเปลี่ยนสินค้ายาวนาน

ต่อมาในปี พ.ศ.2533 มีโรงงานผลิตสารฟอกสีมาตั้งริมแม่น้ำนครนายก และปล่อยน้ำเสียลงแม่น้ำ ทำให้แม่น้ำเน่าเสียตั้งแต่ปี พ.ศ.2535 เป็นต้นมา ส่งผลกระทบต่อวิถีชาวบ้านริมฝั่งแม่น้ำ ระบบนิเวศถูกทำลาย ทั้งพืชผักหลายชนิด และสัตว์หลายประเภท เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา ที่ตายเป็นแพเน่าไปทั้งสายน้ำ สร้างความเดือดร้อนต่อชาวบ้านริมสองฝั่งแม่น้ำ ยิ่งนานวันความเดือดร้อนได้ทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ชาวบ้านไม่สามารถประกอบอาชีพและใช้ประโยชน์จากลำน้ำได้ และถึงจุดวิกฤติในปี พ.ศ.2537 ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจึงรวมตัวกันเรียกร้องต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ให้เข้ามาช่วยแก้ไข และขอความร่วมมือจากกรมควบคุมมลพิษให้มาสอนวิธีการตรวจวัดคุณภาพน้ำ รวมทั้งการเจรจาต่อรองกับโรงงานที่เป็นต้นเหตุ แต่ก็ไม่ได้ผล

ชาวบ้านใช้เวลากว่า 10 ปี ในการร้องเรียนและรณรงค์ให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของสายน้ำ รวมทั้งให้ตระหนักในปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อสร้างเครือข่ายความร่วมมือ จนกระทั่งในปี พ.ศ.2547 จึงรวมตัวกันจัดตั้งเป็น "ชมรมคนรักลำน้ำนครนายก" โดยมีแกนนำชุมชนเริ่มต้นจาก 6 ตำบล ใน 3 อำเภอ มาทำงานร่วมกัน และขยายเครือข่ายความร่วมมือให้ครอบคลุมพื้นที่มากขึ้นทั้งลุ่มน้ำ

การดำเนินงานของ "ชมรมคนรักลำน้ำนครนายก"

กิจกรรมที่ร่วมกันทำหลายอย่างด้วยกัน ได้แก่

1. การทำงานรณรงค์สร้างจิตสำนึกกับชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำ เช่น การทำเรือรณรงค์ ซึ่งเป็นเรือโบราณนั่งได้ 15 คน ล่องไปตามลำน้ำนครนายก แล้วป่าวประกาศให้ชาวบ้านไม่ให้ทิ้งขยะมูลฝอยสิ่งปฏิกูลลงสู่แม่น้ำ โดยจะมีการรณรงค์กันทุกๆ เดือน ส่วนหน้าบ้านมีการเก็บกวาดและปลูกดอกไม้กันทุกหลังคาเรือน เพื่อสร้างระบบนิเวศในชุมชนให้มีชีวิตชีวา

2. กิจกรรมที่เชื่อมโยงกับการฟื้นฟู อนุรักษ์แม่น้ำ และทรัพยากรทางน้ำ ได้แก่

2.1 การตรวจวัดคุณภาพน้ำ โดยได้รับความร่วมมือจากกรมควบคุมมลพิษในการใช้เครื่องมือตรวจวัด นอกจากนี้ยังร่วมกันสร้าง "นักสืบสายน้ำ" ขึ้นมา เพื่อให้การศึกษาแก่ชาวบ้านโดยการสืบสวนความเปลี่ยนแปลงของสายน้ำ นำข้อมูลจริงที่ได้รับมาแก้ไขปัญหา

2.2 ทำเครื่องชุดดักตบขาขึ้นจากแม่น้ำนครนายก เพื่อกำจัดสิ่งกีดขวางการจราจรทางน้ำไปสู่การทำปุ๋ยชีวภาพใส่แนวข้าวอินทรีย์ เป็นการลด ละ เลิก สารเคมีการเกษตรในลุ่มน้ำนครนายก จนนำไปสู่การแก้ปัญหาความยากจนของชุมชนได้ในที่สุด

2.3 ทำเกษตรประณีตปลอดสารพิษบริเวณริมน้ำ ปลูกทุกอย่างที่อยากกินและกินทุกอย่างที่ปลูก มีผักสวนครัว ปลูกด้วยปุ๋ยอินทรีย์ไม่ใช้สารเคมีใดๆ ทั้งสิ้น สวนสมุนไพร

2.4 สร้างธนาคารปลา โดยใช้วัสดุที่เป็นกิ่งไม้ในชุมชนมาสร้างเป็นที่อยู่อาศัยให้ปลาไปตามแนวสายน้ำ ซึ่งทุกๆ ปี ชาวบ้านจะช่วยกันซ่อมแซมส่วน ที่เสียหายจากการพัดพาของกระแสน้ำ

3. งานด้านการสร้างเครือข่ายและขยายผลความร่วมมือ ได้แก่

3.1 การตั้งกลุ่มเยาวชนคนรักลำน้ำนครนายก เพื่อสืบทอดวิถีชุมชนจากภูมิปัญญาของคนเฒ่าคนแก่ และคอยเฝ้าระวังไม่ให้ใครมาทำลายสายน้ำ ซึ่งเป็นการสานต่องานของนักสืบสายน้ำ

- 3.2 การสืบชะตาและรับขวัญแม่น้ำนครนายก เพื่อให้เป็นกุศโลบายในการสร้างพลังสามัคคีของชาวบ้านและเครือข่ายชุมชนรักษาลุ่มน้ำนครนายก
- 3.3 แลกเปลี่ยนความรู้กับชุมชนในจังหวัดอื่นที่ตั้งอยู่ในลุ่มน้ำนครนายก จนเกิดกลุ่มกิจกรรมต่างๆ หลากกลุ่ม โดยมีบ้านบางมด ตำบลบางอ้อ อำเภอบ้านนา เป็นต้นแบบในการคิดค้นการอนุรักษ์วิถีชุมชน และสามารถขยายผลออกสู่ชุมชนในสายน้ำเดียวกัน ตั้งแต่ชุมชนต้นน้ำวังกระโจม อำเภอเมือง ไปจนถึงปลายน้ำในเขตตำบลบางลูกเสือ อำเภองครักษ์ จังหวัดนครนายก ได้เข้ามาเป็นเครือข่ายอนุรักษ์ระบบนิเวศตามสายน้ำร่วมกัน
4. กิจกรรมต่อเนื่องจากการอนุรักษ์ ได้แก่ ทำศูนย์เรียนรู้เครื่องมือประมงพื้นบ้าน การทำเรือท่องเที่ยว และโฮมสเตย์ เป็นต้น

ผลที่เกิดขึ้นจากการอนุรักษ์ลุ่มน้ำนครนายก

จากปัญหาที่สะสมมา 14 ปี กับการรณรงค์และต่อสู้ของชุมชนริมแม่น้ำนครนายกในรูปแบบ "ชมรมคนรักษาลุ่มน้ำนครนายก" เกือบ 2 ปี (ไม่นับที่ต่อสู้แบบไม่เป็นกลุ่มองค์กร) ได้เกิดผลสำเร็จอย่างมหาศาล คือ

1. โรงงานที่เป็นต้นเหตุยอมปิดตัวเองลงเมื่อกลางปี พ.ศ. 2548 ซึ่งเป็นข้อสรุปจากการตั้งคณะกรรมการร่วม เพื่อตรวจสอบ และมีข้อตกลงจากการดำเนินงานร่วมกัน และถือว่าเป็นผลงานจากการดำเนินงานของชมรมและเครือข่ายต่างๆ ที่ทำงานร่วมกัน
2. แม่น้ำนครนายกได้รับการฟื้นฟูให้มีสภาพที่สะอาด ใส และสวยงาม ไม่เกิดภาวะมลพิษทางน้ำต่อชุมชนอีก
3. ทรัพยากรทางน้ำ สัตว์น้ำต่างๆ เช่น ปลาแดง ปลาแขยง ปลายี่สก ปลาเคล้ำ กุ้งก้ามกรามน้ำจืด ปลาลิ้นหมาน้ำจืด กลับมาในแหล่งน้ำมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านประกอบอาชีพประมงเลี้ยงชีพได้เหมือนเดิม สามารถหาปลาได้วันหนึ่งไม่ต่ำกว่า 20 กิโลกรัม และขายได้กิโลกรัมละ 20-30 บาท หรือคิดเป็นรายได้ประมาณ 9,000-12,000 บาท/คน/วัน ซึ่งมากกว่าเดิมหลายเท่า ช่วยแก้ปัญหาความยากจนและปัญหาทางเศรษฐกิจของชุมชนได้
4. ชุมชนมีความเข้มแข็ง มีความร่วมมือร่วมใจกันทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง เกิดเครือข่ายความร่วมมืออย่างกว้างขวาง โดยมีแผนที่จะขยายความร่วมมือให้ครอบคลุมทั้งจังหวัด ใน 18 ตำบล 3 อำเภอ
5. มีการพัฒนาความรู้ความสามารถของชาวบ้านที่เป็นคณะทำงาน โดยเกิดแกนนำชุมชนทุกตำบล และสามารถเป็นวิทยากรได้

เกิดดอกผลเป็น "ทุนทางสังคม"

การทำงานกว่า 14 ปีของ "ชมรมคนรักสีลุ่มน้ำนครนายก" นอกจากเกิดผลรูปธรรมดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังส่งผลให้เกิดผลพลอยได้ที่กลายมาเป็นทุนทางสังคมมากมายให้ชาวสีลุ่มน้ำนครนายก ได้แก่

1. ทุนแกนนำ เชื่อมร้อยแกนนำจาก 5 ตำบล (ในพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำนครนายก)
2. ทุนทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่ฟื้นคืน
3. ทุนเวทีสาธารณะ
4. ธนาคารปลา 48 แห่ง
5. ทุนภูมิปัญญา วิถีชีวิตวัฒนธรรมประมงพื้นถิ่น
6. ทุนสุขภาพ / อาหารปลอดภัย
7. ทุนเศรษฐกิจและความมั่งคั่งมั่นคง เกิดเป็นแหล่งทำมาหากิน น้ำดีสัตว์น้ำมาก/อาชีพอื่น

ตามมา ครบวงจร

เครื่องมือการทำงานเพื่อการบรรลุเป้าหมาย

"ชมรมคนรักสีลุ่มน้ำนครนายก" ดำเนินการประสบผลสำเร็จได้โดยอาศัยเครื่องมือที่สำคัญได้แก่

1. การถอดองค์ความรู้ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน
2. งานวิจัยเชิงปฏิบัติการ ศึกษาผลกระทบทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ลุ่มน้ำนครนายก ตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำ ในพื้นที่ 13 ตำบล โดยทุกภาคส่วนเข้ามาทำงานร่วมกัน
3. ศึกษาผลกระทบ ต่อวิถี เศรษฐกิจ สุขภาพ
4. วิเคราะห์ สังเคราะห์ ผลกระทบ ทำแผนสู่การปฏิบัติ
5. สร้างศูนย์การเรียนรู้ เพื่อเป็นมหาวิทยาลัยของชุมชน
6. สนับสนุนให้เกิดการจัดตั้งกลุ่ม สร้างกิจกรรม ที่บูรณาการ เพื่อการแก้ไขปัญหาของชุมชน
7. เชื่อมกระบวนในรูปของเครือข่ายลุ่มน้ำ

ก้าวต่อไปของเครือข่าย "อนุรักษ์ลุ่มน้ำลุ่มน้ำนครนายก"

การดำเนินกิจกรรมทางสังคมไม่อาจหยุดนิ่งได้แม้ว่าจะประสบความสำเร็จตามที่ได้ตั้งใจไว้แต่เริ่มต้น เนื่องจากปัญหาไม่ได้หยุดนิ่ง "ชมรมคนรักสีลุ่มน้ำนครนายก" จึงต้องทำงานต่อเนื่องเพื่อพร้อมรองรับปัญหาในอนาคต

1. การขยาย เชื่อมร้อยเครือข่ายทั้งลุ่มน้ำนครนายก โดยใช้แนวทาง "บวร" บ้าน-วัด-โรงเรียน

2. เขื่อมร้อยเข้ากับขบวนการเครือข่ายลุ่มน้ำบางประกงทั้งลุ่มน้ำ เป็นการดูแลรักษาจากต้นน้ำถึงปลายน้ำ
3. ร่วมมือสร้างเครือข่ายระดับภาค เพื่อเป็นพลังสู่การสร้างการยอมรับสู่สาธารณะ

วันนี้ของเครือข่าย "อนุรักษ์ลุ่มน้ำนครนายก"

การทำงานได้บอกคนนครนายก ให้เห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ลุ่มน้ำ แล้วอะไรเกิดขึ้น จึงเครือข่ายต้องทำงานเชิงลึก เชิงข้อมูลที่ต้องบอกผู้คนให้ลุกขึ้นมาปกป้องรักษา ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อคนทั้งแผ่นดิน ให้เห็นความสำคัญของการทำงานร่วมกัน มีจิตสาธารณะ ร่วมกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ที่ต้อง ร่วมร่วม คิดร่วมกัน ทำร่วมกัน ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ความสุขจึงจะเกิดได้ทั่วถ้วนทุกคน

4. การจัดการป่าชุมชน รองต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก

พัฒนาการในการจัดการป่าชุมชน (กลุ่มบ้านธรรมรัตน์ใน)

- ป่าชุมชนเริ่มตั้งขึ้นในสมัยผู้ใหญ่ บำเพ็ญ ศิริโชค ช่วงปี พ.ศ.2544 โดยกระบวนการส่งเสริมของคุณธวัช เกียรติเสรี และ ทีมงานจากศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 2 (สระแก้ว)
- กระบวนการในการจัดตั้งป่าชุมชนในช่วงเริ่มแรก คือ
  - 1) ประชุมชี้แจงแนวคิด ความหมาย และประโยชน์ของป่าชุมชนต่อสมาชิกในชุมชน
  - 2) ขอมติจากที่ประชุม ในการจัดตั้ง และดำเนินการจัดการป่าฯ
  - 3) คัดเลือกคณะกรรมการป่าชุมชนเฉพาะการณ เพื่อดำเนินการจัดตั้งป่าฯในระยะแรก
  - 4) ร่วมกันสำรวจแนวเขต และพื้นที่ป่าชุมชน เพื่อทราบปัญหาในพื้นที่ป่าฯ
  - 5) นำปัญหาที่พบมาร่วมกันหาแนวทางแก้ไข
  - 6) ดำเนินการแก้ไขปัญหาย่างมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย
  - 7) กำหนด และจัดทำแนวเขตป่าฯที่ชัดเจน
  - 8) คัดเลือก/แต่งตั้งคณะกรรมการป่าฯ เพิ่มเติม จากสมาชิกที่ได้รับการเสนอชื่อในที่ประชุมของชุมชน
- กรรมการในช่วงเริ่มต้นมีประมาณ 12-15 คน แต่เมื่อเปลี่ยนผู้ใหญ่บ้านมีการเพิ่มจำนวนกรรมการเป็น 25 คน
- กิจกรรมที่ได้ดำเนินการมา ได้แก่ ตั้งคณะกรรมการป่าฯ, ตั้งกฎระเบียบและติดป้ายประชาสัมพันธ์กฎระเบียบ, การปลูกเสริมพันธุ์ไม้กินได้ในป่า เช่น กล้วย, ไข่, มะรุม, ลิ้นฟ้า, มะขาม, มะไฟ เป็นต้น และกิจกรรมที่ดำเนินการต่อเนื่องทุกปี คือ การกันไฟ, และการปลูกพืชกินได้เสริมในแปลงสาธิต

การพึ่งพิงป่าของชุมชน

ทรัพยากรที่สำคัญในป่าชุมชนประกอบด้วย ดอกหญ้าแฉะสำหรับทำไม้กวาด, ผักหวาน, หนุ่ยคา, ผักป่า อื่นๆ ได้แก่ แต้ว, ตำลึง, ชะมวง, ส้มป่อย, มะกอกป่า, มะเลี่ยม และ สุมุนไพร หลายชนิด ที่พบมากเช่น โคคลาน, ผู้เฒ่าลิ้มไม้เท้า, ชะเอมป่า, ม้ากระทืบโรง, กำลังวัวเถลิง, ไปร่งฟ้า (แก้งูกัด) สุมุนไพรอื่นๆ ที่พบ เช่น รางจืดตัวผู้, กำลังเลือดม้า, อีแตน, รากเถาวัลย์เขียว

ชุมชนบ้านธรรมรัตน์นี้มีข้อตกลงในการเก็บดอกหญ้าแฉะทั้งกับภายในชุมชนกันเองและกับคนภายนอก ชุมชนมีกลุ่มทำไม้กวาดที่รับซื้อดอกหญ้าแฉะจากคนเก็บหา เกี่ยวกับผักหวานคนในชุมชนเก็บหาน้อย ส่วนใหญ่เป็นคนจากนอกหมู่บ้าน สำหรับหนุ่ยคาและสุมุนไพรเก็บหาเพื่อใช้สอยในครัวเรือนเท่านั้น ชุมชนมีผู้รู้เรื่องสุมุนไพรอยู่บ้างและกำลังเริ่มการรณรงค์ให้มีการใช้เพื่อรักษาโรคในครัวเรือน และเพื่อลดรายจ่ายเรื่องยา

การเข้ามาเก็บหาทรัพยากรของคนภายนอกส่งผลต่อทรัพยากรในป่าบ้าง เช่น การตัดต้นผักหวาน ความต้องการและความสนใจเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรให้ยั่งยืนของชุมชนบ้านธรรมรัตน์นี้ คือ หาดองค์ความรู้และสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับการเพิ่มและขยายพันธุ์ผักหวาน และหาดองค์ความรู้เรื่องการใช้สุมุนไพร

กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง กับการจัดการป่าชุมชนบ้านธรรมรัตน์ใน

กลุ่มคน/หน่วยงาน	บทบาท/ความเกี่ยวข้อง
1. ผู้ใช้ประโยชน์จากป่า มีทั้งในและนอกชุมชน (จำนวนประมาณ 40 คน)	ใช้ประโยชน์ เช่น เก็บดอกแฉะทำไม้กวาด, ต่อโกป่า, เก็บผักหวานป่า, สุมุนไพร ฯลฯ
2. ศูนย์วนเกษตร	ให้ความรู้ทางวิชาการในการจัดการป่า, ร่วมสร้างองค์ความรู้ และสนับสนุนงบประมาณ
3. ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 2 (สระแก้ว)	ให้ความรู้ทางวิชาการในการจัดการป่า, สนับสนุนเรื่องการทำแปลงสาธิต, เป็นวิทยากร และสนับสนุนงบประมาณ
4. แผนงานสนับสนุนความร่วมมือในประเทศไทย, วีคอฟ	ให้ความรู้ทางวิชาการในการจัดการป่า และงบประมาณ
5. อบต. คลองตะเกรา	สนับสนุนงบประมาณเพื่อการจัดการป่า เช่น แนวกันไฟ

กลุ่มคน/หน่วยงาน	บทบาท/ความเกี่ยวข้อง
6. คณะกรรมการป่าชุมชน (จำนวน 25 คน)	- ประชาสัมพันธ์ : กฎระเบียบ, การป้องกันรักษาทรัพยากรในป่า - บริหารจัดการป่าชุมชนอย่างต่อเนื่อง
7. วัด	ปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แก่คนในชุมชน
8. โรงเรียนธรรมรัตน์ใน	- ส่งเสริมให้นักเรียนร่วมดูแลรักษาป่าชุมชน - สร้างสำนึกให้แก่เด็ก เยาวชน ในการดูแลรักษาป่า

ความพึงพอใจต่อการจัดการป่า

คนในชุมชนส่วนใหญ่พอใจต่อบทบาทและการดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชน เพราะเห็นว่ามีควมรับผิดชอบและมีความเข้มแข็งในการดำเนินงาน แต่ทั้งนี้ในส่วนของคณะกรรมการเองยังคาดหวังให้คนในชุมชนร่วมแรงร่วมใจกันมากกว่านี้

สำหรับกฎระเบียบในการจัดการป่า มีความเห็นว่าควรระบุถึงบทลงโทษที่เบาลง เช่น มีการตัดเดือนก่อนการปรับ เป็นต้น แต่ข้อสรุปจากการพูดคุยว่าในทางปฏิบัติ คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านธรรมรัตน์ในมีมาตรการในการตัดเดือนผู้ที่ฝ่าฝืนก่อนทุกครั้ง และในช่วงที่ผ่านมายังไม่มีการลงโทษโดยการปรับกับผู้ใดเนื่องจากเมื่อตัดเดือนแล้วก็ไม่มีการกระทำผิดอีก

สภาพป่าชุมชน

ปัจจุบันป่าชุมชนบ้านธรรมรัตน์ในครอบคลุมพื้นที่ทั้งสิ้น 682 ไร่

จากการวางแผนสำรวจป่า ซึ่งทำการสำรวจในป่าชุมชน 3 ครั้ง ในช่วงเดือนตุลาคม 2549, ธันวาคม 2549 ปี และกุมภาพันธ์ 2550 พบพืช 273 ชนิด และยังพบว่าในบริเวณป่าชุมชนมีไม้ใหญ่น้อย ต้นไม้ส่วนใหญ่ในป่ายังมีขนาดเล็กอยู่ พืชอื่นๆ ที่ไม่ใช่ไม้ยืนต้น (รูปชีวิตอื่น) ก็มีเยอะ ร่องรอยสัตว์ป่าก็ยังมีมากซึ่งปัจจุบันยังพบสัตว์ป่าขนาดใหญ่อพยพเข้ามาอาศัยในป่าชุมชน จากการพบเห็นของชาวบ้านพบกระทิง 2 ตัว วัวแดง 2 ตัว และกวาง 2 ตัว และพบด้วยว่าพืชเกือบทุกชนิดในป่าชุมชนมีประโยชน์ไม่ว่าเป็นยาหรือเป็นอาหาร

กฎระเบียบป่าชุมชน

กฎระเบียบ

1. ห้ามล่าสัตว์ป่าทุกชนิดในพื้นที่ป่าชุมชน
2. ห้ามตัดไม้ในพื้นที่ป่าชุมชน
3. การใช้ประโยชน์ผลผลิตจากป่าชุมชน
  - 3.1 ดอกไม้กวาด ใช้ในหมู่บ้าน ห้ามนำไปขาย
  - 3.2 สมุนไพร ใช้ในหมู่บ้าน ห้ามนำไปขาย
  - 3.3 ผักหวาน ใช้ในหมู่บ้าน ห้ามนำไปขาย

รายชื่อคณะกรรมการป่าชุมชน

1. นายบรรเจิด โมดคำ	ประธาน
2. นางธัญญา ขาวหน้าไม้	ลขา
3. นายสำเร็จ นรสิงห์	เหรัญญิก
4. นายประสพ จินากุล	รองประธานฝ่ายกิจการพิเศษ
5. นายประสิทธิ์ จำรัส	ฝ่ายประชาสัมพันธ์
6. นายทองเปา สมคู่	ฝ่ายประชาสัมพันธ์
7. นายยง เมธิ์	ฝ่ายพัฒนา
8. นายแจง ผลพูน	ฝ่ายถ่ายทอดองค์ความรู้
9. นายองอาจ สุริวรรณโณ	ฝ่ายตรวจสอบ
10. นายสุดใจ ศรีทอง	ฝ่ายตรวจสอบ
11. นายลำดวล พระงาม	รองประธานฝ่ายดำเนินการ
12. นายสุรินทร์ ทองกำ	ฝ่ายสนับสนุน
13. นางสาวอาน เพชรในบ่อ	ฝ่ายสนับสนุน
14. นายขม แก้วระวัง	ฝ่ายปลูกและรักษา
15. นายจรัญ ดวงดารา	ฝ่ายปลูกและรักษา
16. นายสุณี เรืองรัตน์	ฝ่ายเฝ้าระวังและป้องกัน
17. นายพรพงษ์ พิมพ์บุญ	ฝ่ายเฝ้าระวังและป้องกัน
18. พระอาจารย์ปัดณทัศน์ จันทูปโม	ผู้ทรงคุณวุฒิและที่ปรึกษา
19. นายธัญญา ธัญญาวุฒิ	ผู้ทรงคุณวุฒิและที่ปรึกษา

20.	นายน้อย เขี่ยมพลอยงาม	ผู้ทรงคุณวุฒิและที่ปรึกษา
21.	นายนิมิต สามารถ	ผู้ทรงคุณวุฒิและที่ปรึกษา
22.	อบต.ชัยชนะ แซ่ตั้ง	ที่ปรึกษา
23.	อบต.สุเทพ ทองทวี	ที่ปรึกษา

บทบาทหน้าที่

- ชาวบ้านทุกคน :
  - มีส่วนร่วมในการฟื้นฟูป่า
  - มีใจรัก ห่วงแหนป่า ช่วยกันเป็นหูเป็นตา
  - เป็นกระบอกเสียง เป็นสื่อ เรื่องป่า
  - ไม่ฝ่าฝืนกฎระเบียบป่าชุมชน
  - ให้คำแนะนำและข้อเสนอแนะแก่คณะกรรมการ
  - เป็นกำลังใจให้คนทำงาน/คณะกรรมการ
  - มีส่วนร่วมในกิจกรรม เช่น ปลูกเสริมป่า ร่วมประชุมระดมความคิด
  - ปลูกฝังเยาวชนและเด็ก ๆ ให้รักป่า ให้โรงเรียนช่วยปลูกฝังด้วย
- คนที่เข้าป่า/ผู้ใช้ประโยชน์ :
  - รู้จักเก็บใช้อย่างถูกวิธี ไม่เห็นแก่ตัว
  - แนะนำเพื่อนบ้านให้รู้จักใช้อย่างถูกวิธีและให้รู้จักทรัพยากร
- กรรมการป่า :
  - บริหารจัดการ ดูแลให้เกิดการทำกิจกรรมตามแผน
  - เผื่อระวังรักษาป่า ทั้งกฎระเบียบ การใช้ประโยชน์ การป้องกัน
- อบต. :

เป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการ และช่วยประสานแผนให้เกิดการสนับสนุนด้านงบประมาณบางกิจกรรม
- ผู้ใหญ่บ้าน/ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน :

เป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการ ร่วมดูแล และร่วมกิจกรรม

2.8 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืนภาคใต้

ภาพรวมภาคใต้

ภาคใต้ประกอบด้วย 14 จังหวัด มีพื้นที่รวมกันประมาณ 44 ล้านไร่ ประชากรประมาณ 8.6 ล้านคน* ทั้งพื้นที่และประชากรประมาณร้อยละ ๑๓ ของทั้งประเทศ ประชากรร้อยละ 27 นับถือศาสนาอิสลาม (ประชากรที่นับถืออิสลามมีประมาณร้อยละ 5 ของประชากรทั้งประเทศ) แบ่งการปกครองออกเป็น 996 ตำบล 11,205 หมู่บ้าน**

พื้นที่ภาคใต้มีชายฝั่งทะเลยาวกว่า 1,600 กม. จากชายฝั่งทะเลทั้งหมดประมาณ 2,600 กม. ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติสำคัญที่กำหนดวิถีชีวิต เป็นแหล่งกำเนิดและเชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติและวิถีชีวิตของชุมชนทางด้านต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง

ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและการจัดการของชุมชน

สถานการณ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของภาคใต้ นอกจากเรื่องป่าไม้และที่ดินทำกิน ซึ่งเป็นปัญหาเช่นเดียวกับภาคอื่นๆ แล้ว ประเด็นด้านประมงและชายฝั่ง รวมทั้งเกษตรยั่งยืน จัดว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการวิถีชีวิตของคนในภาคใต้อย่างมาก โดยมีภาพรวมของสถานการณ์ดังนี้

ด้านทรัพยากรประมงและชายฝั่ง

ปัญหาสำคัญของการจัดการทรัพยากรประมงคือ การจับสัตว์น้ำเกินขนาดโดยใช้เครื่องมือประมงขนาดใหญ่ที่ทันสมัย โดยเฉพาะเรืออวนลาก กฎหมายประมงห้ามเรือเหล่านี้ทำการประมงในเขต 3,000 เมตร ซึ่งเป็นเขตที่อนุญาตให้เรือประมงขนาดเล็กของชาวประมงพื้นบ้านทำการประมงได้ แต่เรือใหญ่เหล่านี้มักลักลอบเข้ามาทำประมงในเขตดังกล่าวอยู่เสมอ ทำให้ชาวประมงพื้นบ้านเป็นอย่างมาก เพราะเรือใหญ่เหล่านี้ทำลายสัตว์น้ำไปจำนวนมาก ทำให้ชาวประมงพื้นบ้านเดือดร้อน เพราะไม่มีสัตว์น้ำให้จับ ไม่มีรายได้และเป็นหนี้สิน ชาวประมงพื้นบ้านซึ่งรวมตัวกันอย่างแข็งขันมาตั้งแต่ช่วงประมาณปี 2530 จึงเสนอให้มีการปราบปรามเรือประมงขนาดใหญ่ที่เข้ามาทำประมงในเขต 3,000 เมตรอย่างเข้มงวด เพราะนี่จะเป็นทางเดียวที่ทำให้ชาวประมงพื้นบ้านอยู่รอด

* เว็บไซต์กรมการปกครอง, 2550 (www.dopa.go.th)

** เว็บไซต์กรมการปกครอง, 2550 (www.dopa.go.th)

ชาวประมงพื้นบ้านในหลายพื้นที่รวมตัวกันดูแลพื้นที่ทำประมงชายฝั่ง ออกปราบปรามเรืออวนลาก อวนรุน มีความขัดแย้งกับเรือประมงที่ใช้เครื่องมือประมงแบบทำลายล้างเหล่านั้นอยู่เสมอ ข้อเสนอของชาวประมงพื้นบ้านในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา ยังคงเป็นเรื่องนี้ เพราะเป็นปัจจัยชี้ขาดว่า ชาวประมงพื้นบ้านจะอยู่รอดหรือไม่ ?

องค์กรพัฒนาเอกชน ทำงานกับชุมชนประมงพื้นบ้านในภาคใต้มาตั้งแต่ปี 2525 มีการจัดตั้งองค์กรของชุมชนประมงพื้นบ้านขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง ในปี 2536 มีการจัดตั้งสมาพันธ์ ชาวประมงพื้นบ้านเป็นองค์กรเครือข่ายของชาวประมง มีสมาชิกเป็นชมรมชาวประมงจาก 13 จังหวัด (ยกเว้นยะลา) ทำงานรณรงค์ปัญหาชาวประมงและแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานระหว่างกัน กิจกรรมของเครือข่ายชาวประมงมีตั้งแต่การออกปราบปรามเรืออวนลากอวนรุนที่เข้ามาทำประมงในเขต 3,000 เมตร การพัฒนาอาชีพเสริม ออมทรัพย์ การจัดการเขตอนุรักษ์ การจัดการป่าชายเลนชุมชน ฯลฯ

ป่าไม้และที่ดินทำกิน

ภาคใต้มีป่าไม้ทุกประเภทของป่าเขตร้อน คือป่าดงดิบบนภูเขาเป็นป่าต้นน้ำลำธาร ถัดลงมา เป็นในที่ราบต่ำ เช่น ป่าแถบเขานอจู้จี้ จ.กระบี่ ถัดลงไปเป็นป่าพรุแถบลุ่มน้ำ หรือริมฝั่งแม่น้ำ พรุขนาดใหญ่คือพรุโต๊ะแดงที่ จ.นราธิวาสและพรุควนเคร็งตอนเหนือของทะเลสาบสงขลา แต่ละแห่ง มีพื้นที่มากกว่า 200,000 ไร่ ป่าพรุเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ (WETLAND) ประเภทหนึ่งที่มีระบบนิเวศน์เฉพาะ มีพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์เฉพาะ ป่าพรุทำหน้าที่เป็นพื้นที่รับน้ำของลุ่มน้ำ ก่อนที่จะระบายลงทะเลหรือทะเลสาบ ป่าพรุจะเป็นเขตนิเวศน์น้ำจืด มีน้ำแช่ขังในบางฤดูกาล ถัดลงไปเป็นป่าชายเลนซึ่งเปรียบเสมือน ป่าพรุน้ำเค็มหรือน้ำกร่อย ป่าชายเลนของประเทศไทยส่วนใหญ่อยู่ในภาคใต้ ประมาณ 1 ล้านไร่ ส่วนใหญ่อยู่ทางฝั่งทะเลอันดามัน

พื้นที่ป่าทั้งหมดของภาคใต้มีอยู่ประมาณ 9.9 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 9 ของพื้นที่ป่าทั่วประเทศ มีองค์กรชุมชนที่มีการจัดการป่าอยู่ในป่าทุกประเภท ในรูปป่าชุมชน โดยมีการตั้งกติกาจัดการ การใช้ประโยชน์ การพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ยังไม่ได้มีการรวบรวมตัวเลขจำนวนป่าชุมชนทั้งหมดในภาคใต้ แต่ประมาณการจากเอกสารต่างๆ ว่ามีไม่น้อยกว่า 100 แห่ง เป็นป่าบกบนภูเขาและป่าชายเลนชุมชน อย่างละครึ่ง

ในพื้นที่รอยต่อระหว่างที่ทำกิน/ที่อยู่อาศัยชาวบ้านและเขตป่าอนุรักษ์ (อุทยาน ป่าสงวน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า) มีปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านทุกหนแห่ง ปัญหาส่วนใหญ่คือรัฐประกาศ เขตอนุรักษ์ทับที่ทำกินชาวบ้านทั้งที่เป็นที่ทำกินดั้งเดิมไม่มีเอกสารสิทธิ์และที่มีเอกสารสิทธิ์ และรัฐยึดตามกฎหมายใหม่ที่ออกมาทับที่ชาวบ้าน ดำเนินการตามกฎหมาย ห้ามชาวบ้านเข้าทำมาหากิน

โดยเฉพาะเรื่องการทำสวนยางพารา เพราะสวนยางพาราเก่า หมดสภาพการให้ประโยชน์ (อายุ 15-20 ปี) จะต้องตัดโค่นเพื่อปลูกใหม่ แต่หน่วยงานของรัฐไม่ยอมให้โค่น อ้างกฎหมายเขตป่าอนุรักษ์ว่า ห้ามตัดโค่น เด็ดขาด ความขัดแย้งนี้ดำเนินมาหลายสิบ ยังไม่มีการคลี่คลาย เกิดการเดินขบวนขนาดใหญ่ มากมายหลายครั้งแทบทุกจังหวัด

เกษตรกรรมยั่งยืน

เครือข่ายองค์กรชุมชนที่ทำงานเรื่องนี้มาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี 2535 คือเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคใต้เพื่อหาทางออกจากระบบการเกษตรปัจจุบันที่ใช้สารเคมีอย่างหนัก ส่งผลกระทบต่อดิน น้ำ อากาศ ผู้บริโภคและตัวเกษตรกรเอง กิจกรรมที่ส่งเสริมเน้นไปที่การเกษตรปลอดสารเคมี การใช้พืชพันธุ์พื้นเมือง การปรับปรุงชีวภาพแทนปุ๋ยเคมี การปรับเปลี่ยนระบบเกษตรที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวเป็นการปลูกพืชแบบผสมผสาน เป็นต้น ในพื้นที่สวนยางพาราซึ่งเป็นพื้นที่เกษตรหลักของภาคใต้ (ประมาณ 10 ล้านไร่จากพื้นที่ทั้งหมดของภาค ๔๔ ล้านไร่) มีการส่งเสริมการปลูกพืชร่วมยาง แทนที่จะปลูกยางพาราเพียงอย่างเดียว ในเขตนาส่งเสริมการทำไร่นาสวนผสมแทนที่จะปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว เขตเชิงเขาส่งเสริมการทำสวนผสมแทนการปลูกผลไม้เพียงชนิดเดียว สวนผสมเป็นวัฒนธรรมการเกษตรแบบพื้นบ้านที่สืบทอดมายาวนานเรียกกันว่า สวนโบราณบ้าง สวนสมรมบ้าง มีพืชผักนับร้อยชนิดอยู่ร่วมกันและแทบจะไม่ต้องใช้ปุ๋ยเลย เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกส่งเสริมให้มีครัวเรือน เกษตรกรตัวอย่างที่ทำการเกษตรแบบยั่งยืนในเขตลุ่มน้ำต่างๆ ทั่วภาคใต้

ในระดับนโยบาย เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกทั่วประเทศมีข้อเสนอสำคัญคือ การปรับเปลี่ยนนโยบายรัฐเป็นนโยบายส่งเสริมเกษตรยั่งยืน การยกเลิกการนำเข้าสารเคมีมีพิษที่กระจายไปไร่นาทุกหนแห่ง การยกเลิกเขตการค้าเสรีที่ทำลายเกษตรกรในประเทศและยกเลิกประเด็นเกษตรออกจากการเจรจาในองค์การการค้าโลก (WTO) เพื่อรับประกันความมั่นคงด้านอาหารของประเทศนั้นๆ ไม่ให้ถูกทำลายโดยสินค้าเกษตรจากต่างประเทศ

สิ่งแวดล้อมเมือง ชยะ น้ำเสีย

ขบวนการชุมชนเรื่องสิ่งแวดล้อมเมืองเริ่มต้นประมาณปี 2531 เรื่องการจัดการน้ำเสียในคลองสำโรง ที่ลงทะเลสาบสงขลา โดยขบวนการชุมชนแออัดเมืองสงขลา ต่อมามีการขยายตัวไปสู่เรื่องอื่นๆ เช่น การจัดการขยะ เวทีประชาคมเมือง ฯลฯ โครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนเรื่องนี้ร่วมกับขบวนการชุมชนของเมืองต่างๆ ช่วงทศวรรษที่ผ่านมาปัญหาน้ำเสียและขยะเป็นปัญหาใหญ่ของทุกเมือง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั้งอบต. และเทศบาล

ต้องหันมาแก้ปัญหาเรื่องนี้กันอย่างเข้มข้น พยายามพัฒนาระบบการจัดการให้มีประสิทธิภาพ เรื่องขยะมีทางเลือกในกระแสหลักอย่างน้อยสองทางคือการฝังกลบและเผาด้วยเตาเผา ในขณะที่กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเสนอเรื่องการรีไซเคิลเป็นเรื่องหลัก เพราะการฝังกลบและการเผาขยะ ล้วนแล้วแต่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและชุมชนอย่างมาก องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหลายแห่ง เช่นที่เทศบาลตำบลปริกอ.สะเดา จ.สงขลา เริ่มใช้แนวทางการรีไซเคิล ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ในการจัดการขยะอย่างจริงจัง สามารถลดปริมาณขยะที่ต้องกำจัดได้มาก ในกลุ่มสิ่งแวดล้อมที่ทำงานเรื่องนี้ เห็นตรงกันว่าการจัดการขยะที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดคือการจัดการที่ต้นทาง (ผู้สร้างขยะ) จะเป็นวิธีการจัดการที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด เช่น การนำกลับมาใช้ใหม่ (RE-USE) การนำไปแปรรูปใหม่ (RECYCLE) เป็นต้น

กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมใน จ.ภูเก็ตร่วมกับกรีนพีซ เคยรณรงค์คัดค้านการก่อสร้างเตาเผาขยะ ของเมืองภูเก็ตในปี 2542-2543 เพราะจะมีสารพิษร้ายแรงอย่างไดออกซินแพร่กระจายออกมา แต่เตาเผาขยะก็ก่อสร้างจนสำเร็จและดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน

เรื่องมลพิษในแหล่งน้ำหรือน้ำเสีย เริ่มมีความตื่นตัวในแหล่งน้ำหลักหลายแห่งกว่าหนึ่งทศวรรษ ล่วงมาแล้วเช่นที่ทะเลสาบสงขลา แม่น้ำตาปี แต่การแก้ไขปัญหาก็เป็นไปอย่างเชื่องช้า ปัจจุบันเริ่มมีขบวนการ เยาวชน/ชุมชน ติดตามคุณภาพน้ำและเฝ้าระวังการปล่อยน้ำเสียลงแม่น้ำลำคลองหลายแห่งในภาคใต้ แต่เรื่องสารพิษทางการเกษตรที่ปนเปื้อนในแม่น้ำ(ทุกสาย)ดูจะยังไม่มีใครติดตามแก้ไขอย่างจริงจัง ทั้ ๆ ที่เป็นปัญหาใหญ่

ภัยพิบัติ

ปลายปี ๒๕๔๗ เกิดสึนามิมีคนตายและสูญหายเกือบหมื่นคน มีชุมชนที่ประสบภัยมากบ้างน้อยบ้าง ตลอดแนวชายฝั่งจังหวัดอันดามันประมาณ 400 ชุมชน ที่เสียหายหนัก (คนตาย บ้านเรือน เรือเสียหาย) ประมาณร้อยละ 10 ขบวนการชุมชน ในภาคใต้ร่วมกับหน่วยงานต่างๆ ไปทำงานช่วยเหลือผู้ประสบภัยร่วมกัน ต่อมาต้นปี 2548 มีการประสานงานกันเป็นเครือข่ายชุมชนผู้ประสบภัยจังหวัดมีสมาชิกกว่า 20 ชุมชน ทำงานรณรงค์นโยบายที่เกี่ยวข้องกับผู้ประสบภัยและแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานฟื้นฟูชุมชน ปัญหาสำคัญหลังการช่วยเหลือเฉพาะหน้าคือความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย เพราะมีคนอ้างเป็นเจ้าของที่ดิน ในชุมชนประสบภัย ไม่ให้ชาวบ้านอยู่ต่อ ต้องต่อสู้ขึ้นโรงขึ้นศาลกันจำนวนมาก จนรัฐบาลต้องตั้ง คณะกรรมการขึ้นมาแก้ไขปัญหาเรื่องนี้ในต้นปี 2548 มีพลเอกสุรินทร์ พิกุลทองเป็นประธาน มีกรณีปัญหาที่เสนอเข้าสู่การพิจารณาของคณะกรรมการมากกว่า 60 กรณี สามารถหาข้อยุติได้ 13 กรณี กรณีอื่นๆ ต้องดำเนินการขั้นตอนการแก้ปัญหาพิพาทเรื่องที่ดินต่อไป

เรื่องการสร้างบ้านถาวรก็เป็นประเด็นสำคัญในช่วงหลังสึนามิ เพราะมีหลายหน่วยงานมาดำเนินการ ส่วนใหญ่สร้างบ้านตามแบบที่ตนเองชอบหรือเห็นสมควร ในสถานที่ที่ตนเองเลือก ไม่ได้ให้ชาวบ้าน ผู้ที่จะอยู่อาศัยมีส่วนร่วม จึงมีบ้านสร้างแล้วไม่มีผู้ประสภภัยอาศัยจำนวนไม่น้อย โดยเฉพาะในพื้นที่ ประสภภัยใหญ่ๆ อย่างอำเภอตะกั่วป่า จ.พังงา

หลังเกิดเหตุการณ์สึนามิ รัฐบาลได้สร้างระบบเตือนภัยตลอดแนวชายฝั่ง ส่วนในด้าน ขบวนการชุมชนประมงได้พัฒนาเครือข่ายเตือนภัยด้วยวิทยุสื่อสารเสริมระบบเตือนภัยของรัฐ สึนามิส่งผลกระทบต่อทรัพยากรชายฝั่งในทะเลจำนวนหนึ่ง ซึ่งยังไม่มีใครบอกได้ชัดเจนว่ามีผลกระทบ กว้างขวางแค่ไหน แต่ชาวประมงหลายพื้นที่บอกตรงกันว่าหลังสึนามิจับปลาได้น้อยลง

ปลายปี 2548 จัดการปัญหาสึนามิยังไม่เรียบร้อย ก็ได้เกิดน้ำท่วมใหญ่ในภาคใต้ 5 จังหวัด ฝั่งตะวันออกจากนครศรีธรรมราชถึงนราธิวาส ตรัง และสตูลด้วย มีคนและสัตว์เลี้ยง (วัว ควาย) เดือดร้อนจำนวนมาก ขบวนการชุมชนในพื้นที่สำรวจข้อมูล ช่วยเฉพาะหน้าและวางแผนรับมือน้ำท่วม ในพื้นที่เสี่ยงประมาณ 30 ตำบล

รูปธรรมความสำเร็จของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรมยั่งยืน ของขบวนการองค์กรชุมชนภาคใต้ ดังนี้

1. เครือข่ายลุ่มน้ำหลังสวน ตำบลหลังสวน อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร

ลุ่มน้ำหลังสวน เกิดจากแนวเทือกเขาตะนาวศรี ที่ทอดตัวแบ่งฝั่งทะเลตะวันออกและฝั่งทะเล ตะวันตก ทางน้ำ หลายสายที่กำเนิดจากภูเขาต่างๆ ไหลผ่านป่าต้นน้ำ และภูมิประเทศที่เป็นภูเขา สลับซับซ้อนของป่าพะโต๊ะเข้าสู่พื้นที่ราบชั้นบันไดและที่ราบลอนลูกคลื่นของเมืองหลังสวนและไหลลงสู่อ่าวไทยรวมแม่น้ำหลังสวนไหลผ่านพื้นที่ทั้งหมด 10 ตำบล 2 เทศบาล ใน 2 อำเภอ คิดเป็นความยาว ของแม่น้ำทั้งหมด 100 กิโลเมตร

ความอุดมสมบูรณ์ของ แม่น้ำหลังสวนที่เคยมี นับวันย้อนหลัง ดูห่างไกลออกไปทุกที เหมือนกับอายุ ของคนเรา ที่ดูเท่าไรผู้สูงอายุก็กลับ ไปเป็นเด็กไม่ได้ คนที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำฯ ต้องตอบคำถามซ้ำแล้วซ้ำเล่า ว่าทำไม? แก่ตนเอง และข้อสำคัญคือต้องค้นหา คำตอบให้แก่ตนเองด้วย

ปัญหาต่างๆ ในลุ่มน้ำหลังสวน ล้วนเกิดมาจากความไม่เข้าใจ และด้วยความรู้ไม่เท่าทัน มาตั้งแต่สมัยก่อน พ.ศ.2500 สืบเนื่องจากการให้สัมปทานเหมืองแร่ และป่าไม้ และการส่งเสริมระบบเกษตรเพื่อการส่งออก/การใช้สารเคมี การส่งเสริมการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง และชุมชนขาดจิตสำนึกในการดูแลรักษาทรัพยากรฯ สิ่งแวดล้อม

สถานการณ์ของชุมชนและสิ่งแวดล้อมของกลุ่มน้ำหลังสวน

1. ทรัพยากร และป่าสมบูรณ์ มีเหลืออยู่น้อยมาก ส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่สูงชันที่ดินไม่เหมาะสมต่อการเกษตร

2. มีการสัมปทานเหมืองแร่บริเวณป่าต้นน้ำของอำเภอดี จังหวัดชุมพร ซึ่งถูกล้มเลิกไปเมื่อประมาณปี 2530 กิจกรรมดังกล่าว มีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม และคุณภาพน้ำแม่น้ำหลังสวนเป็นอย่างมาก จนทำให้หน่วยงานหลายฝ่ายได้พยายามรณรงค์ในการแก้ไขปัญหาอย่างต่อเนื่องตลอดมา เพียงแต่ไม่ค่อยประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร

3. มีการลักลอบตัดไม้ / การบุกรุก / แผ้วถางป่าเพื่อปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น กาแฟ และพืชส่งเสริม

4. มีการใช้ปุ๋ยและสารเคมีเพื่อการเกษตรในปริมาณที่สูง ซึ่งส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมทั่วไปโดยเฉพาะสารเคมีและปุ๋ยถูกชะล้างลงสู่ลำคลองสายเล็กๆ และไหลสู่มแม่น้ำหลังสวนในที่สุด

5. การกว้านซื้อที่ดินจากคนในเมืองและนักธุรกิจ เพื่อการเก็งกำไรและธุรกิจท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น ทำให้ราคาที่ดินสูงขึ้น และอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านบุกรุกป่าเพื่อขายที่ดินให้นายทุนเพิ่มมากขึ้น

6. การบุกรุกป่าชายเลน และทรัพยากรชายฝั่ง

7. การใช้เครื่องมือที่ผิดกฎหมายในการทำลายทรัพยากรชายฝั่ง

สภาพปัญหาที่เกิดขึ้น

1. **สิทธิที่ดินทำกิน** ราษฎรไม่มีเอกสารสิทธิในที่ทำกินถึงร้อยละ 80

2. **พื้นที่ทำกินของเกษตรกรซ้อนทับกับประกาศการจัดการทรัพยากรป่าของรัฐ**

- 2.1 ราษฎรส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเป็นพื้นที่สูงและลาดชัน สูงกว่าระดับน้ำทะเล 100-260 ฟุต
- 2.2 เขตคุ้มครองและสงวนพันธุ์สัตว์ป่าควนแม่ยายหมื่น
- 2.3 เขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกหงาว
- 2.4 ป่าที่สาธารณะทุ่งสงวนเลี้ยงสัตว์ ปัญหาพื้นที่ส่วนใหญ่ ถูกครอบครองโดยนายทุนสัมปทานเหมืองแร่เดิม

3. **ปัญหาสิทธิชุมชนในการจัดการป่า** กลุ่มน้ำหลังสวนมีความหลากหลายทางชีวภาพ และมีความอุดมสมบูรณ์สูงมาก มีพืชเศรษฐกิจที่เกษตรกรอาศัยพื้นที่ป่าเพื่อเลี้ยงชีพติดมาช้านาน เช่น ไม้ไผ่ แร่ดีบุก ลูกหยี ลูกกอก สะตอ เหยียง ผักเหลียง ตลอดจนพืชสมุนไพรหายาก การใช้ประโยชน์จากของป่าเหล่านี้ ชุมชนมีภูมิปัญญาชาวบ้านในการใช้ประโยชน์จากป่า มีวัฒนธรรมในการใช้อย่างยั่งยืนและเกื้อกูลพื้นที่ในการประกาศเขตของกรมป่าไม้ส่วนใหญ่ ไม่มีความยืดหยุ่นให้เกษตรกรใช้ประโยชน์จากป่า เช่น เขตคุ้มครองและสงวนพันธุ์สัตว์ป่า

แนวคิดในการจัดการ

1. ให้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนเอง ไม่ว่าในรูปของป่าชุมชนหรือการให้บทบาทขององค์กรบริหารส่วนตำบลเข้าไปมีบทบาทในการจัดการป่าอย่างแท้จริง
2. มององค์รวมของปัญหา เชื่อมโยงปัญหา คือ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา และวัฒนธรรม
3. ปฏิรูปกฎหมายป่าไม้ ไม่ให้พื้นที่ประกาศเขตของกรมป่าไม้ซ้อนทับกัน
4. สร้างองค์กรชุมชนให้เข้มแข็ง และเชื่อมโยงเครือข่ายองค์กรชุมชนเข้าด้วยกัน จนสามารถมีพลังในการต่อรอง

ทิศทางการแก้ไขปัญหาในอนาคต

1. การสร้างจิตสำนึก ให้คนในชุมชน รัก ห่วงแหนและเป็นเจ้าของทรัพยากรร่วมกัน
2. ชุมชนต้องจัดการทรัพยากรโดยองค์กรชุมชน
3. สร้างระบบเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองที่ยั่งยืน
4. ขยายแนวคิดเรื่องการจัดการและการดูแลรักษาป่าให้กับสมาชิกในเครือข่ายและให้กับชุมชนในพื้นที่จังหวัดชุมพร

5. ผลักดันให้องค์การบริหารส่วนตำบลและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรและการจัดการองค์กร
6. สร้างกองทุนเพื่อการพึ่งพาตนเอง
7. สร้างเสริมบทบาทของสตรีให้เท่าเทียมกันกับผู้ชายเพื่อเป็นกำลังในการจัดการดูแลรักษาทรัพยากรของท้องถิ่น
8. รัฐต้องรับรองสถานะชุมชน ในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

ข้อค้นพบและบทเรียนในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำหลังสวนตอนบน

1. โครงการทดลองของรัฐกับสภาพความมั่นคงแห่งชาติ เป็นการทดลองทำโครงการร่วมกับชาวบ้านภายใต้ชื่อ "โครงการคนอยู่ป่ายัง" ที่ทดลองให้คนอยู่กับป่าได้ ในพื้นที่ หมู่ 2 และ หมู่ 6 ตำบลปากทรง

2. การสร้างระบบแนวคิดให้คนอยู่ร่วมกับป่าได้ดูแลรักษาป่าต้นน้ำ สร้างกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน "มีป่า มีน้ำ

มีอาหาร" เกิดป่าชุมชน เกิดวังมัจฉา มีการเปลี่ยนแนวคิดจากอาชีพการเกษตรเพื่อการส่งออก มาเป็นอาชีพการเกษตรแบบพอเพียง ด้วยระบบนิเวศเกษตร 4 ชั้น และเกิดพื้นที่นำร่องในการทำเกษตรสีเขียว

3. การหนุนเสริมความเข้มแข็งองค์กรชุมชน ตลอดลุ่มน้ำหลังสวน ด้วยการขยายเครือข่ายระดับลุ่มน้ำได้สำเร็จตลอดแนวลุ่มน้ำหลังสวน ด้วยการเชื่อมร้อยการดูแลทรัพยากร และการปรับเปลี่ยนระบบแนวคิดเกษตรที่ยั่งยืน

4. มีการรวมตัวของกลุ่มชุมชน จาก 3 กลุ่ม ขยายออกไปเป็น 10 กลุ่ม เป็นเครือข่าย ด้วยกิจกรรมเรื่องทรัพยากรอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนมีกองทุนของตนเองในการจัดการทรัพยากร เชื่อมร้อยการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำตลอดสาย

5. เครือข่ายองค์กรชาวบ้าน จ.ชุมพร และเชื่อมประสานกับภาคีภายนอก เช่น เครือข่ายเกษตรทางเลือกภาคใต้ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก 4 ภาค และสมัชชาคนจน

6. การจัดทำแผนเกษตรที่ยั่งยืนกับกระทรวงเกษตรฯ และสหกรณ์ให้จังหวัดชุมพร เป็นจังหวัดนำร่อง ปี 2546

7. มีการรวบรวมองค์ความรู้ ได้แก่ สร้างศูนย์การเรียนรู้เรื่องการจัดการกองทุน ในระบบ เกษตรกรรมที่ยั่งยืน สร้างศูนย์การเรียนรู้เรื่องสมุนไพร และร่วมทำงานวิจัยที่ร่วมกับ ส.ก.ว.

2. พื้นที่"สาขาน้ำคลองซี ตำบลวังมะปรางเหนือ อำเภอวังวิเศษ จังหวัดตรัง

สภาพทั่วไปของพื้นที่

ตำบลวังมะปรางเหนือ เป็นตำบลหนึ่งใน 5 ตำบลของอำเภอวังวิเศษ จังหวัดตรัง ห่างจาก ที่ว่าการอำเภอวังวิเศษ ทางทิศตะวันออก ประมาณ 500 เมตร มีพื้นที่ประมาณ 68.40 ตารางกิโลเมตร ประมาณ 42,750 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อ ทิศเหนือ จรดตำบลอ่าวตง อำเภอวังวิเศษ ทิศใต้ จรดตำบล วังมะปรางและตำบลเขาวิเศษ อำเภอวังวิเศษ ทิศตะวันออก จรดตำบลบางกุ้ง อำเภอห้วยยอด และทิศตะวันตก จรดตำบลกะลาเส อำเภอสีเกา ลักษณะการปกครองแบ่งออกเป็น 10 หมู่บ้าน มีประชากรรวม 5,571 คน จำนวนครัวเรือน 1,378 คน ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปของตำบลวังมะปรางเหนือ เป็นที่ราบลุ่ม และเนินเขาโดยทางทิศเหนือเป็นภูเขาสูงมีแนวเขตป่าสงวนแห่งชาติ (ป่าคลองซีและป่าทอนแจ้) มีลักษณะเป็นลูกคลื่นเกือบทั้งตำบล ดังนั้นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการทำนาจึงมีน้อยมาก กล่าวคือ เกษตรกรจะทำนาบริเวณร่องน้ำระหว่างเนินลูกคลื่นตลอดลาดประมาณร้อยละ 2 ของพื้นที่ทำการเกษตร ทรัพยากรแหล่งน้ำที่สำคัญได้แก่ คลองซี ห้วยไม้แห้ง ห้วยทอนแจ้ ห้วยยิง ช้าง ห้วยใต้สี่สือ เป็นต้น

ตำบลวังมะปรางเหนือ มีพื้นที่ป่าไม้อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติประมาณ 12,500 ไร่ เดิมตำบลวังมะปรางเหนือ จะมีพื้นที่อยู่มาก แต่เนื่องจากการอพยพมาจับจองที่ดินทำกินของราษฎร ในอำเภอและจังหวัดใกล้เคียง มาบุกรุกถางป่าเพื่อประกอบอาชีพ ปัจจุบันเหลือพื้นที่ป่าประมาณ ร้อยละ 5 ของความสมบูรณ์ทั้งหมด

สภาพปัญหาและความเป็นมาของการฟื้นฟูสาขาน้ำคลองซี

สาขาน้ำคลองซี เป็นคลองสายหลักที่หล่อเลี้ยงชีวิตของเกษตรกรในอำเภอวังวิเศษ สำหรับตำบลวังมะปรางเหนือคลองซีเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างหมู่ที่ 1 และ หมู่ที่ 2 และไหลผ่านหมู่ที่ 4 มีน้ำตลอดปี แต่ที่ผ่านมามีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสิ้นเปลือง และปล่อยปลະละเลย มาเป็นเวลานานร่วม 30 ปี ทำให้สาขาน้ำอยู่ในสภาพ ที่วิกฤติ ทั้งความเสื่อมโทรมด้านคุณภาพน้ำที่มี สารเคมีปะปน ด้านทรัพยากรป่าไม้ ต้นน้ำ ป่าริมคลอง และการพังทลายของหน้าดิน โดยเฉพาะบริเวณ ที่เป็นต้นน้ำลำธาร ซึ่งจากการทำแผนแม่บทของตำบลมะปรางเหนือทำให้พบว่าปัญหานี้ได้ส่งผลกระทบต่อ

ความอยู่ดีกินดีของราษฎรในหลายตำบล ประกอบกับเมื่อวันที่ 10 กันยายน 2545 คณะรัฐมนตรี ได้มีมติให้มุ่งเน้นการดำเนินการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน โดยให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกัน ในการดำเนินการฟื้นฟูดินน้ำลำธารทุกพื้นที่ของพื้นที่ลุ่มน้ำหลักของประเทศให้คืนสู่สภาพเดิมโดยเร็ว ขณะที่กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็ได้กำหนดวิสัยทัศน์ที่จะคืนธรรมชาติให้สังคมไทย โดยบริหารจัดการแบบบูรณาการเชิงรุก เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นวาระแห่งชาติ และเป็นรากฐาน ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต สังคม เศรษฐกิจ และ คุณภาพสิ่งแวดล้อม

ดังนั้น เพื่อให้มีการดำเนินการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำสัมฤทธิ์ผล อย่างเป็นรูปธรรม ทั้งการแก้ปัญหาวิกฤติต่างๆ ชาวบ้านและแกนนำจึงได้รวมตัวกันจัดทำเป็นโครงการนำร่อง พื้นที่เชิงอนุรักษ์ เพื่อนำไปสู่ความสำเร็จและร่วมกันจัดการแบบยั่งยืน และขยายผล ตลอดสายน้ำ ในพื้นที่อื่นๆ ต่อไป

การรวมกลุ่มกันของชุมชนและภาคีเครือข่ายในการอนุรักษ์ฟื้นฟูสายน้ำคลองชี มีวัตถุประสงค์ เพื่อพัฒนาเครือข่ายองค์กร ให้มีความเข้มแข็ง มีความเป็นหนึ่งเดียวกันของคนในองค์กร และสามารถช่วยกัน อนุรักษ์และฟื้นฟูระบบนิเวศของสายน้ำคลองชี ให้มีศักยภาพตามธรรมชาติในการทำหน้าที่รักษาสมดุล ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานแก่ชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

กระบวนการดำเนินงานของกลุ่ม

การฟื้นฟูลำน้ำคลองชีมีขอบเขตพื้นที่ภูมินิเวศน์ตลอดสายน้ำคลองชี ครอบคลุมพื้นที่ 5 ตำบล และลุ่มน้ำตรัง โดยมีกิจกรรมที่สำคัญ 3 ด้าน คือ

1. **งานวางแผนการรักษาและฟื้นฟูระบบนิเวศต้นน้ำ** ได้แก่ การป้องกันจากการบุกรุกทำลาย การปลูกป่าทดแทนด้วยพันธุ์ไม้โตเร็ว ไม้รักษาตลิ่ง ไม้ประจำถิ่น ส่งเสริมการฟื้นตัวตามธรรมชาติ และส่งเสริมการปลูกป่าใช้สอยและป่าอาหารชุมชน สวนสมุนไพร เป็นต้น
2. **จัดการการท่องเที่ยว** โดยเป็นการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การรักษาประเพณีและมรดก ทางวัฒนธรรมท้องถิ่น สนับสนุนผลิตภัณฑ์เฉพาะถิ่นหรืออาหารพื้นเมือง กิจกรรม HOME STAY ของชุมชน เป็นต้น
3. **การวางแผนการจัดการน้ำใช้แบบยั่งยืน** ได้แก่ สร้างฝายเก็บน้ำหรือประปาธรรมชาติ เก็บน้ำไว้ใช้ในชุมชนหรือครัวเรือน การทำท่อนกั้นน้ำ, ป้องกันและแก้ไขการพังทลายของตลิ่ง (การปลูกป่าสองข้างคลอง), กำหนดเขตและมาตรการการใช้ที่ดินรวมทั้งจัดทำแนวเขตของคลอง ในพื้นที่อย่างชัดเจน, ควบคุมให้มีการใช้ที่ดินตามมาตรการที่กำหนดอย่างเข้มงวดโดยท้องถิ่น และดำเนินมาตรการอนุรักษ์ดินและน้ำเพื่อป้องกันแก้ไขบรรเทาการพังทลายของดิน เป็นต้น

นอกจากนั้น การดำเนินงานยังได้วางแผนให้มีรูปแบบการติดตามผลการดำเนินงาน ดังนี้

1. การศึกษาวิจัย โดยการสำรวจสภาพการใช้ประโยชน์น้ำและที่ดิน การศึกษาวิจัยผลกระทบด้าน อุตุ-อุทกวิทยา การศึกษาวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมและมลพิษ และศึกษาวิจัยด้านเศรษฐกิจและสังคม ที่เป็นผลมาจากการดำเนินโครงการ
2. การติดตามประเมินผล โดยคณะกรรมการบริหารของเครือข่าย/ภาคี, คณะกรรมการร่วม ตัวแทนผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย หรือประชาชนทั่วไป, ทีมงานและแกนนำในพื้นที่ และคณะติดตามประเมินผล ของโซน และพอช. ซึ่งมีวิธีติดตามประเมินผล โดยใช้กระบวนการประชุมทีมงานพื้นที่ฟูทุกตำบล เดือนละ 1 ครั้ง และติดตามกลุ่ม/ทีมงาน พื้นที่จุดพัฒนา จุดละ 1 ครั้ง/เดือน

ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน

1. องค์กรมีความเข้มแข็ง มีศักยภาพในการทำงาน ทั้งด้านผู้นำ และบุคลากรมีความรู้ ความสามารถ ที่นำพาองค์กรไปสู่ความสำเร็จ
2. องค์กรสามารถช่วยเกษตรกรบรรเทาทุกข์ เรื่องภัยธรรมชาติได้ดี มีสมาชิกขององค์กรมากขึ้น ได้รับความร่วมมือร่วมใจจากชาวบ้านใน การดูแลรักษาทรัพยากรเป็นอย่างดี
3. ระบบนิเวศต้นน้ำคลองชี สามารถกลับมาทำหน้าที่ตามธรรมชาติเดิมได้ คือ อำนวยประโยชน์ ด้านน้ำท่า ป้องกันการกัดเซาะหน้าดินบนพื้นที่ลาดชัน และอุดมไปด้วยทรัพยากรชีวภาพ
4. ท้องถิ่นจะมีความสามารถในการบริหารจัดการน้ำ ทรัพยากรน้ำจะได้รับการจัดสรรอย่างเป็น ระบบและเป็นธรรม
5. ประชาชนทั้งในพื้นที่และที่อยู่ห่างน้ำไม่ได้รับผลกระทบจากปัญหามลพิษตกค้าง ทั้งในดิน น้ำ และผลิตผลทางการ
6. เกิดแหล่งท่องเที่ยวและบริการมีความใส่ใจในการให้บริการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มากขึ้น

หน่วยงานสนับสนุน

1. คณะกรรมการจัดการ พื้นฟูชุมชนท้องถิ่น ต.วังมะปรางเหนือ
2. สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) หรือ พอช.
3. มูลนิธิศุภนิมิตร แห่งประเทศไทย จ.ตรัง
4. ศูนย์อำนวยการปฏิบัติการจัดการความยากจน และพัฒนาชนบทตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ภาคประชาชน (ศจพ.ปชช.)

ผู้ประสานงาน นาง อริษา แก้วสามดวง โทร. 089-4730026
เครือข่ายชุมชนน้ำคลองรี ตำบลวังมะปรางเหนือ อำเภอวังวิเศษ จังหวัดตรัง

๑. การจัดการชายฝั่งชุมชนป่าหมี-อำเภอคลองสน ตำบลเกาะยาวใหญ่ อำเภอเกาะยาว จังหวัดพังงา

สภาพทั่วไป

บ้านป่าหมี ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 ตำบลเกาะยาวใหญ่ อำเภอเกาะยาว จังหวัดพังงา เป็นหมู่บ้านที่อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของที่ว่าการอำเภอเกาะยาว มีระยะทางประมาณ 8 กิโลเมตร และห่างจากองค์การบริหารส่วนตำบลเกาะยาวใหญ่ประมาณ 5 กิโลเมตร มีเนื้อที่ทั้งหมด 8,864 ไร่ ทิศเหนือติดกับหมู่ที่ 1 บ้านคลองเหียง ทิศใต้ติดกับฝั่งทะเลโละปาเหรด ตำบลพรุใน ทิศตะวันออกติดกับทิวเขาหมู่ที่ 2 บ้านช่องตลาด ทิศตะวันตกติดกับทะเลอันดามันและน่านน้ำจังหวัดภูเก็ต

สภาพภูมิประเทศบ้านป่าหมีเป็นภูเขาลาดลงสู่ป่าชายเลน และมีเกาะกลางกั้นระหว่างทะเลกับพื้นดิน ฐานทรัพยากรของบ้านป่าหมี มีตั้งแต่ภูเขาถึงทะเล เช่น ป่าต้นน้ำที่อยู่บนภูเขา ห้วยที่มีน้ำไหลลงสู่ฝายน้ำล้นและน้ำจะแห้งในฤดูแล้ง

ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของชุมชน ได้แก่ ป่าชายเลนผืนใหญ่ มีเนื้อที่ประมาณ 2,495 ไร่ มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพรรณพืชมากมายหลายชนิดและมีขนาดใหญ่ เคยเป็นพื้นที่ที่ผ่านการทำสัมปทานเผาถ่านมาก่อน และในส่วนที่เป็นป่าชายเลนชุมชนมีเนื้อที่ประมาณ 1,000 ไร่ สภาพป่ายังคงความอุดมสมบูรณ์ มีพรรณไม้หลากหลายชนิดประกอบด้วยไม้ใหญ่ เช่น ไม้ตะบูน ไม้โกงกาง ไม้แสมทะเล และพบว่าไม้พรรณไม้อื่นๆ สามารถนำมาทำเป็นอาหารได้ นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งเพาะพันธุ์และเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำนานาชนิด เช่น ปูดำ หอย รวมถึงสัตว์อื่นๆ เช่น ลิง ค่าง นกนานาชนิด ส่วนที่ดินมีการใช้ประโยชน์ในการเกษตรกรรม เช่น ปลูกยางพารา เลี้ยงควาย เลี้ยงแพะ ปลูกมะพร้าว ทำนา มีแนวเขตหินที่ติดกับชายฝั่ง มีป่าชายหาดที่มีพรรณไม้ต่างๆ เช่น จิก สน ชะคราม ผักบู่ทะเล บริเวณชายหาดที่มีสภาพเป็นหาดโคลนจะมีนกทะเลลงมาหาอาหารกิน มีหาดทราย แหล่งหญ้าทะเล แนวปะการัง และทะเลที่ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์

ประมาณปี พ.ศ.2490-2519 มีผู้อพยพเข้ามาอาศัยที่หมู่บ้านป่าหมีเป็นคนแรก คือ นายป่าหมี เป็นคนจังหวัดสตูล เข้ามาทำงานเก็บรังนกที่เกาะหลีเป๊ะ และมาตั้งรกรากบนเกาะยาวใหญ่ จนเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้าน คือ "บ้านป่าหมี" ซึ่งในช่วงนั้นบ้านป่าหมียังเป็นส่วนหนึ่งของหมู่บ้านคลองเหียง

มีผู้เข้ามาอาศัยอยู่เพียง 7 ครอบครัวเท่านั้น หลังจากนั้นจึงเริ่มมีคนเข้ามาอาศัยอยู่ในบ้านย่านหมีมากขึ้น ส่วนมากจะเป็นคนที่มาจากจังหวัดสตูล จนมีถึง 40 ครอบครัว ในช่วงที่เริ่มก่อตั้งเป็นหมู่บ้าน

ปี พ.ศ. 2519 มีระบบการปกครองส่วนท้องถิ่นขึ้นโดยมีผู้ใหญ่บ้านคนแรก คือ นายสามารถ งานแข็ง (ปะมะ๊ะ) เริ่มมีความเจริญเข้าสู่หมู่บ้าน และมีการแยกตัวจากหมู่บ้านคลองเหี้ย มาเป็นหมู่บ้านย่านหมี หมู่ที่ 3 และมีการตัดถนนเข้าสู่หมู่บ้าน จากเดิมที่ใช้นถนนในนาหลังบ้านปะมะ๊ะเป็นถนนสายหลักของหมู่บ้าน

ปี พ.ศ.2539 มีไฟฟ้าเข้ามาในหมู่บ้านเป็นครั้งแรก โดยการไข่เครื่องปั่นไฟ แต่มีการกำหนดระยะเวลา ในการใช้ คือ จะปล่อยกระแสไฟฟ้าในช่วงกลางคืนเท่านั้น นกระทั่งปี พ.ศ.2545 มีการวางสายเคเบิล (จ่ายกระแสไฟฟ้า) มาที่เกาะยาวใหญ่ บ้านย่านหมีจึงมีไฟฟ้าใช้ตลอด 24 ชั่วโมง

ชุมชนบ้านย่านหมีเป็นชุมชนอิสลาม ที่มีสายสัมพันธ์แบบระบบเครือญาติตามแบบวิถีชุมชนอิสลามโบราณ คือ การมีวัฒนธรรมแบบท้องถิ่น มีความเป็นอยู่แบบเรียบง่ายและงดงามภายใต้ คำสั่งสอนของศาสนาอิสลาม ให้ความเคารพผู้นำท้องถิ่น โดยเฉพาะผู้นำทางศาสนา (โต๊ะอิหม่าม) ศาสนาจะเป็นศูนย์กลางในการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน ชุมชนบ้านย่านหมีจึงไม่จำเป็นที่จะต้องมีการระเบียบ แต่อาศัยพื้นฐานความเข้าใจและสำนึกความรับผิดชอบร่วมกัน ใช้สิทธิตามธรรมชาติ โดยไม่ต้องสร้างกฎระเบียบมาบังคับใช้ แต่อาศัยการปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชนในช่วงหลังพิธีละหมาดวันศุกร์ที่มัสยิด โดยจะให้ผู้นำเป็นผู้ที่นำเรื่องราวต่างๆ เข้ามาหารือและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน

การอาศัยพึ่งพาทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง วิถีชาวประมงพื้นบ้าน

ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งชุมชนบ้านย่านหมีประกอบด้วย ฝืนป่าชายเลน ป่าชายหาด แหล่งหญ้าทะเล ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญ ทำให้มีทรัพยากรสัตว์น้ำมีความอุดมสมบูรณ์ เช่น ปู ปลา กุ้ง หอย ฯลฯ ซึ่งราษฎรจับไปขายเป็นรายได้ของครอบครัว และเพื่อการบริโภคในครัวเรือน เหมาะแก่การทำประมงของชุมชน ดังนั้นประชากรส่วนใหญ่จึงประกอบอาชีพประมง พร้อมกับเพาะเลี้ยงปลาในกระชัง เป็นอาชีพหลัก อาชีพรองคือ การเกษตร เช่น การทำนา การทำสวนยางพารา รับจ้างกรีดยางพารา สวนปาล์ม เลี้ยงสัตว์ ทำสวนมะพร้าว ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ตั้งแต่ภูเขาถึงทะเล โดยพื้นที่ภูเขาใช้เป็นพื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่ทางทะเลใช้เป็นแหล่งหารายได้ ในการเลี้ยงชีพและเป็นแหล่งอาหารในครอบครัว และบริเวณชายหาดชาวชุมชนบ้านย่านหมีใช้เป็นสถานที่เพื่อใช้ประโยชน์ของชุมชนในด้านต่างๆ เช่น การพักผ่อนหย่อนใจ ของครอบครัวในยามที่ว่างจากงาน กล่าวโดยสรุปชุมชนบ้านย่านหมี ตำบลเกาะยาวใหญ่ ใช้วิถีชีวิตที่ผูกพันและพึ่งพาอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งระบบของชุมชน โดยให้หลักศาสนาเป็นแนวทางการดำเนินชีวิต มีคุณธรรม นำพาการอยู่รอดของชุมชน

ดังนั้นหากใช้หลักการเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางของรัฐบาลปัจจุบัน วิธีชีวิตชุมชนบ้านย่าหมีดำเนินการตามหลักการมาโดยตลอดและสม่ำเสมอ จึงถือได้ว่าน่าจะเป็นชุมชนตัวอย่างที่สอดคล้องกับการใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนและแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง

ชายหาดอ่าวคลองสน ชุมชนย่าหมี ต.เกาะยาวใหญ่ จ.พังงา ในวันนี้ยังคงเป็นแหล่งรวมทรัพยากรที่มีความหลากหลาย ตั้งแต่ภูเขาถึงทะเล เช่น ป่าต้นน้ำที่อยู่บนภูเขา ป่าชายเลนผืนใหญ่ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพรรณพืชมากมายหลายชนิดและมีขนาดใหญ่ แนวหาดหินที่ติดกับชายฝั่ง ป่าชายหาดที่มีพรรณไม้ต่างๆ เช่น จิก สน ชะคราม ผักบุ้งทะเล หาดทราย แหล่งหญ้าทะเล แนวปะการัง ซึ่งเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน จึงทำให้บริเวณอ่าวคลองสนยังคงความอุดมสมบูรณ์

การปกป้องทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งจากสัมปทานป่าชายเลน

ปี พ.ศ. 2531 ป่าชายเลนบ้านย่าหมี ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 2,801 ไร่ ถูกดำเนินการทำสัมปทานโดยนายมิน ลีนาอนุารถ ได้จ้างคนงานเข้ามาตัดไม้ทำลายป่าเพื่อนำไปเผาถ่าน ซึ่งในขณะนั้นป่าชายเลนได้ถูกตัดโค่นไปบางส่วน ชาวบ้านจึงเห็นว่าถ้าหากปล่อยให้ดำเนินการตัดต้นไม้ในป่าชายเลนต่อไปก็จะมีผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ป่าชายเลนเหมือนกับพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งโดนตัดโค่นจนป่าโล่งเตียนไปแล้ว นอกจากจะกระทบต่อระบบนิเวศน์ป่าชายเลนแล้ว น้ำเค็มจากทะเลก็จะซึมเข้าสู่นาข้าว เพราะขาดต้นไม้ที่จะทำหน้าที่เป็นเกราะกำบังคลื่นลม กำแพงป้องกันน้ำทะเลท่วมไร่นา พร้อมทั้งป้องกันลมมรสุมที่พัดเข้ามาอาจถูกบ้านเรือน พืชผล เสียหายได้ การคมนาคมสัญจรทางน้ำที่ชาวบ้านใช้ลำคลองต่างๆ ในการนำเรือเข้าออกทั้งในตอนกลางวันและกลางคืน เพื่อประกอบอาชีพประมงต้องตื่นเงิน เนื่องจากเมื่อผู้ที่ตัดต้นไม้นำต้นไม้ไปเผาถ่านแล้วก็จะทิ้งใบไม้กิ่งไม้เล็กๆ ให้ทับถมขวางลำคลอง ทำให้ยากต่อการโดยสารเรือประมง ทางชาวบ้านจึงรวมตัวกันต่อต้านการตัดไม้ในป่าชายเลน ถึงแม้ว่าจะมีผู้ได้รับสัมปทานแล้วก็ตาม จึงเกิดผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำธรรมชาติ พร้อมทั้งความร่วมมือของชาวบ้านกว่า 80% จึงสามารถหยุดยั้งการตัดไม้ในพื้นที่ป่าชายเลนลงได้

ในการต่อต้านครั้งนั้นนอกจากจะไม่ได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ในอำเภอเกาะยาวแล้ว ชาวบ้านบางคนยังถูกข่มขู่จากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ประจำอำเภอด้วย แต่นั่นมิได้ทำให้ชาวบ้านหวาดกลัวแต่อย่างใด กลับเป็นแรงหนุนให้ชาวบ้านแข็งแกร่งขึ้น วิธีการต่อต้านของชาวบ้าน คือ เมื่อคนงานของบริษัทตั้งทับที่ปักเพื่อตัดไม้ พวกเขาชาวบ้านจะส่งตัวแทนไปเจรจาก่อน เมื่อการเจรจาไม่ได้ผลก็จะดำเนินการเผาทับที่ปักคนงานทันที ถ้าหากมีการสร้างใหม่ก็จะทำการเผาอีก จนคนงานต้องเปลี่ยนวิธีการโดยไม่ตั้งทับที่ปักแต่จะลอบตัดต้นไม้ แล้วลำเลียงใส่เรือบรรทุกในเวลากลางคืนเพื่อไปส่งที่เตาเผาบ้านสามช่อง อำเภอตะกั่วป่า เมื่อชาวบ้านรู้ข่าวก็ชวนกันไปไล่คนงานจากบริษัท

จนคนงานอยู่ไม่ได้ต้องหยุดไปในที่สุด เมื่อดำเนินการต่อต้านประสบผลสำเร็จชาวบ้านจึงประชุมพร้อมใจกันจัดทำพื้นที่ป่าชายเลนให้เป็นป่าชายเลนชุมชนบ้านย่าหมีขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2538 เพื่อให้สามารถมีพื้นที่ป่าไว้ใช้สอยในหมู่บ้าน และอนุรักษ์ไว้เพื่อเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้แก่เยาวชนรุ่นหลัง ได้รู้จักพืชพันธุ์ไม้ในป่าชายเลน ระบบนิเวศน์ป่าชายเลน

ป่าชายเลนบ้านย่าหมีถือได้ว่าเป็นป่าชายเลนที่สมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งของภาคใต้ นายสามารถ งานแข็ง อดีตผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น ได้รวบรวมข้อมูลภาพถ่ายต่างๆ ส่งเข้าประกวดรางวัลลูกโลกสีเขียว จนได้รับรางวัลชมเชยประเภทชุมชน ชุมชนบ้านย่าหมี เมื่อวันที่ 18 ธันวาคม 2545 ซึ่งเป็นรางวัลของชุมชนที่ทุกคนภูมิใจเป็นอย่างยิ่ง นับว่าเป็นการต่อสู้ที่คุ้มค่าอย่างยิ่งที่ผ่านมา

ป่าชายเลนบ้านย่าหมีมีระบบนิเวศน์ที่มีความหลากหลายเป็นอย่างมาก ทั้งพรรณพืชและพันธุ์สัตว์ ถึงขนาดที่ว่าเคยมีผู้ที่ได้มาสัมผัสพื้นที่ป่าชายเลนบ้านย่าหมีกล่าวไว้ว่า **ไม่เคยเห็นป่าชายเลนที่ไหนจะสมบูรณ์เท่ากับป่าชายเลนบ้านย่าหมีมาก่อน** ดังนั้นรางวัลชมเชยลูกโลกสีเขียวประเภทชุมชนจึงเป็นสิ่งที่สามารถยืนยันในคำพูดนี้ได้ดี และหากใครได้มาสัมผัสป่าชายเลนของ บ้านย่าหมีก็คงพูดเป็นเสียงเดียวกันถึงความสมบูรณ์ของพื้นที่ป่าชายเลนแห่งนี้

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา มีหลายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชนบ้านย่าหมีตั้งแต่รัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ.2484 มีการอนุญาตให้ทำสัมปทานป่าชายเลนให้กับธุรกิจการเผาถ่าน ทำให้เกิดการลักลอบตัดและแปรรูปไม้ในบริเวณป่าชายเลนของชุมชน

ต่อมาเมื่อป่าไม้ในพื้นที่สัมปทานเริ่มทรุดโทรมลง ทำให้ทรัพยากรสัตว์น้ำลดลงตามไปด้วย ชุมชนต่างถิ่นเริ่มเข้ามาทำประมงในเขตพื้นที่บ้านย่าหมีโดยใช้เครื่องมือประมงที่ทำลายล้าง เช่น อวนลาก อวนรุน เพื่อให้ได้สัตว์น้ำในจำนวนมาก โดยไม่ได้คำนึงถึงระบบนิเวศทางทะเลที่ต้องถูกทำลายจนประสบปัญหาต่างๆ ได้แก่

- สัตว์น้ำในพื้นที่ลดลง จากที่เคยจับได้จำนวนมากโดยเฉพาะกุ้ง ปู ปลา ขาวประมงพื้นบ้าน จะต้องใช้เวลานานขึ้นเพื่อให้จับสัตว์น้ำเหล่านั้นได้จำนวนเท่าเดิม
- พื้นที่ของหมู่บ้านฝั่งตะวันตกซึ่งติดกับทะเล มีป่าชายเลนที่เปรียบเสมือนเกราะป้องกันคอยกำบังมิให้คลื่นลมหรือน้ำทะเลทะลักเข้าสู่ไร่นาของชาวบ้าน ทำให้ข้าวเสียหาย แต่เมื่อมีการทำลาย พื้นที่ป่าชายเลนทำให้น้ำทะเลไหลเข้าสู่ไร่นาก่อความเสียหายแก่ชาวบ้าน และหากไม่มีป่าชายเลนเป็นเกราะกำบังคลื่นลม ถึงฤดูมรสุมจึงทำให้เกิดปัญหากับบ้านเรือนที่อยู่ติดกับทะเลและเรือประมง ก็ไม่มีพื้นที่ที่ปลอดภัยสำหรับจอดเรือได้

ทางชุมชนเล็งเห็นแล้วว่าถ้าปล่อยให้มีการตัดไม้ทำลายป่าต่อไป การทำสัมปทานเผาถ่านที่เกิดขึ้นชาวบ้านไม่ทราบว่าจะอีกนานเท่าไรจึงจะหมดสัญญา จึงเกิดการรวมตัวกันเพื่อหาแนวทางให้ได้มาซึ่งป่าชุมชนของชาวบ้าน

การต่อสู้แก้ไขปัญหาเครื่องมือประมงทำลายล้างอวนรุน อวนลาก

ปี 2538-2541 จากวิกฤติทรัพยากรทางทะเลชาวประมงพื้นบ้านบ้านย่าหมีและชุมชนบริเวณข้างเคียงประสบปัญหาการทำประมงพื้นบ้านไม่สามารถจับสัตว์น้ำได้คุ้มทุน เนื่องจากการละเมิดกฎหมายประมงของเครื่องมือประมงทำลายล้างและผิดกฎหมายของเครื่องมืออวนรุน อวนลาก ทำการประมงในเขต 3,000 เมตรและเขตหวงห้ามอ่าวพังงา ร่วมจัดตั้งเครือข่ายชาวประมงพื้นบ้านตำบลเกาะยาวใหญ่ และเข้าร่วมสมัชชาชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้รณรงค์ในเชิงนโยบายกับกระทรวง-เกษตรและสหกรณ์ฯ กรมประมงให้ยกเลิกการใช้เครื่องมืออวนรุน อวนลาก และจัดตั้งสมัชชาชาวประมงพื้นบ้านอันดามันเพื่อการผลักดันขยายแนวเขตอ่าวพังงา ห้ามใช้เครื่องมือประมงอวนรุน อวนลากในบริเวณเขตอ่าวพังงาจนสำเร็จในปี 2541 บทเรียนประสบการณ์ที่สำคัญการแก้ไขปัญหาวิกฤติทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ต้องผลักดันและเสริมสร้างเครือข่ายที่เข้มแข็งและแสวงหาภาคี สนับสนุนทั้งในส่วนเครือข่ายองค์กรประชาชน นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรภาครัฐ เช่น กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม สภาความมั่นคงแห่งชาติ เป็นต้น

นอกจากนั้น ชาวประมงพื้นบ้านย่าหมี ยังต่อสู้เพื่อปกป้องอ่าวคลองสน จากการจัดสร้างมารีน่า ชายต่างชาติสุขพื้นที่สร้างอาณานิคมบ้านพักตากอากาศหรูแห่งใหม่ไทย-ญี่ปุ่น-สิงคโปร์ในช่วงประเทศไทยมีโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลของรัฐและเอกชนเกิดขึ้นหลายโครงการ เช่น โครงการท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย โรงไฟฟ้าบ่อนอกและหินกรูด ท่าเรือน้ำลึก เชื้อหินกันคลื่นที่มีมากมาย ทั้งชายฝั่งทะเลอ่าวไทย และอันดามัน เป็นต้น มีรวมตัวของประชาชนในพื้นที่โครงการและกลุ่มเครือข่ายเพื่อเรียกร้องให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการอนุมัติโครงการได้ทบทวน ชะลอและยุติโครงการ หลายต่อหลายครั้งมักจะมีสถานการณ์ที่นำไปสู่การใช้ความรุนแรง ส่วนสาเหตุสำคัญที่นำไปสู่ความขัดแย้งมาจากโครงการพัฒนาทั้งขนาดใหญ่ ล้วนแล้วขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน ทั้งในด้านการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมวางแผน และร่วมตัดสินใจ ซึ่งไม่เห็นผลประโยชน์ส่วนใหญ่เป็นของท้องถิ่นหรือชุมชนเลย อีกทั้งไม่ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนและรักษาฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่สมดุล ก่อให้เกิดผลกระทบตามมาอย่างใหญ่หลวง

สถานการณ์ที่อ่าวคลองสน หลังจากที่มีการอนุญาตให้บริษัทข้ามชาติเข้ามาดำเนินโครงการแล้วในพื้นที่ยังมีการสร้างกระแสข่าวว่าชาวบ้านย่าหมีที่คัดค้านการสร้างสะพานท่าเทียบเรือมารีน่าได้รับเงินค่าจ้างในการเฝ้าระวังอ่าวคลองสนคนละ 200-300 บาท โดยการสนับสนุนปลุกกระดมของเจ้าหน้าที่มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์ ให้ชาวบ้านออกมาคัดค้านการสร้างสะพาน

ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนั้นเกิดเพียงการเซ็นชื่ออนุญาตการก่อสร้างของกลุ่มคนเพียงไม่กี่คน แต่ผลที่ตามมาคือ การสร้างความเดือดร้อนให้แก่ชาวบ้าน เกิดผลกระทบทางด้านร่างกาย

จิตใจ เศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ในขณะที่ชาวบ้านได้ร่วมกันต่อสู้เพื่อปกป้องไว้ซึ่งทรัพยากรของส่วนรวม กลุ่มนายทุนก็ต่อสู้เพื่อปกป้องผลประโยชน์ส่วนตัว กระแสข่าวการคัดค้านโครงการก่อสร้างสะพานท่าเทียบเรือ กลับมิได้สร้างความตระหนักถึงความเดือดร้อนของ ชาวประมงพื้นบ้านจากกลุ่มบริษัทข้ามชาติ แต่สร้างความชอบใจที่เห็นว่าชาวบ้านได้ช่วยสร้างสะพาน โดยที่บริษัทไม่ต้องเสียค่าโฆษณาใดๆ

ชาวบ้านย่าหมียังอยู่ด้วยความหวาดระแวงไม่รู้ว่าบริษัทจะดำเนินการต่อไปอย่างไร ปัจจุบันยังไม่เห็นมีหน่วยงานของภาครัฐเข้าไปดูแล สร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้าน ยังคงปล่อยให้ชาวบ้านต่อสู้อย่างโดดเดี่ยวที่มีแนวโน้มว่าจะยึดเยื้อไปอีกนาน

การเปิดบันทึกเรื่องราวการต่อสู้เพื่อปกป้องสิทธิชุมชนครั้งสำคัญ จะกลายเป็นเหตุการณ์ประวัติศาสตร์อีกหน้าหนึ่งที่ชาวบ้าน ย่าหมีภูมิใจที่ได้รักษาทรัพยากรบนผืนแผ่นดินไทยไว้ให้ลูกหลานรุ่นต่อไป ที่จะได้เข้ามาใช้ประโยชน์ในการทำมาหากิน ดังเช่นบรรพบุรุษของพวกเขา และจะเป็นบทเรียนสำคัญของหน่วยงานภาครัฐที่ตัดสินใจอนุญาตให้มีการก่อสร้างโดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อน ความรู้สึกของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่

ปูม้า ปลาตาบ ลูกกุ้ง ปลาหมึก หอยชนิดต่างๆ ในบริเวณอ่าวคลองสน แหล่งอาหารชั้นดีที่ชาวบ้านได้หาอยู่หากินกันทุกวัน กับข้าวทุกมื้อที่ได้จากทะเลหน้าบ้านเป็นเครื่องจรรந்தถึงความอุดมสมบูรณ์แห่งท้องทะเลบริเวณอ่าวคลองสนได้เป็นอย่างดี ซึ่งสอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจแบบพอเพียงที่เราต้องการกันมิใช่หรือ

แนวทางการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งชุมชน-บ้านย่าหมี

แนวทางที่ 1 การจัดการเรียนรู้และองค์ความรู้ชุมชนอย่างบูรณาการ มีวิธีการต่อไปนี้

1. ศึกษาหรือวิจัยแบบมีส่วนร่วมบทบาทชุมชนย่าหมีในการจัดการป่าชายเลน
2. ศึกษาหรือวิจัยแบบมีส่วนร่วมอาชีพประมงพื้นบ้านในกระแสโลกาภิวัตน์เพื่อความอยู่รอด

ของชุมชน

3. วิจัยเชิงปฏิบัติการตามแนวทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการพัฒนาชุมชนประมงพื้นบ้าน

แนวทางที่ 2 พื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งอย่างยั่งยืนโดย มีวิธีการส่งเสริมดังต่อไปนี้

1. สนับสนุนให้องค์กรชุมชนบ้านย่าหมี ออกกฎระเบียบการใช้ทรัพยากรชายฝั่งของชุมชน เช่น การใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน แหล่งหญ้าทะเล แหล่งปะการังและที่ดินชายฝั่ง เป็นต้น โดยเสนอให้ออกเป็นข้อบังคับตำบลเกาะยาวใหญ่

2. สนับสนุนการจัดทำแนวเขตแหล่งทรัพยากรต่างๆ เช่น แนวเขตป่าชายเลนชุมชน
ทุ่งแนวเขตแหล่งหญ้าทะเล - แหล่งปะการัง แนวเขตป่าต้นน้ำ
3. สนับสนุนการฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่ง เช่น การปลูกเสริมป่าชายเลน การปลูกเสริมป่าต้นน้ำ
การปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำลงในพื้นที่ป่าชายเลนและทะเล เป็นต้น
4. การแก้ไขปัญหาเครื่องมือประมงทำลายล้าง
  - จะต้องกำหนดเขตการทำประมงให้สอดคล้องกับสภาพระบบนิเวศและภูมิประเทศ
  - ให้ชุมชนมีสิทธิในการออกกระเบียบเพื่อควบคุมเครื่องมือประมงในท้องถิ่นของตนเอง
  - ให้มีการออกกฎควบคุมการใช้เครื่องมือประมงผิดประเภท หรือการดัดแปลง
เครื่องมือประมงตามที่ได้ที่ขออนุญาตไว้
  - ให้มีนโยบายยกเลิกการใช้เครื่องมือประมงอวนรุน
  - ให้มีการควบคุมจำนวนเรืออวนลากให้ไม่เกิน 7,000 ลำ และขยายขนาดตาอวนรวม
ทั้งกำหนดพื้นที่ที่อนุญาตให้ทำการประมงอวนลาก ทั้งนี้โดยให้มีการศึกษาข้อมูลทางวิชาการ
5. พื้นที่สาธารณะป่าชายหาดและชายหาดของชุมชน
  - ควรมีกฎหมายควบคุมเจ้าของกิจการที่กีดกันประชาชนใช้พื้นที่สาธารณะ เช่น บริเวณ
ชายหาดหน้าโรงแรม เกาะรังนก และสะพานสาธารณะ
  - การสร้างสิ่งล่วงล้ำลำน้ำ ให้ปรับปรุงประกาศของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อม ในการกำหนดประเภทกิจการที่จะต้องทำการศึกษาลผลกระทบสิ่งแวดล้อม
โดยให้องค์ตามลักษณะของนิเวศพื้นที่ ไม่ใช่เฉพาะเรื่องขนาด
  - ในการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมของท่าเรือ ต้องพิจารณาครอบคลุมถึงกิจกรรม
ในการใช้ท่าเรือ
  - ส่งเสริมการฟื้นฟูสภาพพื้นที่ชายฝั่ง โดยใช้ธรรมชาติของพันธุ์ไม้ดั้งเดิม ประชาชนจะต้อง
มีส่วนร่วมในขั้นตอนการอนุมัติโครงการ
  - ควรให้มีการวางผัง และจำแนกการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่ไม่กระทบกับระบบนิเวศ เช่น
การกำหนดแนวถอยร่นจากชายหาด
  - ควรให้มีการจัดทำนโยบายทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งของประเทศ และปรับปรุงทุกๆ 5 ปี

แนวทางที่ 3 เสริมสร้างจิตสำนึกด้านการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง มีวิธีการส่งเสริมดังต่อไปนี้

1. การสนับสนุนชุมชนร่วมกับโรงเรียน จัดการศึกษาเรียนรู้ให้เด็กนักเรียน ศึกษาและเห็น
ความสำคัญของทรัพยากรชายฝั่งทะเลในชุมชน ในรูปแบบการถ่ายทอดจากผู้อาวุโสถึงลูกหลาน
การจัดค่ายเยาวชนสำรวจทรัพยากร การให้บทบาทเด็กนักเรียนมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งทะเล

2. การสนับสนุนเยาวชนในชุมชนในการแผ้วถางไร่พริกขี้หนูปลูกพริกขี้หนู ส่งเสริมการฝึกอบรมและปฏิบัติการนักร้องชายหาด การส่งเสริมบทบาทเยาวชนในการประชาสัมพันธ์ของดีของชุมชน ฯลฯ

3. การสนับสนุนฝึกอบรมผู้นำและสมาชิกในการมีส่วนร่วมในการพัฒนา

แนวทางที่ 4 พัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพของชุมชน มีวิธีการส่งเสริมดังนี้

1. การสนับสนุนการจัดระบบชุมชนให้มีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ในรูปคณะกรรมการชุมชน เช่น ผู้นำทางศาสนา ผู้นำทางการศึกษา ผู้นำทางด้านอาชีพสาขาต่างๆ คณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้นำเยาวชน ผู้นำสตรี ผู้นำกลุ่มกิจกรรม ให้มีความเชื่อมโยงในระบบกลไกภายในชุมชน

2. การสนับสนุนศึกษาดูงานกระบวนการชุมชนที่มีประสบการณ์และบทเรียนในการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมหรือเทคนิคและทักษะในการส่งเสริมการมีส่วนร่วม เช่น กระบวนการจัดทำแผนชุมชน กระบวนการจัดการระบบทุนภายในชุมชน เป็นต้น

3. การสนับสนุนจัดทำแผนชุมชนและระบบการบูรณาการทุนภายในชุมชน เพื่อเป็นสถาบันการเงินภายในชุมชน โดยการประชุมสร้างความเข้าใจและทบทวนบทเรียนที่ผ่านมา การแลกเปลี่ยนข้อมูลการบริหารจัดการภายในแต่ละกลุ่ม เป็นต้น

แนวทางที่ 5 เสริมสร้างระบบเศรษฐกิจของชุมชน วิธีการส่งเสริมดังต่อไปนี้

1. การสนับสนุนการจัดทำกองทุนหมุนเวียนเครื่องมือประมง เช่น เครื่องยนต์เรือ อวน

2. การสนับสนุนกระบวนการจัดทำตลาดกลางสัตว์น้ำของชุมชนเพื่อสามารถที่จะต่อรองราคาซื้อขายสัตว์น้ำให้มีราคาสูงขึ้นและลดต้นทุนในการผลิต เช่น ราคาน้ำมัน ค่าน้ำแข็ง เป็นต้น

3. การสนับสนุนเสริมสร้างทักษะคนรุ่นใหม่ในงานช่างต่อเรือ เนื่องจากทักษะและความชำนาญของคนย่าหมีมีความสามารถในด้านนี้ ปัจจุบันมีหลายคนออกไปรับจ้างต่อเรือและซ่อมเรือในบริเวณหมู่บ้านและพื้นที่ใกล้เคียง

4. การสนับสนุนแปรรูปผลิตภัณฑ์จากสัตว์น้ำ เช่น การผลิตน้ำปลา การจัดทำปลาตากแห้งของกลุ่มสตรี เป็นต้น

5. การส่งเสริมแรงงานจากกลุ่มเยาวชนในชุมชน ในการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านร่วมกับครอบครัวหรือเครือญาติ

6. การส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเพื่อรองรับการท่องเที่ยวที่จะเกิดขึ้นในอนาคตที่ไม่กระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน

แนวทางที่ 6 ส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมและการกระจายอำนาจสู่ชุมชน วิธีการดังนี้

1. การฝึกอบรมให้ความรู้ สิทธิ อำนาจหน้าที่และบทบาทของชุมชน ตามกฎหมายรัฐธรรมนูญให้แก่สมาชิกและแกนนำของชุมชน

2. การส่งเสริมกิจกรรมการมีส่วนร่วมในการกำหนด การดำเนินการและการติดตามแผนพัฒนาของชุมชน เช่น แผนพัฒนาชุมชน แผนพัฒนาตำบล แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดและกลุ่มจังหวัด ตลอดจนแผนพัฒนาระดับประเทศ

3. การส่งเสริมองค์กรชุมชนในการติดตามและพัฒนานโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง เช่น นโยบายการประมง โครงการซีฟู้ดแบงก์ภายใต้นโยบายการแปลงสินทรัพย์เป็นทุน นโยบายการกำหนดเขตเศรษฐกิจพิเศษ นโยบายการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง กฎหมายป่าชุมชน กฎหมายบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง เป็นต้น

4. การส่งเสริมการสร้างเครือข่ายชาวประมงพื้นบ้านทุกระดับหรือเครือข่ายชุมชนชายฝั่งอย่างต่อเนื่อง เพื่อการสร้างกระบวนการเรียนรู้และเสริมสร้างความเข้มแข็งจากประสบการณ์และบทเรียนทางตรงของแต่ละพื้นที่เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาตั้งแต่ระดับพื้นที่ถึงระดับนโยบาย

แนวทางที่ 7 ส่งเสริมสิทธิชุมชนต่อการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ฉบับรับฟังความคิดเห็นของคณะกรรมการการยกย่องรัฐธรรมนูญ สภาร่างรัฐธรรมนูญ (ปฏิรูปการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและทะเลไทย เป็นการปฏิรูปการเมือง)

1. ตามมาตรา 65 "บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือ ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน" เสนอให้เปลี่ยนคำว่า มีส่วนร่วม เป็น มีสิทธิ

2. การปกครองส่วนท้องถิ่น ต้องบัญญัติให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความเชื่อมโยงกับชุมชน

3. ควรมีการจัดตั้งให้มีสภาชุมชน หรือคณะกรรมการหมู่บ้านตามวัฒนธรรมและประเพณี และให้เชื่อมโยงกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

4. องค์การอิสระด้านสิ่งแวดล้อมควรมีตัวแทนของชุมชนร่วมด้วย

5. ให้มีการจัดตั้งศาลชำนาญพิเศษด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อความรวดเร็วในการพิจารณาคดี

6. การตรวจสอบองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้ประชาชนและหน่วยงานสามารถตรวจสอบได้

ผู้ประสานงาน นางธนู แบนเนียง โทร. 081-537-5467, 081-891-5578
ช่างพิมพ์ชุมชนชาวท่าใหม่-อำเภอคลองลาน หมู่ที่ 3 ตำบลเกาะยาวใหญ่
อำเภอเกาะยาว จังหวัดพังงา

4. เครื่องจักรเกษตรกรรมทางเล็อกภาคใต้ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

ความเป็นมา

การพัฒนาประเทศตามแนวทางเศรษฐกิจกระแสหลักที่ผ่านมา ได้ทำให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงแบบก้าวกระโดดไปสู่สังคมใหม่ที่มีความสลับซับซ้อนในทุกด้าน จริงอยู่ที่ว่า การพัฒนาสู่ความทันสมัยตามแนวทางตะวันตก ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศไทยในหลายด้าน แต่การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและรุนแรงได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนไทยและสังคมไทย

ในด้านการเกษตรก็เช่นเดียวกันการพัฒนาสู่ความทันสมัย สู่การเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว ได้ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางภาคเกษตรอย่างมากมาย อย่างรวดเร็ว โดยการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เชื่อว่าจะเพิ่มผลิตภาพทางการผลิตเกษตรของไทยได้แก่ เครื่องจักรกล สารเคมีเกษตร และมุ่งเป้าหมายในการผลิตเพื่อการเชิงพาณิชย์ ทำอย่างไรให้มีกำไรให้มากที่สุดโดยใช้ต้นทุนต่ำที่สุด ผลจากการปรับเปลี่ยนสู่การปรับระบบการเพาะปลูกพืช จากที่เคยปลูกพืชผสมผสานมาเป็นการพืชเชิงเดี่ยวในพื้นที่ขนาดใหญ่ ใช้เครื่องจักร แทนแรงงานคน ใช้สารเคมีเร่งการเติบโตและการเปลี่ยนวิถีคิดจากการผลิตเพื่อบริโภคในครอบครัวเหลือจึงแบ่งปันในชุมชน เป็นการผลิตเพื่อการค้ามีความคิดว่าจะทำอย่างไรจึงจะมีกำไรให้มากที่สุดแทน

การส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรในภาคใต้ก็เช่นกัน "ระบบเกษตรเชิงเดี่ยว" ได้ส่งผลกระทบต่อสังคม ระบบนิเวศ วิถีชีวิตของเกษตรกรและสังคม ดังเช่น

1. ก่อให้เกิดการทำลายระบบนิเวศอย่างรุนแรง เนื่องจากมีการบุกเบิกแผ้วถางขยายพื้นที่ทำกินอย่างมากมาย เพื่อทำการเกษตร มีการทำลายพื้นที่ป่าต้นน้ำ หรือการรุกรานของพืชเศรษฐกิจ เช่น ปาล์มน้ำมัน ยางพาราในพื้นที่นา มีการใช้สารเคมีในแปลงเกษตร ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาสารเคมีปนเปื้อนตกค้างในดินและแหล่งน้ำ ส่วนพื้นดิน ส่งเสริมให้มีการทำให้ผิวดินโล่งเตียน ซึ่งก่อให้เกิดการกัดเซาะหน้าดิน ในอัตราสูง และมีการใช้ปุ๋ยเคมีทำให้ดินเสื่อม นอกจากนี้จะก่อให้เกิดมลภาวะทางอากาศ อาทิ ในพื้นที่สวนทุเรียน และสวนส้มเชิงเดี่ยว ฯลฯ

2. เกิดภาวะความไม่มั่นคงทางด้านอาหารทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน เนื่องจากเกษตรเชิงเดี่ยวได้ทำลาย พืชอาหารพื้นบ้านเป็นจำนวนมาก การปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ยาง กาแฟ ปาล์มน้ำมัน ทั้งระบบคิดและวิธีดำเนินการเตรียมพื้นที่เพาะปลูกให้พื้นที่โล่งเตียน การไถรับสภาพพื้นที่ การจัดแถวแนวระยะห่างรวมถึงเงื่อนไข ระเบียบวิธีการส่งเสริม/การสงเคราะห์ จากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ได้ทำให้พันธุ์พืชผักพื้นบ้านหลายชนิดสูญหายจากแปลงเกษตร พืชผักพื้นบ้านหลายชนิด คนรุ่นใหม่ไม่รู้จัก รวมถึงไม่รู้จัก การนำมาบริโภคหรือใช้ประโยชน์ ในทางยาสมุนไพรพื้นบ้าน ในส่วนทรัพยากรสัตว์น้ำ สัตว์ป่า ที่เป็นอาหาร ลดปริมาณลง และอาหารที่ได้จากระบบเกษตรกรรมก็มีการปนเปื้อนสารเคมีสูง

3. ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากข้างนอก จากตลาดหรือบรรษัทการค้าการเกษตร ทั้งเมล็ดพันธุ์หรือต้นพันธุ์ สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ปุ๋ยเคมี อุปกรณ์การจัดการน้ำ ตลอดจนเครื่องจักรกลเทคโนโลยีที่ใช้ในระบบการเกษตร ทำให้เกษตรกร ต้องหาแหล่งเงินกู้มากมายทั้งในระบบและนอกระบบเพื่อใช้ในการพัฒนาระบบเกษตรเชิงเดี่ยว ผลลัพธ์ที่ได้คือ เกษตรกรต้องแบกรับภาระหนี้สินเพิ่มมากขึ้น รวมถึงการเสียดุลการค้าระดับประเทศอีกด้วย

4. พันธุกรรมพื้นบ้านสูญหาย เช่น พันธุ์ข้าว จากการรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นจากพันธุกรรมข้าวท้องถิ่นเดิมกว่าร้อยละหนึ่ง เหลือเพียงสิบกว่าชนิด พันธุ์ผักพื้นบ้านชนิดต่างๆ ยาสมุนไพร และต้นไม้ที่ใช้ในพิธีกรรมต่างๆ ไม่มีการพัฒนาคุณภาพทางพันธุกรรมเพิ่มเติม ขาดการเก็บรักษาพันธุ์ ขาดการปรับปรุงพันธุ์ที่ดี

5. ภูมิปัญญาชาวบ้านในการผลิตแบบเดิมถูกละเลยไม่เห็นคุณค่า และขาดการพัฒนา ยกกระดับเนื่องจากเกษตรกรถูกครอบงำทางความคิดจากระบบการศึกษาแนวตะวันตก และจากการส่งเสริมทั้งจากระบบราชการ และระบบการค้า ให้นำไปใช้ เทคโนโลยีการเกษตรแผนใหม่ หรือเกษตรเคมีสมัยใหม่ในการจัดการแปลงเกษตร ขาดการแลกเปลี่ยน การแบ่งปัน

6. การเกื้อกูลกันโดยธรรมชาติ การพึ่งพากันในแปลงเกษตร มีน้อยลง เนื่องจากเกษตรแผนใหม่ใช้สารเคมี ทำให้การพึ่งพากันระหว่างพืชกับสัตว์หมดสิ้นลง ระบบการป้องกันโดยธรรมชาติถูกทำลายไป ความหลากหลายทางชีวภาพ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ลดลงในแปลง เนื่องจากมีการใช้สารเคมี ทำให้การย่อยสลายวัชพืชโดยธรรมชาติจากจุลินทรีย์น้อยลงเพราะถูกทำลายโดยสารเคมี ปุ๋ยอินทรีย์โดยธรรมชาติไม่ทำให้ดินเสื่อม

7. การดำเนินนโยบายการค้าเสรีของรัฐบาล การเจรจาเพื่อจัดทำข้อตกลงเขตการค้าเสรีทวิภาคี (FTA) นำสู่การเปิดเงื่อนไขอีกหลายประการให้กับบรรษัทข้ามชาติ และทุนใหญ่ในการเข้าถึงทรัพยากรและดำเนินการตรงกับเกษตรกร อันจะส่งผลกระทบต่อเกษตรกรภาคใต้ ซึ่งจะต้องติดตาม

ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้องค์กรเอกชนต่างๆ ในภาคใต้ เริ่มมีการทำงานรวบรวมข้อมูล ค้นหาทางออกแสวงหาต้นแบบทางเลือกที่มีในแต่ละพื้นที่ เพื่อนำเสนอรูปแบบทางเลือกของการทำเกษตรที่ทวนกระแสการทำเกษตรที่เคารพต่อธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม มองเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาพื้นบ้านและที่สำคัญ เคารพศักดิ์ศรีของคนจน คนด้อยโอกาส ซึ่ง เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคใต้เองก็เริ่มจากการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนหลายองค์กร ในภาคใต้ อาทิ โครงการเกษตรยั่งยืน (จ.นครศรีธรรมราช) โครงการพัฒนาชุมชนชนวนขนาดเล็ก (จ.สตูล) โครงการส่งเสริมการทำนาธรรมชาติ (จ.สตูล) โครงการพัฒนาอาชีพตาลโตนด (จ.สงขลา) ซึ่งเป็นการทำงานพัฒนาชนบท ร่วมกับชุมชนในการแสวงหา

รูปแบบ เทคนิค ภูมิปัญญาการทำเกษตรที่เป็นทางเลือก ใหม่ที่สร้างการพึ่งตนเองของเกษตรกร และชุมชนได้อย่างแท้จริง

เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคใต้ เริ่มต้นจากการแสวงหาเกษตรกรต้นแบบ ที่เป็นทางเลือกให้กับสังคมได้ในช่วงปี 2528 และได้พัฒนาขบวนการเกษตรกรรมทางเลือกมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสามารถแบ่งพัฒนาการได้เป็น 3 ยุค คือ

ยุคแรก (ปี 2528-2534) เป็นยุคการแสวงหารูปแบบทางเลือกทางรอดของเกษตรกรรายย่อย และค้นหาเกษตรกรต้นแบบเป็นหลัก และมีการจัดเวทีเชื่อมโยงกลุ่มคนผู้สนใจในระบบเกษตร ทางเลือกแบบนี้

ยุคที่สอง (ปี 2535-2539) เป็นยุคการสร้างกลุ่มองค์กรเกษตรกร ขยายฐานแนวคิดในภาคใต้ มีการดำเนินงานโครงการการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำ ภาคใต้ (ระยะที่ 1) ซึ่งเริ่มการทำงานสร้าง และพัฒนาองค์กรเกษตรกรในพื้นที่ ซึ่งมีพื้นที่ทำงานครอบคลุม 11 ลุ่มน้ำในภาคใต้ มีการจัดสมัชชา เกษตรกรรมทางเลือก ครั้งที่ 1 (พ.ศ.2535) และ ครั้งที่ 2 (ในปี พ.ศ.2539) ได้จัดทำข้อเสนอในแผน พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8

ยุคที่สาม (ปี 2540-ปัจจุบัน) เป็นยุคของการขยายฐานสมาชิกที่ทำเกษตรกรรมทางเลือก ครอบคลุมในพื้นที่ 10 จังหวัดภาคใต้ เกิดกลุ่มองค์กรสมาชิกในส่วนขององค์กรชาวบ้าน ซึ่งรวมกันเป็น ข่ายใหญ่ 10 ข่าย มีกลุ่มสมาชิก 86 กลุ่ม มีเกษตรกรสมาชิกที่ทำเกษตรทางเลือก 2,838 ครอบครัว

การดำเนินงานที่ผ่านมา

• **การพัฒนาองค์กรในภาคใต้** กลุ่มเกษตรกรสมาชิกส่วนใหญ่จะมีพื้นฐานการออมทรัพย์ ในเกือบทุกพื้นที่ โดยส่วนมากเป็นการออมทรัพย์ระดับกลุ่ม จากนั้นจึงเริ่มพัฒนาเป็นการออมทรัพย์ระดับ เครือข่ายขึ้นมาโดยอาศัยเอกลักษณ์ที่สำคัญของชุมชนหมู่บ้านในภาคใต้ คือความมีน้ำใจช่วยเหลือกันและกัน ความสัมพันธ์ของเกลอเขา เกลอนา เกลอเล เป็นรากฐานสำคัญในการเชื่อมร้อยสมาชิก กลุ่มเกษตรกรและเครือข่าย จนในปัจจุบันเครือข่ายเกษตรฯ มีกลุ่มสมาชิก 86 กลุ่ม จากเครือข่ายใหญ่ ระดับจังหวัด 10 เครือข่าย และ 1 ภูมิภาค คือ

1. เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดชุมพร
2. เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดระนอง
3. เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดสุราษฎร์ธานี
4. เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดนครศรีธรรมราช
5. เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดกระบี่

6. เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดตรัง
7. เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกเมืองลุง(จังหวัดพัทลุง)
8. เครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืนจังหวัดสงขลา
9. เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดสตูล
10. เครือข่ายร่วมใจเร่งรัดพัฒนาปัตตานี
11. เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก กลุ่มน้ำสายบุรี / เทือกเขาบูโด (ใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้)

• **การพัฒนาการผลิตเกษตรกรรมทางเลือก** เป็นการทำให้เกษตรกรเห็นความสำคัญของการทำเกษตรทางเลือกที่มีความหลากหลายทางพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ ลดการใช้สารเคมี มีพัฒนาการการใช้ปัจจัยและทรัพยากรการผลิตให้มีประสิทธิภาพและเกื้อกูลกัน ในปัจจุบันมีเกษตรกรสมาชิกที่สนใจทำเกษตรทางเลือกกว่า 2,800 ครอบครัว โดยเกษตรกรที่อยู่ในระดับเป็นแบบอย่างได้ประมาณ 15% ระดับปานกลาง (กำลังปรับเปลี่ยน) 55% และระดับเริ่มต้น 30% สำหรับรูปแบบเกษตรกรรมทางเลือกในภาคใต้สรุปได้ 7 รูปแบบด้วยกันคือ วนเกษตร สวนสมรมแบบเดิม / สวนโบราณ / สวนดูซง สวนสมรมแบบใหม่ เกษตรกร่อง การปลูกพืชร่วมยาง / ปาล์ม / กาแฟ สวนหลังบ้าน และเกษตรอินทรีย์

• **การพัฒนาองค์ความรู้เกษตรกรรมทางเลือก** เห็นได้ชัดระยะแรกประมาณปี 2535 ได้มีการศึกษาระณีศึกษา วนเกษตร พืชร่วมยาง ฯลฯ เพื่อขยายแนวคิดและขับเคลื่อนขบวนการเกษตรทางเลือก ต่อมาในช่วงปี 2538 เริ่มดำเนินการทำวิจัยประสานงานกับสำนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นพัฒนาองค์ความรู้ วนเกษตรในเขตป่า การใช้ประโยชน์จากป่า ทางเลือกขาวนา ฯลฯ จนกระทั่งปี 2544 ได้ดำเนินการโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย ได้สนับสนุนให้มีการดำเนินงานวิจัยโดยองค์กรชาวบ้านในพื้นที่ 10 จังหวัด รวมทั้งหมด 32 เรื่อง ทำให้ปัจจุบันมีองค์ความรู้กว่า 50 เรื่อง

ในปัจจุบันองค์ความรู้ที่ได้รับการสังเคราะห์ ถอดบทเรียน ดังนี้ **ระบบเกษตรกรรมทางเลือก** ได้แก่ พืชร่วมยาง วนเกษตรในเขตป่า สวนสมรม สวนดูซง ฯลฯ **สารทดแทนสารเคมีเกษตร** ได้แก่ การปรับปรุงดินโดยปุ๋ยชีวภาพสูตรต่างๆ สารกำจัด/ไล่แมลงที่ทำจากธรรมชาติ การลดการสูญเสียน้ำโดยการปลูกพืชคลุมดิน ฯลฯ **ตลาดทางเลือกและธุรกิจชุมชน** ได้แก่ การวางแผนการผลิต การแปรรูปผลผลิต การตลาดชุมชน ฯลฯ **ผักและอาหารพื้นบ้าน** เช่น ผักพื้นบ้าน อาหารพื้นบ้าน **พันธกรรมท้องถิ่น** เช่น ข้าวพื้นบ้าน กบภูเขา ปลาหมัด ไก่ป่า ตะพานน้ำ การใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ ฯลฯ **การจัดการทรัพยากร** เช่น การจัดการระบบน้ำในแปลง ป่าชุมชน วังปลา ป่าพรุ การจัดการระบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ซึ่งเป็นเครื่องในการจัดการทรัพยากรของชุมชน และ**การบริหารจัดการองค์กร** ได้แก่แนวทางพัฒนาศักยภาพชาวบ้านในการบริหารจัดการองค์กร

• **การพัฒนากองทุนเกษตรทางเลือก** เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคใต้ มีจุดเด่นด้านหนึ่งก็คืองานกองทุนในรูปแบบต่างๆหลายแบบ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารหมู่บ้าน สหกรณ์ กองทุนสวัสดิการและอื่นๆ อีกมากมาย ในระดับพื้นที่กลุ่มองค์กรสมาชิกมีการทำกิจกรรมออมทรัพย์ ภายในของสมาชิกกลุ่มทุกกลุ่ม มีเงินกองทุนเกษตรยั่งยืนที่สนับสนุนการผลิต การแปรรูปและการตลาด ซึ่งได้จากโครงการนำร่องฯ กว่า 16 ล้านบาทที่ดูแลร่วมกันใน 10 เครือข่ายพื้นที่ และเงินระดมทุนกิจการ ซึ่งดำเนินการเป็นรายกิจการไป เช่น กิจการค้าในรูปแบบสหกรณ์ข้าวสาร ด้านกองทุนเกษตรยั่งยืนซึ่งเป็น กองทุนที่สนับสนุนปัจจัยการผลิตในการทำเกษตรกรรมทางเลือกให้กับสมาชิก ในปัจจุบัน กองทุนเกษตรยั่งยืนได้สนับสนุนปัจจัยการผลิตให้เกษตรกรสมาชิกไปแล้วกว่า 700 ครอบครัว จาก เกษตรกรสมาชิกทั้งหมด โดยในปี 2549 มีการเริ่มคืนเงินหมุนเวียนเพื่อนำเงินใช้ในการสนับสนุนเกษตรกร สมาชิกรายใหม่ต่อไป

• **การณรงค์และผลักดันนโยบาย** มีแนวทาง คือสร้างให้เกิดความเข้มแข็งและรู้เท่าทัน สถานการณ์โลกาภิวัตน์ โดยการประสานความร่วมมือกับพันธมิตรระดับท้องถิ่น นักวิชาการ ตลอดจนการพัฒนาคนรุ่นใหม่ให้เรียนรู้และเข้าใจในนโยบายต่างๆ และการจัดทำสื่อเผยแพร่รณรงค์ นโยบายเกษตรกรรมยั่งยืนต่อสาธารณะ และที่สำคัญจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายเกษตรยั่งยืน เพื่อเสนอ องค์กร/หน่วยงานต่างๆ ทั้งในระดับพื้นที่และระดับภาค โดยมีข้อเสนอลหลักๆ เช่น 1) การปรับเปลี่ยนนโยบายทางการเกษตร จากการส่งเสริมพืชเชิงเดี่ยวเป็นการส่งเสริมระบบเกษตรกรรมทางเลือก 2) การกระจายอำนาจและให้สิทธิกับเกษตรกรในการจัดการทรัพยากร ได้แก่ ดิน น้ำ ป่า 3) การส่งเสริม และสนับสนุนให้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมพื้นบ้าน และ 4) การยกเลิกเงื่อนไขและข้อตกลง ระหว่างประเทศที่ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรรายย่อย เนื่องจากผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นตกอยู่ในมือของคนบางกลุ่ม และบรรษัทข้ามชาติ เป็นต้น

ดังนั้นกล่าวได้ว่า ขบวนการเกษตรกรรมทางเลือก ได้เสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ เพื่อปรับเปลี่ยน กระบวนการคิดและวิถีปฏิบัติวิถีการพึ่งตนเองในทุกด้าน ทั้งในด้าน**การพึ่งตนเองทางความคิด** ทำให้เกษตรกร สมาชิกมีความคิดจากเดิมที่ผลิตเพื่อขายอย่างเดียว เปลี่ยนเป็นผลิตเพื่อบริโภคในครอบครัวเป็นหลัก ที่เหลือจึงขาย เกษตรกรสมาชิกมีความสุข ความภูมิใจ เพื่อนบ้านข้างเคียงชื่นชมมีความสนใจเข้าร่วม ทำเกษตรทางเลือกด้วย เกษตรกรเข้าใจแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมสามารถวิเคราะห์ ผลดีผลเสีย แนวทางการพัฒนาระบบเกษตรที่สอดคล้องกับระบบนิเวศน์ มีการใช้สารธรรมชาติทดแทน สารเคมี มีการนำความรู้ เทคนิคมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน ด้าน**การพึ่งตนเองทางอาหาร** การทำ เกษตรกรรมทางเลือกทำให้เกษตรกรสมาชิกไม่ต้องซื้อหาอาหาร เพราะเกษตรกรมีการปลูกพืชที่ใช้บริโภค ประจำวันเช่น พืชผักสวนครัว พืชที่ใช่เป็นเครื่องแกง ไม้ผลต่างๆ พืชสมุนไพร หรือพืชปลูกเพื่อใช้สอยเช่น

กะพ้อ ย่านลิเภา เป็นต้น ทำให้เกษตรกรลดการพึ่งพาจากภายนอก สามารถนำผลผลิตที่เหลือไปขาย เป็นรายได้เพิ่ม และยังเป็น การลดรายจ่ายของครอบครัวได้อีกต่างหาก การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ การทำเกษตรกรรมทางเลือกสามารถสร้างรายได้ให้กับเกษตรกรทั้งที่เป็นรายได้รายวัน / สัปดาห์ เช่นผักเหียง ผักกูด ชะอม ฯลฯ หรือเป็นรายได้รายเดือน เช่น มะพร้าว สานกระจูด ปลา ไก่บ้าน หมูขี้พริ้ว ฯลฯ หรือเป็นรายได้ตามฤดูกาลได้แก่ ผลไม้ต่างๆเช่นมะนาว ส้มโอ มะม่วง ฯลฯ เป็นสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย นอกจากนั้นเกษตรกรสามารถทำการแปรรูปผลผลิตเพื่อเก็บไว้บริโภคหรือขายเป็นรายได้ ได้แก่ผลไม้กวน ผลไม้ดอง เช่น มะขามดอง มะยมดอง กล้วยกวน เป็นต้น

เพราะฉะนั้นการทำงานของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคใต้ จึงมีเป้าหมาย เพื่อยกระดับงาน จากเชิงประเด็นเฉพาะเกษตรกรรมทางเลือก ไปสู่การขับเคลื่อนงานขบวนการเกษตรกร ขบวนการองค์กร ชุมชน ขบวนการประชาชน สร้างระบบเกษตรที่พึ่งตนเองอย่างมีศักดิ์ศรี เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต และการจัดการผลผลิตโดยตนเอง รวมถึงการจัดการทรัพยากร สิ่งแวดล้อม การเสริมสร้างสุขภาพ คุณภาพชีวิต สวัสดิการ การสืบสานฟื้นฟูภูมิปัญญา วิถีชีวิต วิถีการผลิต วิถีวัฒนธรรมชาวนา ชาวสวน ชาวประมง นำสู่การสร้างนโยบายชุมชน ท้องถิ่น และรัฐในอนาคต

5. การจัดการลุ่มน้ำอ่าวบ้านดอน ตำบลมะทามเฒ่า อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี สภาพทั่วไป

อ่าวบ้านดอนเป็นอ่าวที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในภาคใต้ มีความยาวของแนวชายฝั่งประมาณ 120 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 6 อำเภอ ในจังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้แก่ อำเภอไชยา อำเภอกาญจนดิษฐ์ อำเภอเมือง อำเภอกาญจนดิษฐ์ และอำเภอดอนสัก อ่าวบ้านดอนมีลักษณะเป็นท้องทะเล รับน้ำจากแม่น้ำ ลำคลองน้อยใหญ่ถึง 11 สาย เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์จากตะกอนปากแม่น้ำต่างๆ ที่ไหลลงสู่อ่าวบ้านดอน โดยเฉพาะแม่น้ำตาปี - พุมดวง จึงเป็นศูนย์รวมของความอุดมสมบูรณ์ และแหล่งรวมความหลากหลายในระบบนิเวศทางทะเล เช่น ป่าชายเลน หญ้าทะเล และปะการังเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของสัตว์น้ำ และเป็นถิ่นอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อนนานาชนิด จึงทำให้ยังคงมีปริมาณสัตว์น้ำหลงเหลืออยู่ และเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จากความสำคัญของอ่าวบ้านดอนนั่นเอง ทำให้คณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2543 ให้อ่าวบ้านดอนเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ จังหวัดสุราษฎร์ธานี จึงได้จัดประชุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ในการใช้ประโยชน์จากอ่าวบ้านดอนทั้งจากหน่วยงานราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา องค์กรชาวบ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรธุรกิจเอกชน เพื่อหามาตรการ / แนวทางในการจัดการอ่าวบ้านดอนอย่างยั่งยืน ประเด็นในด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการอ่าวบ้านดอน แบ่งได้เป็น 4 ด้าน ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านสิ่งแวดล้อม และการสร้างความร่วมมือในการจัดการอ่าวบ้านดอน

การจัดการทรัพยากรชายฝั่งอ่าวบ้านดอน

การจัดการทรัพยากรชายฝั่งอ่าวบ้านดอน ประสบปัญหาต่างๆ ดังนี้

1. ปัญหาเครื่องมือประมงแบบทำลายล้าง

จากการรวบรวมและสอบถามทัศนคติของชาวประมงพื้นบ้านอ่าวบ้านดอน พบว่าเครื่องมือประมงแบบทำลายล้างมี 19 ชนิด รวม 32 รายการคือ

- 1.1 เครื่องมือจับปลากระตัก ประกอบการปั่นไฟ
  - 1.1.1 เครื่องมือจับปลากระตักประกอบการปั่นไฟแบบใช้ฉนวนล้อม
  - 1.1.2 เครื่องมือจับปลากระตักประกอบการปั่นไฟแบบใช้ฉนวนซ้อน (ฉนวนยก)
  - 1.1.3 เครื่องมือจับปลากระตักประกอบการปั่นไฟแบบใช้ฉนวนครอบ (ฉนวนมุ้ง)
- 1.2 อวนลาก
  - 1.2.1 อวนลากคู่
  - 1.2.2 อวนลากแผ่นตะเฒ่า ได้แก่ อวนลากแผ่นตะเฒ่าแบบลากปลา อวนลากแผ่นตะเฒ่าแบบลากกุ้ง อวนลากแผ่นตะเฒ่าแบบลากเคย และอวนลากแผ่นตะเฒ่าแบบลากปลิงทะเล
  - 1.2.3 อวนลากคานถ่าง อวนลากคานถ่างแบบลากกุ้ง
  - 1.2.4 อวนลากคน
- 1.3 อวนรุน
- 1.4 คราดหอยลาย
- 1.5 อวนทับตลิ่ง
- 1.6 อวนล้อมโขดหิน
- 1.7 อวนกระทุ้งน้ำ ได้แก่ อวนจมปลาทรายกระทุ้งน้ำ อวนล้อมปลากะบอกกระทุ้งน้ำ อวนล้อมปลาหลังเขียวกระทุ้งน้ำ
- 1.8 อวนลอยตาถี่
- 1.9 อวนปลากะเบน
- 1.10 เบ็ดราวปลากะเบน
- 1.11 ลอบปูม้า
- 1.12 อีลุ่ม
- 1.13 โป๊ะ มี 2 ชนิด คือ โป๊ะน้ำตื้น และโป๊ะยก
- 1.14 คอก
- 1.15 โพงพาง มี 3 ชนิด คือ โพงพางหลัก โพงพางปากเสือ โพงพางปึก

- 1.16 ระเบิด
- 1.17 เครื่องขัดปลา
- 1.18 ยาเบื่อ
- 1.19 เครื่องมือประมงหรือสาเหตุแห่งการทำลายล้างชนิดอื่นๆ
- 1.20 ไช้หนึ่ง

เครื่องมือประมงเหล่านี้ มีปัจจัยการทำลายล้าง คือ ทำลายสิ่งแวดล้อม ทำลายแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำ จับสัตว์น้ำโดยไม่แยกประเภท จับสัตว์น้ำวัยอ่อนหรือโตไม่ได้ขนาด จับสัตว์น้ำในช่วงไข่ จับสัตว์หายาก ใกล้สูญพันธุ์รบกวนหรือไล่สัตว์น้ำ ทำให้ผู้อื่นจับปลาไม่ได้ ทำลายเครื่องมือประมงของผู้อื่น จับสัตว์น้ำมากเกินไป มีผลเสียต่อผู้บริโภคหรือผู้ซื้อ เช่น ปลาที่ได้จากการใช้ยาเบื่อ มีผลเสียต่อสัตว์น้ำชนิดอื่นหรือสภาพแวดล้อมอื่น เช่น ปลาโลมา ปลาพะยูน เต่าทะเล จระเข้ หรือต้องใช้ไม้จำนวนมาก ที่สำคัญคือ เป็นเครื่องมือหรือสภาพที่ชาวบ้านหรือองค์กรชุมชนควบคุมไม่ได้ เช่น อวนลากอวนรุนจากภายนอก หรือสภาพที่พอเริ่มมีนายทุนเข้ามาจับซื้อปูม้าตัวเล็ก ทำให้ลอบปูม้ากลายเป็นเครื่องมือประมงแบบทำลายล้าง เนื่องจากแต่เดิมชาวบ้านจะปล่อยลูกปูม้าคืนทะเลแต่เมื่อมีผู้รับซื้อชาวบ้านก็จะจับขายทั้งหมด รวมทั้งสภาพที่มีกฎหมายบางฉบับอนุญาตให้ยังสามารถใช้เครื่องมือประมงแบบทำลายล้างบางชนิดได้ หรือสภาพที่มีโรงงานและบ่อกักปล่อยน้ำเสียลงทะเล โดยชุมชนควบคุมไม่ได้ เป็นต้น

องค์ประกอบของความเป็นเครื่องมือประมงแบบทำลายล้างแต่ละชนิดที่ต้องควบคุมมี 7 ประการคือควบคุมขนาดตาอวน ควบคุมจำนวนเครื่องมือ ควบคุมพื้นที่ทำการประมง ควบคุมช่วงเวลาทำการประมงควบคุมสัตว์น้ำเป้าหมาย เช่น ปลา เต่า ปะการัง ควบคุมปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ ควบคุมขนาดของเรือและเครื่องยนต์

ทั้งนี้ หมายความว่าเครื่องมือแต่ละชนิดไม่ได้เป็นเครื่องมือประมงแบบทำลายล้างโดยตัวของมันเองอย่างสิ้นเชิง แต่จะปรับเปลี่ยนไปตามองค์ประกอบของปัจจัยข้างต้น เช่น เรือขนาดเดียวกันถ้าใช้กับอวนขนาดตาต่างกันหรือทำประมงในบางพื้นที่บางช่วงเวลาก็อาจเป็นเครื่องมือประมงแบบทำลายล้างหรือไม่ก็ได้

ส่วนมุมมองของชาวประมงพื้นบ้านต่อการกำหนดความรุนแรงในการทำลายล้างของเครื่องมือประมงชนิดใดชนิดหนึ่ง พบว่าชาวประมงพื้นบ้านจะนำปัจจัยหลักที่ชี้วัดความเป็นเครื่องมือประมงแบบทำลายล้าง ที่กล่าวถึงข้างต้น แล้วนำเงื่อนไขความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และกฎหมายเข้ามาพิจารณาด้วย โดยมีเป้าหมายเพื่อไม่ให้ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านถูกเอาเปรียบและ

ไม่ให้สภาพแวดล้อมทางทะเลถูกทำลายเป็นหลัก การกำหนดความรุนแรงของชาวบ้านจึงอาจปรับเปลี่ยนได้ตามสภาพเงื่อนไข

บางครั้งจึงพบว่า ชาวประมงพื้นบ้านได้เรียกร้องต่อสู้เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนกฎหมายหรือประกาศกระทรวง ประกาศจังหวัด เพราะเห็นว่าการออกกฎระเบียบเหล่านั้นไม่ได้เกิดมาจากเหตุผลทางวิชาการที่ต้องการจัดการประมงอย่างยั่งยืน แต่เกิดจากกลุ่มนายทุนร่วมมือกับนักการเมืองเพื่อกอบโกยผลประโยชน์จากทรัพยากรทางทะเล เช่น การคัดค้านการยกเลิกประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ลงเมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2526 การคัดค้านการออกประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ลงวันที่ 15 มีนาคม 2539 การคัดค้านการออกประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ลงวันที่ 23 มีนาคม 2544 เป็นต้น

ความรุนแรงของเครื่องมือประมง

ถ้าให้ชาวบ้านระบุถึงความรุนแรงของเครื่องมือประมงแบบทำลายล้างที่ละชนิด ชาวบ้านมักจะกล่าวว่าแต่ละชนิดมีความรุนแรงด้วยกันทั้งนั้น ชาวบ้านที่อยู่คนละสภาพพื้นที่จะชี้ความรุนแรงของเครื่องมือบางชนิดต่างกัน เช่น บริเวณน้ำลึกและพื้นที่ทะเลไม่ราบเรียบบางแห่งอาจมีปัญหาระเบิดปลารุนแรง แต่ไม่มีปัญหาวนลากวนรุนหนัก โดยไม่จำเป็นว่าจะอยู่ในหรือนอกเขต 3,000 เมตรจากชายฝั่ง เป็นต้น หรือบางพื้นที่ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่วางลอบปลาหมึกเป็นหลัก การวางวนกระทุ้งน้ำก็อาจไม่ใช่เครื่องมือประมงแบบทำลายล้างเพราะชาวบ้านทั่วไปจับปลากันน้อยบางพื้นที่ที่ไม่มีพ่อค้ารับซื้อปูม้าขนาดเล็กก็อาจเห็นว่าไซปูม้าไม่ใช่เครื่องมือประมงแบบทำลายล้าง เพราะแม้ชาวบ้านจะจับปูม้าตัวเล็กได้ก็จะปล่อยคืนทะเลเนื่องจากขายไม่ได้ เป็นต้น นอกจากนี้เครื่องมือประมงแบบทำลายล้างยังมีการดัดแปลง พัฒนา เปลี่ยนแปลง เกิดชนิดใหม่ๆ มาตลอด กล่าวได้ว่าในทัศนะของชาวประมงพื้นบ้านนั้นถือได้ว่า ระบบการควบคุมตรวจสอบของชุมชนในการใช้เครื่องมือประมงเป็นสิ่งสำคัญในการควบคุมการทำลายล้างของเครื่องมือประมงด้วย

อีกด้านหนึ่งการกำหนดปัจจัยชี้วัดที่ทำให้เห็นว่าในทัศนะของชาวประมงพื้นบ้านนั้นเครื่องมือประมงแบบทำลายล้างจึงเป็นเครื่องมือที่ละเมิดปัจจัยชี้วัดดังกล่าว โดยอาจเป็นเครื่องมือแบบเดิมที่ดัดแปลงใหม่ หรือเครื่องมือที่เกิดขึ้นใหม่ในชุมชน หรือเป็นเครื่องมือของคนภายนอกที่เข้ามาจับสัตว์น้ำในเขตชุมชน

ล่าสุดเมื่อเกิดวิกฤติใน พ.ศ.2540 ผู้ที่ล้มเหลวจากภาคธุรกิจอื่นจำนวนมากก็หันมาลงทุนซื้อเครื่องมือทำการประมง คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะมุ่งขูดรีดจากทรัพยากรทางทะเลตามวิธีคิดแบบเดิมของตน อันต่างออกไปจากวิถีของชาวประมงพื้นบ้าน เครื่องมือประมงแบบทำลายล้างจึงเกิดขึ้นมาก ในขณะที่ชาวประมงขนาดเล็กผู้ไม่มีทุน ยังหากินแบบยังชีพ และมีชีวิตผูกพันอยู่กับทะเลถูกกดขี่และรับผลด้านลบทุกประการที่เกิดขึ้นทั้งจากเครื่องมือประมง แบบทำลายล้างและปัจจัยอื่นที่ทำลายท้องทะเล เช่น น้ำเสียจากบ่อกุ้ง จากโรงงานที่หลายชุมชนได้เสนอในการศึกษาครั้งนี้

เมื่อให้ชาวประมงพื้นบ้านจัดลำดับความรุนแรงของเครื่องมือประมงแบบทำลายล้างจึงมักจะมีวิธีคิดของการกำหนดความรุนแรงที่รอบด้านดังที่กล่าวมา ซึ่งจากการศึกษานี้พบว่าแยกได้เป็น 3 ระดับคือ

1. ระดับความรุนแรงที่สุด คือ กลุ่มเครื่องมือประมงที่ใช้ทุนมาก มีการทำลายล้างสูง ใช้เทคโนโลยีทันสมัยสามารถทำประมงตลอดปี และในบริเวณพื้นที่กว้าง มีเครือข่ายรับซื้อเครือข่ายโรงงานกว้าง บางแห่งจะมีอิทธิพลทางการเมือง หรืออิทธิพลท้องถิ่นอยู่เบื้องหลัง การควบคุมโดยชาวบ้านจึงเกิดขึ้นได้ยาก เครื่องมือประมงแบบทำลายล้างที่ชาวบ้านเห็นว่ามีความรุนแรงที่สุดมี 3 ชนิดคือ อวนลาก อวนรุน และเรือปั่นไฟปลากกระตัก

2. ระดับความรุนแรงปานกลาง คือ กลุ่มเครื่องมือที่ใช้ทุนไม่มากนัก ชาวบ้านทั่วไปอาจทำได้บ้าง มีแหล่งรับซื้อ หรือเครือข่ายโรงงานกว้างพอสมควร มีการทำลายล้างค่อนข้างสูงแต่ชุมชนสามารถควบคุมได้ เครื่องมือกลุ่มนี้มีหลายชนิดที่สุดเช่น ไชปูม้า โป๊ะ โพงพาง ระเบิด

3. ระดับความรุนแรงไม่มากนัก คือกลุ่มที่เป็นเครื่องมือพื้นบ้านที่รับให้จับสัตว์น้ำได้มากขึ้น หรือเครื่องมือที่ปรากฏผลร้ายบ้างโดยชุมชนสามารถควบคุมได้มากที่สุด เช่น คอก อีลุ่ม เบ็ดราวไว เบ็ดปลากะเบน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การจัดกลุ่มของความรุนแรงเช่นนี้ต่อไปเครื่องมือแต่ละชนิดอาจปรับเปลี่ยนไปรุนแรงเพิ่มขึ้นหรือน้อยลงได้โดยเงื่อนไขการปรับที่สำคัญที่สุดคือความต้องการวัตถุดิบของกลุ่มทุนนั่นเองว่าจะชี้ให้เครื่องมือชนิดใดปรับมาเป็นเครื่องมือหากำไรให้กับตนเมื่อไหร่ โดยมีเครือข่ายทุนหนุนหลังอยู่อย่างหนาแน่นดังนั้นความรุนแรงของเครื่องมือแต่ละชนิดจึงปรับเปลี่ยนได้เช่นกัน ไม่ใช่รุนแรงมากนักอยู่ในตัวของมันเองโดยสมบูรณ์

2. ปัญหาป่าชายเลนถูกทำลาย

ปัจจัยที่ทำลายป่าชายเลนมีหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากโครงสร้างการรวมศูนย์อำนาจรัฐในการจัดการป่า และนโยบายการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนมีผลทำให้ป่าและทรัพยากรชายเลนยังคงถูกทำลายอย่างต่อเนื่องจากการลักลอบตัดไม้ การบุกรุกพื้นที่ทำนาเกลือ บ่อปลา การปล่อยน้ำเสียผ่านป่าเลน ป่ามีแนวโน้มจะเสื่อมโทรมต่อไปอีก และความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับเจ้าหน้าที่รัฐในการจัดการป่าจะขยายตัวรุนแรงต่อไปอีกหากไม่หามาตรการแก้ไขที่ทำให้คนส่วนใหญ่ในสังคมมีส่วนร่วม

3. ปัญหาทรัพยากรเสื่อมโทรม

ปัญหาการทรัพยากรทางทะเล นอกจากเกิดจากเครื่องมือประมงแบบทำลายล้างแล้ว ยังเกิดจากปัจจัยอื่นด้วย เช่น การขยายตัวของการผลิตเพื่อขาย การเปลี่ยนแปลงความคิดและธรรมเนียมการจับสัตว์น้ำของชุมชนประมง การขยายอำนาจและการควบคุมการจัดการทรัพยากรโดยรัฐ ความหย่อนยานและไร้ประสิทธิภาพในการบังคับใช้กฎหมาย นโยบายการพัฒนาประเทศด้าน

การใช้ทรัพยากรอย่างเต็มที่ การส่งเสริมและขยายตัวของประมงพาณิชย์ การเพิ่มประสิทธิภาพและปริมาณ การจับสัตว์น้ำ เป็นต้น

4. ปัญหาที่เกิดจากนโยบาย ได้แก่

1. นโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว เนื่องจากทะเลเป็นแหล่งที่มักถูกทำเป็นแหล่งท่องเที่ยว ทำให้มีการควบคุมชาวบ้าน บางครั้งก็เข้ามาตรกรารุนแรง หรือการกว้านซื้อที่ดินของนายทุน
2. โครงการก่อสร้างต่างๆ เช่น การสร้างท่าเทียบเรือขนถ่ายสินค้า คลังน้ำมัน ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อคนทุกกลุ่มรวมถึงชาวประมงพื้นบ้าน

5. ปัญหาความขัดแย้งของกลุ่มคนที่ใช้ทรัพยากรร่วมกันหรือสัมพันธ์กับชาวประมงพื้นบ้าน

ได้แก่ ชาวประมงกับนาุ้ง ที่นาุ้งปล่อยน้ำเสีย ชาวประมงกับโรงงาน ที่โรงงานปล่อยน้ำเสียลงทะเล เช่นโรงงานยางพารา ชาวประมงพื้นบ้านกับเกษตรกรผู้เลี้ยงหอย

พัฒนาการสู่การแก้ปัญหาของภาคประชาชน

กิจกรรมขององค์กรชุมชนในพื้นที่อ่าวบ้านดอนนั้นได้เกิดองค์กร จำนวน 8 องค์กร ได้แก่ บ้านปากน้ำท่าทอง ตำบลท่าทอง 2 องค์กร คือกลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลนบ้านปากน้ำท่าทองและกลุ่มออมทรัพย์บ้านหาดบน ตำบลตะเคียนทอง 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลนบ้านเจงอะ หมู่ที่ 4 กลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลนตำบลตะเคียนทองหมู่ที่ 5 กลุ่มหน่อไม้ (กลุ่มเยาวชน) และกลุ่มเยาวชนอนุรักษ์ป่าชายเลนหมู่ 6 ตำบลตะเคียนทอง อำเภอกาญจนดิษฐ์ ตำบลเขาถ่านจำนวน 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลนตำบลเขาถ่านหมู่ที่ 1,2,3 กลุ่มอนุรักษ์สมุนไพรรักษาป่าชายเลนหมู่ 1 ตำบลเขาถ่าน อำเภอกาญจนดิษฐ์ กลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลนปากคลองท่าปูน กลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลนเพื่อเพิ่มปริมาณปูเป็ญ หมู่ที่ 1 ตำบลเขาถ่าน อำเภอกาญจนดิษฐ์ และหมู่ที่ 7 ตำบลเลม็ด อำเภอยะยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และได้มีการเรียนรู้ทำให้ชุมชนได้มองเห็นสภาพความเป็นจริง ที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน จากการเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชน และวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนร่วมกัน พบว่าประกอบด้วย 5 ด้าน ได้แก่

1. ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอ่าวบ้านดอนเสื่อมโทรมทั้งชายฝั่งและในอ่าว
2. ชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอ่าวบ้านดอนอย่างเป็นรูปธรรม และสิทธิในการจัดการทรัพยากรยังไม่เกิดการรับรองตามกฎหมาย
3. กลุ่ม องค์กรชุมชน และเครือข่ายยังไม่มีคามเข้มแข็งและกิจกรรมไม่เกิดความต่อเนื่อง
4. ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชน
5. ปัญหาทางด้านสังคม การศึกษา วัฒนธรรม และการเมือง

แผนการดำเนินงาน ประกอบด้วย

1. การเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน และเครือข่าย แผนกิจกรรมนี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อพัฒนาศักยภาพของแกนนำ และสมาชิกให้มีความเข้มแข็ง ทำกิจกรรมอย่างเป็นรูปธรรม และมีความต่อเนื่อง มีพลังในการต่อรองให้องค์กรชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอ่าวบ้านดอน ได้ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นถึงระดับนโยบาย เช่น สิทธิชุมชนในการจัดการป่าชุมชน การใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน และสามารถตรวจสอบการทำงานของภาครัฐทั้งระดับท้องถิ่น และนโยบายได้

2. การฟื้นฟู และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอ่าวบ้านดอน กิจกรรมนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชุมชน ให้มีความอุดมสมบูรณ์และเป็นการแก้ไขปัญหา ป้องกันการทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอ่าวบ้านดอน และร่วมสนับสนุน ให้แต่ละชุมชน มีการบริหารจัดการป่าชุมชน และอื่นๆ ตามความเหมาะสมอย่างเป็นรูปธรรม

3. การสร้างแนวคิดจิตสำนึกทางด้านสิ่งแวดล้อม และความรู้ด้านกฎหมาย กลไกรัฐ สิทธิในการจัดการทรัพยากร แผนกิจกรรมนี้เป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับสมาชิกในชุมชน ให้เห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศของอ่าวบ้านดอนนอกจากนี้ ยังมีความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการของกลไกรัฐ ในแง่ของกฎหมายและสิทธิในการจัดการ ทรัพยากรอย่างเท่าทัน

4. การพัฒนากองทุนและการระดมทุน แผนดังกล่าวได้เน้นถึงการระดมทุนจากภายในอันจะส่งผลให้สามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน และมีความอิสระ ความคล่องตัวในการทำกิจกรรม และสามารถช่วยเหลือแกนนำทางการเงินให้สามารถ ทำงานได้อย่างคล่องตัวและไม่มีผลกระทบ ต่อเศรษฐกิจของครอบครัวเช่น การพัฒนาและจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์

5. การพัฒนาอาชีพที่มีความสอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ แผนกิจกรรมนี้มีเป้าหมาย เพื่อพัฒนาอาชีพที่ทำให้สมาชิกสามารถพึ่งตนเองได้ทั้งในระดับที่เป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริม และเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและไม่ทำลายสุขภาพและสิ่งแวดล้อม

6. การพัฒนาสื่อที่ตรงกับความต้องการของชุมชน รวดเร็ว ตรงประเด็น และประชาสัมพันธ์ กิจกรรมของชุมชนให้สังคมได้รับทราบ แผนกิจกรรมนี้เป็นการสื่อความหมายให้ชุมชน และสังคม ได้รับทราบถึงความเคลื่อนไหวของกิจกรรมทั้งสองส่วนในทุกๆระดับอย่างสม่ำเสมอเท่าทัน และนำมาวิเคราะห์เพื่อกำหนดทำที่ต่ออนาคตได้

นอกจากการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอ่าวบ้านดอนแล้ว ชุมชนยังมีการเฝ้าระวังดูแล

รักษาไม่ให้เกิดการเข้า ไปบุกรุกทำลายป่าชายเลนและใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำแบบทำลายล้างทรัพยากร โดยมีการจัดตั้งทีมเฝ้าระวังในทุกพื้นที่ และมีกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนและ ทรัพยากรชายฝั่งอย่างชัดเจน

ผู้ประสานงาน นางประวีณ จุลภักดี โทร. 081-397-7442
การจัดการลุ่มน้ำอ่าวบ้านดอน ตำบลมะขามเตี้ย อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

บรรณานุกรม

- กรมควบคุมมลพิษ. **สรุปสถานการณ์มลพิษของประเทศไทย.2548**
เครือข่ายทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมภาคเหนือ. **มิติใหม่ของการจัดการทรัพยากร**
โครงการส่งเสริมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยองค์กรชุมชนและองค์กร
พันธมิตร. สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน). กรุงเทพฯ. 2547.
คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. **ระบบการเกษตรแบบไร้ท่อนเวียน :**
สถานภาพและการเปลี่ยนแปลง. รายงานการวิจัย.2547.
จักรกฤษณ์ ครอบพจน์ และบัณฑิต เศรษฐศิริโรจน์ (บรรณาธิการ). **สู่การปฏิรูปฐานทรัพยากร.**
กรุงเทพฯ. 2549.
จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ. **เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือตอนล่างกึ่งขณะพัฒนาการ**
และการปรับตัว. 2546.
นพรัตน์ ละมุล (บรรณาธิการ). **คิดถึงปลาปัก.** โครงการสื่อชุมชนลุ่มน้ำโขง เครือข่ายอนุรักษ์
ทรัพยากรธรรมชาติ และวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง-ล้านนา. เชียงราย.มปท.
เบญจวรรณ วงศ์คำ (บรรณาธิการ). **มหกรรมดอยหลวงเชียงดาว.** รายงานเวทีวิชาการ.
สำนักงานโครงการจัดการลุ่มน้ำปิงตอนบน.เชียงใหม่.2549.
พรรณทิพย์ เพชรมาก (บรรณาธิการ). **วิถีพลังไท ชุมชนพึ่งตนเอง งานมหกรรมสัมนา**
ชุมชนเข้มแข็ง ครั้งที่ 1. เอกสารสรุปการสัมมนา. สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
(องค์การมหาชน). กรุงเทพฯ.2546.
พัฒนา ราชวงศ์. **โลกร้อน ภัยพิบัติ แนวโน้ม และทางออกของชุมชนในภาคเหนือตอนล่าง.**
บรรยาย 6 พฤษภาคม 2550 ณ โรงแรมเทพนคร อ.เมือง จ.พิษณุโลก.
ศูนย์ข้อมูล. สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน).2550.
สามารถ นามโยธา. **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมภาคอีสาน.** เอกสารอัด
สำเนา. 2550.
สุวัฒน์ คงแป้น และทศย์รัตน์ เหลลาสะอาด (บรรณาธิการ). **รัฐหนุน เสริมราษฎร์ เพื่อธรรมชาติ**
สิ่งแวดล้อมยั่งยืน. เอกสารประกอบการสัมมนา. สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
(องค์การมหาชน). กรุงเทพฯ. 2550.

สำนักงานนโยบายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2548.

อรทัย ขายมูน. **ทางรอดเกษตรกรรไทย**. โครงการสื่อชุมชนลุ่มน้ำโขง เครือข่ายชุมชนท้องถิ่นเพื่อ
การปฏิรูปสังคมและการเมือง. กรุงเทพฯ .2549.

www.bma.go.th

www.diw.go.th

www.dopa.go.th

www.forest.go.th

ธรรมชาติกับมนุษย์ อยู่ร่วมกันอย่างวิวัฒนาการ

สถาบันพัฒนาองค์การชุมชน (องค์การมหาชน)

912 ถนนนวมินทร์ แขวงคลองจั่น เขตบางกะปิ กรุงเทพฯ 10240

โทรศัพท์ 0-2378-8300-20 โทรสาร 0-2378-8321

Homepage : <http://www.codi.or.th>

E-mail : codi@codi.or.th